KODĖL MUMS REIKIA *stebuklo*

Bruno Bettelheim

PASAKŲ REIKŠMĖ IR SVARBA

psichoanalitinis požiūris

TYTO ALBA

Bruno
Bettelheim

KODĖL MUMS REIKIA *stebuklo*

PASAKŲ REIKŠMĖ IR SVARBA

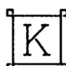
Psichoanalitinis požiūris

Iš anglų kalbos vertė
Vytautas Grenda

VILNIUS 2017

Bruno BETTELHEIM
THE USES OF ENCHANTMENT
Penguin Books, London, 1991

Knyga išleista Lietuvos kultūros tarybai ir Lietuvos Respublikos kultūros ministerijai parėmus

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

LIETUVOS RESPUBLIKOS
KULTŪROS MINISTERIJA

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

Viršelyje panaudotas *Ulisse Aldrovandi* piešinio fragmentas iš *Historia serpentum et draconum*, 1640 m.

ISBN 978-609-466-229-4

Turinys

Pirma dalis
STEBUKLŲ LOBYNAS

Antra dalis
PASAKŲ ŠALYJE

Padėka

Pasakos atsirado daugelio žmonių pastangomis. Rašyti šią knygą taip pat padėjo daugelis, visų pirma – vaikai, kurių reakcijas stebėdamas atkreipiau dėmesį, kokios svarbios jų gyvenime yra pasakos. O psichoanalizė leido man suvokti gilesnę pasakų prasmę. Stebuklingą pasakų pasaulį man atvėrė motina – jei ne jos įtaka, šios knygos nebūčiau parašęs. Rašydamas gavau naudingų patarimų iš draugų, ir jie mano kūriniu geranoriškai domėjosi. Už patarimus esu dėkingas Marjorie ir Alui Flarsheimams, Frances Gitelson, Elizabeth Goldner, Robertui Gottliebui, Joyce Jack, Paului Krameriui, Ruth Marquis, Jacqui Sanders, Linneai Vaccai ir daugeliui kitų.

Rankraštį redagavo Joyce Jack. Knyga nebūtų buvusi tokia, kokia yra, jei ne jos kantrybė, pastangos ir ypatinga atida. Man pasisekė, kad radau Robertą Gottliebą, kuris, kaip reta leidėjui, ne tik buvo itin nuovokus ir savo supratingumu padrąsindavo, bet ir turėjo sveiką kritišką požiūrį. Dėl to jis – geriausias galutinio etapo redaktorius, kokio tik rašytojas gali norėti.

Galiausiai, ir tai ne mažiau svarbu, norėčiau padėkoti už dosnią Spencerio fondo paramą, be kurios šios knygos nebūčiau galėjęs parašyti. Esu labai dėkingas fondo prezidentui H. Thomui Jamesui, geranoriškai, supratingai ir draugiškai rėmusiam mano sumanymą.

ĮŽANGA
Prasmės siekis

Jei norime ne tiesiog gyventi šia diena, o iš tikrųjų suvokti savo egzistenciją, mums labiausiai reikia, nors ir sunkiausia, savo gyvenime rasti prasmę. Kaip žinoma, daug žmonių neteko noro gyventi ir liovėsi stengtis, nes šios prasmės jiems rasti nepavyko. Gyvenimo prasmės supratimas nėra įgaunamas staiga, sulaukus tam tikro amžiaus, net kai žmogus, žiūrint pagal nugyventą laiką, yra pasiekęs brandą. Priešingai, tvirtai suvokti, kokia galėtų ar turėtų būti tavo gyvenimo prasmė, ir yra pasiekti psichologinę brandą. O ji pasiekiama kaip galutinis ilgalaikės raidos rezultatas: kiekviename gyvenimo laikotarpyje siekiame to truputėlio prasmės, kuris atitiktų tuometį mūsų dvasios ir proto raidos tarpsnį, – ir privalome rasti.

Kitaip nei antikiniame mite, išmintis nepasirodo staiga ir visiškai susiformavusi kaip Atėnė iš Dzeuso galvos. Ji kaupiama žingsnis po žingsnio, nuo pačios iracionaliausios užuomazgos. Tik suaugęs žmogus, remdamasis tuo, ką patyrė, gali sau pagrįstai atsakyti į klausimą, kokią prasmę turi jo gyvenimas šiame pasaulyje. Deja, labai daug tėvų nori, kad vaikų dvasinis gyvenimas būtų toks kaip jų, – tarsi brandus savęs ir

pasaulio supratimas bei gyvenimo prasmės nuovoka neturėtų lavėti taip pat pamažu kaip mūsų kūnas ir dvasia.

Šiandien, kaip ir ankstesniais laikais, ugdant vaiką svarbiausia ir kartu sunkiausia užduotis yra padėti jam gyvenime rasti prasmę. Vaikas ją gali rasti tik žengęs daugelį raidos žingsnių. Raidos procese vaikas turi žingsnis po žingsnio mokytis vis geriau save suprasti. Tada jis pradeda geriau suprasti kitus, o ilgainiui gali užmegzti su jais ryšius, teikiančius pasitenkinimą ir prasmės pojūtį ir jam, ir jiems.

Kad žmogus rastų giliau glūdinčią prasmę, jis turi išmokti įveikti varžančias į save sutelkto gyvenimo ribas ir patikėti, kad daug duos gyvenimui – jei ne dabar, tai kada nors vėliau. Ši nuostata būtina, kad žmogus būtų patenkintas savimi ir savo veikla. Kad nebūtų lemties užgaidų valioje, jis turi kaupti vidinius išteklius, padedančius emocijoms, vaizduotei ir protui vienam kitą palaikyti ir stiprinti. Teigiami jausmai suteikia mums jėgų proto galioms lavinti; tik į ateitį sudėtos viltys gali palaikyti mus, kai tenka patirti neišvengiamų negandų.

Mano, kaip smarkiai sutrikusios pusiausvyros vaikų pedagogo ir terapeuto, pagrindinė užduotis buvo grąžinti jų gyvenimui prasmę. Dirbdamas šį darbą, aiškiai supratau, kad jei vaikai būtų auginami siekiant, jog gyvenimas jiems būtų prasmingas, ypatingos pagalbos nereikėtų. Man kilo klausimas: kaip nustatyti, kokia patirtis vaiko gyvenime labiausiai padeda stiprinti gebėjimą rasti prasmę savo gyvenime ir suteikti daugiau prasmės gyvenimui apskritai. Kalbant apie šį uždavinį, nieko nėra svarbiau už tėvų ir kitų vaiko rūpintojų daromą įtaką. O antras pagal svarbą yra mūsų kultūros paveldas, bet jis turi būti vaikui perteikiamas tinkamai. Kai vaikai maži, tokias žinias geriausiai perduoda literatūra.

Atsižvelgdamas į tai, pajutau didelį nepasitenkinimą daugeliu literatūros kūrinių, parašytų vaiko dvasiai ir asmenybei ugdyti, nes jie nesužadina ir nestiprina tų išteklių, kurių vaikui labiausiai reikia norint susidoroti su dideliais vidiniais sunkumais. Elementoriai, iš kurių vaikas mokosi skaityti mokykloje, parašyti taip, kad suteiktų reikiamų gebėjimų, bet neatsižvelgiama į prasmę. Vadinamojoje literatūroje vaikams vos ne visada stengiamasi suteikti pramogą arba žinių, arba abiejų dalykų. Tačiau dauguma šių knygų yra tokio lėkšto turinio, kad iš jų nedaug tegalima pasisemti prasmės. Kai tai, ką išmokstama skaityti, nesuteikia nieko svarbaus skaitytojo gyvenimui, įgyti gebėjimai, tarp jų ir mokėjimas skaityti, tampa mažiau vertingi.

Visi esame linkę vertinti būsimus veiklos privalumus atsižvelgdami į tai, ką ji duoda dabar. Bet tai ypač būdinga vaikui, kuris, daug labiau nei suaugusysis, gyvena dabartyje, ir nors turi rūpesčių dėl ateities, visai miglotai tenutuokia, ko ji gali pareikalauti ir kokia būti. Kai kūriniai, kurių vaikas klausosi ar kuriuos šiuo metu skaito, yra tušti, mintis, kad išmokęs skaityti jis vėliau galės praturtinti savo gyvenimą, atrodo esanti tuščias pažadas. Blogiausias šių knygų vaikams bruožas – jos apgaule atima iš vaiko tai, ką jam literatūros patirtis turėtų suteikti: neleidžia pasiekti gilesnės prasmės ir to, kas jam yra prasminga dabartiniame raidos tarpsnyje.

Kad kūrinys tikrai patrauktų vaiko dėmesį, jis turi būti smagus ir sužadinti smalsumą. Tačiau tam, kad praturtintų jo gyvenimą, kūrinys turi pakurstyti vaizduotę; padėti lavinti protą ir geriau suprasti savo jausmus; paisyti jo rūpesčių ir siekių; be išlygų pripažinti jam kylančius sunkumus, bet kartu pasiūlyti būdų pašalinti keblumus, kurie neduoda jam ramybės. Trumpai sakant, kūrinys turi būti susijęs su visais jo asmeny-

bės aspektais iškart; be to, niekada nemenkinti vaikui kylančių keblumų svarbos, priešingai – be išlygų tą svarbą pripažinti, o kartu skatinti labiau pasitikėti savimi ir tikėti savo ateitimi.

Visais šiais atžvilgiais, o ir daugeliu kitų, iš visos „vaikų literatūros" – su retomis išimtimis – niekas kita nesuteikia vaikui, taip pat suaugusiajam, tiek peno ir pasitenkinimo kaip liaudies pasaka. Tiesa, žiūrint paviršutiniškai, pasakos mažai ko tepamoko apie konkrečias gyvenimo modernioje masių visuomenėje sąlygas; jos buvo sukurtos seniai prieš jai susiformuojant. Bet apie kiekvienoje visuomenėje žmonėms kylančius dvasinius rūpesčius, taip pat apie tinkamus būdus kebliose situacijose rasti išeitį iš pasakų galima sužinoti daugiau nei iš visokių kitokių vaikui suprantamų kūrinių. Kiekvieną gyvenimo akimirką vaikas patiria visuomenės, kurioje gyvena, poveikį, todėl jis tikrai išmoks veikti jos sąlygomis, jei tik turės reikiamų vidinių išteklių.

Būtent dėl to, kad gyvenimas vaiką dažnai glumina, jam reikia dar daugiau galimybių suprasti save šiame sudėtingame pasaulyje, kuriame jis privalo išmokti tvarkytis. O kad vaikas galėtų save suprasti, jam reikia padėti įžvelgti savo jausmų sumaištyje tam tikrą prasmingą nuoseklumą. Jam reikia, kad kas nors pasiūlytų, kaip susitvarkyti savo vidinius namus ir šiuo pagrindu sukurti tvarką ir savo gyvenime. Šią mūsų istorijos akimirką kažin ar būtina pabrėžti, kad jam reikia moralinio ugdymo, kuriuo būtų subtiliai ir tik netiesiogiai parodomi moralaus elgesio privalumai, – ir kalbant ne abstrakčiomis etinėmis sąvokomis, o atsižvelgiant į tai, kas jam atrodo teisinga ir dėl to prasminga konkrečiais atvejais.

Tokią prasmę vaikas randa pasakose. Kaip ir daugelį kitų šiuolaikinės psichologijos įžvalgų, šią seniai buvo išsakę poetai. Vokiečių poetas Schilleris rašė: „Mano vaikystės metų pa-

sakose glūdi gilesnė prasmė nei tiesoje, kurios moko gyvenimas." („Pikolominiai", III, 4.)

Šimtmečius (jei ne tūkstantmečius) perpasakojamos pasakos buvo vis labiau tobulinamos, ir jos, įgavusios dvejopą prasmę – išorinę ir slaptąją, dabar randa atgarsį iškart visuose asmenybės lygmenyse, perduodamos prasmę tokiu būdu, kuris veikia ir nešlavintą vaiko, ir išprususį suaugusiojo protą. Taikant psichoanalitinį asmenybės modelį, galima teigti, kad pasakos perteikia svarbių minčių sąmonei, ikisąmonei ir pasąmonei, kad ir kokiu lygmeniu jos tuo metu veiktų. Šiuose pasakojimuose skiriama dėmesio visuotiniams žmonių rūpesčiams, ypač tiems, kurie yra užvaldę vaiko mintis, todėl jos randa atgarsį jo ką tik užsimezgusiame ego ir skatina jo raidą, bet kartu palengvina ikisąmoninę ir pasąmoninę įtampą. Pasakos įvykiams plėtojantis, id įtampa pasidaro sąmonei įtikinama, įgauna konkretų pavidalą, be to, pasaka parodo, kokiais būdais šią įtampą numalšinti taip, kad būtų patenkinti ego ir superego reikalavimai.

Tačiau mano domėjimąsi pasakomis paskatino ne tokia techninė jų privalumų analizė. Visai ne, jomis ėmiau domėtis dėl to, kad man parūpo, kodėl, kaip rodo mano patirtis, vaikams – tiek normalaus, tiek sutrikusio vystymosi ir įvairiausių protinių gebėjimų, – pasakos teikia daugiau pasitenkinimo nei visa kita vaikų literatūra.

Kuo labiau stengiausi suprasti, kodėl pasakos taip tinka vaiko dvasiniam gyvenimui praturtinti, tuo geriau suvokiau, kad pasakos – daug svarbesne prasme nei bet kurie kiti skaitiniai – prasideda nuo tos situacijos, kurioje vaikas, kaip psichologinė ir emocinė esybė, iš tikrųjų yra. Jos byloja apie vaiko patiriamą skaudžią dvasinę įtampą tokiu pavidalu, kurį šis nesąmoningai supranta, ir – nemenkindamos nuožmiausios vidinės

kovos akimirkų, kurių tenka patirti raidos procese, – pateikia pavyzdžių, kaip kilusius ir neatidėliotinai šalintinus rūpesčius pašalinti laikinai, o kaip – visam laikui.

Kai gavau Spencerio fondo stipendiją ir atsirado laisvo laiko patyrinėti, kuo psichoanalizė gali būti naudinga vaikų ugdymui, – o skaityti ir klausytis juk yra esminiai lavinimosi būdai, – nutariau, kad verta pasinaudoti šia proga ir išsamiau bei nuodugniau pasiaiškinti, kodėl pasakos yra tokia vertinga vaikų ugdymo priemonė. Viliuosi, kad deramai supratę, kokių ypatingų privalumų turi pasakos, tėvai ir mokytojai pasirūpins, kad joms vaiko gyvenime vėl tektų šimtmečius turėtas svarbiausias vaidmuo.

Pasakos ir egzistenciniai sunkumai

Kad įveiktų psichologinius keblumus, kylančius augant, – nugalėtų narcisistinį nusivylimą, išspręstų edipiškas dilemas, įveiktų polinkį konkuruoti su broliais ir seserimis, įstengtų atsikratyti vaikiškų priklausomybių, įgautų savasties, savivertės bei moralinės pareigos jausmą, – vaikas turi suprasti, kas vyksta jo sąmoningoje asmenybės dalyje, o tada galės susidoroti ir su tuo, kas vyksta pasąmonėje. Šį supratimą ir gebėjimus jam padeda įgauti ne racionalus savo pasąmonės prigimties ir turinio suvokimas, o jos pažinimas, kurį teikia svajos, kuriose vaikas, skatinamas nesąmoningos įtampos, apmąsto parankius pasakojimo elementus, juos pertvarko ir fantazuoja apie juos. Taip darydamas, vaikas suranda nesąmoningam turiniui vietos sąmoningose fantazijose ir tai jam leidžia su tuo turi-

niu susitvarkyti. Būtent šiuo požiūriu pasakų nauda neprilygstama, nes jos vaiko vaizduotei suteikia naujos erdvės, kurios jis negalėtų atrasti visai savarankiškai. Dar svarbiau tai, kad pasakų forma ir struktūra vaikui sužadina vaizdinių, pagal kuriuos jis gali suteikti savo svajoms struktūrą, o tai padeda jam kreipti savo gyvenimą geresne linkme.

Ir vaiko, ir suaugusiojo elgesį lemia tai, kas nesąmoninga. Kai tai, kas nesąmoninga, išstumiama ir nesąmoningam turiniui neleidžiama patekti į sąmoningąją sritį, ilgainiui žmogaus sąmonę pusiau užvaldo šių nesąmoningų elementų išvediniai, o jei taip neįvyksta, jis būna priverstas juos griežtai ir kompulsyviai tramdyti, o tai gali smarkiai suluošinti jo asmenybę. Bet kai žmogui iš dalies *leidžiama* įsisąmoninti nesąmoningą medžiagą ir jis jai skiria dėmesio vaizduotėje, pavojus, kad ši medžiaga padarys žalos, – mums ar kitiems, – labai sumažėja ir kai kurios joje glūdinčios jėgos tada gali būti panaudotos geriems tikslams. Tačiau tėvai dažniausiai mano, kad reikia atitraukti vaiko dėmesį nuo to, kas jam kelia daugiausia rūpesčių, – nuo beformių ir bevardžių jo nerimo objektų, nuo jo chaotiškų, piktų ir net smurtingų fantazijų. Daugelis tėvų mano, kad vaikas turėtų susidurti tik su sąmonės tikrove arba maloniais ir norus tenkinančiais vaizdiniais – kad jis turėtų matyti tik šviesiąją pasaulio pusę. Bet toks vienpusiškas penas pasotina dvasią tik vienpusiškai, o tikras gyvenimas ne visada šviesus.

Dažnai stengiamasi, kad vaikai nesužinotų, jog daugelio negerų dalykų, kurių būna gyvenime, šaltinis yra pati mūsų prigimtis – kiekvienam žmogui būdingas polinkis veikti agresyviai, nevisuomeniškai, savanaudiškai, skatinamam pykčio ir nerimo. Užuot tai paaiškinę, mes norime, kad mūsų vaikai manytų, jog iš prigimties visi žmonės yra geri. Bet vaikai žino,

kad *jie* ne visada yra geri; ir net kai jie būna geri, dažnai labiau norėtų tokie nebūti. Tai nedera su tuo, ką jiems sako tėvai, todėl vaikas sau pačiam tampa pabaisa.

Vyraujančiai kultūrai būdingas noras apsimesti, – ypač kai reikalas susijęs su vaikais, – kad tamsioji žmogaus pusė neegzistuoja. Ši kultūra išpažįsta tikėjimą optimistiniu meliorizmu*. Manoma, kad pačios psichoanalizės tikslas yra palengvinti gyvenimą, – bet jos kūrėjo ketinimai buvo kitokie. Psichoanalizė buvo sukurta tam, kad žmogus galėtų pripažinti, jog gyvenimo prigimtis abejotina, tačiau nesileistų tos prigimties nugalimas ir nepasiduotų eskapizmui. Freudas nurodo, kad tik drąsiai kovodamas su jėgomis, kurios atrodo nenugalimos, žmogus gali išgauti iš savo gyvenimo prasmę.

Pasakos įvairiais pavidalais perteikia vaikui būtent šią mintį: jos byloja, kad kova su dideliais sunkumais yra neišvengiama, neatskiriama žmogaus gyvenimo dalis; bet jei, užuot pasitraukęs, ryžtingai pasitiksi netikėtas ir dažnai nepelnytas negandas, tuomet įveiksi visas kliūtis ir galiausiai pasieksi pergalę.

Nors šie egzistenciniai rūpesčiai mums visiems yra esmingai svarbūs, šiuolaikiniai mažiems vaikams skirti kūriniai jų dažniausiai vengia. Labiausiai vaikui reikia simboliniu pavidalu išreikštų užuominų, kaip šiuos sunkumus įveikti ir išvengus pavojų pasiekti brandą. „Saugiuose" pasakojimuose neminima nei mirtis, nei senatvė, mūsų gyvenimo ribos, nei troškimas gyventi amžinai. Pasaka, priešingai, atvirai parodo vaikui pagrindines sunkias situacijas, į kurias patenka žmogus.

Pavyzdžiui, daugelis pasakų prasideda motinos arba tėvo mirtimi. Jose dėl šios mirties tenka patirti pačių skaudžiausių

* Meliorizmas – pažiūra, kad pasaulį galima pagerinti (*vert. past.*).

negandų, tokių, kokių gimdytojų mirtis (ar jos baimė) sukelia ir tikrame gyvenime. Kitose pasakojama, kaip tėvas atėjus senatvei nusprendžia, kad naujai kartai jau laikas užimti jo vietą. Bet pirma įpėdinis turi parodyti turįs reikiamų gebėjimų ir esąs to nusipelnęs. Brolių Grimmų pasaka „Trys plunksnelės" prasideda taip: „Gyveno kartą karalius ir turėjo tris sūnus. [...] Atėjo metas, kai karalius paseno, nustojo sveikatos ir pradėjo apie mirtį galvoti, bet nežinojo, kuris sūnus po jo turėtų karalystę paveldėti."* Kad tai nuspręstų, karalius skiria sūnums po sunkią užduotį. Kuris susidoros su ja geriausiai, „po mano galvos ir būsit karalius"**.

Pasakoms būdinga nusakyti egzistencinę dilemą trumpai ir aiškiai. Tai leidžia vaikui skirti dėmesio sunkumo esmei, o sudėtingesnis siužetas jį supainiotų. Pasaka visas situacijas supaprastina. Jos veikėjai vaizduojami aiškiai, o smulkmenos, kurios nėra labai svarbios, pašalintos. Visi veikėjai tipiški, nėra nepakartojami.

Priešingai nei daugelyje šiuolaikinių vaikams skirtų kūrinių, pasakose blogio esama visur, kaip ir dorybės. Beveik visose pasakose gėriui ir blogiui suteikiamas konkretus pavidalas – kokie nors veikėjai ir jų veiksmai, – nes gėris ir blogis gyvenime aptinkami visur, ir kiekvienas žmogus turi abejopų polinkių. Būtent dėl šio dvilypumo kyla moralės klausimas, o norint jį išspręsti reikia pastangų.

Blogis, kurio simboliai yra galingas milžinas ar drakonas, raganos galia, klastinga karalienė iš „Snieguolės", turi savo žavesio ir dažnai kuriam laikui įsigali. Daugelyje pasakų gro-

---

* *Vaikų ir namų pasakos*, t. 2, p. 146. Čia ir toliau brolių Grimmų pasakos cituojamos iš: Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 1–4, vertė Adomas Druktenis, Vilnius: Alma littera, 1999–2000.

** Ten pat, p. 146.

bikui ar grobikei kurį laiką pavyksta užimti vietą, teisėtai priklausančią herojui ar herojei, – pavyzdys yra nedorėlės seserys „Pelenėje". Pasinėrus į pasakų pasaulį, morališkai lavinamasi, bet ne dėl to, kad pasakos pabaigoje piktadarys nubaudžiamas, nors iš dalies svarbu ir tai. Pasakose, kaip ir gyvenime, bausmė ar jos baimė gali atbaidyti nuo nusikaltimo tik iki tam tikros ribos. Daug veiksmingesnis būdas nuo jo atbaidyti yra įtikinti, kad nusikalsti neapsimoka, ir kaip tik dėl to pasakose blogas žmogus visada pralaimi. Moralų elgesį skatina ne dorybės pergalė, kuria baigiasi pasaka, o tai, kad pagrindinis personažas vaikui yra patraukliausias, ir visą laiką, kol herojus vargsta, vaikas su juo tapatinasi. Tapatindamasis su personažu, vaikas įsivaizduoja kartu su juo kenčiąs išbandymus ir bėdas, o dorybei pasiekus pergalę kartu su juo džiūgauja. Vaikas imasi tapatintis su personažais niekieno neskatinamas, o moralę jam skiepija vidinės ir išorinės herojaus kovos.

Pasakų veikėjai ne dvilypiai – jie nėra kartu ir geri, ir blogi, kaip mes visi tikrovėje. Tačiau priešybės vyrauja vaiko mąstyme, todėl jos vyrauja ir pasakose. Veikėjas yra arba geras, arba blogas ir visai neturi tarpinių savybių. Vienas brolis kvailas, kitas gudrus. Viena sesuo dora ir darbšti, kitos niekšės ir tinginės. Viena graži, kitos bjaurios. Vienas iš tėvų labai geras, kitas blogas. Priešingų personažų sugretinimu nesiekiama pabrėžti, koks elgesys teisingas, kaip būtų daroma pamokomose istorijose. (Būna moralės atžvilgiu neutralių pasakų, kur gėris ar blogis, grožis ar bjaurumas neatlieka jokio vaidmens.) Kai vaikui parodomos charakterio priešybės, jis gali nesunkiai suprasti jų skirtumą, bet jei veikėjai būtų vaizduojami tikroviškiau, jei jie būtų tokie sudėtingi, kokie būna tikri žmonės, jam tai suprasti būtų sunkiau. Laikas dviprasmybėms ateis vėliau,

kai imant pavyzdį iš teigiamų personažų, su kuriais buvo tapatinamasi, susiformuos palyginti tvirta asmenybė. Tada vaikas turės pagrindą, leidžiantį suprasti, kad žmonės labai skirtingi, todėl reikia rinktis, koks nori būti. Pasakose vaizduojami priešybių skirtumai palengvina šį esminį apsisprendimą, kuris bus visos tolesnės asmenybės raidos pagrindas.

Be to, vaikas renkasi atsižvelgdamas ne tiek į gero ir blogo elgesio priešybę, kiek į tai, kas jam sužadino prielankumą, o kas – pasibjaurėjimą. Kuo paprastesnis ir suprantamesnis yra geras veikėjas, tuo lengviau vaikui su juo tapatintis ir atmesti kitą, blogąjį. Vaikas tapatinasi su geru veikėju ne dėl to, kad šis geras, o todėl, kad jam labai patinka asmeninės jo savybės. Vaikui kyla klausimas ne „ar aš noriu būti geras?“, o „į ką noriu būti panašus?“ Pagrindas, kuriuo remdamasis vaikas atsako į šį klausimą, yra nuoširdi savęs projekcija į vieną pasakos veikėją. Jei tas veikėjas yra labai geras, tada vaikas nusprendžia, kad taip pat nori būti geras.

Moralės atžvilgiu neutraliose pasakose geri veikėjai nepriešinami blogiems ir su jais negretinami. Mat tokių pasakų paskirtis visai kitokia. Tokios pasakos, kurių tipiški veikėjai yra Batuotas katinas, gudrybėmis padedantis veikėjui pasiekti tikslą, ir Džekas, pavagiantis milžino lobį, ugdo charakterį ne skatindamos rinktis iš gera ir bloga, o suteikdamos vaikui viltį, kad net ir droviausiems gyvenime gali pasisekti. Šiaip ar taip, kokia vaikui nauda iš to, kad nuspręs būti geras, jei jis jaučiasi esąs visai nereikšmingas ir dėl to baiminasi niekada nieko nepasiekti? Šiuose pasakojimuose nekeliami moralės klausimai – juose patikinama, kad sėkmė pasiekiama. Kaip pasitikti lemtį – tikint, jog gyvenime kylančius sunkumus galima įveikti, ar su pralaimėjimo lūkesčiais, – tai taip pat yra labai svarbus egzistencinis klausimas.

Esmingi vidiniai konfliktai, kylantys iš mūsų pirmykščių varų ir audringų emocijų, daugelyje šiuolaikinės vaikų literatūros kūrinių visai neigiami, todėl vaikui nepadedama jų spręsti. Bet vaikas patiria beviltišką vienišumą ir atskirties jausmą, dažnai jaučia mirtiną nerimą. Dažniausiai jis negali šių jausmų išreikšti žodžiais, o jei ir gali, tai tik netiesiogiai: bijo tamsos ar kokio nors gyvūno, jaučia nerimą dėl savo kūno. Kai tėvas ar motina suvokia, kad vaikas patiria šias emocijas, tai juos trikdo, todėl jie linkę jų nepaisyti arba, patys jausdami nerimą, menkina šią išsakytą baimę, tikėdamiesi, kad taip ją pridengs.

Pasakoje, priešingai, labai rimtai žiūrima į tokį egzistencinį nerimą ir dilemas, tiesiogiai skiriama dėmesio, pavyzdžiui, meilės poreikiui, baimei būti nevertinamam, gyvenimo meilei ir mirties baimei. Be to, pasakoje sprendimai parodomi taip, kad remdamasis savo protiniais gebėjimais vaikas juos gali suprasti. Pavyzdžiui, kai kurios pasakos baigiamos žodžiais „jei jie nenumirė, tai ir dabar tebegyvena" – taip pateikiama dilema, kylanti dėl troškimo gyventi amžinai. Kitokia pabaiga – „ir nuo to laiko jie gyveno laimingai" – nė akimirkai neapmulkina vaiko, kad amžinas gyvenimas įmanomas. Bet taip baigiant pasaką atskleidžiamas vienintelis dalykas, galintis palengvinti naštą, kurią jaučiame šioje žemėje tegalėdami gyventi taip trumpai, – ryšys su kitu ar kita, kuris mus tikrai patenkintų. Pasakos moko, kad jį užmezgus pasiekiama viršūnė – didžiausias emocinis saugumas, kokį galima patirti gyvenime, bei tvariausi santykiai. Vien tai gali išsklaidyti mirties baimę. Taip pat pasaka moko, kad suradus tikrą brandžią meilę nebereikia trokšti gyventi amžinai. Apie tai byloja kita pasakoms būdinga pabaiga: „Ir gyveno jie ilgai ir laimingai."

Dėl neišmanymo tokia pasakos pabaiga suprantama kaip netikroviškas norų išsipildymas. Bet taip visiškai nepaisoma, kad ja vaikui perteikiama svarbi mintis. Šios pasakos moko vaiką, kad užmezgęs tikrą ryšį su kitu asmeniu jis išvengs nerimo, kamuojančio dėl išsiskyrimo (toks nerimas daugelyje pasakų vaizduojamas veiksmo užuomazgoje, tačiau pasakos pabaigoje visada išsklaidomas). Be to, pasaka byloja, kad tokios pabaigos neįgalina amžinas kabinimasis į motiną, kaip kad vaikas norėtų ir manytų esant. Jei, siekdami išvengti nerimo dėl išsiskyrimo ir dėl mirties, liksime desperatiškai prisirišę prie tėvų, būsime tiesiog šiurkščiai išvaryti – kaip Anselis ir Grytutė.

Pasakų veikėjas (vaikas) gali atrasti save tik išėjęs į pasaulį, o ten išėjęs jis ras kitą žmogų, su kuriuo nuo tada galės laimingai gyventi, – tai yra gyvenime jam niekada nebeteks patirti nerimo dėl išsiskyrimo. Pasaka teikia pirmenybę ateičiai ir suprantamomis tiek vaiko sąmonei, tiek pasąmonei priemonėmis rodo jam kelią, padėdama numalšinti infantilius norus būti priklausomam ir pradėti daugiau pasitenkinimo teikiantį nepriklausomą gyvenimą.

Mūsų dienomis vaikai auga nebe saugioje išplėstinės šeimos aplinkoje ir nebe bendruomenėje, kurios nariai palaiko glaudžius tarpusavio ryšius. Todėl dabar net labiau nei tais laikais, kai buvo kuriamos pasakos, svarbu, kad vaikas susidurtų su pasakoje vaizduojamais veikėjais, kurie savarankiškai turi išeiti į pasaulį ir, nors iš pradžių nežino, kas yra svarbiausia, pasirenka teisingą kelią ir tvirtai pasitikėdami savimi randa, kur pasaulyje saugu.

Pasakų herojus kurį laiką praleidžia vienumoje – kaip ir šiuolaikinis vaikas, kuris dažnai jaučiasi atskirtas nuo kitų. Herojui padeda ryšiai, užmegzti su pirmykščiais dalykais – su

medžiu ar gyvūnu, su gamta, – o vaikas taip pat jaučiasi su šiais dalykais turįs tvirtesnį ryšį nei dauguma suaugusiųjų. Pasakų personažų likimas vaiką įtikina, kad net jei jis, kaip ir jie, pasaulyje jaustųsi atstumtas ir apleistas, apgraibomis einantis per tamsą, jam, kaip ir jiems, gyvenime žingsnis po žingsnio bus parodytas kelias, o kai reikės – suteikta pagalba. Toks vienišo žmogaus, kuris vis dėlto sugeba užmegzti prasmingus ir naudingus santykius su aplinkiniu pasauliu, vaizdinys vaikui mūsų dienomis reikalingas net labiau nei praeityje.

Pasaka – ypatinga meno forma

Pasaka vaikui yra ne tik pramoga, ji padeda jam geriau pažinti save ir skatina asmenybės raidą. Ji suteikia prasmės tokiais gausiais skirtingais lygmenimis ir praturtina vaiko gyvenimą tokiais įvairiais būdais, kad norint apsakyti, kiek daug ir kokios įvairios naudos pasakos duoda vaiko gyvenimui, vienos knygos tikrai neužtektų.

Šioje knygoje stengiamasi parodyti, kaip pasakos vaizdingais pavidalais atskleidžia, koks yra sveikas žmogaus raidos kelias, ir sužadina vaikui norą šiuo keliu žengti. Raidos pradžioje vaikas priešinasi tėvams ir bijo eiti šiuo keliu, o raida baigiasi tada, kai jis tikrai atranda save, tampa psichologiškai nepriklausomas ir subręsta morališkai, į kitą lytį nebežiūri kaip į grėsmę ar kažką velniška ir gali užmegzti su jos atstovais ar atstovėmis tikrą ryšį. Trumpai tariant, šioje knygoje aiškinama, kodėl pasakos daro tokį stiprų ir teigiamą psichologinį poveikį vaiko dvasinei raidai.

Malonumą, kurį patiriame leidęsi, kad pasaka mus paveiktų, ir susižavėjimą, kurį pajuntame, lemia ne jos psichologinė prasmė (nors kartais ji taip pat svarbi), o literatūrinės ypatybės – pats pasakojimas kaip meno kūrinys. Pasaka negalėtų psichologiškai taip paveikti vaiko, jei ji nebūtų pirmiausia meno kūrinys.

Pasakos yra ypatingos ne tik kaip literatūros rūšis, bet ir kaip meno kūriniai, visiškai suprantami vaikams, nes jokia kita meno rūšis jiems tokia nėra. Kaip ir visų didžiųjų meno kūrinių, pasakos giliausia prasmė kiekvienam žmogui bus kitokia, o ir tam pačiam žmogui skirtingu gyvenimo metu ji skirsis. Toje pačioje pasakoje vaikas gali įžvelgti skirtingas prasmes – priklauso nuo to, kas jam tuo metu rūpi ir kokie jo poreikiai. Gavęs progą, jis grįš prie tos pačios pasakos, kai bus pasirengęs išplėtoti senas prasmes ar pakeisti jas naujomis.

Pasakos kaip meno kūriniai turi daugelį kitų bruožų, į kuriuos verta gilintis, ne tik psichologinę prasmę ir poveikį, apie kuriuos yra ši knyga. Pavyzdžiui, pasakomis išreikštas ir vaiko dvasiai perteikiamas mūsų kultūros paveldas.* Atskira knyga būtų galima išsamiai aptarti, kokią ypatingą naudą pasakos ga-

* Tai galima iliustruoti vienu pavyzdžiu: brolių Grimmų pasakoje „Septyni varnai" gimus seseriai septyni broliai pradingsta ir virsta varnais. Mergaitei pakrikštyti reikia iš šaltinio ąsočiu pasemti vandens. Ąsotis pametamas, ir šis lemtingas įvykis tampa pasakojimo užuomazga. Krikšto ritualas yra ir krikščioniško gyvenimo pradžios ženklas. Galima į septynis brolius pažvelgti kaip į simbolį, reiškiantį tai, kas turėjo išnykti, kad galėtų atsirasti krikščionybė. Taip aiškinant, jie reiškia ikikrikščionišką, pagonišką pasaulį, kuriame septynios planetos simbolizavo senuosius dangaus dievus. Tada naujagimė yra naujoji religija, kuri galės sėkmingai įsigalėti tik tada, jei jai plėtotis netrukdys senoji tikyba. Atėjus krikščionybei, pagonybei atstovaujantys broliai išsiunčiami į tamsą. Tačiau jie varnų pavidalais gyvena pasaulio pakraštyje stūksančiame kalne – tai rodo, kad jie išliko požeminiame, pasąmonės, pasaulyje. Jie atvirsta žmonėmis tik todėl, kad sesuo paaukoja savo pirštelį, o tai atitinka krikščionišką idėją, kad į dangų pateks tik tie, kurie aplinkybėms reikalaujant ryšis paaukoti tą savo kūno dalį, kuri jiems trukdo siekti tobulybės. Naujoji religija, krikščionybė, gali išlaisvinti net ir tuos, kurie iš pradžių liko pagonybės nelaisvėje.

li duoti ir duoda ugdant vaiką morališkai, – ši tema tolesniuose puslapiuose tik paliečiama.

Tautosakininkai nagrinėja pasakas pagal savo disciplinos principus. Į pasakų prasmę dėl savų priežasčių gilinasi kalbininkai ir literatūros kritikai. Įdomu pastebėti, kad, pavyzdžiui, kai kas tyrinėdamas vilko prarytos Raudonkepuraitės motyvą įžvelgia tokias temas kaip nakties pasiglemžiama diena, mėnulio užtemdoma saulė, šiltą metų laiką pakeičianti žiema, auką praryjantis dievas ir taip toliau. Nors tokios interpretacijos įdomios, jos, atrodo, nedaug duoda tėvams ar pedagogams, norintiems sužinoti, ką pasaka gali reikšti vaikui, kurio patirtis, šiaip ar taip, labai menkai tesusijusi su tokiais pasaulio aiškinimais, kurių pagrindas yra sąsajos su gamta ar dangaus dievais.

Be to, pasakose gausu religinių motyvų. Daugelis Biblijos pasakojimų yra to paties pobūdžio kaip pasakos. Sąmoningos ir nesąmoningos asociacijos, kurias pasakos sužadina klausytojui, priklauso nuo visos jo pažiūrų sistemos bei to, kas jam asmeniškai rūpi. Taigi, religingi žmonės jose ras daug svarbių dalykų, kurie čia neminimi.

Dauguma pasakų atsirado tais laikais, kai religija buvo svarbiausia gyvenimo sritis, todėl jose tiesiogiai arba ne skiriama dėmesio religinėms temoms. „Tūkstančio ir vienos nakties“ pasakose pilna užuominų į islamo religiją. Religinio turinio esama ir daugybėje vakarietiškų pasakų. Tačiau daugumai šių pasakų šiandien nebeskiriama dėmesio ir platesnei auditorijai jos nežinomos tiesiog dėl to, kad daug kam religinės temos nebesužadina visuotinai ir asmeniškai prasmingų asociacijų. Pavyzdžiui, yra primiršta „Marijos augintinė“ – viena gražiausių brolių Grimmų pasakų. Ji prasideda lygiai taip kaip „Anselis ir Grytutė“: „Vieno didelio miško pakrašty gyveno med-

kirtys su pačia."* Kaip ir pasakoje „Anselis ir Grytutė", šeima taip skursta, kad nebegali nei prasimaitinti, nei išmaitinti trejų metų dukrelės. Jų sielvarto sugraudinta, apsireiškia Mergelė Marija ir pasiūlo pasirūpinti mergaite, o tada pasiima ją į dangų. Mergaitė čia gyvena nuostabiai, kol sulaukia keturiolikos. Tada, beveik kaip visai kitokioje pasakoje „Mėlynbarzdis", Mergelė patiki mergaitei raktus nuo trylikos durų, iš kurių ji gali atidaryti dvylika, o tryliktų – ne. Mergaitė neatsispiria pagundai; ji apie tai sumeluoja, todėl turi grįžti į žemę kaip nebylė. Jai tenka iškęsti rūsčių išbandymų ir ją žadama sudeginti ant laužo. Tada ji tetrokšta išpažinti nusikaltimą ir atgauna išpažinčiai reikalingą kalbos dovaną. Mergelė ją apdovanoja „laime visam gyvenimui"**. Pasaka moko: kai kalbos dovana naudojamės tam, kad meluotume, ji veda mus į pražūtį ir būtų geriau jos netekti, kaip atsitiko pasakos veikėjai. Bet jei šia dovana naudojamės tam, kad atliktume atgailą, pripažintume, ko nesugebėjome padaryti, ir pasakytume tiesą, ji mus išgelbsti.

Yra nemažai kitų brolių Grimmų pasakų, kuriose esama religinių užuominų, o kai kada jų būna pasakos pradžioje. „Žaizdre atjaunintas žmogelis" prasideda taip: „Anais laikais, kai mūsų Viešpats Dievas dar po žemę vaikščiojo, užsuko jis su šventu Petru vieną vakarą pas tokį kalvį ir pasiprašė naktigulto."*** Kitoje pasakoje, „Vargšas ir turčius", Dievas, kaip ir bet kuris kitas pasakos veikėjas, vaikščiodamas pavargsta. Ši pasaka prasideda taip: „Seniai, labai seniai, kai Dievas dar pats po žemę tarp žmonių vaikščiojo, atsitiko, kad vieną vakarą jį pavargusį užklupo kelyje naktis, o iki artimiausios užeigos

* Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 1, p. 13.
** Ten pat, p. 18.
*** Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 4, p. 38.

buvo dar geras kelio galas. Ir staiga mato jis – pakely stovi du namai priešais kits kitą [...].“* Tačiau, nors šie religiniai pasakų motyvai svarbūs ir labai įdomūs, ši knyga jų neaprėpia ir jos tikslas kitoks, todėl jie čia nenagrinėjami.

Net ir atsižvelgiant į palyginti ribotus šios knygos tikslus, tai yra parodyti, kodėl pasakos vaikams yra tokios reikšmingos ir padeda jiems įveikti kylančius psichologinius sunkumus bei integruoti savo asmenybę, teko susitaikyti su kai kuriais svarbiais, tačiau neišvengiamais apribojimais.

Pirmąjį iš jų lemia tai, kad mūsų dienomis plačiai žinomų pasakų yra mažai. Dauguma šioje knygoje išsakomų minčių galėjo būti iliustruotos vaizdingiau, jei būtų buvę galima remtis kai kuriomis mažiau žinomomis pasakomis. Tos pasakos kadaise buvo žinomos, bet dabar taip nebėra, tad būtų reikėję jas čia perspausdinti ir knyga būtų išėjusi didžiulė. Todėl nuspręsta sutelkti dėmesį į kelias vis dar plačiai žinomas pasakas ir parodyti kai kurias jų užslėptas prasmes bei jų galimas sąsajas su vaiko raidos keblumais, su tuo, kaip suprantame save ir pasaulį. O antroje knygos dalyje, užuot siekus neįmanomo dalyko – nuodugniai aprėpti viską, šiek tiek išsamiau nagrinėjamos kai kurios žinomos ir mėgstamos pasakos, kalbama apie prasmę, kurios iš jų galima pasisemti, parodant malonumą, kurį jos gali suteikti.

Jei ši knyga būtų buvusi skirta tik vienai ar dviem pasakoms, būtų buvę galima parodyti daug daugiau jų aspektų, nors net ir tokiu atveju jų gelmės nebūtų ištirtos galutinai – visose jose yra per daug prasmės lygmenų, kad tai būtų įmanoma padaryti. Kuri pasaka konkrečiam tam tikro amžiaus vaikui yra svar-

* Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 2, p. 249.

biausia, visiškai priklauso nuo jo psichologinio raidos tarpsnio, ir nuo to, kokie rūpesčiai jam tuo metu pirmaeiliai. Nors rašant šią knygą atrodė išmintinga sutelkti dėmesį į pasakos pagrindines prasmes, toks pasirinkimas turi trūkumą – buvo nepaisoma kitų aspektų, kurie kuriam nors vaikui gal būtų daug svarbesni, nes jis tuo metu siektų susidoroti su kitokiais sunkumais. Taigi toks yra dar vienas neišvengiamas šio veikalo ribotumas.

Pavyzdžiui, aptariant „Anselį ir Grytutę" pabrėžiama, kad vaikas stengiasi kabintis į tėvus, nors atėjo laikas tvarkytis su pasauliu pačiam, taip pat išryškinama reikiamybė peržengti primityvių oralinių potraukių, kuriuos simbolizuoja vaikų susiviliojimas meduolių trobele, ribas. Taigi, atrodytų, kad ši pasaka daugiausia gali duoti mažam vaikui, pasirengusiam išeiti į pasaulį ir žengti pirmuosius žingsnius. Čia vaiko nerimui suteikiamas konkretus pavidalas, jis gauna padrąsinimą dėl to, ko baiminasi, nes net ir labiausiai išpūstu – nerimo būti prarytam – pavidalu ši baimė pasirodo esanti nepagrįsta: pabaigoje vaikai pasiekia pergalę, o grėsmingiausias priešas – ragana – galutinai įveikiama. Taigi, galima pagrįstai teigti, kad ši pasaka labiausiai vaiką žavi ir yra naudingiausia tokio amžiaus vaikui, kai pasakos ima jam daryti teigiamą poveikį, tai yra apie ketvirtuosius ar penktuosius metus.

Tačiau nerimas dėl išsiskyrimo – baimė būti paliktam – ir baimė patirti badą, o kartu oralinis godumas, nėra būdingi tik kokiam nors vienam konkrečiam raidos laikotarpiui. Šių pavojų baimė pasąmonėje jaučiama kiekviename amžiaus tarpsnyje, taigi ši pasaka yra prasminga ir daug vyresniems vaikams, ji juos taip pat padrąsina. Iš tikrųjų vyresniam žmogui gali būti daug sunkiau sąmoningai pripažinti baimę, kad jį apleis tėvai, ar savo oralinį godumą. Tai dar geresnis pagrindas leisti, kad

pasaka rastų atgarsį pasąmonėje, suteiktų konkretų pavidalą jo nesąmoningam nerimui ir jį numalšintų, nors žmogus sąmoningai visai to nesuvoktų.

Dėl kitų ypatumų ta pati pasaka gali suteikti labai reikalingą padrąsinimą ir vyresniam vaikui, jį pamokyti. Paauglystės pradžioje viena mergaitė žavėjosi „Anseliu ir Grytute“. Vis iš naujo skaitydama šią pasaką bei fantazuodama apie ją ji jausdavo didelę paguodą. Vaikystėje mergaitės atžvilgiu viršenybę turėjo vyrėlesnis brolis. Jis savotiškai rodė jai kelią – kaip Anselis, pagal savo išbarstytus akmenėlius su seserimi radęs kelią atgal namo. Paauglystėje mergaitė ir toliau kliovėsi broliu, ir ši pasakos vieta ją padrąsindavo. Bet kartu brolio viršenybė jai kėlė pasipiktinimą. Tuo metu ji sąmoningai nesuvokė, kad jos kovoje dėl nepriklausomumo Anselis yra pagrindinė figūra. Pasaka jos pasąmonei bylojo, kad sekdama paskui Anselį ji eina atgal, o ne pirmyn, be to, buvo svarbu ir tai, kad nors Anselis buvo vedlys pasakos pradžioje, būtent Grytutė galiausiai juodu išlaisvino ir padarė nepriklausomus, nes kaip tik ji įveikė raganą. Suaugusi ši moteris suprato, kad pasaka jai labai padėjo įveikti priklausomybę nuo brolio, nes įtikino ją, kad nors pradžioje nuo jo priklausė, tai netrukdė jai vėliau tapti viršesnei. Taigi pasaka, kuri dėl tam tikros priežasties mergaitei buvo prasminga vaikystėje, dėl visai kitos priežasties parodė jai kelią paauglystėje.

Pagrindinis „Snieguolės“ motyvas – mergaitė, kuri yra pradėjusi lytiškai bręsti, visais atžvilgiais pranoksta piktą pamotę, ir ši iš pavydo neduoda mergaitei gyventi savarankiškai. Simboliškai tai išreiškia pamotės kėsinimasis surengti Snieguolės nužudymą. Tačiau vienai penkiametei giliausia šios pasakos prasmė buvo visai nesusijusi su šiais brandos pradžios rūpes-

čiais. Jos motina buvo tokia šalta ir santūri, kad ji jautėsi pamesta. Pasaka ją padrąsino, kad reikia neprarasti vilties: Snieguolę išdavė pamotė, bet išgelbėjo vyrai – iš pradžių nykštukai, paskui karalaitis. Ši mergaitė, nors ir apleista motinos, taip pat neprarado vilties ir tikėjosi, kad sulauks pagalbos iš vyrų. Būdama tikra, kad „Snieguolė" parodė jai kelią, mergaitė sutelkė dėmesį į tėvą, ir šis sureagavo palankiai. Laiminga pasakos pabaiga padėjo mergaitei rasti tinkamą išeitį iš gyvenimo aklavietės, į kurią ją buvo įstūmusi nesirūpinanti motina. Taigi, pasaka gali būti labai prasminga ir penkiametei, ir trylikametei, net jei asmeninės prasmės, kurias jos joje įžvelgia, būtų visai skirtingos.

„Sultenėje" pasakojama, kaip burtininkė dvylikos sulaukusią Sultenę uždaro į bokštą. Vadinasi, ši pasaka taip pat yra apie pradėjusią bręsti mergaitę ir pavydžią motiną, neleidžiančią jai tapti nepriklausomai, – tai paaugliams būdingas keblumas. Sultenei susiėjus su karalaičiu, keblumas sėkmingai įveikiamas. Bet vieną penkiametį ši pasaka padrąsino visai kitaip. Sužinojęs, kad senelė, kuri didesnę dienos dalį juo rūpindavosi, – motina visą dieną dirbo, o tėvo namuose nebūdavo, – sunkiai susirgo ir turės gultis į ligoninę, vaikas paprašė jam paskaityti pasaką apie Sultenę. Šiuo lemtingu gyvenimo tarpsniu jam buvo svarbūs du šios pasakos elementai. Pirma, motiną atstojanti moteris rūpinosi apsaugoti vaiką nuo visų pavojų, – tuo metu ši mintis jam labai patiko. Vadinasi, pasakos veikėjos elgesys, kuris paprastai būtų suprantamas kaip neigiamas ir savanaudiškas, tam tikromis aplinkybėmis vaikui turėjo labai padrąsinamą reikšmę. O dar svarbesnis berniukui buvo kitas pagrindinis pasakos motyvas: priemonę išsigelbėti iš keblios padėties Sultenė rado savo pačios kūne – tai kasos, kuriomis

karalaitis užkopė į jos kambarį bokšte. Mintis, kad savo kūne galima rasti gyvybės šaltinį, padrąsino berniuką, jog, jei reikės, jis panašiai ras savajame ką nors, kas jį apsaugos. Pasakoje pačiomis vaizdingiausiomis priemonėmis, bet netiesiogiai skiriama dėmesio esminiams žmogaus rūpesčiams ir todėl, kaip rodo šis pavyzdys, ji gali būti labai naudinga mažam berniukui, net jei pasakos veikėja yra paauglė.

Gal šie pavyzdžiai padės išsklaidyti įspūdį, kurį čia sudarau susitelkęs į pagrindinius pasakų motyvus, ir paliudys, kad pasakos psichologiškai labai reikšmingos bet kurio amžiaus vaikams, tiek mergaitėms, tiek berniukams, kad ir kokio amžiaus ir lyties būtų pasakos herojus. Pasakose galima rasti daug asmeninės prasmės, nes jos su įvairiais rūpesčiais susiduriančiam vaikui padeda tapatintis vis su kuriuo nors kitu personažu. Kai paauglė, ėmusi tapatintis su Grytute raganos nugalėtoja, atsižvelgė į tai, kad anksčiau tapatinosi su Grytute, kuri buvo patenkinta vedama Anselio, jai pasidarė drąsiau vystantis siekti nepriklausomybės, ir šis siekis teikė daugiau pasitenkinimo. Mažas berniukas, anksčiau drąsintas minties, kad yra saugiai laikomas bokšte, vėliau galėjo džiaugtis, kai suprato, kad daug didesnį saugumą gali užtikrinti tai, ko esama jo kūne, – gyvybės šaltinis.

Mes negalime žinoti, kokio amžiaus vienam ar kitam vaikui viena ar kita pasaka bus svarbiausia, todėl negalime patys nuspręsti, kurias iš gausybės pasakų turėtume tam tikru metu sekti ir kodėl. Tai gali pasakyti tik vaikas, spręsdamas iš to, ar jam labai sukyla jausmai pasakai veikiant jo sąmonę ir pasąmonę. Suprantama, tėvas ar motina pirmiausia seks ar skaitys vaikui pasaką, kurią mėgo vaikystėje arba mėgsta dabar. Jei vaikas pasakos nepamėgsta, tai reiškia, kad jos motyvai ar

temos šiuo jo gyvenimo tarpsniu jam nesužadino prasmingos reakcijos. Tada geriausia kitą vakarą pasekti jam kitą pasaką. Greitai jis parodys, kuri pasaka jam tapo svarbi, – tuoj pat sureaguos į ją arba ims prašyti, kad jam sektų ją vis iš naujo. Jei viskas klosis gerai, vaiko susidomėjimas pasaka bus užkrečiamas, ji taps svarbi ir tėvams – bent dėl to, kad tiek daug reiškia vaikui. Galiausiai ateis laikas, kai vaikas iš mėgstamos pasakos bus pasisėmęs visko, ką gali, arba rūpesčius, paskatinusius jį palankiai reaguoti į tą pasaką, bus pakeitę kiti ir juos geriau išreikš kokia nors kita pasaka. Tada jis gali kurį laiką nustoti domėtis šia pasaka ir kur kas labiau pamėgti kitą. Sekant pasakas visada geriausia eiti vaiko rodoma kryptimi.

Net jei tėvai teisingai nuspėtų, kodėl vaiką tam tikra pasaka emociškai patraukė, geriausia šias žinias pasilikti sau. Svarbiausia mažo vaiko patirtis ir svarbiausios reakcijos dažniausiai nesąmoningos, ir jos turi tokios likti, kol jis sulauks daug brandesnio amžiaus ir įgaus brandesnį supratimą. Nesąmoningų žmogaus minčių interpretacija ir vertimas įsisąmoninti tuos dalykus, kuriuos jis norėtų palikti ikisąmoninius, visada yra kišimasis, o ypač tai teisinga vaiko atveju. Vaiko gerovei svarbu, kad jis manytų, jog jam kilusios mintys nėra žinomos tėvams tol, kol jis nesiryš jų atskleisti, – tai jam ne mažiau svarbu, nei jausti, kad tėvai mėgaudamiesi ta pačia pasaka patiria tokias pačias emocijas. Jei tėvai parodo, kad jau žino vaiko mintis, jam sutrukdoma jiems įteikti brangiausią dovaną – pasidalyti tuo, kas lig tol buvo slapta ir asmeniška. Be to, tėvai turi daug daugiau galios nei vaikas, todėl jei atrodo, kad jie gali perskaityti slaptas vaiko mintis ir sužinoti jo slapčiausius jausmus net anksčiau, nei pats vaikas ima juos suvokti, tėvų viršenybė gali atrodyti beribė ir dėl to pražūtingai gniuždyti.

Be to, jei vaikui paaiškinama, kodėl pasaka jį taip sužavėjo, ji netenka žavesio, nes tas žavesys gerokai priklauso nuo to, kad vaikas dorai nežino, kodėl pasaka jį taip džiugina. O netekusi galios patraukti pasaka nebepadės vaikui kovoti savarankiškai, vienui vienam įveikti tą sunkumą, dėl kurio pasaka jam anksčiau turėjo prasmę. Net jei suaugusiųjų interpretacijos teisingos, jos atima iš vaiko galimybę tikėti, kad daug kartų išklausęs ir apmąstęs pasaką jis pats sėkmingai rado išeitį iš keblios situacijos. Mes vystomės, randame prasmę gyvenime ir saugumą savyje tada, kai asmeninius keblumus išsiaiškiname ir įveikiame savarankiškai, o ne kai gauname jų paaiškinimus iš kitų.

Pasakų motyvai yra kas kita nei neurozės simptomai, kuriuos geriau suvokti racionaliai, nes tai leidžia jų atsikratyti. Šie motyvai atrodo nuostabūs todėl, kad vaikas jaučiasi suprastas ir įvertintas, jam atrodo, kad buvo pasiektos pačios jo jausmų, vilčių ir nerimo gelmės, bet visų šių dalykų neprireikė ištraukti į paviršių ir ištirti negailestingoje racionalumo šviesoje, kuri dar yra ne jo jėgoms. Pasakos praturtina vaiko gyvenimą ir suteikia jam žavesio būtent todėl, kad jis dorai nežino, kokiu būdu jų magiška galia jį paveikia.

Šia knyga siekiama padėti suaugusiesiems, o ypač tiems, kurie rūpinasi vaikais, geriau suprasti pasakų svarbą. Kaip jau sakyta, pasakas tinkama interpretuoti ir nesuskaičiuojama daugybe kitų būdų, ne tik tais, kurie siūlomi tekste, – pasakos, kaip ir visi tikri meno kūriniai, įvairialypės ir pasižymi gelme, kuri smarkiai pranoksta tai, ką iš jų gali išgauti net ir nuodugniausias racionalus tyrimas. Į tai, kas teigiama šioje knygoje, turėtų būti žiūrima tik kaip į iliustracijas ir skatinimą pamąstyti. Jei knyga paskatins skaitytoją savaip skverbtis gilyn, jis gali pasa-

kose įžiūrėti vis įvairesnių asmeninių prasmių, o tada pasakos taps prasmingesnės ir vaikams, kuriems jas galima pasekti.

Tačiau čia reikia pabrėžti vieną ypač svarbią išlygą: tikrąją pasakos prasmę ir jos poveikį įvertinti bei jos žavesį patirti galima tik tada, kai ji skaitoma pirminio pavidalo. Išdėstytos reikšmingos pasakos ypatybės leidžia pajusti jos esmę ne daugiau, nei suvokti eilėraštį išvardijus jame minimus įvykius. Tačiau tokioje knygoje kaip ši daugiausia, ką galima pateikti, užuot pasakas tiesiog perspausdinus, – tai aprašyti jų pagrindines ypatybes. Daugumą šių pasakų nesunku rasti kitur, todėl reikia tikėtis, kad skaitant šią knygą bus tuo pat metu skaitomos iš naujo ir joje aptariamos pasakos.* Įvertinti „Raudonkepuraitės", „Pelenės" ar bet kurios kitos pasakos poetines ypatybes, o kartu ir suprasti, kaip ji praturtina dėmesingą sielą, galima tik skaitant ją pačią.

* Šioje knygoje aptariami pasakų variantai nurodyti knygos pabaigoje – Pastabose.

Pirma dalis

STEBUKLŲ LOBYNAS

GYVENIMAS DVASIOS AKIMIS

„Raudonkepuraitė buvo mano pirmoji meilė. Man atrodė, kad jei būčiau galėjęs vesti Raudonkepuraitę, būčiau patyręs tobulą palaimą." Šie Charleso Dickenso žodžiai liudija, kad jis, kaip ir nesuskaičiuojami milijonai per amžius gyvenusių viso pasaulio vaikų, žavėjosi pasakomis. Jau būdamas garsus visame pasaulyje Dickensas pripažino, kad stebuklingi pasakų veikėjai ir nutikimai padarė didelę įtaką jo asmenybės ir jo kūrybinio genijaus formavimuisi. Jis ne kartą išreiškė panieką tiems, kurie, skatinami neišmintingo ir smulkmeniško racionalumo, reikalavo pasakas racionalizuoti, cenzūruoti ar uždrausti, ir dėl to vaikai gyvenime daug prarado. Dickensas suprato, kad pasakų vaizdiniai labiau nei bet kas kita vaikams padeda atlikti sunkiausią, bet svarbiausią ir daugiausia pasitenkinimo teikiančią užduotį: pasiekus didesnę sąmonės brandą, suteikti civilizuotą pavidalą savo pasąmonėje tvyrančiai įtampai.[1]

Mūsų dienomis, kaip ir praeityje, pasakos gali atverti tiek kūrybingų, tiek vidutinių gebėjimų vaikų dvasią taip, kad jie pajustų viską, kas gyvenime vertingiausia, ir tada galėtų nesunkiai išmokti gėrėtis nuostabiausiais literatūros ir meno kūriniais. Pavyzdžiui, poetas Louisas MacNeice'as sako, kad „tikros pasakos man kaip asmenybei visada daug reiškė, net kai mokiausi vie-

šojoje mokykloje, kur tai pripažinęs susigadindavai reputaciją. Priešingai nei teigia daug žmonių net ir dabar, pasaka, bent jau klasikinė liaudiška pasaka, yra daug rimtesnis dalykas nei vidutinis natūralistinis romanas, kuris bando patraukti dėmesį dalykais, ne ką rimtesniais už laikraščio paskalų skyrelį. Nuo liaudiškų iki įmantrių pasakų, tokių kaip Hanso Anderseno ar norvegų mitologijos, bei istorijų, pasakojamų, pavyzdžiui, „Alisos“ knygose ir „Vandens vaikuose“, būdamas maždaug dvylikos priėjau iki „Fėjų karalienės“.“[2] Tokiems literatūros kritikams kaip G. K. Chestertonas ir C. S. Lewisas atrodė, kad pasakos yra „dvasiniai tyrinėjimai“, taigi jos „parodo gyvenimą tikroviškiausiai“, nes atskleidžia jį „tokį, kokį jį mato, jaučia ar spėja esant dvasia“[3].

Kitaip nei bet kuris kitas literatūros kūrinys, pasakos parodo kelią tapatybės ir pašaukimo ieškančiam vaikui, taip pat parodo, kokia patirtis jam būtina charakteriui toliau ugdyti. Pasakos leidžia suprasti, kad nors ir tenka patirti nelaimių, teikiantis pasitenkinimą ir geras gyvenimas yra pasiekiamas, – bet tik tada, jei nevengsi pavojų ir kovosi, nes be kovos tikrosios tapatybės niekada nesurasi. Pasakos suteikia vilčių, kad jei vaikas išdrįs leistis į šias bauginančias ir daug pastangų reikalaujančias paieškas, į pagalbą ateis palankios jėgos ir jis pasieks tikslą. Taip pat pasakos įspėja, kad tiems, kurie, būdami pernelyg baugštūs ir siaurai mąstantys, nesileidžia į pavojingas savęs paieškas, teks gyventi nuobodžiai – jei jų neištiks dar blogesnis likimas.

Pasakas mėgstantys ir jų svarbą jaučiantys ankstesnių kartų vaikai sulaukdavo paniekos tik iš pasipūtėlių, – taip atsitiko MacNeice’ui. Šiais laikais daugelis mūsų vaikų patiria daug baisesnę netektį, nes apskritai negauna progos pažinti pasakų. Dabar dauguma vaikų susiduria su pagražintais ir supapras-

tintais pasakų variantais, kuriuose jų prasmė sumenkinta ir jokios gelmės nelikę, – kaip filmuose ar televizijos laidose, kur pasakos paverčiamos tuščia pramoga.

Beveik per visą žmonijos istoriją vaiko dvasinis gyvenimas, išskyrus tiesioginę patirtį šeimoje, priklausė nuo mitinių bei religinių pasakojimų ir nuo pasakų. Ši tradicinė literatūra penėjo vaiko vaizduotę ir skatino jį fantazuoti. Kartu šie pasakojimai atsakydavo į svarbiausius vaikui kylančius klausimus, jie buvo vienas iš pagrindinių veiksnių, padėdavusių jam tapti visuomenės dalimi. Mitų ir su jais glaudžiai susijusių religinių legendų medžiaga padėdavo vaikams suprasti, kokia yra pasaulio kilmė ir tikslas, kokie yra visuomenės idealai, iš kurių jis gali imti pavyzdį. Tai buvo nenugalimo herojaus Achilo ir gudriojo Odisėjo vaizdiniai, taip pat Heraklio, kurio gyvenimo istorija liudijo, jog net ir stipriausiam vyrui nėra nepriderama mėžti nešvariausius tvartus; ir šventojo Martyno, kuris atrėžė pusę savo apsiausto vargšui elgetai aprengti. Netiesa, kad tik nuo Freudo Edipo mitas tapo svarbiausiu vaizdiniu, padedančiu mums suprasti visada naujus, bet nuo seno kylančius sunkumus, kurių patiriame dėl sudėtingų ir dviprasmių tėvams jaučiamų jausmų. Remdamasis šia antikine istorija, Freudas padėjo mums įsisąmoninti neišvengiamą jausmų sumaištį, kurią savaip tenka įveikti kiekvienam tam tikro amžiaus vaikui.

Hinduizmo civilizacijoje Ramos ir Sytos istorija („Ramajanos“ dalis), pasakojanti apie jų taikingą drąsą ir aistringą ištikimybę vienas kitam, yra meilės ir santuokos santykių pirmavaizdis. Be to, ši kultūra kiekvieną ragina stengtis atgaivinti šį mitą savo gyvenime: kiekviena hinduistų nuotaka vadinama Syta ir kaip vestuvių ceremonijos dalį suvaidina tam tikrus mito epizodus.

Tai, kas vyksta žmogaus vidiniame pasaulyje, pasakoje eksternalizuojama ir todėl gali būti suvokiama taip, kaip tai išreiškia pasakos veikėjai ir įvykiai. Dėl šios priežasties tradicinėje hinduistų medicinoje psichiškai sutrikusiam žmogui kaip meditacijos objektas būdavo pateikiama pasaka, suteikianti pavidalą jo konkretiems rūpesčiams. Buvo tikimasi, kad jei netekęs pusiausvyros žmogus apmąstys ją, tai padės jam susidaryti vaizdą, kokia yra ta verčianti kentėti gyvenimo aklavietė ir kaip iš jos išsivaduoti. Atsižvelgdamas į tai, ką konkreti pasaka byloja apie žmogaus neviltį, jo viltis ir būdus įveikti negandas, ligonis galėdavo ne tik rasti išeitį iš aklavietės, bet ir sužinoti būdą atrasti save, kaip save atrado pasakos veikėjas.

Tačiau ypatingą pasakų svarbą augančiam žmogui lemia kai kas kita nei pamokymai, kaip tinkamai elgtis pasaulyje, – tokios išminties gausu religijoje, mituose ir pasakėčiose. Pasakose nesiekiama pavaizduoti pasaulio tokio, koks jis yra, ir nepatariama, ką reikia daryti. Jei jose būtų tokių patarimų, ligonis hinduistas būtų verčiamas sekti primestu elgesio pavyzdžiu – tai būtų net ne prasta terapija, o terapijos priešybė. Pasaka daro terapinį poveikį, nes ligonis, apmąstydamas, ką ji leidžia suprasti apie jį patį ir šiuo gyvenimo metu kilusius vidinius konfliktus, randa *savo* sprendimus. Parinktos pasakos turinys paprastai neturi nieko bendra su išoriniu ligonio gyvenimu, bet yra labai susijęs su jo vidiniais keblumais, kurie atrodo nesuvokiami ir dėl to neįveikiami. Akivaizdu, kad pasaka kalba ne apie išorinį pasaulį, nors jos pradžia gali būti gana tikroviška ir į ją gali būti įausta kasdienybės bruožų. Netikroviškas pasakų pobūdis (kuris nepatinka siaurai mąstantiems racionalistams) yra svarbi priemonė aiškiai parodyti, kad čia

svarbu ne naudingos žinios apie išorinį pasaulį, o vidiniai asmenybės vyksmai.

Daugumoje kultūrų nėra aiškios ribos, kuri skirtų mitą nuo liaudies ar stebuklinių pasakų. Visa tai kartu sudaro neraštingos visuomenės literatūrą. Šiaurės Europos kalbose ir mitui, ir pasakai įvardyti tėra vienas žodis – *saga*. Vokiečių kalba mitams įvardyti išlaikė žodį *Sage**, o pasaka vokiškai vadinama *Märchen*. Gaila, kad tiek angliškas, tiek prancūziškas pasakų įvardijimas pabrėžia fėjų vaidmenį**, nes daugumoje pasakų fėjos nedalyvauja. Mitai ir pasakos įgauna apibrėžtą pavidalą tik tada, kai yra užrašomi ir jų nuolatinė kaita baigiasi. Prieš užrašant šie pasakojimai šimtmečius būdavo perpasakojami, trumpinami arba nepaprastai išplečiami, o kai kurie pasakojimai susiliejo su kitais. Visi jie būdavo keičiami atsižvelgiant į tai, kas, pasakotojo nuomone, labiausiai domino klausytojus, į tai, kas tuo metu rūpėjo jam pačiam, ir į savitus epochos rūpesčius.

Vienos stebuklinės ir liaudies pasakos išsirutuliojo iš mitų, o kitos tapo jų dalimi. Ir mituose, ir pasakose buvo įkūnyta visuomenės sukaupta patirtis, nes žmonės norėjo atminti praeities išmintį ir perduoti ją ateities kartoms. Šie pasakojimai yra aruodas, kupinas reikšmingų įžvalgų, palaikiusių žmoniją, kuriai ilgai tekdavo patirti likimo vingius. Jokiais kitais kūriniais šis paveldas vaikams nėra atskleidžiamas taip paprastai, tiesiai ir taip suprantamai.

---

* *Sage* dar gali reikšti sakmę, legendą, padavimą (*vert. past.*).

** Pasaka (stebuklinė) angliškai vadinama *fairy tale* (pažodžiui „fėjų pasakojimas", „fėjų istorija") pagal prancūzišką pavadinimą *conte de fées* (*vert. past.*).

Mitai ir pasakos turi daug bendra. Tačiau mituose daug labiau nei pasakose kultūrinis herojus klausytojui vaizduojamas kaip pavyzdys, kuriuo jis turi kiek įmanydamas sekti gyvenime.

Mitas, kaip ir pasaka, gali simboliniu pavidalu išreikšti vidinį konfliktą ir pasiūlyti, kaip jį išspręsti, tačiau mite tai nebūtinai yra pagrindinis dalykas. Mitas savo temą atskleidžia didingai; jis dvasiškai įtaigus; paprastiems mirtingiesiems nuolat keliančių reikalavimus antžmogiškų herojų pavidalu čia veikia ir yra patiriamas dieviškasis pradas. Nors mes, mirtingieji, ir labai stengtumės būti tokie, kokie yra šie herojai, visada liksime aiškiai žemesni už juos.

Pasakų veikėjai ir įvykiai taip pat įasmenina ir iliustruoja vidinius konfliktus, bet jose itin subtiliai parodoma, kaip šiuos konfliktus galima išspręsti ir kokie raidos žingsniai toliau galėtų būti žengiami siekiant aukštesnio žmogiškumo. Pasaka sekama paprastai, kasdieniškai; klausytojui nekeliama reikalavimų. Dėl to net ir mažiausias vaikas nesijaučia esąs verčiamas elgtis vienaip ar kitaip, ir jam nė karto netenka pasijusti menkesniam. Pasaka ne tik nekelia reikalavimų, bet ir padrąsina, suteikia vilčių dėl ateities, skatina tikėtis, kad pabaiga bus laiminga. Būtent dėl to Lewisas Carrollis pavadino ją „meilės dovana“ – šie žodžiai kažin ar tiktų mitui.*

Žinoma, šiuos kriterijus atitinka ne kiekvienas pasakojimas, įtrauktas į kokį nors rinkinį pavadinimu „Pasakos“. Daugelis iš

* *Vaikeli mielas, skaisčiakaktis,*
Kaip stebisi svajoklės akys!
Nors pralėkė metai, prabėgo,
Nors skiria jau pusamžis mudu,
Tikiu, sutiksi šypsena šilta
Tu pasaką – tai meilės dovana.

C. L. Dodgson (Lewis Carroll), *Alisa Veidrodžio karalystėje.*

jų yra tiesiog pramoginės ar pamokomos istorijos arba pasakėčios. Jei tai pasakėčios, jose žodžiais, vaizduojamais veiksmais ar įvykiais – net jei jie pasakiški – nurodoma, kaip elgtis. Pasakėčios reikalauja ir grasina – jos yra moralistinės – arba tiesiog linksmina. Norint nuspręsti, ar kokia nors istorija yra pasaka ar kažkas visai kita, galima paklausti, ar ji verta vadinti meilės dovana vaikui. Tai neblogas būdas atskirti.

Norėdami suprasti, kaip vaikas žiūri į pasakas, kaip pavyzdį aptarkime gausias pasakas, kuriose vaikas pergudrauja milžiną, kuris jį gąsdina ir net kelia pavojų gyvybei. Vaikai intuityviai supranta, ką simbolizuoja šie „milžinai", – tai patvirtina spontaniška vieno penkiamečio reakcija.

Vienas pašnekesys apie tai, kokios svarbios vaikams yra pasakos, įveikė motinos abejones dėl to, ar pasakoti sūnui tokias „smurtingas ir grėsmingas" istorijas. Iš pokalbių su sūnumi ji žinojo, kad jis jau yra fantazavęs apie žmogėdras ar jų ryjamus žmones. Motina pasekė jam pasaką „Džekas Milžinų Nugalėtojas"[4]. Baigus pasaką jis paklausė: „Tokių padarų kaip milžinai juk nėra, ar ne?" Motinai nespėjus patikinti vaiką atsakymu, kuris jau sukosi ant liežuvio galo, – ir dėl kurio pasaka jam būtų praradusi vertę, – jis pridūrė: „Bet yra suaugusieji, o jie – kaip milžinai." Jis, būdamas brandaus penkerių metų amžiaus, suprato padrąsinančią pasakos mintį: nors suaugusieji, su kuriais tenka susidurti, gali atrodyti lyg baisūs milžinai, gudrus mažas berniukas įstengs su jais susidoroti.

Šis pastebėjimas atskleidžia vieną priežastį, dėl kurios suaugusieji nenori sekti pasakų: mus trikdo mintis, kad kartais savo vaikams atrodome kaip grėsmingi milžinai, nors taip bū-

na. Taip pat mums nesinori pripažinti, kad jiems atrodo labai lengva mus apgauti ar apkvailinti ir kad ši mintis juos labai džiugina. Tačiau, ar mes sekame jiems pasakas, ar ne, mes vis tiek – tai patvirtina šio mažo berniuko pavyzdys – jiems *atrodome* kaip savanaudžiai milžinai, norintys pasilikti sau visus tuos nuostabius dalykus, kurie suteikia mums galios. Pasakos padrąsina vaikus, kad milžiną jie ilgainiui gali sudoroti – tai yra jie gali užaugti, tapti tokie kaip milžinai ir įgauti tų pačių galių. Tai „didžios viltys, kurios mus žmonėmis padaro“[5].

Svarbiausia, kad mes, tėvai, sekdami vaikams tokias pasakas galime suteikti visų svarbiausią padrąsinimą: pritarti tam, kad jie pabandytų įsivaizduoti įveikią tuos milžinus. Šiuo atveju skaityti yra ne tas pats, kas klausytis sekamos pasakos, nes, skaitydamas pats, vaikas gali manyti, jog tik kažkoks svetimas žmogus – tas, kuris parašė pasaką ar sudarė knygą, – pritaria tam, kad milžinas būtų pergudrautas ir nugalėtas. Tačiau kai tėvai *seka* vaikui tokią pasaką, jis gali būti tikras, jog jie pritaria tam, kad jis vaizduotėje keršytų už grėsmę, kurią kelia suaugusiųjų viršenybė.

„PASAKA APIE ŽVEJĮ“: *pasakos ir pasakėčios palyginimas*

„Pasakoje apie žvejį“ iš „Tūkstančio ir vienos nakties“ beveik nieko nepraleidžiant įkūnytas milžino ir eilinio žmogaus konflikto motyvas.[6] Ši tema vienu ar kitu pavidalu bendra visoms kultūroms, nes vaikai visur jaučia baimę ir apmaudą dėl tos

galios, kurią jų atžvilgiu turi suaugusieji. (Vakaruose žinomiausias šios temos variantas aptinkamas brolių Grimmų pasakoje „Dvasia butelyje“.) Vaikai žino, kad jei nesielgia taip, kaip liepia tėvai, apsisaugoti nuo jų rūstybės galima tik vienu būdu – juos pergudravus.

„Pasakoje apie žvejį“ neturtingas žvejys keturis kartus užmeta tinklą į jūrą. Pirmą kartą jis sugauna asilo dvėseną, antrą – ąsotį, pilną smėlio ir dumblo. Trečiasis bandymas duoda jam menkesnį laimikį nei pirmieji: šukių ir stiklo duženų. O ketvirtą sykį žvejys ištraukia varinį ąsotį. Žvejui atidarius ąsotį, pasirodo didžiulis debesis ir virsta milžinišku džinu. Kad ir kaip žvejys maldauja pasigailėti, džinas grasina padaryti jam galą. Žvejį išgelbsti guvus protas: jis ima erzinti džiną, išsakydamas abejonę, ar toks milžiniškas džinas kada galėjo tilpti į tokį mažą indą. Taip jis paskatina džiną grįžti į ąsotį ir įrodyti, kad jis tą gali. Tada žvejys mikliai uždengia ąsotį, jį tvirtai uždaro ir išmeta atgal į jūrą.

Pagal tą patį motyvą sukurtose kitų kultūrų pasakose blogasis veikėjas įgauna didelio niršaus žvėries pavidalą, ir šis grasina praryti herojų, kuris visai niekuo, išskyrus gudrumą, neprilygsta priešininkui. Tada herojus ima balsiai svarstyti, kad tokiai galingai dvasiai turėtų būti nesunku įgauti milžiniško padaro pavidalą, bet ji nepajėgtų pasiversti mažu gyvūnėliu, tokiu kaip pelė ar paukštelis. Taip pakurstčius tuštybę dvasia pražūva. Kad parodytų, jog jai nėra nieko neįmanomo, piktoji pasiverčia gyvūnėliu, o tada herojus šį lengvai įveikia.[7]

„Pasakoje apie žvejį“ galima rasti daugiau užslėptų ženklų nei kituose pagal šį motyvą sukurtuose pasakojimuose – čia yra reikšmingų detalių, kurios ne visada aptinkamos kituose variantuose. Viena tokia šios pasakos ypatybė yra ta, kad čia

paaiškinama, kodėl džinas tapo toks negailestingas, kad nori nužudyti savo išlaisvintoją. Kita – kad už tris nesėkmingus bandymus galiausiai atlyginama pabandžius ketvirtąsyk.

Suaugusiųjų moralės požiūriu, kuo ilgiau kas nors buvo įkalintas, tuo dėkingesnis jis turėtų būti išlaisvintojui. Bet džinas aiškina kitaip: sėdėdamas uždarytas butelyje pirmąjį šimtmetį „širdyje pasižadėjau: tą, kuris išlaisvins mane, amžiams apdovanosiu. Bet praėjo dar šimtas metų, ir niekas manęs neišvadavo. Praėjo dar šimtmetis, ir aš pasakiau sau: tam, kas išvaduos mane, aš atskleisiu žemės turtus. Bet niekas neišvadavo. Prabėgo dar keturi šimtai metų, ir aš pasakiau: kas išvaduos mane, išpildysiu tris norus. Bet vėl niekas manęs neišvadavo ir tada, baisiai perpykęs, aš tariau sau širdyje: tą, kas mane dabar išlaisvins, aš užmušiu [...]“*.

Būtent taip jaučiasi mažas vaikas, kai jį „apleidžia“. Iš pradžių jis sau galvoja, kaip džiaugsis, kai grįš motina; arba, jei yra išvarytas į savo kambarį, – kaip smagu bus, kai jam leis iš ten išeiti, ir kaip atsidėkos Motinai. Bet laikui bėgant vaikas vis labiau pyksta ir ima fantazuoti, kaip baisiai atkeršys tiems, kurie iš jo atėmė trokštamą dalyką. Nors iš tikrųjų jis gali būti labai patenkintas, kai jį atleidžia nuo bausmės, vis dėl to jis svyruoja tarp minties, kad atsidėkos, ir minties apie bausmę tiems, dėl kurių jam tenka kęsti nemalonią padėtį. Vadinasi, vaiko akimis, džino minčių gija suteikia šiai pasakai psichologinio tikroviškumo.

Tokios jausmų sekos pavyzdys galėtų būti permainos, ištikusios vieną trimetį berniuką, kurio tėvai kelioms savai-

* Vertė Nida Rutkauskienė, cit. iš: *Tūkstantis ir viena naktis*: arabų pasakos, t. 1, Vilnius: Alna litera, 1994, p. 39.

tėms išvyko į užsienį. Vaikas prieš iškeliaujant tėvams mokėjo kalbėti gana gerai, jiems iškeliavus jis taip pat bendraudavo su moterimi, kuri juo rūpinosi, bei kitais. Tačiau grįžus tėvams jis nei jiems, nei niekam kitam dvi savaites nepratarė nė žodžio. Iš to, ką berniukas sakė jį prižiūrinčiai moteriai, buvo aišku, kad, kai tėvų nebuvo, pirmąsias kelias dienas jis labai laukė, kada jie sugrįš. Bet pirmai savaitei baigiantis vaikas pradėjo kalbėti apie tai, kaip pyksta, kad jį paliko, ir kaip jiems grįžus su jais atsiteis. Dar po savaitės jis atsisakė net ir kalbėti apie tėvus ir nepaprastai supykdavo ant kiekvieno, kuris juos paminėdavo. Kai motina su tėvu galiausiai parvyko, jis tyliai nuo jų nusigręžė. Nors tėvai ir labai stengėsi užmegzti su berniuku ryšį, jis ir toliau tvirtai juos atstumdavo. Tėvai atjaučiai stengėsi parodyti, kad supranta, kaip jam sunku, bet prireikė kelių savaičių, kol berniukas vėl pasidarė toks kaip anksčiau. Atrodo, kad laikui bėgant vaiko pyktis stiprėjo, kol tapo toks galingas ir gniuždantis, jog berniukui tapo baisu, kad paleidęs vadžias jis gali pražudyti tėvus arba sulaukti atpildo ir taip pats pražūti. Atsisakymas kalbėti buvo vaiko gynyba – būdas apsaugoti save ir tėvus nuo savo nesuvaldomo įniršio pasekmių.

Nežinia, ar „Pasakos apie žvejį“ originalo kalboje yra kas nors panašaus į anglišką posakį *bottled-up**, vartojamą kalbant apie jausmus. Bet įkalinimo butelyje vaizdinys tada žmonėms buvo toks pat tinkamas kaip ir mums dabar. Kiekvienas vaikas vienaip ar kitaip patiria ką nors panašaus į tai, ką patyrė šis trimetis berniukas, nors paprastai ne tokiu kraštutiniu pavidalu ir be tokių atvirų reakcijų kaip jo. Vaikas pats nežino, kas jam

* sutramdyti (jausmai), pažodžiui – uždaryti į butelį (*angl.*).

atsitiko, – jis žino tik tiek, kad *turi* taip elgtis. Pastangos padėti tokiam vaikui pasiekti racionalų supratimą neduos vaisių ir, be to, jį sugniuždys, nes jis dar racionaliai nemąsto.

Jei mažam vaikui pasakytumėte, jog berniukas taip supyko ant tėvų, kad su jais dvi savaites nesikalbėjo, jis atsakytų: „Tai kvaila!" Jei bandytumėte paaiškinti, kodėl berniukas dvi savaites su jais nesikalbėjo, vaikui dar tikriau atrodytų, kad taip elgtis kvaila, – dabar jau ne tik dėl to, kad jo požiūriu tai kvailas elgesys, bet ir dėl to, kad paaiškinimas jam nesuprantamas.

Vaikas negali sąmoningai pripažinti, kad apimtas pykčio gali netekti žado ar kad gali norėti sunaikinti tuos, nuo kurių priklauso jo gyvenimas. Jei jis tai suprastų, būtų priverstas pripažinti, jog jo paties emocijos gali jį įveikti ir tapti nebesuvaldomos – tai labai baisi mintis. Mintis, kad mumyse gali slypėti jėgos, kurių negalime valdyti, yra pernelyg baisi, kad ją būtų galima puoselėti, ir ne tik vaikui.*

Vaikas ne mąsto, o veikia, ir tai tuo labiau tinka, kuo jo jausmai stipresni. Nors vaikas suaugusiųjų pamokytas gali išmokti *sakyti*, kad yra kitaip, jis iš tikrųjų nemano, kad žmonės verkia dėl to, jog jiems liūdna, – jie tiesiog verkia. Žmonės ką nors daužo ar laužo arba liaunasi kalbėję ne dėl to, kad pyksta, – jie tiesiog taip elgiasi. Vaikas gali išmokti įtikti tėvams ir aiškinti savo veiksmą taip: „Padariau taip dėl to, kad pykstu." Bet vis viena jis suvokia pyktį ne kaip pyktį, o tik kaip impulsą ką nors

* Kaip vaiką gali trikdyti mintis, kad jam nežinant jame vyksta galingi vyksmai, galima iliustruoti įvykiu, nutikusiu vienam septynmečiui, kuriam tėvai norėjo paaiškinti, kad jis emocijų pagautas padarė kai ką, kam jie – kaip ir jis pats – griežtai nepritarė. Vaikas atsakė: „Norite pasakyti, kad manyje yra mechanizmas, kuris visą laiką tiksi ir bet kada gali mane susprogdinti?" Paskui berniukas kurį laiką gyveno apimtas tikro siaubo, kad jam gresia pavojus susinaikinti.

daužyti ar laužyti arba tylėti. Tik atėjus lytinės brandos laikui imame suvokti, kas mūsų emocijos yra iš tikrųjų, – net ir tada, kai jų vedami nepradedame tuoj pat veikti ir net nekyla noras to daryti.

Tai, kas vyksta vaiko pasąmonėje, jam gali būti paaiškinta tik tokiais vaizdiniais, kurie tiesiogiai randa atgarsį jo pasąmonėje. Tam tinka vaizdiniai, kuriuos sužadina pasakos. Kaip vaikas galvoja ne „būsiu patenkintas, kai grįš Motina“, o „ką nors duosiu jai“, taip ir džinas tarė sau: „Kas mane išlaisvins, tą apdovanosiu.“ Kaip vaikas galvoja „kai pamatysiu jį, užmušiu“, o ne „esu taip supykęs, kad galėčiau tą žmogų užmušti“, taip ir džinas sako: „Užmušiu tą, kuris mane išlaisvins.“ Jei apie *tikrą* žmogų sakoma, kad jis taip pagalvojo ar pasielgė, ši mintis sukelia per daug nerimo, kad būtų suvokiama. Tačiau vaikas žino, kad džinas yra įsivaizduojama figūra, todėl įstengia suvokti, kas skatina veikti džiną, bet nėra verčiamas tiesiogiai tai pritaikyti sau.

Kai vaikas ima fantazuoti pasakos temomis, – o jei jis to nedaro, ji beveik praranda poveikį, – džino reakcija į frustraciją ir įkalinimą jam pamažu tampa įprasta, o tai yra svarbus žingsnis panašių savo paties reakcijų pažinimo link. Su šiais elgesio vaizdiniais vaikas susiduria pasakoje, atsiradusioje vaizduotės šalyje, todėl jis mintyse gali svyruoti nuo „tai tiesa, taip iš tikrųjų daroma ir reaguojama“ iki „visa tai netikra, tai tik pasaka“ – priklauso nuo to, kiek jis yra pasirengęs pripažinti, kad tokie dalykai vyksta jame pačiame.

Svarbiausia, pasaka užtikrina laimingą pabaigą, todėl vaikui nereikia baimintis, jei jis, atsižvelgdamas į pasakos turinį, leistų savo pasąmonei pasireikšti, mat jis žino, jog, kad ir ką atskleistų, „nuo to laiko gyvens laimingai“.

Dėl fantastiškai išpūstų pasakos elementų, tokių kaip kalėjimas ąsotyje ištisus šimtmečius, joje vaizduojamos reakcijos atrodo įtikinamos ir priimtinos, o pavaizdavus tikroviškesnes situacijas, tokias kaip tėvo ar motinos išvykimas, taip neatrodytų. Laikas, kol Motinos nėra, vaikui regisi amžinybė, ir šio įspūdžio neišsklaido tiesos paaiškinimas – kad ji buvo pasišalinusi tik pusvalandžiui. Taigi, fantastiškai išpūstos detalės daro pasaką psichologiškai tikrovišką, o tikri paaiškinimai atrodo psichologiškai neteisingi, kad ir kaip atitiktų faktus.

„Pasaka apie žvejį" yra pavyzdys, rodantis, kodėl supaprastinta ir cenzūruota pasaka visai netenka vertės. Žvelgiant į pasaką paviršutiniškai, atrodytų, jog nėra būtina, kad džino mintyse įvyktų tokios permainos – kad iš pradžių jis norėtų atsilyginti tam, kuris jį išlaisvins, o paskui nuspręstų jį nubausti. Galima papasakoti istoriją apie tiesiog blogą džiną, kuris nori nužudyti savo išlaisvintoją, ir nors šis tėra silpnas žmogus, vis dėlto sugeba pergudrauti galingą dvasią. Tačiau taip supaprastinta pasaka taptų tiesiog baisia istorija su laiminga pabaiga ir nebebūtų psichologiškai tikroviška. Būtent džino permaina, po kurios jis nori nebe atsilyginti išlaisvintojui, o šį nubausti, leidžia vaikui įsijausti į pasaką. Joje taip tikroviškai perteikiamos džinui kilusios mintys, jog tampa įtikinama ir tai, kad žvejys gali sugebėti pergudrauti džiną. Pašalinus tokius tariamai nereikšmingus elementus, pasakos netenka gilesnės prasmės ir dėl to nustoja dominti vaiką.

Vaikas, to sąmoningai nesuvokdamas, džiaugiasi, kad pasaka įspėja tuos, kurie turi galią jį „įkalinti". Gausu šiuolaikinių kūrinių vaikams, kuriuose vaikas pergudrauja suaugusįjį. Tačiau jų prasmė pernelyg tiesioginė, todėl jie arba nepadeda vaizduotėje atsikvėpti nuo tokio gyvenimo, kuriame viršeny-

bę visada turi suaugusieji, arba vaiką gąsdina, nes jo saugumo jausmas priklauso nuo to, kad suaugusysis sugeba daugiau nei jis ir gali jį deramai apginti.

Todėl geriau pergudrauti džiną ar milžiną, o ne suaugusįjį. Jei vaikui sakoma, kad jis gali įveikti kažką, panašų į jo tėvus, ši mintis jam maloni, bet kartu ji sukelia nerimą, nes jei tai įmanoma, tokie patiklūs žmonės negali deramai apsaugoti vaiko. Bet milžinas yra įsivaizduojama figūra, todėl vaikas gali fantazuoti, kaip jį pergudrauja, ir taip sėkmingai, kad milžiną ne tik įveikia, bet ir sunaikina, tačiau vis dėlto neprarasti tikrų suaugusiųjų, kurie jį globoja.

Palyginti su Džeko ciklo pasakomis („Džekas Milžinų Nugalėtojas“, „Džekas ir pupos stiebas“), „Pasaka apie žvejį“ turi keletą pranašumų. Žvejys yra ne tik suaugęs, bet ir, kaip minima pasakoje, vaikų tėvas, todėl vaikui čia netiesiogiai pasakoma, kad jo tėvas gali jausti grėsmę dėl jėgų, kurios už jį stipresnės, bet yra toks sumanus, kad jas įveikia. Šios pasakos požiūriu vaikas iš tikrųjų gali gauti visa, kas geriausia. Jis gali imtis žvejo vaidmens ir įsivaizduoti, kaip įveikia milžiną, arba atiduoti žvejo vaidmenį tėvui ir įsivaizduoti esąs dvasia, galinti jam grasinti, bet būti tikras, kad tėvas nugalės.

Iš pirmo žvilgsnio nereikšminga, bet iš tikrųjų svarbi „Pasakos apie žvejį“ ypatybė yra ta, kad žvejys prieš ištraukdamas ąsotį su džinu turi tris kartus patirti nesėkmę. Nors būtų paprasčiau, jei jis tinklą su lemtinguoju ąsočiu ištrauktų pasakos pradžioje, šis elementas vaikui be jokio moralizavimo parodo, kad negalima tikėtis sėkmės iš pirmo karto, netgi bandant antrą ar trečią kartą. Ne viskas pasiekiama taip lengvai, kaip galima įsivaizduoti ar norėti. Ne tokiam atkakliam žmogui pirmi trys žvejo laimikiai būtų ženklas, kad reikia pasiduoti, nes

kiekvienas bandymas baigiasi vis blogiau. Mintis, kad, net jei iš pradžių nepasiseka, *nereikia* pasiduoti, vaikams tokia svarbi, jog ją skelbia daugelis pasakėčių ir pasakų. Ji veiksminga tol, kol pateikiama ne kaip pamokymas ar reikalavimas, o nerūpestingu tonu, leidžiančiu suprasti, kad toks yra gyvenimas. Be to, stebuklingai pergalei prieš milžinišką džiną pasiekti reikia pastangų ir sumanumo – tai stipri paskata miklinti protą ir toliau stengtis, kad ir kokios užduoties būtum ėmęsis.

Dar viena šios pasakos detalė, kuri taip pat gali atrodyti nereikšminga, bet ją pašalinus pasakos poveikis panašiai sumenktų – keturi žvejo bandymai, kuriuos galiausiai vainikuoja sėkmė, atitinka keturis džinui kylančio pykčio tarpsnius. Taip sugretinama tėvo žvejo branda ir džino nebrandumas, atkreipiamas dėmesys į esminį klausimą, kurį mums visiems anksti iškelia gyvenimas: ko būti valdomam – emocijų ar proto balso.

Kalbant psichoanalizės kalba, šis konfliktas simbolizuoja sunkią kovą, iš mūsų visų reikalaujančią didelių pastangų: ar pasiduoti malonumo principui, skatinančiam mus siekti tuoj pat patenkinti savo norus arba siekti žiauriai atkeršyti už patiriamą frustraciją – net ir tiems, kurie su ja niekaip nesusiję, – ar atsižadėti gyventi vadovaujantis tokiais impulsais ir tenkintis gyvenimu, kuriame viešpatauja tikrovės principas, kuris nurodo, kad mes privalome būti pasirengę daug kartų susitaikyti su frustracija norėdami gauti ilgalaikį atpildą? Nors laimikis žvejį nuvylė, jis nesileido, kad tai jį sulaikytų, toliau dėjo pastangas, pasirinkęs tikrovės principą, ir galiausiai jam pasisekė.

Sprendimas dėl malonumo principo labai svarbus, tad jo pamokyti norima daugelyje pasakų ir mitų. Aptarkime pavyzdį, iliustruojantį, kaip tiesiogiai ir pamokomai mituose

skiriamas dėmesys šiam lemiamam sprendimui, – kitaip nei pasakose, kur ta pati mintis perteikiama švelniai, netiesiogiai, nereikliai ir dėl to psichologiškai paveikiau, – Heraklio mitą.[8]

Šiame mite pasakojama, kad Heraklio gyvenime atėjo laikas, kai „jau turėjo paaiškėt, į gera ar į bloga išeis ta nežmoniška jo jėga [...] Heraklis pats pasitraukė nuo piemenų [...] į nuošalią, negyvenamą apylinkę ir ėmė vienas svarstyt, kuriuo gyvenimo keliu pasukt. Sėdėdamas taip susimąstęs, jis staiga pamatė ateinant dvi aukšto ūgio moteris. Pažvelgus į pirmąją, iš visa ko buvo aišku, kad tai padori, tauri būtybė: [...] žvilgsnis kuklus, laikysena gerai išauklėto žmogaus. [...] Antroji buvo gerai įmitusi, putli, tiesiog kraujas su pienu“*, o jos laikysena – išpuikėlės. Pirmoji moteris, kaip toliau pasakojama, yra Dora, o antroji vadinama Pasileidėle. Ir viena, ir kita moteris duoda Herakliui pažadų dėl ateities, abi ragina jį pasirinkti savo siūlomą gyvenimo kelią.

Gyvenimo kryžkelėje atsidūrusio Heraklio vaizdinys yra paradigminis, nes mus visus, kaip ir jį, vilioja amžino ir lengvai pasiekiamo malonumo vizija – „tu naudosies tik svetimo triūso vaisiais ir pasisekimu“**, kaip žada Pasileidėlė, apsimetusi Nesenkančia Palaima. Bet mus vilioja ir Dora bei jos „ilgas ir vargingas kelias į palaimą“. Ji sako, kad „iš viso to, kas yra gera ir geistina“, žmonėms dievai „nieko neduoda be darbo ir pastangų“, ir „jei sieki, kad tave valstybė gerbtų, turi jai pasitarnaut. [...] Jei nori pjauti, turi sėt.“***

* Vertė Adelė Laigonaitė ir Antanas Žukas, cit. iš: Gustav Schwab, *Gražiausios antikos sakmės*, Vilnius: Tyto alba, 2004, p. 98–99.
** Ten pat, p. 99.
*** Ten pat.

Šis mitas, kuriame tiesiai sakoma, kad dvi į Heraklį besikreipiančios moterys yra Pasileidėlė ir Dora, išryškina mito ir pasakos skirtumą. Šiedvi moterys, panašios į pasakų veikėjas, įkūnija susiduriančius herojaus vidinius polinkius ir mintis. Šiame mite jiedvi apibūdintos kaip alternatyvos, nors aiškiai leidžiama suprasti, kad iš tikrųjų taip nėra: jei tenka rinktis Pasileidėlės ar Doros kelią, privalome rinktis pastarąjį. Pasakoje niekada nebūna tokios tiesioginės akistatos ir atvirai nesakoma, ką turime pasirinkti. Bet dėl to, kas pasakoje tik numanoma, ji padeda vaikams išsiugdyti didesnio sąmoningumo troškimą. Pasaka įtikina mus kreipdamasi į vaizduotę ir parodydama masinančią įvykių baigtį – tai mus vilioja.

PASAKA IR MITAS:
optimizmas prieš pesimizmą

Platonas apie žmogaus dvasios ugdymą išmanė galbūt geriau nei kai kurie mūsų amžininkai, norintys, kad jų vaikai susidurtų tik su „tikrais" žmonėmis ir kasdieniškais įvykiais, ir žinojo, kokia dvasinė patirtis padeda ugdyti tikrą žmogiškumą. Jis patarė būsimus idealios valstybės piliečius pradėti literatūriškai šviesti pasakojant mitus, o ne pateikti jiems grynus faktus ar, kaip sakoma, racionaliai pamokyti. Net Aristotelis, grynojo proto žinovas, sakė: „Išminties draugas yra ir mito draugas."

Šiuolaikiniai mąstytojai, tyrinėjantys mitus ir pasakas filosofiniu arba psichologiniu požiūriu, prieina tą pačią išvadą,

kad ir kokie būtų jų pradiniai įsitikinimai. Pavyzdžiui, Mircea Eliade teigia, kad šie pasakojimai yra „žmonių elgesio modeliai“ ir „vien dėl to suteikia gyvenimui prasmės ir vertės“. Jis ir kiti autoriai, remdamiesi antropologinėmis analogijomis, teigia, kad mitai ir pasakos kilo iš iniciacijos apeigų ar kitų perėjimo ritualų arba juos simboliškai išreiškia. Pavyzdžiui, vienas iš tokių ritualų yra senosios nevisavertės savasties metaforinė mirtis, kurią savastis patiria, kad atgimtų aukštesnėje būties pakopoje. Eliadės nuomone, tai paaiškina, kodėl mitai ir pasakos patenkina stipriai jaučiamą poreikį ir perteikia labai gilią prasmę.[9*]

Kiti – gelmių psichologijos pakraipos – tyrinėtojai pabrėžia, kad fantastiniai mituose bei pasakose vaizduojami įvykiai panašūs į tuos, kurių būna suaugusiųjų sapnuose bei svajose, – čia pildosi norai, įveikiami visi varžovai, sunaikinami priešai, – ir daro išvadą, kad ši literatūros rūšis iš dalies žavi dėl to, jog joje išreiškiama tai, ko sau paprastai neleidžiama įsisąmoninti.[10]

Žinoma, pasakos ir sapnai turi labai reikšmingų skirtumų. Pavyzdžiui, sapnuose noras dažniau išpildomas užslėptu pavidalu, o pasakose išreiškiamas atviriau. Sapnai daugiausia kyla dėl nenumalšintos vidinės įtampos, dėl žmogui neduo-

---

* Eliade, šiais klausimais patyręs Saintyves'o įtaką, rašo: „Negalima neigti, kad abiejų lyčių pasakų herojų patiriami išbandymai ir nuotykiai beveik visada suprantami kaip turintys iniciacijos prasmę. Man tai atrodo nepaprastai svarbu: nuo tų laikų – labai sunku nustatyti, kada, – kai atsirado pačios pasakos, tiek pirmykščiai, tiek civilizuoti žmonės jų klausydavosi su malonumu ir galėjo mėgautis jomis be galo daug kartų. Vadinasi, iniciacijos scenarijai, net ir tuo užslėptu pavidalu, kuriuo aptinkami pasakose, išreiškia psichologinę dramą, tenkinančią stiprų žmogaus poreikį. Kiekvienas nori pakliūti į tam tikras pavojingas situacijas, patirti ypatingų išbandymų, patekti Anapusybėn. Visa tai žmogus vaizduotės gyvenimo lygmeniu patiria klausydamasis pasakų arba jas skaitydamas.“

dančių ramybės sunkumų, kuriuos įveikti jis nežino būdų, o ir sapnas jų neparūpina. Pasaka veikia atvirkščiai: joje vaizduojama, kaip bet kokia įtampa įveikiama, ir ne tik pasiūloma būdų įveikti keblumus, bet ir suteikiama vilčių, kad jie bus įveikti „laimingai".

Tai, kas vyksta sapnuose, mums nepavaldu. Nors tai, ką galime susapnuoti, priklauso nuo vidinės cenzūros, šis reguliavimas vyksta nesąmoningai. O kuriant pasakas bendražmogiškam sąmoningam ir nesąmoningam turiniui daugiausia suteikia pavidalą sąmonė – ne vieno konkretaus žmogaus sąmonė, o bendra daugelio žmonių nuomonė apie tai, ką jie laiko visuotiniais žmogaus rūpesčiais ir ką pripažįsta esant pageidautinais būdais juos pašalinti. Jei pasakoje visų šių dėmenų nebūtų, ji nebūtų karta po kartos perpasakojama. Tik dėl to, kad pasaka atitinka daugelio žmonių sąmoningus ir nesąmoningus reikalavimus, ji daug kartų perpasakojama ir jos labai susidomėjus klausomasi. Vieno žmogaus sapnas negalėtų sužadinti tokio neslūgstančio susidomėjimo, nebent būtų įtrauktas į mitą, kaip kad Juozapo išaiškinti faraono sapnai, apie kuriuos pasakojama Biblijoje.

Visuotinai sutariama, kad mitai ir pasakos į mus kreipiasi nesąmoningą turinį reiškiančių simbolių kalba. Čia iškart kreipiamasi ir į sąmonę, ir į pasąmonę, į visus tris jos aspektus – id, ego ir superego, – taip pat atsakoma į ego idealų poreikį. Dėl to ši kalba labai paveiki. Psichologiniams reiškiniams mituose ir pasakose suteikiamas simbolinis pavidalas.

Freudu sekantiems psichoanalitikams rūpi parodyti, kokia išstumta ar dėl kitų aplinkybių nesąmoninga medžiaga yra mitų ir pasakų pagrindas ir koks yra jų ir sapnų bei svajų santykis.[11]

Jungu sekantys psichoanalitikai pabrėžia dar ir tai, kad šių

pasakojimų personažai ir įvykiai atitinka archetipinius psichologinius reiškinius, taigi yra jų simboliai, taip pat simboliškai parodo poreikį pasiekti aukštesnę asmenybės pakopą – dvasinį atsinaujinimą, kuris įvyksta, kai žmogui tampa prieinamos asmeninės ir kolektyvinės pasąmonės jėgos.[12]

Mitai ir pasakos turi ne tik esminių panašumų, bet ir pamatinių skirtumų. Nors mituose ir pasakose galima rasti tuos pačius būdingus veikėjus ir situacijas, nors abiejų tipų kūriniuose būna vienodai stebuklingų įvykių, jų vaizdavimo būdas iš esmės skiriasi. Paprastai sakant, pagrindinis įspūdis, kurį sudaro mitas, yra toks: tai visiškai nepakartojama ir nebūtų galėję atsitikti jokiam kitam žmogui jokioje kitoje situacijoje; šie įvykiai didingi, kelia pagarbą ir nebūtų galėję nutikti eiliniam mirtingajam, tokiam kaip jūs ar aš. Taip yra ne tiek dėl to, kad mito įvykiai yra stebuklai, kiek dėl to, kad jie vaizduojami kaip stebuklai. Nors įvykiai pasakose, atvirkščiai, dažnai būna nepaprasti ir visai neįtikėtini, jie visada vaizduojami kaip kasdieniški, tokie, kokie išėjus pasivaikščioti po mišką galėtų nutikti jums, man ar kaimynui. Pasakose net apie susidūrimą su nuostabiausiais dalykais pasakojama paprastai ir kasdieniškai.

Dar svarbesnis šių dviejų pasakojimo tipų skirtumas yra pabaiga. Mituose ji beveik visada tragiška, o pasakose visada laiminga. Dėl šios priežasties kai kurios žinomiausios į pasakų rinkinius įtrauktos istorijos pasakų kategorijai iš tikrųjų nepriklauso. Pavyzdžiui, Hanso Christiano Anderseno „Mergaitė su degtukais“ ir „Drąsus alavinis kareivis“ yra gražios, bet nepaprastai liūdnos istorijos; jos nesudaro pasakų pabaigai būdingo paguodos įspūdžio. Kita vertus, Anderseno „Sniego karalienė“ yra beveik tikra pasaka.

Mitas pesimistinis, o pasaka optimistinė, net jei kai kurie jos bruožai būtų šiurpiai rimti. Būtent šis lemtingas skirtumas skiria pasakas nuo kitų kūrinių, kuriuose vaizduojami ne mažiau fantastiški įvykiai, ir nesvarbu, ar laimingą pabaigą lemia herojaus gebėjimai, ar atsitiktinumas, ar antgamtinių personažų įsikišimas.

Mituose paprastai vyksta superego reikalavimų konfliktas su id motyvuotais veiksmais bei ego savisaugos troškimu. Paprastas mirtingasis per silpnas, kad atlaikytų dievų išbandymą. Paris, paklusęs Dzeuso paliepimui, kurį jam pranešė Hermis, ir trijų deivių reikalavimui išsirinkti, kuriai atiteks obuolys, pražūva dėl to, kad vykdė šiuos įsakymus, – be to, jam pasirinkus, toks pat likimas ištinka ir nesuskaičiuojamus kitus mirtinguosius.

Kad ir kaip uoliai stengtumės, niekada tikrai nepatenkinsime reikalavimų, kuriuos mums, atrodytų, kelia superego, mituose simbolizuojamas dievų. Kuo labiau stengiamės jam įtikti, tuo jo reikalavimai sunkiau įgyvendinami. Net kai herojus nežino, kad pasidavė id akstinams, jam vis tiek tenka siaubingai už tai atkentėti. Kai mirtingasis, nepadaręs nieko bloga, užsitraukia dievo nepasitenkinimą, šie aukščiausieji superego atstovai jį sunaikina. Puikus mitų pesimizmo pavyzdys yra paradigminis psichoanalizės mitas – Edipo tragedija.

Edipo mitas, ypač kai jis gerai vaidinamas scenoje, sužadina suaugusiesiems stiprias proto ir jausmų reakcijas – tokias stiprias, kad galima patirti katarsį, kurį, kaip mokė Aristotelis, sukelia visos tragedijos. Po vaidinimo apie Edipą žiūrovas gali nustebti, kad buvo taip stipriai sujaudintas, o paskatintas to, ką suvokia kaip savo emocinę reakciją, apmąstęs mito įvykius ir jų reikšmę sau, gali geriau suprasti savo mintis ir jausmus.

Taip gali būti numalšinta tam tikra vidinė įtampa, kilusi dėl tolimos praeities įvykių. Turinys, kuris anksčiau buvo nesąmoningas, gali būti įsisąmonintas, o tada su juo susiję sunkumai gali būti įveikti sąmoningai. Taip gali atsitikti, kai mitas emociškai labai sujaudina žiūrovą ir kartu stipriai paskatina suprasti jį protu.

Vaizduotėje patirdamas, kas nutiko Edipui, ką Edipas padarė ir kokias kančias patyrė, suaugusysis gali brandžiai suprasti savo nerimą, kuris lig tol tebebuvo vaikiškas, be pokyčių išlikęs pasąmonėje infantiliu pavidalu. Bet ši galimybė egzistuoja tik dėl to, kad mite pasakojama apie tai, kas vyko tolimiausioje praeityje, nes ir suaugusiojo edipiški troškimai bei nerimas priklauso migločiausiai jo gyvenimo praeičiai. Jei užslėpta mito prasmė būtų aiškiai išdėstyta ir pateikiama kaip įvykis, kuris galėjo atsitikti sąmoningu žmogaus gyvenimo laikotarpiu, kai jis buvo jau suaugęs, tai labai sustiprintų seną nerimą ir paskatintų dar labiau jį išstumti.

Mitas nėra pamokoma istorija, tokia kaip pasakėčia, kuri, sukeldama nerimą, neleidžia mums elgtis taip, kaip, pasak jos, būtų žalinga mums patiems. Edipo mitas niekada negali būti suvokiamas kaip įspėjimas nepakliūti į edipišką situaciją. Tam, kuris gimė ir yra auginamas kaip tėvo ir motinos vaikas, edipiški konfliktai neišvengiami.

Edipo kompleksas yra pagrindinis vaikystės keblumas – nebent įvyktų fiksacija ir vaikas liktų dar ankstesniame raidos tarpsnyje, tokiame kaip oralinė stadija. Mažas vaikas yra visa esybe įsitraukęs į edipiškus konfliktus kaip į neišvengiamą savo gyvenimo tikrovę. Vyresnis, maždaug nuo penkerių metų, vaikas stengiasi išsivaduoti: iš dalies konfliktą išstumia, iš dalies jį išsprendžia užmezgęs emocinius ryšius su kitais, kurie nėra jo

tėvai, ir iš dalies jį sublimavęs. Užvis mažiausiai tokio amžiaus vaikui reikia, kad jo edipiškus konfliktus pakurstytų toks mitas. Tarkime, vaikas vis dar labai nori atsikratyti vieno iš tėvų, nes tai leistų jam vienam turėti kitą, arba tokį troškimą tik išstūmė; jei jis išgirsta – nors tik simboline forma – mintį, jog įmanoma atsitiktinai, nežinant, nužudyti vieną iš tėvų ir susituokti su kitu, tada tai, apie ką jis tik nerūpestingai pasvarstydavo fantazuodamas, staiga įgauna šiurpų tikrovišką pavidalą. Išgirdus tokią mintį nerimas dėl savęs ir pasaulio gali tik išaugti.

Vaikas ne tik sapnuoja, kad susituokia su tuo ar ta iš gimdytojų, kurio(s) lytis kita nei jo, bet ir aktyviai fantazuoja šia tema. Edipo mitas pasakoja, kas atsitinka tada, kai šis sapnas tampa tikrove, bet vaikas vis tiek dar negali atsisakyti ilgesingų fantazijų apie kada nors ateityje įvyksiančią santuoką su tėvu ar motina. Išgirdusio pasakojamą Edipo mitą vaiko prote galima tik viena išvada: kad panašios baisybės – vieno iš tėvų mirtis ir savęs suluošinimas – ištiks ir jį.

Tokio amžiaus – nuo ketverių metų iki lytinės brandos – vaikui labiausiai reikia gauti simbolinių vaizdinių, kurie jį patikintų, kad jo edipiškus keblumus galima sėkmingai įveikti, bet tik jei jis pamažu stengsis iš jų išsikapstyti, – nors tuo patikėti jam gali būti sunku. Bet pirmiausia vaikas turi būti patikintas, kad viskas baigsis gerai, nes tik tada jis turės drąsos neprarasdamas pasitikėjimo savimi stengtis išsivaduoti iš keblios edipiškos situacijos.

Vaikystėje, kitaip nei bet kuriame kitame amžiaus tarpsnyje, viskas keičiasi. Kol dar nesijaučiame dvasiškai pakankamai saugūs, mes, nebūdami įsitikinę, kad baigtis bus palanki, negalime skirti daug jėgų psichologinei kovai – kad ir kokios būtų realios galimybės tokią baigtį pasiekti. Pasakoje vaikas randa

fantazijoms medžiagos, simboliniu pavidalu jam parodančios, kas yra svarbiausia kovojant dėl savo galimybių įgyvendinimo, be to, pasaka laiduoja laimingą pabaigą.

Mitų herojai puikiai tinka kaip vaizdiniai, padedantys formuotis superego, tačiau jų įkūnijami reikalavimai tokie griežti, kad vaikui, žengiančiam pirmuosius žingsnius asmenybės integracijos link, atima ryžtą. Mito herojus, pakeitęs pavidalą, lieka amžinai gyventi danguje, o pagrindinis pasakos veikėjas ilgai ir laimingai gyvena žemėje, tiesiog tarp mūsų visų. Kai kurių pasakų pabaigoje sakoma, kad jei personažas netyčia nenumirė, tai gal ir šiandien tebegyvena. Vadinasi, pasakose laimingas, bet kasdieniškas gyvenimas vaizduojamas kaip išbandymų ir negandų, kurių tenka patirti, kol vyksta normali raida, padarinys.

Tiesa, šios psichosocialinės krizės, kurias vaikas patiria raidos kelyje, pasakose vaizdingai pagražinamos ir vaizduojamos simboliškai – kaip susitikimai su fėjomis, raganomis, niršiais žvėrimis arba nežmoniškai protingais ir sumaniais veikėjais. Tačiau nors personažui tenka patirti keistų dalykų, primenama, kad jis turės mirti kaip mes visi, ir taip patvirtinama, kad jis savo esme yra žmogus. Kad ir kokių keistų nutikimų patiria pasakos personažas, dėl jų jis, kitaip nei mito herojus, netampa antžmogiu. Tikras veikėjo žmogiškumas vaikui leidžia suprasti: kad ir koks būtų pasakos turinys, joje tik fantastiškai išplėtojami ir išpučiami jam tenkantys uždaviniai, jo viltys ir baimė.

Nors pasakoje piešiami fantastiniai simboliniai sunkumų įveikimo vaizdiniai, tie vaizduojami sunkumai yra kasdieniški: vaikas kenčia dėl brolių ar seserų pavydo ir nelygiateisiškų santykių, – tai patyrė Pelenė; tėvai mano, kad vaikas nieko ne-

sugeba, – tai vaizduojama daugelyje pasakų, pavyzdžiui, brolių Grimmų pasakoje „Dvasia butelyje“. Be to, pasakos personažas įveikia šiuos sunkumus tiesiog čia, žemėje, o ne sulaukia kokio nors atpildo danguje.

Psichologinė amžių išmintis lėmė, kad kiekvienas mitas yra kokio nors konkretaus herojaus – Tesėjo, Heraklio, Beovulfo, Brunhildos – istorija. Vardus turi ne tik šie mitų veikėjai, – mums pasakomi ir jų tėvų bei kitų svarbiausių mito veikėjų vardai. Tiesiog nederėtų Tesėjo mitą pavadinti „Žmogus, nugalėjęs jautį“ ar Niobės mitą – „Motina, jos septynios dukterys ir septyni sūnūs“.

O pasakoje, priešingai – aiškiai leidžiama suprasti, kad veikėjai, apie kuriuos pasakojama, yra paprasti žmonės, labai panašūs į mus. Būdingi pavadinimai yra „Gražuolė ir Pabaisa“, „Pasaka apie jaunikaitį, išėjusį baimės mokytis“*. Šį modelį atitinka net ir neseniai sukurtų pasakų pavadinimai – pavyzdžiui, „Mažasis princas“, „Bjaurusis ančiukas“, „Drąsus alavinis kareivis“. Pasakos veikėja vadinama, pavyzdžiui, „mergina“, veikėjas – „jauniausiuoju broliu“. Jei vartojami vardai, būna visai aišku, kad tai ne tikriniai, o bendrinės reikšmės, aprašomieji vardai. Pasakojama: „O kad buvo dėl to visą laiką pelenuota ir murzina, tai ir praminė ją Pelene.“** Arba: „Raudona kepuraitė jai taip gražiai tiko, kad ją vadino tik Raudonkepuraite.“ Net kai personažui duodamas vardas, kaip pasakose apie Džeką ar pasakoje „Anselis ir Grytutė“, tai būna koks nors labai paplitęs vardas, todėl jis tampa apibendrinančiu žodžiu, reiškiančiu bet kurį berniuką ar mergaitę.

* Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 1, p. 19.
** Ten pat, p. 127.

Šią reikšmę papildomai pabrėžia tai, kad pasakose daugiau niekas vardų neturi. Pagrindinių veikėjų tėvai pasakose lieka bevardžiai. Jie vadinami „tėvu“, „motina“, „pamote“, nors gali būti apibūdinti kaip „neturtingas žvejys“, „neturtingas medkirtys“. Jei jie yra „karalius“ ir „karalienė“, tai tik menka tėvo ir motinos priedanga, kaip „karalaitis“ bei „karalaitė“ yra berniuko ir mergaitės priedanga. Fėjos ir raganos, milžinai ir krikštamotės taip pat lieka be vardų, o tai palengvina projekciją ir tapatinimąsi.

Mitų herojai yra aiškiai nežmogiško dydžio, ir šis bruožas daro mitus priimtinesnius vaikui. Kitaip juose numanomas reikalavimas gyvenime sekti herojaus pavyzdžiu imtų jį slėgti. Mitai naudingi ne dėl to, kad padeda formuotis visai asmenybei, o tik dėl to, kad padeda formuotis superego. Vaikas žino, kad nei savo dora, nei žygdarbiais negali prilygti herojui. Iš jo tėra tikimasi, kad jis tik truputį ims pavyzdį iš herojaus, todėl jo negniuždo šio idealo ir jo paties menkybės neatitikimas.

Tačiau tikri istoriniai herojai, kurie buvo tokie žmonės kaip mes visi, daro vaikui įspūdį dėl to, kad, palyginti su jais, jis nereikšmingas. Kai vaikas nori vadovautis idealu, kurio joks žmogus iš tikrųjų pasiekti negali, ir semtis iš jo įkvėpimo, tai bent jau negniuždo. Bet siekti pakartoti tikrų didžių asmenybių žygdarbius atrodo beviltiška ir sužadina vaikui menkavertiškumo jausmą: pirma, dėl to, kad jis žino negalįs to padaryti, o antra, todėl, kad bijo, jog tai galėtų kiti.

Mituose vaizduojama ideali asmenybė, veikianti pagal superego reikalavimus, o pasakose – ego integracija, leidžianti deramai patenkinti id troškimus. Šis skirtumas paaiškina, kodėl pasakos, kitaip nei pesimizmo persmelkti mitai, yra esmingai optimistinės.

„PASAKA APIE TRIS PARŠIUKUS“: *malonumo principas prieš tikrovės principą*

Heraklio mito tema yra pasirinkimas, ar gyvenime vadovautis malonumo principu ar tikrovės principu. Tokia pat yra ir „Pasakos apie tris paršiukus“ tema.[13]

Tokias pasakas kaip ši vaikai mėgsta daug labiau nei „tikroviškas“, ypač jei pasakotojas seka jas jausmingai. Vaikai džiūgauja, kai jiems suvaidinama, kaip vilkas baldosi ir trankosi prie paršiuko durų. „Pasaka apie tris paršiukus“ lopšelinuką smagiausia ir teatrališkiausia forma moko: turime netingėti ir pernelyg neatsipalaiduoti, kitaip galime ir pražūti. Protingai pasiruošę, apdairiai veikdami ir atkakliai triūsdami pajėgtume nugalėti net nuožmiausią priešą – vilką! Taip pat ši pasaka parodo, kodėl geriau suaugti, nes trečiasis, išmintingiausias, paršiukas paprastai vaizduojamas kaip didžiausias ir vyriausias.

Trijų paršiukų statomi namai simbolizuoja žmogaus pažangą istorijoje: nuo pašiūrės iki medinio namo ir galiausiai iki tvirtų plytų namo. Kalbant apie asmenybės pažangą, paršiukų elgesys rodo, kaip asmenybę, kurioje vyrauja id, pakeičia tokia, kurią iš esmės valdo ego, nors ji ir patiria superego įtaką.

Jauniausias paršiukas pasistato namą nerūpestingiausiai – iš šiaudų, o vidurinėlis – iš žabų. Abu susirenčia būstus kuo skubiau ir nesistengdami, kad likusią dienos dalį galėtų žaisti. Gyvendami pagal malonumo principą, jaunesnieji paršiukai siekia skubaus pasitenkinimo, negalvodami apie ateitį ir tikrovėje gresiančius pavojus, nors vidurinysis paršiukas parodo esąs šiek tiek brandesnis – siekia pastatyti kiek tvirtesnį namą nei jaunėlis.

Tik trečiasis paršiukas, vyriausias, išmoko elgtis pagal tikrovės principą: jis įstengia nepasiduoti troškimui žaisti ir veikia atsižvelgdamas į tai, ką numatė galint atsitikti ateityje. Jam net pavyksta teisingai atspėti, kaip elgsis vilkas – priešas ar įsibrovėlis atėjūnas, kuris taikosi mus įvilioti į spąstus. Todėl trečiasis paršiukas sugeba įveikti jėgas, kurios už jį ir stipresnės, ir nuožmesnės. Laukinis ir pražudyti grasinantis vilkas reiškia visas nevisuomeniškas, nesąmoningas, naikinančias jėgas, nuo kurių reikia išmokti apsisaugoti ir kurias galima įveikti savo ego stiprybe.

„Pasaka apie tris paršiukus“ vaikams daro daug didesnį įspūdį nei analogiška, bet atvirai pamokoma Ezopo pasakėčia „Žiogas ir skruzdės“. Šioje pasakėčioje žiemą alkstantis žiogas maldauja skruzdėlės duoti maisto iš to, ką ji uoliai kaupė visą vasarą. Skruzdėlė klausia, ką žiogas vasarą veikė. Sužinojusi, kad jis grojo ir nedirbo, ji atmeta prašymą tokiais žodžiais: „Jeigu vasarą grojai, tai žiemą šok.“*

Tokia pabaiga būdinga pasakėčioms, kurios taip pat yra iš kartos į kartą perduodama tautosaka. „Pasakėčia savo pirminiu pavidalu, atrodo, yra pasakojimas, kuriame neprotingos ir kartais negyvajai gamtai priklausančios būtybės, siekiant pamokyti doros, vaizduojamos taip, lyg veiktų ir kalbėtų skatinamos žmogiškų rūpesčių ir aistrų“ (Samuelis Johnsonas). Pasakėčia dažnai šventeiviško stiliaus, kartais – smagi, ir joje visada atvirai išsakoma dorovinė tiesa. Čia nėra paslėptos prasmės, nieko nepaliekama mūsų vaizduotei.

Pasakoje – priešingai – mums paliekama nuspręsti viską, taip pat ir tai, ar apskritai norėtume ką nors spręsti. Mūsų

* Vertė Leonas Valkūnas, cit. iš: *Antikiniai romanai ir pasakėčios*, Vilnius: Vaga, 1987, p. 386.

reikalas, ar pasaką kaip nors pritaikysime savo gyvenime, ar tiesiog mėgausimės jos pasakojimu apie fantastinius įvykius. Patiriamas malonumas skatina tada, kai ateis mums tinkamas laikas, reaguoti į paslėptas prasmes, nes jos gali sietis su mūsų gyvenimo patirtimi ir išgyvenamu asmenybės raidos tarpsniu.

Lyginant „Pasaką apie tris paršiukus“ su „Žiogu ir skruzdėmis“, išryškėja pasakos ir pasakėčios skirtumas. Žiogas, labai panašiai kaip trys paršiukai ir pats vaikas, nusiteikęs žaisti ir menkai tesirūpina ateitimi. Abiejuose pasakojimuose vaikas tapatinasi su gyvūnais (nors tik veidmainis pedantas galėtų tapatintis su bjauria skruzdėle, kaip ir tik sutrikusios psichikos vaikas – su vilku). Tačiau susitapatinus su žiogu, pasak pasakėčios, vaikui nelieka vilties. Malonumo principui paklūstančio žiogo laukia tik pražūtis. Tai *arba–arba* tipo situacija, kurioje kartą pasirinkus viskas būna nuspręsta visam laikui.

Bet jei vaikas tapatinasi su paršiukais, kaip moko pasaka, galima raida: įmanoma pažanga, nuo malonumo principo atvedanti prie tikrovės principo, o pastarasis principas, šiaip ar taip, tėra pakeistas pirmasis. Pasaka apie tris paršiukus siūlo permainą, kuriai įvykus malonumo daug neprarandama, nes dabar pasitenkinti siekiama iš tikrųjų skaitantis su tikrovės reikalavimais. Gudrus ir žaismingas trečiasis paršiukas pergudrauja vilką keletą kartų: iš pradžių šis bando išvilioti paršiuką iš saugaus namo – sukelti jam oralinį godumą: vilkas siūlo išvykas į vietas, kur juodu rastų skanaus maisto. Jis vilioja paršiuką pasivogti ropių, paskui masina obuoliais, o galiausiai – apsilankymu turguje per prekymetį.

Tik šiems bandymams nuėjus niekais vilkas ima brautis vidun, ketindamas paršiuką suėsti. Bet, norėdamas jį pagriebti,

vilkas turi patekti į namą. Paršiukas ir šį sykį nugali: vilkas pro kaminą įkrenta į verdantį vandenį, paršiukas jį galiausiai išverda ir suvalgo. Teisingumas įvykdomas baudžiant: iš vilko, suėdusio kitus du paršiukus ir norėjusio suėsti trečiąjį, paršiukas pasigamina valgį.

Vaikui, per visą pasaką skatintam tapatintis su kuriuo nors iš veikėjų, ne tik suteikiama vilties, bet ir parodoma, kad lavindamas protą jis gali pasiekti pergalę net ir prieš daug stipresnį priešininką.

Paprasčiausias (ir vaikiškas) teisingumo jausmas sako, kad sunaikinami tik tie, kurie padarė ką nors tikrai bloga, o pasakėčioje, atrodytų, mokoma, kad blogai džiaugtis gyvenimu tuo metu, kai gyventi gera, kaip kad vasarą. Dar blogiau – skruzdėlė šioje pasakėčioje yra bjaurus padaras, neturintis jokios atjautos kenčiančiam žiogui, bet reikalaujama, kad šią veikėją vaikas laikytų pavyzdžiu.

Vilkas, priešingai, aiškiai yra blogas gyvūnas, nes nori žudyti. Vilko blogumą mažas vaikas atpažįsta savyje – tai noras ryti, o dėl to kyla nerimas, kad toks likimas gali ištikti jį patį. Tad vilkas yra eksternalizacija, vaiko blogumo projekcija, o pasakoje atskleidžiama, kaip su juo konstruktyviai susidoroti.

Išvykos, kuriose vyriausias paršiukas gerais būdais parūpina sau maisto, yra pasakos epizodas, į kurį lengva neatkreipti dėmesio, bet jis reikšmingas, nes parodo, jog valgymas ir ryjimas skiriasi kaip diena nuo nakties. Vaikas jų skirtumą nesąmoningai supranta kaip nevaldomo malonumo principo, kurio laikantis norėtųsi nepaisant pasekmių suryti viską ir tuojau pat, ir tikrovės principo, kai einama protingai ieškoti maisto, skirtumą. Subrendęs paršiukas laiku ryte keliasi parsinešti namo gėrybių, kol dar nepasirodė vilkas. Ar galėtų būti geresnis

įrodymas, kaip naudinga elgtis vadovaujantis tikrovės principu, ir geresnė šio principo iliustracija nei pasakojimas, kaip paršiukas labai anksti ryte atsikėlė pasirūpinti skanaus maisto ir taip sužlugdė vilko kėslus?

Vaikas, kuris iš pradžių būna nevertinamas ar niekinamas, o pabaigoje pasiekia pergalę, pasakose paprastai būna jauniausias. „Pasaka apie tris paršiukus“ nukrypsta nuo šio pirmavaizdžio, nes paršiukas, nuo pat pradžių pranašesnis už kitus du, yra vyriausias. Tai galima paaiškinti taip: visi trys jie yra ne „paršai“, o „paršiukai“, taigi nesubrendę, kaip ir pats vaikas. Vaikas su jais visais paeiliui tapatinasi ir suvokia asmenybės pažangą. „Trys paršiukai“ yra pasaka, nes baigiasi laimingai, ir dar dėl to, kad vilkas gauna ko nusipelnęs.

Tai, kad vargšas žiogas, nors nepadaręs nieko bloga, turi badmiriauti, užgauna vaiko teisingumo jausmą, o vilkui tekusi bausmė tą jausmą patenkina. Trys paršiukai reiškia tris žmogaus raidos tarpsnius, todėl tai, kad pirmi du paršiukai prapuola, nesukelia traumos. Vaikas nesąmoningai supranta, kad jei norime pasiekti aukštesnę būties formą, turime nusikratyti ankstesnių. Su mažais vaikais aptariant „Pasaką apie tris paršiukus“, tenka matyti tik džiaugsmą dėl pelnytos bausmės vilkui bei vyriausio paršiuko gudriai pasiektos pergalės, o ne sielvartą dėl dviejų mažų paršiukų likimo. Net ir mažas vaikas, atrodo, supranta, kad iš tikrųjų jie visi trys yra vis tas pats paršiukas, tik skirtingais tarpsniais. Užuomina į tai – jie vilkui atsako lygiai tais pačiais žodžiais: „Neleisiu, savo barzdytėle prisiekiu.“* Jei mes išliekame tik aukštesniu savo tapatybės pavidalu, taip ir turi būti.

* Vertė Donatas Sauka, cit. iš: *Stebuklingas ragas*: anglų pasakos, Vilnius: Vaga, 1984, p. 16.

„Pasaka apie tris paršiukus“ suteikia orientyrų savo raidą apmąstančiam vaikui, bet nė sykio nepasako, kokia ta raida turėtų būti, ir leidžia jam padaryti savas išvadas. Tik tai padeda vaikui iš tikrųjų bręsti, o jei yra sakoma, ką jis turi daryti, jo nebrandumo nelaisvę tiesiog pakeičia priklausomybės nuo suaugusiųjų pamokymų nelaisvė.

VAIKUI REIKIA STEBUKLŲ

Ir mitais, ir pasakomis atsakoma į amžinuosius klausimus: koks iš tikrųjų yra pasaulis? kaip turiu jame gyventi savo gyvenimą? kaip man iš tikrųjų būti savimi? Mitai pateikia apibrėžtus atsakymus, o pasaka kalba užuominomis. Iš pasaka perteikiamos minties galima suprasti atsakymus į kilusius klausimus, bet jie čia niekada neišdėstomi aiškiai. Pasakos palieka vaiko fantazijai atsakyti, ar (ir kaip) pritaikyti sau tai, kas jose atskleidžiama apie gyvenimą ir žmogaus prigimtį.

Pasaka kalba tokiu būdu, kuris atitinka vaiko mąstyseną ir pasaulio patyrimo būdą. Todėl ji jam atrodo tokia įtikinama. Pasakos paguoda daug geresnė nei ta, kurios vaikas sulaukia, kai jį stengiamasi paguosti remiantis suaugusiųjų mąstysena ir požiūriu. Vaikas tiki tuo, ką sako pasaka, nes jos pasaulėvaizdis atitinka jo pasaulėvaizdį.

Kad ir kokio būtume amžiaus, mums yra įtikinamas tik toks pasakojimas, kuris atitinka principus, kuriems paklūsta mūsų mąstymo procesai. Jei tai teisinga kalbant apie suaugusiuosius, kurie išmoko pripažinti, kad egzistuoja daugiau nei

viena pažiūrų sistema, kuria vadovaujantis galima suprasti pasaulį, – nors mums sunku ar net neįmanoma iš tikrųjų mąstyti laikantis ne savo, o kokios kitos pažiūrų sistemos, – juolab tai teisinga kalbant apie vaiką. Jo mąstymas animistinis.

Kaip ir neraštingi žmonės bei daugelis raštingų, „vaikas mano, kad jo santykiai su negyvuoju pasauliu atitinka santykių su gyvuoju žmonių pasauliu modelį: myluoja mielą jam patinkantį daiktą taip, kaip myluotų motiną, o duris, kurios jam trenkė, muša“[14]. Reikia pridurti, kad pirmu atveju jis taip elgiasi būdamas įsitikinęs, jog tas mielas daiktas mėgsta būti myluojamas taip pat kaip ir jis; o duris vaikas baudžia todėl, kad yra tikras, jog jos trenkė jam tyčia, norėdamos bloga.

Kaip parodė Piaget, vaiko mąstymas lieka animistinis iki lytinės brandos pradžios. Tėvai ir mokytojai sako jam, kad daiktai nejaučia ir negali atlikti veiksmų. Kad ir kiek vaikas, norėdamas įtikti šiems suaugusiesiems ar nebūti išjuoktas, apsimestų, jog tiki tuo, širdies gilumoje jis žino geriau. Kitų racionaliai mokomas, vaikas tik paslepia „tikrąjį žinojimą“ giliau sieloje ir racionalumas šio žinojimo nepaveikia. Tačiau šį žinojimą gali formuoti ir veikti tai, ko galima išgirsti iš pasakų.

Aštuonmečiui (čia tinka Piaget pavyzdžiai) saulė gyva, nes ji šviečia (ir, būtų galima pridurti, ji taip daro dėl to, kad nori). Animistiškai mąstančiam vaikui akmuo gyvas, nes gali judėti, pavyzdžiui, rieda žemyn nuo kalvos. Net ir dvylikos su puse metų vaikas yra įsitikinęs, kad upelis gyvas ir turi valią, nes jo vanduo teka. Tikima, kad saulėje, akmenyje ir vandenyje gyvena dvasios, labai panašios į žmones, todėl jie jaučia ir elgiasi kaip žmonės.[15]

Vaikui nėra aiškios ribos, skiriančios daiktus nuo gyvų būtybių, o visa, kas gyva, gyvena labai panašiai kaip mes. Jei

nesuprantame, ką akmenys, medžiai ir gyvūnai turi mums pasakyti, tai todėl, kad nesame jiems užtektinai imlūs. Vaikui, siekiančiam suprasti pasaulį, atrodo protinga tikėtis atsakymų iš tų objektų, kurie sužadina jo smalsumą. Vaikas yra egocentriškas, todėl jis tikisi, kad gyvūnas kalbės apie tai, kas jam tikrai svarbu, kaip kalba gyvūnai iš pasakų ir kaip pats vaikas kalba su savo tikrais ar žaisliniais gyvūnais. Vaikas įsitikinęs, kad gyvūnas, net to atvirai ir neparodydamas, supranta ir jaučia kaip ir jis.

Gyvūnai pasaulyje klajoja laisvai ir po didelius plotus, todėl visai suprantama, kad pasakose jie gali tapti išėjusio ko nors ieškoti ir į tolimas vietas nukeliavusio herojaus vedliais. Visa, kas juda, yra gyva, ir tai vaikui leidžia patikėti, kad vėjas gali kalbėti ir nunešti veikėją ten, kur šiam reikia, kaip pasakoje „Į rytus nuo saulės, į vakarus nuo mėnulio“[16]. Mąstant animistiškai, ne tik gyvūnai jaučia ir mąsto kaip mes – gyvi yra net akmenys. Tad kokiai nors būtybei būti paverstai akmeniu tiesiog reiškia, kad ji kurį laiką turės tylėti ir nejudėti. Taip pat samprotaujant atrodo visai tikėtina, kai daiktai, kurie anksčiau buvo nebylūs, pradeda kalbėti, duoda patarimų ir leidžiasi į klajones kartu su veikėju. Be to, visuose daiktuose gyvena dvasia, panaši į visas kitas dvasias (tai yra vaiko, kuris ėmė projektuoti savo dvasią į visus šiuos dalykus, dvasia), ir dėl šio vidinio tapatumo atrodo įtikima, kad žmogus gali pavirsti gyvūnu arba atvirkščiai – kaip pasakose „Gražuolė ir Pabaisa“ ar „Karalaitis varlė“.[17] Nenubrėžiama griežta riba tarp gyva ir negyva, todėl negyva taip pat gali atgyti.

Kai vaikai, kaip ir didieji filosofai, ieško atsakymų į esminius ir amžinus klausimus: „kas aš esu? kaip turiu elgtis, kai gyvenime kyla sunkumų? kuo privalau tapti?“ – jie tai daro

remdamiesi savo animistiniu mąstymu. Bet vaikas turi tiek abejonių dėl to, kas yra jo gyvenimas, kad pirmiausia jam kyla klausimas „kas aš esu?“

Kai tik vaikas pradeda vaikščioti ir tyrinėti aplinką, jis ima svarstyti savo tapatybės klausimą. Pastebėjęs savo atvaizdą veidrodyje, susimąsto, ar tai, ką mato, tikrai yra jis, o ne kitas lygiai toks pat vaikas, stovintis už šios stiklinės sienos. Jis nori tai išsiaiškinti: tyrinėja, ar tas kitas vaikas tikrai visokeriopai yra toks kaip jis. Vaikas daro grimasas, pasisuka ir šiaip, ir taip, nueina nuo veidrodžio ir šoka atgal prie jo, kad įsitikintų, ar tas kitas nuėjo, o gal tebėra čia. Nors vaikui tik treji, jis jau susiduria su sudėtingu asmens tapatybės klausimu.

Vaikas savęs klausia: „Kas aš esu? Iš kur atsiradau? Kaip atsirado pasaulis? Kas sukūrė žmogų ir visus gyvūnus? Koks gyvenimo tikslas?“ Tiesa, jis svarsto šiuos esminius klausimus ne abstrakčiai, o daugiausia taip, kaip jie susiję su juo. Rūpinasi ne dėl to, ar egzistuoja teisingumas kiekvienam žmogui, o ar teisingai bus elgiamasi su *juo*. Vaikas domisi, kas įstūmė jį į nepalankią padėtį ir kas galėtų sutrukdyti, kad taip neatsitiktų. Ar, be tėvų, yra dar kokių nors palankių jėgų? Ar tėvai yra palanki jėga? Kaip jam lavėti ir dėl ko? Ar jis gali turėti vilties, net jei būtų pasielgęs blogai? Kodėl jam visa tai atsitiko? Kokią reikšmę tai turės jo ateičiai? Pasakos pateikia atsakymus į šiuos neatidėliotinus klausimus, ir daugelį jų vaikas suvokia tik klausydamasis pasakų.

Suaugusiųjų akimis, taip pat ir šiuolaikinio mokslo požiūriu, pasakų pateikiami atsakymai yra fantastiniai ir neteisingi. Iš tikrųjų šie atsakymai atrodo tokie klaidingi, kad daugelis suaugusiųjų, atitolusių nuo vaikiško pasaulio patyrimo, nesutinka, kad vaikams būtų pateikiama tokia „klaidinga“ infor-

macija. Tačiau tikroviški paaiškinimai vaikams paprastai būna nesuprantami, nes vaikai neturi abstraktaus proto, reikalingo jiems suvokti. Nors pateikę moksliškai teisingą atsakymą suaugusieji mano, kad vaikui viskas bus aiškiau, tokie paaiškinimai mažą vaiką suglumina, gniuždo ir dvasiškai palaužia. Vaikas gali jaustis saugus tik tada, kai yra įsitikinęs, kad dabar supranta tai, kas anksčiau jį trikdė, bet jis niekada šio jausmo nepatirs, jei jam pateikiami faktai, dėl kurių kyla *naujų* neaiškumų. Net jei vaikas pritaria gautam atsakymui, jis ima abejoti, ar uždavė tinkamą klausimą. Paaiškinimas jam neturi prasmės, taigi jis turėtų tikti atsakyti į kažkokį nežinomą klausimą, o ne į tą, kurį jis uždavė.

Todėl svarbu nepamiršti, kad vaiką įtikina tik tokios formuluotės, kurias jis gali suprasti remdamasis turimomis žiniomis ir skaitydamasis su tuo, kas yra užvaldę jo jausmus. Kai vaikui sakoma, kad Žemė skrieja kosmoso erdve ir veikiama sunkio jėgos sukasi aplink Saulę, tačiau, kitaip nei ant žemės krentantis vaikas, į Saulę nenukrenta, jį tai labai glumina. Vaikas iš patirties žino, kad kiekvienas daiktas turi į ką nors remtis ar būti ko nors laikomas. Tik gavęs paaiškinimą, pagrįstą šiomis žiniomis, jis pasijus geriau išmanąs apie Žemę kosmose. Dar svarbiau, jog tam, kad ant Žemės paviršiaus jaustųsi saugus, vaikas turi tikėti, jog šis pasaulis tvirtai laikomas vietoje. Todėl jam atrodo, kad geresnis paaiškinimas pateikiamas mite, kuriame sakoma, kad Žemė laikosi ant vėžlio ar ją laiko milžinas.

Jei vaikas priima kaip tiesą tai, ką jam sako tėvai, – kad Žemė yra planeta, kurią jos kelyje patikimai laiko sunkio jėga, – jis tegali įsivaizduoti, kad sunkio jėga yra virvelė. Taigi tėvų paaiškinimas nepadeda jam geriau suprasti, kas yra Žemė, ir nepadeda jaustis saugiai. Reikia gana brandžiai mąstyti, kad

patikėtum, jog tavo gyvenime galimas stabilumas, kai Žemė, kurios paviršiumi vaikštai (šis paviršius yra tvirčiausias iš visų aplinkinių dalykų ir ant jo viskas laikosi), neįtikėtinu greičiu sukasi apie nematomą ašį; be to, ji dar sukasi aplink Saulę; o dar – su visa Saulės sistema lekia per kosmosą. Man niekada neteko susidurti su berniuku iki lytinės brandos pradžios, kuris galėtų suvokti visą šį vienu metu vykstantį judėjimą, nors pažinojau daugelį tokių, kurie galėjo šią informaciją pakartoti. Tokie vaikai kaip papūgos kartoja paaiškinimus, kurie jų pasaulio patirties požiūriu yra melas, tačiau jie privalo tikėti jų teisingumu dėl to, kad tai kokio nors suaugusiojo žodžiai. Dėl to vaikai ima nepasitikėti savo patirtimi, taigi ir savimi bei savo proto nauda.

1973-iųjų rudenį laikraščiai rašė apie Kohouteko kometą. Tuo metu vienas nusimanantis gamtos mokslų mokytojas labai protingų antrokų ir trečiokų grupelei pateikė šios kometos paaiškinimą. Kiekvienas vaikas kruopščiai išsikirpo iš popieriaus skritulį ir nusibraižė ant jo planetų kelią aplink Saulę. Kometos kelias buvo pavaizduotas popierine elipse, pritvirtinta prie to popierinio skritulio įkarpoje. Vaikai man parodė, kad kometos judėjimo kelias su planetų keliais sudaro kampą. Man ėmus klausinėti, vaikai pasakė, kad laiko kometą rankose, ir parodė man elipsę. Kai paklausiau, kaip kometa, kurią jie laiko rankose, gali būti ir danguje, visi suglumo.

Sutrikę vaikai kreipėsi į mokytoją ir šis rūpestingai paaiškino, kad tas kruopščiai jų pasidarytas rankose laikomas daiktas tėra planetų ir kometos modelis. Visi vaikai pasakė, kad suprato, ir būtų tą patį pakartoję, jei jų būtų dar klausę. Bet anksčiau jie į rankose laikomą skritulį, sujungtą su elipse, žvelgė su pasididžiavimu, o dabar jis jiems pasidarė visai neįdomus.

Keli popierių suglamžė, kiti išmetė modelį į šiukšlių dėžę. Kol popieriaus figūrėlė vaikams buvo kometa, jie visi ketino parsinešti modelį namo ir parodyti tėvams, bet dabar jis jiems nebeturėjo prasmės.

Stengdamiesi priversti vaiką priimti moksliškai teisingus paaiškinimus, tėvai, deja, dažnai nepaiso, ką mokslas yra atradęs apie vaiko proto veikimą. Vaikų psichinių procesų tyrimai, ypač atlikti Piaget, įtikinamai parodė, kad mažas vaikas negali suprasti dviejų itin svarbių abstrakčių idėjų – kiekio pastovumo ir grįžtamumo, pavyzdžiui, kad tas pats vandens kiekis siaurame inde pakyla aukštai, o plačiame lieka žemai ir kad atimant pridėties procesas apgręžiamas. Kol vaikas neįstengia suprasti tokių abstrakčių idėjų, jis gali suvokti pasaulį tik subjektyviai.[18]

Moksliniams paaiškinimams suvokti reikia objektyvaus mąstymo. Tiek teoriniai, tiek eksperimentiniai tyrimai parodė, kad nė vienas ikimokyklinio amžiaus vaikas šių dviejų idėjų iš tikrųjų suprasti negali, o be jų neįmanomas abstraktus supratimas. Ankstyvame amžiuje, iki aštuonerių ar dešimties, vaikas savo patirčiai nusakyti gali susikurti tik itin suasmenintas idėjas. Jis maitinasi augalais, augančiais ant šios Žemės, kaip motina jį maitino krūtimi, todėl jam atrodo natūralu laikyti Žemę motina ar deive, ar bent motinos buveine.

Net ir mažas vaikas kažkaip žino, kad jį sukūrė tėvai. Todėl jam atrodo labai suprantama, kad, kaip ir jį, visus žmones ir aplinką, kurioje jie gyvena, sukūrė antžmogiška figūra, pernelyg nesiskirianti nuo jo tėvų, – koks nors dievas ar deivė. Tėvai vaiką prižiūri ir namuose parūpina to, ko jam reikia, todėl jis lengvai patiki, kad kažkas panašus į juos, tik daug galingesnis, protingesnis ir patikimesnis – angelas sargas – jam išėjus į pasaulį elgsis taip pat.

Taigi vaikas suvokia pasaulio tvarką pagal tėvų ir to, kas vyksta šeimoje, paveikslą. Senovės egiptiečiai, kaip ir vaikas, laikė dangų motiniška figūra (Nuta), kuri, globėjiškai išsilenkusi virš žemės, romiai gobia žemę ir juos.[19] Toks požiūris anaiptol netrukdo žmogui vėliau pradėti aiškinti pasaulį racionaliau ir suteikia saugumo ten ir tada, kai jo labiausiai reikia, o šis saugumas atėjus laikui leidžia susikurti tikrai racionalų pasaulėvaizdį. Gyvenimas mažoje bekraštės erdvės supamoje planetoje vaikui atrodo baisiai vienišas ir šaltas – tiesiog priešingybė to, koks, jo žiniomis, turėtų būti gyvenimas. Todėl senovės žmonės turėjo poreikį jausti, kad juos apgobusi saugo ir šildo motina. Menkinti tokį globėjišką vaizdinį, laikant jį tik vaikiška nebrandaus proto projekcija, – tai atimti iš mažo vaiko dalį jam reikalingo ilgalaikio saugumo ir paguodos.

Tiesa, jei saugančios dangaus motinos idėjos laikomasi per ilgai, ji gali protą varžyti. Nei infantilios projekcijos, nei priklausomybė nuo įsivaizduojamų globėjų – tokių kaip angelas sargas, kuris rūpinasi tavimi, kol miegi ar kol nėra Motinos, – nesuteikia tikro saugumo. Bet tol, kol žmogus negali suteikti sau tikro saugumo, fantazijos ir projekcijos yra daug geriau nei jokio saugumo. Kai vaikas tokį (iš dalies įsivaizduojamą) saugumą patiria ganėtinai ilgai, tai jam leidžia pajusti pasitikėjimą gyvenimu, o šis jausmas reikalingas, kad jis pasitikėtų savimi. Pasitikėjimas savimi būtinas, kad didėjančiais proto gebėjimais vaikas išmoktų įveikti gyvenime kylančius sunkumus. Galiausiai vaikas supranta, kad tai, ką jis laikė pažodžiui teisinga idėja, – žemė kaip motina, – tėra simbolis.

Pavyzdžiui, vaikas, kurį pasaka išmokė tikėti, jog veikėjas, iš pradžių atrodęs bjaurus ir grėsmingas, gali stebuklingai pavirsti pagalbiausiu draugu, jau gali patikėti ir tuo, kad sutiktas

nepažįstamas jį gąsdinantis vaikas taip pat gali nustoti grėsmingumo ir tapti puikiu draugu. Tikėjimas pasakos „tiesa" suteikia vaikui drąsos nesitraukti paveiktam įspūdžio, kurį iš pradžių padaro šis nepažįstamasis. Prisiminęs, jog daugybės pasakų herojai gyvenime sulaukė sėkmės dėl to, kad išdrįso susidraugauti su kokia nors iš pirmo žvilgsnio nepatrauklia figūra, vaikas tiki, jog gali pakartoti tą patį stebuklą.

Žinau daug atvejų, kai žmogui, ypač vėlyvoje paauglystėje, prireikė ne vienų metų tikėjimo stebuklais kompensuoti jų pirmalaikei netekčiai vaikystėje, kai jam buvo primesta atšiauri tikrovė. Atrodo, tarsi šie jauni žmonės jaustų, jog dabar turi paskutinę progą kompensuoti didelį gyvenimo patirties trūkumą, arba manytų, jog jie, niekada netikėję stebuklais, neatlaikys suaugusiųjų gyvenimo griežtumo. Daugelis jaunų žmonių, kurie mūsų dienomis staiga bando pabėgti į narkotikų sukeliamus sapnus, tampa kokio nors guru mokiniais, tiki astrologija, užsiima „juodąja magija" ar kaip nors kitaip bėga nuo tikrovės į svajas apie stebuklingą patirtį, kuri turėtų pakeisti gyvenimą į gera, buvo pirma laiko verčiami pažvelgti į tikrovę kaip suaugusieji. Bandymo tokiais būdais vangstytis tikrovės gilesnė priežastis yra susijusi su tuo, ką vaikas patyrė formuodamasis, gyvenimo pradžioje. Ši patirtis sutrukdo išsiugdyti įsitikinimą, kad gyvenimą galima įvaldyti tikroviškais būdais.

Atrodo, pageidautina, kad žmogus per savo gyvenimą pakartotų procesą, istoriškai vykusį moksliniam mąstymui formuojantis. Istoriškai žmogus ilgą laiką naudojosi emocinėmis projekcijomis, tokiomis kaip dievai, kurios kilo iš jo nebrandžių vilčių ir troškimo paaiškinti žmogų, visuomenę ir visatą. Šie paaiškinimai padėdavo jam jaustis saugiai. Paskui iš lėto, vykstant visuomenės, mokslo ir technologijos pažangai, žmo-

gus išsilaisvino iš nuolatinės baimės dėl savo gyvenimo. Pasijutęs saugiau ir pasaulyje, ir sieloje, žmogus galėjo suabejoti vaizdinių, kurie jam anksčiau buvo aiškinamosios priemonės, pagrįstumu. Nuo tada „vaikiškos" žmogaus projekcijos ėmė nykti ir jų vietą užėmė racionalesni paaiškinimai. Tačiau šiame procese tikrai nebuvo išvengta keistenybių. Protarpiais pasitaiko įtampos ir nepritekliaus laikotarpių ir žmogus vėl ima guostis „vaikiška" idėja, kad jis ir jo būstas yra visatos centras.

Elgsenos požiūriu, kuo žmogus gyvenime jaučiasi saugesnis, tuo mažiau jam reikia laikytis „infantilių" projekcijų – mitinių paaiškinimų ar pasakose siūlomų būdų įveikti amžinus gyvenimo sunkumus – ir tuo daugiau jis gali leisti sau ieškoti racionalių paaiškinimų. Kuo saugesnis jaučiasi žmogus, tuo jam lengviau sutikti su paaiškinimu, sakančiu, kad jo pasaulis kosmose mažareikšmis. Kai tik žmogus jaučiasi esąs tikrai reikšmingas savo žmogiškoje aplinkoje, jam mažai terūpi jo planetos svarba visatoje. Kita vertus, kuo nesaugesnis žmogus savyje ir toje vietoje, kurią užima aplinkiniame pasaulyje, tuo labiau jis iš baimės traukiasi į save arba, jei nepasitraukia, tada juda į išorę, siekia ką nors užkariauti vien tam, kad užkariautų. Jis elgiasi priešingai nei tas, kuris tyrinėja skatinamas smalsumą išlaisvinančio saugumo.

Dėl tų pačių priežasčių vaikui, kol jis nėra tikras, ar artimiausios aplinkos žmonės jį apsaugos, reikia tikėti, kad pranašesnės jėgos, tokios kaip angelas sargas, juo rūpinasi ir kad pasaulis bei jo vieta pasaulyje yra labai svarbūs. Čia išryškėja viena šeimos gebėjimo suteikti būtiniausią saugumą sąsaja su tuo, ar vaikas augdamas noriai imasi racionalių tyrinėjimų.

Kol tėvai tvirtai tikėjo, kad Biblijos pasakojimai įminė mūsų gyvenimo mįslę ir išaiškino jo tikslą, buvo lengva padaryti,

kad vaikas jaustųsi saugiai. Atrodė, Biblijoje slypi atsakymai į visus neatidėliotinus klausimus: Biblija pasakydavo žmogui viską, ką jam reikėjo žinoti norint suprasti pasaulį, jo atsiradimą ir kaip jame elgtis. Vakarų pasaulyje Biblija suteikdavo pirmavaizdžių ir žmogaus vaizduotei. Tačiau nors Biblijoje gausu pasakojimų, net pačiais religingiausiais laikais jų neužteko visiems dvasiniams žmogaus poreikiams patenkinti.

Iš dalies taip yra todėl, kad nors Senajame ir Naujajame Testamente bei šventųjų istorijose buvo atsakoma į esminius klausimus, kaip gyventi gerą gyvenimą, ten nebuvo siūloma atsakymų į klausimus, kuriuos kelia tamsioji mūsų asmenybės pusė. Nevisuomeniškiems pasąmonės aspektams Biblijos istorijos siūlo iš esmės tik vieną sprendimą: išstumti šiuos (nepriimtinus) siekius. Bet vaikai sąmoningai nevaldo savo id, ir jiems reikia pasakojimų, kurie leistų bent vaizduotėje patenkinti šiuos „blogus“ potraukius, bei konkrečių jų sublimacijos pavyzdžių.

Biblija ir atvirai, ir netiesiogiai pasakoja, ko Dievas reikalauja iš žmogaus. Ir nors mums sakoma, kad labiau džiaugiamasi dėl pasitaisiusio nusidėjėlio nei dėl žmogaus, kuris niekada nenusidėjo, vis dėlto skelbiama, kad turime gyventi dorą gyvenimą, o ne, pavyzdžiui, žiauriai keršyti tiems, kurių nekenčiame. Kaip rodo Kaino ir Abelio istorija, Biblijoje brolių konkurencijos jausmų proveržiai vertinami nepalankiai ir įspėjama, kad tokio elgesio pasekmės pragaištingos.

Bet vaikui, kurį apniko pavydas broliui ar seseriai, labiausiai reikia, jog jam leistų pajusti, kad situacija, kurioje jis yra, pateisina tai, ką jis patiria. Kad vaikas ištvertų pavydo kančias, jį reikia padrąsinti fantazuoti, kad kada nors atsiteis. Padrąsintas jis galės tą kartą susidoroti su situacija, nes bus tikras,

kad ateitis sutvarkys reikalus. Labiausiai vaikas nori, kad būtų palaikomas vis dar labai silpnas jo tikėjimas, jog jei jis vystysis, labai stengsis ir bręs, vieną dieną pasieks pergalę. Jei jo dabartinės kančios ateityje bus atlygintos, jam nereikia veikti vedamam akimirkos pavydo kaip Kainui.

Pasakos, kaip ir Biblijos istorijos bei mitai, buvo ta literatūra, kuri beveik per visą žmonijos istoriją mokė visus – ir vaikus, ir suaugusiuosius. Jeigu neatsižvelgtume į tai, kad Biblijoje Dievas yra svarbiausias, daugelį jos istorijų būtų galima sakyti esant labai panašias į pasakas. Pavyzdžiui, istorijoje apie Joną ir didžuvę Jona bando pabėgti nuo savo superego (sąžinės) reikalavimo kovoti su Ninevės gyventojų nedora. Jonos moralinio tvirtumo išbandymas, kaip ir daugelyje pasakų, yra pavojinga kelionė, kurioje jis turi parodyti, ką gali.

Keliaudamas per jūrą, Jona atsiduria didžuvės pilve. Čia, patekęs į didelį pavojų, Jona atranda savo aukštesnę moralę ir aukštesnę asmenybės pakopą, o tada stebuklingai atgimsta, dabar jau pasirengęs patenkinti griežtus savo superego reikalavimus. Bet vien dėl to, kad atgimė, jis dar nepasiekia tikrojo žmogiškumo: nevergauti nei id su malonumo principu (šis vengia sunkių užduočių, nuo jų bėga), nei superego (šis nori, kad nedorųjų miestas būtų sunaikintas) reiškia tikrą laisvę ir aukštesnę asmenybės pakopą. Savo tikrąjį žmogiškumą Jona pasiekia tik tada, kai nebepataikauja nė vienai savo psichikos institucijai, atsisako aklai paklusti tiek id, tiek superego ir gali pripažinti, kad Dievas išmintingai elgiasi teisdamas Ninevės žmones ne pagal griežtą Jonos superego sistemą, o atsižvelgdamas į jų žmogiškas silpnybes.

PASITENKINIMAS PAKAITALAIS IR SĄMONINGAS SUVOKIMAS

Kaip ir visi didieji meno kūriniai, pasakos ir teikia malonumą, ir pamoko; o yra ypatingos dėl to, kad jų kalba tiesiogiai suprantama vaikams. Tokiame amžiuje, kai šie kūriniai vaikui prasmingiausi, jo didžiausias rūpestis yra aptvarkyti savo sielos chaosą ir geriau suprasti save – šis žingsnis būtinas norint pasiekti šiokį tokį to, ką jam sako suvokimas, ir išorinio pasaulio atitikimą.

„Tikri" pasakojimai apie „realų" pasaulį gali suteikti šiek tiek įdomių ir dažnai naudingų žinių. Bet šių pasakojimų įvykių plėtotė dar nepradėjusio lytiškai bręsti vaiko psichikos veiksenai tokia pat svetima kaip antgamtiniai pasakos įvykiai tai pasaulėvokai, kuri būdinga brandžiam protui.

Grynai realistiniai kūriniai prieštarauja vaiko dvasinei patirčiai. Jis jų klausysis ir galbūt kažko iš jų pasisems, bet negalės iš jų išgauti daug asmeninės prasmės, viršijančios akivaizdaus turinio ribas. Tokie kūriniai suteikia žinių, bet nepraturtina, kaip, deja, ir daugelis dalykų, kurių mokomasi mokykloje. Faktų žinojimas asmenybei kaip visumai naudingas tik tada, kai tampa „asmeniniu žinojimu"*. Drausti vaikams realistinius kūrinius būtų taip pat kvaila, kaip ir drausti pasakas. Ir viena, ir kita vaiko gyvenime užima svarbią vietą. Tačiau vien tikroviškų kūrinių penas yra mažavertis. Kai greta tokių kūrinių vaikui psichologiškai tinkamu būdu gausiai duodama pasakų,

* „Pažinimo aktas apima įvertinimą, asmeninį veiksnį, suteikiantį pavidalą visoms faktinėms žinioms", – rašo Michaelas Polanyi. Jei net didžiausias mokslininkas turi gana daug kliautis „asmeniniu žinojimu", atrodo, akivaizdu, kad vaikai negali įgauti žinių, kurios jiems būtų tikrai prasmingos, pirmiau jų neperformavę, nepapildę tuo, kas asmeniška.[20]

jis gauna žinių, kurios randa atgarsį abiejose jo pradėjusios formuotis asmenybės pusėse – racionaliojoje ir emocinėje.

Pasakose esama tam tikrų sapnus primenančių bruožų, bet jie primena tai, ko būna paauglių ar suaugusiųjų, o ne vaikų sapnuose. Kad ir kokie nuostabūs ir nesuprantami būtų suaugusiųjų sapnai, visos jų smulkmenos tampa prasmingos, kai išanalizuojamos ir padeda sapnuotojui suprasti, kas labiausiai rūpi jo pasąmonei. Analizuodamas sapnus, žmogus gali imti daug geriau suprasti save, nes suvokia tuos savo dvasinio gyvenimo aspektus, kurių anksčiau nepastebėdavo, kurie būdavo iškraipomi ar neigiami – kurių anksčiau nepripažino. Atsižvelgiant į didelę tokių nesąmoningų norų, poreikių, įtampos ir nerimo įtaką elgesiui, iš sapnų gautos naujos įžvalgos apie save gali padėti žmogui daug geriau susitvarkyti gyvenimą.

Vaikų sapnai labai paprasti: norai čia tenkinami, o nerimui suteikiamas apčiuopiamas pavidalas. Pavyzdžiui, vaikas sapnuoja, kad koks nors gyvūnas jį apdaužo arba suėda kokį nors žmogų. Vaiko sapnuose esama nesąmoningo turinio, kurio formai jo ego beveik neturi įtakos; aukštesnės psichinės funkcijos kuriant jo sapnus beveik nedalyvauja. Dėl šios priežasties vaikai negali ir neturi analizuoti savo sapnų. Vaiko ego dar silpnas, jis dar formuojasi. Ypač ikimokyklinio amžiaus vaikas turi nuolat dėti pastangas, kad jo troškimų daromas spaudimas neįveiktų visos jo asmenybės. Kovoje su pasąmonės galiomis vaikas dažniausiai pralaimi.

Šios kovos, kuri mūsų gyvenime niekada galutinai nesiliauna, baigtis gana ilgai lieka neaiški ir paauglystėje, nors vyresniame amžiuje mums tenka kovoti dar ir su iracionaliais superego polinkiais. Kai mes bręstame, visos trys psichikos institucijos – id, ego ir superego – darosi vis aiškiau išreikštos

ir atskirtos viena nuo kitos, kiekviena iš jų gali sąveikauti su kitomis dviem taip, kad pasąmonė nenustelbtų sąmonės. Priemonės, padedančios ego tvarkyti reikalus su id ir superego, tampa įvairesnės, ir, jei įvykių eiga normali, psichiškai sveikas žmogus kontroliuoja jų sąveiką.

Tačiau vaikui būna kitaip: kai tik pasąmonė pasireiškia, ji tuoj pat užvaldo visą asmenybę. Kai vaiko ego suvokia chaotišką pasąmonės turinį, ši patirtis ne tik nesustiprina ego, bet ir dėl tokio tiesioginio sąlyčio jį susilpnina, nes nustelbia. Todėl tam, kad vaikas galėtų nors kiek suvokti savo vidinius vyksmus, – ar juo labiau juos valdyti, – jis turi juos eksternalizuoti. Kad galėtų bent kiek valdyti pasąmonės turinį, vaikas turi kaip nors nuo jo atsiriboti ir pažvelgti į jį kaip į kažką sau išoriška.

Tokius daiktus kaip lėlės ir žaisliniai gyvūnai vaikas įprastuose žaidimuose pritaiko įkūnyti įvairiems savo asmenybės aspektams, su kuriais negali susitvarkyti, nes jie yra per sudėtingi, nepriimtini ir prieštaringi. Tai leidžia vaiko ego šiek tiek įvaldyti šiuos elementus, bet to jis negali padaryti tada, kai yra liepiamas ar aplinkybių verčiamas pripažinti, kad jie yra jo vidinių vyksmų projekcijos.

Dalį pasąmonėje kilusios įtampos vaikas gali numalšinti žaisdamas. Bet dažnai įtampa nesileidžia taip numalšinama, nes ji pernelyg sudėtinga ir prieštaringa arba pernelyg pavojinga ir visuomenės požiūris į ją nepalankus. Pavyzdžiui, anksčiau aptarti ąsotyje uždaryto džino jausmai tokie dvilypiai, audringi ir galimai pragaištingi, kad vaikas negalėtų jų savarankiškai išveikti žaisdamas. Mat jis šių jausmų nesupranta taip gerai, kad žaisdamas juos eksternalizuotų, be to, ir eksternalizacijos pasekmės gali būti pernelyg pavojingos. Tokiu atveju vaikui labai naudinga būti susipažinus su pasakomis.

Tai iliustruoja faktas, kad vaikai ima vaidinti daugelį pasakų, bet tik tada, kai susipažįsta su jomis, nes patys tokių pasakojimų niekada negalėtų sukurti.

Pavyzdžiui, daugumai vaikų smagu vaidinti „Pelenę“ kaip spektaklį, bet tik tada, kai ši pasaka, ypač joje vaizduojama laiminga stiprios seserų konkurencijos pabaiga, yra tapusi jų vaizduotės pasaulio dalimi. Vaikas negali savarankiškai susikurti fantazijos, kad bus išgelbėtas ir kad tie, kurie, jo įsitikinimu, jį niekina ir yra už jį viršesni, pripažins jo pranašumą. Daugelis mergaičių vienu ar kitu laiku ima taip tvirtai tikėti, jog visi jų vargai kyla dėl blogos (pa)motės, kad savarankiškai tikriausiai negalėtų įsivaizduoti, jog viskas gali staiga pasikeisti. Tačiau kai ši mintis mergaitei perteikiama „Pelenėje“, ji gali patikėti, kad geroji motina (fėja) gali bet kada ateiti į pagalbą, nes pasaka įtikinamai vaizduoja, kad taip ir bus.

Slapčiausiems troškimams vaikas gali suteikti išorinį pavidalą, pavyzdžiui, edipiškam troškimui turėti vaiką su motina ar tėvu vaikas netiesiogiai suteikia pavidalą rūpindamasis žaislu ar tikru gyvūnu taip, tarsi tai būtų kūdikis. Taip elgdamasis vaikas eksternalizuoja norą ir patenkina gilumoje jaučiamą poreikį. Paaiškinus vaikui, ką jam simbolizuoja ta lėlė ar gyvūnas ir ką jis išveikia su jais žaisdamas, – taip, kaip suaugusiajam psichoanalizės seanse padedama suvokti sapnų medžiagą, – jis labai sutriktų, jo amžiuje tai būtų per didelis sukrėtimas. Taip yra dėl to, kad vaikas dar neturi tvirto tapatybės pojūčio. Kol vyriška ar moteriška tapatybė nenusistovėjusi, ji lengvai gali būti pakirsta ar sunaikinta suvokus keblius, žalingus ar edipiškus norus, kurie tvirtai tapatybei nepalankūs.

Kai vaikas žaidžia su lėle ar gyvūnu, šis pakaitalas gali patenkinti jo troškimą susilaukti kūdikio ir juo rūpintis. Taip

žaisti gali ne tik mergaitė, bet ir berniukas. Tačiau berniukas, kitaip nei mergaitė, gali psichologiškai guostis žaidimu su kūdikiu-lėle tik tol, kol nėra priverčiamas suvokti, kokius nesąmoningus troškimus jis tenkina.

Kai kas galbūt tvirtintų, kad berniukams būtų gerai sąmoningai suvokti šį norą gimdyti vaikus. Manau, kad berniukui gerai, kai jis gali veikti vedamas nesąmoningo noro ir žaisti su lėlėmis, ir kad į tai turėtų būti žiūrima teigiamai. Taip eksternalizuoti nesąmoningą įtampą gali būti naudinga, bet būtų pavojinga, jei sąmonė imtų suvokti nesąmoningą elgesio prasmę anksčiau, nei pasiekiama tokia branda, kad jos pakanka sublimuoti tuos norus, kurie tikrovėje neįgyvendinami.

Daugelį vyresnio amžiaus mergaičių labai traukia arkliai: jos žaidžia su žaisliniais arkliukais ir kuria apie juos sudėtingas fantazijas. Jei jos vyresniame amžiuje turi tam galimybę, tikri arkliai jų gyvenime, atrodytų, užima svarbiausią vietą, jos jais puikiai rūpinasi ir būna tarsi nuo jų neatskiriamos. Psichoanalitiniais tyrimais buvo nustatyta, kad pernelyg didelis susidomėjimas arkliais ir jų reikalais gali reikšti daugelį skirtingų emocinių poreikių, kuriuos mergaitė siekia patenkinti. Pavyzdžiui, nurodinėdama šiam stipriam gyvuliui, ji gali pajusti, kad jai paklūsta joje pačioje glūdintis vyriškasis pradas, arba gyvuliški lytiniai potraukiai. Įsivaizduokite, ką mergaitė pajustų vietoj malonumo jodinėti ir kaip nukentėtų jos savigarba, jei ji būtų priversta suvokti, kokį troškimą išveikia jodinėdama. Sužinojusi tai, ji būtų priblokšta – nebegalėtų sublimuoti noro šiuo nekenksmingu ir maloniu būdu, o savo akyse būtų pažeminta, taptų blogu žmogumi. Kartu ji būtų priversta ieškotis kito ne blogesnio būdo atpalaiduoti tokią vidinę įtampą, todėl gal ir nesugebėtų jos suvaldyti.

O dėl pasakų – galima sakyti, kad vaiko, kuris nesusiduria su šia literatūros rūšimi, padėtis tokia pat bloga kaip mergaitės, kuri trokšta atpalaiduoti vidinę įtampą jodinėdama ar rūpindamasi arkliais, bet šis nekaltas malonumas iš jos atimtas. Kai vaikas priverčiamas suvokti, ką pasakos veikėjai atitinka jo psichologijoje, jis netenka to, kas jam labai reikalinga, – nebegali ankstesniu būdu atpalaiduoti įtampos. Be to, priverstas įsisąmoninti, kokie troškimai, nerimo ir keršto jausmai siaučia jame, jis būna priblokštas. Kaip ir arklys, pasakos gali būti ir būna vaikams naudingos, dėl jų net nepakeliamas gyvenimas gali atrodyti vertas gyventi, bet tik tada, kai vaikas nežino, ką jos reiškia jam psichologiškai.

Nors pasaka gali turėti daug sapną primenančių bruožų, ji daug pranašesnė už sapną dėl to, kad turi nuoseklią struktūrą, apibrėžtą pradžią ir siužetą, kuriame įvykiai klostosi iki pabaigos – teikiančios pasitenkinimą atomazgos. Palyginti su asmeninėmis fantazijomis, pasaka turi ir kitų svarbių privalumų. Pavyzdžiui, kad ir koks būtų pasakos turinys, – o jis gali klostytis ta pačia kryptimi kaip ir asmeninės vaiko fantazijos, net jei šios būtų edipinės, kerštingai sadistinės ar menkinančios tėvą arba motiną, – apie jį galima atvirai kalbėti, nes vaikui nereikia slėpti jausmų, kuriuos jam sukelia pasakos įvykiai, ar jaustis kaltam dėl to, kad tokios mintys jam teikia malonumą.

Pasakos personažas turi tokį kūną, kad gali atlikti stebuklingus žygdarbius. Tapatindamasis su juo, vaikas vaizduotėje gali kompensuoti visus tikrus ar įsivaizduojamus savo kūno trūkumus. Jis gali fantazuoti, kad, kaip ir veikėjas, gali įkopti į dangų, nugalėti milžinus, pakeisti išvaizdą, tapti stipriausias ar gražiausias – trumpai tariant, jo kūnas gali būti toks, kokio

tik vaikas gali panorėti, ir padėti jam pasiekti, ko tik nori. Taip vaizduotėje patenkinęs įspūdingiausius troškimus vaikas gali būti labiau patenkintas savo kūnu tikrovėje. Tokį susitaikymą su tikrove vaikui parodo net pati pasaka – nors pasakojimui plėtojantis herojaus kūną ištinka nepaprastos permainos, kovai pasibaigus jis vėl tampa paprastu mirtinguoju. Pasakos pabaigoje nebekalbama apie nežemišką veikėjo grožį ir jėgą. Tai visai nepanašu į mito herojus, kurie niekada nepraranda antžmogiškų bruožų. Kai personažas pasakos pabaigoje įgauna tikrąją tapatybę (o kartu su ja ima jaustis saugiai dėl savęs, savo kūno, gyvenimo ir padėties visuomenėje), jis laimingas būdamas toks, koks yra, be jokių neįprastų bruožų.

Kad pasaka padėtų atlikti eksternalizaciją, vaikas turi nesuvokti tos nesąmoningos įtampos, į kurią reaguodamas perima pasakos siūlomus atsakymus.

Pasaka prasideda nuo situacijos, kurioje vaikas yra šiuo gyvenimo metu ir kurioje, jei pasaka jam nepadėtų, jis liktų įstrigęs: jaustųsi neprižiūrimas, atstumtas ir paniekintas. Tada pasaka, padedama to, kas vyksta paties vaiko mąstyme, – kad ir kaip šie mąstymo vyksmai prieštarautų suaugusiųjų racionalumui, – atveria puikias ateities perspektyvas, leidžiančias jam įveikti trumpalaikius visiškos nevilties jausmus. Kad vaikas patikėtų pasaka ir jos optimistinis požiūris taptų jo pasaulio patyrimo dalimi, jis turi ją išgirsti daug kartų. Jei vaikas pasaką dar ir suvaidina, ji tampa dar „tikresnė" ir „realesnė".

Vaikas *jaučia*, kurios iš daugelio pasakų atitinka jo dabartinę dvasinę būseną (su kuria jis neįstengia savarankiškai susidoroti), taip pat jaučia, kada pasaka suteikia progą rimtai imtis kokio nors didelio keblumo. Tačiau retai būna, kad jis tai suvoktų iš karto, išgirdęs pasaką pirmą kartą. Kai ku-

rie pasakos elementai pernelyg keisti, kad vaikas tai iš karto suvoktų, bet jie turi tokie būti, kad paveiktų giliai paslėptas emocijas.

Tik daug kartų išklausęs pasaką, gavęs užtektinai laiko ir progų ją apmąstyti, vaikas gali tikrai pasinaudoti tuo, ką pasaka gali jam duoti, jos padedamas geriau suprasti save ir tai, ką patiria pasaulyje. Tik tada iš laisvųjų asociacijų, kurias sužadino pasaka, vaikas supranta, kokią asmeniškiausią prasmę ji jam turi, ir šios asociacijos padeda susidoroti su jį kamuojančiais sunkumais. Pavyzdžiui, pirmą kartą klausydamasis pasakos, vaikas negali priskirti sau kitos lyties veikėjo vaidmens. Reikia šiek tiek laiko ir progų išrutulioti mintis, kad mergaitė galėtų pradėti tapatintis su Džeku iš pasakos „Džekas ir pupos stiebas“, o berniukas – su Sultene.*

* Čia galima dar kartą palyginti pasakas su sapnais, nors tai reikėtų daryti tik labai atsargiai ir su daug išlygų: sapnas yra asmeniškiausia pasąmonės ir konkretaus žmogaus patirties išraiška, o pasaka yra fantastinis pavidalas, kurį daugiau ar mažiau visuotiniai žmonių rūpesčiai įgavo perduodant pasakojimą iš kartos į kartą.

Jei sapną sudaro kas nors daugiau nei tik visai tiesioginės norų išsipildymo fantazijos, jo prasmės beveik niekada neįmanoma suprasti prisiminus jį pirmą kartą. Norint suprasti sapnų, kilusių iš sudėtingų dvasinių procesų, slaptąją prasmę, juos reikia daug sykių permąstyti. Reikia dažnai ir neskubant permąstyti visas sapno ypatybes, perdėlioti jas kita tvarka nei ta, kuria jos buvo pirmąsyk prisimintos, kaitalioti akcentus ir padaryti daug kitų dalykų, kad rastum gilią prasmę to, kas iš pradžių atrodė beprasmiška ar visai paprasta. Tik daug kartų peržiūrėjus tą pačią medžiagą, ypatybėse, kurios anksčiau teatrodė nukreipiančios dėmesį į šalį, betikslės, neįtikėtinos ar dėl kitokių priežasčių beprasmės, ima ryškėti svarbios užuominos, padedančios suprasti, kas sapne buvo svarbiausia. Tam, kad atsiskleistų gilesnė sapno prasmė, dažniausiai tenka remtis kita vaizduotės medžiaga, padedančia geriau suprasti sapną. Taip Freudas pasinaudojo pasakomis, kad išaiškintų Vilkžmogio sapnus.[21]

Vienas iš psichoanalizės metodų, padedančių rasti papildomų užuominų apie tai, ką gali reikšti viena ar kita detalė, yra laisvųjų asociacijų metodas. Kad pasaka iš tikrųjų įgautų asmeninės svarbos, taip pat reikalingos vaiko asociacijos. Vaikas gali rasti papildomos vaizduotės medžiagos kitose girdėtose pasakose, o tada ir jos gali tapti prasmingesnės.

Pažinojau tėvus, kurių vaikas išklausęs pasaką pasakė: „Man ji patinka", ir jie pradėjo jam sekti kitą, manydami, kad išklausęs dar vieną pasaką jis džiaugsis dar labiau. Bet šiais žodžiais vaikas tikriausiai išsakė nuojautą, nors kol kas miglotą, kad ši pasaka jam byloja kažką svarbaus ir kad jei tėvai tos pasakos nepaseks dar kartą ir jis neturės laiko ją perprasti, tas svarbus dalykas bus prarastas. Pirma laiko nukreipus vaiko mintis į kitą pasaką, gali nelikti pirmosios pasakos poveikio, bet jei tai būtų padaryta vėliau, jos poveikis gali sustiprėti.

Kai pasakos vaikams skaitomos per pamokas arba per bibliotekoje rengiamą pasakų valandėlę, jie atrodo sužavėti. Bet dažnai jiems nesuteikiama galimybės apmąstyti pasaką ar kitaip reaguoti: jie arba nedelsiant nuvaromi užsiimti kokia kita veikla, arba jiems pradedama skaityti kita pasaka, kuri yra kitokios rūšies nei pirmoji, ir taip pirmosios pasakos sukeltas įspūdis sumenkinamas ar visai išdildomas. Paskui kalbantis su tai patyrusiais vaikais atrodo, kad pasaka jiems tedavė tiek naudos, kad jos būtų buvę galima ir neskaityti. Bet jei pasakotojas duoda vaikams užtektinai laiko pasakai apgalvoti, pasiduoti nuotaikai, kurią pasaka jiems sužadino, ir jie yra skatinami apie pasaką kalbėti, per vėlesnį pokalbį paaiškėja, kad ji, bent kai kuriems vaikams, daug davė emociškai ir buvo naudinga jų protui.

Kaip ir tiems ligoniams, kuriems hinduistų gydūnai liepdavo ieškoti kelio iš sielą apgaubusios vidinės tamsos apmąstant pasaką, vaikui turėtų būti suteikiama galimybė pamažu padaryti pasaką savą, pritaikant jai asmenines asociacijas ir ją jomis papildant.

Beje, dėl šios priežasties iliustruotos pasakų knygos, kurioms šiais laikais tiek suaugusieji, tiek vaikai dažnai teikia pirmenybę, netenkina didžiausių vaiko poreikių. Iliustracijos

išblaško ir nėra naudingos. Iliustruotų pradžiamokslių tyrimai įrodė, kad paveikslėliai atitraukia dėmesį nuo mokymosi proceso, o ne jį skatina, nes jie pakreipia vaiko vaizduotę šalin nuo to, ką jis patirtų skaitydamas pasakojimą be pašalinės įtakos. Dėl iliustracijų labai sumenksta ta asmeninė prasmė, kurią pasaka galėtų suteikti vaikui, jei jis pritaikytų jai tik savas vaizdines asociacijas, o ne tas, kurios kilo iliustruotojui.[22]

Tolkienas taip pat manė, jog, „kad ir kokios geros būtų, iliustracijos ne ką tepadeda pasakoms. [...] Jei sakoma, kad „jis užlipo į kalną ir pamatė slėnyje upę", iliustratorius gali sugauti ar beveik sugauti savo paties įsivaizduojamą paveikslą, bet kiekvienas, girdintis šiuos žodžius, matys savo paveikslą, jį sudarys kalvos, upės ir slėniai, kuriuos pats kažkada matė, o labiausiai ta kalva, upė ir slėnis, kurie pirmąkart įkūnijo jam šias sąvokas."[23*] Todėl kai pasakos veikėjams ir įvykiams pavidalą suteikia ne vaiko, o iliustruotojo vaizduotė, pasaka turi daug mažiau asmeninės prasmės. Klausytojo mintyse piešiamas klausomos ar skaitomos pasakos įvykių paveikslas turi nepakartojamų smulkmenų, atėjusių iš jo asmeninio gyvenimo, dėl to jis suvokia ją daug asmeniškiau. Tiek suaugusieji, tiek vaikai dažnai teikia pirmenybę lengvai išeičiai – sunkią užduotį įsivaizduoti pasakojimo veiksmo vietą palieka atlikti kam nors kitam. Bet jei mes leidžiame iliustruotojui valdyti mūsų vaizduotę, ji mažiau priklauso mums ir pasakojimas tampa asmeniškai daug mažiau reikšmingas.

Pavyzdžiui, vaikų paklausus, kaip atrodo pabaisa, apie kurią jie girdėjo iš pasakos, išaiškėja, kad jos kūniškas pavidalas

---

* J. R. R. Tolkien, „Apie pasakas", vertė Vilma Rinkevičiūtė, cit. iš: J. R. R. Tolkien, *Nepaprastosios Karalystės pasakos*, Vilnius: Alma littera, 2010, p. 367–368.

labai įvairuoja: vienos figūros – milžiniškos, panašios į žmones, kitos – gyvuliškos, dar kitos turi tiek žmogiškų, tiek gyvuliškų bruožų ir taip toliau, – ir kiekviena iš šių smulkmenų labai reikšminga žmogui, kuris vaizduotėje susikūrė būtent tokį vaizdinį. Kita vertus, kai pamatome pabaisos atvaizdą, kurį tam tikru būdu nupiešė menininkas, taikydamasis prie *savo* vaizduotės, ir kuris yra daug labiau užbaigtas nei mūsų miglotas ir kintantis vaizdinys, šios reikšmės netenkame. Tada gali atsitikti, kad mintis apie tą pabaisą mūsų visai nesujaudins ir nieko svarbaus mums nebylos arba mus išgąsdins ir neturės jokios gilesnės prasmės, o tik kels nerimą.

EKSTERNALIZACIJOS SVARBA: *fantastiniai veikėjai ir įvykiai*

Mažo vaiko protе sparčiai kaupiasi dažnai nedarnūs ir tik iš dalies integruoti įspūdžiai: kai kurie iš jų yra teisingai suvokiami tikrovės aspektai, bet daug daugiau elementų, kuriuose visiškai vyrauja vaizduotė. Vaizduotė vaikui užpildo didžiules supratimo spragas, atsiradusias dėl mąstymo nebrandumo ir reikiamos informacijos stokos. Kiti iškraipymai atsiranda dėl vidinės įtampos, kuri skatina vaiką klaidingai aiškinti tai, ką jis suvokia.

Normalus vaikas pradeda kurti fantaziją nuo kokio nors daugiau ar mažiau teisingai suprasto tikrovės fragmento. Tokio fragmento sužadintas nerimas ar poreikiai gali būti tokie stiprūs, kad vaikas nebesusivaldo. Jo galvoje viskas dažnai taip susijaukia, kad jis visai nebeįstengia su tuo susitvarkyti. Bet

tam, kad vaikas iš šios kelionės po savo fantazijas grįžtų į tikrovę ne išsekęs ir sugniuždytas, o įgavęs naujų jėgų, reikia šiek tiek tvarkos.

Pasakos, kurių įvykiai atitinka vaiko mąstymą, padeda jam, nes parodo, kaip iš visų šių fantazijų gali susidaryti ir susidaro aiškesni dalykai. Pasakose, kaip ir vaiko vaizduotėje, veiksmas dažnai prasideda gana tikroviškai: motina liepia dukteriai vienai nueiti aplankyti senelės („Raudonkepuraitė“); neturtinga šeima vargsta, vos išmaitindama vaikus („Anselis ir Grytutė“); žvejys nieko nesugauna tinklu („Pasaka apie žvejį“). Tai yra pasaka prasideda nuo tikros, bet keblokos situacijos.

Kai vaikas susiduria su trikdančiais kasdieniškais keblumais ar įvykiais, lavinantis išmokti dalykai jį skatina aiškintis, kaip ir kodėl tokios situacijos susiklostė, ir ieškoti būdų sunkumus įveikti. Bet vaiko racionalumas dar menkai tevaldo jo pasąmonę, todėl, patirdamas emocijų ir neišspręstų konfliktų spaudimą, jis nebegali atsispirti vaizduotei. Ką tik atsiradusį vaiko gebėjimą protauti greitai įveikia nerimas, viltys, baimė, troškimai, meilė ir neapykanta – ir visa tai susipina su tuo, apie ką vaikas pradėjo mąstyti.

Pasakos pradžioje gali būti perteikiama psichologinė vaiko būsena, – pavyzdžiui, jausmas, kad, palyginti su broliais ar seserimis, esi atstumtas kaip Pelenė, – bet niekada – jo išorinė tikrovė. Nė vienam vaikui netenka sėdėti pelenuose kaip Pelenei ar būti tyčia paliktam tankiame miške kaip Anseliui ir Grytutei, nes išorinis panašumas vaiką pernelyg išgąsdintų, užgautų pernelyg jautrią stygą, todėl neteiktų paguodos, o guosti yra vienas iš pasakų tikslų.

Su pasakomis susipažinęs vaikas supranta, kad jos kreipiasi į jį simbolių, o ne kasdieninės tikrovės kalba. Nuo pat pasa-

kos pradžios iki pabaigos įvykiai rutuliojasi taip, kad leidžiama suprasti, jog tai, apie ką pasakojama, nėra realūs faktai, tikri žmonės ir tikros vietos. O dėl paties vaiko – tikri įvykiai jam tampa svarbūs dėl simbolinės reikšmės, kurią jis priskiria jiems arba randa juose.

„Vieną kartą“, „vienoje šalyje“, „prieš tūkstantį metų ar seniau“, „tais laikais, kai gyvūnai dar kalbėjo“, „kartą senoje pilyje, vidur didelės, tankios girios“ – tokios pradžios rodo, kad tai, kas pasakojama toliau, yra ne apie mums įprastą čia ir dabar. Toks tyčinis pasakų pradžios miglotumas simboliškai parodo, kad mes paliekame konkretų kasdieninės tikrovės pasaulį. Senos pilys, tamsūs urvai, užrakinti ir draudžiami įeiti kambariai, neįžengiamos girios – visa tai rodo, kad bus atskleista kai kas, kas paprastai būna paslėpta, o žodžiai „seniai seniai“ reiškia, kad sužinosime kažką apie žilą senovę.

Broliai Grimmai negalėjo pradėti savo pasakų rinkinio iškalbingesniu sakiniu nei tas, kuriuo prasideda pirmoji jų pasaka „Karalaitis varlė, arba Geležinis Henrikas“. Jos pradžia tokia: „Senais senais laikais, kai dar pildydavosi visi žmonių norai, gyveno karalius. Visos jo dukterys buvo labai gražios, bet jauniausioji tokia graži, kad net saulė, tiek jau visko regėjusi, ir toji kiekvieną kartą stebėjosi žvelgdama jai į veidą.“* Taip pradedant pasaką nurodoma, kad veiksmas vyksta nepaprastais pasakų laikais – senovėje, kai visi tikėjome, kad mūsų norai jei ir negali pajudinti kalnų, tai gali pakeisti mūsų likimą, ir kai pagal mūsų animistinį pasaulėvaizdį Saulė paisė mūsų ir to, kas vyksta pasaulyje. Nežemiškas mergaitės grožis, norų galia ir Saulės nuostaba yra ženklai, kad tai, kas čia vyksta, yra

---

* Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 1, p. 5.

visiškai nepakartojama. Tai – koordinatės, kuriomis nurodoma, kad pasakos veiksmas vyksta ne išorinės tikrovės laike ir vietoje, o tam tikrą būseną – dvasinę jaunystę – išgyvenančioje sieloje. Prasidėjusi tokioje vietoje, pasaka gali puoselėti jaunystės dvasią geriau nei bet kuris kitas literatūros kūrinys.

Netrukus įvyksta dalykų, kurie rodo, kad įprastinė logika ir priežastingumas čia negalioja, – kaip ir pasąmonės sferoje, kur vyksta nepaprasčiausi ir nuostabiausi ankstyviausių laikų įvykiai. Pasąmonės turinys yra ir labiausiai paslėptas, ir geriausiai pažįstamas, tamsiausias ir paveikiausias. Be to, jis sužadina ir baisiausią nerimą, ir didžiausią viltį. Jo nevaržo nei konkretus laikas ar vieta, nei mūsų racionalumo apibrėžiamas loginis įvykių nuoseklumas. Mums nesuvokiant, pasąmonė grąžina mus į ankstyviausius mūsų gyvenimo laikus. Keistos, seniausios ir tolimiausios, o kartu geriausiai pažįstamos pasakoje vaizduojamos vietos yra užuomina apie kelionę į sielos gelmes, į to, kas nesuvokiama ir nesąmoninga, viešpatiją.

Prasidėjusi žemiškai ir paprastai, pasaka leidžiasi pasakoti apie fantastinius įvykius. Bet, kad ir kaip toli būtų nukrypstama nuo to, kas žemiška, pasakos veiksmas, kitaip nei nevaržomas vaiko mąstymas ar sapnas, galutinai nenuklysta nuo kelio. Pasiėmusi vaiką į kelionę po stebuklų pasaulį, pasaka pabaigoje grąžina jį į tikrovę, kiek įmanoma padrąsinusi. Taip vaikas pamokomas to, ką šiame raidos tarpsnyje jam labiausiai reikia žinoti: kad nėra žalinga leisti vaizduotei kurį laiką tave užvaldyti, jei tik neliksi amžinai jos pavergtas. Pasakojimo pabaigoje veikėjas grįžta į tikrovę ir patiria laimę, bet stebuklų čia nėra.

Kaip mes pabundame iš sapno pažvalėję, geriau pasirengę imtis tikrovės uždavinių, taip ir pasakos pabaigoje personažas grįžta ar yra grąžinamas į tikrą pasaulį ir čia sugeba tvarkytis

gyvenimą daug geriau. Neseniai atlikti sapnų tyrimai parodė, kad žmogus, kuriam trukdoma sapnuoti, net jei ir netrukdoma miegoti, vis dėlto blogiau sugeba tvarkytis tikrovėje; jis emociškai netenka pusiausvyros, nes negali sapnuose spręsti jam ramybės neduodančių nesąmoningų keblumų.[24] Gal kada nors mes galėsime ir pasakas eksperimentiškai tirdami įrodyti tą patį faktą: kad vaikų, netekusių to, ką jiems gali duoti pasakos, padėtis yra blogesnė, nes pasakos padeda vaikui vaizduotėje numalšinti pasąmoninę įtampą.

Jei vaikų sapnai būtų tokie sudėtingi kaip normalių, protingų suaugusiųjų, – jei jų slaptasis turinys būtų taip išplėtotas, – vaikui taip labai nereikėtų pasakų. Kita vertus, jei suaugusysis vaikystėje nesusidūrė su pasakomis, jo sapnai gali būti skurdesnio turinio ir turėti mažiau prasmės, todėl būti jam mažiau naudingi tada, kai reikia atgauti gebėjimą tvarkytis gyvenimą.

Vaikas jaučiasi daug nesaugiau nei suaugusysis, ir jį reikia patikinti, kad jo poreikis fantazuoti ar nesugebėjimas liautis fantazavus nėra trūkumas. Sekdami pasakas, tėvai parodo vaikui svarbų dalyką: kad pasakose įkūnytą dvasinę vaiko patirtį laiko svarbia, teisėta ir tam tikra prasme net „tikra“. Jei tėvas ar motina laiko jo dvasinę patirtį tikra bei svarbia, tai leidžia vaikui pajusti, kad – tai nuosekli išvada – ir jis pats yra tikras bei svarbus. Toks vaikas vėliau gyvenime jausis kaip Chestertonas, kuris rašė: „Pirmą ir paskutinę savo filosofiją, kuria nesugriaunamai tikiu, aš patyriau vaikų kambaryje. [...] Labiausiai tikėjau tada, labiausiai tikiu ir dabar tuo, kas vadinama pasakomis.“* Filosofija, kurią Chestertonas ar bet kuris vaikas

* Gilbert K. Chesterton, *Ortodoksija*, vertė Rasa Drazdauskienė, Vilnius: Aidai, 1998, p. 55.

gali rasti pasakose, teigia, „jog gyvenimas – tai ne vien malonumas, bet ir savotiška ekscentriška privilegija“*. Šis požiūris į gyvenimą labai skiriasi nuo to, kurį perteikia „tikroviški“ kūriniai, bet, susidūrus su gyvenimo negandomis, jis labiau padeda neprarasti drąsos.

Chestertonas „Ortodoksijos“ skyriuje „Elfų šalies etika“, iš kurio paimtos šios citatos, pabrėžia pasakose glūdintį moralą: „Štai riteriškas „Džeko, milžinų nugalėtojo“ moralas: milžinus reikia užmušti, nes jie milžiniški. Tai vyriškas sukilimas prieš didybę. [...] „Pelenės“ moralas toks pat kaip ir „Magnificat“ – *exaltavit humiles*. Didysis „Gražuolės ir pabaisos“ moralas – mylėti reikia anksčiau, negu objektas tampa vertas meilės. [...] Man rūpi tam tikras požiūris į gyvenimą, kurį manyje sukūrė pasakos.“** Sakydamas, kad pasakos yra „absoliučiai teisingos“***, Chestertonas kalba apie jas kaip apie patirtį, kaip apie vidinės patirties, o ne tikrovės atspindį; būtent taip jas supranta vaikas.[25]

Sulaukęs maždaug penkerių – tokio amžiaus, kai pasakos tampa tikrai prasmingos, – joks normalus vaikas nemano, kad jos atitinka regimą tikrovę. Maža mergaitė nori įsivaizduoti, kad ji yra pilyje gyvenanti karalaitė, ir išmoningai fantazuoja, kad taip ir yra, bet kai motina pakviečia pietauti, ji žino, kad nėra karalaitė. Ir nors parko giraitė gali kartais sudaryti tamsaus, atokaus, daug paslapčių slepiančio miško įspūdį, vaikas žino, kas tai yra iš tikrųjų, kaip ir maža mergaitė žino, kad lėlė

* Ten pat, p. 72.
** Ten pat, p. 56. *Exaltavit humiles* – bažnytinės giesmės „Magnificat“ žodžiai iš Evangelijos pagal Luką (1, 52); tai yra „išaukština mažuosius“ (Česlovo Kavaliausko vert., cit. iš: *Šventasis Raštas: Senasis ir Naujasis Testamentas*, Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998, p. 1634).
*** Chesterton, *Ortodoksija*, p. 55.

iš tikrųjų nėra jos vaikas, net jei ji vadina ją vaiku ir atitinkamai elgiasi.

Būna kūrinių, kurie, mažiau nutoldami nuo tikrovės, prasideda vaiko svetainėje ar kieme už namo, o ne vargšo medkirčio trobelėje prie pat didelio miško ir kuriuose veikia į vaiko tėvus labai panašūs žmonės, o ne badmiriaujantys medkirčiai ar karaliai ir karalienės, tačiau šie tikroviški elementai supinami su norų išsipildymo ir fantazijos motyvais. Tokie kūriniai gali supainioti vaiką dėl to, kas tikra ir kas ne. Net jei jie atitiktų vaiko išorinę tikrovę, neatitinka jo vidinės tikrovės ir didina vidinės ir išorinės vaiko patirties atotrūkį. Taip pat jie atskiria jį nuo tėvų, nes vaiką apima jausmas, kad jis ir jie gyvena skirtinguose dvasiniuose pasauliuose, – kad ir kaip arti gyventų „tikroje“ erdvėje, emociškai jie, atrodo, kurį laiką gyvena skirtinguose žemynuose. Taip skatinamas kartų atotrūkis, skaudus ir tėvams, ir vaikams.

Jei vaikui pasakojamos tik „tikrovę atitinkančios“ (tai yra neatitinkančios kai kurių svarbių jo vidinės tikrovės dalių) istorijos, jis gali padaryti išvadą, kad daug kas iš jo vidinės tikrovės tėvams nepriimtina. Šitaip daugelis vaikų nutolsta nuo savo vidinio gyvenimo ir taip daug ko netenka. Dėl to vaikas vėliau, sulaukęs paauglystės ir nebe toks emociškai priklausomas nuo tėvų, gali pradėti nekęsti racionalaus pasaulio ir visiškai pabėgti į vaizduotės pasaulį, tarsi norėdamas kompensuoti tai, ką prarado vaikystėje. Vyresniame amžiuje tai kartais gali lemti didelį atotrūkį nuo tikrovės su visomis pavojingomis pasekmėmis asmeniui ir visuomenei. Ne tokiais sunkiais atvejais žmogus gali per visą gyvenimą laikyti savo vidinę savastį uždarą ir pasaulyje niekada nebūti visiškai patenkintas dėl to, kad, atitolęs nuo nesąmoningų procesų, negali pritaikyti jų sa-

vo tikram gyvenimui praturtinti. Gyvenimas tokiam žmogui nėra nei „malonumas", nei „savotiška ekscentriška privilegija". Esant tokiai atskirčiai, niekas, kas nutinka tikrovėje, tinkamai nepatenkina nesąmoningų poreikių. Dėl to žmogui visą laiką atrodo, kad gyvenimui kažko trūksta.

O kai vaiko negniuždo tai, kas vyksta jo sieloje, ir juo visais svarbiais atžvilgiais gerai rūpinamasi, jis sugeba tvarkytis gyvenimą taip, kaip tinka jo amžiui. Tuomet jis įstengia susidoroti su kylančiais sunkumais. Bet stebint mažus vaikus, pavyzdžiui, žaidimų aikštelėje, matyti, kokie šie laikotarpiai neilgi.

Kai vaiką užvaldo vidinė įtampa, – o taip atsitinka dažnai, – vienintelis būdas, kuriuo jis gali tikėtis ją suvaldyti, yra ją eksternalizuoti. Bet sunkiausia yra tai padaryti nepasiduodant eksternalizacijos poveikiui. Išsiaiškinti įvairius išorinės patirties dalykus vaikui yra labai sunki užduotis, ir jei jis nesulaukia pagalbos, o išorinė patirtis susimaišo su vidine, ši užduotis tampa neįmanomai sunki. Vaikas savarankiškai dar neįstengia sutvarkyti ir įprasminti to, kas vyksta jo sieloje. Eksternalizuodamas savo sielos vyksmus, jis juos gali savo nuožiūra tapatinti su pasakų veikėjais. Pasakos vaikui parodo, kad į vieną veikėją galima įkūnyti savo troškimą naikinti, kitas jam gali suteikti trokštamą pasitenkinimą, su trečiu jis gali tapatintis pats, su ketvirtu – užmegzti idealius artimus santykius ir taip toliau, – priklauso nuo tuometinių vaiko poreikių.

Kai visą vaiko tikėjimą tuo, ko jis nori, įkūnija geroji fėja, visą jo norą naikinti – pikta ragana, visą baimę – nepasotinamas vilkas, visus sąžinės reikalavimus – nuotykingoje kelionėje sutiktas išminčius, visą pavydų pyktį – koks nors gyvūnas,

kuris iškabina didžiausiems priešams akis, – tada vaikas gali pagaliau pradėti aiškintis prieštaringus savo polinkius. Tai pradėjęs, jis vis labiau vaduosis iš nesuvaldomo chaoso.

PERMAINOS: *fantazija apie piktą pamotę*

Būna laikas, kuris tinka tam tikriems raidos žingsniams žengti, ir vaikystė yra laikas mokytis užpildyti didžiulę spragą tarp dvasinės patirties ir tikrojo pasaulio. Suaugusiajam, kuris vaikystėje nesusidūrė su pasakų fantazijomis arba šiuos atsiminimus išstūmė, pasakos gali atrodyti beprasmės, fantastinės, baisios ir visiškai neįtikėtinos. Suaugusįjį, kuris dar neintegravo tikrovės ir vaizduotės pasaulių taip, kad būtų patenkintas, pasakos glumina. Tačiau suaugusysis, kuris savo gyvenime įstengia integruoti racionalią tvarką ir pasąmonės nelogiškumą, palankiai vertins būdus, kuriais pasakos padeda vaikui siekti tokios integracijos. Ir vaikui, ir suaugusiajam, kuris, kaip Sokratas, žino, kad net ir išmintingiausiame iš mūsų dar slypi vaikas, pasakos atskleidžia tiesas apie žmoniją ir jį patį.

„Raudonkepuraitėje" mieląją senelę staiga pakeičia plėšrūnas vilkas, grasinantis mergaitę suėsti. Kokia kvaila, žiūrint objektyviai, ši permaina ir kokia baisi – gali atrodyti, kad ji bereikalingai gąsdinanti ir prieštarauja viskam, kas gali nutikti tikrovėje. Tačiau vaiko patirties požiūriu – ar ji iš tikrųjų baisesnė už staigią jo paties mielos senelės permainą, kai ši žemindama už prišlapintas kelnes sukelia grėsmę jo savijutai?

Vaikô akimis, Senelė nebėra tas pats žmogus, kuris buvo vos prieš akimirką, – ji tapo pabaisa. Kaip ta, kuri buvo tokia miela, nešė dovanas, buvo supratingesnė, pakantesnė ir švelnesnė net už jo mamą, galėjo staiga pradėti elgtis visiškai priešingai?

Nesuprasdamas, kaip šios skirtingos apraiškos gali derėti tarpusavyje, vaikas iš tikrųjų suvokia Senelę kaip dvi skirtingas būtybes – mylinčią ir grėsmingą. Ji iš tikrųjų yra Senelė *ir* vilkas. Ją, taip sakant, padalijęs, vaikas gali išsaugoti geros senelės vaizdinį. Jei ji virsta vilku – ką gi, tai tikrai baisu, bet nekyla pavojaus, kad nukentės jo turėta Senelės geranoriškumo vizija. Kad ir kaip ten būtų, pasaka byloja, kad vilkas yra trumpalaikė Senelės apraiška, – ji pergalingai grįš.

Panašiai ir Motina, nors dažniausiai yra visko duodanti globėja, gali virsti žiauria pamote, jei yra tokia bloga, kad neduoda vaikui ko nors, ko jis nori.

Dalyti vieną asmenį į du siekiant nesuteršti gero įvaizdžio anaiptol nėra vien pasakose taikomas būdas. Daugeliui vaikų jis ateina į galvą kaip sprendimas tada, kai santykiai būna pernelyg sudėtingi, todėl vaikas negali jų nei sutvarkyti, nei suprasti. Šis būdas padeda kaipmat išsiaiškinti visus prieštaravimus. Taip buvo vienai koledžo studentei, kuri prisiminė įvykį, nutikusį, kai ji dar nebuvo sulaukusi penkerių.

Vieną dieną prekybos centre mergaitės motina staiga ant jos labai supyko, ir mergaitė buvo visiškai priblokšta, kad motina gali taip su ja elgtis. Einant namo motina ir toliau ją piktai barė, kalbėjo, kokia ji niekam tikusi. Mergaitė tvirtai nusprendė, kad ši pikta moteris tik *atrodo* kaip jos motina, o iš tikrųjų, nors apsimeta ja, yra pikta marsietė, apgavikė antrininkė, išstūmusi motiną ir įgavusi jos išorinį pavidalą. Nuo tada mergaitė daug kartų buvo pradėjusi manyti, jog ši marsietė pagro-

bė jos motiną ir užėmė jos vietą, kad ją pakankintų taip, kaip tikra motina niekada nebūtų kankinusi.

Ši fantazija tęsėsi porą metų, kol mergaitė, jau sulaukusi septynerių, tiek įsidrąsino, kad pabandė marsietei paspęsti spąstus. Kai marsietė vėl užimdavo Motinos vietą ir imdavo mergaitę niekšingai kankinti, ši gudriai užduodavo jai kokį nors klausimą apie ką nors, kas anksčiau buvo nutikę vien tikrajai motinai ir mergaitei žinant. Mergaitės nuostabai, marsietė viską žinodavo, ir iš pradžių tai mergaitei tik patvirtindavo jos klastą. Bet po dviejų ar trijų tokių bandymų mergaitei kilo abejonių. Tada ji paklausė motinos kažko apie tai, kas nutiko žinant vien mergaitei ir marsietei. Kai tapo aišku, kad motina tuos dalykus žino, fantazija apie marsietę žlugo.

Tuo metu, kai mergaitė galėjo jaustis saugiai tik manydama, kad Motina visiškai gera, niekada ant jos nepyksta ir neatstumia, ji pertvarkė tikrovę taip, kad gautų tai, ko reikia. Kai mergaitė paūgėjo ir pasijuto saugesnė, jai nebeatrodė, kad motinos pyktis ar griežta kritika gali ją visiškai sugniuždyti. Kai jos pačios integracija tapo tvirtesnė, jai nebereikėjo užtikrinti savo saugumo fantazija apie marsietę ir patikrinusi šios fantazijos tikrumą ji galėjo perkurti dvilypį motinos paveikslą į vientisą.

Kiekvienam mažam vaikui kartais reikia padalyti savo tėvo ar motinos vaizdinį į palankų ir grėsmingą, nes tai leidžia pajusti, kad pirmasis vaizdinys nuo visko apsaugo, tačiau dauguma negali to padaryti taip sumaniai ir sąmoningai kaip ši mergaitė. Dauguma vaikų neranda išeities iš aklavietės, į kurią patenka dėl Motinos, staiga virtusios „apgavike antrininke“. Pasakose būna gerųjų fėjų, kurios staiga apsireiškusios padeda vaikui rasti laimę, ir tam nesukliudo tokia „apgavikė“ ar „pa-

motė". Tokios pasakos padeda vaikui susidūrus su tokia „apgavike" nepražūti. Jos parodo, kad kažkur pasislėpusi vaiko likimu rūpinasi geroji krikštamotė fėja, pasirengusi parodyti turimą galią, kai to labai reikės. Pasaka vaikui sako: „Nors yra raganų, niekada nepamiršk, kad yra ir gerųjų fėjų, kurios daug galingesnės." Tos pačios pasakos patikina, kad nuožmų milžiną visada gali pergudrauti sumanus žmogelis – tariamai toks pat bejėgis, koks jaučiasi esąs vaikas. Visai gali būti, kad ne kas kita, o būtent kokia nors pasaka apie vaiką, išradingai pergudravusį piktąją dvasią, šiai mergaitei suteikė drąsos pabandyti demaskuoti marsietę.

Tokių fantazijų visuotinumą rodo tai, kas psichoanalizėje vadinama pradėjusio lytiškai bręsti vaiko „šeimos romanu"[26]. Tai fantazijos ar svajos, kurias normalus paauglys iš dalies suvokia esant fantazijas, bet vis dėlto iš dalies jomis tiki. Jų šerdis yra mintis, kad tavo tėvai iš tikrųjų nėra tavo ir kad esi kažkokio aukštos kilmės asmens vaikas, bet, nelaimingai susiklosčius aplinkybėms, buvai priverstas gyventi su šiais žmonėmis, kurie *tvirtina* esantys tavo tėvai. Šios svajos įgauna įvairius pavidalus: dažnai tik vienas iš tėvų laikomas netikru – analogiška situacija dažnai pasitaiko pasakose, kur vienas iš tėvų yra tikras, o kitas – patėvis ar pamotė. Vaikas turi vilties, kad vieną dieną atsitiktinai arba savo valia apsireikš tikrasis tėvas ar motina, o tada jis atgaus teisėtai jam priklausančią aukštesnę padėtį ir nuo to laiko gyvens laimingai.

Šios fantazijos naudingos; jos leidžia vaikui iš tiesų supykti ant apsimetėlės marsietės ar „netikro tėvo", bet nepasijusti kaltam. Tokios fantazijos paprastai prasideda tada, kai kaltės jausmai jau būna tapę vaiko savastimi ir pykstant ant tėvo ar motinos arba jį ar ją niekinant apimtų nenumaldomas kaltės

jausmas. Taigi pasakai būdingas motinos padalijimas į gerą (paprastai mirusią) motiną ir blogą pamotę vaikui yra naudingas. Jis leidžia ne tik išsaugoti mintyse visiškai geros motinos vaizdinį, kai tikroji motina nėra visiškai gera, bet ir pykti ant šios blogos „pamotės" nesukeliant grėsmės tikrosios motinos, kuri laikoma kitu žmogumi, geranoriškumui. Taigi pasaka parodo vaikui, kaip susitvarkyti su prieštaringais jausmais, kurie šiame tarpsnyje, kai gebėjimas integruoti prieštaringas emocijas dar tik pradėjęs formuotis, nesusitvarkius imtų gniuždyti. Fantazija apie negerą pamotę ne tik nepakenkia geros motinos vaizdiniui, bet ir padeda nesijausti kaltam dėl piktų su ja susijusių minčių bei norų – o ši kaltė gerokai sugadintų gerus santykius su Motina.

Taigi fantazija apie blogą pamotę išsaugo geros motinos vaizdinį, o pasaka dar ir padeda vaikui išvengti sukrėtimo, kai patirtis jam rodo, kad motina bloga. Kai tik Motina vėl buvo patenkinta maža mergaite, marsietė, apie kurią mergaitė fantazavo, išnyko. Beveik taip pat palanki dvasia gali akimirksniu niekais paversti visus blogus piktos dvasios darbus. Pasakoje gelbėtoja vaizduojama turinti gerąsias Motinos savybes, jas taip paryškinant, kaip blogos savybės buvo paryškintos vaizduojant raganą. Bet taip mažas vaikas suvokia pasaulį: arba kaip visiškai palaimingą, arba kaip tikrą pragarą.

Kai vaikas jaučia emocinį poreikį taip daryti, jis ne tik tėvą ar motiną padalija į dvi figūras, bet ir save gali padalyti į du žmones, kurie, kaip jam norisi manyti, neturi nieko bendra. Pažinojau mažų vaikų, kurie dieną sėkmingai sulaikydavo šlapimą, bet naktį prišlapindavo lovą, o pabudę su pasibjaurėjimu pasitraukdavo į kampą ir būdami tikri savo žodžiais tvirtindavo: „Kažkas prišlapino mano lovą." Vaikas taip elgiasi ne

dėl tô, kad, kaip galbūt mano tėvai, nori apkaltinti ką nors kitą žinodamas, kad lovą prišlapino pats. „Kažkas“, kas tai padarė, yra ta jo paties dalis, nuo kurios jis šiuo metu atsiskyręs; ši jo asmenybės pusė jam iš tikrųjų tapo svetima. Reikalauti, kad vaikas pripažintų, jog lovą prišlapino *būtent* jis, – tai bandyti pirma laiko jam primesti integralios asmenybės idėją, o toks reikalavimas iš tikrųjų trukdo jai formuotis. Tam, kad išsiugdytų tvirtą savijutą, vaikas turi savęs suvokimą kurį laiką apriboti vien tuo, kam pats visiškai pritaria ir ko trokšta. Tokiu būdu įgavęs savijutą, kuria gali vienareikšmiškai didžiuotis, vaikas gali pamažu pradėti pripažinti, kad jame gali slypėti ir tokių aspektų, kurių pobūdis abejotinesnis.

Pasakoje tėvas ar motina padalijami į du veikėjus, atstovaujančius priešingiems meilės ir atmetimo jausmams, – taip ir vaikas eksternalizuoja visus blogus dalykus, kurie jam yra pernelyg baisūs, kad galėtų pripažinti savo dalimi, ir projektuoja juos į „kažką“.

Pasakose parodoma, jog tikriausiai nėra gerai kartais žiūrėti į Motiną kaip į blogą pamotę. Čia savaip įspėjama, kad negalima pernelyg lengvai pasiduoti pykčio jausmams ir jų vedamam nueiti per toli. Vaikas nesunkiai leidžiasi užvaldomas nepasitenkinimo jam brangiu žmogumi, o jei yra verčiamas laukti, greitai ima nekantrauti. Jis linkęs puoselėti pykčio jausmus ir kai kurių dalykų linkėti iš įtūžio, mažai tegalvodamas, kuo viskas baigtųsi, jei tie linkėjimai išsipildytų. Daugelis pasakų vaizduoja tragiškas pasekmes, kurių sulaukiama dėl tokių skubotų linkėjimų, išsakytų ko nors pernelyg trokštant ar nesugebant palaukti kai kurių dalykų, kuriems dar neatėjo laikas.

Abi dvasinės būsenos būdingos vaikams. Tai galima iliustruoti dviem brolių Grimmų pasakomis.

Pasakoje „Ansas Eželis" žmogaus troškimą turėti vaikų apvilia negalinti jų pagimdyti žmona, ir jis ima pykti. Galiausiai taip nesusivaldo, kad sušunka: „Noriu turėti vaiką, tegu nors ir ežį."* Jo noras išpildomas: žmona pagimdo vaiką, kurio viršutinė kūno dalis yra ežio, o apatinė – berniuko.**

Pasakoje „Septyni varnai" naujagimė taip užvaldo tėvo jausmus, kad jis nukreipia pyktį į vyresnius savo vaikus. Tėvas pasiunčia vieną iš septynių sūnų pasemti vandens dukrelei pakrikštyti. Kartu su pasiųstuoju išeina kiti šeši broliai. Tėvas, supykęs, kad jį verčia laukti, sušunka: „O kad jie visi varnais pavirstų!"*** Bemat taip ir atsitinka.

Jei pasakos, kuriose išsipildo pikti norai, šioje vietoje baigtųsi, jos būtų tik pamokomosios, įspėtų mus nesileisti užval-

* Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 3, p. 112.

** Tai senas ir plačiai paplitęs motyvas: tie tėvai, kurie trokšdami turėti vaikų pernelyg nekantrauja, susilaukia keistų žmogaus ir gyvūno mišrūnų, kaip bausmės. Pavyzdžiui, šis motyvas įkūnytas vienoje turkų pasakoje, kurioje karalius Saliamonas sugrąžina vaikui visiškai žmogišką pavidalą. Jei su nenormaliu vaiku tėvai gerai elgiasi ir yra labai kantrūs, jis šiose pasakose galiausiai atgauna gražią žmogaus išvaizdą.

Šios pasakos stebina psichologine išmintimi: kai tėvai nesuvaldo emocijų, gimsta nesveikas vaikas. Pasakose ir sapnuose fizinis išsigimimas dažnai reiškia psichologinį raidos sutrikimą. Šiose pasakose viršutinė kūno dalis, kartu ir galva, paprastai yra gyvūno, o apatinė dalis įprastinė, kaip žmogaus. Tai rodo, kad kažkas blogai vaiko galvoje – tai yra sieloje, – o ne jo kūne. Taip pat pasakos byloja, kad žalą, kuri vaikui buvo padaryta dėl neigiamų jausmų, gali atitaisyti teigiamų emocijų poveikis, jei jų nešykštima, jei tėvai ganėtinai kantrūs ir elgiasi nuosekliai. Piktų tėvų vaikai dažnai elgiasi lyg ežiai ar dygliakiaulės: atrodo, lyg jie būtų ištisai dygliuoti, taigi pusiau vaiko, pusiau ežio vaizdinys yra tinkamiausias.

Šios pasakos dar ir pamokomos, jos įspėja: nepradėkite vaikų pykdami; kai jų susilauksite, nepasitikite piktai ir nebūkite nekantrūs. Bet, kaip visos geros pasakos, jos dar ir nurodo tinkamus būdus atitaisyti žalą, ir jų nurodymai atitinka geriausias mūsų dienų psichologijos įžvalgas.

*** Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 1, p. 144.

domiems neigiamų emocijų, – o vaikas to negali išvengti. Tačiau pasaka ne tokia kvaila, kad reikalautų iš vaiko to, kas neįmanoma, ir verstų jį nerimauti dėl to, kad jam kyla piktų norų, nuo kurių jis negali susiturėti. Pasaka realistiškai įspėja, kad jei apimtas pykčio ar nekantraudamas nesusivaldysi, bus bėdos, tačiau ir patikina, kad pasekmės bus tik laikinos ir kad gera valia arba darbai gali atitaisyti visą blogų norų padarytą žalą. Ansas Eželis padeda miške paklydusiam karaliui saugiai grįžti namo. Karalius kaip atlygį Ansui pažada atiduoti tą, kas jį grįžusį namo pasitiks pirmas. Jį pasitinka vienintelė duktė. Nors Ansas turi ežio išvaizdą, karalaitė tesi tėvo pažadą ir už jo išteka. Po vestuvių sutuoktinių guolyje Ansas pagaliau atgauna visiškai žmogišką pavidalą ir galiausiai paveldi karalystę.* Pasakoje „Septyni varnai“ sesuo, dėl kurios broliai buvo paversti varnais, nors ir nebuvo dėl to kalta, keliauja į pasaulio kraštą ir aukoja didelę auką, kad išsklaidytų burtus, kuriais jie užburti. Visi varnai atgauna žmogišką pavidalą ir laimė atkuriama.

Šios pasakos byloja, kad nors pikti norai ir sukelia blogų pasekmių, gera valia ir pastangos gali atitaisyti padėtį. Yra kitų pasakų, kurios eina daug toliau ir sako vaikui nebijoti turėti tokių norų, nes, nors jie sukelia trumpalaikių pasekmių, niekas nepasikeičia visam laikui; išsakius visus linkėjimus, viskas būna lygiai taip pat, kaip buvo prieš pradedant linkėti. Yra daug tokių pasakų variantų – jos pasakojamos visame pasaulyje.

Vakarų pasaulyje turbūt žinomiausia tokia pasaka apie norus yra „Trys norai“. Paprasčiausias šio motyvo pavyzdys: vyrui

* Tokia pabaiga būdinga gyvūno jaunikio ciklo pasakoms ir bus aptarta kartu su jomis (žr. p. 413 ir toliau).

arba moteriai nepažįstamasis arba koks gyvūnas kaip atlygį už kokį nors gerą darbą pažada išpildyti kažkiek norų, paprastai tris. „Trijuose noruose“ šią dovaną gavęs vyras jos nevertina. Jam grįžus namo, žmona patiekia pietų kasdienės sriubos. „Ir vėl sriuba! Nors kartą norėčiau apkepo“, – sako jis, ir staiga atsiranda apkepo. Žmona reikalauja paaiškinti, kas čia atsitiko, ir jis papasakoja jai savo nuotykį. Įsiutusi, kad vyras iššvaistė vieną iš norų tokiam niekniekiui, ji sušunka: „Kad tas apkepas tau prie makaulės prilipt ų!“ Šis noras beregint išpildomas. „Štai dviejų norų ir nėra! Kad taip tas apkepas man nuo galvos atliptų“, – sako žmogus. Taip prapuolė trys norai.“[27]

Sugretinus šias pasakas, vaikas įspėjamas, kad skuboti norai gali turėti nepageidautinų pasekmių, bet taip pat patikinamas, kad tokių norų pasekmės nebūna sunkios, ypač jei nuoširdžiai trokšti ir stengiesi atitaisyti blogą baigtį. Gal dar svarbiau tai, kad neprisimenu nė vienos pasakos, kurioje kokių nors pasekmių turėtų pikti vaiko norai, – jų būna tik dėl to, ko nori suaugusieji. Tai reiškia, kad suaugusieji atsakingi už tai, ką padaro supykę ar iš kvailumo, o vaikai ne. Jei vaikai pasakoje ko nors trokšta, tai tik gerų dalykų. Atsitiktinumas arba geroji dvasia išpildo vaikų troškimus taip, kad dažnai pranoksta net visai nepagrįstas jų viltis.

Atrodytų, pasakoje, nors ir pripažįstant, kaip žmogiška yra supykti, vien iš suaugusiųjų reikalaujama deramai susitvardyti ir susivaldyti, nes keistai pikti jų norai pildosi. Tačiau pasakose pabrėžiama, kokių nuostabių pasekmių sulaukia vaikas, kuris trokšta ko nors *pozityvaus* ir atitinkamai mąsto. Negandos neskatina pasakoje vaizduojamo vaiko puoselėti keršto troškimo. Vaikas nori tik to, kas gera, net kai turi užtektinai priežasčių norėti, kad tiems, kurie jį persekioja, baigtųsi blogai. Snieguolė

nelinki pikta blogajai karalienei. Pelenė, turinti gerą pagrindą norėti, kad jos įseserės už piktadarybes būtų nubaustos, vis dėlto nori, kad jos eitų į didįjį pokylį.

Vaikas, kurį kelioms valandoms paliko vieną, gali jaustis taip baisiai nuskriaustas, tarsi visą gyvenimą būtų buvęs apleistas ir kentęs atstumtį. Paskui jo gyvenimas staiga virsta visiška palaima, mat tarpduryje šypsodamasi pasirodo motina ir gal net parneša jam kokią nors dovanėlę. Ar įmanomas didesnis stebuklas? Kaip, jei čia apsieita be stebuklo, toks paprastas dalykas galėjo pakeisti jo gyvenimą?

Vaikas iš visų pusių patiria esmines pasaulio permainas, nors *mes* nesuvokiame to, ką suvokia jis. Tačiau pažiūrėkime, kaip vaikas elgiasi su negyvais daiktais: jis visiškai nusimena dėl kokio nors daikto – batų raištelio ar žaislo, – tiesiog pasijunta esąs visiškas kvailys. Paskui akimirksniu, tarsi įvykus stebuklui, daiktas jam paklūsta, įvykdo jo įsakymą; ir tada iš liūdniausio žmogaus vaikas tampa laimingiausiu. Ar tai ne įrodymas, kad daiktas stebuklingas? Nemažai pasakų vaizduoja, kaip surastas stebuklingas daiktas pakeičia herojaus gyvenimą. Toks daiktas padeda kvailiui pasirodyti gudresniam nei broliai, anksčiau laikyti pranašesniais. Vaikui, kuris jaučiasi pasmerktas būti bjauriuoju ančiuku, nereikia prarasti vilties – iš jo išaugs graži gulbė.

Mažas vaikas nedaug tegali nuveikti savarankiškai ir dėl to nusimena – taip stipriai, kad gali visai pasiduoti savo nevilčiai. Pasaka neleidžia, kad taip atsitiktų, nes net menkiausiems pasiekimams suteikia nepaprastos didybės ir leidžia suprasti, kad jie gali duoti nuostabiausių vaisių. Rastas ąsotis ar butelis (kaip

brolių Grimmų pasakoje „Dvasia butelyje"), draugystė su gyvūnu, prasidėjusi tavo ar jo pastangomis („Batuotas katinas"), nepažįstamajam atiduota pusė gabalėlio duonos („Aukso žąsis" – dar viena brolių Grimmų pasaka) – tokie kasdieniški dalykai gali turėti svarbių padarinių. Taip pasaka skatina vaiką tikėti, kad jo maži tikri pasiekimai svarbūs, nors jis tuo metu gali tos svarbos nesuprasti.

Tikėjimą tokiomis galimybėmis reikia puoselėti, kad vaikas galėtų susitaikyti su tuo, kas jį nuvilia, ir nepalūžti visiškai. Be to, gali būti labai sunku neprarandant pasitikėjimo savimi įsivaizduoti gyvenimą nebe tėvų namuose. Pasakos pavyzdys garantuoja, kad vaikas, išoriniame pasaulyje dedantis pastangas, sulauks pagalbos, o už ilgalaikes pastangas galiausiai jam bus atlyginta sėkme. Kartu pasaka pabrėžia, kad šie įvykiai nutiko „vieną kartą" tolimoje šalyje, ir aiškiai leidžia suprasti, kad teikia peno vilčiai, o ne tikroviškai pasakoja, koks čia ir dabar yra pasaulis.

Vaikas intuityviai supranta, kad nors pasakos nėra *tikros* istorijos, jos nėra *melagingos*, – kad nors to, kas jose pasakojama, iš tikrųjų nebūna, tai privalo atsitikti kaip dvasinė patirtis ir kaip asmenybės raidos dalis; kad vaizduotės ir simbolių pavidalais pasakos vaizduoja esminius raidos žingsnius, kurie žengiami siekiant gyventi nepriklausomai.

Nors pasakose visada parodomas kelias į geresnę ateitį, bet dėmesys sutelkiamas į permainų eigą, o ne su visomis smulkmenomis aprašoma galiausiai pasieksima palaima. Pasakos prasideda nuo situacijos, kurioje tuo metu yra vaikas, ir pataria, kur jis turi eiti, – pabrėžiamas pats procesas. Pasakos net gali parodyti vaikui kelią per dygiausius brūzgynus – edipinį laikotarpį.

KAIP TVARKOMAS CHAOSAS

Prieš prasidedant edipiniam laikotarpiui ir gana ilgai po jo pradžios (maždaug nuo trejų iki šešerių ar septynerių) vaiko pasaulio patirtis yra chaotiška – bet tik suaugusiojo akimis, nes jei ji vadinama chaosu, vadinasi, ši būklė yra suvokiama. Tas, kuris nepažino nieko kita, išskyrus šią „chaotišką" pasaulio patirtį, mano, kad pasaulis toks ir yra.

Kalbant Biblijos kalba, kuri išreiškia, ką žmogus jaučia pačioje širdies gilumoje ir didžiausias jo įžvalgas, pradžioje pasaulis buvo „padrikas"*. Be to, Biblijoje pasakyta, kaip chaosą įveikti: „Dievas atskyrė šviesą nuo tamsos."** Prasidėjus edipiškiems konfliktams, išorinis pasaulis vaikui įgauna daugiau prasmės ir jis deda pastangas suprasti, kas vyksta. Jam nebeatrodo savaime suprantama, kad jo chaotiškas pasaulio suvokimas yra vienintelis įmanomas ir tinkamas. Vaikas gali padaryti šį pasaulėvaizdį šiek tiek tvarkingesnį, suskirstęs viską į priešybes.

Vėlesniame edipiniame ir poedipiniame amžiuje šis dalijimas aprėpia ir jį patį. Kaip ir mes visi, vaikas nuolat patiria prieštaringų jausmų sumaištį. Bet suaugusieji yra išmokę tokius jausmus integruoti, o vaiką tie vidiniai prieštaravimai gniuždo. Savo meilę, sumišusią su neapykanta, bei troškimą, sumišusį su baime, jis patiria kaip nesuvokiamą chaosą. Jis negali vienu metu jaustis esąs ne tik geras bei paklusnus, bet ir blogas bei maištingas, nors yra ir vienoks, ir kitoks. Jis

* „O žemė buvo padrika ir dyka" (Pr 1, 2). Vertė Antanas Rubšys, cit. iš: *Šventasis Raštas: Senasis ir Naujasis Testamentas*, Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998, p. 8.

** Ten pat (Pr 1, 4).

nesuvokia tarpinių laipsnių ir tarpinio stiprumo, todėl jei kas nors nėra vien šviesu, tai yra vien tamsu. Žmogus yra arba tik drąsus, arba tik bailus; laimingiausias arba visai pasigailėtinas; gražiausias arba bjauriausias; gudriausias arba kvailiausias; arba myli, arba neapkenčia – jis niekada nejaučia jokių tarpinių jausmų.

Taip pasaka vaizduoja pasaulį: veikėjas yra arba žiaurumo, arba nesavanaudžio geranoriškumo įsikūnijimas. Gyvūnas arba taikosi kiekvieną suėsti, arba visiems padeda. Visi veikėjai iš esmės vienpusiai – tai leidžia vaikui nesunkiai suprasti jų veiksmus ir reakcijas. Pasaka paprastais ir tiesmukais vaizdiniais padeda vaikui išsiaiškinti sudėtingus ir dviprasmius jo jausmus, o tada jie visi sustoja į savo vietas ir nebėra padrikai sumišę į visumą.

Klausydamasis pasakos, vaikas gauna pasiūlymų, kaip sutvarkyti tą chaosą, kuris viešpatauja jo dvasiniame gyvenime. Pasaka vaikui siūlo ne tik atrinkti skirtingus trikdančius patirties aspektus ir atskirti juos kaip priešybes, bet ir įkūnyti juos skirtinguose veikėjuose. Net Freudas nerado geresnio būdo padaryti suprantamesnius neįtikėtinai mūsų dvasioje ir vidiniame gyvenime sumišusius ir greta vienas kito gyvuojančius prieštaravimus, kaip tik sukurti atskirų asmenybės aspektų simbolius. Jis juos pavadino id, ego ir superego. Jei mes, suaugusieji, norėdami aptvarkyti savo vidinės patirties chaosą, turime sukurti atskiras esybes, vaikui jos daug reikalingesnės! Šiandien suaugusieji, norėdami atskirti vidinius potyrius ir geriau suprasti, kas juose svarbiausia, vartoja tokias sąvokas kaip id, ego, superego ir ego idealas. Deja, taip elgdamiesi mes praradome kai ką, kas neatskiriamai būdinga pasakai: nebesuprantame, kad tos eksternalizacijos tėra

fikcijos, naudingos tik psichikos procesams atsirinkti ir suprasti.*

Kai pasakos herojus yra jauniausias iš vaikų arba pasakos pradžioje aiškiai pavadinamas „kvailučiu" ar „paikučiu", tai yra būdas pavaizduoti pradinę ego būseną – nusilpimą. Būdamas nusilpęs, ego pradeda dėti pastangas susitvarkyti su vidiniu varų pasauliu ir įveikti didelius sunkumus, kurių sukelia išorinis pasaulis.

Id dažnai vaizduojamas kaip koks nors gyvūnas, panašiai id suprantamas ir psichoanalizėje. Toks gyvūnas reiškia mūsų gyvūnišką prigimtį. Gyvūnai pasakose dvejopi: pavojingi, nusiteikę naikinti, tokie kaip vilkas „Raudonkepuraitėje" ar brolių Grimmų pasakos „Du broliai" slibinas, kuris, jei jam kasmet nepaaukojama po mergelę, nusiaubia visą šalį, ir išmintingi gyvūnai pagalbininkai, rodantys personažui kelią ir jį gelbėjantys – kaip toje pačioje pasakoje „Du broliai", kur būrys gyvūnų pagalbininkų atgaivina žuvusį heroją ir padeda gauti

* Kai suteikiame vidiniams procesams atskirus vardus – id, ego, superego, – jie tampa esybėmis, ir kiekvienas iš jų turi savų polinkių. Pažvelgę, kokias emocines asociacijas šie abstraktūs psichoanalizės terminai sukelia daugumai juos vartojančiųjų, matome, kad šios abstrakcijos ne taip labai skiriasi nuo pasakos personifikacijų. Kai kalbame apie nevisuomenišką ir neprotingą id, visur varinėjantį silpną ego, arba apie ego, vykdantį superego įsakymus, šie moksliniai palyginimai nedaug skiriasi nuo pasakos alegorijų. Pasakoje vargšas silpnas vaikas susiduria su galinga ragana, kuri težino savo troškimus ir veikia jų vedama, visai nesirūpindama pasekmėmis. Kai kuklus siuvėjas brolių Grimmų pasakoje „Narsus siuvėjas" sugeba nugalėti du galingus milžinus privertęs juos kovoti vieną su kitu, ar jis nesielgia kaip silpnas ego, kuris, sukurstęs id prieš superego ir neutralizavęs jų priešingą energiją, ima šias iracionalias jėgas racionaliai valdyti?

Būtų galima išvengti daugelio nesusipratimų dėl mūsų psichikos veikimo, jei šiuolaikinis žmogus visada atsižvelgtų į tai, kad šios abstrakčios sąvokos tėra patogios priemonės tvarkyti mintis, kurias be tokios eksternalizacijos būtų pernelyg sunku suprasti. Realybėje šie dalykai nėra atskiri, kaip ir psichika ir kūnas iš tikrųjų nėra atskiri.

pelnytą atlygį – karalaitę ir karalystę. Ir pavojingi gyvūnai, ir gyvūnai pagalbininkai atspindi mūsų gyvūnišką prigimtį, mūsų instinktyvias paskatas. Pavojingieji simbolizuoja nesutramdytą id, dar nepajungtą ego ir superego, dar tebeturintį visą pavojingą galią. Gyvūnai pagalbininkai simbolizuoja mūsų prigimtinę galią, – tai taip pat id, – bet jau priverstą tarnauti visos asmenybės labui. Taip pat būna gyvūnų, – paprastai baltų paukščių, pavyzdžiui, balandžių, – kurie simbolizuoja superego.

„BIČIŲ MOTINĖLĖ“: *kaip pasiekiama integracija*

Nėra vienos pasakos, kuri deramai perteiktų, kiek visko slypi visuose tuose vaizdiniuose, kuriais įgauna išorinį pavidalą sudėtingiausi dvasiniai vyksmai, bet mažai žinoma brolių Grimmų pasaka „Bičių motinėlė“ galima iliustruoti simbolines pastangas siekti asmenybės integracijos, priešinantis chaotiškai dezintegracijai. Bitė yra itin tinkamas dviejų priešingų mūsų prigimties aspektų įvaizdis, nes vaikas žino, jog bitė neša saldų medų, bet gali ir skaudžiai įgelti. Taip pat jis žino, jog bitė, ugdydamasi teigiamus polinkius, turi uoliai triūsti – rinkti žiedadulkes, iš kurių gauna medų.

Pasakoje „Bičių motinėlė“ du vyresnieji karaliaus sūnūs išeina ieškoti nuotykių ir gyvena taip palaidai, kad niekada negrįžta namo. Trumpai tariant, jų gyvenime vyrauja id, jie visai nepaiso, ko reikalauja tikrovė, taip pat neatsižvelgia

į superego reikalavimus ir kritiką. Trečias, jauniausias, sūnus Kvailutis leidžiasi jų ieškoti ir atkakliomis pastangomis suranda. Bet broliai išjuokia jo tikėjimą, kad jis, būdamas žioplys, galėtų gyvenime pasiekti daugiau nei jie – esą, daug gudresni. Vertinant paviršutiniškai, broliai teisūs: vėliau, pasakos įvykiams plėtojantis, pasirodo, kad Kvailutis visai kaip jie nesugeba susitvarkyti gyvenimo, kurį simbolizuoja sunkios visiems trims paskirtos užduotys, – tačiau jis įrodo galįs pasikviesti į pagalbą savo vidines jėgas, kurias simbolizuoja gyvūnai pagalbininkai.

Keliaudami per pasaulį, trys broliai prieina skruzdėlyną. Du vyresnėliai nori jį išardyti vien tam, kad pasimėgautų skruzdėlių išgąsčiu. Kvailutis to neleidžia – sako: „Palikit tuos vabalėlius ramybėj, aš neleisiu skruzdėlyno ardyti."* Paskui jie ateina prie ežero, po kurį plauko antys. Vyresnieji broliai, nepaisydami nieko, išskyrus savo malonumą ir oralinius potraukius, nori keletą ančių pasigauti ir išsikepti. Kvailutis to taip pat neleidžia. Jie patraukia toliau, užeina bičių lizdą. Du broliai užsinori padegti medį, kuriame yra lizdas, kad galėtų prieiti prie medaus. Kvailutis vėl įsikiša ir tvirtina, kad negalima gyvūnų nei trikdyti, nei žudyti.

Galiausiai trys broliai prieina pilį, kurioje viskas paversta akmenimis ir visi, išskyrus žilą žmogelį, užmigę į mirtį panašiu miegu. Žmogelis brolius įsileidžia, pamaitina ir nakčiai paguldo į lovas. Kitą rytą jis duoda vyriausiajam broliui tris užduotis, kurias visas reikia atlikti per dieną, o tada pilis su jos gyventojais būsianti atkerėta. Pirmoji užduotis yra surinkti tūkstantį perlų, išbarstytų ir paslėptų miško samanose. Tačiau

* Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 2, p. 143.

brolis įspėjamas, kad jei jis šios užduoties neatliks, bus paverstas akmeniu. Vyriausiajam sūnui jos atlikti nepavyksta, antrajam broliui – taip pat.

Kai ateina Kvailučio eilė, jis supranta, kad ši užduotis ir ne jo jėgoms. Jausdamasis įveiktas, jis atsisėda ir apsiverkia. Tada jam į pagalbą ateina penki tūkstančiai anksčiau išgelbėtų skruzdžių ir už jį surenka perlus. Antra užduotis yra iš ežero ištraukti karalaitės miegamojo raktą. Šį kartą pasirodo Kvailučio apgintos antys, neria į ežerą ir atneša jam raktą. Paskutinė užduotis yra iš trijų miegančių karalaičių, kurios atrodo visai vienodos, išsirinkti jauniausią ir mieliausią. Dabar padėti atskrenda bičių motinėlė iš Kvailučio išgelbėto lizdo. Ji nutupia ant lūpų tai karalaitei, kurią turi išsirinkti Kvailutis. Atlikus tris užduotis, burtai liaunasi veikę ir kerai išsisklaido. Visi, kurie miegojo ar buvo paversti akmenimis, – tarp jų ir du Kvailučio broliai, – atgyja. Kvailutis veda jauniausiąją karalaitę ir galiausiai paveldi karalystę.

Du broliai, kurie buvo abejingi asmenybės integracijos reikalavimams, neįvykdė tikrovės užduočių. Šie niekam, išskyrus savo id akstinus, nejautrūs žmonės buvo paversti akmenimis. Kaip ir daugelyje kitų pasakų, tai simbolizuoja ne mirtį, o tikro žmogiškumo trūkumą, nesugebėjimą atsižvelgti į aukštesnes vertybes, dėl kurio žmogus, kurčias tam, kas gyvenime geriausia prasme svarbu, ne kažin kiek tesiskiria nuo akmens. Kvailutis (jis reiškia ego), nors ir turi akivaizdžių gerų savybių ir paklūsta savo superego įsakymams, – o superego jam sako, kad beprasmiškai ką nors trikdyti ar žudyti yra blogai, – be kitų pagalbos netenkina tikrovės reikalavimų (kuriuos simbolizuoja trys jam skirtos atlikti užduotys) taip pat kaip jo broliai. Tik tada, kai su gyvūniška prigimtimi susidraugaujama, kai

pripažįstama jos svarba, kai ji suderinama su ego ir superego, ji suteikia visai asmenybei savo galią. Taip įgyvendinę asmenybės integraciją galime daryti, kaip atrodo, stebuklus.

Pasaka anaiptol nesiūlo pajungti gyvūniškos prigimties savo ego ir superego. Ji parodo, kad kiekvienam elementui reikia duoti tai, kas jam priklauso. Jei Kvailutis nebūtų elgęsis taip, kaip sako vidinė dora (tai yra superego), ir gynęs gyvūnų, šie id atstovai niekada nebūtų atėję jam į pagalbą. Beje, tie trys gyvūnai simbolizuoja skirtingus elementus: skruzdėlės – žemę, antys – vandenį, kuriame plauko, o bitės – orą, kuriame skraido. Ir vėl sėkmė įmanoma tik tada, kai veikia išvien visi trys elementai, arba mūsų prigimties aspektai. Tik tada, kai Kvailutis pasiekia visišką integraciją, kurią simboliškai vaizduoja susidorojimas su trimis užduotimis, jis tampa savo likimo šeimininku, o tai išreikšta pasakai būdinga forma – jis tampa karaliumi.

„BROLIUKAS IR SESUTĖ“: *mūsų dvilypės prigimties suvienijimas*

Šioje brolių Grimmų pasakoje, kaip ir daugelyje kitų, kuriose vaizduojami brolio ir sesers nuotykiai, veikėjai išreiškia skirtingas id, ego ir superego prigimtis, o svarbiausia mintis yra tokia: tam, kad žmogus būtų laimingas, id, ego ir superego reikia integruoti. Šio tipo pasakose būtinybė integruoti asmenybę atskleidžiama kitaip nei „Bičių motinėlėje“. Čia vieną iš vaikų „pikta dvasia“ atlikusi nedorą darbą paverčia gyvūnu, o

kitas lieka žmogus. Sunku sugalvoti vaizdingesnį, paprastesnį ir įtikinamesnį mūsų prieštaringų polinkių vaizdinį. Net ir pirmieji filosofai manė, kad žmogus turi ir gyvūnišką, ir žmogišką prigimtį.

Didžiąją gyvenimo dalį, kai nesame pasiekę asmenybės integracijos arba mums nepavyksta jos palaikyti, šiuodu mūsų dvasios aspektai kovoja vienas su kitu. Kai esame jauni, visą gyvenimą užpildo tai, ką jaučiame tuo metu. Kai vaikas suvokia, kad dėl kokio nors dalyko vienu metu jaučia dvejopus jausmus, – pavyzdžiui, nori čiupti sausainį, bet taip pat nori paklusti Motinai, liepiančiai to nedaryti, – tai jį glumina. Norint suprasti šį dvilypumą, būtina pažinti dvasinius vyksmus, o juos pažinti labai padeda pasakos, kurios vaizdžiai parodo, kad mūsų prigimtis dvilypė.

Tokiose pasakose brolis ir sesuo iš pradžių nėra atskirti: jie gyvena kartu ir vienodai jaučia – trumpai tariant, yra neatskiriami. Bet paskui vykstant raidai ateina laikas, kai vienas iš jų pradeda gyvūno gyvenimą, o kitas ne. Pasakos pabaigoje gyvūnas atverčiamas į žmogų; juodu vėl susivienija ir niekada nebeišskiriami. Taip pasaka simboliškai vaizduoja žmogaus asmenybės raidos pagrindinius įvykius: iš pradžių vaiko asmenybė nediferencijuota; paskui, nediferencijuotos asmenybės tarpsniui pasibaigus, susidaro id, ego ir superego. Bręstant juos reikia integruoti, nors yra jėgų, kurios tam priešinasi.

Brolių Grimmų pasakoje „Broliukas ir sesutė“ „paėmė broliukas sesutę už rankos ir sako: „[...] Einam iš čia kur akys veda, kur kojos neša.“* Jie pabėga iš namų, kuriuose turėjo kęsti nepriteklių. „Kiaurą dieną ėjo jie per pievas, per laukus, per

* Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 1, p. 64.

akmenynus, o kai užklupdavo lietus, sesutė sakydavo: „Dievulis verkia kartu su mūsų širdelėmis!“*

Čia, kaip ir daugelyje pasakų, išvarymas iš namų reiškia, kad turi tapti savimi. Kad įgyvendintum savo galimybes, turi palikti namų erdvę, o ši patirtis yra nepakeliamai skausminga, kupina psichologinių pavojų. Šis raidos procesas neišvengiamas. Jo kančias simbolizuoja vaikų nusiminimas dėl to, kad yra priversti palikti namus. Kaip visada pasakose, psichologinę grėsmę, kurią tenka patirti raidos kelyje, simbolizuoja pavojai, su kuriais herojus susiduria keliaudamas. Šioje pasakoje broliukas reiškia tą iš esmės neperskiriamos vienovės aspektą, kuriam kilo pavojus, o sesutė, kuri atitolus nuo namų tampa motiniškos globos simboliu, yra gelbėtoja.

Pasaka vaiko mąstymui nepalieka abejonių, kad kančią reikia iškęsti, o rizikingomis progomis – pasinaudoti, nes būtina įgauti asmeninę tapatybę. Be to, kad ir kiek nerimo tektų patirti, pabaiga, žinoma, bus laiminga. Nors ne kiekvienas vaikas gali paveldėti ar paveldės karalystę, tas, kuris supranta pasakoje perteiktą mintį ir padaro ją savą, ras tikruosius savo vidinės savasties namus – taps jos didžiulių platybių šeimininku, nes pažins savo dvasią, ir ši jam gerai atliks savo vaidmenį.

Grįžkime prie pasakos „Broliukas ir sesutė“: kitą dieną broliukas ir sesutė klaidžiodami prieina šaltinį, ir broliukas panori iš jo atsigerti. Bet sesutė, kuri nesileidžia užvaldoma savo id (instinktyvių paskatų), supranta, kad vanduo čiurlena žodžius: „Kas iš manęs atsigers, tas į tigrą pavirs.“** Paklausęs jos maldavimų, broliukas susilaiko negėręs, nors troškulys skatina jį gerti.

* Ten pat.
** Ten pat, p. 65.

Sesutė, kuri simbolizuoja aukštesnes psichines funkcijas (ego ir superego), įspėja broliuką, kurį valdo id ir kuris yra linkęs leisti, kad jį užvaldytų noras nedelsiant patirti pasitenkinimą (patenkinti troškulį), kad ir kokia būtų jo kaina. Bet jei broliukas pasiduotų id spaudimui, jis taptų nevisuomeniškas, smurtingas kaip tigras.

Juodu prieina kitą šaltinį, ir šis įspėja turįs galią paversti atsigėrusįjį vilku. Ir vėl sesutė, kuri simbolizuoja ego ir superego, suvokia, kaip pavojinga siekti pasitenkinimo nedelsiant, ir įkalba broliuką nepasiduoti troškuliui. Galiausiai juodu prisiartina prie trečio šaltinio, čiurlenančio žodžius, kad pasidavusįjį id norams jis nubaus paversdamas stirniuku – daug paklusnesniu gyvūnu. Tiek pasiekiama delsiant – iš dalies paklūstant varžantiems mūsų psichikos aparato aspektams. Bet kai id (broliuko troškulio) spaudimas išauga, jis nugali ego ir superego suvaržymus: sesutės perspėjimai netenka galios, ir, atsigėręs iš šaltinio, broliukas pavirsta stirniuku.[28*]

Sesutė prižada niekada nepalikti broliuko-stirniuko. Ji simbolizuoja ego valdžią, nes, nors ir jausdama troškulį, įstengia susilaikyti negėrusi. Nusirišusi auksinį raištelį, ji apjuosia stirniuko kaklą, paskynusi vikšrių, supina minkštą pasaitėlį ir juo gyvūnėlį prisiriša. Tik labai geras asmeninis saitas – auksinis raištelis – gali padėti mums atsilaikyti ir nepasiduoti nevisuo-

* Palyginus „Broliuką ir sesutę“ su „Pasaka apie žvejį“ matyti, kad tik tada, kai vaikas išgirsta daug pasakų ir prie jų įpranta, jam atsiveria visi šios literatūros formos turtai. Džinas, pasidavęs id spaudimui, ketina nužudyti savo išgelbėtoją; už tai jis visam laikui grąžinamas į ąsočio kalėjimą. Pasakoje „Broliukas ir sesutė“, priešingai, pasakojama, kaip naudinga mokėti suvaldyti id spaudimą. Net jei šis gebėjimas anaiptol nėra tobulai išlavintas, – vaikas jo tobulai išlavinti negali, – net ir iš dalies suvaldžius id, įgaunama labai daug žmogiškumo. Šio laimėjimo simbolis yra vis mažiau nuožmūs gyvūnai: iš pradžių tigras, paskui vilkas, tada stirniukas.

meniškiems troškimams, taip vesdamas mus aukštesnio žmogiškumo link.

Sesutė su broliuku patraukia toliau. Eidami per mišką, juodu pamato apleistą trobelę – tokia vaizduojama daugelyje pasakų – ir čia randa prieglobstį. Vaikai trobelėje įsikuria. Iš lapų ir samanų sesutė pakloja stirniukui guolį. Kasryt ji prirenka sau šaknų ir uogų, o stirniukui – švelnios žolės: ego parūpina to, ko reikia asmenybei. Viskas klojasi gerai, kol id vykdo tai, ką jam liepia ego. „Ir jeigu tik broliukas būtų turėjęs žmogaus pavidalą, būtų jiems nieko netrūkę."*

Bet kol nesame pasiekę visiškos asmenybės integracijos, mūsų id (instinktų įtaka, gyvūniška prigimtis) ir mūsų ego (racionalumas) gyvena netvirtoje taikoje. Pasaka parodo, kad stipriai sužadinus gyvūniškus instinktus racionalūs suvaržymai praranda galią. Sesutei ir broliukui-stirniukui kurį laiką laimingai pagyvenus dykoje vietoje, šalies karalius surengia didelę medžioklę. Išgirdęs ragų tūtavimą, šunų lojimą ir linksmus medžiotojų šūksnius, stirniukas sako sesutei: „Išleisk mane į medžioklę, aš negaliu ilgiau tverti."** Jis taip ilgai prašo, kad ji galiausiai sutinka.

Pirmąją medžioklės dieną viskas klojasi gerai, ir temstant broliukas-stirniukas grįžta pas sesutę į saugią jųdviejų trobelę. Kitą rytą jį vėl suvilioja išgirsti medžioklės garsai, jis ima nekantrauti ir reikalauja išleisti. Dienai baigiantis jis truputį sužeidžiamas į koją, bet pajėgia paršlubuoti namo. Tačiau šį kartą stirniuką su auksiniu raišteliu paseka vienas iš medžiotojų. Jis tai apsako karaliui. Karalius supranta, ką reiškia

* Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 1, p. 66.

** Ten pat.

raištelis, ir liepia kitą dieną stirniuką vytis ir sugauti, bet jo nesužeisti.

Namuose sesutė pasirūpina broliuko žaizda. Kitą dieną, nepaisydamas jos ašarų ir maldavimo, stirniukas priverčia ją vėl jį išleisti. Vakare į trobelę ateina ne tik stirniukas, bet ir karalius. Sužavėtas mergaitės grožio, karalius pasiūlo jai už jo tekėti; mergaitė sutinka, bet tik tuomet, jei su jais gyvens ir stirniukas.

Jie visi ilgai ir laimingai gyvena kartu. Bet, kaip dažnai būna pasakose, norint pasiekti galutinę atomazgą, tris kartus pakartoti tą patį išbandymą – stirniukas buvo medžiojamas tris dienas – neužtenka. Nors broliukas atlaikė išbandymą, kuris jam galėjo tapti iniciacija į aukštesnę gyvenimo pakopą, sesutė to dar nepatyrė.

Viskas klojasi gerai, kol vieną dieną, karaliui išvykus medžioti*, karalienė pagimdo berniuką.

Tai, kad žmonai gimdant karaliaus nebuvo šalia, yra ženklas, jog šis įvykis – taip pat naujo tarpsnio pradžia, didžiausias gyvenimo stebuklas, kuriam vykstant kiti, net ir vyras, nedaug tegali padėti. Gimdymas reiškia dvasinę permainą – mergaitė, vaikas, tampa motina. Kaip ir visos svarbios permainos, ši kupina didelių pavojų. Mūsų dienomis jie daugiausia psichologiniai; ankstesniais laikais kildavo pavojus pačiai moters gyvybei, nes labai daug moterų mirdavo gimdydamos arba dėl

* Pasakos kalba medžioklės nereikėtų suprasti kaip nebūtino gyvūnų žudymo. Veikiau ji simbolizuoja gyvenimą arti gamtos ir darnų sambūvį su ja; gyvenimą prisitaikius prie mūsų labiau pirmykštės esmės. Daugelyje pasakų medžiotojai geraširdžiai, paslaugūs žmonės – pavyzdžiui, „Raudonkepuraitėje“. Vis dėlto tai, kad karalius buvo išvykęs medžioti, yra užuomina, jog jis pasidavė savo primityvesniems polinkiams.

gimdymo. Šiems pavojams pasakoje suteiktas raganos pamotės pavidalas. Gimus vaikui, ši įsibrauna į karalienės gyvenimą – pasiverčia jos tarnaite. Paskui ji sugundo po gimdymo nusilpusią karalienę išsimaudyti ir besimaudančią užtroškina. Tada ragana pasirūpina, kad jos negraži duktė karališkojoje lovoje užimtų karalienės vietą.

Vidurnaktį karalienė pasirodo vaiko kambaryje, paima kūdikį ant rankų ir jį pamaitina; nepamiršta pasirūpinti ir stirniuku. Auklė ją pastebi, bet kurį laiką to niekam nepasakoja. Po kiek laiko karalienė vidurnaktį lankydamasi ima su savo vaiku kalbėtis:

Kaip mano sūnaitėlis?
Kaip mano stirniukėlis?
Dar dukart aplankysiu
*Ir daugiau jų nematysiu.**

Auklė papasakoja apie šį įvykį karaliui. Kitą naktį jis neina miegoti ir pamato, kaip kartojasi tas pats, tik tiek, kad šįsyk karalienė sako ateisianti tik dar vieną kartą. Trečią naktį karalienei ištarus, kad ji daugiau niekada nebeateis, karalius nesusilaiko ir pavadina ją mylima žmona, o tada ji atgyja.

Kaip broliukas tris kartus norėjo atsigerti iš šaltinio, o stirniukas tris kartus buvo išbėgęs į medžioklę, taip ir mirusi karalienė tris kartus lankėsi pas savo kūdikį, o atėjusi kalbėdavo eilėmis. Bet karalienei atgijus ir vėl susiėjus su karaliumi, jos broliuko pavidalas dar tebėra gyvūno. Tik paskyrus teisingą bausmę ir sudeginus raganą stirniukas atgavo žmogaus pavi-

* Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 1, p. 69.

dalą ir „sesutė su broliuku drauge laimingai gyveno ligi pat savo amžiaus galo“*.

Nepasakoma baigiamųjų žodžių apie karalienės gyvenimą su karaliumi ar jos kūdikį, nes tuodu mažai svarbūs. Tikroji „Broliuko ir sesutės“ baigtis – atsikratoma gyvūniškų žmogaus polinkių, kuriuos simbolizuoja stirniukas, ir nevisuomeniškų polinkių, kurių simbolis yra ragana. Tai leidžia suvešėti žmogiškoms savybėms. Žmogaus prigimtyje glūdintis prieštaravimas, kurį išreiškia sesutės ir broliuko-stirniuko gyvenimas, įveikiamas pasiekus žmogišką integraciją, kai broliukas ir sesutė vėl susieina savo žmogiškuoju pavidalu.

Pasakos pabaigoje sujungiamos dvi minties gijos: skirtingų mūsų asmenybės aspektų integraciją galima pasiekti tik atsikračius to, kas nevisuomeniška, destruktyvu ir neteisinga; o šių dalykų negalima atsikratyti tol, kol nepasiekėme visiškos brandos, – tai simbolizuoja sesutės gimdymas ir jos bundanti motinystė. Taip pat pasakoje parodoma, kad gyvenime būna dvi didžiosios permainos: viena įvyksta išėjus iš tėvų namų, kita – sukūrus savo šeimą. Tai du gyvenimo laikotarpiai, kai mums gresia didžiausias dezintegracijos pavojus, nes tada reikia atsisakyti senosios gyvensenos ir pakeisti ją nauja. Per pirmąjį iš šių dviejų lūžių leidžiasi laikinai įveikiamas broliukas, per antrąjį – sesutė.

Nors dvasinė raida nepaaiškinta, jos pobūdis numanomas: mus, kaip žmones, išgelbsti ir mums žmogiškumą grąžina rūpinimasis tais, kuriuos mylime. Naktimis ateinanti karalienė nesiima tenkinti kokių nors savo troškimų, o tik jaudinasi dėl tų, kurie nuo jos priklauso: savo kūdikio ir stirniuko. Tai rodo,

* Ten pat, p. 70.

kad jai pavyko iš žmonos tapti motina, ir šitaip atgimti aukštesnei būties pakopai. Broliukas pasiduoda savo instinktyvių troškimų akstinams, o sesutei, kurią skatina ego ir superego, rūpi jos įsipareigojimai kitiems. Jųdviejų skirtumas aiškiai parodo, ką reiškia kovoti dėl integracijos ir šioje kovoje pasiekti pergalę.

„JŪREIVIS SINDBADAS IR NEŠIKAS SINDBADAS“: *vaizduotė ir tikrovė*

Yra daug pasakų, kuriose skirtingi vienos asmenybės aspektai įkūnijami skirtinguose veikėjuose. Viena iš jų yra „Jūreivis Sindbadas ir nešikas Sindbadas“ iš „Tūkstančio ir vienos nakties“.[29] Ši pasaka, dažnai vadinama tiesiog „Jūreivis Sindbadas“, o retkarčiais – „Nuostabios Sindbado kelionės“, yra pavyzdys, rodantis, kaip mažai tie, kurie pakeičia tikrąjį pasakos pavadinimą kitu, supranta, kas joje svarbu. Pakeisti pavadinimai pabrėžia pasakos fantastinį turinį, bet sumenkina jos psichologinę prasmę. Tikrasis pavadinimas iš karto rodo, kad ji yra apie priešingus vieno asmens aspektus: apie tai, kas verčia jį bėgti į tolimą nuotykių ir vaizduotės pasaulį, ir apie tai, kas neleidžia jam nutolti nuo paprasto praktiškumo, – jo id ir jo ego, tikrovės principo ir malonumo principo pasireiškimo.

Pasakos pradžioje skurdžius nešikas Sindbadas ilsisi priešais gražų namą. Apmąstydamas savo padėtį, jis sako: „Šio na-

mo savininkas gyvena be rūpesčių, mėgaujasi skaniais valgiais, nuostabiais gėrimais ir smilkalų kvapais, o man reikia kentėti vargą ir skurdą!“* Taip jis sugretina dvejopą gyvenimą: vieno pagrindas yra pasitenkinimas, kito – būtinybė. Kad užtikrintų, jog mes supratome, jog turi omenyje du vieno asmens aspektus, Sindbadas apie save ir kol kas nežinomą rūmų savininką pareiškia: „Tavo pradžia yra mano pradžia, mano kilmė yra tavo kilmė.“

Leidus mums suprasti, kad juodu yra tas pats žmogus skirtingais pavidalais, nešikas pakviečiamas į rūmus, ir ten septynias dienas iš eilės šeimininkas pasakoja jam apie savo septynias pasakiškas keliones. Šiose kelionėse jis susiduria su siaubingais pavojais, nuo jų per stebuklą išsigelbsti ir grįžta namo su dideliais turtais. Vargšo nešiko ir pasakiškai turtingo keliautojo tapatumą dar labiau pabrėžia žodžiai, kuriuos pasakodamas ištaria pastarasis: „Žinok, nešike, kad mudu esame bendravardžiai“ ir „tu tapai mano broliu!“** Jėgą, genančią jį ieškoti tokių nuotykių, keliautojas vadina „manyje tūnančiu velniūkščiu“ ir „geidulingąja esybe, [...] [kurios] širdis iš prigimties linkusi į bloga“ – šie įvaizdžiai gerai nusako žmogų, pasiduodantį id akstinams.

Kodėl šioje pasakoje septynios dalys ir kodėl du veikėjai kasdien išsiskiria ir vėl susitinka tik kitą dieną? „Septyni“ yra savaitės dienų skaičius; pasakose skaičius „septyni“ dažnai reiškia visas savaitės dienas, taip pat simbolizuoja kiekvieną mūsų gyvenimo dieną. Taigi, atrodo, kad pasakoje sakoma, jog, kol gyvename, mūsų gyvenimas turi du skirtingus aspektus, kaip

* Vertė Irena Aleksaitė, cit. iš: *Tūkstantis ir viena naktis*: arabų pasakos, t. 5, Vilnius: Alma littera, 1995, p. 206.
** Ten pat, p. 207.

ir du Sindbadai yra tapatūs, bet ir skirtingi, vienas iš jų gyvena tikrovėje ir vargsta, o kitas gyvena pasakiškų nuotykių kupiną gyvenimą. Kita interpretacija – šiuos priešingus gyvenimus galima laikyti dieniniu ir naktiniu gyvenimo vaizdais – budėjimu ir sapnu, tikrove ir vaizduote, arba sąmoninga ir nesąmoninga mūsų būties sritimis. Taip aiškinant, pasaka daugiausia byloja apie tai, koks skirtingas yra gyvenimas, kai jis regimas iš dviejų skirtingų požiūrio taškų – ego taško ir id taško.

Pasakos pradžioje vaizduojama, kaip nešikas Sindbadas „tempė [...] sunkų nešulį, labai pavargo ir sukaito"*. Nusiminęs dėl gyvenimo vargų, jis susimąsto, koks galėtų būti turtuolio gyvenimas. Jūreivio Sindbado pasakojimai gali būti suprantami kaip fantazijos, į kurias bėgdamas nuo savo varginančio gyvenimo leidžiasi vargšas nešikas. Tada ego, išvargintas jam tekusių užduočių, leidžiasi nustelbiamas id. Id, atvirkščiai nei į tikrovę nukreiptas ego, yra mūsų beprotiškiausių norų buveinė. Turint tokių norų, galima patirti pasitenkinimą, bet galima patekti ir į didžiausią pavojų. Šiai grėsmei konkretų pavidalą suteikia septynios jūreivio Sindbado kelionių istorijos. Užvaldytas to, ką laiko savyje tūnančiu „velniūkščiu", jūreivis Sindbadas trokšta pasakiškų nuotykių ir susiduria su siaubingais pavojais, panašiais į košmarus: su milžinais, kepančiais žmones ant iešmo ir juos ėdančiais; piktais padarais, jodinėjančiais ant Sindbado tarsi arklio; gyvatėmis, grasinančiomis praryti jį gyvą; milžiniškais paukščiais, nešančiais jį per dangų. Galiausiai norų išsipildymo fantazijos nugali nerimastingas fantazijas, nes jis išsigelbėja ir, grįžęs namo su didžiuliais turtais, pradeda malonumų kupiną dy-

* Ten pat, p. 205.

kinėtojo gyvenimą. Bet kiekvieną dieną reikia patenkinti ir tikrovės reikalavimus. Kurį laiką vyravus id, vėl pasireiškia ego ir nešikas Sindbadas grįžta prie kasdieninio gyvenimo ir jo sunkių darbų.

Ši pasaka mums padeda geriau suprasti save, nes joje dvi mūsų dvilypių esybių pusės atskiriamos ir įkūnijamos skirtinguose veikėjuose. Šį dvilypumą mums daug lengviau įsivaizduoti, kai instinktyvų id spaudimą įkūnija bebaimis be galo turtingas keliautojas, kuris išliko gyvas, nors visi kiti žuvo, be to, parsivežė namo neregėtą turtą, o priešingus, į tikrovę nukreiptus ego polinkius įkūnija sunkiai dirbantis varguolis nešikas. To, ko nešikas Sindbadas (kuris simbolizuoja mūsų ego) turi per mažai, – vaizduotės, gebėjimo matyti, kas toliau, o ne tik arčiausią aplinką, – jūreivis Sindbadas turi per daug, nes jis sako, kad jo netenkina įprastas gyvenimas – „lengvas, patogus ir ramus“.

Parodžiusi, kad šiuodu labai skirtingi žmonės iš tikrųjų širdies gilumoje yra broliai, pasaka padeda vaikui pasiekti ikisąmoninį supratimą, kad šiuodu veikėjai iš tikrųjų yra dvi tos pačios asmenybės dalys – kad id yra tokia pat neatskiriama mūsų asmenybės dalis kaip ir ego. Vienas iš didelių šios pasakos privalumų yra tas, kad jūreivis Sindbadas ir nešikas Sindbadas yra vienodai patrauklūs personažai. Neneigiama, kad abi mūsų prigimties pusės patrauklios, svarbios ir turi teisę gyvuoti.

Kol mintyse bent iš dalies neatskiriame sudėtingų dvasios polinkių, nesuprantame, kas lemia sutrikimą, kurį jaučiame dėl savęs, dėl priešingų jausmų, tarp kurių blaškomės, dėl poreikio juos integruoti. Norint pasiekti tokią integraciją, reikia suvokti, kad mūsų asmenybė turi tarpusavyje nederančių aspektų, ir

suprasti, kokie jie. „Jūreivis Sindbadas ir nešikas Sindbadas" leidžia suprasti, kad šiuos tarpusavyje nederančius mūsų dvasios aspektus reikia atskirti ir kad jie turi gyvuoti kartu, juos reikia integruoti, – du Sindbadai kasdien išsiskiria, bet kaskart vėl susieina.

Jei skaitoma tik ši viena pasaka, tai ji turi santykinį trūkumą: reikiamybė integruoti skirtingus mūsų asmenybės aspektus, kuriuos joje įkūnija du Sindbadai, pabaigoje simboliškai neišreiškiama. Jei tai būtų Vakarų pasaulio pasaka, ji baigtųsi žodžiais, kad nuo tada juodu drauge gyveno laimingai. Šįkart klausytojas pasakos pabaigoje jaučiasi šiek tiek apviltas, nes jam kyla klausimas, kodėl šiuodu broliai kasdien ir toliau išsiskiria ir iš naujo susieina. Žvelgiant paviršutiniškai, atrodytų daug suprantamiau, jei jie apsigyventų kartu visam laikui ir tobulai sutartų. Tokia pabaiga simboliškai išreikštų, kad herojui pavyko pasiekti dvasinę integraciją.

Tačiau jei tokia būtų pasakos pabaiga, nebūtų geros priežasties kitą naktį sekti pasakas toliau. „Jūreivis Sindbadas ir nešikas Sindbadas" yra viena iš „Tūkstančio ir vienos nakties"* pasakų. Pasakojimas apie septynias jūreivio Sindbado keliones „Tūkstantyje ir vienoje naktyje" išdėstytas taip, lyg iš tikrųjų būtų trukęs trisdešimt naktų.

---

* Pasakų rinktinė, paplitusi pavadinimu „Tūkstantis ir viena naktis", arba, kaip Burtono vertime, „Arabiški naktiniai pasilinksminimai" (*The Arabian Nights' Entertainments*), yra indiškos ir persiškos kilmės, o jos istorija siekia net dešimtą amžių. Skaičius 1001 neturėtų būti suprantamas pažodžiui. Anaiptol, „tūkstantis" arabiškai reiškia „nesuskaičiuojamai daug", taigi 1001 simbolizuoja begalybę. Vėlesni kompiliatoriai ir vertėjai suprato šį skaičių pažodžiui ir, padaliję vienas pasakas ir pridėję kitų, sudarė rinkinį, kuriame buvo toks skaičius pasakų.[30]

„TŪKSTANČIO IR VIENOS NAKTIES“ RĖMINANTI ISTORIJA

Pasakos apie du Sindbadus yra labai didelio pasakų ciklo dalis, dėl to galutinė atomazga – arba integracija – įvyksta tik pačioje „Tūkstančio ir vienos nakties“ pabaigoje. Todėl dabar turime aptarti rėminančią istoriją, kuria pradedamas ir baigiamas visas ciklas.[31] Karalius Šahrijaras yra labai nusivylęs moterimis, pagiežingas ir supykęs, mat sužinojo, kad buvo žmonos apgaudinėjamas su jo juodaodžiais vergais, taip pat kad tas pats nutiko ir jo broliui karaliui Šahzamanui; o dar – kad net patį galingiausią ir gudriausią džiną nuolat apgaudinėja viena moteris, kurią džinas mano esant rūpestingiausiai užrakintą.

Šahrijarui akis atvėrė brolis Šahzamanas, atskleidęs žmonos apgavystę. Apie Šahzamaną pasakojama: „Kai karalius [...] prisiminė, kas atsitiko žmonai, jį apėmė didelis liūdesys, ir jo veidas pagelto, o kūną pakirto silpnumas.“* Šahrijaro paklaustas, kodėl yra toks išsekęs, Šahzamanas atsako: „Broli mano, turiu širdyje piktžaizdę.“** Atrodo, brolis yra Šahrijaro antrininkas, todėl galime tarti, kad Šahrijarą taip pat baisiai kamuoja širdies piktžaizdė: karalius mano, kad niekas negali jo iš tikrųjų mylėti.

Visai praradęs tikėjimą žmonėmis, karalius Šahrijaras nusprendžia, kad nuo šiol jokiai moteriai nesuteiks progos jį dar kartą apgauti ir gyvens vien geiduliais. Nuo tada jis kasnakt miega su skaisčia mergele, o kitą rytą ji būna nužudoma. Galiausiai karalystėje nelieka santuokinio amžiaus mergelių, iš-

* Vertė Nida Rutkauskienė, cit. iš: *Tūkstantis ir viena naktis*: arabų pasakos, t. 1, Vilnius: Alna litera, 1994, p. 12.

** Ten pat.

skyrus Šahrazadą – karaliaus vizirio dukterį. Viziris nenori aukoti dukters, tačiau ši atkakliai tvirtina tėvui: „Išgelbėsiu jas nuo mirties."* Šahrazada gelbėja mergeles tūkstantį naktų iš eilės sekdama pasakas, kuriomis kaskart taip sužavi karalių, kad jis neliepia jos nužudyti, nes nori kitą naktį išgirsti pasakos tęsinį.

Gelbėjimo nuo mirties sekant pasakas motyvas, sutinkamas ciklo pradžioje, atsikartoja ir tolesnėse ciklo pasakose, taip pat jo pabaigoje. Pavyzdžiui, „Pasakoje apie pirklį ir džiną", pirmojoje iš tūkstančio ir vienos, džinas grasina nužudyti pirklį, tačiau jam taip patinka pirklio pasakojimas, kad jo pasigaili. Ciklo pabaigoje karalius prisipažįsta tikįs Šahrazada ir ją mylįs; Šahrazados meilė jį visam laikui išgydo nuo neapykantos moterims ir iki gyvenimo galo juodu laimingai gyvena kartu – bent jau taip leidžiama suprasti.

Du rėminančios istorijos veikėjai, vyras ir moteris, susitinka ištikti didelių gyvenimo krizių: karalius – pasibjaurėjęs gyvenimu ir kupinas neapykantos moterims, o Šahrazada – baimindamasi dėl savo gyvybės, tačiau pasiryžusi išgelbėti jį ir save. Jai pavyksta pasiekti tikslą pasekus daugybę pasakų. Vienos pasakos neužtektų, nes mūsų psichologiniai keblumai per sudėtingi ir juos įveikti per sunku. Sukelti tokį katarsį buvo galima tik pasekus labai įvairių pasakų. Tenka beveik trejus metus nuolat jas sekti, kol karalius išsivaduoja iš didelės depresijos ir išgyja. Kad integruotų savo asmenybę, patyrusią visišką dezintegraciją, jam reikėjo tūkstantį naktų atidžiai klausytis pasakų. (Čia reikėtų prisiminti, kad hinduistų medicina moko, jog sutrikusios psichikos žmogui turi būti sekama pasaka,

* Ten pat, p. 17.

nes jos apmąstymas jam padeda įveikti emocinį sutrikimą, – o „Tūkstančio ir vienos nakties“ ciklas yra indiškos ir persiškos kilmės.)

Pasakose yra daug prasmės lygmenų. Kitu prasmės lygmeniu šiuodu pasakos veikėjai reiškia vienas kitam prieštaraujančius mūsų polinkius. Jei šių polinkių neintegruosime, jie tikrai mus sunaikins. Karalius simbolizuoja asmenybę, kurią visiškai užvaldė id, nes, gyvenime patyrus ne vieną skaudų nusivylimą, ego nebeįstengia id riboti. Šiaip ar taip, ego užduotis yra saugoti mus nuo gniuždančios netekties, kurios simbolis šioje pasakoje yra karaliaus patirta seksualinė išdavystė. Jei ego nepavyksta mūsų nusaugoti, jis gyvenime netenka galios vadovauti.

Kita rėminančios istorijos veikėja, Šahrazada, simbolizuoja ego. Mums tai aiškiai leidžiama suprasti šiais žodžiais: „Buvo kalbama, kad ji turinti surinkusi tūkstantį metraščių knygų apie senovės tautas, kadai gyvenusius [...] poetus.“* „Be to, ji buvo skaičiusi mokslo ir medicinos knygų, įsiminusi eilėraščių, pasakojimų, tautosakos, karalių ir išminčių posakių, išmintinga, sąmojinga ir gerai išauklėta“ – čia išsamiai išvardyti ego požymiai. Taigi nevaldomą id (karalių) per ilgą laiką galiausiai sutramdo gryniausio ego poveikis. Tačiau šio ego atžvilgiu labai vyrauja superego – jo viršenybė tokia didelė, kad Šahrazada pasiryžusi rizikuoti gyvybe. Ji sako: „Aš arba liksiu gyva, arba tapsiu išpirka už musulmonų dukteris ir išgelbėsiu jas nuo mirties.“** Tėvas bando ją atkalbėti ir įspėja: „Nepasmerk savęs tokiam pavojui!“ Bet niekas negali palaužti Šahrazados ryžto ir ji atkakliai tvirtina: „Tik taip, o ne kitaip turi būti!“***

* Ten pat.

** Ten pat.

*** Ten pat.

Taigi Šahrazadoje matome ego, kurio atžvilgiu vyrauja superego, ir šis ego yra taip atskirtas nuo savanaudžio id, kad, siekdamas paklusti moralinei pareigai, yra pasiruošęs rizikuoti net žmogaus gyvybe. O karaliuje matome id, išlaisvintą nuo ego ir superego. Stiprų ego turinti Šahrazada imasi savo moralinio uždavinio turėdama tokį sumanymą: rasti progą pradėti sekti karaliui tokią įdomią pasaką, kad jis, panoręs išgirsti pabaigą, jos pasigailėtų ir paliktų gyvą. Ir iš tiesų, išaušus rytui ir Šahrazadai sustojus, karalius sau taria: „Aš neužmušiu jos, kol neišgirsiu pasakojimo pabaigos!"* Tačiau žavingu pasakojimu, kurio tęsinį karalius nori išgirsti, Šahrazados mirtis tik nukeliama kitai dienai. Norėdama pasiekti savo tikslą – išgelbėti musulmonų dukteris – Šahrazada turi padaryti daugiau.

Tik toks žmogus, kurio ego išmoko semtis teigiamos id energijos savo konstruktyviems tikslams įgyvendinti, gali pavesti ego valdyti ir taurinti kraugeriškus id polinkius. Tik tada, kai meilė karaliui tampa dar vienu Šahrazados pasakų įkvėpimo šaltiniu, – tai yra kai ego gauna stiprybės nebe tik iš superego (noro išgelbėti „musulmonų dukteris [...] nuo mirties"), bet ir iš id (meilės karaliui, kurį ji taip pat nori išvaduoti nuo apėmusios neapykantos ir depresijos), – ji pasiekia visišką asmenybės integraciją. Tokia asmenybė, kaip pasakojama rėminančioje istorijoje, gali išgelbėti pasaulį nuo blogio, pati tapusi laiminga ir padariusi laimingą kitą žmogų, kuris buvo rūškanas ir manė, kad laimė jam nepasiekiama. Kai Šahrazada prisipažįsta karalių mylinti, jis prisipažįsta mylįs ją. Šios vienos pasakos, „Tūkstančio ir vienos nakties" rėminančios istorijos, pabaiga, kurioje kraugeriška neapy-

* Ten pat, p. 26.

kanta virsta tvirta meile, yra geriausias įrodymas, kad visos pasakos turi galios pakeisti mūsų asmenybę.

Verta paminėti dar vieną „Tūkstančio ir vienos nakties" rėminančios istorijos elementą. Šahrazada nuo pat pradžios išreiškia viltį, kad sekamos pasakos padės jai „atpratinti karalių nuo jo įpročio", tačiau tam jai reikia jaunesnės sesers Dunjazados pagalbos. Šahrazada nurodo seseriai, ką daryti: „Kai nuvyksiu pas karalių, pasiųsiu tavęs, o tu kai ateisi ir pamatysi, kad karalius jau patenkinęs savo geismą su manim, sakyk: „O sesuo, pakalbėkim, papasakok mums ką nors, kad sutrumpėtų bemiegė naktis."* Taigi Šahrazada su karaliumi yra lyg vyras su žmona, o Dunjazada – lyg jų duktė. Noras pasiklausyti pasakų, kurį ji išsako, yra pirmas karalių su Šahrazada susiejantis saitas. Ciklo pabaigoje Dunjazados vietą užima mažas berniukas – karaliaus ir Šahrazados sūnus. Prisipažinusi, kad myli, Šahrazada atneša jį karaliui. Kai karalius tampa šeimos tėvu, jo asmenybės integracija patvirtinama.

Tačiau pasiekti tokią brandžią asmenybės integraciją, kokią įkūnija karaliaus figūra „Tūkstančio ir vienos nakties" pabaigoje, galime tik įveikę daugelį raidos krizių. Su dviem tokiomis glaudžiai susijusiomis krizėmis yra itin sunku susidoroti.

Pirma iš jų daugiausia susijusi su asmenybės integracijos klausimu: kas aš iš tikrųjų esu? Jei manyje slypi prieštaringi polinkiai, tai kuriems turėčiau pasiduoti? Pasaka pateikia tą patį atsakymą kaip ir psichoanalizė: kad prieštaringi polinkiai mūsų neblaškytų ir kraštutiniais atvejais nesudraskytų, turime juos integruoti. Tik taip galime susikurti vientisą asmenybę, galinčią sėkmingai, pasitikint savimi imtis gyvenime kylančių

* Ten pat, p. 20–21.

sunkumų. Asmenybės integracija nėra įgyvendinama kartą ir visam laikui; tai užduotis, su kuria susiduriame visą gyvenimą, nors skirtingais pavidalais ir skirtingu mastu. Pasakose tokia integracija nevaizduojama kaip viso gyvenimo darbas – tai atimtų vaikui drąsą, nes jam atrodo sunku net ir laikinai integruoti prieštaringus polinkius. Užtat kiekvienos pasakos „laimingoje“ pabaigoje vaizduojama kokio nors vidinio prieštaravimo integracija. Pasakų nesuskaičiuojamai daug, ir kiekvienos iš jų tema yra vis kitas kokio nors esminio prieštaravimo pavidalas, todėl visos kartu šios pasakos rodo, kad gyvenime susiduriame su daugeliu prieštaravimų, kuriuos visus atėjus laikui turime įveikti.

Antra labai sunki raidos krizė yra edipiškasis konfliktas. Jam kilus, vaikui tenka patirti daug skaudžių ir trikdančių dalykų, tačiau jei jam pavyksta atsiskirti nuo tėvų, ši patirtis jam padeda iš tikrųjų tapti savimi. Norėdamas atsiskirti nuo tėvų, vaikas turi išsivaduoti iš jų valdžios, taip pat – tai daug sunkiau – iš tos valdžios, kurią pats jiems suteikė dėl to, kad jautė nerimą ir poreikį nuo jų priklausyti, o dar jis turi atsikratyti noro, kad jie visada priklausytų vien jam, kaip jis jautėsi priklausąs jiems.

Daugelis pirmoje šios knygos dalyje aptariamų pasakų vaizduoja asmenybės integracijos poreikį, o antroje dalyje aptariamose pasakose skiriama dėmesio ir edipiškiems keblumams. Nagrinėdami šias pasakas, nuo žymiausio Rytų pasaulio pasakų ciklo pereisime prie tragedijos, kurioje slypi Vakarų dramos ir, pasak Freudo, visų mūsų gyvenimo užuomazgos.

PASAKOS APIE DU BROLIUS

Pasakose, kuriose du personažai – paprastai broliai – reiškia išoriškai nesuderinamus asmenybės aspektus, juodu, kitaip nei šio tipo pasakoje „Broliukas ir sesutė“, pasibaigus pradiniam vienybės laikotarpiui, paprastai išsiskiria, skiriasi ir jųdviejų likimas. Šiose pasakose, kurioms mūsų dienomis mažai teskiriama dėmesio, nors jos yra vienos seniausių ir plačiausiai paplitusių, namisėda ir linkęs į nuotykius brolis palaiko ryšius magijos priemonėmis. Linkęs į nuotykius brolis leidžia sau gyventi taip, kad tenkintų troškimus, arba nepaisyti pavojų, todėl žūva, tada pirmasis brolis iškeliauja jo gelbėti, o kai išgelbėja, juodu vėl laimingai gyvena drauge. Detalės įvairuoja: kartais, nors ir retai, vietoj dviejų brolių veikia dvi seserys arba brolis ir sesuo. Visų šių pasakų bendras bruožas – užuomina, kad du herojai yra tapatūs, ir vienas iš jų – atsargus ir protingas – yra pasirengęs rizikuoti gyvybe, kad išgelbėtų brolį, kvailai įstūmusį save į baisų pavojų; be to, visose tokiose pasakose būna koks nors stebuklingas daiktas, gyvybės simbolis, kuris veikėjui žuvus paprastai tuoj pat sunyksta, o kitam veikėjui tai būna ženklas skubėti į pagalbą.

Dviejų brolių motyvas yra svarbiausias seniausioje pasakoje, rastoje egiptiečių 1250 m. pr. Kr. papiruse.[32] Vėliau, per daugiau nei tris tūkstančius metų, ji įgavo daugelį pavidalų. Vienoje studijoje suskaičiuojama 770 skirtingų variantų, bet tikriausiai jų yra daug daugiau.[33] Vienuose variantuose labiau pabrėžiama viena prasmė, kituose kita. Norint suvokti visą pasakos savitumą, geriausia ne tik ją daugsyk perpasakoti ar išgirsti, – taip darant kokia nors iš pradžių nepastebėta smulkmena darosi vis prasmingesnė arba suvokiama

naujaip, – bet ir susipažinti su keliomis to paties motyvo variacijomis.

Visuose šios pasakos variantuose dvi figūros simbolizuoja priešingus mūsų prigimties aspektus, verčiančius mus priešingai elgtis. Pasakoje „Broliukas ir sesutė" renkamasi, ar sekti gyvūniškos prigimties akstinais, ar siekiant žmogiškumo suvaržyti kūniškų troškimų raišką. Taip veikėjai konkrečiai įkūnija vidinį dialogą, kurį pradedame svarstydami, kurį kelią pasirinkti.

Pasakose, kurių tema yra du broliai, šis vidinis id, ego ir superego dialogas papildomas dar viena priešprieša: parodomas siekis būti nepriklausomam bei ginti savo nuomonę ir priešingas polinkis – saugiai likti namie prisirišus prie tėvų. Nuo pat seniausio varianto šios pasakos pabrėžia, kad kiekviename iš mūsų slypi abu troškimai ir kurio nors iš jų nebeturėdami – nebenorėdami išlikti prisirišę prie praeities ar nebeturėdami potraukio rūpintis nauja ateitimi – mes neišgyventume. Pasakos įvykių eiga dažniausiai moko, kad visiškai atsiskyrus nuo savo praeities ištinka nelaimė, tačiau gyvenimas įsipareigojus vien praeičiai trukdo vystytis: nors žmogus būna saugus, jis negyvena savo gyvenimo. Gera klotis gyvenime įmanoma tik visiškai integravus šiuos priešingus polinkius.

Nors daugumoje šią temą plėtojančių pasakų namus palikęs brolis patenka į bėdą ir jį išgelbėja namie likęs brolis, kai kuriose, tarp jų ir seniausiame egiptietiškame variante, priešingai, svarbiausia yra namie likusio brolio pražūties istorija. Atrodo, šios pasakos moko, kad jei neišskleidžiame sparnų ir nepaliekame lizdo, mes to nepadarome dėl edipiško prisirišimo, ir tada jis mus pražudo. Ši senovės Egipto pasaka, matyt, daugiausia išsirutuliojo iš vieno pagrindinio motyvo: edipiš-

kas prisirišimas ir brolių konkurencija yra pragaištingi; tai yra reikia atsiskirti nuo vaikystės namų ir kurti nepriklausomą gyvenimą. Norėdami sėkmingai įveikti sunkumus, broliai turi atsikratyti edipiško ir vienas kitam jaučiamo pavydo ir vienas kitam padėti.

Egiptiečių pasakoje jaunesnysis nevedęs brolis atstumia brolienę, siekiančią jį sugundyti. Bijodama, kad jaunėlis jos neįskųstų, brolienė jį apšmeižia: tvirtina vyrui, neva dieveris mėgino ją sugundyti.* Apimtas pavydo ir supykęs, vyras bando jaunėlį nužudyti. Tik įsikišus dievams išgelbėjamas jaunesniojo brolio geras vardas ir paaiškėja tiesa, tačiau tik tada, kai jaunėlis gelbėdamasis jau yra pabėgęs. Apie jo žūtį vyresnysis brolis sužino sugedus gėrimams. Jis išeina gelbėti jaunėlio ir jam pavyksta brolį atgaivinti.

Vienas iš šios senovės Egipto pasakos elementų – žmogus kaltinamas tuo, ką nori padaryti pati kaltintoja: žmona apkaltina jaunėlį, kurį siekė sugundyti, – esą jis gundė ją. Taigi pasakoje vaizduojama nepageidautino savo polinkio projekcija į kitą žmogų; šis pavyzdys rodo, kad tos projekcijos tokios pat senos kaip ir žmonija. Įvykiai pasakojami taip, kaip juos mato broliai, todėl gali būti, kad jaunėlis projektavo savo troškimus į vyresniojo brolio žmoną ir kaltino ją tuo, ką pats norėjo padaryti, bet nedrįso.

Šioje pasakoje vedęs brolis yra išplėstinės šeimos, kurioje gyvena jo jaunesnysis brolis, galva. Šeimininko žmona tam tikra prasme yra visų jaunų šios šeimos narių, podraug ir jaunėlio, „motina“. Taigi pasaką galime interpretuoti kaip istoriją

---

* Biblijos pasakojimas apie Juozapą ir Potifaro žmoną, kurio veiksmo vieta yra Egipte, turbūt kilęs iš šios senovinės pasakos dalies.

arba apie motiną, kuri pasiduoda edipiškiems troškimams, – ji trokšta sūnaus vaidmenį atliekančio jaunuolio, – arba apie sūnų, trokštantį motinos ir kaltinantį ją turint tokių edipiškų troškimų.

Kad ir kaip ten būtų, pasaka aiškiai rodo, kad šiuo gyvenimo laikotarpiu jaunas žmogus palikdamas namus elgiasi gerai, nes jaunesniajam sūnui išeiti buvo naudinga, be to, išėjimas padeda išvengti edipiškų keblumų, nesvarbu, kam jų būtų kilę – sūnui ar motinai.

Šioje senovinėje dviejų brolių temos variacijoje vos teužsimenama, kad norint sėkmingai išspręsti konfliktą reikia dvasinės permainos: brolis persekiotojas labai gailisi sužinojęs, kad jaunėlį, kurį jis ketino nužudyti, žmona buvo apkaltinusi neteisingai. Šis variantas iš esmės yra pamokoma pasaka, perspėjanti, kad turime atsikratyti edipiško prisirišimo, ir mokanti, kad sėkmingiausiai tai galime padaryti pradėję nepriklausomą gyvenimą kitur, ne tėvų namuose. Kitas ryškus pasakoje matomas motyvas yra brolių konkurencija, nes pirmasis vyresnėlio impulsas yra iš pavydo nužudyti brolį. Jo geresnioji prigimtis kovoja su žemesniaisiais impulsais ir galiausiai nugali.

Pagal dviejų brolių motyvą sukurtose pasakose veikėjai yra, kaip mes sakytume, paaugliško amžiaus – vaizduojami tuo laikotarpiu, kai vaikas, kuris lig tol, kai dar nebuvo pradėjęs lytiškai bręsti, gyveno palyginti ramų emocinį gyvenimą, dėl naujų psichologinių aplinkybių patiria paauglišką įtampą ir sumišimą. Klausydamasis tokios pasakos, vaikas supranta (bent jau nesąmoningai), kad nors jam pasakojama apie paauglystės konfliktus, šie sunkumai yra būdingi mūsų situacijai visada, kai susiduriame su reikme užbaigti vieną raidos tarpsnį ir pradėti kitą. Toks konfliktas, kuris edipiniam vaikui būdingas ne

mažiau nei paaugliui, kyla visada, kai turime apsispręsti, ar žengti diferencijuotesnės psichikos ir asmenybės link, o norint žengti šį žingsnį būtina apriboti senus ryšius dar neužmezgus naujų.

Šiuolaikiškesniuose pasakos variantuose, tokiuose kaip brolių Grimmų pasaka „Du broliai", du veikėjai iš pradžių nėra atsiskyrę. „Paskui abu broliai nuėjo drauge į girią, tarėsi, tarėsi ir kažką sutarė. O kai vakare susėdo vakarieniauti, pasakė įtėviui: „Mes nepaliesim valgio ir nesuvalgysim nė kąsnelio, kol neišpildysi vieno mūsų prašymo."

Jų prašymas toks: „Dabar laikas po pasaulį pasidairyti, leisk mums keliauti į žmones."* Miškas, kur broliai ateina nuspręsti, jog nori gyventi savo gyvenimą, simbolizuoja vietą, kurioje susiduriama su vidine tamsa ir ji įveikiama; kur išsklaidomos abejonės dėl to, kas esi; ir kur pradedama suprasti, kuo nori būti.

Daugumoje pasakų apie du brolius vienas iš jų, kaip ir jūreivis Sindbadas, išskuba į pasaulį ir ten prašosi pavojų, o kitas, kaip nešikas Sindbadas, tiesiog lieka namie. Daugelyje Europos pasakų vaizduojama, kad iškeliavęs brolis ilgai netrukus atsiduria tamsaus miško gilumoje, ten supranta paklydęs, atsisakęs tvarkos, kurios jo gyvenimui buvo suteikę tėvų namai, tačiau dar nesusikūręs idėjų sistemos, kurią mes suformuojame tik tada, kai įgyjame gyvenimo patirties, su kuria mums tenka susidoroti daugiau ar mažiau savarankiškai. Nuo senų laikų beveik neįžengiamas miškas, kuriame paklystame, simbolizavo tamsų, paslėptą ir beveik nesuvokiamą mūsų pasąmonės pasaulį. Jei esame praradę idėjų sistemą, kuri mūsų

* Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 2, p. 114.

ankstesniam gyvenimui suteikdavo apibrėžtumo, jei dabar turime rasti savo būdą tapti savimi ir įžengėme į šią negyvenamą vietą dar nebūdami brandžios asmenybės, tačiau sugebėsime rasti iš čia kelią, – išeisime pasiekę daug brandesnį žmogiškumą.*

Šiame tamsiame miške pasakos herojus dažnai susitinka mūsų norų ir nerimo kūrinį – raganą. Vienam iš brolių taip atsitinka brolių Grimmų pasakoje „Du broliai". Kas nenorėtų turėti raganos, fėjos ar burtininko galių ir naudotis jomis visiems savo troškimams tenkinti, gauti visų norimų gėrybių ir bausti priešus? Ir koks žmogus nebijotų tokių galių, jei jų turėtų kas nors kitas ir galėtų jų padedamas jam pakenkti? Priešybes įasmeninančioje raganoje, labiau nei visuose kituose vaizduotės kūriniuose, kuriems esame suteikę stebuklingų galių, pavyzdžiui, fėjoje ar burtininke, persikūnija visada gera ankstyvos vaikystės motina ir visada bloga edipinės krizės motina. Bet ji nebėra įsivaizduojama pusiau tikroviškai, kaip visko su meile duodanti motina ar kaip jos priešybė – tai vaiką atstumianti ir reikli pamotė. Visai netikroviškai įsivaizduojama, kad ji antžmogiškai apdovanoja arba yra nežmoniškai pavojinga.

---

* Šį senovinį vaizdinį Dante primena *Dieviškosios komedijos* pradžioje:

Per vidurį gyvenimo kelionės,
aš pakliuvau į baisiai tamsią girią,
ir pamečiau aš tiesų kelią.

[Vertė Sigitas Geda, cit. iš: Dantė Aligjeris, *Dieviškoji komedija. Pragaras*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2007, p. 9.]

Čia jis randa ir „stebuklingą" pagalbininką Vergilijų. Šis rodo jam kelią šioje visiems žinomoje kelionėje, kurioje Dante iš pradžių pereina pragarą, paskui skaistyklą, o galiausiai pasiekia rojų.

Šiuodu raganos aspektai aiškiai pavaizduoti pasakose, kuriose miške pasiklydęs personažas susitinka žavią raganą, kuriai negali atsispirti ir kuri jiedviem užmezgus ryšį iš pradžių tenkina visus jo norus. Tai visko duodanti mūsų ankstyvosios vaikystės motina, kurią visi vėl tikimės susitikti gyvenime. Ši viltis ją kur nors rasti taip veikia ikisąmonę arba pasąmonę, kad suteikia mums jėgų palikti namus. Taigi pasaka savaip leidžia suprasti, kad mus dažnai suvilioja nepagrįstos viltys, nors turime iliuzijų, kad tesiekiame gyventi nepriklausomai.

Raganai išpildžius visus į pasaulį išėjusio veikėjo troškimus, kada nors ateina laikas, – paprastai tada, kai jis atsisako daryti, ką ji liepia, – kai ji tampa jam priešiška ir paverčia jį gyvūnu ar akmeniu. Tai yra atima iš jo visą žmogiškumą. Šiose pasakose ragana yra tokia, kokia vaikui atrodo ikiedipinė motina: ji visko duoda ir tenkina visus norus, bet tik tol, kol jis nereikalauja leisti elgtis savo nuožiūra ir kol lieka simbioziškai prie jos prisirišęs. Tačiau kai vaikas ima daugiau reikštis ir elgtis savarankiškiau, jis, suprantama, dažniau išgirsta „ne“. Vaikas, sudėjęs į šią moterį visas viltis ir susiejęs savo likimą su jos – arba manęs, kad jųdviejų likimai susieti, – dabar patiria didžiausią nusivylimą; ta, kuri duodavo jam duonos, tapo lyg akmeninė, – bent jau taip jam atrodo.

Kad ir kaip dviejų brolių motyvą įkūnijančiose pasakose įvairuotų detalės, visose pasakose kada nors ateina laikas, kai broliai vienas nuo kito atsiskiria, – kaip ir kiekvienam vaikui tenka užbaigti buvimo kartu tarpsnį. Tada įvyksta tai, kas simbolizuoja ne tik mūsų vidinį konfliktą, – jo simbolis yra skirtingi dviejų brolių veiksmai, – bet ir, ne mažiau svarbu, būtinybę atsisakyti vienos būties formos dėl kitos, aukštesnės. Kad ir koks būtų žmogaus amžius, kilus klausimui, ar atsiskirti nuo

tėvų, – o jis kuriuo nors gyvenimo laikotarpiu daugiau ar mažiau kyla visiems, – visada būna noras gyventi visiškai be jų ir be to, ką jie reiškia mūsų dvasiai, tačiau kartu būna ir priešingas troškimas – likti artimai prie jų prisirišusiam. Šie norai ryškūs prieš prasidedant mokykliniam amžiui, taip pat mokyklinio amžiaus pabaigoje. Pirmasis iš šių dviejų laikotarpių skiria ankstyvąją vaikystę nuo vėlyvosios, o antrasis – vaikystę nuo ankstyvosios pilnametystės.

Brolių Grimmų pasakos „Du broliai" pradžioje klausytojui leidžiama suprasti, kad jei du broliai, – tai yra du skirtingi mūsų asmenybės aspektai, – nebus integruoti, įvyks tragedija. Pasaka prasideda taip: „Gyveno kartą du broliai – vienas turtingas, kitas vargšas. Turtingasis buvo auksakalys ir piktos širdies žmogus. Vargšas pelnėsi duoną rišdamas šluotas, buvo geras ir doras. Jis turėjo du vaikus, jie buvo dvynukai, panašūs į viens kitą kaip du vandens lašai."*

Gerasis brolis randa auksinį paukštį, ir jo vaikai dvyniai aplinkiniu būdu, – suvalgę to paukščio širdį ir kepenis, – įgyja tokią galią: kas rytą rasti po pagalve auksinį pinigą. Pavydo graužiamas blogasis brolis įtikina dvynukų tėvą, kad tai velnio darbas ir kad norėdamas išsigelbėti jis turi berniukų atsikratyti. Blogojo brolio suklaidintas tėvas išvaro vaikus; juos užtinka ir įsūnija medžiotojas. Paūgėję vaikai išeina į mišką ir ten nusprendžia, kad jiedviem reikia keliauti į pasaulį. Įtėvis sutinka, kad vaikai turi išeiti, ir išsiskirdamas duoda jiedviem peilį, kuris šioje pasakoje yra stebuklingas daiktas.

Aptardami dviejų brolių motyvą pradžioje jau minėjome vieną būdingą šių pasakų bruožą: koks nors brolių tapatybę

* Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 2, p. 111.

simbolizuojantis stebuklingas gyvybės simbolis vienam iš jų parodo, kada kitam gresia didelis pavojus, ir tai sužinojęs brolis išskuba į pagalbą. Jei, kaip sakėme, du broliai reiškia psichinius procesus, kurie tam, kad gyvuotume, turi veikti kartu, stebuklingo daikto sunykimas ar supuvimas – tai yra dezintegracija – rodo asmenybės dezintegraciją, kuri prasideda, kai ne visi jos aspektai veikia kartu. Pasakoje „Du broliai" stebuklingas daiktas yra „šveitrus peilis", kurį įtėvis duoda su broliais išsiskirdamas ir apie kurį pasako: „Jei reikės jums kada išsiskirti, kryžkelėj įsmeikit peilį į medį, ir kai paskui katras čia sugrįšit, iš to peilio matysit, kas nutiko kitam: jei brolis bus miręs, ta pusė, į kurią jis nuėjo, bus surūdijusi, bet kol jis bus gyvas, ir peilio geležtė bus šveitri."*

Broliai dvyniai išsiskiria (įsmeigę peilį į medį) ir pradeda skirtingą gyvenimą. Vienas patiria daug nuotykių, paskui ragana paverčia jį akmeniu. Kitas netyčia randa peilį ir pamato, kad brolio pusė surūdijusi; supratęs, kad brolis žuvo, iškeliauja jo gelbėti ir pasiekia šį tikslą. Broliai vėl yra kartu – tai simbolis, reiškiantis, kad prieštaringų mūsų dvasios polinkių integracija pasiekta, – ir nuo tada gyvena laimingai.

Sugretinant tai, kas vyko tarp gerojo ir blogojo brolio, ir tai, kas nutiko tarp gerojo brolio dvynių sūnų, pasakoje leidžiama suprasti, kad jei prieštaringi asmenybės aspektai liks atskirti, iš to išeis vien bėdos: gyvenimas įveikia net ir gerąjį brolį. Jis netenka sūnų, nes nesupranta blogų mūsų prigimties polinkių, kuriuos simbolizuoja jo brolis, ir todėl neįstengia išsivaduoti iš jos padarinių. Broliai dvyniai, priešingai, gyvena labai skirtingai, o paskui ateina vienas kito gelbėti, – tai įgyvendin-

* Ten pat, p. 114.

tos asmenybės integracijos simbolis, – ir dėl to jie gali gyventi „laimingai“.*

„TRYS KALBOS“: *kaip pasiekiama integracija*

Jei norime suprasti savo tikrąją savastį, turime pažinti, kaip veikia mūsų psichika. Jei norime gerai atlikti savo vaidmenį, turime integruoti mūsų esybei būdingus prieštaringus polinkius. Šių polinkių atskyrimas ir jų įkūnijimas skirtinguose veikėjuose, kaip iliustruoja „Broliuko ir sesutės“ bei „Dviejų brolių“ pavyzdžiai, yra vienas iš būdų, kuriais pasakos padeda mums įsivaizduoti ir taip geriau suprasti, kas vyksta mumyse.

Kitą būdą pasakos priemonėmis parodyti, kokia ši integracija pageidautina, simbolizuoja pasakos veikėjas, kuris su kiekvienu iš šių skirtingų polinkių susiduria atskirai ir padaro juos savo asmenybės dalimi, galiausiai jie visi susijungia jame taip, kaip yra būtina visiškai nepriklausomybei ir tikram žmogiškumui pasiekti. Brolių Grimmų „Trys kalbos“ yra šio

* Dvynių tapatybė pabrėžiama ne kartą, nors ir simboliškai. Pavyzdžiui, juodu susitinka kiškį, lapę, vilką, mešką ir galiausiai liūtą. Dvyniai gyvūnų pasigaili ir neužmuša, ir šie visi atsidėkodami atiduoda broliams po du savo rūšies jauniklius. Išsiskirdami abu pasiima po vieną kiekvienos rūšies gyvūną, ir šie lieka ištikimi dvynių bendražygiai. Gyvūnai ne kartą imasi veikti išvien, todėl padeda šeimininkams išvengti didelių pavojų. Taip pasaka savaip dar kartą parodo, kad norint, jog gyvenime gerai sektųsi, visai skirtingi mūsų asmenybės aspektai turi veikti išvien ir būti integruoti. Šiuos asmenybės aspektus čia simbolizuoja kiškio, lapės, vilko, meškos ir liūto skirtumai.

tipo pasaka. Jos istorija siekia gana tolimą praeitį, yra aptikta jos variantų daugelyje Europos šalių bei kai kuriose Azijos šalyse. Nors ir sena, ši nesenstanti pasaka skamba taip, tarsi būtų buvusi parašyta mūsų dienų paaugliui apie jo konfliktus su tėvais arba tėvų nesugebėjimą suprasti, kas jaudina jų paauglius vaikus.

Pasaka prasideda taip: „Gyveno kartą Šveicarijoj senas grafas ir turėjo tik vieną vienintelį sūnų, bet tas buvo kvailas ir nieko negalėjo išmokti. Kartą tėvas ir sako:

– Klausyk, sūneli, nieko negaliu tau į galvą įkalti, nors darau ką tik įmanydamas. Turėsi iš namų eiti, atiduosiu tave vienam garsiam mokytojui, tegu jis pabando tave pralamdyti.“[34*]

Sūnus pas tą mokytoją prasimokė metus, o kai grįžo, tėvas pasipiktino išgirdęs, kad vaikas teišmoko „suprasti, ką šunys loja“**. Išsiųstas dar metams pasimokyti pas kitą mokytoją, sūnus grįžęs pasakė, kad išmoko „suprasti, ką paukščiai šneka“***. Įtūžęs, kad sūnus vėl iššvaistė laiką, tėvas pagrasino: „Aš išsiųsiu tave pas trečią mokytoją, bet jeigu ir ten nieko neišmoksi, tada aš tau daugiau nebe tėvas.“**** Praėjus metams sūnus į klausimą, ko išmokęs, atsakė: „Suprasti, ką varlės kvarkia.“***** Įniršęs tėvas išvarė sūnų ir įsakė tarnams nuvežti jį į mišką ir užmušti. Tačiau tarnai sūnaus pasigailėjo ir tiesiog paliko miške.

Daugelyje pasakų vaizduojami įvykiai prasideda nuo to, kad vaikai išvaromi, ir du svarbiausi šio išvarymo būdai yra

* Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 1, p. 186.

** Ten pat.

*** Ten pat.

**** Ten pat.

***** Ten pat, p. 187.

tokie: dar nepradėję lytiškai bręsti vaikai būna priversti išeiti patys („Broliukas ir sesutė") arba paliekami tokioje vietoje, iš kurios neranda kelio atgal („Anselis ir Grytutė"); pradėję lytiškai bręsti vaikai arba paaugliai atiduodami tarnams, kuriems įsakoma juos nužudyti, tačiau lieka gyvi, nes tarnai jų pasigaili ir tik dedasi nužudę („Trys kalbos", „Snieguolė"). Pirmojo tipo pasakojime išreiškiama vaiko baimė būti paliktam, antrojo – jo nerimas dėl gresiančio atpildo.

„Išvarymą" vaikas gali nesąmoningai išgyventi arba kaip savo norą atsikratyti vieno iš tėvų, arba kaip įsitikinimą, kad vienas iš tėvų nori atsikratyti jo. Vaiko išsiuntimas į pasaulį ar palikimas miške simbolizuoja ir vieno iš tėvų norą, kad vaikas taptų nepriklausomas, ir vaiko jaučiamą nepriklausomybės troškimą arba nerimą dėl jos.

Mažas vaikas tokiose pasakose tiesiog paliekamas, kaip Anselis ir Grytutė, nes laikotarpiu iki lytinės brandos jis nerimauja: „Jei nesu geras, klusnus vaikas, jei sukeliu tėvams rūpesčių, jie manimi gerai nebesirūpins; jie gali mane net palikti." Pradėjęs lytiškai bręsti vaikas tvirčiau įsitikinęs, kad sugebėtų pasirūpinti savimi, ir mažiau nerimauja dėl to, kad bus paliktas, todėl turi daugiau drąsos priešintis tėvams. Pasakose, kuriose vaikas atiduodamas tarnui nužudyti, jis būna sukėlęs grėsmę tėvų viršenybei arba savigarbai, kaip sukėlė grėsmę Snieguolė, būdama gražesnė už karalienę. „Trijose kalbose" sūnus sukelia abejonių tėvo grafo autoritetu, nes akivaizdžiai nesimoko to, ko, tėvo nuomone, turėtų mokytis.

Tėvas nenužudo vaiko, bet paveda šį blogą darbą tarnui, o tarnas vaiką paleidžia, ir tai rodo, kad viename lygmenyje konfliktas kilo ne su suaugusiaisiais apskritai, o tik su tėvais. Kiti suaugusieji padeda tiek, kiek išdrįsta, tiesiogiai nekon-

fliktuodami su tėvo valdžia. Kitame lygmenyje tai yra ženklas, kad nors paauglys jaučia nerimą dėl to, kad tėvas jo gyvenime vadovauja, iš tikrųjų taip nėra, – nes nors tėvas ir labai pasipiktina, jis neišlieja pykčio tiesiai ant vaiko, o turi pasitelkti tarpininką, tokį kaip tarnas. Tarnas neįgyvendina tėvo užmačių, ir tai rodo, kad kai tėvas imasi piktnaudžiauti turimu autoritetu, tėviška padėtis iš esmės nesuteikia jam jokios galios.

Jei daugiau mūsų paauglių augdami būtų gavę peno iš pasakų, galbūt (nesąmoningai) vis dar suvoktų, jog konfliktuoja ne su suaugusiųjų pasauliu ir ne su visuomene, o iš tikrųjų tik su savo tėvais. Be to, nors tėvai kartais gali atrodyti grėsmingi, ilgainiui laimi būtent vaikas, o pralaimi jie, – visų šio tipo pasakų pabaigoje labai aiškiai leidžiama tai suprasti. Vaikas ne tik pragyvena tėvus, bet ir juos pranoksta. Nors paaugliui ir tenka patirti raidos sunkumų, šis įsitikinimas, įsitvirtinęs pasąmonėje, leidžia jam jaustis saugiam, nes padeda patikėti būsima pergale.

Žinoma, jei daugiau suaugusiųjų vaikystėje būtų galėję sužinoti tai, ką byloja pasakos, ir jei būtų iš to pasimokę, jie ir suaugę tebeturėtų miglotą nuojautą, kad tėvui visada kvaila manyti, jog jis žino, ko vaikas turėtų stengtis išmokti, ir jausti grėsmę, jei paauglys dėl šių dalykų priešinasi jo valiai. Ypač netikėtas pasakos „Trys kalbos“ siužeto posūkis – nors tėvas pats išsiunčia sūnų mokytis ir parenka mokytojus, jis piktinasi tuo, ko jie moko sūnų. Šis pavyzdys rodo, kad šiuolaikinis tėvas, kuris išsiunčia vaiką į koledžą ir paskui niršta dėl to, ko šis ten išmoko, arba dėl mokantis vaiką ištikusių permainų, istorijos arenoje anaiptol ne pirmiena.

Vaikas ne tik nori, bet ir bijo, kad tėvai nepritars jo nepriklausomybės siekiui ir dėl to jam keršys. Jis to nori, nes tai

parodytų, kad tėvai negali vaiko paleisti, ir taip patvirtintų jo svarbą. Tapti vyru ar moterimi iš tikrųjų reiškia nustoti buvus vaiku – ši mintis dar nepradėjusiam lytiškai bręsti vaikui neateina į galvą, tačiau paauglys ją suvokia. Jei vaikas nori, kad tėvai prarastų jam galią, nesąmoningai jam atrodo, kad jis juos jau sunaikino (nes norėjo padaryti, kad jie tos galios nebeturėtų) arba ruošėsi sunaikinti. Visai suprantama, kad vaikas mano, jog tėvai nori atkeršyti.

Pasakoje „Trys kalbos" sūnus ne kartą paprieštarauja tėvo valiai, gindamas savo nuomonę, o tuo pat metu savo veiksmais žlugdo tėvo turimą valdžią. Dėl to vaikas pabūgsta tėvą pasistengsiant, kad jis būtų nužudytas.

Taigi „Trijų kalbų" veikėjas išeina į pasaulį. Iš pradžių jis užklysta į šalį, kurią yra ištikusi didelė nelaimė: visiems neduoda ramybės įnirtingas laukinių šunų lojimas; dar blogiau – tam tikromis valandomis tiems šunims reikia atiduoti suėsti žmogų. Veikėjas supranta šunų kalbą, todėl jie su juo pasikalba, pasako, kodėl yra tokie nuožmūs ir kaip juos nuraminti. Tai padarius šunys ramiai palieka šalį, o veikėjas dar kurį laiką ten pabūna.

Po kelerių metų jau vyresnio amžiaus sulaukęs personažas sumano keliauti į Romą. Pakeliui iš varlių kvarkimo jis sužino savo ateitį ir dėl to turi daug ką apmąstyti. Atvykęs į Romą, sužino, kad ką tik mirė popiežius, o kardinolai negali apsispręsti, ką išrinkti nauju popiežiumi. Kai tik jie nutaria, kad būsimąjį popiežių turėtų parodyti koks nors stebuklingas ženklas, veikėjui ant pečių nutupia du sniego baltumo balandžiai. Paklaustas, ar būtų popiežiumi, veikėjas nežino, ar yra to vertas; tačiau balandžiai jam pataria sutikti. Taigi jis įšventinamas, kaip buvo išpranašavusios varlės. Kai personažui tenka laikyti

mišias ir jis nemoka žodžių, balandžiai, visą laiką tupintys jam ant pečių, pasakinėja visus žodžius į ausį.

Tai pasakojimas apie paauglį, kurio poreikių tėvas nesupranta ir mano, kad sūnus kvailas. Sūnus neketina lavintis taip, kaip, tėvo nuomone, turėtų, ir atkakliai reikalauja leisti mokytis to, kas *jam* atrodo tikrai vertinga. Kad visiškai įgyvendintų savo galimybes, jaunuolis pirma turi pažinti savo sielą, o to joks tėvas negali nurodyti daryti, kad ir suprasdamas, jog tai vertinga, – nors šio jaunuolio tėvas to nesupranta.

Sūnus šioje pasakoje yra savęs ieškanti jaunystė. Trys skirtingi toli gyvenantys mokytojai, pas kuriuos sūnus atvyksta mokytis kai kurių dalykų apie pasaulį ir save, yra dar nepažinti pasaulio ir jo paties aspektai, kuriuos jis turi ištirti, o to negalėjo padaryti, kol buvo pernelyg artimai susijęs su namais.

Kodėl herojus pirma išmoko šunų kalbą, paskui – paukščių, o galiausiai varlių? Čia matome, kad skaičius „trys“ yra svarbus dėl dar vieno dalyko. Vanduo, žemė ir oras yra trys stichijos, kuriose skleidžiasi mūsų gyvenimas. Žmogus yra sausumos gyvūnas, kaip ir šunys. Šunys yra gyvūnai, gyvenantys arčiausiai žmogaus. Iš visų gyvūnų jie vaikui atrodo panašiausi į žmogų, tačiau taip pat jie reiškia instinktų laisvę – laisvę kandžiotis, nevaržomai tuštintis, be apribojimų tenkinti seksualinius poreikius, – ir kartu simbolizuoja aukštesnes vertybes, tokias kaip ištikimybė ir draugystė. Šunys gali būti išdresuoti suvaldyti agresyvų polinkį kandžiotis ir susitvardyti nesituštinę. Taigi atrodo suprantama, kad šunų kalbos mokomasi pirmiausia ir ji yra lengviausia. Ko gero, šunys simbolizuoja žmogaus ego – jo asmenybės aspektą, esantį arčiausiai psichikos paviršiaus, nes jo paskirtis yra reguliuoti žmogaus santykius su kitais ir su aplinkiniu pasauliu. Šunys nuo priešistorinių laikų

kartkartėmis atlikdavo šį vaidmenį, padėdavo žmogui gintis nuo priešų, taip pat parodydavo naujų būdų užmegzti ryšius su laukiniais žvėrimis ir kitais gyvūnais.

Paukščiai, galintys skraidyti aukštai danguje, simbolizuoja visai kitokią laisvę – sielos laisvę pakilti aukštyn ir, atrodytų, laisvai atsiplėšti nuo to, kas mus sieja su žemiškuoju gyvenimu, kurio labai tinkami simboliai yra šunys ir varlės. Šioje pasakoje paukščiai reiškia superego, skiriantį jėgas kilniems tikslams ir idealams, jo vaizduotės polėkius ir susikurtus idealus.

Jei paukščiai reiškia superego, o šunys – ego, tada varlės simbolizuoja seniausią žmogaus asmenybės dalį – id. Jei laikysime varles simboliu, reiškiančiu evoliucijos procesą, kurio metu sausumos gyvūnai, tarp jų ir žmogus, senovėje iš vandens stichijos perėjo ant sausos žemės, tai gali ir neatrodyti itin reikšminga. Bet net ir dabar visi pradedame gyvenimą vandens stichijos aplinkoje ir paliekame ją tik gimę. Varlės iš pradžių gyvena vandenyje buožgalvių pavidalu, paskui šio pavidalo atsikračiusios pasikeičia ir toliau gyvena abiejose stichijose. Varlės yra gyvybės forma, gyvūnijos evoliucijos procese atsiradusi anksčiau už šunis ir paukščius, o id yra ta asmenybės dalis, kuri egzistuoja anksčiau, nei susiformuoja ego ir superego.

Vadinasi, nors giliausiame lygmenyje varlės gali simbolizuoti pačią mūsų gyvenimo pradžią, lengviau įžvelgiamame lygmenyje jos reiškia mūsų gebėjimą iš žemesnės gyvenimo pakopos pereiti į aukštesnę. Vaizdžiai sakant, išmokti šunų ir paukščių kalbą – tai išankstinė sąlyga, būtina norint įgyti svarbiausią gebėjimą – tobulėti, iš žemesnės būties pakopos pereinant į aukštesnę. Varlės gali simbolizuoti ir žemiausią, primityviausią, seniausią mūsų esybės būvį, ir vystymąsi, prasidedantį nuo šio būvio. Šis vystymasis gali būti laikomas pa-

našiu į raidą nuo seniausių varų, reikalaujančių primityviausio pasitenkinimo, iki brandaus ego, kuris geba siekti pasitenkinimo naudodamasis didžiuliais mūsų planetos ištekliais.

Taip pat ši pasaka parodo, kad vien suprasti visus pasaulio ir mūsų gyvenimo jame aspektus (žemę, orą, vandenį), taip pat mūsų vidinio gyvenimo aspektus (id, ego, superego) mums nėra itin naudinga. Toks supratimas mums naudingas ir prasmingas tik tada, kai jį pritaikome toje veikloje, kuria užsiimame pasaulyje. Mokėti šunų kalbą neužtenka – turime dar ir gebėti susitvarkyti su tuo, ką šunys simbolizuoja. Nuožmūs šunys, kurių kalbą veikėjas privalo išmokti, kad pasiektų aukštesnį žmogiškumą, simbolizuoja smurtines, agresyvias, griaunamąsias žmogaus varas. Jei liekame nuo šių varų nutolę, jos gali mus sunaikinti – kaip tie šunys, kurie pasakoje suėda kai kuriuos žmones.

Šunys glaudžiai susiję su analiniu potraukiu savintis, nes jie sergi didelį lobį. Dėl to jie tokie nuožmūs. Supratęs šią didelę įtampą, pažinęs ją (jos pažinimas vaizduojamas simboliškai – herojus išmoksta šunų kalbą), herojus gali juos sutramdyti, ir iš to tuoj pat gauna naudos: lobis, kurį šunys taip aršiai saugojo, tampa pasiekiamas. Jei su pasąmone susidraugaujama ir jai duodama, kas priklauso, – personažas šunims atneša ėdalo, – tai, kas buvo taip nuožmiai slepiama, išstumtas turinys, tampa pasiekiama ir ne tik nebedaro žalos, bet ir tampa naudinga.

Išmokus šunų kalbą, lengvai išmokstama ir paukščių kalbos. Paukščiai simbolizuoja aukštesnius superego siekius ir ego idealą. Kai veikėjas įveikia id nuožmumą ir analinį potraukį savintis, kai susiformuoja jo superego (išmoksta paukščių kalbą), jis yra pasirengęs susidurti su pirmykščiu senovės varliagyviu. Kartu čia pasakos kalba užsimenama, kad personažas

įgyja lytinių įgūdžių: pasakoje sakoma, kad jis išmoko varlių kalbą. (Kodėl varlės, rupūžės ir panašūs gyvūnai pasakose reiškia lytiškumą, svarstoma toliau, nagrinėjant pasaką „Karalaitis varlė“.) Taip pat neatsitiktinai varlės, kurios raidos cikle iš žemesnės formos pereina į aukštesnę, pasako veikėjui apie artėjančią permainą, perėjimą į aukštesnę būties pakopą – tapimą popiežiumi.

Balti balandžiai, kurie religinėje simbolikoje reiškia Šventąją Dvasią, įkvepia veikėją ir padeda jam pasiekti aukščiausią žemėje padėtį; jis pasiekia ją, nes išmoksta klausytis balandžių ir daryti tai, ką jie liepia. Personažas sėkmingai įgyvendino asmenybės integraciją: išmoko suprasti ir valdyti savo id (nuožmius šunis), klausyti superego (paukščių), nors nesileisti visiškai jo valdomam, taip pat atkreipti dėmesį, kokių vertingų žinių jam gali suteikti varlės (lytiškumas).

Nežinau jokios kitos pasakos, kurioje būtų taip glaustai apsakyta, kaip paauglys įgyvendina visas galimybes, glūdinčias jame ir pasaulyje. Pasiekęs tokią integraciją, herojus tampa žmogumi, tinkamu eiti aukščiausias žemėje pareigas.

„TRYS PLUNKSNELĖS“: *jauniausias vaikas kaip kvailutis*

Dažnai susidaro įspūdis, kad skaičius „trys“ pasakose yra užuomina į tai, kas psichoanalizėje laikoma trimis psichikos aspektais: id, ego ir superego. Iš dalies tai patvirtina dar viena brolių Grimmų, pasaka „Trys plunksnelės“.

Šioje pasakoje simboliškai vaizduojamas ne tiek žmogaus psichikos dalijimas į tris dalis, kiek būtinybė susipažinti su pasąmone, išmokti vertinti jos galias ir naudotis jos ištekliais. Nors pasakos „Trys plunksnelės“ veikėjas laikomas kvailu, jis pasiekia pergalę, nes išmoksta šių dalykų, o jo varžovai, kurie kliaunasi „gudrumu“ ir sutelkia visą dėmesį į paviršių, pasirodo esą kvaili. Jie šaiposi iš „kvailo“ brolio, kuris nenutolsta nuo savo prigimties pamato, bet jis prieš juos laimi – tai rodo, kad sąmonė, atsiskyrusi nuo savo nesąmoninių ištakų, mus klaidina.

Vaiko, kurį vyresni broliai ar seserys užgaulioja ir atstumia, motyvas pasakose buvo plačiai paplitęs visais laikais, ypač „Pelenės“ pavidalu. Bet pasakose, kuriose svarbiausias veikėjas yra kvailas vaikas, – pavyzdžiui, „Trys kalbos“ ir „Trys plunksnelės“, – pasakojama kitokia istorija. Čia nesakoma, kad „kvailas“ vaikas, kurio kiti šeimos nariai negerbia, nelaimingas. Jo laikymas kvailu pateikiamas kaip gyvenimo tikrovė, kuri jam nelabai terūpi. Kartais susidaro įspūdis, kad „kvailučiui“ nerūpi, jog jis kvailas, nes kiti iš jo nieko nesitiki. Tokių pasakų veiksmo užuomazgoje ramų kvailučio gyvenimą pertraukia koks nors reikalavimas – pavyzdžiui, grafas išsiunčia sūnų mokytis. Pasakų, kuriose veikėjas iš pradžių vaizduojamas kaip kvailutis, nesuskaičiuojamai daug, todėl reikia kaip nors paaiškinti, kodėl esame linkę tapatintis su juo daug anksčiau, nei jis pasirodo esąs pranašesnis už tuos, kurie jo nė kiek nevertina.

Pamatęs, koks aplinkinis pasaulis sudėtingas, mažas vaikas, net jei būtų labai gabus, jaučiasi kvailas ir nevisavertis. Atrodo, kad visi kiti išmano ir sugeba daug daugiau nei jis. Dėl to daugelis pasakų prasideda nuo to, kad personažas menkinamas ir

laikomas kvailu. Tokius jausmus vaikas jaučia sau ir projektuoja juos ne tiek į visą pasaulį, kiek į tėvus ir vyresnius brolius bei seseris.

Net jei kai kuriose pasakose, pavyzdžiui, „Pelenėje", pasakoma, kad vaikas gyveno laimingai, kol jo ar jos neištiko nelaimė, niekada netvirtinama, kad tuo metu vaikas daug išmanė ar sugebėjo. Vaikas buvo laimingas dėl to, kad iš jo nieko nebuvo reikalaujama ir jam visko buvo parūpinama. Mažas vaikas nėra kaltas dėl savo nevisavertiškumo, tačiau kaip tik dėl to baiminasi esąs kvailas, – todėl pasaka, kuri niekur nepaaiškina, kodėl vaikas laikomas kvailu, psichologiškai teisinga.

Kiek siekia vaiko sąmonė, kelerius pirmuosius jo gyvenimo metus nieko nevyko, nes jei viskas klostosi normaliai, vaikas neprisimena vykus vidinių konfliktų, kol tėvai nepradėjo kelti konkrečių reikalavimų, prieštaraujančių jo troškimams. Iš dalies dėl šių reikalavimų vaikas patiria konfliktų su pasauliu, o šių reikalavimų internalizacija padeda formuotis superego ir įsisąmoninti vidinius konfliktus. Todėl tie keleri pirmieji metai prisimenami kaip bekonflikčiai ir laimingi, bet tušti. Pasakoje tai vaizduojama taip: vaiko gyvenime nieko nevyksta, kol jis nesuvokia savo konfliktų su tėvais, taip pat konfliktų savyje. „Kvailumas" reiškia gyvenimo tarpsnį, kai asmenybė nediferencijuota, o jam pasibaigus prasideda sudėtingos asmenybės dalių – id, ego ir superego – kovos.

Paprasčiausiame, visai tiesioginės prasmės, lygmenyje pasakos, kurių herojus yra jauniausias ir nenuovokiausias, teikia vaikui paguodos ir vilties dėl ateities, o to jam reikia labiausiai. Net jei vaikas savęs visai nevertina, – ir šį požiūrį į save projektuoja į kitus, – ir bijo, kad iš jo niekada nieko neišeis, pasaka rodo, kad jis jau pradėjo įgyvendinti savo galimybes. Kai

sūnus pasakoje „Trys kalbos“ išmoksta šunų, o paskui paukščių ir varlių kalbas, tėvui tai tėra aiškus ženklas, kad jo sūnus kvailas, tačiau iš tikrųjų vaikas žengė labai svarbius žingsnius tapimo savimi link. Šių pasakų baigtis vaikui byloja, kad jis, save laikęs ar kitų laikytas negabiausiu, vis dėlto pranoks visus.

Ši mintis geriausiai įtikina, kai pasaka sekama daug kartų. Pirmą kartą pasekus pasaką apie „kvailelį“, vaikas gali neįstengti su juo susitapatinti, kad ir koks kvailas jaustųsi esąs. Tai būtų pernelyg grėsminga, pernelyg prieštarautų jo savimeilei. Tik tada, kai išgirdęs pasaką daug kartų vaikas jaučiasi visiškai tikras, jog veikėjas pasirodys pranašesnis už kitus, jis įstengia susitapatinti su juo nuo pradžių. Tik ėmus tapatintis pasaka gali padrąsinti, kad menkinamasis požiūris į save yra klaidingas. Nepradėjusiam tapatintis su tokiu veikėju vaikui kaip asmenybei pasaka mažai tereiškia. Bet kai vaikas ima tapatintis su kvailu arba žeminamu pasakos personažu, kuris, kaip jis žino, galiausiai parodys savo pranašumą, jis ir pats pradeda įgyvendinti savo galimybes.

Hanso Christiano Anderseno „Bjaurusis ančiukas“ yra pasaka apie paukštį, kuris, kai buvo jaunikl is, buvo visai nevertinamas, bet galiausiai visiems, kurie iš jo šaipėsi ir tyčiojosi, įrodo esąs pranašesnis. Šioje pasakoje įkūnytas dar ir jauniausio, vėliausiai gimusio, herojaus motyvas, nes visi kiti ančiukai į pasaulį iš kiaušinių išsikalė anksčiau. Kaip ir dauguma Anderseno pasakų, ši, nors ir žavinga, yra daugiau skirta suaugusiesiems. Žinoma, vaikams ji taip pat patinka, tačiau nėra naudinga. Net jei vaikas šią pasaką mėgsta, ji nukreipia jo vaizduotę neteisinga linkme. Vaikas, kuris jaučiasi nesuprastas ir nevertinamas, gali norėti būti kitos rūšies atstovu, tačiau jis žino, kad toks nėra. Kad gyvenime jį lydėtų sėkmė, jam *nereikia*

išaugti į kitos prigimties būtybę, – kaip nutiko ančiukui, iš kurio išaugo gulbė, – tik įgyti geresnių savybių ir pasirodyti geriau, nei tikisi kiti, esant tos pačios prigimties kaip jo tėvai ir broliai. Tikrose pasakose matome, kad veikėjas, – kad ir kiek permainų jį ištiktų, kad ir būtų paverstas gyvūnu ar net akmeniu, – pabaigoje visada yra žmogus, kaip ir pradžioje.

Jei vaikas skatinamas manyti, kad yra kitos rūšies, ši mintis, kad ir kokia patraukli būtų, gali jį nukreipti priešinga kryptimi, nei pataria pasakos, – o jos pataria, jog norint pasiekti pranašumą reikia ką nors nuveikti. Tokia reikmė pasakoje „Bjaurusis ančiukas" neišreikšta. Įvykiai tiesiog nulemti, – ir nesvarbu, personažas imasi ką nors daryti ar ne, – jie klostosi kaip nulemta. O pasakoje herojaus gyvenimą keičia jo poelgiai.

Mintis, kad lemtis nepermaldaujama, – slogus pasaulėvaizdis, – gerai pasibaigiančioje pasakoje „Bjaurusis ančiukas" tokia pat aiški kaip ir Anderseno „Mergaitės su degtukais" liūdnoje pabaigoje. Ši pasaka itin paveikia jausmus, tačiau vargu ar tinka tapatintis. Patirdamas kančią vaikas tikrai gali susitapatinti su šios pasakos veikėja, bet jei taip atsitinka, pasaka skatina visišką pesimizmą ir susitaikymą su likimu. „Mergaitė su degtukais" yra pamokoma istorija apie pasaulio žiaurumą: ji sužadina atjautą pažemintiesiems. Tačiau vaikui, kuris jaučiasi paniekintas, reikia ne atjautos kitiems, patekusiems į tokią pačią sunkią padėtį, o veikiau tikrumo, kad jis gali išvengti tokio likimo.

Kai pasakos personažas yra ne vienintelis vaikas, o vienas iš kelių ir pasakos pradžioje sugeba mažiau už kitus arba sulaukia daugiausia užgaulių (nors pabaigoje smarkiai pranoksta tuos, kurie iš pradžių buvo pranašesni), jis beveik visada yra

trečias vaikas. Tai nebūtinai išreiškia brolių ir seserų konkurenciją su jaunėliu – tam tiktų bet kuris skaičius, nes vyresnio vaiko pavydas ne mažesnis. Bet kiekvienam vaikui kartais atrodo, kad jis šeimoje užima žemą padėtį, o pasakoje tai parodoma vaizduojant pagrindinį personažą kaip jauniausią arba mažiausiai vertinamą, arba kaip abejokį. Bet kodėl jis taip dažnai yra trečias?

Norėdami suprasti priežastį, turime atsižvelgti į dar vieną skaičiaus „trys" reikšmę pasakose. Pelenę užgauliojančios dvi įseserės priverčia ją užimti ne šiaip žemiausią padėtį, o būtent trečią vietą; taip pat atsitinka ir „Trijų plunksnelių" veikėjui bei nesuskaičiuojamų kitų pasakų veikėjams, kurie pradeda nuo žemiausio laiptelio. Kitas šių pasakų bruožas yra tas, kad kiti du broliai beveik nesiskiria – jie elgiasi ir atrodo vienodai.

Ir pasąmonėje, ir sąmonėje skaičiai reiškia žmones – šeimos situacijas ir santykius. Mes gana sąmoningai suvokiame, kad „vienas" reiškia mus pasaulio atžvilgiu, – šį faktą patvirtina tai, kad dažnai kalbama apie „pirmąjį numerį"*. „Du" reiškia porą, kaip meilėje ar santuokoje. „Du prieš vieną" reiškia, kad konkuruojant kas nors neteisingai, net beviltiškai pralenkiamas. Pasąmonėje ir sapnuose „vienas" gali reikšti arba save patį, kaip ir sąmonėje, arba – ypač vaikams – tą iš tėvų, kuris vyrauja. Suaugusiesiems „vienas" taip pat reiškia tą žmogų, kuris mums vadovauja, pavyzdžiui, viršininką. Vaiko protu „du" paprastai reiškia du tėvus, o „trys" – jį patį tėvų atžvilgiu, bet ne brolių ar seserų atžvilgiu. Būtent dėl to – kad ir kokia būtų vaiko padėtis, palyginti su brolių ir seserų, – skaičius „trys" reiškia jį patį. Kai

* *Number one*, pažodžiui – „pirmas numeris" arba „pirmasis", angliškai gali reikšti ir „save patį" (*vert. past.*).

pasakoje vaikas yra trečiasis, klausytojui nesunku su juo tapatintis, nes svarbiausioje šeimos struktūroje vaikas yra trečias ir užima žemiausią vietą – nesvarbu, ar jis būtų vyriausias iš brolių ir seserų, ar vidurinysis, ar jauniausias.

Pranokti „du“ pasąmonėje reiškia pasirodyti geresniam už abu tėvus. Vaikas jaučiasi tėvų užgauliojamas, nereikšmingas, apleistas; pralenkti juos reiškia pasiekti savo, ir daug aiškiau nei pasiekus pergalę prieš brolį ar seserį. Tačiau vaikui sunku sau pripažinti, kaip karštai jis trokšta pranokti tėvus, todėl pasakoje šis pasiekimas užslepiamas: vaizduojama, kaip pralenkiami du broliai, kurie jį taip menkai tevertina.

Tik lyginant su tėvais yra suprantama, kad „trečiasis“, tai yra vaikas, pradžioje nieko nesugeba, yra tinginys ar kvailutis; tik jų atžvilgiu jis augdamas taip nuostabiai atsigriebia. Vaikas tai gali tik tada, kai jam padeda, jį pamoko ir skatina kas nors vyresnis. Mat padedamas suaugusio mokytojo vaikas gali pasiekti tėvų lygį arba dar aukštesnį. Pasakoje „Trys kalbos“ jam užsienio miestuose padeda trys mokytojai, o „Trijose plunksnelėse“ jauniausiam sūnui padeda sena rupūžė, labai panaši į senelę.

„Trys plunksnelės“ prasideda taip: „Gyveno kartą karalius ir turėjo tris sūnus. Du buvo gudrūs ir protingi, o trečiasis toks nesušutėlis, – žodžio iš jo neišpeši. Ir vadino jį visi tik Kvailučiu.

Atėjo metas, kai karalius paseno, nustojo sveikatos ir pradėjo apie mirtį galvoti, bet nežinojo, kuris sūnus po jo turėtų karalystę paveldėti. Ir tarė jiems:

– Keliaukit į pasaulį, ir kuris man atnešit gražiausią kilimą, tas po mano galvos ir būsit karalius.

Ir kad nekiltų tarp sūnų kokių ginčų, išsivedė juos iš rūmų, papūtė į orą tris plunksneles ir tarė:

– Į kurią pusę jos nuskris, ten ir eikit.

Viena plunksnelė nuskrido į rytus, antra į vakarus, o trečia paskrido kiek tiesiai ir nusileido ant žemės. Ir nuėjo vienas brolis į dešinę, antras į kairę, tik pasijuokė jie iš Kvailučio, kuris turėjo pasilikti ten, kur nusileido trečia plunksnelė.

Atsisėdo Kvailutis ir sėdi nusiminęs. Staiga žiūri – ogi netoli plunksnelės durys į požemį besančios. Atvožė jis tas duris, rado laiptus ir nulipo jais žemyn.“*

Kai nesi apsisprendęs, kuria kryptimi eiti, papūsti į orą plunksnelę ir sekti paskui ją yra senas vokiečių paprotys. Daugelyje kitų šios pasakos variantų, pavyzdžiui, graikiškose, slaviškose, suomiškose ir indiškose jos variacijose, pasakojama apie tris strėles, paleidžiamas į orą siekiant nuspręsti, kuria kryptimi eiti broliams.[35]

Mūsų dienomis atrodo ne itin suprantama, kad karalius renkasi įpėdinį pagal tai, kuris sūnus parneš namo gražiausią kilimą, tačiau praeityje „kilimais“ buvo vadinami ir sudėtingiausi austi raštai; o likimo deivės ausdavo voratinklį, kuris lemdavo žmogaus likimą. Taigi tam tikra prasme karalius pasakė, kad tai nuspręsti turėtų likimo lėmėjos.

Lipimas žemyn į žemės tamsybes yra nusileidimas į požemio karalystę. Kvailutis šitaip iškeliauja į vidaus sritį, o du jo broliai tuo metu klaidžioja paviršiuje. Neatrodo pritempta sakyti, kad čia pasakojama, kaip Kvailutis ėmėsi tyrinėti savo pasąmonę. Apie šią galimybę buvo užsiminta pasakos pradžioje, kur supriešinamas brolių gudrumas ir Kvailučio paprastumas, nekalbumas. Pasąmonė į mus kreipiasi vaizdų kalba, o ne žodžiais, ir, palyginti su proto kūriniais, ji paprasta. Be to,

* Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 2, p. 146.

jei lyginama su ego ir superego, ji, kaip ir Kvailutis, laikoma žemiausiu mūsų psichikos aspektu, tačiau jei ja gerai naudojamasi, tai ji yra mūsų asmenybės dalis, iš kurios galime gauti daugiausia stiprybės.

Nusileidęs laiptais, Kvailutis randa kitas duris, šios atsidaro pačios. Jis įžengia į kambarį, o ten tupi didelė stora rupūžė, aplink ją sutūpusios mažos rupūžėlės. Didžioji rupūžė klausia Kvailučio, ko jis nori. Atsakydamas Kvailutis paprašo gražiausio kilimo ir jį gauna. Kituose variantuose Kvailučiui reikiamą daiktą parūpina koks nors kitas gyvūnas, bet tai visada gyvūnas. Tai rodo, kad pasiekti pergalę Kvailučiui leidžia tai, jog jis pasikliauna savo gyvūniška prigimtimi, paprastomis ir pirmykštėmis mumyse glūdinčiomis jėgomis. Rupūžė atrodo nerangus gyvūnas, iš tokios paprastai nesitikime, kad ji padarys ką nors dailaus. Bet kai šia žemiška prigimtimi tinkamai naudojamasi siekiant aukštesnių tikslų, ji pasirodo daug pranašesnė už paviršutinišką brolių protingumą. Jie pasirenka lengvą kelią – likti paviršiuje.

Kaip įprasta šio tipo pasakose, kiti du broliai visai nesiskiria. Jie elgiasi taip panašiai, kad gali kilti klausimas, kodėl pasakos minčiai išreikšti reikia daugiau nei vieno. Matyt, būtina, kad jie nesiskirtų, nes tai yra simbolis, reiškiantis, jog jų asmenybės nediferencijuotos. Kad tai klausytojui paliktų įspūdį, reikia daugiau nei vieno brolio. Vienintelis brolių veiklos pagrindas yra labai išsekintas ego, nes jų ego atskirtas nuo galimo stiprybės ir turtų šaltinio – id. Bet jie neturi ir superego, nejaučia aukštesnių dalykų ir yra patenkinti pasirinkę lengvą kelią. Pasakoje sakoma taip: „O kiti du broliai laikė jaunėlį visišku kvaiša ir galvojo, kad nieko doro jis neras ir neparneš. „Nėra ko mums čia daug vargti ir ieškoti", – sakė

jie, nugobė pirmai sutiktai piemenei nuo pečių storą gūnią ir parnešė karaliui.“*

Kai jaunėlis tuo pat metu grįžta su gražiu kilimu, karalius apstulbęs sako, kad po teisybei karalystė turėtų atitekti Kvailučiui. Anuodu prieštarauja ir prašo dar vieno išbandymo. Šį kartą nugalėtojas turi parnešti gražiausią žiedą. Vėl į orą papūstos trys plunksnelės nuskrenda lygiai tomis pačiomis kryptimis. Kvailutis iš rupūžės gauna gražų žiedą ir laimi, nes „vyresnieji broliai pasijuokė iš Kvailučio, išsiruošusio aukso žiedo ieškoti, ir daug sau galvos nesuko – išmušė iš seno stebulės apsago vinis ir parnešė karaliui.“**

Du vyresnieji broliai tol neduoda karaliui ramybės, kol šis sutinka skirti trečią išbandymą; šįsyk laimės tas, kuris parves gražiausią moterį. Vėl pasikartoja tie patys įvykiai. Bet šį kartą yra vienas su Kvailučiu susijęs skirtumas. Kaip ir anksčiau, jis nusileidžia pas storąją rupūžę ir pasako jai, kad turi parvesti namo gražiausią moterį. Tada didžioji rupūžė, anksčiau tiesiog duodavusi, ko jis prašo, dabar duoda išskaptuotą geltoną ropę***, pakinkytą šešiomis pelėmis. Nusiminęs Kvailutis klausia, ką jam su ta rope veikti. Didžioji rupūžė atsako: „Įsodink į ją vieną mano mažą rupūžėlę.“**** Jis išsirenka iš būrio rupūželių vieną ir įtupdo į geltoną ropę. Vos ten atsitūpusi rupūžėlė virsta nuostabiai gražia mergele, ropė – karieta, o pelės – žirgais. Apsikabinęs mergelę, Kvailutis su viskuo atvyksta pas karalių. „Netrukus sugrįžo ir broliai. Išėję iš namų, jie net nesi-

* Ten pat, p. 148.

** Ten pat, p. 149.

*** Kituose pasakos vertimuose rupūžė duoda jam ne ropę, o morką ar griežtį (*vert. past.*).

**** Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 2, p. 149.

stengė ieškoti gražios merginos, pasičiupo pirmą pasitaikiusią kaimo mergą ir parsivedė namo. Jas pamatęs, karalius tarė:

– Po mano galvos karalystė atiteks jaunėliui."*

Kiti du broliai dar kartą paprieštarauja ir pasiūlo trims brolių parsivestoms moterims šokti per menėje kabantį didelį lanką, manydami, jog grakšti mergina, kurią Kvailutis parsivedė namo, peršokti nesugebės. Dviejų brolių parsivestos nerangios valstietės susilaužo kaulus, o graži mergina, kurią Kvailutis gavo iš rupūžės, lengvai peršoka lanką. Dabar prieštarauti nebegalima. „Kvailutis gavo karūną ir ilgai ir išmintingai karaliavo."**

Nors du paviršiumi klaidžioję broliai buvo tariamai protingi, jų radiniai nedailūs. Tai užuomina, kad protas, kuris nesiremia pasąmonės – ir id, ir superego – galiomis ir nėra jų palaikomas, yra ribotas.

Jau aptarta, koks nepaprastai dažnas pasakose yra skaičius „trys" ir ką jis gali reikšti. Šioje pasakoje jis pabrėžiamas net labiau nei kai kuriose kitose. Pasakojama apie tris plunksneles, tris brolius, tris išbandymus ir dar papildomą ketvirtą, kuris kitoks. Jau minėjau kai kurias galimas gražaus kilimo reikšmes. Pasakojama, kad Kvailutis pargabeno „tokį gražų ir dailų kilimą, kokio ten, ant žemės, niekas nebūtų mokėjęs išausti"*** ir „žiedą, kuris blizgėjo brangakmeniais ir buvo toks gražus, kad joks auksakalys žemėje nebūtų mokėjęs tokio padaryti"****. Taigi tai, ką gauna Kvailutis, yra ne paprasti daiktai, o labai meniški dirbiniai.

---

* Ten pat.
** Ten pat, p. 150.
*** Ten pat, p. 148.
**** Ten pat, p. 148–149.

Vėl remdamiesi psichoanalizės įžvalgomis galime sakyti, kad pasąmonė yra meno šaltinis, jo varomoji jėga; menui suteikia pavidalą superego idėjos; o nesąmoningas bei sąmoningas idėjas, kurios pritaikomos kuriant meną, įgyvendina ego. Vadinasi, kai kuriais atžvilgiais meno kūriniai reiškia asmenybės integraciją. Sugretinus tuos daiktus, kuriuos parsineša du protingi broliai, su daiktais, kuriuos vykdydamas užduotis pateikia Kvailutis, išryškėja pastarųjų meniškumas.

Jei tik vaikas susimąsto apie šią pasaką, jis negali nesistebėti, kodėl broliai, kurie pasibaigus pirmajam išbandymui pamatė, jog Kvailučio nereikėtų nuvertinti, antrą ir trečią kartą nepasistengė labiau. Bet vaikas greitai suvokia, kad nors šie broliai buvo protingi, jie nesugebėjo mokytis iš patirties. Būdami atsiskyrę nuo savo pasąmonės, jie negalėjo tobulėti, nevertino to, kas gyvenime gražu, nepastebėdavo daiktų kokybės skirtumų. Jų pasirinkimai buvo tokie pat nediferencijuoti kaip ir jų asmenybės. Tai, kad jie buvo protingi, tačiau kitą kartą nepasirodė geriau, simboliškai reiškia, jog jiems lemta likti paviršiuje, kur nieko itin vertingo nerasi.

Du kartus didelė stora rupūžė duoda Kvailučiui, ko jam reikia. Nusileisti į pasąmonę ir pakilti su tuo, ką ten pavyksta atkasti, yra daug geriau nei, kaip broliams, likti paviršiuje, tačiau to negana. Todėl reikia ne vieno išbandymo. Susipažinti su pasąmone, su tamsiomis jėgomis, kurios glūdi giliau, būtina, bet to nepakanka. Įgijus įžvalgų, reikia ir jas atitinkančių poelgių; privalome sukilninti ir sublimuoti pasąmonės turinį. Todėl trečią ir paskutinį kartą pats Kvailutis turi išsirinkti vieną iš mažųjų rupūžėlių. Jo rankose ropė virsta karieta, pelės – žirgais. Kaip ir daugelyje kitų pasakų, herojui apkabinus – tai yra pamilus – rupūžė virsta gražia mergina. Iš esmės būtent meilė

padaro gražius net ir tuos dalykus, kurie buvo negražūs. Tik mes patys galime paversti pirmykštį, šiurkštų ir visai paprastą savo pasąmonės turinį – ropes, peles, rupūžes – dailiausiais dvasios kūriniais.

Galiausiai pasaka leidžia suprasti, kad tiesiog kaitaliojant kartoti tuos pačius dalykus negana. Todėl po trijų panašių išbandymų, kurių metu trys plunksnelės nuskrenda skirtingomis kryptimis, – tai parodo atsitiktinumo vaidmenį mūsų gyvenime, – reikia nuveikti kitokių, naujų, dalykų, kurie nepriklausytų nuo atsitiktinumo. Šuolis per lanką priklauso nuo talento – nuo to, ką gali padaryti pats, o ne surasti. Neužtenka vien išlavinti asmenybę atskleidžiant visus jos turtus, negana ir vien padaryti gyvybiškai svarbius pasąmonės šaltinius pasiekiamus ego; reikia dar ir sugebėti meistriškai, grakščiai bei tikslingai pritaikyti savo gabumus. Graži mergina, kuri taip gerai peršoka per lanką, tėra kitas Kvailučio aspektas, kaip ir nedailios, nerangios moterys yra kiti brolių aspektai. Užuomina į tai – apie ją daugiau nieko nepasakoma. Kvailutis jos neveda – bent jau pasakoje tai nepaminėta. Paskutiniais pasakos žodžiais priešpriešinama karaliaujančio Kvailučio išmintis ir pasakos pradžioje minėtas dviejų brolių gudrumas. Gudrumas gali būti gamtos dovana – tai protas, nepriklausomas nuo charakterio. Išmintis kyla iš dvasios gelmės, iš prasmingos patirties, kuri praturtino žmogaus gyvenimą: ji yra įvairialypės ir gerai integruotos asmenybės atspindys.

Pirmieji žingsniai tokios gerai integruotos asmenybės link žengiami tada, kai vaikas pradeda kovoti su savo stipriu ir nevienareikšmiu prisirišimu prie tėvų – tai yra kai imasi spręsti edipiškus konfliktus. Kai vaikui kyla tokių konfliktų, pasakos padeda geriau suprasti tas keblias situacijas, į kurias jis paten-

ka, ir pasiūlo minčių, kurios suteikia drąsos kovoti su sunkumais ir teikia vilties, kad jie bus sėkmingai įveikti.

EDIPIŠKI KONFLIKTAI IR JŲ SPRENDIMAS: *karžygys išvaduotojas ir belaisvė karalaitė*

Kęsdamas edipiško konflikto kančias, mažas berniukas piktinasi tėvu, dėl kurio Motina jam neskiria viso dėmesio. Berniukas nori, kad Motina kaip didžiausiu herojumi žavėtųsi *juo*; vadinasi, jis privalo kaip nors pašalinti Tėvą iš kelio. Tačiau ši mintis vaikui kelia nerimą, mat jei neliktų Tėvo, kuris juos saugo ir jais rūpinasi, kas atsitiktų šeimai? Ir kas būtų, jei Tėvas sužinotų, kad mažasis berniukas norėjo pašalinti jį iš kelio... Ar jis nesiimtų baisiausiai keršyti?

Mažam berniukui galima kartoti ir kartoti, kad jis kada nors užaugs, ves ir bus toks kaip Tėvas, – iš to nebus naudos. Toks realistinis pamokymas nenumalšina įtampos, kurią vaikas jaučia dabar. O pasaka vaiką pamoko, ką daryti, kad konfliktai nebūtų nepakeliami: pasiūlo fantazijų, kurių jis niekada negalėtų prasimanyti pats.

Pavyzdžiui, pasaka pateikia istoriją apie mažą berniuką, kuris, regis, nevertas dėmesio, bet išėjęs į pasaulį nugyvena labai sėkmingą gyvenimą. Detalės gali skirtis, tačiau pagrindinis siužetas visada tas pats: vilčių neteikiantis herojus gerai pasirodo: nugali drakonus, įmena mįsles, gyvenime sumaniai ir dorai elgdamasis vis randa išeitį, galiausiai išvaduoja gražią karalaitę, veda ją ir nuo tada laimingai gyvena.

Nėra buvę tokio mažo berniuko, kuris nebūtų įsivaizdavęs savęs atliekančio tokį pagrindinio veikėjo vaidmenį. Pasaka leidžia suprasti: Motinos negali turėti vien tik sau, nes trukdo ne Tėvo, o pikto drakono pavydas – iš tikrųjų tu ketini užmušti piktą drakoną. Be to, pasaka padaro įtikinamą berniuko nuojautą, kad trokštamiausią moterį laiko nelaisvėje kažkoks blogas veikėjas, taip pat leidžia suprasti, kad vaikas sau nori ne Motinos, o žavingos ir nuostabios moters, kurios dar nesutiko, bet tikrai sutiks. Pasaka teigia ir daugiau dalykų, kuriuos berniukas nori girdėti ir kuriais nori tikėti: ši nuostabi moteris (tai yra Motina) lieka su šiuo blogu veikėju vyru ne savo valia. Priešingai, jei tik galėtų, ji daug labiau norėtų būti su kokiu nors jaunu herojumi (tokiu kaip šis vaikas). Drakonų nugalėtojas visada turi būti jaunas, kaip vaikas, ir nekaltas. Personažo, su kuriuo vaikas tapatinasi, nekaltumas netiesiogiai patvirtina vaiko nekaltumą, todėl vaikas ne tik nėra verčiamas jaustis kaltas dėl šių fantazijų, bet ir gali jaustis esąs didvyris.

Tokioms pasakoms būdinga, kad veikėjui užmušus drakoną ar atlikus kokį kitą žygdarbį ir taip išvadavus iš nelaisvės gražiąją karalaitę, ir susijungus su mylimąja, apie jų tolesnį gyvenimą išsamiai nepasakojama, o tik paminima, kad jie „nuo tada gyveno laimingai“. Jei paminimi jų vaikai, paprastai tai būna vėlesnis prierašas, pridėtas kieno nors, kas manė, kad pasaka pateikus tokius faktus taps smagesnė ar tikroviškesnė. Bet jei pasakos pabaigoje pridurama kas nors apie vaikus, tai rodo, kad nelabai suprantama, kaip mažas berniukas įsivaizduoja laimingą gyvenimą. Vaikas negali ir nenori įsivaizduoti, ką iš tikrųjų reiškia būti sutuoktiniu ir tėvu. Pavyzdžiui, tai reikštų, kad jam reikėtų didžiąją dalį dienos dėl darbo palikti Motiną, – o edipinė fantazija yra tokia situacija, kurioje ber-

niukas su Motina niekada neišsiskiria, net akimirkai. Mažas berniukas tikrai nenori, kad Motina užsiimtų namų ruoša ar rūpintųsi kitais vaikais. Taip pat jis nenori turėti su ja lytinių santykių, nes jei apie šią sritį išvis ką nutuokia, ji jam tebėra kupina prieštaravimų. Kaip ir daugumoje pasakų, mažo berniuko idealas yra būti dviese tik su savo karalaite (Motina), neturėti jokių rūpesčių dėl savo poreikių ir norų, amžinai vienam dėl kito gyventi be kitų.

Edipiškieji mergaitės keblumai kitokie nei berniuko, taigi pasakos, kurios padeda jai rasti išeitį iš edipiškos situacijos, yra kitokio pobūdžio. Amžinai būti laimingai su Tėvu edipinei mergaitei trukdo vyresnė piktavalė moteris (tai yra Motina). Bet maža mergaitė kartu labai nori, kad Motina ją su meile prižiūrėtų, todėl pasakoje praeities epizoduose arba fone vaizduojama dar ir geranoriška moteris, kurios šviesus prisiminimas lieka nesugadintas, nors ji tapo neveikli. Maža mergaitė nori suvokti save kaip gražią mergelę – karalaitę ar panašiai, – kuri yra savanaudės, piktos veikėjos laikoma nelaisvėje ir dėl to mylimajam nepasiekiama. Belaisvės karalaitės tikrasis tėvas vaizduojamas kaip geranoriškas, tačiau negalintis ateiti į pagalbą savo mielajai mergaitei. „Sultenėje“ jį sustabdo pažadas. „Pelenėje“ ir „Snieguolėje“ jis, atrodo, neįstengia atsilaikyti prieš visagalę pamotę.

Edipinis berniukas nori, kad Motina rodytų dėmesį jam, o ne tėvui, todėl berniukui atrodo, kad tėvas kelia grėsmę. Toks vaikas priskiria Tėvui grėsmingos pabaisos vaidmenį. Matyt, tai berniukui yra dar ir įrodymas, kad jis – pavojingas tėvo varžovas, nes kitaip kodėl ši tėvo figūra būtų tokia grėsminga? Trokštamą moterį laiko nelaisvėje senas drakonas, todėl mažas berniukas gali patikėti, kad tik gyvuliška jėga neleidžia

šiai mielai merginai (Motinai) susijungti su juo – jaunu, daug mielesniu herojumi. Pasakose, padedančiose edipinei mergaitei suprasti savo jausmus ir leidžiančiose patirti pasitenkinimą pakaitalais, mylimajam rasti karalaitę trukdo stiprus (pa)motės arba burtininkės pavydas. Šis pavydas yra įrodymas, kad vyresnė moteris žino, jog mažos mergaitės labiau trokštama, ji mielesnė ir labiau nusipelniusi meilės.

Edipinis berniukas nenori, kad Motinai domėtis vien juo trukdytų kokie nors vaikai, o edipinės mergaitės troškimai kitokie. Ji nori padovanoti tėvui meilės dovaną: būti jo vaikų motina. Sunku pasakyti, ar šis noras išreiškia jos poreikį šiuo atžvilgiu konkuruoti su Motina, o gal tai neryški būsimos motinystės nuojauta. Šis troškimas duoti Tėvui vaiką nereiškia lytinių santykių su juo turėjimo – maža mergaitė, kaip ir mažas berniukas, taip konkrečiai nemąsto. Maža mergaitė žino, kad vaikai yra tai, kas dar tvirčiau susieja vyrą su moterimi. Todėl pasakose, kuriose simboliškai vaizduojami mergaitės edipiški norai, sunkumai ir negandos, laimingoje pabaigoje vaikai retkarčiais *būna* paminėti.

Brolių Grimmų „Sultenės“ variante pasakojama, kaip karalaitis klajojo, „kol galiausiai pateko į dykumą, kur Sultenė su jai gimusiais dvynukais, berniuku ir mergaite, didžiam varge gyveno“*, nors lig tol jokie vaikai nebuvo minimi. Sultenei apkabinus karalaitį, dvi jos ašaros suvilgo jam akis (kurios buvo išdurtos ir nematė) ir išgydo aklumą; tada „parsivedė jis Sultenę į savo karalystę, žmonės su džiaugsmu jį sutiko, ir gyveno jie dar ilgai ir laimingai“**. Jiems susiėjus, apie vaikus daugiau

* Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 1, p. 75.

** Ten pat.

nieko nebepasakoma. Pasakoje jie tėra simbolis, reiškiantis Sultenės ir karalaičio ryšį tuo metu, kai jie buvo išskirti. Nepasakojama, kad juodu būtų susituokę, nėra ir jokių užuominų apie lytinius santykius, taigi pasakose taip minint vaikus patvirtinama mintis, kad vaikų galima susilaukti be lytinių santykių, tiesiog iš meilės.

Šeimos gyvenime įprasta, kad tėvo dažnai nebūna namie, o motina, kuri pagimdė vaiką ir jį maitino, ir toliau būna labai užsiėmusi visais vaiko priežiūros reikalais. Dėl to berniukui nesunku įsivaizduoti, kad Tėvas jo gyvenime nėra toks jau svarbus. (Tačiau mergaitei nėra taip lengva įsivaizduoti, kad ji apsieina be Motinos globos.) Todėl pasakose tikrą „gerą" tėvą pakeičiantis blogas patėvis yra toks pat retas veikėjas, kokia dažna yra pikta pamotė. Tėvas paprastai būna skyręs vaikui daug mažiau dėmesio, todėl, kai jis ima trukdyti ar kelti reikalavimus, berniukui netenka patirti tokio esminio nusivylimo. Taigi tėvas, trukdantis įgyvendinti berniuko edipiškus troškimus, nėra suvokiamas kaip namų blogasis veikėjas, taip pat jis nepadalijamas į dvi figūras – gerą ir blogą, – kaip kad dažnai padalijama motina. Užtat edipinis berniukas projektuoja savo nusivylimą ir nerimą į milžiną, pabaisą ar drakoną.

Mergaitės edipinėje fantazijoje motina padalijama į dvi figūras: ikiedipinę nuostabią gerą motiną ir edipinę piktą pamotę. (Kartais blogų pamočių būna ir pasakose, kuriose veikia berniukai, tokiose kaip „Anselis ir Grytutė", tačiau tokių pasakų tema yra ne edipiški, o kiti keblumai.) Gera motina, kaip fantazuodama įsivaizduoja mergaitė, niekada nebūtų pavydėjusi dukrai ar sutrukdžiusi karalaičiui (tėvui) laimingai gyventi kartu su mergaite. Todėl edipinei mergaitei tikėjimas ir pasitikėjimas ikiedipinės motinos gerumu, taip pat tvirta

ištikimybė jai dažnai padeda slopinti kaltės jausmą, apimantį dėl to, ko mergaitė linki (pa)motei, stojusiai skersai kelio.

Taigi ir edipinėms mergaitėms, ir edipiniams berniukams pasaka leidžia gauti viską, kas geriausia: vaizduotėje jie gali patirti tikrą edipišką pasitenkinimą, o tikrovėje išsaugoti gerus santykius su abiem tėvais.

Kai edipinis berniukas nusivilia Motina, jo pasąmonėje kyla mintis apie pasakų karalaitę – tą nuostabią ateities moterį, kuri atlygins visas dabarties negandas. Pagalvojus apie ją, negandas pakelti daug lengviau. Jei Tėvas mažai mergaitei ne toks dėmesingas, kaip *ji* norėtų, ji gali iškęsti šią nelaimę, nes ateis karalaitis, kuriam ji patiks labiau už visas varžoves. Viskas vyksta pasakų šalyje, todėl vaikui netenka jaustis kaltam ar nerimauti dėl to, kad Tėvui tenka drakono ar pikto milžino, o Motinai – bjaurios pamotės arba raganos vaidmuo. Maža mergaitė gali mylėti tikrąjį tėvą dar labiau, nes jos apmaudą dėl to, kad jis suteikė pirmenybę motinai, o ne jai, paaiškina jo apgailėtinas bejėgiškumas (toks kaip pasakose vaizduojamo tėvo), ir už tai jo niekas negali kaltinti, nes kaltos stipresnės jėgos; be to, jo bejėgiškumas nesutrukdys mergaitei gauti savo karalaitį. Mergaitė gali mylėti motiną, nes nukreipia visą pyktį į motiną-varžovę, kuri gauna, ko nusipelniusi, – kaip Snieguolės pamotė, kuri buvo priversta apsiauti „raudonai žėruojančius batus ir tol šokti, kol negyva krito žemėn“*. Snieguolė, – o kartu su ja ir maža mergaitė, – neprivalo jaustis kalta, nes jos meilė tikrajai motinai (kuri buvo iki pamotės) niekada nebuvo išblėsusi. Kai fantazuodamas, kaip nugali drakoną ar piktą milžiną, berniukas išeikvoja visą į tėvą nukreiptą pyktį, jis gali mylėti tikrąjį tėvą net labiau.

---

* Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 2, p. 72.

Tokios pasakų fantazijos, kurias daugumai vaikų būtų sunku savarankiškai išgalvoti tokiu užbaigtu ir pasitenkinimą teikiančiu pavidalu, vaikui gali labai padėti numalšinti edipiškas kančias.

Kai edipiškus konfliktus patiriančiam vaikui reikia pagalbos, pasaka turi ir kitų neprilygstamų privalumų. Motina negali pritarti savo mažo berniuko norui atsikratyti Tėvelio ir vesti Mamą; bet kai sūnus įsivaizduoja save kaip drakono nugalėtoją, kuriam atitenka graži karalaitė, motina gali su malonumu tai įsivaizduoti kartu. Taip pat motina gali noriai skatinti dukters fantazijas apie gražų karalaitį, kuris su ja susijungs, ir taip padėti patikėti laiminga išeitimi, nors dabar dukteriai ir tenka nusivilti. Taigi, duktė anaiptol nepraranda Motinos dėl savo edipiško prisirišimo prie Tėvo, o dar ir suvokia, kad Motina ne tik pritaria tokiems užslėpto pavidalo norams, bet ir tikisi, jog jie išsipildys. Pasakos padeda tėvams prisidėti prie vaiko visose jo vaizduotės kelionėse, bet kartu ir toliau atlikti itin svarbų vaidmenį – vykdyti tėvams priklausančias pareigas tikrovėje.

Taigi vaikas gali gauti visa, kas geriausia, o to reikia, kad iš jo išaugtų tvirtas suaugusysis. Vaizduotėje mergaitė gali laimėti prieš (pa)motę, kuri, nors ir stengiasi, negali sutrukdyti jos laimei su karalaičiu, o berniukas gali užmušti pabaisą ir tolimoje šalyje laimėti, ko trokšo. Tuo pat metu ir mergaitės, ir berniukai gali namie ir toliau turėti tikrą tėvą, kuris juos gina, ir tikrą motiną, kuri tiek, kiek vaikui reikia, jį globoja ir rūpinasi, kad jis būtų patenkintas. Drakonas yra nužudomas, pavergta karalaitė išteka arba surandama pasakų karalaičio, o pikta ragana sulaukia bausmės, bet iš pat pradžių aišku, kad šie įvykiai vyksta senais laikais ir tolimose šalyse, todėl normalus vaikas niekada nepainioja jų su tikrove.

Edipiško konflikto pasakos yra būdingi pavyzdžiai iš didelės grupės pasakų, skatinančių vaiką pradėti domėtis ne tik artimiausiais šeimos nariais. Norint žengti pirmuosius žingsnius brandžios asmenybės link, vaikui reikia pradėti žvalgytis į platesnį pasaulį. Jei tikrovėje ir vaizduotėje tyrinėdamas pasaulį, esantį už namų ribų, vaikas negauna tėvų paramos, kyla pavojus, kad tai trukdys jo asmenybės raidai.

Nėra išmintinga labai atvirai raginti vaiką pradėti plėsti akiratį arba konkrečiai pasakyti, kaip toli jis turi nueiti tyrinėdamas pasaulį ar kaip jam išsiaiškinti jausmus, kuriuos jaučia tėvams. Jei tėvas ar motina žodžiais ragina vaiką „subręsti", psichologiškai arba geografiškai persikelti kitur, vaikas interpretuoja šio raginimo reikšmę taip: „Jie nori manęs atsikratyti." Rezultatas yra visiškai priešingas, nei siekiama. Mat vaikas tada pasijunta nepageidaujamas ir nesvarbus, o tokie jausmai labiausiai trukdo jam lavinti gebėjimą tvarkytis su šiuo platesniu pasauliu.

Vaikas turi išmokti būtent pats nuspręsti, kada jam palikti tėvus, padaryti tai jam tinkamu laiku ir palikęs imtis tų gyvenimo sričių, kurias pats pasirenka. Pasaka padeda jam to mokytis, nes ji tik duoda ženklus; ji niekada nieko neteigia, nereikalauja ir neliepia. Pasakoje viskas pasakoma netiesiogiai, simboliniu pavidalu: kokie galėtų būti tavo amžiaus uždaviniai; kaip galima tvarkytis su savo dviprasmiais jausmais tėvams; kaip suvaldyti šią emocijų maišatį. Taip pat pasaka įspėja vaiką dėl kai kurių pavojų, kurių jis gali tikėtis ir galbūt išvengti, ir visada suteikia vilčių, kad baigtis bus jam palanki.

VAIZDUOTĖS BAIMĖ:
kodėl pasakos buvo uždraustos

Kodėl daugelis protingų, gera norinčių, šiuolaikiškų vidurinei klasei priklausančių tėvų, kuriems taip rūpi, kad jų vaikų raida būtų sėkminga, nuvertina pasakas ir atima iš vaikų tai, ką jos gali duoti? Nors mūsų protėviai karalienės Viktorijos laikais ir pabrėždavo moralinę drausmę, nors ir stengėsi gyventi prozišką gyvenimą, net ir jie ne tik leisdavo, bet ir skatindavo savo vaikus mėgautis pasakų fantazijomis bei jų žadinamu jauduliu. Būtų paprasta dėl tokio pasakų draudimo kaltinti ribotą ir tamsų racionalizmą, tačiau kaltas ne jis.

Kai kurie žmonės tvirtina, kad pasakos „teisingai" nevaizduoja, koks yra gyvenimas, todėl yra žalingos. Šiems žmonėms neateina į galvą, kad „tiesa" vaiko gyvenime gali skirtis nuo suaugusiųjų „tiesos". Jie nesupranta, kad pasakose nesiekiama vaizduoti išorinio pasaulio ir „tikrovės". Taip pat jie nesuvokia, kad joks sveikas vaikas niekada nepagalvotų, jog pasakos tikroviškai vaizduoja pasaulį.

Kai kurie tėvai baiminasi, kad pasakodami vaikams apie fantastinius įvykius, kokių būna pasakose, jiems „meluoja". Pagrindą rūpintis jiems teikia vaiko klausimas: „Ar tai tiesa?" Daugelyje pasakų atsakymas pateikiamas net anksčiau, nei šį klausimą galima užduoti, – tai yra pačioje pradžioje. Pavyzdžiui, „Ali Baba ir keturiasdešimt plėšikų" prasideda taip: „Senų senovėje, kadai praėjusiais laikais..." brolių Grimmų pasaka „Karalaitis varlė, arba Geležinis Henrikas" prasideda: „Senais senais laikais, kai dar pildydavosi visi žmonių norai [...]."* To-

* Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 1, p. 5.

kios pradžios gana aiškiai rodo, kad pasakos veiksmas vyksta lygmenyje, kuris labai skiriasi nuo kasdieninės „tikrovės". Kai kurios pasakos prasideda gana tikroviškai: „Gyveno kartą vyras su moterimi, ir jau seniai norėjo turėti vaikų, bet veltui." Tačiau su pasakomis susipažinęs vaikas žodžių „senų senovėje..." reikšmę mintyse visada išplės taip, kad jie reikštų tą patį, ką ir „vaizduotės šalyje..." Šis pavyzdys rodo, kodėl sekant vaikui vis tą pačią pasaką ir neskiriant dėmesio kitoms pasakų vertė vaikui sumenksta ir kyla sunkumų, – juos galima įveikti supažindinus jį su daugiau pasakų.

Pasakų „tiesa" yra mūsų vaizduotės, o ne įprasto priežastingumo tiesa. Aptardamas klausimą „Ar tai tiesa?", Tolkienas teigia, kad „nelengva į šį klausimą atsakyti"*. Jis priduria, kad vaikui kur kas labiau rūpi klausimas „Ar jis geras?", „Ar jis blogas?" T. y. jiems [vaikams] labiau rūpi išsiaiškinti Gėrio ir Blogio ribas."**

Tvarkytis su tikrove vaikas gali tik turėdamas kokią nors pažiūrų sistemą, pagal kurią galėtų tikrovę vertinti. Klausdamas, ar pasaka sako tiesą, jis nori sužinoti, ar ji tikrai padeda ką nors suprasti ir ar turi ką reikšmingo pasakyti apie tai, kas labiausiai rūpi *jam*.

Dar kartą pacituosime Tolkieną: gana dažnai vaikams, kurie klausia „Ar tai tiesa?", šis klausimas reiškia: „Man tai patinka, bet ar tai įmanoma dabar? Ar mano lovelėje saugu?" O išgirsti jie tenori štai ką: „Žinoma, kad šiandien Anglijoje slibinų nėra."*** Pasakose, tęsia jis, „neabejotinai svarbiausia ne

* Tolkien, „Apie pasakas", *op. cit.*, p. 332.
** Ten pat.
*** Ten pat, p. 335.

tai, kas įmanoma, o tai, ko trokštama“. Vaikas šią tiesą aiškiai suvokia, nes tai, ko jis trokšta, jam „teisingiausia“.

Apie savo vaikystę Tolkienas prisimena: „Visai netroškau nei patirti, nei sapnuoti tokių nuotykių kaip „Alisoje“, o jų aprašymas mane tiktai pralinksmino. Netroškau ieškoti lobių ar kovoti su piratais, tad „Lobių sala“ manęs nesužavėjo. [...] Tačiau dar geresnis buvo Merlino ir Artūro kraštas, o visų geriausia – bevardė Sigurdo „Volsungų sagos“ šiaurė ir visų slibinų kunigaikštis. Tokio pasaulio troškau labiausiai. Niekad nemaniau, kad slibinai egzistuoja taip pat kaip arkliai. [...] Slibinui ant kaktos puikavosi užrašas „Pagaminta Pasakų šalyje“. Kad ir kokiame pasaulyje jis gyventų, tai Kitas pasaulis. [...] Aš iš visos širdies troškau slibinų. Žinoma, būdamas baikštus, netroškau, kad jie bastytųsi šalimais ir brautųsi į mano saugų pasaulį.“[36*]

Atsakant į klausimą, ar pasaka sako tiesą, svarbi ne faktinė tiesa, o tai, kas vaikui dabar rūpi, – ar tai būtų baimė, kad jį gali užburti, ar edipinės konkurencijos jausmai. O apskritai beveik visada užtenka paaiškinti, kad šių pasakojimų veiksmas vyksta ne čia ir dabar, o tolimoje vaizduotės šalyje. Tėvams, kuriuos jų vaikystės patirtis įtikino, kad pasakos vertingos, nebus sunku atsakyti į vaiko klausimus. Bet suaugusysis, manantis, kad pasakos tėra melagysčių rinkinys, geriau tegul nebando jų sekti. Jis nesugebės sekti pasakų taip, kad praturtintų vaiko gyvenimą.

Kai kurie tėvai bijo, kad vaikus gali užvaldyti jų pačių fantazijos ir kad pažinę pasakas vaikai pradės tikėti stebuklais. Bet kiekvienas vaikas tiki stebuklais, o šį tikėjimą praranda suau-

* Ten pat, p. 334–335. *Volsungų saga*, arba *Saga apie Volsungus*, – XIII a. islandų saga, Sigurdas – jos veikėjas.

gęs (išskyrus tuos, kurie pernelyg nusivilia tikrove, kad galėtų tikėti, jog ji atlygins už pastangas). Pažinojau tokių pusiausvyros netekusių vaikų, kuriems niekada nebuvo sekama pasakų, tačiau jie suteikdavo elektriniam ventiliatoriui ar varikliui tiek stebuklingos ir naikinamosios galios, kiek tik pasakose kada yra buvę priskirta galingiausiems ir pikčiausiems veikėjams.[37]

Kiti tėvai baiminasi, kad vaiko siela gali taip persisotinti pasakų fantazijų, jog jis nesistengs išmokti tvarkytis su tikrove. Iš tikrųjų yra priešingai. Nors esame sudėtingi – sklidini konfliktų ir prieštarų, dvilypiai, – žmogaus asmenybė nedaloma. Kad ir kokia būtų patirtis, ji visada paveikia visus asmenybės aspektus vienu metu. O kad asmenybė kaip visuma galėtų imtis gyvenimo uždavinių, jai kaip paramos reikia lakios vaizduotės, bet kartu ir tvirto sąmoningumo bei aiškaus tikrovės suvokimo.

Raidos sutrikimai prasideda tada, kai vienas iš asmenybės komponentų – id, ego ar superego; sąmonė ar pasąmonė – nustelbia kitus ir ima sekinti asmenybės kaip visumos asmeninius išteklius. Kai kurie žmonės pasitraukia iš pasaulio ir gyvenimo dienas daugiausia leidžia fantazijų viešpatijoje, todėl buvo klaidingai iškelta prielaida, kad pernelyg sudėtingas vaizduotės gyvenimas trukdo mums sėkmingai tvarkytis su tikrove. Bet yra priešingai: tie, kurie gyvena visiškai pasinėrę į savo fantazijas, būna apnikti potraukio gromuliuoti mintis, kurios visada sukasi apie kelias siauras ir stereotipiškas temas. Tokie žmonės anaiptol nepasižymi sudėtingu vaizduotės gyvenimu, jie yra belaisviai, negalintys išsivaduoti iš vienos nerimastingos fantazijos arba norų išsipildymo svajos. Bet nevaržoma vaizduotė, kuri savo vaizdiniais aprėpia labai įvairias temas, su kuriomis susiduriama ir tikrovėje, gausiai parūpina ego medžiagos, kuriai jis gali skirti dėmesio. Su tokiu sudėtin-

gu ir įvairiu vaizduotės gyvenimu vaikas susiduria pasakose, ir tai gali padėti jo vaizduotei neįstrigti ankštame kelių nerimastingų fantazijų arba norus išpildančių svajų pasaulėlyje, aprėpiančiame tik kelias siauras temas.

Freudas sakė, kad mintyse galime tyrinėti galimybes, išvengdami visų pavojų, kurių kiltų atliekant bandymus tikrovėje. Mąstydami neišeikvojame daug jėgų, todėl, apsvarstę galimybes pasiekti tikslą ir geriausią būdą jo siekti, apsisprendžiame ir turime jėgų veikti. Tai tinka suaugusiesiems; pavyzdžiui, mokslininkas, prieš pradėdamas tyrinėti idėjas sistemingiau, jas nerimtai pasvarsto. Bet mažo vaiko mintys nėra tvarkingos kaip suaugusiojo – vaiko fantazijos ir yra jo mintys. Kai vaikas nori suprasti save ir kitus arba suvokti, kokios galėtų būti konkrečios kokio nors veiksmo pasekmės, jis šiomis temomis fantazuoja. Tai jo būdas nerimtai pasvarstyti idėjas. Jei racionalus mąstymas vaikui bus siūlomas kaip pagrindinis būdas išsiaiškinti savo jausmus ir suprasti pasaulį, tai jį tik supainios ir suvaržys.

Vaikas taip mąsto net ir tada, kai klausia, atrodytų, faktinės informacijos. Piaget rašo apie nė ketverių neturinčią mergaitę, kuri jo paklausė apie dramblio sparnus. Jis atsakė, kad drambliai neskraido. Mergaitė neatlyžo: „Tikrai skraido – aš juos mačiau.“ Jis atsakė, kad ji tikriausiai juokauja.[38] Šis pavyzdys rodo, kad vaiko fantazija ribota. Mažoji mergaitė aiškiai siekė įveikti kokį nors keblumą ir iš faktinių paaiškinimų nebuvo jokios naudos, nes padėti jį įveikti nebuvo tų paaiškinimų tikslas.

Jei Piaget būtų įsitraukęs į pokalbį apie tai, kur drambliui reikia taip skubiai skristi ar nuo kokių pavojų jis bėga, gal būtų paaiškėję, su kokiais sunkumais mergaitė siekia susidoroti, nes Piaget būtų parodęs, kad noriai sutinka, jog klausimas būtų

svarstomas jos būdu. Bet Piaget bandė suprasti, kaip veikia vaiko protas, remdamasis savo racionalia pažiūrų sistema, o mergaitė – suprasti pasaulį, remdamasi savo protu – fantazijomis papildydama tikrovę, kaip *ji* ją suprato.

Tai didelės dalies „vaikų psichologijos" tragedija: jos išvados teisingos ir svarbios, tačiau vaikui nenaudingos. Padedamas psichologijos atradimų, suaugusysis ima geriau suprasti vaiką, remdamasis savo pažiūrų sistema. Bet kai suaugusysis šiuo būdu ima geriau suprasti, kaip veikia vaiko psichika, atotrūkis tarp jo ir vaiko dažnai padidėja: juodu žvelgia į tą patį reiškinį iš tokių skirtingų požiūrio taškų, kad mato visai skirtingus dalykus. Jei suaugusysis atkakliai tvirtina, kad jo regėsena teisinga, – objektyviai žiūrint ir remiantis tuo, ką žino suaugusieji, labai gali būti, kad taip ir yra, – vaiką apima neviltis ir jam ima atrodyti, kad beprasmiška stengtis rasti bendrą kalbą. Vaikas žino, kieno rankose galia, ir, vengdamas nemalonumų bei rūpesčių, sako, kad sutinka su suaugusiuoju, o tada būna priverstas manytis pats.

Kai nauji psichoanalizės ir vaikų psichologijos atradimai atskleidė, kokia žiauri, nerimastinga, destruktyvi ir net sadistiška iš tikrųjų yra vaiko vaizduotė, pasakas imta griežtai kritikuoti. Pavyzdžiui, mažas vaikas neįtikėtinai karštai myli tėvus, bet kartais jų ir nekenčia. Tai žinant turėjo būti nesunku suvokti, kad pasakos randa atgarsį vaiko dvasiniame gyvenime. Bet, užuot tai suvokę, skeptikai tvirtino, kad šie nerimą keliantys jausmai atsiranda ar bent labai sustiprėja dėl pasakų.

Tie, kurie uždraudė tradicines liaudies pasakas, nusprendė, kad jei vaikams sekamoje pasakoje yra pabaisų, visos tos pabaisos turi būti draugiškos, – bet jie nesuprato, kokią pabaisą vaikas geriausiai pažįsta ir kokia jam labiausiai rūpi: tai ta pabaisa, kuria jis jaučiasi ar bijosi esąs ir kuri kartais jį taip

pat persekioja. Nekalbėdami apie šią vaiko sieloje slypinčią pabaisą, palikdami ją tūnoti vaiko pasąmonėje, suaugusieji neleidžia jam fantazuoti apie ją tokią, kokia ji vaizduojama jam žinomose pasakose. Nekurdamas tokių fantazijų, vaikas negali šios pabaisos geriau pažinti, taip pat jam niekas nepataria, kaip ją suvaldyti. Todėl vaikas lieka bejėgis prieš blogiausius savo nerimo jausmus – be to, jiems priešintis jam būna daug sunkiau, nei būtų buvę išgirdus sekamas pasakas, kurios suteiktų nerimui konkretų pavidalą ir parodytų būdus įveikti tokias pabaisas. Jei baimė, kad mus suės, įgauna apčiuopiamą raganos pavidalą, jos galima atsikratyti sudeginus krosnyje! Bet tiems, kurie uždraudė pasakas, visa tai neatėjo į galvą.

Tai keistai ribotas, vienpusis suaugusiųjų ir gyvenimo paveikslas, kurį iš vaikų reikalaujama priimti kaip vienintelį teisingą. Buvo tikimasi, kad kai vaiko vaizduotė negaus peno, pasakos milžinai ir žmogėdros – tai yra tamsios pasąmonėje gyvenančios pabaisos – bus sunaikinti ir netrukdys formuotis vaiko racionaliam mąstymui. Buvo tikimasi, kad nuo kūdikystės vyraus racionalus ego! Jis turėjo įsivyrauti ne dėl to, kad ego įveikė tamsias id jėgas, o dėl to, kad vaikui nebuvo leidžiama skirti dėmesio savo pasąmonei ir klausytis pasakų, pasąmonėje randančių atgarsį. Trumpai tariant, manyta, kad vaikas išstums nemalonias fantazijas ir fantazuos tik apie tai, kas malonu.*

* Atrodo, tarsi Freudo posakis apie tai, kas raidoje aukštesnio žmogiškumo linkme yra svarbiausia – „kur buvo id, turi būti ego" – būtų iškreiptas iki priešingo – „kur buvo id, jo turi nelikti". Bet Freudas aiškiai leido suprasti, kad tik id gali suteikti ego tos energijos, kuri būtina norint reguliuoti ir konstruktyviai pritaikyti nesąmoningus polinkius. Nors naujesnė psichoanalizės teorija postuluoja, kad ego taip pat nuo gimimo turi savos energijos, ego, negalintis papildomai semtis id energijos, kurios ištekliai daug gausesni, bus silpnas. Be to, ego, priverstas išeikvoti savo ribotą energijos kiekį tam, kad palaikytų id energiją išstumtą, išsenka dvigubai.

Tačiau tokios teorijos apie id išstūmimą nepasitvirtina. Kas gali atsitikti, kai vaikas būna priverstas išstumti pasąmonės turinį, galima iliustruoti kraštutiniu pavyzdžiu. Vienas berniukas, kuriam latentinės stadijos pabaigoje staiga užkando žadą, po ilgai trukusios terapijos paaiškino savo nebylystės ištakas. Jis pasakė: „Motina išplovė man burną su muilu dėl visų blogų žodžių, kuriuos pavartojau, o jie, pripažįstu, buvo labai blogi. Ji nežinojo, kad išplaudama visus blogus žodžius išplovė ir visus gerus." Terapijos metu visi šie blogi žodžiai buvo išlaisvinti, o su jais vėl pasirodė ir geri. Šio berniuko gyvenimo pradžioje įvyko ir daug kitų blogų dalykų; jo burnos plovimas muilu nebuvo pagrindinė jo nebylystės priežastis, nors prie to prisidėjo.

Pasąmonė yra žaliavos šaltinis ir pamatas, ant kurio ego stato mūsų asmenybės pastatą. Šiame palyginime mūsų fantazijos yra gamtos ištekliai, iš kurių ši žaliava gaunama ir kurie jai suteikia pavidalą taip, kad ji būtų naudinga ego atliekamiems asmenybės statybos darbams. Atėmus iš mūsų šiuos gamtos išteklius, gyvenimas apribojamas; neturėdami vilties suteikiančių fantazijų, neturime ir jėgų gyvenimo nelaimėms pasitikti. Vaikystė yra laikas, kai tokias fantazijas reikia puoselėti.

Mes skatiname vaikus fantazuoti: liepiame jiems piešti ką nori ar prasimanyti istorijų. Bet jei vaikas negauna mūsų bendrojo vaizduotės paveldo, liaudies pasakos, peno, jis savarankiškai negali prasimanyti istorijų, kurios padėtų įveikti gyvenimo sunkumus. Visos istorijos, kurių jis gali prasimanyti, tiesiog išreiškia jo paties norus ir nerimą. Būdamas priklausomas nuo savų išteklių, vaikas tegali įsivaizduoti savo dabartinės situacijos plėtotę, nes negali žinoti, kokiu keliu reikėtų patraukti ir nuo ko reikėtų pradėti, kad į tą kelią išeitų. Būtent čia pasaka suteikia vaikui tai, ko jam labiausiai reikia: ji prasideda kaip tik

nuo tos emocinės situacijos, kurioje vaikas yra, parodo jam, kokiu keliu eiti ir kaip elgtis. Bet pasaka tai daro netiesiogiai – pateikdama vaizduotės medžiagos, kuria jis gali naudotis taip, kaip jam atrodo geriausia, ir kalbėdama tokiais vaizdiniais, kad jam būtų nesunku suvokti būtinai suprastinus dalykus.

Buvo stengiamasi įvairiais būdais racionaliai aiškinti, kodėl pasakos ir toliau turi būti draudžiamos, nepaisant to, ką psichoanalizė atskleidė apie pasąmonę – ypač vaikų pasąmonę. Kai nebebuvo galima neigti, kad vaikui neduoda ramybės dideli konfliktai, nerimas, smurtingi troškimai ir kad jį kamuoja visokiausi nesuvaldomi iracionalūs procesai, buvo nuspręsta, kad jei vaikas ir taip bijo tokios gausybės dalykų, visa kita, kas atrodo baisu, turėtų būti nuo jo slepiama. Tam tikros pasakos kai kuriems vaikams iš tikrųjų gali sukelti nerimo, bet kai jie su pasakomis susipažįsta geriau, baisūs bruožai, atrodo, išnyksta, o padrąsinimą teikiančios ypatybės vis labiau įsivyrauja. *Pradinis nemalonus nerimo jausmas tada virsta dideliu pasitenkinimu dėl to, kad nerimas buvo pripažintas ir sėkmingai įveiktas.*

Tėvai, norintys neigti, kad jų vaikas turi žmogžudiškų norų, kad jis nori į gabalėlius plėšyti daiktus ir net žmones, mano, kad vaikui reikia neleisti puoselėti tokių minčių (tarsi tai būtų įmanoma). Kai vaikui neleidžiama išgirsti pasakų, kurios netiesiogiai jam sakytų, kad kiti turi tokių pačių fantazijų, jam telieka jaustis, kad jis – vienintelis, įsivaizduojantis tokius dalykus. Dėl to jo fantazijos tampa tikrai baisios. Kita vertus, kai sužinome, kad tokių pačių ar panašių fantazijų turi ir kiti, pasijuntame esą žmonijos dalis, ir tai numalšina baimę, kad, turėdami tokių minčių apie naikinimą, atsidūrėme už to, kas visiems priimtina, ribų.

Keistas prieštaravimas: išsimokslinę tėvai uždraudė savo vaikams pasakas beveik tuo pat metu, kai psichoanalizės atradimai privertė juos suprasti, kad mažo vaiko mintys anaiptol nėra nekaltos ir kad jis apsčiai turi nerimastingų ir piktų fantazijų apie naikinimą.* Taip pat gana keista, kad šie tėvai, kuriems taip rūpi nesukelti vaikui daugiau nerimo, nekreipė dėmesio į tai, kad pasakose daug padrąsinančių minčių.

Įminti šią mįslę padeda tai, kad psichoanalizė atskleidė dar ir dviprasmius jausmus, kuriuos vaikas jaučia savo tėvams. Tėvai sunerimsta suvokę, kad vaikas kupinas ne tik didelės meilės, bet ir stiprios neapykantos jiems. Norėdami, kad vaikas juos mylėtų, tėvai stengiasi, kad jis nesusidurtų su pasakomis, kurios galėtų paskatinti jį manyti, jog tėvai blogi arba jį atstumia.

Tėvai nori manyti, kad jei vaikas į juos žiūri kaip į pamotes, raganas ar milžinus, tai neturi nieko bendra nei su jais, nei su įspūdžiu, kurį jie kartais sudaro vaikui, ir kad jam taip atrodo vien dėl girdėtų pasakų. Tokie tėvai tikisi, kad jei vaikas nesužinos apie tokias figūras, jis nesuvoks tėvų pagal pasakų

* Pasakos skatina vaiką fantazuoti – kaip ir daugelis kitų dalykų, su kuriais jis susiduria. Tėvai dažnai atmeta pasakas remdamiesi tuo, kad jose būna smurtingų ar baisių įvykių, todėl galima paminėti su penktokais atliktą eksperimentinį tyrimą, kuris įrodo, kad kai sudėtingą vaizduotės gyvenimą – kokį skatina pasakos – gyvenantis vaikas susiduria su agresyvaus pobūdžio vaizduotės medžiaga, kokios esama pasakose (bandyme tai buvo agresyvaus turinio filmas), jis reaguodamas į šią patirtį ima žymiai *mažiau* agresyviai elgtis. Kai jis neskatinamas leistis į agresyvaus pobūdžio fantazijas, agresyvaus elgesio sumažėjimo nepastebima (Ephraim Biblow, „Imaginative Play and the Control of Aggressive Behavior“, in Jerome L. Singer, *The Child's World of Make-Believe* [New York: Academic Press, 1973]).

Pasakos labai pagyvina vaiko vaizduotės gyvenimą, todėl galima pacituoti du baigiamuosius šios studijos sakinius: „Žaidimo metu stebimas skurdžios vaizduotės vaikas atrodė judresnis, žaidė aktyviau, bet mažai tegalvodamas. Lakios vaizduotės vaikas, priešingai – elgėsi sudėtingiau, kūrybiškiau, buvo labiau linkęs į žodinę, o ne fizinę agresiją.“

paveikslus. Įvyksta visiškai atvirkščiai, tačiau tėvai to beveik nesuvokia: jie apsigauna manydami, kad vaikas juos taip suvokia dėl pasakų, kurias girdėjo, nors iš tikrųjų yra ne taip: vaikas mėgsta pasakas ne dėl to, kad vaizdiniai, kurių jose randa, atitinka tai, kas vyksta jame, o dėl to, kad, nepaisant visų piktų, nerimastingų jam kylančių minčių, kurioms pasakos suteikia konkretų pavidalą ir apibrėžtą turinį, jos visada baigiasi laimingai, o to vaikas savarankiškai negali įsivaizduoti.

VAIZDUOTĖ PADEDA PERŽENGTI KŪDIKYSTĖS RIBAS

Jei tikėtume, kad žmogaus gyvenimas vyksta pagal vieną didelį planą, galėtume žavėtis, kaip išmintingai yra sutvarkyta, kad labai skirtingi psichologiniai įvykiai sutampa kaip tik tinkamu laiku ir taip vienas kitą skatina, kad duoda mažyliui akstiną iš kūdikio tapti vaiku. Kaip tik tada, kai platesnis pasaulis ima vilioti vaiką palikti siaurą sritį, apimančią jo ir tėvų gyvenimą, edipiškas nusivylimas paskatina jį truputį atsiskirti nuo tėvų, kurie lig tol buvo vieninteliai, palaikantys jį fiziškai ir psichologiškai.

Kai taip atsitinka, vaikui jau gali suteikti šiek tiek emocinio pasitenkinimo žmonės, kurie nėra jo artimiausi šeimos nariai, o tai jam truputį kompensuoja nusivylimą tėvais. Galima į šiuos pokyčius pažvelgti kaip į to paties plano dalį: kai vaikas patiria didelį, skaudų nusivylimą tėvais dėl to, kad jie nepateisina jo infantilių lūkesčių, jis fiziškai ir dvasiškai įgauna

gebėjimą pats pasirūpinti kai kuriais savo poreikiais. Visi šie ir daug kitų svarbių raidos įvykių įvyksta tuo pat metu arba per trumpą laiką; jie yra vienas su kitu susiję, kiekvienas priklauso nuo visų kitų.

Vaiko gebėjimas įveikti keblumus lavėja, todėl jis gali daugiau bendrauti su kitais ir daugiau patirti platesnio pasaulio. Jis gali daugiau, todėl tėvai pajunta, kad atėjo laikas iš vaiko daugiau reikalauti, ir mažiau nori juo rūpintis. Ši santykių permaina nepaprastai nuvilia vaiką, kuris tikėjosi visada gauti visko, – tai skaudžiausias nusivylimas ankstyvame amžiuje, ir jį nepaprastai apkartina tai, kad nuvylusieji yra tie, kurie, kaip jis mano, privalo juo rūpintis neribotai. Bet taip pat šis įvykis susijęs su tuo, kad vaikas būna patyręs reikšmingesnį sąlytį su išoriniu pasauliu ir gavęs iš ten kad ir truputį emocinio peno, bei su tuo, kad pamažėle pradeda lavėti jo gebėjimas kai kuriuos savo poreikius patenkinti pačiam. Nauja išorinio pasaulio patirtis leidžia vaikui suvokti tėvų „ribotumą“ – tai yra jų trūkumus, matomus netikroviškų su jais siejamų lūkesčių požiūriu. Dėl to vaikas taip pasipiktina tėvais, kad išdrįsta ieškoti pasitenkinimo kitur.

Kai taip atsitinka, nauji išbandymai, kurių vaikui atneša išsiplėtusi patirtis, taip jį prislegia, jo gebėjimas atlikti šiuos naujus uždavinius būna toks menkas, o galimybės įveikti sunkumus, kurių sukėlė žingsniai nepriklausomybės link, tokios nedidelės, kad jam reikia pasitenkinti vaizduotėje, kitaip jis apimtas nevilties pasiduotų. Nors tikrieji vaiko pasiekimai nemaži, jie, palyginti su patirtomis nesėkmėmis, atrodo visai nereikšmingi, tegul ir vien dėl to, kad jis nesupranta, kas iš tikrųjų įmanoma. Dėl šio nepasitenkinimo vaiką gali ištikti toks skaudus nusivylimas savimi, kad jis gali visai liautis dėti pa-

stangas ir visiškai užsisklęsti savyje, pasitraukti iš pasaulio, – nebent jam padėtų vaizduotė.

Jei į bet kurį iš šių įvairių žingsnių, kuriuos vaikas žengia augdamas, būtų galima pažvelgti atskirai, galėtume sakyti, kad gebėjimas fantazuoti peržengiant dabarties ribas yra būtent tas naujas pasiekimas, kuris padeda įgyvendinti visus kitus, – mat jis leidžia pakelti tikrovėje patirtą nusivylimą. Jei tik galėtume prisiminti, kaip jautėmės, kai buvome maži, arba įsivaizduoti, koks visiškai sužlugdytas jaučiasi mažas vaikas, kai jo žaidimų draugai ar vyresni broliai ir seserys jį laikinai atstumia ar akivaizdžiai sugeba padaryti ką nors geriau nei jis, arba kai suaugusieji – blogiausia, tėvai, – kaip jam atrodo, iš jo juokiasi ar jį menkina, tada žinotume, kodėl vaikas dažnai jaučiasi kaip atstumtasis – „kvailutis". Tik perdėtos viltys ir fantazijos apie ateities pasiekimus gali tapti atsvara, leidžiančia vaikui toliau gyventi ir stengtis.

Kokia didelė būna vaiko frustracija, nusivylimas ir neviltis visiško ir beviltiško pralaimėjimo akimirkomis, matyti iš jį ištinkančių pykčio priepuolių, kurie išoriškai išreiškia įsitikinimą, kad jis niekaip negali pagerinti „nepakeliamų" gyvenimo sąlygų. Kai tik vaikas įstengia vaizduotėje pamatyti (tai yra fantazuodamas sugalvoti) tinkamą išeitį iš dabartinės keblios padėties, pykčio priepuoliai liaunasi – mat, atsiradus vilčiai dėl ateities, dabartiniai keblumai nebėra nepakenčiami. Tada, užuot pradėjęs betikslę fizinę iškrovą, užuot spardęsis ir spiegęs, vaikas mąsto ar veikia taip, kad pasiektų trokštamą tikslą – dabar arba kada nors vėliau. Šitaip sunkumai, su kuriais vaikas susiduria ir kurių šiuo metu negali įveikti, pasidaro įveikiami, nes nusivylimą dabartimi palengvina būsimų pergalių vizijos.

Jei vaikas dėl kokios nors priežasties negali įsivaizduoti savo ateities optimistiškai, raida sustoja. Kraštutinis pavyzdys čia galėtų būti vaiko, kurį kamuoja infantilus autizmas, elgesys. Arba toks vaikas nieko nedaro, arba kartkartėmis jį ištinka audringi pykčio protrūkiai, tačiau bet kuriuo atveju jis reikalauja, kad aplinkoje ir gyvenimo sąlygose nieko nebūtų keičiama. Visa tai dėl to, kad jis visiškai nesugeba įsivaizduoti jokių permainų į gerąją pusę. Kai viena tokia mergaitė po ilgai trukusios terapijos galiausiai įveikė autistinį užsisklendimą ir susimąstė, kas būdinga geriems tėvams, ji pasakė: „Jie turi dėl tavęs vilčių." Tai reiškė, kad jos tėvai buvo blogi, nes jie nei turėjo vilčių dėl jos, nei suteikė jai vilčių dėl jos ir jos būsimo gyvenimo šiame pasaulyje.

Mes žinome, kad kuo nelaimingesni esame ir kuo didesnę neviltį jaučiame, tuo labiau mums reikalingas gebėjimas leistis į optimistines fantazijas. Bet tuo metu, kai esame apimti nevilties, optimistinių fantazijų neturime. Tuomet labiau nei bet kada mums reikia kitų, kad jie, turėdami vilčių dėl mūsų ir mūsų ateities, pakeltų mums dvasią. Jokia pasaka savaime vaikui to duoti negali; kaip mums priminė mergaitė autistė, pirma mums reikia tėvų, kurie sužadintų viltį. Tada ant šio tvirto ir tikro pamato – teigiamos tėvų nuomonės apie mus ir mūsų ateitį – galime statyti oro pilis, pusiau suvokdami, kad jos ir yra tik oro pilys, bet vis tiek iš jų statymo įgaudami tvirto pasitikėjimo savimi. Nors fantazija nėra *tikrovė*, geri jausmai, kuriuos ji leidžia pajusti dėl savęs ir savo ateities, yra *tikri*, ir šių tikrų gerų jausmų mums reikia, nes iš jų gauname paspirtį.

Tėvai, kurie paiso, kada vaiko nuotaika prasta ir jis jaučiasi vienišas, visada jam pasako, kad padėtis pasitaisys. Bet vaiko neviltis aprėpia viską, – jis nepažįsta tarpinių jausmų,

todėl jaučiasi arba esąs niūriausiame pragare, arba nepaprastai laimingas, – dėl to, apėmus nevilčiai, baimę suvis pražūti gali numalšinti tik tobuliausia amžina palaima. Protingi tėvai niekada nežadės vaikui, kad jis gali pasiekti tobulą palaimą tikrovėje. Tačiau sekdami vaikui pasakas tėvai gali paskatinti jį pasisemti asmeninėms reikmėms fantastiškų vilčių dėl ateities neklaidindami, kad tokiose fantazijose esama ko nors tikra.*

---

* Pasekti vaikui „Pelenę" ir leisti jam fantazuojant imtis Pelenės vaidmens, pagal šią pasaką įsivaizduoti, kaip jis pats bus išvaduotas, yra visai kas kita, nei leisti jam visu rimtumu suvaidinti šią fantaziją. Pirmuoju atveju skatinama viltis, o antruoju – kuriamos iliuzijos.

Vienas tėvas, užuot sekęs savo mažai mergaitei pasakas, paskatintas savų emocinių poreikių ir siekdamas fantazijomis pabėgti nuo vedybinio gyvenimo keblumų, sumanė šį tą geresnio. Vieną vakarą po kito jis dukteriai rezgė fantaziją apie Pelenę, kurioje jis buvo karalaitis, suvokęs, kad ji, nors skarmaluota ir pelenuota, yra gražiausia mergaitė pasaulyje, todėl nuo šiol – jo dėka – gyvens pasakų karalaitės gyvenimą. Tėvas pasakojo tai ne kaip pasaką, o kaip kažką, kas jiedviem vyksta tikrovėje, kaip tikrą pažadą dėl ateities. Jis nesuprato, kad, dukteriai vaizduodamas jos tikro gyvenimo sąlygas kaip Pelenės situaciją, sudarė įspūdį, kad jos motina – jo žmona – yra piktavalė dukters išdavikė. Pelenę mylimąja išsirinko ne pasakų karalaitis iš svajonių šalies, o jis pats, todėl dėl šių vakaro pasakojimų įvyko fiksacija ir mergaitė tėvo atžvilgiu liko edipiškoje situacijoje.

Šis tėvas tikrai „turėjo vilčių" dėl dukters, tačiau iš esmės netikroviškų. Pasekmės buvo tokios: kai mergaitė paūgėjo, iš fantazijų, į kurias vakarais leisdavosi su tėvu, ji patirdavo tiek pasitenkinimo, kad nenorėjo, jog joms trukdytų tikrovė, ir su ja nesusitaikė. Dėl šių ir kitų susijusių priežasčių jos gebėjimai neatitiko amžiaus. Ištyrus psichiatriškai, diagnozuota, kad ji prarado ryšį su tikrove. Iš tikrųjų ji ne „prarado" šį ryšį, o jo neužmezgė, siekdama apginti savo įsivaizduojamą pasaulį. Ji nenorėjo turėti jokių reikalų su kasdieniu pasauliu, nes tėvo elgesys jai leido suprasti, kad jis nenori, jog ji jų turėtų, ir kad jai to nereikia. Ji visą laiką gyveno pasinėrusi į savo fantazijas ir tapo šizofrenike.

Jos istorija aiškiai parodo, kuo skiriasi vaizduotės žaidimas svajonių šalyje ir klaidingą pagrindą turintis pažadas dėl ateities, laukiančios kasdieninėje tikrovėje. Pasakų suteikiamos viltys yra viena, o viltys, kurių turime dėl savo vaikų, yra kita, ir šių vilčių pagrindas turi būti tikrovė. Privalome žinoti, kad vaikų patiriama frustracija ir sunkumai, kuriuos jie turi įveikti, ne didesni nei visų mūsų frustracija ir sunkumai įprastinėmis aplinkybėmis. Bet vaikui regisi, kad šie sunkumai yra didžiausi, kokius galima įsivaizduoti, todėl jam reikia padrąsinimo iš fantazijų, kuriose herojus, su kuriuo jis gali tapatintis, sėkmingai randa išeitį iš neįtikėtinai sunkių padėčių.

Pajutęs didelį nepasitenkinimą dėl tėvų viršenybės ir išvarytas iš ankstyvosios vaikystės karalystės, kur iš jo nebuvo nieko reikalaujama ir atrodė, kad tėvai tenkina visus norus, vaikas negali nenorėti turėti savo karalystės. Realistiškai kalbant apie tai, ką vaikas augdamas gali pasiekti, tai tokių fantastiškų troškimų patenkinti neįmanoma ir su tikrosiomis galimybėmis jų negalima net lyginti.

Kas yra ta karalystė, kurią daugelis herojų gauna pasakos pabaigoje? Svarbiausias jos bruožas – apie ją pasakoje niekada nieko nepasakoma, net neminima, ką veikia karalius ar karalienė. Šioje karalystėje karaliaujama vien tam, kad būtum valdovu, o ne pavaldiniu. Tapimas karaliumi ar karaliene pasakos pabaigoje simbolizuoja tikrą *nepriklausomybę*, kurią turėdamas personažas jaučiasi toks saugus, patenkintas ir laimingas, koks kūdikis jautėsi būdamas labiausiai *priklausomas*, kai lopšio karalystėje juo buvo tikrai gerai rūpinamasi.

Pasakos pradžioje veikėjas yra priklausomas nuo tų, kurie nė kiek nevertina jo paties ir jo gebėjimų, blogai su juo elgiasi ir net kelia grėsmę jo gyvybei, kaip piktoji karalienė „Snieguolėje“. Vėliau pasakos veikėjui dažnai tenka kliautis draugiškais pagalbininkais: požemio pasaulio būtybėmis, tokiomis kaip nykštukai „Snieguolėje“, ar stebuklingais gyvūnais, kaip paukščiai „Pelenėje“. Pasakos pabaigoje veikėjas, atlaikęs visus išbandymus, vis dėlto tebėra ištikimas sau arba tikrai tampa savimi dėl to, kad sėkmingai juos iškentė. Jis tampa autokratu geriausia žodžio prasme – paties savęs valdovu, tikrai savarankišku, o ne kitus valdančiu asmeniu. Pasakose, kitaip nei mituose, pergalė pasiekiama ne prieš kitus, o tik prieš save ir niekšiškumą (labiausiai – savo, o jo projekcija yra veikėjo priešininkas). Apie šių karalių ir karalienių valdymą mums pasa-

koma nebent tiek, kad jie valdė išmintingai ir taikiai, o gyveno laimingai. Tokia turi būti branda: išmintingai valdyti save ir dėl to laimingai gyventi.

Vaikas tai labai gerai supranta. Joks vaikas nemano, kad vieną dieną taps kokios karalystės valdovu, išskyrus savo gyvenimo karalystę. Pasaka jį patikina, kad kada nors ši karalystė gali būti jo, bet dėl jos reikia kovoti. Kaip konkrečiai vaikas įsivaizduoja „karalystę“, priklauso nuo amžiaus ir raidos tarpsnio, tačiau jis niekada nesupranta jos paraidžiui. Mažesniam vaikui ji gali tiesiog reikšti, kad tada niekas jam neįsakinės ir visi jo norai bus tenkinami. Vyresniam vaikui joje gali egzistuoti ir pareiga valdyti – tai yra gyventi ir elgtis išmintingai. Bet kad ir koks būtų vaiko amžius, jis supranta, kad tapti karaliumi ar karaliene – tai pasiekti brandžią pilnametystę.

Vaikas gali subręsti tik konstruktyviai išsprendęs edipiškus konfliktus, todėl pažiūrėkime, kaip veikėjas pasakoje gauna šią karalystę. Graikų mite Edipas tampa karaliumi nužudęs savo tėvą ir vedęs motiną, bet prieš tai įmena Sfingės mįslę, o tada Sfingė nusižudo. Norėdamas įminti mįslę, Edipas turėjo suprasti, ką apima trys žmogaus raidos tarpsniai. Vaikui didžiausia mįslė – ką apima lytiškumas. Būtent šią suaugusiųjų paslaptį jis nori atskleisti. Įminęs Sfingės mįslę, Edipas galėjo gauti savo karalystę ir vesti motiną, todėl galime tarti, kad ši mįslė kažkaip, bent nesąmoningame lygmenyje, susijusi su seksualinėmis žiniomis.

Ir daugelyje pasakų „mįslės“ įminimas baigiasi vedybomis, be to, personažui atitenka karalystė. Pavyzdžiui, brolių Grimmų pasakoje „Apie gudrų siuvėją“ tik herojus sugeba atspėti, kokios yra dvi karalaitės plaukų spalvos, todėl ji atitenka jam. Panašiai princesės Turandot istorijoje ją gali gauti tik tas vy-

ras; kuris įmena tris jos mįsles. Mįslės, kurią užminė konkreti moteris, įminimas simbolizuoja moters mįslę apskritai, ir kadangi teisingai atsakius paprastai įvyksta vestuvės, neatrodo pritempta sakyti, kad mįslė, kurią reikia įminti, yra seksualinė: tas, kuris permano kitos lyties paslaptį, pasiekia brandą. Bet Edipo mite veikėja, kurios mįslė buvo įminta, susinaikina, ir paskui įvyksta vedybų tragedija, o pasakose atskleidus paslaptį galiausiai randa laimę ir tas veikėjas, kuris įminė mįslę, ir tas, kuris ją užminė.

Edipas veda moterį, kuri yra jo motina, taigi, aišku, daug vyresnė. Pasakos herojus ar herojė susituokia su maždaug to paties amžiaus veikėju ar veikėja. Tai yra kad ir kaip anksčiau pasakos personažas buvo edipiškai prisirišęs prie motinos, dabar jis nukreipia šiuos jausmus į tinkamiausią needipinę partnerę. Vietoj pasitenkinimo neteikiančių santykių su tėvu ar motina, – o edipiški santykiai visada tokie, – pavyzdžiui, vietoj Pelenės santykių su silpnu ir negalinčiu padėti tėvu, pasakose dažnai užmezgami laimingi santykiai su gelbėtoju sutuoktiniu.

Tokiose pasakose tėvas anaiptol nesipiktina, kad mergaitė įveikia edipišką prisirišimą prie jo, ir net džiaugiasi, kad taip įvyko, o dažnai ir pats tuo rūpinasi. Pavyzdžiui, pasakose „Ansas Eželis“ ir „Gražuolė ir Pabaisa“ tėvas (norom nenorom) paskatina dukterį ištekėti: kai jis įveikia edipišką prisirišimą prie dukters ir paskatina ją įveikti prisirišimą prie jo, tai abiem padeda rasti gerą išeitį iš padėties.

Pasakoje sūnus niekada neatima karalystės iš tėvo. Jei tėvas jos atsisako, tai visada dėl senatvės. Net tada sūnus turi jos nusipelnyti – rasti sau trokštamiausią moterį, kaip pasakoje „Trys plunksnelės“. Pasaka gana aiškiai leidžia suprasti, kad gauti karalystę – tolygu morališkai ir lytiškai subręsti. Pirma iš herojaus

reikalaujama atlikti vieną užduotį, kuri būtina, kad jis galėtų paveldėti karalystę. Kai jis sėkmingai ją atlieka, pasirodo, kad to neužtenka. Tas pats įvyksta dar kartą. Trečia užduotis yra surasti ir namo parsivesti tinkamą nuotaką; kai personažas ją parsiveda, karalystė pagaliau atitenka jam. Taigi pasaka vaizduoja ne sūnaus pavydą tėvui ir ne tėvo pasipiktinimą sūnaus seksualiniais siekiais, o priešingą dalyką: kai vaikas sulaukia tinkamo amžiaus ir pasiekia brandą, tėvas nori, kad jis pasiektų savo ir lytiškumo srityje; iš tikrųjų tėvas pripažįsta sūnų deramu įpėdiniu tik tada, kai sūnus įgyvendina šiuos siekius.

Daugelyje pasakų karalius išleidžia dukterį už veikėjo ir pasidalija savo karalyste arba paskiria jį būsimu įpėdiniu. Žinoma, tai vaiko fantazija, rodanti, ko jis nori. Bet pasaka patikina jį, kad būtent taip ir atsitiks, o pasąmonėje „karalius" reiškia jo paties tėvą, todėl pasaka suteikia vilčių gauti didžiausią įmanomą atlygį – laimingą gyvenimą ir karalystę – sūnui, kuris savo pastangomis rado tinkamą savo edipiškų konfliktų sprendimą: meilę motinai nukreipti į tinkamą savo amžiaus moterį ir pripažinti, kad tėvas (kuris anaiptol nėra grėsmingas varžovas) iš tikrųjų yra geranoriškas globėjas, palaikantis sūnaus pastangas siekti suaugusiojo pilnatvės.

Gauti karalystę, meilės ir santuokos saitais susijungus su tinkamiausia ir trokštamiausia pora tėvų visiškai palaikomoje sąjungoje, suteikiančioje laimės visiems, išskyrus piktadarius, – tai simbolis, reiškiantis tobulą edipiškų keblumų sprendimą, taip pat tikrą nepriklausomybę ir visišką asmenybės integraciją. Ar apie tokį didelį pasiekimą iš tikrųjų visai nerealistiška kalbėti kaip apie savo karalystės paveldėjimą?

Tai gali dar ir padėti suprasti, kodėl „tikroviškų" vaikiškų kūrinių veikėjų pasiekimai dažnai atrodo palyginti kasdieniški

ir banalūs. Šie kūriniai taip pat padrąsina vaiką, kad jis įveiks svarbius sunkumus, su kuriais susiduria „tikrame" gyvenime, – sunkumus, kaip juos apibūdina suaugusieji. Dėl to, kad gali taip padrąsinti, tokie kūriniai turi neabejotinų, nors ribotų privalumų. Tačiau kokie keblumai vaikui gali būti sunkiau suprantami ir „tikresni" nei jo edipiški konfliktai ar sunkumai, kylantys siekiant asmenybės integracijos ir brandos, kartu ir lytinės brandos, – ką ji apima ir kaip ją pasiekti? Išsamiai nupasakojus, ką apima šie dalykai, vaikas būtų sukrėstas ir sutriktų, todėl pasaka kalba universaliais simboliais, leidžiančiais vaikui dėl tam tikrų dalykų apsispręsti, kai ką pasirinkti, kai ko nepaisyti, o pasaką interpretuoti tokiais būdais, kurie atitinka jo protinės ir psichologinės raidos tarpsnį. Kad ir kokį raidos tarpsnį vaikas būtų pasiekęs, pasaka užsimena, kaip jis gali peržengti šio tarpsnio ribas, taip pat teikia užuominų, kas, prasidėjus kitam tarpsniui, jam gali nutikti kelyje brandžios integracijos link.

Šiuolaikinės realistinės vaikų literatūros santykinius trūkumus galima iliustruoti dviejų gerai žinomų kūrinių vaikams palyginimu su pasakomis.

Yra daug šiuolaikinių kūrinių vaikams, tokių kaip „Pajėgusis garvežiukas" (*The Little Engine That Could*), skatinančių vaiką patikėti, kad jei jis kaip reikia atkakliai stengsis ir nepasiduos, galiausiai pasieks tikslą.[39] Viena paauglė prisiminė, kokį įspūdį jai padarė ši motinos skaitoma knygelė. Ji patikėjo, kad žmogaus pasiekimai tikrai iš dalies priklauso nuo jo nuostatos ir kad jei ji dabar imsis užduoties tikėdama, jog susidoros, tada taip ir bus. Po kelių dienų mergaitė pirmoje mokyklos klasėje pateko į sunkią padėtį: norėjo iš suklijuotų popieriaus lapų pastatyti namelį, bet šis vis sugriūdavo. Ji nusivylė ir ėmė rimtai abejoti, ar sumanymas statyti tokį popierinį namelį įgyvendi-

namas. Bet tada jai į galvą atėjo „Pajėgiojo garvežiuko" istorija. Praėjus dvidešimčiai metų ji prisiminė, kaip tada pradėjo sau niūniuoti stebuklingą užkeikimą: „Manau – galiu, manau – galiu, manau – galiu..."* Ji toliau bandė statyti namelį iš popieriaus, bet šis ir toliau vis sugriūdavo. Sumanymas baigėsi visiška nesėkme, tačiau mažoji mergaitė buvo įsitikinusi, kad tai, kas nepavyko jai, būtų pavykę bet kam kitam, kaip pavyko Garvežiukui.

„Pajėgiojo garvežiuko" veiksmas vyksta dabartyje, čia rašoma apie tokius įprastus dalykus kaip traukinio vagonus traukiantys garvežiai, todėl mergaitė stengėsi savo gyvenime tiesiogiai pritaikyti šios knygelės pamoką, niekaip jos vaizduotėje neišplėtojusi, ir patyrė nesėkmę. Dėl šios nesėkmės ji ir po dvidešimties metų tebejautė apmaudą.

Visai kitaip kitą mergaitę paveikė „Šveicarų robinzonai". Šioje knygoje pasakojama apie šeimą, kuri, patyrusi laivo sudužimą, sugeba gyventi nuotykingai, idiliškai, prasmingai ir smagiai, – o ši mergaitė gyveno visai kitaip. Tėvui tekdavo daug laiko būti toli nuo namų, o motina sirgo psichikos liga ir ilgai užsibūdavo gydymo įstaigose. Taigi mergaitė, kai prireikdavo, buvo vežiojama pirmyn atgal: iš namų pas tetą, paskui pas senelę ir vėl namo. Per tuos metus mergaitė vis iš naujo skaitė šį pasakojimą apie laimingą šeimą. Jie gyveno negyvenamoje saloje, todėl nė vienas šeimos narys nė kiek negalėjo pasitraukti toliau nuo kitų. Po daugelio metų ji prisiminė, kokią malonią jaukumą patirdavo, kai, atsirėmusi į keletą didelių pagalvių, skaitydavo šią knygą, visai pamiršusi, kokia

* Kartodamas šiuos žodžius, knygelės *Pajėgusis garvežiukas* veikėjas sunkiai pakyla į kalną (*vert. past.*).

sunki dabar jos padėtis. Vos baigusi, mergaitė pradėdavo knygą iš naujo. Laimės valandėlės, su robinzonų šeima praleistos toje vaizduotės šalyje, padėjo jai atlaikyti sunkumus, kurių kilo tikrovėje. Ji galėjo kompensuoti atšiaurios tikrovės poveikį įsivaizduojamu pasitenkinimu. Bet šis kūrinys nebuvo pasaka, todėl mergaitei visai nesuteikė vilčių, kad jos gyvenimas pakryps į gerąją pusę, o tokios viltys būtų padariusios jį daug lengviau pakeliamą.

Kita aukštesniosios studijų pakopos studentė iš vaikystės prisiminė: „Man daug davė pasakos – ir tradicinės, ir savo susikurtos. Bet mano dėmesį buvo užvaldžiusi „Sultenė"." Kai ji buvo maža, motina žuvo autoavarijoje. Mergaitės tėvas, labai prislėgtas žmoną ištikusios nelaimės (jis vairavo tą automobilį), visiškai užsisklendė savyje ir perleido mergaitės priežiūrą auklei, o šią mergaitė mažai tedomino. Kai mergaitei buvo septyneri, tėvas vedė dar kartą, ir, kaip ji prisiminė, maždaug tuo metu „Sultenė" jai tapo tokia svarbi. Jos pamotė aiškiai buvo ragana iš šios pasakos, o ji buvo mergaitė, uždaryta bokšte. Mergaitė prisiminė, kad jautėsi panaši į Sultenę, nes burtininkė šią gavo „prievarta", kaip ir pamotė prievarta įsibrovė į mergaitės gyvenimą. Naujuose namuose ji jautėsi įkalinta, nes auklė, kuri ja mažai tesirūpino, anksčiau duodavo jai visišką laisvę daryti ką nori. Ji jautėsi auka kaip ir Sultenė, kuri bokšte beveik negalėjo tvarkytis gyvenimo pati. Esminė pasakos detalė mergaitei buvo Sultenės ilgi plaukai. Mergaitė norėjo, kad jos plaukai užaugtų ilgi, tačiau pamotė kirpdavo juos trumpai. Ilgi plaukai jai tapo laisvės ir laimės simboliu. Suaugusi ji suprato, kad karalaitis, kurio troško sulaukti, buvo jos tėvas. Pasaka mergaitę įtikino, kad kada nors jis ateis ir ją išgelbės, ir šis tikėjimas ją palaikė. Kai gyvenimas tapdavo per sunkus, te-

reikėdavo įsivaizduoti, kad ji – tai Sultenė, kad plaukai užaugo ilgi, o karalaitis ją myli ir išgelbėja. Be to, ji sukūrė „Sultenei" laimingą pabaigą: karalaitis kurį laiką buvo apakintas, – mergaitei tai reiškė, jog su tėvu gyvenanti „ragana" apakino jį ir jis nebemato, kad duktė daug geresnė, – bet galiausiai pamotės nukirpti plaukai ataugo ilgi, pas ją atėjo karalaitis ir nuo tada su ja laimingai gyveno.

Palyginus „Sultenę" su „Šveicarų robinzonais" matyti, kodėl pasakos vaikui gali duoti daugiau net už tokį labai gražų vaikišką kūrinį. „Šveicarų robinzonuose" nėra raganos, ant kurios vaikas vaizduotėje galėtų išlieti pyktį ir kurią galėtų apkaltinti dėl to, kad tėvui jis per mažai rūpi. „Šveicarų robinzonuose" galima rasti pabėgimo fantazijų, ir mergaitei, kuri šią knygą skaitydavo vis iš naujo, ji laikinai padėdavo pamiršti, koks sunkus jos gyvenimas. Bet šis kūrinys nesuteikė konkrečių vilčių dėl ateities. Kita vertus, „Sultenė" suteikė mergaitei galimybę pažvelgti į pasakos raganą kaip į tokią blogą veikėją, kad, palyginti su ja, net namuose gyvenanti „ragana" pamotė neatrodė tokia ir bloga. Be to, „Sultenė" mergaitei suteikė vilčių, kad užaugus ilgiems plaukams ją išgelbės jos pačios kūnas, ir, svarbiausia, kad „karalaitis" apakintas tik laikinai – jis atgaus regos dovaną ir išgelbės savo karalaitę. Ši fantazija palaikė mergaitę ir vėliau, nors nebe taip stipriai, o paskui ji įsimylėjo ir ištekėjo, ir tada jai ši fantazija nebebuvo reikalinga.

Galime suprasti, kodėl pamotė, jei būtų sužinojusi, ką „Sultenė" reiškia podukrai, iš pradžių būtų pamaniusi, kad pasakos vaikams kenksmingos. Pamotė negalėjo žinoti, kad jei podukra, padedama „Sultenės", nebūtų patyrusi pasitenkinimo vaizduotėje, būtų pasistengusi sugriauti tėvo santuoką; o jei

pasaka nebūtų mergaitei suteikusi vilčių dėl ateities, ji gyvenime galėjo pasukti visai klaidingu keliu.

Kai kas tvirtina, kad jei pasaka sužadina netikroviškų vilčių, vaikas neišvengiamai patirs nusivylimą ir dėl to dar labiau kentės. Bet jei vaikui suteikiama tik protingų – tai yra ribotų ir laikinų – vilčių dėl to, ką žada ateitis, jos nenumalšina beribio nerimo, kurį jis jaučia dėl būsimų įvykių ir dėl to, ko siekia. Jo nerealistiškai baimei reikia nerealistiškų vilčių. Tikroviškus ir ribotus pažadus vaikas lygina su savo norais, todėl šie pažadai labai nuvilia ir neguodžia. Bet kūrinyje, kuris yra palyginti tikroviškas, kitokių pažadų glūdėti negali.

Jei pasakos teikiamas neprotingas laimingos pabaigos pažadas būtų tikroviško kūrinio dalis arba jei būtų sakoma, kad jis išsipildys ten, kur vaikas iš tikrųjų gyvena, tai jam taip pat sukeltų nusivylimą gyvenimu tikrovėje. Bet laimingoje pasakos pabaigoje kalbama apie pasakų šalį, kurią galime aplankyti tik mintimis.

Pasaka suteikia vaikui vilties, jog kada nors karalystė atiteks jam. Vaikas negali pasitenkinti gavęs mažiau, bet netiki, kad įstengs laimėti karalystę pats, todėl pasaka jam pasako, kokios stebuklingos galios ateis į pagalbą. Taip vėl pakurstoma viltis, kurią negavus tokios fantazijos atšiauri tikrovė nuslopintų. Pasaka suteikia vilčių pasiekti tokią pergalę, kokios vaikas nori, todėl ji psichologiškai įtikinamesnė už bet kokį „tikrovišką“ kūrinį. Pasaka užtikrina, kad karalystė bus jo, todėl vaikas nori tikėti ir visais kitais dalykais, kurių ji moko: kad norėdamas rasti savo karalystę turi palikti namus; kad jos negali gauti iš karto; kad reikia rizikuoti ir patirti išbandymų; kad to neįmanoma padaryti vičvienam – reikia pagalbininkų; ir kad norint iš jų sulaukti pagalbos reikia patenkinti kai kuriuos jų reikala-

vimus. Vien dėl to, kad galutinis pažadas atitinka vaiko norą kerštauti ir gyventi nuostabų gyvenimą, pasaka nepalyginamai labiau praturtina jo vaizduotę.

Kūriniai, laikomi „gera vaikų literatūra", turi tokį trūkumą: daugelis jų apriboja vaiko vaizduotę tuo lygmeniu, kurį jis jau yra pasiekęs savarankiškai. Vaikams tokie kūriniai patinka, tačiau jie tegauna mažai naudos, tik trumpalaikį malonumą. Tokie pasakojimai vaiko neguodžia ir nepadrąsina dėl neatidėliotinai spręstinų keblumų; vaikas tiesiog nuo šių keblumų trumpam pabėga.

Pavyzdžiui, yra „tikroviškų" kūrinių, kuriuose vaikas atkeršija tėvui ar motinai. Tuo metu, kai baigiasi vaiko edipinis tarpsnis ir jis nebėra visiškai priklausomas nuo tėvo ar motinos, jo troškimas atkeršyti būna karščiausias. Šiuo gyvenimo laikotarpiu visi vaikai leidžiasi į fantazijas apie kerštą, tačiau pragiedrulių akimirkomis supranta, kad jos visiškai neteisingos, nes žino, kad tėvas ar motina parūpina jiems visko, ko reikia pragyventi, ir kad jiems tai nėra lengva. Mintys apie kerštą visada sužadina kaltės jausmą ir nerimą dėl atpildo. Kūrinys, skatinantis šią fantaziją apie tikrą kerštą, stiprina abu jausmus, ir visa, ką vaikas gali pats padaryti, yra tokias mintis išstumti. Dažnai dėl tokio išstūmimo po keliolikos metų paauglys šias vaikiškas keršto fantazijas išveikia tikrovėje.

Vaikui nereikia išstumti tokių fantazijų – priešingai, jis gali jomis nevaržomas mėgautis, jei yra sumaniai skatinamas nukreipti jas į objektą, esantį pakankamai arti tikrojo tėvo ar motinos, bet aiškiai ne į patį tėvą ar motiną. Ar galėtų būti tinkamesnis kerštingų minčių objektas už moterį, užėmusią motinos vietą, – pamotę iš pasakos? Jei piktos keršto fantazijos nukreipiamos į tokią blogą įsiveržėlę, nėra pagrindo jausti

kaltę ir nereikia bijoti atpildo, nes tokia veikėja aiškiai nusipelno keršto. Jei būtų prieštaraujama, kad mintys apie kerštą yra nedoros ir vaikui visiškai nevalia jų puoselėti, reikia pabrėžti, kad mintis, jog tam tikrų fantazijų turėti nedera, niekada nėra sukliudžiusi žmonėms jų turėti. Taip jos tik išvejamos į pasąmonę, o ten dėl jų kyla daug didesnė dvasinio gyvenimo sumaištis. Taigi pasaka leidžia vaikui gauti visa, kas geriausia: jis gali nevaržomai leistis į keršto fantazijas apie pamotę iš pasakos ir jomis mėgautis, tačiau nejausti jokios kaltės tikrajai motinai ar jos bijoti.

Milne'o eilėraštyje, kuriame Džeimsas Džeimsas Morisonas Morisonas įspėja motiną be jo neiti į miestelio pakraštį, nes ji gali neberasti kelio atgal ir todėl niekada nebegrįžti, o paskui iš tikrųjų taip ir atsitinka, pasakojama žavingai juokinga istorija, – bet juokinga suaugusiesiems.[40] Vaikui ši istorija konkrečiai išreiškia didžiausią ir siaubingiausią nerimą dėl to, kad gali būti apleistas. Suaugusiajam atrodo juokinga, kad čia globėjo ir globotinio vaidmenys sukeisti. Kad ir kaip vaikas norėtų tokios permainos, jis negali puoselėti minties apie ją, jei yra sakoma, kad jai įvykus jis visam laikui neteks motinos. Klausydamasis šio eilėraščio, vaikas džiaugiasi įspėjimu tėvams niekada neišeiti nepasiėmus jo kartu. Tai jam patinka, bet dar jis turi išstumti daug esmingesnį ir stipresnį nerimą – dėl to, kad gali būti paliktas visam laikui, o eilėraštis sako, kad taip ir bus.

Yra nemažai panašių šiuolaikinių kūrinių, kuriuose vaikas sugeba daugiau už tėvą ar motiną ir yra už juos protingesnis, ir ne svajonių šalyje, kaip vaizduojama pasakose, o kasdieninėje tikrovėje. Vaikui tokie kūriniai patinka, nes jie dera su tuo, kuo jis norėtų tikėti; bet galiausiai jis dėl jų ima nepasitikėti tėvu ar motina, kuriais vis dar turi kliautis, ir patiria nusivylimą, nes,

priešingai nei verčia manyti kūrinys, tėvai dar gana ilgai lieka pranašesni.

Tradicinė pasaka niekada nesukels grėsmės vaiko saugumui, kuris jam reikalingas ir kurio jam teikia žinojimas, kad tėvas ar motina žino daugiau už jį, nors su viena esmine išimtimi: kai paaiškėja, kad tėvas ar motina klydo dėl vaiko gebėjimų. Daugelyje pasakų tėvas ar motina nė kiek nevertina vieno iš vaikų, dažnai vadinamo kvailučiu, bet šis, kaip vėliau pasakojama, įrodo, kad tėvas ar motina jį taip menkai tevertindami klydo. Čia pasaka vėl teisinga psichologiškai. Beveik kiekvienas vaikas yra įsitikinęs, kad jo tėvai beveik viską išmano geriau, bet yra viena išimtis: jie yra nepakankamai geros nuomonės apie jį. Skatinti šią mintį naudinga, nes vaikui tai reiškia, kad jis turi lavinti savo gebėjimus – ne pranokti tėvą ar motiną, o pataisyti jų blogą nuomonę apie jį.

Vaizduojant, kaip pranokstamas tėvas, pasakose dažna pasakojimo priemonė yra jo padalijimas į dvi figūras: tėvą, nė kiek nevertinantį vaiko, ir kitą figūrą – berniuko sutinkamą seną išminčių ar gyvūną, duodantį jam gerą patarimą, kaip pasiekti pergalę, – ne prieš tėvą, nes tai būtų per baisu, o prieš tą brolį, kuriam teikiama pirmenybė. Kartais ta kita figūra padeda veikėjui atlikti beveik neįveikiamą užduotį ir taip tėvui parodoma, kad buvo klaidinga taip blogai manyti apie vaiką. Taigi tėvas padalijamas į abejotojo ir palaikytojo aspektus, ir antrasis laimi.

Sunkumus, kylančius dėl kartų konkurencijos, dėl vaiko noro pranokti tėvą, pasaka vaizduoja taip: kai tėvas pajunta, kad tam pribrendo reikalas, išsiunčia vaiką (ar vaikus) į pasaulį, kad šis, parodęs, ką gali, patvirtintų, jog įstengs užimti tėvo vietą, jį pakeisti, ir yra to nusipelnęs. Nepaprasti žygdarbiai,

kuriuos atlieka tokią užduotį gavęs vaikas, objektyviai žiūrint, atrodo neįtikėtini, tačiau vaikui jie nėra fantastiškesni nei mintis, kad jis galėtų būti pranašesnis už tėvą, taigi ir jį pakeisti.

Šio tipo pasakos (įvairiais pavidalais jų galima rasti visame pasaulyje) prasideda gana tikroviškai: tėvas pasensta ir turi nuspręsti, kuris iš jo vaikų vertas paveldėti turtą ar kitaip pakeisti tėvą. Gavęs užduotį, pasakos herojus pasijunta lygiai taip, kaip jaučiasi vaikas: su ja susidoroti atrodo neįmanoma. Nors jis būna dėl to tikras, pasaka parodo, kad užduotis įveikiama, tačiau tik padedant antgamtinėms jėgoms ar kokiam kitam tarpininkui. Ir iš tiesų tik nepaprasčiausias laimėjimas gali priversti vaiką pasijusti pranašesnį už tėvą; tikėti šiuo pranašumu neturint tokio įrodymo būtų tuščia didybės manija.

„ŽĄSININKĖ“: *kaip tapti nepriklausomam*

Kaip tapti nepriklausomam nuo tėvų yra kadaise gerai žinomos, tačiau dabar primirštos brolių Grimmų pasakos „Žąsininkė“ tema. Šios pasakos variacijų galima rasti beveik visose Europos šalyse, taip pat kituose žemynuose. Brolių Grimmų variantas prasideda taip: „Gyveno kartą sena karalienė, jos vyras prieš daug metų buvo miręs, ir turėjo ji gražią dukterį. [...] Kada atėjo metas tekėti ir jau reikėjo keliauti į tą svetimą karalystę“*, motina davė jai brangių papuošalų ir brangenybių.

* Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 3, p. 5.

Ją lydėti buvo paskirta tarnaitė. Abi moterys gavo po jojamąjį arklį. Karalaitės arklys mokėjo kalbėti, o jo vardas buvo Falada.[41] „Kai atėjo atsisveikinimo valanda, motina nuėjo į savo miegamąjį, pasiėmė peiliuką ir įsipjovė pirštą, paskui pakišo baltą skepetaitę, užlašino tris lašus kraujo, padavė dukteriai ir tarė:

– Žiūrėk, dukrele, gerai ją saugok, ji tau labai pravers kelionėje.“*

Jiedvi keliavo valandą, tada karalaitė ištroško ir paprašė tarnaitės auksine taure pasemti jai iš upelio vandens. Tarnaitė atsisakė, atėmė iš karalaitės taurę ir liepė jai nulipus nuo arklio atsigerti tiesiai iš upelio, o dar pareiškė, kad jai nebetarnaus.

Vėliau dar kartą nutiko tas pats, bet šįsyk karalaitė prarado skepetaitę su trimis kraujo lašais: ši iškrito jai pasilenkus atsigerti. Nebeturėdama skepetaitės, karalaitė nusilpo, neteko jėgų. Tarnaitė tuo pasinaudojo ir privertė karalaitę susikeisti arkliais bei drabužiais, o dar liepė prisiekti, kad karaliaus rūmuose jokiam žmogui nesakys apie šiuos mainus. Moterims atvykus, tarnaitė buvo palaikyta nuotaka karalaite. Paklausta apie jos bendrakeleivę, tarnaitė senajam karaliui pasakė, kad jis turėtų duoti tai bendrakeleivei kokio nors darbo, ir karalaitė buvo paskirta padėti vienam berniukui ganyti žąsis. Netrukus apsimetėlė nuotaka paprašė jaunojo karaliaus sužadėtinio malonės nukirsdinti Faladai galvą, nes bijojo, kad arklys atskleis jos blogą darbą. Taip ir buvo padaryta, bet arklio galva tikrosios karalaitės prašymu buvo prikalta po niūriais vartais, pro kuriuos ji traukdama ganyti žąsų kasdien turėdavo eiti.

Kiekvieną rytą su bendraganiu berniuku eidama pro vartus

---

* Ten pat.

karalàitė sielvartingai pasveikindavo Falados galvą, o ta jai atsakydavo:

Jei tavo motina tatai sužinotų,
*Širdis jai iš skausmo susprogtų.**

Išėjusi į ganyklą, karalaitė pasileido plaukus. Jie buvo kaip iš gryno aukso, todėl berniuką apėmė pagunda vieną kitą išpešti, bet karalaitė jam sutrukdė, pakvietusi vėją. Vėjui nupūtus berniuko kepurę, šiam teko leistis paskui. Tas pats pasikartojo dar dvi dienas iš eilės, dėl to berniukas taip supyko, kad pasiskundė senajam karaliui. Kitą dieną senasis karalius pasislėpė prie vartų ir viską stebėjo. Vakare, žąsininkei grįžus į pilį, paklausė, ką tai reiškia. Žąsininkė karaliui pasakė, kad ją saisto pažadas neišduoti paslapties jokiam žmogui. Nors karalius spaudė išpasakoti savo istoriją, ji nenusileido, tačiau galiausiai sutiko papasakoti viską židiniui. Senasis karalius, norėdamas sužinoti žąsiaganės istoriją, pasislėpė už židinio.

Paskui, parūpinus tikrajai karalaitei karališkus drabužius, visi buvo sukviesti į didelę puotą. Puotoje tikroji nuotaka sėdėjo vienoje jaunojo karaliaus pusėje, o apsimetėlė – kitoje. Baigiant valgyti, senasis karalius paklausė apsimetėlės, kokia bausmė būtų tinkama moteriai, kuri pasielgė taip ir taip, – čia jis nusakė jai, kaip iš tikrųjų ji buvo pasielgusi. Apsimetėlė, nežinodama, kad yra išaiškinta, atsakė: „Tokia verta tik vieno – išrengti ją pliką nuogą ir įkišti į statinę, iš vidaus prikalinėtą aštrių vinių; paskui įkinkyti du baltus arklius, ir tegu valkioja ją keliu iš vieno galo į kitą, kol nusistagaruos.

* Ten pat, p. 8.

– Tokia apgavikė esi tu, – tarė senasis karalius, – ir tu pati paskelbei sau nuosprendį; taip tau ir bus padaryta.

Ir kai nuosprendis buvo įvykdytas, jaunasis karalius vedė tikrąją nuotaką, ir abu valdė karalystę taikoje ir palaimoje.“*

Pačioje pasakos pradžioje parodoma kartų tęstinumo problema: senoji karalienė išsiunčia dukterį, kuri turi susižadėti su toli gyvenančiu karalaičiu – tai yra sukurti savo gyvenimą, nepriklausomą nuo tėvų. Nors tenka patirti didelių negandų, karalaitė tesi pažadą jokiam žmogui neatskleisti, kas jai atsitiko. Šitaip ji įrodo esanti dora, todėl galiausiai apsimetėlė sulaukia atpildo ir pasaka baigiasi laimingai. Čia pavojai, kuriuos herojė turi įveikti, yra vidiniai: nepasiduoti pagundai atskleisti paslaptį. Bet pagrindinė šios pasakos tema yra ta, kad apsimetėlė užgrobia herojės vietą.

Šią istoriją ir motyvą galima rasti daug kur, visose kultūrose, mat jie turi edipinę prasmę. Paprastai pagrindinė veikėja yra mergaitė, bet tokios pasakos personažas gali būti ir berniukas – taip yra žinomiausiame angliškame pasakos variante „Rozvalas ir Liliana“ (*Roswal and Lillian*), kur berniukas išsiunčiamas mokytis į kito karaliaus dvarą, o tai dar aiškesnis požymis, kad pasakos tema yra augimas, brendimas ir herojaus siekis gauti, kas jam priklauso.[42] Kaip ir „Žąsininkėje“, kelionėje palydovas priverčia berniuką susikeisti su juo vietomis. Jiedviem atvykus į svetimą dvarą, karalaičio vietos užgrobėjas palaikomas karalaičiu, o šis, nors ir pažemintas iki tarno, vis dėlto pavergia karalaitės širdį. Padedant palankiems veikėjams, užgrobėjas išaiškinamas ir pabaigoje žiauriai nubaudžiamas, o karalaitis sugrąžinamas į teisėtą vietą. Apsimetėlis šioje pasa-

* Ten pat, p. 11.

koje taip pat kėsinosi užimti veikėjo vietą ir susituokti vietoj jo, taigi siužetas iš esmės toks pat, tik veikėjo lytis pakeista, o tai rodo, kad ji nėra svarbi. Mat šios pasakos tema yra edipiškas keblumas, kuris vienodai pasitaiko ir mergaičių, ir berniukų gyvenime.

„Žąsininkėje" simbolinis pavidalas suteikiamas dviem priešingiems edipinio laikotarpio įvykių aspektams. Pirmame tarpsnyje berniukas tiki, kad tėvas yra apsimetėlis, neteisėtai užėmęs jo vietą motinos širdyje (mergaitė tiki, kad apsimetėlė motina užėmė jos vietą tėvo širdyje), ir kad motina iš tikrųjų labiau norėtų būti jo sutuoktinė (mergaitė – kad tėvas norėtų būti jos sutuoktinis). Berniukui atrodo, kad tėvas (kuris buvo čia prieš jam gimstant) klasta išgavo iš jo tai, kas jam priklauso pagal prigimtinę teisę (mergaitė tiki, kad taip padarė motina), ir tikisi, kad įsikišus kokiai nors aukštesnei galiai viskas bus atitaisyta, o juodu su motina (mergaitė – su tėvu) taps pora.

Be to, ši pasaka parodo vaikui kelią iš ankstyvosios edipinės stadijos į tolesnę, kurioje, užuot tikėjus tuo, ko norima, truputį teisingiau suvokiama, kokia yra tikroji vaiko situacija edipiniame tarpsnyje. Darydamasis supratingesnis ir bręsdamas, berniukas pradeda suvokti, kad jam kilusi mintis, jog tėvas nepagrįstai pretenduoja į jam, vaikui, priklausančią vietą, neatitinka tikrovės (mergaitė ima suprasti tą patį apie motiną). Vaikas pradeda suvokti, kad tai *jis* nori būti užgrobėju, jis trokšta užimti tėvo (mergaitė – motinos) vietą. „Žąsininkė" įspėja tokių minčių atsisakyti, nes tiems, kuriems laikinai pavyksta pakeisti teisėtą sutuoktinį, atseikėjamas baisus atpildas. Pasaka rodo, kad geriau susitaikyti su esama vaiko padėtimi, o ne kėsintis užimti tėvo ar motinos vietą, kad ir kaip jos trokštum.

Kai kam gali kilti klausimas, ar vaikams nors kiek svarbu,

kad šis motyvas daugiausia aptinkamas pasakos variantuose, kurių pagrindinė veikėja – mergaitė. Bet ši pasaka palieka stiprų įspūdį kiekvienam vaikui, kad ir kokios jis būtų lyties, nes jis ikisąmoniniame lygmenyje supranta, kad pasakos tema yra edipiški sunkumai, kurių tikrai kyla ir jam. Vienoje žymiausių poemų „Vokietija. Žiemos pasaka“ (*Deutschland, ein Wintermärchen*) Heinrichas Heine pasakoja, kokį didelį įspūdį jam padarė „Žąsininkė“. Jis rašo:

Kaip daužės širdis, kai senoji ponia
Pasaką sekė apie dukrą karaliaus,
Sėdėjo viena ji dykam viržyne,
Auksu žėrėjo plaukai tos mergelės.

Turėjo žąsis prižiūrėti ji čia,
Būti žąsiagane, ir gindama
Žąsis atgalios pro vartus vakare,
Kartą sustojo visai jau liūdna.[43]

„Žąsininkėje“ glūdi ir dar viena svarbi pamoka: net būdama tokia galinga kaip karalienė, motina niekaip negali užtikrinti vaiko brandos. Kad taptų savimi, vaikas turi patirti gyvenimo išbandymus pats; jis negali tikėtis, kad tėvai, kai dėl jo silpnumo kas nors atsitiks, jį išgelbės. Karalaitei nepadėjo jokios motinos duotos brangenybės ir papuošalai, ir tai rodo, kad iš žemiškų gėrybių, kurių tėvas ar motina gali duoti vaikui, jam menka nauda, jei jis nemoka jomis deramai naudotis. Kaip paskutinę ir svarbiausią dovaną karalienė dukteriai duoda skepetaitę su trimis savo kraujo lašais. Bet karalaitė per neatsargumą pameta net ir ją.

Trys kraujo lašai yra lytinės brandos simbolis, kuris išsamiau bus aptartas vėliau, nagrinėjant „Snieguolę“ ir „Miegančiąją gražuolę“. Karalaitė keliauja ištekėti ir iš mergelės tapti moterimi bei žmona, o motina pabrėžia dovanojamos krauju aplašintos skepetaitės svarbą net labiau nei kalbančio arklio, todėl neatrodo pritempta manyti, kad šie ant baltos drobės nulašėję kraujo lašai simbolizuoja lytinę brandą. Tai ypatingas ryšys, kurį su dukterimi užmezga motina, ruošianti ją tapti lytiškai aktyvią.*

Vadinasi, lemtingojo simbolio pametimas yra ženklas, kad širdies gilumoje karalaitė dar nebuvo pakankamai subrendusi tapti moterimi. Jei karalaitė būtų jį išsaugojusi, jis būtų apsaugojęs ją nuo užgrobėjos piktadarysčių. Galima pagalvoti, kad kai ji nerūpestingai elgdamasi pametė skepetaitę, tai buvo „froidinis“ riktas, padėjęs jai išvengti įvykio, apie kurį ji nenorėjo turėti priminimo: artėjančio mergystės praradimo. Kai karalaitė tapo žąsininke, jai buvo sugrąžintas ankstesnis jaunos netekėjusios merginos vaidmuo, ir šią nebrandą dar labiau pabrėžė tai, kad jai reikėjo ganyti žąsis kartu su mažu berniuku. Bet pasaka byloja: jei žmogus atėjus laikui subręsti ir toliau atkakliai elgiasi nebrandžiai, jį ir pačias artimiausias būtybes, tokias kaip ištikimas arklys Falada, ištinka tragedija.

Eilėmis, kuriomis Falada prabyla tris sykius, kaskart atsakydamas į pamačiusios jo galvą žąsiaganės dejonę „O Falada, tai štai kur tau lemta kabėti“**, ne tiek apraudamas mergaitės

---

* Koks svarbus šios pasakos elementas yra tie trys kraujo lašai, rodo faktas, kad vienas iš vokiškų pasakos variantų, užrašytas Lotaringijoje, vadinasi „Skepetaitė su trimis kraujo lašais“. Vienoje prancūzų pasakoje stebuklingą galią turinti dovana yra auksinis obuolys, primenantis obuolį, duotą Ievai rojuje, reiškiantį seksualines žinias.[44]

** Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 3, p. 8.

likimas, kiek išreiškiamas bejėgiškas jos motinos sielvartas. Falada leidžia suprasti, kad ne tik dėl savęs pačios, bet ir dėl motinos karalaitė turi liautis pasyviai priimti viską, kas jai atsitinka. Kartu tai ir subtilus kaltinimas, kad jei karalaitė nebūtų elgusis taip nebrandžiai, jei nebūtų išmetusi ir praradusi skepetaitės, be to, nebūtų leidusi, kad ją stumdytų tarnaitė, tada Falada nebūtų buvęs paskerstas. Dėl visų įvykusių blogybių kalta pati mergaitė, nes ji negina savo teisių. Net ir kalbantis arklys negali padėti jai išsisukti iš keblios padėties.

Pasakoje pabrėžiami keblumai, su kuriais susiduriama gyvenimo kelionėje: jų kyla lytiškai bręstant, tampant nepriklausomam ir įgyvendinant savo galimybes. Reikia įveikti pavojus, iškęsti išbandymus, dėl kai ko apsispręsti; bet pasaka byloja: jei lieki ištikimas sau ir savo vertybėms, tada, kad ir kokia beviltiška kurį laiką atrodytų padėtis, baigtis bus laiminga. O dar, žinoma, pasakoje pabrėžiama, – ir tai dera su čia siūloma išeitimi iš edipiškos situacijos, – kad tas, kuris iš didelio troškimo atsidurti kito vietoje ją užgrobia, pražus. Vienintelis būdas gauti, kas tau priklauso, yra veikti savo pastangomis.

Dar kartą galima palyginti šios trumpos, vos penkių spausdintų puslapių, pasakos gelmę su anksčiau minėta šiuolaikine knygele, labai plačiai sulaukusia palankaus vertinimo, – „Pajėgiuoju garvežiuku“. Šis kūrinys taip pat skatina vaiką tikėti, kad jei jis pakankamai uoliai stengsis, galiausiai pasieks tikslą. Ir šis, ir kiti panašūs šiuolaikiniai kūriniai tikrai suteikia vaikui vilties ir todėl yra naudingi, nors ta nauda ir nedidelė. Tačiau juose neskiriama dėmesio gilesniems vaiko nesąmoningiems troškimams ir nerimui, o iš esmės gyvenime vaikui pasitikėti savimi trukdo būtent šie nesąmoningi elementai. Tokie kūriniai nei tiesiogiai, nei netiesiogiai nepaaiškina vaikui širdies

gilumoje jaučiamo nerimo, taip pat nesuteikia palengvėjimo tuo lygmeniu, kuriuo jis išgyvena šiuos sunkiai pakeliamus jausmus. Priešingai nei leidžia suprasti „Garvežiukas“, sulaukus sėkmės vidiniai sunkumai savaime neišnyksta, kitaip nebūtų tiek daug suaugusiųjų, kurie nesiliauna stengtis, nepasiduoda ir galiausiai išoriškai pasiekia tikslą, tačiau pasiekta „sėkmė“ nepalengvina jiems vidinių sunkumų.

Vaikas ne tiesiog bijo pačių nesėkmių, nors iš dalies nerimauja ir dėl jų. Bet tokių knygelių autoriai, atrodo, mano, kad yra būtent taip, ir gal dėl to, kad suaugusiųjų baimė daugiausia susijusi su šiais dalykais – tai yra su nepalankia padėtimi, į kurią tikrovėje patenkama patyrus nesėkmę. Vaiko nerimas dėl nesėkmės daugiausia susijęs su mintimi, kad jei jam nepavyks, jis bus atstumtas, apleistas ir visai pražus. Vadinasi, vaikas savo nesėkmės padarinius psichologiškai suvokia taip, kad jam atrodo teisingas tik toks kūrinys, kuriame personažui, kuris pasirodytų esąs nepakankamai stiprus drąsiai pasipriešinti užgrobėjui, kiltų grėsmė būti žmogėdros ar kokio kito pikto veikėjo sunaikintam.

Jei pasiekta galutinė pergalė neišsklaido užslėpto nesąmoningo nerimo, vaikui ji atrodo beprasmė. Kad nerimas numalšintas, pasakoje simbolizuoja piktadario sunaikinimas. Jei piktadarys nebūtų sunaikintas, herojus pabaigoje neatgautų teisėtos vietos galutinai, nes ir toliau egzistuojantis blogis keltų nuolatinę grėsmę.

Suaugusieji dažnai mano, kad žiauri bausmė, kurios pasakose sulaukia blogas veikėjas, be reikalo sujaudina ir išgąsdina vaikus. Bet yra visai priešingai – toks atpildas vaiką patikina, kad bausmė atitinka nusikaltimą. Vaikui dažnai atrodo, kad suaugusieji ir visas pasaulis su juo elgiasi neteisingai, ir jam su-

sidaro įspūdis, kad tuo nesirūpinama. Vien dėl tokios patirties jis nori, kad būtų kuo griežčiausiai nubausti tie, kurie jį apgaudinėja ir žemina, kaip kad šioje pasakoje apsimetėlė tarnaitė, apgaudinėjusi karalaitę. Jei jie griežtai nenubaudžiami, vaikas mano, kad niekas rimtai nesirūpina jį apsaugoti; tačiau kuo su tais blogais veikėjais griežčiau elgiamasi, tuo vaikas jaučiasi saugesnis.

Čia svarbu atkreipti dėmesį, kad karalaitės vietos užgrobėja pati paskelbia sau nuosprendį. Kaip tarnaitė nusprendė užimti karalaitės vietą, taip ji dabar nusprendžia, kokiu būdu bus sunaikinta. Ir viena, ir kita ji nusprendė dėl to, kad buvo bloga, dėl tos pačios priežasties ji prasimano ir tokią žiaurią bausmę – vadinasi, bausmę tarnaitei skiria ne išorinis pasaulis. Čia pasaka perteikia mintį, kad blogi ketinimai pražudo patį blogąjį. Į budelius pasirinkusi du balčius, užgrobėja atskleidžia nesąmoningą kaltę, kurią jaučia dėl to, kad atsikratė Falados, – ant šio arklio nuotaka jojo tuoktis, taigi reikia manyti, kad Falada buvo baltos spalvos, kuri reiškia skaistumą, ir todėl atrodo tinkama, kad už Faladą atkeršija balčiai. Vaikas visa tai suvokia ikisąmoniniame lygmenyje.

Jau minėta, kad norint numalšinti vidinį nerimą neužtenka sėkmingai atlikti išorines užduotis. Todėl vaikui reikia užuominų, bylojančių, ko, be atkaklumo, dar reikia. Žiūrint paviršutiniškai gali atrodyti, jog Žąsininkė nieko nedaro, kad pakeistų savo likimą, ir sugrąžinama į vietą tik dėl to, kad įsikiša palankios jėgos ar atsitiktinumas, – šie dalykai lemia, kad karalius atskleidžia tiesą, o ji išgelbėjama. Bet tai, kas suaugusiajam atrodo visai nesvarbu ar labai mažai svarbu, vaiko supratimu yra didelis laimėjimas, nes jis taip pat labai mažai tegali kada panorėjęs savo veiksmais keisti savo likimą. Pasaka

leidžia suprasti, kad įspūdingi žygdarbiai mažiau svarbūs, ir, norėdamas tapti tikrai nepriklausomas, personažas turi vystytis vidujai. Norint įgyti nepriklausomumą ir peržengti vaikystės ribas reikia vystytis kaip asmenybei, o ne lavinti gebėjimus atlikti konkretų uždavinį ar kovoti su išoriniais sunkumais.

Jau aptariau, kaip „Žąsininkėje" vaizduojami du edipiškosios situacijos aspektai: jausmas, kad užgrobėjas užėmė tavo teisėtą vietą, ir vėliau atsirandantis vaiko suvokimas, kad jis nori užgrobti vietą, iš tikrųjų priklausančią tėvui ar motinai. Ši pasaka dar ir pabrėžia pavojus, gresiančius, kai vaiko pasitikėjimas puoselėjamas per ilgai. Iš pradžių veikėja, kuri anksčiau pasitikėjo motina, ima pasitikėti palydove ir elgiasi taip, kaip jai liepiama, nesivadovaudama savo nuomone. Kaip vaikas nenori nustoti kliovęsis kitu, taip Žąsininkė nepaiso, kad jos situacija pasikeitė; pasaka rodo, kad dėl to ją ištinka nelaimė. Kliaudamasi kitais, ji negali pasiekti aukštesnio žmogiškumo. Jei ji išeina į pasaulį, – tai simboliškai vaizduojama kaip karalaitės išvykimas iš namų siekiant gauti karalystę kažkur kitur, – privalo tapti nepriklausoma. Šią pamoką Žąsininkė išmoksta ganydama žąsis.

Karalaitės bendraganis berniukas nori jai vadovauti, kaip ir tarnaitė pakeliui į naujuosius namus. Vedamas vien troškimų, jis nepaiso karalaitės laisvės. Pakeliui iš vaikystės namų ji leido auksinę taurę atėmusiai tarnaitei išnešti sveiką kailį. Dabar, karalaitei sėdint ganykloje ir šukuojantis plaukus (kasas, kurios Heinės poemoje „auksu žėrėjo"), berniukas užsimano vieną kitą plauką pasičiupti, – kitaip sakant, užgrobti dalį jos kūno. Karalaitė to neleidžia, ir dabar ji žino, kaip jį nubaidyti. Anksčiau ji negalėjo pasipriešinti tarnaitei, nes pernelyg bijojo jos pykčio, o dabar nebėra tokia kvaila, kad leistųsi va-

rinėjama berniuko, įpykusio dėl to, kad ji nenusileido ir nepakluso jo troškimams. Pasakoje pabrėžiama, kad ir taurė, ir mergaitės plaukai yra iš aukso, – klausytojui tai yra ženklas, rodantis, kaip svarbu, kad mergaitė *skirtingai* reaguoja į panašias situacijas.

Būtent pyktis dėl to, kad Žąsininkė atsisakė daryti tai, ką jis liepė, paskatina berniuką dėl jos pasiskųsti karaliui ir taip lemia atomazgą. Lūžis veikėjos gyvenime įvyksta tada, kai ji, pažeminta berniuko, imasi ginti savo teises. Karalaitė, nedrįsusi priešintis ją pažeminusiai tarnaitei, dabar jau žino, ko reikia, norint būti nepriklausomai. Ji tai patvirtina *nelaužydama* duoto žodžio, nors žodis iš jos buvo išgautas neteisėtai. Ji supranta, kad turėjo neleisti sau duoti šio pažado, bet jei jį davė, turi tesėti. Tačiau tai nesutrukdo jai atskleisti paslapties daiktui, kaip vaikas nesivaržytų išlieti širdgėlos kokiam nors žaislui. Židinys, reiškiantis namų šventumą, yra daiktas, tinkamas prisipažinti, koks liūdnas likimas ją ištiko. Brolių Grimmų pasakoje židinys virto krosnimi, kuri, kaip vieta, kur gaminamas valgis, taip pat reiškia būtiniausią saugumą. Bet svarbiausia tai, kad laiminga išeitis iš padėties buvo rasta merginai ginant savo orumą ir kūno neliečiamybę – neleidus berniukui prieš jos valią išpešti plaukų. Visa, ką sugalvojo piktadarė, – tai pabandyti pabūti kai kuo, kas ji nebuvo, ar atrodyti esanti kita, nei buvo. Žąsininkė išmoko pamoką, kad tikrai būti savimi yra daug sunkiau, bet tik tai padarys ją tikrai nepriklausomą ir pakeis jos likimą.

VAIZDUOTĖ, ATSINAUJINIMAS, IŠSIVADAVIMAS IR PAGUODA

Šiuolaikinių pasakų trūkumai išryškina pastoviausius tradicinių pasakų elementus. Kaip būtinus geros pasakos bruožus Tolkienas mini vaizduotę, atsinaujinimą, išsivadavimą ir paguodą: atsinaujinama įveikus didelę neviltį, išsivaduojama pabėgus nuo kokio nors didelio pavojaus, o svarbiausia – randama paguoda. Kalbėdamas apie laimingą pabaigą, Tolkienas pabrėžia, kad ją privalo turėti visos užbaigtos pasakos. Tai „netikėtas džiugus posūkis. [...] Kad ir kokie pašėlę ar siaubingi būtų nuotykiai, suaugusiam ar vaikui, kurie jos klausosi, atėjus posūkio metui iš džiaugsmo užima kvapą, smarkiau suspurda širdis, iš akių beveik [...] pasipila ašaros.“[45]*

Todėl visai suprantama, kad vaikai, paprašyti įvardyti mėgstamas pasakas, beveik nemini šiuolaikinių.[46] Daugelis šių naujų pasakų baigiasi liūdnai, todėl čia neišsivaduojama pabėgus nuo pavojaus, jos nesuteikia paguodos, o kai pasakoje vaizduojami baisūs įvykiai, šie elementai būtini, nes suteikia vaikui jėgų pasitikti gyvenimo netikėtumus. Kai pasaka neturi drąsinančios pabaigos, ją išgirdusiam vaikui atrodys, kad išsivaduoti iš neviltį keliančios gyvenimo padėties iš tikrųjų beviltiška.

Tradicinėje pasakoje herojus gauna atlygį, o piktadarys sulaukia tokio likimo, kokio nusipelnė, ir šitaip patenkinamas stiprus vaiko poreikis, kad nugalėtų teisingumas. Kaip kitaip vaikas, kuriam taip dažnai atrodo, kad su juo elgiamasi neteisingai, gali tikėtis, jog teisingumas bus įgyvendintas jo atžvilgiu? Ir kaip kitaip jis įsitikins, kad privalo elgtis teisingai, kai

---

* Tolkien, „Apie pasakas“, p. 358–359.

jam taip norisi pasiduoti nevisuomeniškiems savo troškimų akstinams? Chestertonas kartą pastebėjo, kad keli vaikai, su kuriais jis žiūrėjo Maeterlincko pjesę „Žydroji paukštė“, buvo nepatenkinti, „nes ji nesibaigė Paskutinio teismo diena, o herojui ir herojei nepaaiškėjo, kad Šuo buvo ištikimas, o Katė – ne. Mat vaikai nekalti ir myli teisybę, o dauguma iš mūsų nuodėmingi ir, suprantama, teikia pirmenybę malonei.“[47]

Galima pagrįstai suabejoti Chestertono tikėjimu, kad vaikai nekalti, bet jis visiškai teisingai pastebi: nors brandus žmogus vertina, kai neteisiesiems suteikiama malonė, vaiką tai glumina. Be to, neįgyvendinus teisingumo (ar, kaip atrodytų būtina suaugusiems klausytojams, malonės) paguoda neįmanoma, ir ji net tiesiogiai priklauso nuo to, ar jis įgyvendinamas.

Vaikui atrodo ypač tinkama, kad piktadarys sulaukia būtent tokio likimo, kokio linki veikėjui, – pasakoje „Anselis ir Grytutė“ taip atsitinka norinčiai iškepti vaikus krosnyje raganai, kuri įstumiama į krosnį ir sudega, o „Žąsininkėje“ – užgrobėjai, kuri pati paskiria sau bausmę ir ją gauna. Paguodai būtina atkurti teisingą pasaulio tvarką – tai yra nubausti piktadarį, vadinasi, iš herojaus pasaulio pašalinti blogį. Tada personažui nebelieka jokių kliūčių toliau gyventi laimingai.

Prie keturių Tolkieno vardijamų bruožų turbūt reikėtų pridėti dar vieną. Manau, kad pasakai lemiamai svarbus yra grėsmės elementas. Ta grėsmė gali kilti arba fiziniam, arba moraliniam veikėjo egzistavimui, pavyzdžiui, Žąsininkės pažeminimą vaikas suvokia kaip sunkią moralinę situaciją. Pagalvojus stebina tai, kad pasakų personažai negalvodami susitaiko su tuo, jog jiems kilo tokia grėsmė, – ji tiesiog kyla. Piktoji fėja „Miegančiojoje gražuolėje“ ištaria prakeiksmą, ir niekas negali sutrukdyti jam išsipildyti, ar bent negali sutruk-

dyti išsipildyti iš dalies. Snieguolė neklausia savęs, kodėl karalienė persekioja ją apimta tokio mirtino pavydo, taip pat šis klausimas nekyla nykštukams, nors jie įspėja Snieguolę vengti karalienės. Nekeliamas klausimas, kodėl burtininkė „Sultenėje" nori atimti Sultenę iš tėvų, – vargšelei taip tiesiog atsitinka. Retai pasitaikančios išimtys susijusios su pamotės noru aukojant veikėjos gerovę padėti savo dukterims, kaip „Pelenėje", – bet net ir tada nepasakoma, kodėl Pelenės tėvas tai leidžia.

Šiaip ar taip, personažas pačioje pasakos pradžioje patenka į didelį pavojų. Kaip tik taip vaikas mato gyvenimą, net jei iš tikrųjų, bent pagal išorines aplinkybes, gyvena labai palankiomis sąlygomis. Vaikui atrodo, kad jo gyvenimas yra ramių tarpsnių seka, staigiai ir nesuprantamai nutrūkstanti, kai jis pakliūva į nepaprastai pavojingas situacijas. Jis jautėsi saugus, beveik neturėjo rūpesčių, tačiau akimirksniu viskas pasikeičia, ir palankus pasaulis virsta pavojų kupinu košmaru. Taip atsitinka, kai mylintis tėvas ar motina staiga ima kelti, kaip atrodo, visiškai nepagrįstus reikalavimus ir siaubingą grėsmę. Vaikas įsitikinęs, kad šie įvykiai neturi deramo pagrindo, – jie tiesiog įvyksta; jo nepermaldaujamas likimas lemia, kad taip turi atsitikti. Tada vaikas arba pasiduoda nevilčiai (taip elgiasi ir kai kurie pasakų veikėjai: jie sėdi ir verkia, kol ateina stebuklingas pagalbininkas ir parodo, ko pirmiausia imtis ir kaip kovoti su grėsme), arba bando nuo viso to pabėgti, išvengti baisingos lemties kaip Snieguolė: „O vargšė mergaitė liko girioje vienui viena, ir taip baisu jai pasidarė", kad nežinojo, „ko griebtis ir ką daryti. Galų gale pasileido bėgti, bėgo per aštrius akmenis, per erškėtynus."*

* Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 2, p. 64.

Gyvenime nėra didesnės grėsmės nei grėsmė, kad mus paliks vienui vienus. Psichoanalizėje ši didžiausia žmogaus baimė pavadinta nerimu dėl išsiskyrimo (*separation anxiety*), ir kuo mažesni esame, tuo skausmingesnis būna nerimas, kai jaučiamės palikti, nes mažas vaikas, kuris nėra deramai saugomas ir prižiūrimas, iš tikrųjų pražūva. Todėl didžiausia paguoda mums yra mintis, kad niekada nebūsime palikti. Yra turkų pasakų ciklas, kuriame personažai vis atsiduria sunkiausiose situacijose, bet, kai tik susiranda draugų, jiems pavyksta išsisukti arba įveikti pavojų. Pavyzdžiui, vienoje garsioje pasakoje herojus Iskenderas sužadina motinos priešiškumą ir ši priverčia Iskendero tėvą uždaryti sūnų į dėžę ir išmesti ją į vandenyną. Iskendero pagalbininkas yra žalias paukštis. Tas paukštis išgelbsti jį, o vėliau apsaugo ir nuo nesuskaičiuojamų kitų pavojų, nors kaskart kyla vis didesnė grėsmė. Paukštis kaskart padrąsina Iskenderą tokiais žodžiais: „Žinok, kad niekada nesi apleistas.“[48] Taigi tai yra didžiausia paguoda, numanoma įprastoje pasakos pabaigoje – „ir nuo to laiko jie gyveno laimingai“.

Laimė ir pasitenkinimas – didžiausia pasakos teikiama paguoda – turi prasmę dviem lygmenimis. Amžina sąjunga, pavyzdžiui, karalaičio ir karalaitės, simbolizuoja skirtingų asmenybės aspektų – kalbant psichoanalizės kalba, id, ego ir superego – integraciją ir pasiektą vyriškajam ir moteriškajam pradams būdingų lig tol vienas su kitu nederėjusių polinkių darną. Kaip pasiekiama tokia darna, aptariama* nagrinėjant „Pelenės“ pabaigą.

Etikos požiūriu karalaičio ir karalaitės sąjunga simbolizuoja aukščiausio lygmens moralinę vienovę, pasiektą baudžiant

* Antros dalies skyriuje „Pelenė“ (*vert. past.*).

bei naikinant blogį, – ir kartu ji reiškia, kad nerimas dėl išsiskyrimo visam laikui nugalimas radus idealią porą, su kuria užmezgami didžiausią pasitenkinimą teikiantys asmeniniai santykiai. Pasakose ši vienovė gali įgauti gana skirtingus išorinius pavidalus – priklauso nuo pasakos ir nuo to, kokia psichologinių keblumų sritis ar koks raidos tarpsnis yra svarbiausia jos tema, – tačiau pasakoje glūdinti prasmė visada ta pati.

Pavyzdžiui, pasakos „Broliukas ir sesutė“ veikėjai per daugumą vaizduojamų įvykių yra kartu; jie simbolizuoja gyvūniškąją ir dvasinę mūsų asmenybės dalis, kurios yra atskirtos, tačiau siekiant žmogiškosios laimės turi būti integruotos. Bet didžiausia grėsmė kyla tada, kai sesutė išteka už karaliaus ir po gimdymo jos vietą užgrobia kita. Naktį sesutė vis dėlto grįžta pasirūpinti savo vaiku ir broliuku-stirniuku. Štai kaip parodoma, kaip ji atgyja: „Karalius [...] prišoko ir tarė:

– Tu esi ne kas kitas, o mano mieloji žmona.

Ir ji atsakė:

– Taip, aš esu tavo mieloji žmona.

Ir tą pačią akimirką iš Dievo malonės ji atgijo, tapo skaisti, raudona ir sveika.“*

Galutinės paguodos tenka palaukti, kol sunaikinamas blogis: „Buvo [...] ragana įmesta į ugnį ir sudeginta. Ir kai ji pavirto pelenais, stirniukas vėl atgavo žmogaus pavidalą, ir nuo to laiko sesutė su broliuku drauge laimingai gyveno ligi pat savo amžiaus galo.“** Taigi „laiminga pabaiga“, didžiausia paguoda, – tai ir asmenybės integracija, ir nuolatinių santykių užmezgimas.

---

* Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 1, p. 70.

** Ten pat.

Žvelgiant paviršutiniškai, pasakoje „Anselis ir Grytutė" atsitinka kitaip. Kai tik ragana sudeginama gyva, vaikai pasiekia aukštesnį žmogiškumą. Šio pasiekimo simbolis yra jųdviejų gaunamos brangenybės. Bet veikėjai aiškiai nėra sulaukę santuokinio amžiaus, todėl žmogiškųjų santykių, kuriuos užmezgus niekada nebeteks patirti nerimo dėl išsiskyrimo, pradžios simbolis yra ne jųdviejų vedybos, o tai, kad jie laimingai grįžta namo pas tėvą, kur, mirus kitai blogai veikėjai – motinai*, „pasibaigė visi jų vargai, ir paskui jie ilgai ir laimingai drauge gyveno"**.

Palyginti su baigiamaisiais herojaus raidos įvykiais šiose teisingose ir guodžiančiose pasakų pabaigose, daugelyje šiuolaikinių pasakų vaizduojamos personažo kančios, nors skaitytojus ir labai jaudina, atrodo daug mažiau tikslingos, nes nepadeda pasiekti aukščiausios žmogaus būties formos. (Nors tai gali atrodyti naivu, karalaičio ir karalaitės vedybos bei karalystės paveldėjimas, taikus ir laimingas jos valdymas vaikui simbolizuoja aukščiausią įmanomą būties formą, nes sau jis daugiau nieko ir netrokšta, kaip tik sėkmingai ir taikiai valdyti savo karalystę – savo gyvenimą – ir gyventi laimingoje sąjungoje su trokštamiausia antrąja puse, kuri jo niekada nepaliks.)

Neatsinaujinti ir nerasti paguodos yra gana tikroviška, tačiau vargu ar tokios patirties vaizdiniai drąsina vaiką pasitikti gyvenimą taip tvirtai, kad jis galėtų pripažinti, jog patyręs sunkių išbandymų galės pasiekti aukštesnę būties pakopą. Paguoda yra geriausia, ką pasaka gali duoti vaikui: jis patiki,

* Kai kuriuose pasakos „Anselis ir Grytutė" variantuose ši veikėja yra pamotė (*vert. past.*).

** Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 1, p. 95.

kad – nesvarbu, kokių negandų tektų iškęsti (tokių kaip grėsmė būti apleistam tėvų „Anselyje ir Grytutėje“, tėvų pavydas „Snieguolėje“ ar seserų – „Pelenėje“, pragaištingas milžino pyktis pasakoje „Džekas ir pupos stiebas“, blogųjų galių pagieža „Miegančiojoje gražuolėje“), – jam pasiseks, o blogosios jėgos bus sunaikintos ir niekada nebekels pavojaus jo dvasios ramybei.

Kiekvienas vaikas, kuriam teko klausytis pasakų pirminiu pavidalu, pagrįstai atmeta pagražintus ar cenzūruotus jų variantus. Vaikui atrodo nederama, kad Pelenės piktosios seserys išneštų sveiką kailį ar juolab sulauktų Pelenės paramos. Toks didžiadvasiškumas nenuteikia vaiko palankiai, taip pat jis neišmoks jo iš tėvo ar motinos, kuris cenzūruoja pasaką taip, kad būtų geruoju atlyginta ir teisuoliams, ir nedorėliams. Vaikas geriau žino, kokias pasakas jam reikia sekti. Skaitydamas pasaką „Snieguolė“ septynmečiui, vienas suaugusysis, nerimaudamas, kad sutrikdys vaiko sielą, užbaigė pasaką Snieguolės vedybomis. Vaikas, kuris žinojo šią pasaką, tuojau pat paklausė: „O kaip dėl raudonai žėruojančių batų, pražudžiusių blogąją karalienę?“ Vaikui atrodo, kad tik tada, kai blogieji pabaigoje nubaudžiami, pasaulyje viskas gerai ir jis jame gali būti saugus.

Tai nereiškia, kad pasakoje neatsižvelgiama į tai, jog pats blogis ir liūdnos savanaudiško elgesio pasekmės yra nepaprastai skirtingi dalykai. Šią mintį iliustruoja „Sultenė“. Burtininkė, nors galiausiai ir išvaro Sultenę į dykumą gyventi „dideliame varge ir skurde“*, už tai nėra nubaudžiama. Priežastis paaiškėja iš pasakos įvykių. Mergaitė pavadinta pagal

* Ten pat, p. 74.

vokišką žodį*, reiškiantį katilėlį (Europoje augančią daržovę, naudojamą salotoms), ir jos vardas *Rapunzel* yra raktas, padedantis suprasti, kas vyksta. Kai motina laukėsi mergaitės, ją apėmė stiprus troškimas paragauti katilėlių, augančių tvora aptvertame burtininkės darže. Motina prikalbino vyrą įžengti į uždraustą daržą ir paskinti jai katilėlių. Kai vyras įžengė į daržą antrą kartą, jį užklupo burtininkė ir pagrasino nubausianti už vagystę. Šis ėmė teisintis tuo, kad besilaukianti žmona negali sutramdyti troškimo paragauti katilėlių. Burtininkė neliko abejinga jo pasiteisinimui ir leido jam prisiskinti tiek katilėlių, kiek jis norėjo, bet su sąlyga: „Turėsi atiduoti man kūdikį, kurį pagimdys tavo pati. Aš jį gerai prižiūrėsiu, rūpinsiuos kaip tikra motina.“** Tėvas su šiomis sąlygomis sutiko. Taigi burtininkė gauna prižiūrėti Sultenę dėl to, kad mergaitės tėvai, pirma, neteisėtai įžengė į uždraustas burtininkės valdas, antra, sutiko atiduoti mergaitę burtininkei. Taigi burtininkė norėjo Sultenės labiau nei mergaitės tėvai, – ar bent taip atrodo.

Viskas klojasi gerai, iki Sultenė sulaukia dvylikos – tai yra, kaip reikia manyti sprendžiant iš pasakoje vaizduojamų įvykių, kol sulaukia lytinės brandos. Atėjus šiam laikui kyla pavojus, kad ji gali palikti įmotę. Tiesa, norėdama žūtbūt išlaikyti Sultenę ir dėl to uždarydama ją nepasiekiamame bokšto kambaryje, burtininkė elgiasi savanaudiškai. Nors atimti iš

---

* Vokiškas žodis *Rapunzel*, kuris angliškame šios pasakos vertime pateikiamas kaip mergaitės vardas, gali reikšti mažiausiai tris skirtingus valgomuosius augalus – sultenę, katilėlį ir glaudenę. Autorius teigia, kad čia turėtas omenyje katilėlis (angl. *rampion*). Juozo Balčikonio vertime (knygoje *Brolių Grimų pasakos*, t. 1, 2-as leid., Kaunas: Vaiga, 1994) pasakos veikėjos vardas yra Katilėlis, čia cituojamame Adomo Druktenio vertime – Sultenė (*vert. past.*).

** Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 1, p. 72.

Sultenės judėjimo laisvę neteisinga, vaiko, kuris nori, kad tėvai stengtųsi bet kokia kaina jį išlaikyti, akimis, burtininkės noras nė už ką nepaleisti Sultenės neatrodo didelis nusikaltimas.

Lankydama Sultenę burtininkė į bokštą užlipa jos kasomis – tomis pačiomis, kurios leidžia Sultenei užmegzti ryšį su karalaičiu. Tai simbolis, reiškiantis, kad vietoj santykių, užmegztų su įmote, užmezgami santykiai su mylimuoju. Sultenė tikriausiai žino, kad motiną atstojančiai burtininkei yra nepaprastai svarbi, nes šioje pasakoje įvyksta vienas iš pasakose retai pasitaikančių „froidinių" riktų: aiškiai jausdamasi kalta dėl to, kad slapčia susitikinėja su karalaičiu, Sultenė išplepa savo paslaptį – paklausia neapdairiosios burtininkės: „Sakyk, motinėle, kaip čia yra, kad tave užtempti man daug sunkiau negu jaunąjį karalaitį."*

Net vaikas žino, kad niekas taip neįsiutina kaip išduota meilė, o Sultenė, net ir galvodama apie savo karalaitį, suvokia, kad burtininkė ją myli. Nors savanaudiškai mylėti neteisinga ir taip mylintieji visada patiria nesėkmę, – taip atsitinka ir burtininkei, – vaikas supranta, kad jei mylinčioji visą meilę skiria vienam žmogui, ji nenori, kad kas kitas jo meilės gautų, tai yra iš jos atimtų. Taip savanaudiškai ir kvailai mylėti neteisinga, bet tai nėra blogas elgesys. Burtininkė nenužudo karalaičio – ji tik apsidžiaugia, kai jis netenka Sultenės taip pat, kaip neteko *ji*. Karalaičio tragedija yra jo paties elgesio pasekmė: nusiminęs, kad Sultenės nebėra, jis iššoka iš bokšto ir, nukritęs į erškėčius, išsibado akis. Burtininkė, kuri elgėsi kvailai ir savanaudiškai, pralaimi, – bet ji taip elgėsi dėl to, kad pernelyg mylėjo Sultenę, o ne todėl, kad būtų buvusi bloga, taigi nenukenčia.

---

* Ten pat, p. 74.

Jau minėjau, kaip vaiką guodžia, kai jam simboliais pasakoma, kad savo paties kūne galima rasti kažką, kas padės gauti, ko nori, – taip, kaip karalaitis pasiekia Sultenę lipdamas jos kasomis. Laimingą pasakos pabaigą taip pat lemia Sultenės kūnas: jos ašaros išgydo mylimajam akis, o tada juodu atgauna karalystę.

„Sultenės“ pavyzdys iliustruoja, kas yra vaizduotė, išsivadavimas, atsinaujinimas ir paguoda, nors taip pat gerai tam tiktų ir nesuskaičiuojamos kitos liaudies pasakos. Klostantis įvykiams, vieną poelgį atsveria kitas, o jų seka etikos požiūriu geometriškai griežta: pavogus katilėlių, juos tenka grąžinti ten, iš kur buvo paimta. Motinos, kuri priverčia vyrą pavogti katilėlių, savanaudiškumą atsveria burtininkės, norinčios pasilaikyti Sultenę, savanaudiškumas. Galiausiai paguodą suteikia vaizduotė: kūno galia vaizdingai paryškinama – kasos tokios ilgos, kad jomis galima užlipti į bokštą, o ašaros gali grąžinti regėjimą. Tačiau ar kas gali mums geriau užtikrinti atsinaujinimą nei mūsų kūnas?

Ir Sultenė, ir karalaitis elgiasi nebrandžiai: jis seka burtininkę ir jai nematant slapčia užkopia į bokštą, užuot atvirai kreipęsis į ją dėl to, kad myli Sultenę. O Sultenė taip pat apgaudinėja burtininkę, nes nesako, ką padarė, tiesa, ją išduoda riktas. Būtent dėl to iškrausčius Sultenę iš bokšto ir burtininkei jos nebesaugant dar ne iš karto viskas baigiasi laimingai. Ir Sultenė, ir karalaitis turi patirti išbandymų ir negandų laikotarpį, kęsdami nelaimes dvasiškai bręsti – taip būna daugelio pasakų veikėjams.

Vaikas savo vidinių vyksmų sąmoningai nesuvokia, todėl pasakoje jie eksternalizuojami ir simboliškai vaizduojami veiksmais, išreiškiančiais vidinę ir išorinę kovą. Bet asmenybės raidai reikia didelio susikaupimo. Toks susikaupimas pasakose paprastai simboliškai vaizduojamas kaip metai, kai neįvyksta

jokių aiškių įvykių, – tai užuomina apie tylią vidinę raidą. Taigi vaikui fiziškai išsivadavus nuo vyraujančių tėvų prasideda ilgas atsinaujinimo ir brendimo laikotarpis.

Kai Sultenė pasakoje išvaroma į dykumą, prasideda laikotarpis, kai ta, kuri atstojo motiną, ja nebesirūpina, o karalaičio tėvai nebesirūpina sūnumi. Abu dabar turi išmokti pasirūpinti savimi net ir nepalankiausiomis aplinkybėmis. Tai, kad Sultenė su karalaičiu netenka vilties, rodo, kad juodu palyginti nebrandūs, – netikėti ateitimi iš tikrųjų reiškia nepasitikėti savimi. Todėl nei karalaitis, nei Sultenė neįstengia leistis į ryžtingas vienas kito paieškas. Kaip pasakojama, „klajojo jis aklas po girią, maitinosi vien uogomis ir šaknelėmis ir nieko daugiau neveikė, tik aimanavo ir verkė mylimos žmonelės gailėdamas“*. Apie Sultenę taip pat nepasakyta, kad ji būtų nuveikusi ką nors konstruktyvaus, – ji irgi gyveno varge, aimanavo ir keikė likimą. Vis dėlto tikriausiai abiem tai buvo savęs paieškų ir atsinaujinimo laikotarpis. Jam pasibaigus, abu buvo pasirengę ne tik išgelbėti vienas kitą, bet ir vienas kitam sukurti gerą gyvenimą.

KAIP SEKTI PASAKAS

Visa pasakos galia guosti, jos simbolinės prasmės ir ypač tarpusavio bendravimo prasmė geriausiai atsiskleidžia tada, kai pasaka sekama, o ne skaitoma. O jei ji skaitoma, tai turėtų būti daroma emociškai įsitraukiant į pasakojimą ir rodant dėmesį

* Ten pat, p. 75.

vaikui, įsijaučiant į pasakos reikšmę jam. Sekti geriau, nei skaityti, nes tai leidžia būti lankstesniam.

Jau minėta, kad liaudies pasakos, kitaip nei neseniai sukurtos, formavosi kuriant ir perkuriant tas pačias istorijas, kai suaugusieji milijonus kartų jas sekdavo įvairiausiems kitiems suaugusiesiems ir vaikams. Kiekvienas pasakotojas sekdamas pasaką šalindavo ir pridėdavo kokių nors elementų, siekdamas padaryti ją prasmingesnę sau ir klausytojams, kuriuos gerai pažinojo. Kreipdamasis į vaiką, suaugusysis reaguodavo į tai, ką pavykdavo nuspėti iš jo reakcijų. Šitaip pasakotojas leisdavo, kad jo nesąmoningam supratimui, ką byloja pasaka, darytų įtaką vaiko supratimas. Vis nauji pasakotojai perkurdavo pasaką atsižvelgdami į klausimus, kurių užduodavo vaikai, į džiaugsmą ir baimę, kurią vaikai rodydavo atvirai arba glausdamiesi prie suaugusiųjų. Aklai laikantis išspausdinto pasakos varianto, jos vertė labai sumenksta. Pasaka vaikui paveikiausiai sekama tada, kai pasakojimo procese dalyvauja ne tik pasakotojas, bet ir vaikas, ir abu daro tam procesui įtaką.

Sekant pasakas, neišvengiami ir tam tikri pavojai. Jei tėvai yra linkę vaiko nepaisyti ar pernelyg rūpinasi tuo, kas vyksta jų pačių pasąmonėje, jie gali sumanyti sekti pasakas pagal *savo*, o ne vaiko poreikius. Bet net jei tėvai taip elgiasi, ne viskas prarasta. Vaikas geriau supras, kas jaudina jo tėvą ar motiną, o tai jam labai svarbu ir naudinga suprasti, nes padeda suvokti, kokiais motyvais vadovaujasi tie, kurie jo gyvenime svarbiausi.

Pavyzdžiui, vienas tėvas ketino palikti daug pareigingesnę už jį žmoną ir penkiametį sūnų. Jau kurį laiką jie gyveno ne jo išlaikomi. Jis nerimavo, kad sūnus visiškai atsidurs žmonos valioje, o ši, kaip manė tėvas, jam nesant šalia elgdavosi valdingai. Vieną vakarą berniukas paprašė tėvo prieš miegą pa-

sekti pasaką. Tėvas pasirinko „Anselį ir Grytutę". Priėjęs vietą, kur ragana, uždariusi Anselį į gardą, ima jį penėti, ketindama suvalgyti, tėvas ėmė žiovauti ir pasakė, jog jaučiasi pernelyg pavargęs toliau pasakoti. Palikęs berniuką, tėvas nuėjo gulti ir užmigo. Taip Anselis buvo be jokios paspirties paliktas žmogėdros raganos valioje – kaip tėvas ketino palikti sūnų valdingos žmonos valioje.

Nors berniukui buvo tik penkeri, jis suprato, kad tėvas ketina jį palikti ir mano, jog motina kelia grėsmę, tačiau nežino, kaip apsaugoti ar išgelbėti sūnų. Nors tąnakt berniukui turbūt buvo sunku, jis nutarė, jog su padėtimi, į kurią pateko kartu su motina, teks susitaikyti, nes turbūt nėra vilties, kad tėvas juo gerai pasirūpins. Kitą dieną vaikas papasakojo motinai, kas atsitiko, ir daug negalvojęs pridūrė, kad net jei Tėvo šalia nebūtų, jis žinotų, kad Motina visada juo gerai pasirūpins.

Laimei, vaikai ne tik žino, kaip reaguoti, kai tėvai taip iškraipo pasakas, bet ir moka savaip susitvarkyti su pasakos elementais, prieštaraujančiais jų emociniams poreikiams. Jie elgiasi taip: visiškai pakeičia pasaką ir prisimena ją kitokią nei pradinis variantas arba papildo detalėmis. Tokį laisvą kaitaliojimą skatina tai, kad pasakos įvykių eiga fantastinė. Pasakojimus, kurie neigia mumyse tai, kas iracionalu, taip varijuoti sunkiau. Nepaprastai įdomu stebėti, kaip žmonių atmintyje persimaino net plačiausiai žinomos pasakos, nors jų siužetas ir žinomas visiems.

Vienas berniukas pakeitė pasaką apie Anselį ir Grytutę į visai kitokią istoriją – pasak jo, į aptvarą buvo uždaryta Grytutė, o Anselis sugalvojo apgauti raganą su kaulu ir įstūmęs ją į krosnį išvadavo Grytutę. Dar vienas mergaitiškas šios pasakos iškraipymas pritaikant ją prie asmeninių poreikių: viena mer-

gaitė prisiminė „Anselį ir Grytutę" pakeistą taip, kad pasakoje tėvas reikalavo išvaryti vaikus, nors žmona maldavo to nedaryti, ir padarė blogą darbą jai nežinant.

Viena panelė prisiminė „Anselį ir Grytutę" kaip pasaką, daugiausia vaizduojančią Grytutės priklausomumą nuo vyresnio brolio, ir smerkė ją dėl „vyriško diskriminacinio" pobūdžio. Kiek ji galėjo prisiminti siužetą, – o tvirtino prisimenanti jį labai ryškiai, – būtent Anseliui pavyko išmoningai pabėgti, jis įstūmė raganą į krosnį ir taip išgelbėjo Grytutę. Dar kartą perskaičiusi pasaką, panelė labai nustebo, kad atmintis ją taip iškreipė, bet suprato, kad visą vaikystę jai patiko būti priklausomai nuo vyrėlesnio brolio ir, kaip ji sakė, „nenorėjau pripažinti savo stiprybės ir prisiimti atsakomybės, kuri tenka ją suvokus". Buvo ir kita priežastis, paauglystės pradžioje stipriai paskatinusi mergaitės atmintį iškraipyti pasaką. Broliui išvykus į užsienį, mirė motina, ir mergaitė turėjo susitarti dėl kremavimo. Todėl net ir suaugusi skaitydama pasaką iš naujo ji pasibjaurėjo mintimi, kad būtent Grytutė buvo atsakinga už tai, jog ragana sudegė, – tai pernelyg skausmingai priminė motinos kremavimą. Nesąmoningai ji gerai suprato pasaką, o ypač kad ragana aiškiai simbolizuoja blogą motiną, kuriai visi puoselėjame neigiamus jausmus, bet dėl jų jaučiamės kalti. Kita mergaitė su daug smulkmenų prisiminė, kad Pelenei vykti į pokylį padėjo tėvas, nors pamotė tam prieštaravo.

Anksčiau minėjau, kad geriausia, kai sekant pasaką dalyvauja ir vaikas, be to, suaugusysis ir vaikas kaip dalyviai yra lygūs, o jei pasaka vaikui skaitoma, taip niekada nebūna. Tai iliustruoja istorija iš Goethės vaikystės.

Daug anksčiau, nei Freudas prakalbo apie id ir superego, Goethe iš savo patirties nuspėjo, kad asmenybėje yra tokie ele-

mentai. Goethei pasisekė, kad jo gyvenime vienam iš jų atstovavo tėvas, kitam – motina.

Į tėvą atgimiau ūgiu,
Geismu rimtai galvoti,
Į motiną – būdu smagiu
Ir polinkiu svajoti.[49*]

Goethe žinojo, kad jei norime džiaugtis gyvenimu ir dėdami dideles pastangas patirti malonumą, mums reikalingas sudėtingas vaizduotės gyvenimas. Pasakojimas apie tai, kaip motinai sekant pasakas Goethe įgijo šiek tiek vaizduotės gebėjimų ir įgavo pasitikėjimo savimi, iliustruoja, kaip turi būti sekamos pasakos ir kaip, kai abu prisideda prie pasakojimo, jos gali padėti motinai užmegzti ryšį su vaiku. Senatvėje Goethės motina pasakojo: „Orą, ugnį, vandenį ir žemę jam vaizdavau kaip gražias karalaites, ir viskas visur gamtoje įgavo gilesnę prasmę, – prisiminė ji. – Tarp žvaigždžių išgalvojome kelius, svarstėme, kokių proto galiūnų ten susitiktume. [...] Jis rijo mane akimis; ir jei kokio nors jo mėgstamo veikėjo likimas pakrypdavo ne taip, kaip jis norėjo, matydavau tai iš pykčio jo veide arba iš tramdomų ašarų. Retkarčiais jis įsiterpdavo: „Motina, karalaitė *netekės* už bjaurybės siuvėjo, net jei jis užmuš milžiną." Tada sustodavau ir atidėdavau katastrofą kitam vakarui. Taigi jo vaizduotė dažnai pakeisdavo manąją; o kai kitą kartą sutvarkydavau veikėjų likimą taip, kaip jis patarė, ir pasakydavau: „Atspėjai, taip ir atsitiko", jis labai susijaudindavo, matydavau, kaip daužosi jo širdis."[50]

Ne visi tėvai sugeba taip išradingai kurti pasakas kaip

* Vertė S. Račiūnas, cit. iš: Johanas Volfgangas Getė, *Poezija*, Vilnius: Vaga, 1986, p. 141.

Goethės motina – ji savo gyvenime buvo žinoma kaip puiki pasakininkė. Ji sekdavo pasaką atsižvelgdama į tai, ką apie pasakojimo įvykių eigą sako klausytojo nuojauta, ir manė, kad pasakas taip ir reikia sekti. Deja, daugeliui šiuolaikinių tėvų vaikystėje nė sykio neteko klausytis sekamos pasakos; dėl to jie nepatyrė didelio malonumo, kurį pasakos suteikia vaikui, ir jos nepraturtino jų dvasios gyvenimo. Šių dalykų negavę, net geriausi tėvai be pasiruošimo negeba suteikti vaikui to, ko patys nepatyrė. Tokiu atveju tėvai, užuot rėmęsi vaikystės prisiminimais ir tiesiogiai įsijautę į vaiko padėtį, turi protu suprasti, kokia prasminga jam gali būti pasaka ir kodėl ji tokia.

Kalbant apie pasakos prasmės supratimą protu, reikia pabrėžti, kad nedera sekti pasakų turint ketinimų pamokyti. Kai šioje knygoje įvairiuose kontekstuose minima, kad pasaka padeda vaikui suprasti save, padėda rasti būdų įveikti jį kamuojančius sunkumus ir taip toliau, tai visur reikėtų suprasti metaforiškai. Nors pasiklausęs pasakos vaikas gali įgyvendinti šiuos dalykus pats, sudaryti tokių galimybių sąmoningai nesiekė nei tie, kurie miglotoje praeityje pasaką sukūrė, nei tie, kurie perpasakodami perduoda ją iš kartos į kartą. Pasakos sekėjo tikslas turi būti toks kaip Goethės motinos: kartu patirti pasakos teikiamą malonumą, nors suaugusiajam ir vaikui ji gali teikti malonumą dėl visai skirtingų dalykų. Vaikui patinka fantazija, o suaugusiajam visai gali būti malonu dėl to, kad malonumą patiria vaikas; vaiką gali pradžiuginti tai, kad jis dabar save kokiu nors atžvilgiu supranta geriau, o suaugusysis sekdamas pasaką gali džiaugtis, jog vaikas ką nors suprato taip netikėtai, kad net apstulbo.

Pasaka visų pirma yra meno kūrinys, o apie meno kūrinius Goethe „Fausto“ prologe rašė: „Kas daug ko pateikia, ką nors duos daug kam.“[51] Tai reiškia, kad sąmoningas siekis suteik-

ti konkrečiam žmogui ką nors konkretaus niekada negali būti meno kūrinio tikslas. Kai vaikas klausosi pasakos ir džiaugiasi joje piešiamais vaizdais, tai galima palyginti su sėklų barstymu. Vaiko sieloje bus pasėta tik dalis jų. Kai kurios tučtuojau ims veikti jo sąmonę; kitos paskatins vyksmus jo pasąmonėje. Dar kitos turės likti ilgam, kol vaiko psichika pasieks būseną, tinkamą joms sudygti, o daugelis apskritai niekada neįsišaknys. Bet iš sėklų, nukritusių į tinkamą dirvą, išaugs gražios gėlės ir tvirti medžiai – tai yra pasakos padės suprasti, kad tam tikri svarbūs jausmai teisėti, skatins įžvalgas, kurstys viltis ir malšins nerimą, ir taip praturtins vaiko gyvenimą ne tik tuo metu, bet ir visam laikui. Jei pasaka sekama turint kokį nors kitą apibrėžtą tikslą, o ne suteikti jam daugiau patirties, ji virsta pamokoma istorija, pasakėčia ar kokia kitokia didaktika ir geriausiu atveju randa atgarsį vaiko sąmonėje, o vienas didžiausių šios literatūros formos privalumų yra tai, kad ji tiesiogiai veikia ir vaiko pasąmonę.

Jei tėvai seka vaikui pasakas tinkama dvasia, – tai yra parodydami jausmus, kuriuos jiems sužadina prisiminimas, kokią prasmę pasaka jiems turėjo vaikystėje, ir nauja prasmė, kurią pasaka jiems turi dabar, bei atsižvelgdami į tai, dėl ko vaikui klausoma pasaka taip pat gali turėti kokią nors asmeninę prasmę, – tada vaikas su savo nebrandžiausiais troškimais, karščiausiais norais, didžiausiu nerimu ir sielvarto jausmais, taip pat su savo didžiausiomis viltimis klausydamasis pasakų jaučiasi esąs suprastas. Tėvo ar motinos pasakojami dalykai kažkodėl dar ir padeda vaikui suprasti, kas vyksta tamsiausiose ir iracionaliausiose jo sielos kertelėse, – tai jam yra ženklas, kad savo vaizduotės gyvenimą jis gyvena ne vienas, o kartu su žmogumi, kurio jam labiausiai reikia ir kurį labiausiai myli. Esant tokioms palankioms aplinkybėms, pasakos subtiliai

pataria, kaip konstruktyviai susitvarkyti su šia dvasine patirtimi. Pasaka vaikui padeda intuityviai, nesąmoningai suprasti, kokia jo prigimtis ir ko lavindamas gerus gebėjimus jis gali tikėtis ateityje. Pasakos padeda jam suvokti, kad būti žmogumi šiame pasaulyje reiškia, jog reiks susitaikyti su sunkiais išbandymais, bet taip pat kad teks patirti nuostabių nuotykių.

Niekada negalima „aiškinti" vaikui pasakų prasmės. Tačiau svarbu, kad pasakotojas suprastų, kokią mintį pasaka perteikia vaiko ikisąmonei. Kai pasakotojas suvokia daugelį pasakos prasmės lygmenų, vaikui joje lengviau rasti užuominų, padedančių geriau suprasti save. Tada suaugusysis gali atidžiau parinkti tas pasakas, kurios yra tinkamiausios dabartiniam vaiko raidos tarpsniui ir konkretiems psichologiniams keblumams, su kuriais jis susiduria.

Dvasinės būsenos pasakose nusakomos piešiant vaizdus ir pasakojant apie veikėjų elgesį. Jei žmogus verkia, vaikas supranta, kad jis nelaimingas ir sielvartauja, taigi pasakoje nereikia išsamiau dėstyti, kad kas nors yra nelaimingas. Nesakoma, kad mirus motinai Pelenė dėl to sielvartavo, gedėjo dėl netekties ir jautėsi vieniša, palikta, kad neteko vilties, – ji tiesiog „kas dieną lankė motinos kapą, liejo ašaras"*.

Pasakose dvasiniai vyksmai perteikiami vaizdais. Kai herojus susiduria su dideliais vidiniais sunkumais, kurie atrodo neįveikiami, neaprašoma jo psichologinė būsena – užtat vaizduojama, kad jis pasiklydo tankiame, neįžengiamame miške, nežino, kuriuo keliu pasukti, neteko vilties iš ten išeiti. Niekas, kam teko klausytis pasakų, niekada nepamirš nei šio vaizdinio, nei paklydus tamsaus miško gilumoje apimančio jausmo.

---

* Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 1, p. 126.

Deja, kai kurie šiuolaikiniai žmonės atmeta pasakas, nes šiai literatūros rūšiai kelia visiškai neteisingus reikalavimus. Jei pasakos laikomos tikrovės aprašymu, jose iš tiesų viskas siaubinga: jos žiaurios, sadistiškos ir panašiai. Bet kaip psichologinių vyksmų ir keblumų simboliai pasakos yra visai teisingos.

Todėl nuo to, kokius jausmus pasaka sukelia pasakotojui, daugiausia priklauso, ar ji apskritai paliks kokį nors įspūdį, o gal net bus brangus prisiminimas. Mylinti senelė, sekanti pasaką ant kelių sėdinčiam sužavėtam vaikui, perteiks jam kažką visai kita nei tėvai, kuriems pasaka nuobodi, bet ją iš pareigos jausmo skaito keliems visai skirtingo amžiaus vaikams. Kai suaugusysis sekdamas pasaką jaučiasi esąs aktyvus dalyvis, vaikas ją suvokia iš esmės kitaip ir gali iš jos daug daugiau pasisemti. Taip palaikoma jo asmenybė, nes jis patiria ypatingų dalykų kartu su kitu žmogumi, kuris, nors ir suaugęs, visiškai supranta vaiko jausmus ir reakcijas.

Jei sekame pasaką, bet mūsų sieloje nesulaukia atgarsio nei audringi brolių konkurencijos jausmai, nei atstumties neviltis, apimanti vaiką tada, kai jam atrodo, kad jis nėra laikomas geriausiu; nei menkumo jausmas, patiriamas, kai tenka nusivilti savo kūnu; nei nevertumo jausmas, imantis slėgti, kai kiti iš vaiko ar jis pats iš savęs reikalauja atlikti užduotis, kurios atrodo vertos Heraklio; nei vaiko nerimas dėl to, kad lytiškumas turi kažką „gyvuliška“; nei klausimas, kaip išsilaisvinti iš visų šių bei gausybės kitų jausmų, – tada vaiką apviliame. Jei tokio atgarsio nėra, mes vaiko neįtikiname, kad visas jo pastangas vainikuos nuostabi ateitis, – o tik šis tikėjimas gali suteikti jam jėgų vystytis laimingai, saugiai, neprarandant pasitikėjimo savimi ir savigarbos.

Antra dalis

PASAKŲ ŠALYJE

„ANSELIS IR GRYTUTĖ“

Pasaka „Anselis ir Grytutė“ prasideda tikroviškai. Tėvai skursta ir nerimauja, ar galės pasirūpinti vaikais. Vakare juodu aptaria savo keblią padėtį, ieško išeities. Net žiūrint į šį paviršinį lygmenį, liaudies pasaka perteikia svarbią, nors nemalonią tiesą: dėl skurdo ir nepritekliaus žmogaus būdas negerėja, jis darosi savanaudiškesnis, mažiau jautrus kitų kančioms, todėl ima ryškėti polinkis į bloga.

Pasakoje žodžiais ir įvykiais perteikiama, kas dedasi vaikų sieloje. Kalbant apie svarbiausią vaikų nerimą – Anselis ir Grytutė mano, kad tėvai rengia sąmokslą juos palikti. Mažas vaikas, tamsią naktį pabudęs alkanas, jaučia grėsmę būti visiškai atstumtas bei apleistas, ir šis jausmas pasireiškia kaip baimė patirti badą. Anselis ir Grytutė, projektuodami savo sielos nerimą į tuos, kurie, kaip jie bijo, gali su jais išsiskirti, patiki, kad tėvai sumanė juos numarinti badu! Pasakoje vaizduojama tai, kas atitinka nerimastingas vaiko fantazijas: lig tol tėvai įstengė išmaitinti vaikus, tačiau dabar patiria badmetį.

Motina vaikams reiškia viso maisto šaltinį, todėl dabar atrodo, kad būtent ji juos pametė, tarsi jie būtų atsidūrę dykynėje. Vaikas ima nerimauti ir labai nusivilia, kai Motina nebenori tenkinti visų jo oralinių reikalavimų, ir dėl to ima manyti, kad ji staiga liovėsi jį mylėjusi, tapo savanaudiška, atstūmė. Vaikai žino, kad tėvai jiems žūtbūt reikalingi, todėl ir pamesti bando

grįžti namo. Kai juos pameta pirmą kartą, Anseliui iš tikrųjų pavyksta rasti kelią atgal iš miško. Kol vaikas neturi drąsos leistis į savęs atradimo kelionę, kurioje patyręs pasaulio taptų nepriklausomas, jis gali imtis tik vienokios iniciatyvos: iniciatyvos taikytis grįžti į pasyvią būseną ir užsitikrinti pasitenkinimo šaltinį, nuo kurio būtų visada priklausomas. „Anselis ir Grytutė" byloja, kad ilgainiui tokios pastangos pasirodys neveiksmingos.

Sėkmingai grįžti namo vaikams nebuvo jokia išeitis. Jų pastangos gyventi kaip anksčiau, tarsi nieko nebūtų atsitikę, bevaisės. Frustracija nesiliauna, o motina sugalvoja gudresnį būdą atsikratyti vaikų.

Pasaka netiesiogiai parodo, kad jei gyvenime kylančius keblumus bandoma įveikti regresuojant ir neigiant, prarandama jėgų – gebėjimas įveikti keblumus menksta. Pirmą kartą atsidūręs miške, Anselis deramai pasinaudojo savo protiniais gebėjimais: keliui namo pažymėti primėtė baltų akmenėlių. Antrą kartą jis šiais gebėjimais pasinaudojo nebe taip gerai: gyvenantis arti didelio miško vaikas turėjo žinoti, kad paukščiai sules duonos trupinius. Pakeliui į miško glūdumą jis galėjo elgtis kitaip: išsityrinėti orientyrus, kad pagal juos rastų kelią atgal. Bet leidęsis į neigimą ir regresiją, – siekdamas grįžti namo, – Anselis turėjo daug mažiau iniciatyvos ir nebesugebėjo mąstyti taip aiškiai. Nerimas dėl gresiančio bado privertė berniuką žengti žingsnį atgal, todėl dabar jam atrodo, kad vienintelis dalykas, galintis padėti įveikti sunkumą, rasti išeitį iš labai keblios padėties, yra maistas. Duona čia simbolizuoja maistą apskritai, žmogaus „gyvybės šaltinį" – nerimo apimtas Anselis šį vaizdinį supranta tiesiogiai. Tai rodo, kaip vaiką riboja baimės paskatintos fiksacijos, dėl kurių jis lieka pirminiuose raidos tarpsniuose.

„Anselis ir Grytutė“ suteikia konkretų pavidalą nerimui, kurį jaučia mažas vaikas, turintis pergalėti ir sublimuoti savo pirmykščius troškimus suimti daiktus į save, taigi ir sunaikinti, taip pat konkretų pavidalą jo privalomiems išmokti dalykams. Vaikas privalo išmokti, kad jei jis neišsivaduos iš šių troškimų, tėvai arba visuomenė privers tai padaryti prieš jo valią, kaip kad anksčiau motina, pajutusi, jog atėjo laikas, liovėsi vaiką maitinti. Pasaka šiai tiesiogiai su motina susijusiai dvasinei patirčiai suteikia simbolinę išraišką. Todėl tėvas per visą pasakojimą lieka neaiški, galios neturinti figūra – toks jis atrodo vaikui gyvenimo pradžioje, kai Motina yra svarbiausia žiūrint ir palankiuoju, ir grėsminguoju aspektais.

Vaikams, tikėjusiems, kad maistas (duonos trupiniai, kuriais jie žymėjo kelią) laiduos saugumą, tenka nusivilti, ir apimti nevilties dėl to, kad nesugebėjo įveikti kilusio sunkumo tikrovėje, Anselis ir Grytutė dabar visiškai paleidžia oralinės regresijos vadžias. Meduolių trobelė simbolizuoja gyvenimą, kurio pagrindas yra primityviausias pasitenkinimas. Pasidavę nesuvaldomam potraukiui, vaikai daug negalvodami naikina trobelę, kurioje būtų galėję rasti prieglobstį ir kuri jiems būtų laidavusi saugumą, nors tai, kad paukščiai sulesė duonos trupinius, jiems turėjo būti įspėjimas, kokios gali būti rajumo pasekmės.

Suriję meduolių trobelės stogą ir langus, vaikai parodė, kad yra pasiryžę valgyti, net jei dėl to reiktų kitus elgetomis paleisti, – tai yra baimę, kurią jie suprojektavo į tėvus kaip priežastį, dėl kurios tėvai juos pametė. Nors balsas juos įspėja klausimu „kas trobelę graužinėja?“, vaikai sau meluoja, dėl garsų kaltina vėją ir toliau sau valgo „lyg niekur nieko“*.

* Ten pat, p. 92.

Meduolių trobelė yra nepamirštamas vaizdinys: ji neįtikėtinai traukia ir vilioja, nors pasidavus pagundai kyla baisus pavojus. Vaikas suvokia, kad, kaip ir Anselis su Grytute, meduolių trobelę norėtų suvalgyti, ir nesvarbu, kokių pavojų kiltų. Trobelė simbolizuoja oralinį godumą, taip pat šis simbolis perteikia, kaip sunku atsispirti šiam goduliui. Pasaka yra pradžiamokslis, iš kurio vaikas išmoksta vaizdinių kalba skaityti savo sielą, o kol jo protas nebrandus, ši kalba vienintelė, leidžianti ką nors suprasti. Vaikui reikia, kad į jį būtų kreipiamasi šia kalba, ir, norėdamas tapti savo sielos šeimininku, jis privalo išmokti į tokį kreipimąsi reaguoti.

Pasakos vaizdinių ikisąmoninis turinys aprėpia daug daugiau dalykų, nei perteikia šios paprastos iliustracijos, pateikiamos toliau. Pavyzdžiui, ne tik sapnuose, bet ir fantazijose bei vaiko vaizduotėje namas, kaip vieta, kurioje gyvename, gali simbolizuoti kūną, paprastai – motinos. Meduolių trobelė, kurią galima „suvalgyti", simbolizuoja motiną, kuri iš tikrųjų maitina kūdikį iš savo kūno. Taigi namelis, kurį Anselis su Grytute palaimingai ir nerūpestingai graužia, pasąmonėje reiškia gerą motiną, siūlančią savo kūną kaip maisto šaltinį. Tai pirmapradė visko duodanti motina, kurią kiekvienas vaikas, jo paties motinai pradėjus kelti reikalavimus ir primetus apribojimus, tikisi vėliau išėjęs į pasaulį kur nors vėl surasti. Kaip tik dėl to Anselis su Grytute, vedami vilčių, nepaiso plonyčio balselio, kuris į juos kreipiasi ir klausia, ką jie čia daro, – šis balselis yra jų eksternalizuota sąžinė. Pasidavę godumui ir apkvailinti oralinio pasitenkinimo, kuris tariamai paneigia visą ankstesnį oralinį nerimą, vaikai mano, „kad atsidūrė danguje"*.

* Ten pat.

Bet toliau pasaka parodo, kad taip nežabotai pasidavus rajumui gresia pražūtis. Regresavęs į pirminę „dangišką“ būseną, patirtą tada, kai gyveno prie motinos krūtinės ir buvo jos simbioziškai palaikomas, vaikas visai netenka individualybės ir tampa priklausomas. Kyla pavojus net jo gyvybei, nes kanibališki polinkiai įgauna konkretų raganos pavidalą.

Ragana, įasmeninanti oralinių potraukių destruktyvumą, pasiryžusi suėsti vaikus taip pat tvirtai, kaip jie – sugriauti jos meduolių trobelę. Pasidavę nevaldomiems id impulsams, – jie simboliškai vaizduojami kaip nežabotas rajumas, – vaikai rizikuoja būti sunaikinti. Jie valgo tik motinos simbolį – meduolių trobelę, o ragana nori suėsti juos pačius. Čia klausytojas gauna vertingą pamoką: palyginti su veiksmais, atliekamais su tikru daiktu, atlikti veiksmus su simboliais yra saugu. Kovoti su ragana jos pačios priemonėmis yra teisėta ir kitame lygmenyje: vaikai, kurie turi mažai patirties ir dar lavina savitvardą, neturi būti vertinami pagal tuos pačius kriterijus kaip vyresnio amžiaus žmonės, kurie turėtų būti geriau išmokę suturėti instinktyvius troškimus. Taigi, raganai tekusi bausmė ne mažiau pateisinama nei vaikų išsigelbėjimas.

Pikti raganos kėslai pagaliau priverčia vaikus suvokti, kokių pavojų kyla dėl nežaboto oralinio godumo ir priklausomybės. Norėdami išlikti, jie privalo būti iniciatyvūs ir suvokti, kad gali išsigelbėti tik protingai planuodami ir elgdamiesi. Užuot pataikavę id spaudimui, jie turi veikti vedami ego. Užuot fantazavę apie norų išsipildymą, jie turi veikti tikslingai, protingai vertindami padėtį, kurioje atsidūrė: vietoj piršto jie pakiša kaulą ir apgaule priverčia raganą įlįsti į krosnį.

Tik suvokus pavojus, kylančius dėl fiksacijos neatsikračius primityvių oralinių potraukių, su kuriais yra susijęs ir polinkis

naikinti, atsiveria kelias į aukštesnį raidos tarpsnį. Tada paaiškėja, kad už blogos motinos naikintojos kažkur giliai slėpėsi gera ir dosni motina, nes vaikams buvo lemta gauti brangenybių: grįžus namo, – vėl suradus gerą tėvą, – jiems atitekę raganos brangakmeniai labai praverčia. Tai rodo, kad vaikams peržengus oralinio nerimo ribas, kai jų saugumas nebepriklauso nuo oralinio pasitenkinimo, jie gali atsikratyti ir grėsmingos motinos – raganos – vaizdinio bei iš naujo atrasti gerus tėvus, o tada didesnė tėvų išmintis – bendra nuosavybe tapę brangakmeniai – tampa naudinga visiems.

Išklausęs „Anselį ir Grytutę" daugiau nei kartą, kiekvienas vaikas suvokia, kad paukščiai sulesa duonos trupinius ir taip sutrukdo vaikams grįžti namo, kol jie nėra patyrę savo didžiojo nuotykio. Be to, paukštis parodo Anseliui ir Grytutei kelią į meduolių trobelę ir tik kito paukščio padedamiems jiems pavyksta parsirasti namo. Vaiką, kuris apie gyvūnus galvoja kitaip nei vyresni žmonės, šios detalės priverčia susimąstyti: turbūt tie paukščiai turi tikslą, kitaip jie nebūtų pirma sutrukdę Anseliui ir Grytutei rasti kelio atgal, paskui atvedę jų pas raganą, o galiausiai pasirūpinę jų kelione namo.

Aišku, viskas išeina į gera, todėl paukščiai turbūt žinojo, kad Anseliui ir Grytutei geriau nerasti kelio iš miško tiesiai namo, kad jiems geriau patirti pasaulio pavojų. Po pavojingo nuotykio su ragana ne tik vaikai, bet ir tėvai pradeda daug laimingesnį gyvenimą. Įvairūs paukščiai yra užuomina, padedanti suprasti kelią, kuriuo vaikai turi eiti norėdami gauti atlygį.

Kai pasaka „Anselis ir Grytutė" vaikams tampa įprasta, dauguma jų, bent jau nesąmoningai, supranta, kad įvykiai tėvų namuose ir raganos trobelėje iš tikrųjų tėra skirtingi vienos patirties aspektai. Iš pradžių ragana yra motiniška ir tobulai

teikia pasitenkinimą – pasakojama, kaip ji „paėmusi už rankos įsivedė vaikus į trobelę. Čia ji skaniai juos pavalgydino, davė pieno ir paplotėlių su cukrum, obuolių ir riešutų. Paskui baltai paklojo dvi gražias loveles, ir Anselis su Grytute atsigulė manydami, kad atsidūrė danguje.“* Tik kitą rytą, kai šie infantilios palaimos sapnai išsisklaido, tenka karčiai nusivilti. „Senė tik dėjosi tokia gera esanti, iš tikrųjų ji buvo pikta ragana [...]“**

Taip jaučiasi vaikas, kai jį sugniuždo edipinio raidos tarpsnio dviprasmiai jausmai, frustracija ir nerimas, taip pat ankstesnis nusivylimas ir įniršis dėl to, kad motina netenkino jo poreikių ir troškimų tiek, kiek jis tikėjosi. Labai nusiminęs dėl to, kad Motina liovėsi besąlygiškai juos tenkinusi, ėmė kelti reikalavimus ir daug labiau rūpintis savo poreikiais, – kurių jis anksčiau neleido sau įsisąmoninti, – vaikas įsivaizduoja, kad Motina jį maitino ir sukūrė jam oralinės palaimos pasaulį tik norėdama apgauti – kaip ragana iš šios pasakos.

Taigi pasąmonės lygmenyje tėvų namai „netoli didelės girios“*** ir tos pačios girios glūdumoje stovinti lemtingoji trobelė tėra du tėvų namų aspektai: vienas teikia pasitenkinimą, kitas nuvilia.

Vaikui, savarankiškai apmąstančiam „Anselio ir Grytutės“ detales, atrodo prasminga, kad pasaka prasideda būtent taip. Tai, kad tėvų namai stovi pačiame miško, kuriame viskas nutinka, pakraštyje, yra užuomina, jog tolesni įvykiai buvo neišvengiami nuo pradžių. Taip pasaka išreiškia mintis įspūdingais vaizdiniais, skatinančiais vaiką pasitelkus vaizduotę siekti geresnio supratimo.

---

* Ten pat.

** Ten pat.

*** Ten pat, p. 87.

Jau minėta, kad paukščių elgesys simboliškai parodo, jog visas nuotykis buvo surengtas vaikų labui. Nuo ankstyvosios krikščionybės laikų baltas balandis simbolizuoja aukštesnes palankias jėgas. Anselis tvirtina žiūrįs į baltą balandį, tupintį ant tėvų namų stogo ir norintį su juo atsisveikinti. Baltas kaip sniegas ir gražiai giedantis paukštis atveda vaikus prie meduolių trobelės ir nutupia ant jos stogo, leisdamas suprasti, kad čia yra ta vieta, kur juodu turėjo ateiti. Dar vienas baltas paukštis reikalingas parodyti vaikams kelią atgal į saugią vietą: pakeliui juodu sulaiko „didelės didelės marios"*, ir jas vaikai gali perplaukti tik padedami baltos anties.

Pakeliui į miško glūdumą vaikai neužtinka didelio vandens telkinio. Būtinybė grįžtant kirsti marias yra simbolis, reiškiantis pereigą, naują pradžią aukštesnėje gyvenimo pakopoje (kaip per krikštą). Kol neteko plaukti per marias, vaikai niekada nebuvo atsiskyrę. Mokyklinio amžiaus vaikas turi įsisąmoninti savo paties unikalumą, individualybę, o tai reiškia, kad jis nebegali viskuo dalytis su kitais ir turi pradėti iš dalies savarankišką gyvenimą, pats žengti į priekį. Tai vaizduojama simboliškai: vaikai plaukdami per marias negali likti kartu. Priėjus marias Anselis nežino, kaip jiedviem persikelti į kitą krantą, bet Grytutė pastebi baltą antį ir paprašo jos padėti jiedviem nuplaukti į kitą pusę. Atsisėdęs ant anties, Anselis paragina seserį sėstis šalia. Bet ji geriau žino: taip negalima. Vaikams reikia perplaukti marias atskirai. Taip juodu ir padaro.

Patirtis raganos trobelėje padėjo vaikams atsikratyti oralinių fiksacijų; perplaukę marias, juodu pasiekia kitą krantą būdami brandesni, pasirengę įveikti gyvenimo keblumus

* Ten pat, p. 94.

kliaudamiesi savo proto gebėjimais ir iniciatyva. Kol vaikai priklausė nuo tėvų, buvo jiems našta, o grįžę jau tapo paspirtimi šeimai, nes parsinešė namo brangenybių. Tos brangenybės yra vaikų neseniai įgauta minties ir veiksmo nepriklausomybė, neseniai įgautas pasitikėjimas savimi – pasyvios priklausomybės tuo metu, kai juodu buvo palikti miške, priešingybė.

Šioje pasakoje nepalankios jėgos yra moterys: pamotė ir ragana. Vaikams gelbėjantis, svarbų vaidmenį atliko Grytutė. Tai patikina vaiką, kad moteriškosios lyties atstovės gali būti ir gelbėtojos, ir naikintojos. Turbūt net dar svarbiau tai, kad vieną kartą juodu išgelbėja Anselis, o paskui, kitą kartą – Grytutė. Vaikams tai rodo, kad vystydamiesi jie turi vis labiau kliautis abipuse bendraamžių pagalba ir išmanymu. Čia pabrėžiama tai, kas šioje pasakoje svarbiausia, – tai yra įspėjimas dėl regresijos ir raginimas tobulėti, siekti aukštesnės psichologinio ir protinio gyvenimo pakopos.

„Anselio ir Grytutės“ pabaigoje veikėjai grįžta į namus, iš kurių pradžioje išėjo, ir dabar randa čia laimę. Tai psichologiškai teisinga, nes mažas vaikas, kurį oraliniai ar edipiški keblumai priverčia leistis į nuotykius, negali tikėtis rasti laimę ne namie. Kad vaiko raida klostytųsi sklandžiai, jis turi įveikti šiuos keblumus dar tada, kai tebėra priklausomas nuo tėvų. Tik geri santykiai su tėvais gali padėti vaikui sėkmingai subręsti ir tapti paaugliu.

Įveikęs edipiškus sunkumus ir oralinį nerimą, sublimavęs tuos potraukius, kurių patenkinti iš tikrųjų neįmanoma, ir išmokęs pamoką, kad, užuot tikėjus tuo, ko nori, reikia veikti protingai, vaikas vėl pasirengęs laimingai gyventi su tėvais. Tai simbolizuoja brangenybės, kurių Anselis su Grytute parneša namo pasidalyti su tėvu. Užuot reikalavęs, kad viską, kas gera,

suteiktų tėvai, vyresnysis vaikas turi sugebėti šiek tiek pasirūpinti savo ir šeimos emocine gerove.

„Anselis ir Grytutė" prasideda proziškai – nuo skurstančio medkirčio šeimos, kuri neįstengia sudurti galo su galu, rūpesčių. Pasaka baigiasi taip pat žemiškai. Nors pasakojama, kad vaikai parnešė namo krūvą perlų ir brangakmenių, niekaip kitaip neužsimenama apie ekonomines jų gyvensenos permainas. Taip pabrėžiama, kad brangakmeniai yra simbolis. Pasaka baigiama tokiais žodžiais: „Taip pasibaigė visi jų vargai, ir paskui jie ilgai ir laimingai drauge gyveno.

Mano pasaka baigta, bėga štai pelė greita, kas tą pelę pasigaus, galės pasisiūti iš jos didelę didelę kailinę kepurę."*

„Anselio ir Grytutės" pabaigoje niekas nėra pasikeitę, išskyrus vidines nuostatas; ar, teisingiau sakant, pasikeitė viskas, nes pasikeitė vidinės nuostatos. Vaikai nebesijaus atstumti, pamesti ir paklydę miško tamsoje; nebeieškos jie ir stebuklingos meduolių trobelės. Taip pat jie nebesutiks raganos ir jos nebebijos, nes sau įrodė, kad bendromis pastangomis gali ją pergudrauti ir nugalėti. Uolumas, kurio turint galima padaryti naudingą daiktą net ir iš nieko gera nežadančios medžiagos (pavyzdžiui, protingai pritaikius pelės kailelį pasiūti kepurę), yra mokyklinio amžiaus vaiko, kuris grūmėsi su edipiškais keblumais ir su jais susidorojo, privalumas ir tikras laimėjimas.

„Anselis ir Grytutė" yra viena iš daugelio pasakų, kuriose brolis ir sesuo veikia išvien, gelbėja vienas kitą ir pasiekia tikslą bendromis pastangomis. Tokios pasakos skatina vaiką įveikti savo nebrandžią priklausomybę nuo tėvų ir pradėti ki-

* Ten pat, p. 95.

tą, aukštesnį raidos tarpsnį, kai imama vertinti ir bendraamžių paramą. Ilgainiui vaikui reikės spręsti gyvenimo uždavinius bendradarbiaujant su jais, o ne kliaunantis tėvais ir apie nieką daugiau negalvojant. Dažnai mokyklinio amžiaus vaikas dar negali patikėti, jog kada nors ateis laikas, kai jis sugebės susitvarkyti pasaulyje nepadedamas tėvų; todėl vaikas nori į juos atkakliai kabintis ilgiau, nei būtina. Jis turi išmokti patikėti, jog kada nors įveiks net tokius pasaulyje kylančius pavojus, kokius jam piešia baimė, o įveikęs – pralobs.

Vaikas suvokia egzistencinius pavojus ne objektyviai, o fantastiškai padidintus vaikiško baimės jausmo, – pavyzdžiui, jam pavojus gali įasmeninti vaikus ėdanti ragana. „Anselis ir Grytutė“ skatina vaikus stengtis savarankiškai suprasti net ir savo nerimastingos vaizduotės kūrinius. Mat tokios pasakos patikina, kad įmanoma įveikti ne tik tikrus pavojus, apie kuriuos kalbėjo tėvai, bet net ir tuos itin išpūstus, kurių, kaip vaikas bijo, taip pat yra.

Ragana, kurią sukūrė nerimastingos vaiko fantazijos, neduos jam ramybės, tačiau jis gali patikėti atsikratęs tokios raganos, kurią gali įstumti į jos pačios krosnį ir sudeginti. Kol vaikai tiki raganomis, – o kol nėra tokio amžiaus, kai nebereikia savo neaiškiam nuogąstavimui suteikti žmogišką įvaizdį, jie visada jomis tikėjo ir tikės, – jiems reikia, kad suaugusieji sektų pasakas, kuriose vaikai sumanumu atsikrato šių įkyrių savo vaizduotės kūrinių. Kai vaikams pavyksta jų atsikratyti, ši patirtis būna be galo naudinga, kaip ir Anseliui su Grytute.

„RAUDONKEPURAITĖ"

Vilko praryta žavinga ir „nekalta" maža mergaitė yra vaizdinys, paliekantis sieloje neišdildomą įspūdį. „Anselyje ir Grytutėje" ragana tik ketino suėsti vaikus, o „Raudonkepuraitėje" senelę ir mergaitę vilkas iš tikrųjų praryja. „Raudonkepuraitės", kaip ir daugumos pasakų, esama daug skirtingų variantų. Žinomiausias yra brolių Grimmų variantas, kuriame Raudonkepuraitė su senele atgyja, o vilkui atseikėjama pelnyta bausmė.

Tačiau šios pasakos literatūrinė istorija prasideda nuo Perrault.[52] Anglų kalba ji geriausiai žinoma būtent jo pavadinimu „Raudonas gobtuvėlis" (*Little Red Riding Hood*), nors brolių Grimmų duotas pavadinimas „Raudonkepuraitė" tinkamesnis. Tačiau Andrew Langas, vienas mokyčiausių ir įžvalgiausių pasakų tyrinėtojų, sako, kad jei visi „Raudonkepuraitės" variantai baigtųsi taip, kaip savąjį baigia Perrault, nieko neprarastume atidėję šią pasaką į šalį.[53*] Turbūt toks ir būtų buvęs jos likimas, jei dėl brolių Grimmų varianto ji nebūtų tapusi viena labiausiai paplitusių. Tačiau žinoma šios pasakos istorija prasideda nuo Perrault, todėl pirma aptarsime – ir atidėsime į šalį – jo variantą.

Perrault pasakos pradžia tokia pat kaip visų kitų plačiai ži-

* Gana įdomu, kad į savo *Mėlynąją pasakų knygą* (*Blue Fairy Book*) Andrew Langas nusprendė įdėti būtent Perrault variantą. Perrault pasaka baigiasi vilko pergale, taigi joje nėra išsivadavimo, atsinaujinimo ir paguodos. Tai ne pasaka, – nors Perrault to ir nenorėjo, – o pamokoma istorija, kurios pabaiga kelia nerimą ir yra sąmoningas grasinimas vaikui. Keista, kad net Langas, kuris Perrault variantą griežtai kritikavo, pasirinko perspausdinti jį, o ne kurį kitą. Atrodo, daugelis suaugusiųjų mano, kad geriau gąsdinant priversti vaikus elgtis gerai, nei numalšinti jų nerimą, kaip kad daro tikra pasaka.

nomų variantų: pasakojama, kaip senelė pasiuvo anūkėlei raudoną gobtuvėlį (ar kepuraitę), todėl mergaitė tapo žinoma šiuo vardu. Vieną dieną motina pasiuntė Raudonkepuraitę nunešti gėrybių sergančiai senelei. Mergaitės kelias vedė per mišką ir čia ji susitiko vilką. Tada vilkas nedrįso jos suėsti, nes miške buvo medkirčiai, todėl paklausė Raudonkepuraitės, kur ji eina, ir mergaitė pasakė. Vilkui paklausus, kur tiksliai gyvena Senelė, mergaitė jam paaiškino. Tada vilkas tarė, kad taip pat nueis aplankyti Senelės, ir kiek įkabindamas nušuoliavo tolyn, o mergaitė pakeliui užgaišo.

Į senelės namus vilkas pateko apsimetęs Raudonkepuraite ir tučtuojau senutę prarijo. Perrault pasakoje vilkas nesirengia Senelės drabužiais – jis tiesiog atsigulė į jos lovą. Atėjus Raudonkepuraitei, vilkas pakvietė ją gultis šalia. Raudonkepuraitė nusirengė, atsigulė, bet tuoj pat pamačiusi, kaip Senelė atrodo nusirengusi, apstulbo ir šūktelėjo:

– Senele, kokios tavo didelės rankos!

– Kad tave geriau apkabinčiau! – atsakė vilkas.

– Senele, kokios tavo didelės kojos! – tarė Raudonkepuraitė.

– Kad geriau bėgiočiau, – nuskambėjo atsakymas.

Po šių dviejų klausimų, kurių brolių Grimmų variante nėra, mergaitė užduoda gerai žinomus klausimus apie dideles Senelės ausis, akis ir apie didelius dantis. Į paskutinį klausimą vilkas atsako:

– Kad tave geriau suėsčiau!

„Vos taręs tuos žodžius, vilkas puolė Raudonkepuraitę ir ją prarijo.“*

---

* Vertė Ramutė Skučaitė, cit. iš: Charles Perrault, *Motulės Žąsies pasakos*: senų laikų istorijos ir pasakos, Vilnius: Nieko rimto, 2006, p. 116.

Čia Lango vertimas baigiasi, kaip ir daugelis kitų. Tačiau Perrault originale toliau yra trumpas eilėraštukas, kuriame išdėstoma, kokį moralą reikėtų perskaityti šioje pasakoje: geros mergaitės neturi klausyti visokiausių žmonių. Jei mergaitės taip elgiasi, nereikėtų stebėtis, kad jas pačiumpa ir suėda vilkas. Dėl vilkų – jų būna įvairiausių; o švelnūs vilkai pavojingiausi, ypač tie, kurie seka paskui mažas mergaites į gatves ir net iki namų. Perrault norėjo ne tik suteikti skaitytojams pramogą, bet ir kiekvienoje pasakoje duoti konkrečią dorovės pamoką. Todėl suprantama, kad jis jas atitinkamai pakeitė.* Deja, pakeistos pasakos prarado daug prasmės. Jo pasakoje niekas neįspėjo Raudonkepuraitės pakeliui į Senelės namus negaišti ir neišklysti iš tikrojo kelio. Be to, Perrault variante nesuprantama kodėl senelė, kuri apskritai nepadarė nieko bloga, galiausiai turi pražūti.

---

* 1697-aisiais, kai Perrault išspausdino savo pasakų rinkinį, „Raudonkepuraitė" jau turėjo seną istoriją, o kai kurie jos elementai siekia labai tolimus laikus. Vienas mitas pasakoja apie Kroną, kuris praryja savo vaikus, bet šie vis dėlto stebuklingai grįžta iš jo pilvo. Vietoj vieno vaiko Kronui buvo paduotas praryti sunkus akmuo. Yra lotyniška 1023 m. pasaka (autorius – Egbertas iš Lježo, pavadinimas „Pilnas laivas" – *Fecunda ratis*), kur pasakojama, kaip maža mergaitė buvo rasta tarp vilkų; ji vilkėjo raudoną drabužį, kuris jai buvo labai svarbus, ir specialistai sako, kad tas drabužis buvo raudona kepuraitė. Taigi šešis šimtmečius arba anksčiau iki Perrault pasakos turime kai kuriuos pagrindinius „Raudonkepuraitės" elementus: mažą mergaitę su raudona kepuraite, vilkų gaują, vaiką, kuris praryjamas gyvas ir lieka sveikas, ir vietoj vaiko pakištą akmenį.

Yra kitų prancūziškų „Raudonkepuraitės" variantų, bet nežinoma, kurie iš jų padarė įtaką Perrault, kai jis perpasakojo pasaką. Kai kuriuose variantuose vilkas verčia Raudonkepuraitę valgyti Senelės kūną ir gerti jos kraują, nors balsai įspėja mergaitę to nedaryti.[54] Jei viena iš šių pasakų buvo Perrault šaltinis, visai suprantama, kad jis tokią vulgarybę pašalino kaip nederamą, nes knygą rašė skaityti Versalio rūmuose. Perrault pasakas ne tik pagražino, bet ir suteikė joms dirbtinumo, pavyzdžiui, apsimetė, kad jas parašė jo dešimtmetis sūnus ir dedikavo knygą karalaitei. Perrault papildė pasakas pastabomis ir moralais, kuriuos rašė taip, tarsi slapčiomis nuo vaikų merktų akį suaugusiesiems.

Perrault „Raudonkepuraitė“ netenka daug žavesio, nes visai aišku, kad jo vilkas yra ne plėšrus žvėris, o metafora, todėl nedaug tepaliekama klausytojo vaizduotei. Dėl tokių supaprastinimų ir tiesiai išdėstyto moralo šis kūrinys, kuris galėjo būti pasaka, virsta pamokoma istorija, kurioje viskas išaiškinta kiek tik galima. Taigi klausytojo vaizduotė negali pasireikšti ir suteikti pasakai asmeninės prasmės. Susižavėjęs racionalistiniu pasakos tikslo aiškinimu, Perrault viską pasako kiek įmanoma atviriau. Pavyzdžiui, kai mergaitė nusirengia ir atsigula į lovą šalia vilko, o vilkas jai sako, kad jo rankos stiprios, kad ją geriau apkabintų, vaizduotei nieko nepaliekama. Raudonkepuraitė nereaguoja į tokią atvirą ir akivaizdžią vilionę, niekaip nebando pabėgti ar priešintis, todėl ji arba kvaila, arba nori būti suvedžiota. Nei vienu, nei kitu atveju jos figūra nėra tinkama tapatintis. Dėl šių detalių Raudonkepuraitė iš paprastos žavios mažos mergaitės, įkalbėtos nepaisyti Motinos įspėjimų ir linksmintis, kaip ji sąmoningai tiki, nekaltais būdais, virsta tiesiog puolusia moterimi.

Jei vaikui kas nors išdėsto, ką reiškia pasaka, ji jam netenka vertės; Perrault padaro dar blogiau – jis aiškina ją pakartotinai. Visos geros pasakos turi daug prasmės lygmenų; tik vaikas gali žinoti, kurios prasmės jam tam tikru metu svarbios. Vystydamasis vaikas atranda žinomose pasakose naujų dalykų, dėl to patiki, kad jo gebėjimas suprasti iš tikrųjų tapo brandesnis, nes ta pati pasaka jam dabar atskleidžia daug daugiau nei anksčiau. Tačiau tai įmanoma tik tada, jei vaikui nebuvo didaktiškai nurodyta, ką ta pasaka turėtų byloti. Tik tada, kai vaikas atranda anksčiau paslėptas pasakos prasmes laisvai ir intuityviai, jam atsiskleidžia visa jos svarba. Kai vaikas padaro tokį atradimą, pasaka, kuri buvo tik duotybė, iš dalies tampa jo paties kūriniu.

Broliai Grimmai perpasakoja du šios pasakos variantus – jiems tai labai neįprasta.* Abu variantai pavadinti herojės vardu – „Raudonkepuraitė“, dėl „raudono aksomo kepuraitės“, kuri jai „taip gražiai tiko ir mergaitė nieko kito daugiau nenorėjo nešioti“**.

Svarbiausia „Raudonkepuraitės“, kaip ir „Anselio ir Grytutės“, tema yra pavojus būti suėstam. Tos pačios pagrindinės psichologinės situacijos, kurios atsikartoja kiekvienos asmenybės raidoje, gali lemti įvairiausius likimus ir suformuoti įvairiausias asmenybes – priklauso nuo to, ką žmogui dar tenka patirti ir kaip jis tai interpretuoja. Panašiai ir pagal svarbiausias temas, kurių skaičius ribotas, sukurtos pasakos vaizduoja žmogaus patirtį visai skirtingais atžvilgiais; viskas priklauso nuo to, kaip tokie motyvai plėtojami ir koks yra įvykių kontekstas. „Anselis ir Grytutė“ pasakoja apie nerimą ir sunkumus, kurių patiria vaikas, priverstas įveikti savo prisirišimą prie motinos, dėl kurio yra nuo jos priklausomas, ir atsikratyti oralinės fiksacijos. „Raudonkepuraitėje“ svarbiausi tam tikri esminiai keblumai, kuriuos turi įveikti mokyklinio amžiaus mergaitė, pasąmonėje vis dar edipiškai prisirišusi prie tėvo ir šio prisirišimo paskatinta galinti stumti save į pavojų – leistis suvedžiojama.

Abiejose pasakose namas miške ir tėvų namai yra ta pati vieta, bet ji suvokiama visai skirtingai, nes pasikeičia psichologinė situacija. Namuose, kur Raudonkepuraitę apsaugo tėvai, ši pradėjusi lytiškai bręsti mergaitė neturi rūpesčių ir gana sėkmingai susidoroja su sunkumais. Dėl to, kas įvyksta susiti-

* Pasakų rinkinys, į kurį broliai Grimmai įtraukė „Raudonkepuraitę“, pirmą kartą išleistas 1812-aisiais – praėjus daugiau nei šimtmečiui nuo tada, kai Perrault išspausdino savo variantą.
** Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 1, p. 148.

kus vilką, ta pati mergaitė tampa bejėgė senelės, kuri pati nėra stipri, namuose.

Anselis su Grytute, veikiami oralinės fiksacijos, daug negalvodami suvalgo trobelę, simbolizuojančią blogą motiną, kuri juos pametė (privertė palikti namus), ir nedvejodami sudegina raganą krosnyje, tarsi ji būtų maistas, kepamas valgyti. Oralinę fiksaciją išaugusi Raudonkepuraitė visai nebeturi oralinio troškimo naikinti. Psichologiniu požiūriu oralinė fiksacija, simboliškai virtusi kanibalizmu, – svarbiausia „Anselio ir Grytutės“ tema, – nepaprastai skiriasi nuo tos bausmės, kuria Raudonkepuraitė nubaudžia vilką. Vilkas „Raudonkepuraitėje“ yra suvedžiotojas, bet, žiūrint į paviršinį pasakos turinį, nepadaro nieko, kas jam nebūtų natūralu – būtent ėda, nes jam reikia maitintis. O žmogui įprasta užmušti vilką, nors šioje pasakoje gyvybė jam atimama neįprastu būdu.

Raudonkepuraitės namai visko pertekę ir ji, būdama seniai išaugusi oralinį nerimą, mielai dalijasi gėrybėmis su senele, nešdama jai maisto. Raudonkepuraitei pasaulis už tėvų namų ribų nėra grėsminga, negyvenama vieta, per kurią vaikas nerastų kelio. Išėjus iš namų, prasideda žinomas kelias, iš kurio, kaip įspėja motina, išklysti negalima.

Anselį su Grytute į pasaulį tenka išvaryti, o Raudonkepuraitė palieka namus savo noru. Ji nebijo išorinio pasaulio, suvokia jo grožį, ir čia slypi pavojus. Jei už namų ribų prasidedantis pasaulis, kur nėra pareigų, ima pernelyg vilioti, jis gali paskatinti vėl veikti pagal malonumo principą – šio principo, kaip galime tarti, tėvų pamokymų paskatinta Raudonkepuraitė buvo atsisakiusi ir vietoj jo buvo pradėjusi vadovautis tikrovės principu, – o tada gali įvykti pragaištingų nuotykių.

Tikrovės ir malonumo principų dilema išdėstoma atvirai,

kai vilkas Raudonkepuraitei sako: „Raudonkepuraite, tu tik pažiūrėk, kokios gražios gėlės aplink auga, kodėl neapsidairai aplinkui? Man rodos, tu net negirdi, kaip gražiai paukšteliai gieda? Eini kaip į mokyklą, o girioje tokia linksmybė.“* Tai tas pats konfliktas – daryti, kas tau patinka, ar daryti, ką privalai, – dėl kurio Raudonkepuraitės motina įspėjo ją nuo pat pradžių. Ji priminė dukteriai: „Eik gražiai ir niekur nesuk iš kelio [...]. Kai įeisi, nesidairyk po visus kampus, o visų pirma pasakyk: „Labas rytas“.“** Taigi motina žino, kad Raudonkepuraitė linkusi išklysti iš praminto tako ir, vogčiomis dairydamasi po kampus, bandyti atskleisti suaugusiųjų paslaptis.

Požiūrį, kad „Raudonkepuraitės“ tema yra dviprasmiai jausmai, kuriuos vaikas jaučia susidūręs su dilema, ar jam gyventi pagal malonumo, ar pagal tikrovės principą, patvirtina tai, kad Raudonkepuraitė nustojo skynusi gėles tik tada, „kai jau tiek priskynė, jog nebetilpo į saują“. Tuomet mergaitė „vėl prisiminė senelę ir nuskubėjo pas ją“***. Tai yra tik tada, kai skinti gėles nebėra malonu, malonumų besivaikantis id pasitraukia ir Raudonkepuraitė supranta savo pareigas.****

* Ten pat, p. 149.
** Ten pat, p. 148.
*** Ten pat, p. 149.
**** Dviejuose prancūziškuose variantuose, kurie visai skiriasi nuo Perrault varianto, dar aiškiau parodoma, kad Raudonkepuraitė nutarė pasukti malonumų keliu, ar bent lengvesniuoju, nors kiti atkreipė jos dėmesį ir į pareigos kelią. Šiuose pasakos variantuose Raudonkepuraitė susitinka vilką kelio išsišakojime – tai yra ten, kur reikia apsispręsti dėl svarbaus klausimo, kuriuo keliu eiti. Vilkas klausia: kurį kelią rinksiesi – adatų ar smeigtukų? Raudonkepuraitė pasirenka smeigtukų kelią, nes, kaip paaiškinta viename variante, pritvirtinti ką nors smeigtukais lengviau, o prisiūti adatomis yra daug sunkesnis darbas.[55] Tais laikais, kai mažos mergaitės dažnai buvo verčiamos ką nors siūti, pasirinkti lengvąjį kelią – naudotis smeigtukais, o ne adatomis – aiškiai reiškė elgtis pagal malonumo principą tokioje situacijoje, kuri reikalautų elgtis pagal tikrovės principą.

Raudonkepuraitė aiškiai yra vaikas, kuriam jau kilo lytinės brandos amžiaus sunkumų, bet emociškai jiems ji kol kas nepasirengusi, nes dar nėra išsprendusi edipiškų konfliktų. Ji brandesnė nei Anselis su Grytute – tai rodo smalsumas, kuris ją apima išėjus į pasaulį ir susidūrus su kai kuriais dalykais. Anselis su Grytute nesistebi meduolių trobele ir nesidomi, ką ketina daryti ragana. Raudonkepuraitė nori sužinoti naujų dalykų – tai liudija motinos įspėjimas nesidairyti. Mergaitė pastebi, kad kažkas negerai, – pamato, kad senelė „taip keistai atrodo“*, bet, apsirengęs senutės drabužiais, vilkas ją suklaidina. Raudonkepuraitė stengiasi suprasti padėtį: klausia Senelės apie dideles ausis, pastebi dideles akis, stebisi didelėmis rankomis ir baisiais dantimis. Čia išvardijami keturi pojūčiai: klausa, rega, lyta ir skonis; pradėjusiam lytiškai bręsti vaikui visi jie padeda suprasti pasaulį.

„Raudonkepuraitėje“ mergaitė simboliškai įstumiama į lytinio brendimo metu kylančių edipiškų konfliktų pavojus, o paskui iš jų išgelbėjama taip, kad galėtų bręsti be konfliktų. Motiniškos figūros, motina ir ragana, kurios buvo labai svarbios pasakoje „Anselis ir Grytutė“, „Raudonkepuraitėje“ visai prarado reikšmę: čia nei motina, nei senelė nieko negali – nei sukelti grėsmės, nei apsaugoti. Vyras, atvirkščiai, čia labai svarbus ir padalytas į du priešingus pavidalus – tai pavojingas suvedžiotojas, kuris, kai jam pasiduodama, siekia pražudyti gerąją senelę ir mergaitę; ir medžiotojas – atsakingo ir stipraus gelbėtojo tėvo figūra.

Atrodo, tarsi Raudonkepuraitė siektų suprasti prieštaringą vyro prigimtį, pažindama visus jo asmenybės aspektus: id sa-

---

* Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 1, p. 150.

vanaudiškumą, nevisuomeniškumą, smurtingumą, gal ir polinkį naikinti (vilką); ego nesavanaudiškumą, visuomeniškumą, rūpestingumą, polinkį globoti (medžiotoją).

Raudonkepuraitė patinka visiems, nes ji ne tik dora, bet ir patiria pagundų; be to, jos likimas mums liudija, kad nors atrodo labai gražu tikėti, jog visi nori gero, iš tikrųjų tuo tikėdami galime pakliūti į spąstus. Jei mumyse neslypėtų kažkas, kam didelis piktas vilkas patinka, jis mums neturėtų galios. Todėl svarbu suprasti vilko prigimtį, bet dar svarbiau išsiaiškinti, kodėl jis mus traukia. Nors naivumas žavus, visą gyvenimą likti naiviam pavojinga.

Bet vilkas yra ne tik vyras suvedžiotojas, jis simbolizuoja ir visus nevisuomeniškus, gyvuliškus mumyse slypinčius polinkius. Pametusi mokyklinio amžiaus mergaitės dorybes, nebeidama „kaip į mokyklą", kaip kad reikėtų atliekant gautą užduotį, Raudonkepuraitė vėl tampa edipine mergaite ir ima vaikytis malonumų. Paklausiusi vilko pasiūlymų, ji suteikė jam progą suėsti senelę. Čia pasaka byloja, kad kai kurie edipiški mergaitės keblumai tebėra neišspręsti. Būti prarytai vilko Raudonkepuraitei yra pelnyta bausmė už tai, kad ji sudarė sąlygas vilkui sunaikinti motiniškąją senelę. Net ir ketverių metų vaikas negali nesistebėti, kodėl Raudonkepuraitė taip elgiasi: vilko paklausta, tiksliai nurodo, kaip rasti senelės namus. Vaikui kyla klausimas: kam dar ji taip išsamiai aiškintų kelią, jei ne siekdama užtikrinti, kad vilkas jį ras? Tik suaugusieji, įsitikinę, kad pasakose nėra prasmės, gali nesuprasti, kad Raudonkepuraitės pasąmonė kaip įmanydama stengiasi išduoti Senelę.

Senelė taip pat nėra be kaltės. Mažai mergaitei reikia stiprios motiniškos figūros, kuri apgintų ir būtų sektinas pavyzdys. Bet Raudonkepuraitės senelė neatsispiria norui tenkinti

savo poreikius, o ne tik rūpintis, kas būtų naudinga vaikui, – pasakoje sakoma taip: „Ji nebeįmanė nė ko jai beduoti.“* Tai ne pirmas ir ne paskutinis kartas, kai vaikas, kurį senelė taip sugadino, patenka į bėdą tikrame gyvenime. Mažai mergaitei pražūtinga, kad vyresnė moteris – ar tai būtų Motina, ar Senelė, kuri yra antros eilės motina, – išsižada savo patrauklumo vyrams ir perleidžia jį dukteriai, atiduodama jai pernelyg viliojantį raudoną apsiaustą.

„Raudonkepuraitėje“ visur – ir pavadinime, ir mergaitės varde – pabrėžiama raudona spalva, kurią mergaitė atvirai demonstruoja. Raudona – spalva, simbolizuojanti stiprias emocijas, tarp jų, žinoma, ir seksualines. Taigi raudono aksomo kepuraitė, kurią Senelė padovanojo Raudonkepuraitei, gali būti laikoma pirmalaikio seksualinio žavesio perdavimo simboliu, o jį dar labiau pabrėžia tai, kad senelė sena ir serga, yra per silpna net duris atverti. Vardas Raudonkepuraitė – tai ženklas, kad ši veikėjos ypatybė pasakoje itin svarbi. Jis rodo, kad maža ne tik kepuraitė, bet ir mergaitė. Nors Raudonkepuraitė ne per maža mūvėti kepuraitę, ji per maža susitvarkyti su tuo, ką ši raudona kepuraitė simbolizuoja ir ko prašomasi ją mūvint.

Pavojų Raudonkepuraitei kelia jos bundantis lytiškumas, kuriam ji dar nėra pakankamai subrendusi emociškai. Žmogus, psichologiškai pasirengęs seksualinei patirčiai, gali su ja tvarkytis, ir ji gali jam padėti vystytis. Bet pirmalaikis lytinis gyvenimas yra regresinė patirtis, sužadinanti mumyse tai, kas tebėra neišsivystę, ir kyla pavojus, kad tai mus užvaldys. Kai nebrandžiam asmeniui, dar nepasirengusiam lytiniams santykiams, tenka patirti dalykų, sužadinančių stiprius seksualinius

* Ten pat, p. 148.

jausmus, jis grįžta prie edipinių būdų tvarkytis su šia patirtimi. Vienintelis būdas, kuriuo toks žmogus mano galįs lytiškumo srityje veikti sėkmingai, yra atsikratyti labiau patyrusių varžovų – todėl Raudonkepuraitė duoda vilkui konkrečius nurodymus, kaip rasti Senelės namą. Tačiau taip elgdamasi ji išduoda savo dviprasmius jausmus. Parodydama vilkui kelią pas Senelę, ji elgiasi taip, tarsi jam sakytų: „Palik mane ramybėje; eik pas Senelę, ji yra subrendusi moteris; ji turėtų gebėti susidoroti su tuo, ką tu simbolizuoji; aš to negaliu."

Mergaitė sąmoningai trokšta elgtis gerai, o nesąmoningai nori laimėti prieš senelę (motiną). Dėl šio konflikto mes mėgstame šią veikėją ir pasaką, dėl jo ji atrodo nepaprastai žmogiška. Kaip ir daugelis iš mūsų vaikystėje, kai buvome įsipainioję į vidinius prieštaravimus, kurių net didžiausiomis pastangomis negalėjome įveikti, ji nori užkarti keblumą kitam: vyresniam žmogui, vienam iš tėvų arba kam nors, kas atstoja tėvus. Bet siekdama taip išvengti grėsmingos situacijos, ji vos joje nepražūva.

Kaip jau minėta, broliai Grimmai pateikia ir kitą svarbų „Raudonkepuraitės" variantą, iš esmės tik pridėdami priedą prie pagrindinio pasakojimo. Šiame variante pasakojama, kaip vėliau, Raudonkepuraitei vėl nešant senelei pyragą, kitas vilkas bando ją išvilioti iš tiesaus (dorybės) kelio. Šį kartą mergaitė nuskuba pas Senelę ir jai apie tai papasakoja. Kartu jiedvi užstumia duris taip, kad vilkas negalėtų įeiti. Galiausiai vilkas nuo stogo nuslysta į lovį su vandeniu ir paskęsta. Pasaka baigiasi taip: „O Raudonkepuraitė linksma parėjo namo, ir niekas jai kelio nebepastojo."*

* Ten pat, p. 152.

Šiame variante plėtojamos minties pasakos klausytojas jaučiasi esąs įtikintas, – kad patyrusi blogų dalykų mergaitė supranta, jog anaiptol nėra pakankamai subrendusi turėti reikalų su vilku (suvedžiotoju), bet yra pasirengusi pradėti naudingą bendradarbiavimą su motina. Tai pavaizduota simboliškai: vos kilus pavojui, kurio pirmąsyk susitikusi vilką nepaisė, mergaitė skuba pas Senelę. Raudonkepuraitė veikia išvien su senele (motina) ir paklauso jos patarimo: paskui Senelė liepia mergaitei pripilti lovį vandens, kvepiančio jame virtomis dešromis, ir šio kvapo priviliotas vilkas įkrenta į vandenį. Veikdamos kartu, jiedvi lengvai jį įveikia. Taigi vaikui ir tos pačios lyties gimdytojui reikia glaudžiai bendradarbiauti – taip, kad vaikas su juo ar ja tapatindamasis ir iš jo ar jos sąmoningai mokydamasis galėtų laimingai augti ir tapti suaugusiuoju.

Pasakos randa atgarsį ir mūsų sąmonėje, ir pasąmonėje, todėl joms nereikia vengti prieštaravimų, nes prieštaravimai mūsų pasąmonėje gali nesunkiai gyvuoti kartu. Kalbant apie visai kitą prasmės lygmenį, į tai, kas nutinka Senelei, galima pažiūrėti kitaip. Pasakos klausytojui pagrįstai kyla klausimas, kodėl vilkas nesuėda Raudonkepuraitės vos ją susitikęs – tai yra pirmai progai pasitaikius. Perrault, kaip jam būdinga, pateikia tariamai racionalų paaiškinimą: jei vilkas nebūtų bijojęs netoli buvusių medkirčių, būtų taip ir padaręs. Perrault pasakoje vilkas iš pat pradžių yra suvedžiotojas, todėl atrodo suprantama, kad vyresnis vyras bijo vilioti mažą mergaitę kitiems vyrams matant ir girdint.

Visai kitokia padėtis susiklosto brolių Grimmų pasakoje – čia mums leidžiama suprasti, kad vilkas delsia iš besaikio go-

dumo: „Vilkas galvoja sau: „Riebus kąsnis, toji maža ir švelni mergaitė, skaniau negu ta senė. Tik reikia gudriai apsisukti, ir abi jos bus mano.“"* Bet šis paaiškinimas nesuprantamas, nes vilkas būtų galėjęs pagriebti Raudonkepuraitę tiesiog tada ir toje vietoje, o vėliau apgauti senelę taip pat, kaip ją apgauna pasakoje.

Vilko elgesys brolių Grimmų variante atrodys suprantamesnis, jei tarsime, kad norėdamas gauti Raudonkepuraitę, vilkas pirmiausia turi atsikratyti Senelės. Kol netoliese yra senelė (motina), Raudonkepuraitės jis neturės.** Bet vos atsikračius senelės (motinos) tarsi atsiveria kelias veikti vedamam troškimų, kuriuos, kol netoliese buvo Motina, tekdavo išstumti. Šiuo lygmeniu pasakos tema yra nesąmoningas dukters noras būti suvedžiotai tėvo (vilko).

Kai prasidėjus lytiniam brendimui vėl atgyja ankstyvieji edipiški troškimai, atgimsta ir mergaitės noras, kad jai atitektų tėvas, polinkis jį gundyti ir troškimas būti jo sugundytai. Mergaitė, trokštanti iš Motinos atimti tėvą, jaučiasi už tai nusipelniusi sulaukti iš jos ar net ir iš jo baisios bausmės. Kai kurios gyvenimo pradžioje patirtos emocijos vėliau palyginti aprimsta, bet paauglystėje vėl pabunda, – ne tik edipiški jausmai, bet ir šiuo laikotarpiu pasireiškiantis net ir dar ankstesnis nerimas bei troškimai.

Kalbant apie kitą interpretacijos lygmenį, būtų galima sakyti, kad vilkas, susitikęs Raudonkepuraitę, jos tuoj pat nepraryja todėl, kad nori pirmiau priversti mergaitę ateiti pas jį į lovą: prieš ją „praryjant“ juodu turi lytiškai susieiti. Nors

---

* Ten pat, p. 149.

** Dar ne taip seniai kai kuriose valstiečių kultūrose mirusios motinos vietą visais atžvilgiais užimdavo vyriausia duktė.

dauguma vaikų nežino, kad yra gyvūnų, iš kurių vienas lytinio akto metu žūva, vaiko sąmonėje ir pasąmonėje šie su naikinimu susiję papildomi reikšmės atspalviai gana ryškūs – tokie ryškūs, kad dauguma vaikų laiko lytinį aktą pirmiausia smurto aktu, kuriame vienas partneris smurtauja prieš kitą. Manau, būtent apie vaikams būdingą nesąmoningą tikėjimą, kad lytinis susijaudinimas, smurtas ir nerimas yra lygiareikšmiai, užsimena Djuna Barnes, kuri rašo: „Vaikai žino kai ką, ko nemoka apsakyti; jiems patinka Raudonkepuraitė lovoje su vilku!“[56] Turimos seksualinės žinios vaikui žadina keistai sutampančias priešingas emocijas. Šiam emocijų sutapimui „Raudonkepuraitėje“ suteiktas konkretus pavidalas, todėl pasaka nesąmoningai labai žavi ne tik vaikus, bet ir suaugusiuosius – pastariesiems ji miglotai primena, kaip juos vaikystėje domino lytiškumas.

Tuos pačius užslėptus jausmus išreiškė ir dar vienas menininkas. Gustave'as Doré vienoje iš žymių pasakų iliustracijų vaizduoja Raudonkepuraitę lovoje su vilku.[57] Vilkas pavaizduotas gana taikus. Bet mergaitė, žvelgianti į šalia gulintį vilką, atrodo apnikta stiprių dviprasmių jausmų. Ji nebando pasitraukti. Mergaitė atrodo labai susidomėjusi situacija, kuri ją ir traukia, ir kelia jai pasibjaurėjimą. Jos veide ir laikysenoje atsispindi susipynę jausmai, kuriuos nusakyti tiksliausia būtų taip: kažkas užvaldė jos dėmesį. Tokį pat susidomėjimą lytiškumas ir viskas, kas su juo susiję, žadina vaiko sieloje. Grįžtant prie to, ką rašė Djuna Barnes, būtent tokį jausmą vaikams sukelia Raudonkepuraitė, vilkas bei jų santykiai, bet jie to nemoka apsakyti – ir kaip tik dėl to pasaka juos taip žavi.

Būtent šis „mirtinas“ susidomėjimas lytiškumu, pasireiškiantis kartu ir kaip didžiausias susijaudinimas, ir kaip di-

džiausias nerimas, neatsiejamas nuo mažos mergaitės edipiško troškimo, kad jai atitektų tėvas, ir, prasidėjus lytinio brendimo laikotarpiui, nuo tų pačių jausmų atgimimo kitu pavidalu. Kaskart atgimus šioms emocijoms mergaitę aplanko prisiminimai, kaip būdama maža ji buvo linkusi gundyti tėvą, o kartu atgyja ir prisiminimai, kaip ji troško būti sugundyta tėvo.

Perrault variante pabrėžiamas seksualinis suvedžiojimas, o brolių Grimmų pasakoje yra kitaip. Joje lytiškumas neminimas nei tiesiogiai, nei netiesiogiai; jis gali būti subtiliai numanomas, bet iš esmės klausytojas turi pats iškelti šią mintį, padedančią suprasti pasaką. Vaiko mąstysenos požiūriu seksualinė potekstė lieka ikisąmoninė – taip ir turi būti. Sąmoningai vaikas žino, kad skinti gėles visai nėra blogai; blogai yra nepaklusti Motinai, kai turi svarbią užduotį, kurią reikia atlikti senelės (motinos) labui, ir senelė yra to nusipelniusi. Svarbiausias konfliktas kyla dėl to, kad, paisydamas savo interesų, kurie jam atrodo teisėti, vaikas elgtųsi vienaip, o tėvai, kaip jis žino, norėtų, kad jis darytų kitaip. Pasaka leidžia suprasti, kad vaikas nežino, kaip gali būti pavojinga pasiduoti troškimams, kurie jo požiūriu yra nekalti, taigi jis privalo sužinoti apie šį pavojų. Tikriau sakant, pasaka įspėja, kad jį to skaudžiai pamokys gyvenimas.

„Raudonkepuraitėje“ eksternalizuojami pradėjusio lytiškai bręsti vaiko dvasiniai vyksmai: vilkas yra eksternalizacija blogų jausmų, kuriuos vaikas jaučia, kai elgiasi priešingai, nei patarė tėvai, ir kai leidžia sau seksualiai gundyti arba būti gundomas. Išklydęs iš tėvų nurodyto kelio, vaikas susiduria su „blogiu“ ir pabūgsta, kad „blogis“ praris ir jį, ir tėvus, kurių pasitikėjimą jis išdavė. Bet „blogio“ galima atsikratyti atgijus, kaip toliau pasakoje ir atsitinka.

Visai kitaip nei Raudonkepuraitė, kuri pasiduoda id viliojnei ir taip išduoda motiną bei senelę, medžiotojas neleidžia, kad emocijos jį užvaldytų. Radęs vilką miegantį senelės lovoje, jis pirmiausia reaguoja taip: „Ak štai kur tu, senas nevidone, [...] seniai jau aš tavęs ieškau.“* Jam norisi tuoj pat vilką nušauti. Bet ego (ar protas) gina savo teises, nepaisydamas id akstinų (pykčio vilkui), ir medžiotojas supranta, kad svarbiau pabandyti išvaduoti Senelę, nei pasiduoti pykčiui ir iškart nušauti vilką. Medžiotojas susivaldo ir, užuot žvėrį nušovęs, atsargiai prakerpa jam pilvą žirklėmis ir taip išgelbsti Raudonkepuraitę su senele.

Medžiotojas – patraukliausias veikėjas ir berniukams, ir mergaitėms, nes jis yra gerųjų gelbėtojas ir blogųjų baudėjas. Kai reikia paklusti tikrovės principui, visiems vaikams kyla sunkumų, ir priešingose vilko ir medžiotojo figūrose jie nesunkiai atpažįsta savo asmenybės aspektų konfliktą: id konfliktuoja su ego ir superego. Medžiotojas imasi smurto (prakerpa pilvą), padedančio įgyvendinti aukščiausią visuomeninį tikslą (išgelbėti dvi moteris). Vaikui regisi, kad niekas nesupranta, jog jo smurtingi polinkiai jam atrodo konstruktyvūs, bet pasaka parodo, kad jie gali tokie būti.

Raudonkepuraitę tenka ištraukti prakirpus vilkui pilvą, tarsi atlikus cezario pjūvį; taip užsimenama apie nėštumą ir gimimą. Dėl to vaiko pasąmonėje sužadinamos lytinių santykių asociacijos. Kaip vaisius patenka į motinos gimdą? – klausia savęs vaikas ir nusprendžia, kad tai gali atsitikti tik motinai ką nors prarijus – kaip vilkui.

---

* Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 1, p. 151.

Kodėl medžiotojas kalba apie vilką kaip apie „seną nevidoną" ir sako, kad ieškojo jo jau seniai? Kaip suvedžiotojas šioje pasakoje vadinamas vilku, taip žmogus, kuris ką nors suvedžioja, ypač jei taikosi į jauną merginą, mūsų laikais, kaip ir senovėje, dažnai vadinamas „senu nevidonu". Kitame lygmenyje vilkas simbolizuoja ir nepageidautinus medžiotojo polinkius; visi kartais kalbame apie mumyse tūnantį žvėrį – tai palyginimas, reiškiantis polinkį siekiant savo tikslų smurtauti ar elgtis neatsakingai.

Nors medžiotojas atomazgoje labai svarbus, nepasakojama, iš kur jis atėjo, ir su Raudonkepuraite jis nebendrauja – išgelbėja ją ir tiek. Niekur „Raudonkepuraitėje" nepaminėtas tėvas, o tokios rūšies pasakai tai labai neįprasta. Tai užuomina, kad tėvas čia yra, bet užslėptu pavidalu. Mergaitė neabejotinai tikisi, kad tėvas išgelbės ją iš visų bėdų, o ypač emocinių, kurios kilo dėl to, kad ji norėjo jį sugundyti ir būti jo sugundyta. „Sugundymas" čia reiškia mergaitės troškimą ir pastangas priversti jį mylėti ją labiausiai, taip pat norą, kad tėvas kiek galėdamas stengtųsi priversti ją labiau už visus mylėti jį. Vadinasi, galima įžvelgti, kad iš tikrųjų „Raudonkepuraitėje" tėvas veikia dviem priešingais pavidalais: kaip vilkas, kuris yra nesuvaldomų edipiškų jausmų keliamų pavojų eksternalizacija, ir kaip medžiotojas, atliekantis gynėjo ir gelbėtojo vaidmenį.

Nors medžiotojui norisi nušauti vilką, jis to nepadaro. Išgelbėjus Raudonkepuraitę, būtent ji sugalvoja prikrauti vilkui į pilvą akmenų, „o kai tas pabudęs norėjo sprukti į giria, sunkūs akmenys neleido jam pajudėti iš vietos, tad bemat susmuko ant žemės ir gavo galą"*. Būtent Raudonkepuraitei netikėtai

* Ten pat.

tenka sugalvoti, ką daryti dėl vilko, ir įgyvendinti sumanymą. Kad ateityje būtų saugi, ji turi pajėgti suvedžiotoją sunaikinti, jo atsikratyti. Jei tėvas-medžiotojas padarytų tai už ją, Raudonkepuraitė niekada negalėtų jaustis tikrai įveikusi savo silpnumą, nes nebūtų to padariusi pati.

Pasakoje teisinga, kad vilkas turi žūti nuo to, ką bandė padaryti: oralinis godumas yra jo paties pražūtis. Jis gviešėsi niekšingai prisikimšti pilvą – taip jam ir padaroma.*

Yra ir kita puiki priežastis, dėl kurios vilkas neturi žūti prakirpus jam pilvą prarytosioms išlaisvinti. Pasaka apsaugo vaiką nuo nebūtino nerimo. Jei atvėrus vilkui pilvą kaip cezario pjūviu jis žūtų, pasakos klausytojai gali pradėti baimintis, kad vaikui palikus motinos kūną ji taip pat žūva. Bet jei vilkas lieka gyvas ir atvėrus jam pilvą, o žūva tik dėl to, kad ten buvo užsiūta sunkių akmenų, nėra pagrindo nerimauti dėl gimdymo.

Raudonkepuraitė su senele iš tikrųjų nežūva, ir neabejotina, kad jos atgimsta. Jei yra viena svarbiausia tema, bendra daugeliui labai įvairių pasakų, tai ši tema yra atgimimas aukštesnei būties pakopai. Vaikai (ir suaugusieji) turi įstengti patikėti, kad žengę reikiamus raidos žingsnius galės pasiekti aukštesnę būties formą. Pasakos, bylojančios, kad tai ne tik įmanoma, bet ir tikėtina, nepaprastai žavi vaikus, nes padeda įveikti amžiną baimę dėl to, kad jie nesugebės pasiekti kitos pakopos ar kad jos siekdami patirs per didelę netektį. Dėl to, pavyzdžiui, pasakoje „Broliukas ir sesutė“, veikėjai po permainos vienas

---

* Kai kuriuose kituose variantuose veiksmo vietoje atsitiktinai pasirodo tėvas, nukerta vilkui galvą ir taip išgelbėja abi moteris.[58] Galbūt pilvo perkirpimas buvo pakeistas galvos nukirtimu, nes tai padarė būtent Raudonkepuraitės tėvas. Jei tėvas ką nors darytų pilvui, kuriame laikinai atsidūrė duktė, tai būtų nemaloniai panašu į užuominą, kad tėvas atlieka su dukterimi susijusius seksualinio pobūdžio veiksmus.

kito nepraranda ir pradeda geresnį gyvenimą kartu; išgelbėta Raudonkepuraitė yra laimingesnė; o kai Anselis su Grytute grįžta namo, jiems yra daug geriau.

Mūsų dienomis daugelis suaugusiųjų linkę tai, kas sakoma pasakose, suprasti pažodžiui, tačiau jos turėtų būti suprantamos kaip simboliniai esminių gyvenime patiriamų dalykų vaizdiniai. Vaikas tai intuityviai supranta, nors aiškiai ir „nežino". Jei suaugusysis tikina vaiką, kad vilko praryta Raudonkepuraitė „iš tikrųjų" nežuvo, vaikui atrodo, kad jis globėjiškai menkinamas. Tai visai tas pat, kaip sakyti žmogui, kad kai Biblijos istorijoje didžuvė prarijo Joną, tai „iš tikrųjų" nebuvo jo mirtis. Kiekvienas klausydamasis šios istorijos intuityviai žino, kad Jona didžuvės pilve pabuvojo ne veltui – tai yra tam, kad grįžtų į gyvenimą tapęs geresniu žmogumi.

Vaikas intuityviai žino, kad kai vilkas praryja Raudonkepuraitę, šis įvykis, labai panašiai kaip ir kitose pasakose, kurių veikėjai patiria vienokią ar kitokią laikiną mirtį, – anaiptol ne pasakos pabaiga, o būtina jos dalis. Taip pat vaikas supranta, kad Raudonkepuraitė iš tikrųjų „mirė" kaip mergaitė, kuri leidosi sugundoma vilko; o kai, kalbant pasakos žodžiais, iš vilko pilvo „iššoko mergaitė"*, Raudonkepuraitė atgijo kaip kitas žmogus. Ši pasakojimo priemonė būtina – nors vaikas nesunkiai supranta, kad vieną veikėją pakeitė kitas (gerą motiną – pikta pamotė), jis dar nesuvokia dvasinių permainų. Taigi vienas iš didelių pasakoms būdingų privalumų yra tas, kad jų klausydamasis vaikas patiki, jog tokios permainos įmanomos.

Vaikas, kuris sąmone ir pasąmone labai įsitraukė į šią pasaką, supranta, kad senelei ir mergaitei būti prarytoms vilko reiš-

* Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 1, p. 151.

kia dėl to, kas atsitiko, laikinai nustoti jausti pasaulį – prarasti sąlytį su tuo, kas vyksta, ir nebegalėti daryti įvykiams įtakos. Todėl kam nors iš išorės reikia ateiti jų gelbėti; ir kai kalbama apie motiną ir vaiką, kas kitas tai gali būti, jei ne tėvas?

Raudonkepuraitė, pasidavusi vilko vilionei elgtis pagal malonumo, o ne pagal tikrovės principą, slapta grįžo į primityvesnę, ankstesnę, būties formą. Kaip būdinga pasakoms, jos grįžimas į primityvesnę gyvenimo pakopą vaizduojamas įspūdingai išpučiant – kaip grįžimas į pačią pradžią, į gyvenimą gimdoje prieš gimimą; mat vaikas mąsto kraštutinumais.

Bet kodėl senelę turi ištikti toks pat likimas kaip ir mergaitę? Kodėl abidvi „miršta“ ir yra priverstos grįžti į žemesnę gyvenimo pakopą? Ši detalė atitinka vaiko supratimą, ką reiškia mirtis: miręs žmogus nebepasiekiamas, jis nebenaudingas. Seneliai vaikui turi būti naudingi: jie turi gebėti jį apsaugoti, mokyti, maitinti; jei jie to negali, tada yra priversti grįžti į žemesnę būties formą. Nors Raudonkepuraitė nesugeba susidoroti su vilku, senelė priversta kęsti tą patį likimą kaip ir mergaitė.*

Pasaka gana aiškiai leidžia suprasti, kad jiedvi prarytos nežuvo. Tai akivaizdu iš Raudonkepuraitės elgesio, kai ji išlaisvinta iššoka laukan. „Oi, kaip aš buvau išsigandusi, – sušuko ji. – Šitokia tamsybė vilko pilve!“** Jei ji buvo išsigandusi, vadinasi, tikrai buvo gyva. Išgąstis simbolizuoja būseną, priešingą mirčiai, kuriai ištikus nebemąstoma ir nebejaučiama. Raudon-

* Šios interpretacijos pagrįstumą patvirtina antrasis brolių Grimmų pateikiamas pasakos variantas. Čia pasakojama, kaip Senelė kitą kartą apgina Raudonkepuraitę nuo vilko ir jai pavyksta sugalvoti, kaip jį pražudyti. Taip pridera elgtis seneliams (tėvams); kai jie taip elgiasi, nei jiems, nei vaikui nereikia bijoti vilko, kad ir koks gudrus šis būtų.
** Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 1, p. 151.

kepuraitė bijojo tamsos, nes dėl savo elgesio prarado aukštesnį sąmoningumą, kuris nušviesdavo jos pasaulį. Taip ir vaikas, žinantis, jog blogai pasielgė, arba nebesijaučiantis tėvų gerai apsaugotas, pajunta, kaip jį apgaubia nakties tamsa su jos baisybėmis.

Ne tik „Raudonkepuraitėje“, bet ir visur pasakose personažo mirtis, – kitaip nei mirtis nuo senatvės, pasiekus gyvenimo pilnatvę, – simbolizuoja jo nesėkmę. Kai miršta nevykėlis – toks kaip bandžiusieji dar nepribrendus laikui prieiti prie Miegančiosios gražuolės, kurie žuvo erškėčiuose, – tokia mirtis simbolizuoja, kad šis žmogus dar nebuvo pakankamai subrendęs atlikti daug pastangų reikalaujančią užduotį, kurios kvailai (pirma laiko) ėmėsi. Tokie žmonės dar turi žengti daugiau raidos žingsnių, leisiančių pasiekti tikslą. Pasakose žūvantys veikėjo pirmtakai yra ne kas kita kaip ankstesni nebrandūs jo įsikūnijimai.

Įstumta į vidinę tamsą (tamsą vilko viduje) Raudonkepuraitė pasirengia naujai šviesai ir išmoksta ją įvertinti: ji pasirengia geriau suprasti emocinę patirtį, su kuria turi susidoroti, ir patirtį, kurios turi vengti, nes kol kas ją per sunku pakelti. Padedamas tokių pasakų kaip „Raudonkepuraitė“ vaikas pradeda suprasti, – bent ikisąmoniniu lygmeniu, – kad tik tokia patirtis, kuri mums per sunki, sužadina mums tam tikrus jausmus, su kuriais negalime susidoroti. Kai su tokia patirtimi susitvarkome, mums nebereikia bijoti, kad susitiksime vilką.

Tai patvirtina baigiamasis pasakos sakinys. Čia Raudonkepuraitė nesako, kad ji niekada neberizikuos susitikti vilko, nesako, kad niekada viena nebeis į mišką. Priešingai – pabaiga netiesiogiai įspėja vaiką, kad bėgti nuo visų keblių situacijų būtų bloga išeitis. Pasaka baigiasi taip: „O Raudon-

kepuraitė pagalvojo: „Dabar, kol gyva būsiu, atsiminsiu, kad negalima vienai iš kelio į girią sukti, jei motutė neleidžia.“* Po tokio vidinio dialogo, be to, išgyvenus nemaloniausią patirtį, kitas Raudonkepuraitės susidūrimas su savo lytiškumu, kai ji bus pasirengusi, baigsis visai kitaip, – o tada tam jau pritars ir motina.

Mažai mergaitei reikėjo laikinai išklysti iš tiesaus kelio, nepaklusti motinai ir superego, nes tai padėjo jai pasiekti aukštesnę asmenybės struktūros pakopą. Patirtis įtikino ją, kad pasiduoti edipiškiems troškimams pavojinga. Ji išmoko, kad daug geriau nesipriešinti motinai ir nebandyti gundyti ar leistis sugundomai tų vyro savybių, kurios kol kas yra pavojingos. Kad ir kokių dviprasmių troškimų turėtų mergaitė, jai daug geriau ilgėliau tenkintis tėvo globa, kurią iš jo gauna, kai į jį žiūri ne kaip į gundytoją. Ji išmoko, kad geriau yra tėvą, motiną ir jų vertybes tvirtesniais ir brandesniais būdais padaryti savo superego vertybių dalimi, nes tai leidžia įveikti gyvenimo pavojus.

Yra daug šiuolaikinių „Raudonkepuraitės“ atitikmenų. Palyginus pasakas su daugeliu dabartinių vaikų literatūros kūrinių, aiškiai matyti, kiek pasakose gelmės. Pavyzdžiui, Davidas Riesmanas palygino „Raudonkepuraitę“ su šiuolaikine knygele vaikams „Garvežiukas Tūtuonėlis“ (*Tootle the Engine*) iš „Auksinių knygelių“ serijos, kurios maždaug prieš dvidešimt metų buvo parduota milijonai egzempliorių.[59] Joje antropomorfiškai vaizduojamas garvežiukas lanko garvežių mokyklą, siekdamas tapti dideliu greitojo traukinio garvežiu. Panašiai kaip Raudonkepuraitei, Tūtuonėliui buvo liepta važinėti tik

* Ten pat.

bėgiais. Garvežiuką taip pat vilioja nuklysti nuo bėgių – jam patinka žaisti laukuose tarp gėlių. Miestelėnai, norėdami, kad jis liautųsi klydinėti, susirenka, sugalvoja gudrų planą ir visi kartu jį įgyvendina. Kitą kartą nuklydęs nuo bėgių paklajoti po mėgstamas pievas Tūtuonėlis visur stabdomas raudona vėliavėle, kol galiausiai prižada niekada nebepalikti bėgių.

Mūsų dienomis tai galima suprasti kaip istoriją apie elgesio permainas dėl neigiamų paskatų – raudonų vėliavėlių. Tūtuonėlis pasitaiso, istorijos pabaigoje pradeda elgtis geriau ir iš tikrųjų ketina tapti dideliu greitojo traukinio garvežiu. „Garvežiukas Tūtuonėlis" iš esmės skamba kaip pamokoma istorija, įspėjanti vaiką neišsukti iš siauro dorybės kelio. Bet kokia ji lėkšta, palyginti su pasaka!

„Raudonkepuraitėje" kalbama apie žmogaus aistras, oralinį godumą, agresiją ir pradėjusios bręsti mergaitės lytinius troškimus. Bręstančio vaiko oraliniai potraukiai, kurie buvo suvaldyti lavinantis (Senelei nešamas geras valgis), priešpriešinami ankstesniam kanibališkam šių potraukių pavidalui (vilkas praryja Senelę ir mergaitę). Čia yra smurto, pavyzdžiui, prakirpus vilkui pilvą ir prikrovus ten akmenų išgelbėjamos moterys, o vilkas sunaikinamas, taigi pasaka nepiešia pasaulio rožinėmis spalvomis. Pasakos pabaigoje visi veikėjai – mergaitė, motina, senelė, medžiotojas ir vilkas – pasuka savo keliais: vilkas nori pabėgti ir krenta negyvas, tada medžiotojas nudiria jam kailį ir nusineša namo; Senelė suvalgo tai, ką Raudonkepuraitė buvo atnešusi; o mergaitė jau yra išmokusi savo pamoką. Suaugusieji nėra susimokę versti pasakos heroję pasitaisyti prisitaikant prie visuomenės reikalavimų, – taip būtų neigiama savarankiškumo vertė. Kiti anaiptol neskatina Raudonkepuraitės pasikeisti, bet ją paskatina patirtis, ir mergaitė sau pažada: „Dabar,

kol gyva būsiu, atsiminsiu, kad negalima [...] iš kelio į girią sukti [...].“

Palyginti su „Garvežiuku Tūtuonėliu“, kur veiksmo vieta vaizduojama su tikroviškais elementais – traukiniais, bėgiais bei raudonomis vėliavėlėmis traukiniams stabdyti, – pasaka daug tikroviškiau perteikia ir gyvenimo, ir mūsų dvasinės patirties tikrovę. Knygelėje „Garvežiukas Tūtuonėlis“ puošmenos gana tikroviškos, bet visi esminiai dalykai dirbtini, nes iš noro padėti vaikui pasitaisyti visas miestas iš tikrųjų nemeta savo darbų. Be to, Tūtuonėlio gyvybei nebuvo kilęs joks tikras pavojus. Taip, jam padedama pasitaisyti, bet žengti raidos keliu jam tiesiog reiškia tapti didesniu ir greitesniu garvežiu, tai yra išoriškai didesnės sėkmės lydimu ir kitiems naudingesniu suaugusiuoju. Nepripažįstamas nei vidinis nerimas, nei pavojai, kurių, pasidavus pagundoms, gali kilti net mūsų gyvybei. Kaip rašo Riesmanas, „čia visai nėra „Raudonkepuraitės“ grėsmingumo“, jo vietą užima „apgaulė, kurią miestiečiai surežisuoja garvežiuko Tūtuonėlio labui“. Niekur „Tūtuonėlyje“ raidos vidiniai vyksmai ir vystantis kylantys emociniai sunkumai nėra eksternalizuojami kaip kūrinio veikėjai, nors tai leistų vaikui tuos vyksmus pripažinti, o sunkumus – įveikti.

Visai įtikinamai skamba, kai „Tūtuonėlio“ pabaigoje sakoma, kad garvežiukas pamiršo kažkada mėgęs gėles. Niekas net ir didžiausiomis vaizduotės pastangomis negalėtų patikėti, kad Raudonkepuraitė kada nors galėjo pamiršti nuotykį su vilku, nebemėgti gėlių ar liautis gėrėtis pasaulio grožybėmis. Garvežiuko istorija klausytojo visai vidujai neįtikina, todėl joje pamokymą tenka brukte brukti, o tolesnius įvykius – išpranašauti: garvežiukas nebenuklys nuo bėgių ir taps greitojo traukinio garvežiu. Čia nėra jokios iniciatyvos, jokios laisvės.

Pasakos mintis įtikinama dėl to, kas glūdi pačioje pasakoje, todėl čia nėra būtinybės primesti herojui tam tikros gyvensenos. Nereikia pasakoti, ką veiks Raudonkepuraitė ar kokia bus jos ateitis. Turėdama patirties, ji puikiai galės tai nuspręsti pati. Kiekvienas klausytojas gauna gyvenimo išminties ir ima geriau suprasti, kokių pavojų gali sukelti tai, ko trokšta mergaitė.

Susidūrusi su pavojais, glūdinčiais joje pačioje ir kylančiais pasaulyje, Raudonkepuraitė prarado vaikišką nekaltumą, bet įgavo išminties, kurios gali turėti tik „atgimusieji" – tie, kurie ne tik įveikė egzistencinę krizę, bet ir suvokė, kad į ją pateko dėl savo prigimties. Kai vilkas parodo, kas esąs, ir praryja Raudonkepuraitę, ji netenka vaikiško nekaltumo. Prakirpus vilkui pilvą, ji išlaisvinama ir atgimsta aukštesnėje gyvenimo pakopoje. Pajutusi bendrystę su abiem tėvais, ji jau nebe vaikas, grįžta į gyvenimą kaip panelė.

„DŽEKAS IR PUPOS STIEBAS"

Pasakose literatūrine forma kalbama apie svarbiausius gyvenimo sunkumus, ypač tuos, kurių kyla stengiantis subręsti. Pasakos įspėja dėl pragaištingų pasekmių, kurios gresia, jei netapsi atsakingesnis, duoda įspėjamų pavyzdžių, tokių kaip vyresniųjų brolių pavyzdys pasakoje „Trys plunksnelės", įseserių „Pelenėje" ir vilko „Raudonkepuraitėje". Vaikui šios pasakos subtiliai leidžia suprasti, kodėl jis turėtų siekti didesnės integracijos ir ką ši integracija reiškia.

Tėvai tose pačiose pasakose išgirsta užuominų, kad jie turėtų suvokti, kokie pavojai vaikui gresia vystantis. Tada jie gali pasirengti tiems pavojams ir, kai reikia, apsaugoti vaiką, neleisti, kad įvyktų nelaimė. Taip pat pasakos tėvams parodo, kad jie turi palaikyti ir skatinti vaiko asmenybės ir seksualinę raidą, kai vieta ir laikas tam tinkami.

Džeko ciklo pasakos yra britiškos kilmės. Iš čia jos paskilido po anglakalbį pasaulį.[60] Neabejotinai žinomiausia ir įdomiausia ciklo pasaka yra „Džekas ir pupos stiebas". Svarbūs šios pasakos elementai aptinkami daugelyje viso pasaulio pasakų: tariamai kvaili mainai, kuriais gaunamas stebuklingą galią turintis daiktas; stebuklinga sėkla, iš kurios išauga dangų siekiantis medis; pergudrautas ir apiplėštas žmogėdra milžinas; višta, dedanti auksinius kiaušinius, arba auksinė žąsis; kalbantis muzikos instrumentas. Bet ypatingą „Džeko ir pupos stiebo" prasmingumą lemia šių elementų derinys vienoje pasakoje, aiškiai parodančioje, kad pradėjęs lytiškai bręsti berniukas turėtų ginti savo visuomenines ir seksualines teises ir kad šią reikmę menkinanti motina elgiasi kvailai.

Viena seniausių Džeko ciklo pasakų yra „Džekas ir jo mainai". Joje pradinis konfliktas kyla ne tarp sūnaus ir motinos, laikančios jį kvailiu, o dėl viršenybės sūnui kovojant su tėvu. Kai kuriuos berniuko visuomeninės ir seksualinės raidos keblumus ši pasaka parodo aiškiau nei „Džekas ir pupos stiebas", o pastarojoje perteikiamą mintį lengviau suprasti atsižvelgiant į šią ankstesnę pasaką.

Pasakoje „Džekas ir jo mainai" Džekas yra neklaužada ir tėvui iš jo jokios naudos. Dar blogiau – dėl Džeko kaltės tėvui atėjo sunkus metas, jam teko grąžinti įvairias skolas. Taigi tėvas pasiuntė Džeką į mugę kuo brangiau parduoti vieną iš sep-

tynių šeimos karvių. Pakeliui į mugę Džekas susitinka žmogų, ir šis klausia, kur Džekas eina. Džekui atsakius, žmogus pasiūlo mainyti karvę į stebuklingą lazdą: savininkui tereikia ištarti „pirmyn, lazda, pulk!“ ir lazda apkuls priešus taip, kad šiems akyse pažaliuos. Džekas išmaino karvę. Jam parėjus namo, tėvas, tikėjęsis už karvę gauti pinigų, taip įtūžta, kad atsineša lazdą, ketindamas Džeką primušti. Gindamasis Džekas šaukiasi *savo* lazdos, ši ima kulti tėvą ir nesustoja, kol jis ima maldauti pasigailėti. Taip Džekas namuose įgauna viršenybę prieš tėvą, tačiau pinigų jiems vis tiek trūksta. Taigi Džekas išsiunčiamas į kitą mugę parduoti kitos karvės. Jis susitinka tą patį žmogų ir išmaino karvę į gražiai dūzgiančią bitę. Jie dar labiau pristinga pinigų, ir Džekas siunčiamas parduoti trečios karvės. Jis vėl susitinka tą žmogų ir išmaino karvę į smuiką, griežiantį nuostabias melodijas.

Tada veiksmo vieta pasikeičia. Šį kraštą valdantis karalius turi dukterį, negalinčią šypsotis. Tėvas pažada išleisti karalaitę už vyro, kuris ją pralinksmintų. Tai veltui stengiasi padaryti daug karalaičių ir turtuolių. Nuplyšusiais drabužiais vilkintis Džekas įveikia visus kilmingus varžovus, kai karalaitė nusišypso išgirdusi dūzgiant bitę ir labai gražiai griežiant smuiką. O kai lazda prikulia visus galinguosius jaunikius, ji aiškiai nusijuokia. Taigi karalaitė turi tekėti už Džeko.

Prieš rengiant vestuves juodu turi kartu praleisti naktį lovoje. Džekas guli kaip rąstas ir nesiartina prie karalaitės. Dėl to ir ji, ir tėvas labai įsižeidžia. Bet karalius nuramina dukterį ir pasako, kad gal Džekas išsigando jos ir naujos padėties, kurioje atsidūrė. Taigi kitą naktį bandoma tą patį pakartoti, tačiau ji praeina kaip ir pirmoji. Kai mėginant trečią kartą Džekas lovoje vis tiek nesiartina prie karalaitės, supykęs karalius liepia

įmesti jį į duobę, pilną liūtų ir tigrų. Džeko lazda muša tuos laukinius žvėris, kol sutramdo, ir karalaitė žavisi, „kad jis pasirodė tikras vyras“. Juodu susituokia ir susilaukia „tiek vaikų, kad nors vežimu vežk“.

Ši pasaka šiek tiek neužbaigta. Pavyzdžiui, nors ne kartą pabrėžiamas skaičius „trys“, – Džekas tris kartus susitinka tą žmogų, tris kartus išmaino karvę į stebuklingą daiktą, praleidžia tris naktis su karalaite „į ją neatsigręždamas“, – lieka neaišku, kodėl pradžioje minimos septynios karvės, o toliau nieko nebepasakoma apie keturias, kurios liko, kai Džekas tris išmainė į stebuklingus daiktus. Antra, nors yra daug kitų pasakų, kuriose vyras tris dienas ar naktis iš eilės išlieka abejingas mylimajai, paprastai tai kaip nors paaiškinama;* tačiau Džeko elgesys šiuo atžvilgiu lieka visai nepaaiškintas, todėl norėdami jį suprasti turime kliautis vaizduote.

Stebuklinga formulė „pirmyn, lazda, pulk!“ sukelia falinių asociacijų, kaip ir tai, kad tik įsigijęs šį naują daiktą Džekas gali atsilaikyti prieš tėvą, kuris lig tol buvo už jį viršesnis. Būtent lazda iškovoja jam pergalę varžybose su visais jaunikiais – šios varžybos yra seksualinės, nes nugalėtojas gauna karalaitės ranką. Būtent lazda, smūgiais sutramdžiusi laukinius žvėris, galiausiai padeda Džekui seksualine prasme gauti karalaitę. Nors mielas bitės dūzgimas ir gražios smuiko melodijos priverčia karalaitę nusišypsoti, ji nusijuokia tik tada,

* Pavyzdžiui, brolių Grimmų pasakoje „Varna“ varna paverstą karalienės dukterį galima atkerėti su sąlyga, kad herojus kitą popietę lauks jos ir nemiegos. Varna jį įspėja, kad norėdamas neužmigti jis turi nevalgyti ir negerti nieko, ką jam pasiūlys senutė. Jis pažada taip ir padaryti, tačiau tris dienas iš eilės leidžiasi įkalbamas ką nors išgerti, todėl paskirtu laiku, kai varna-karalaitė atvyksta susitikti, užminga. Šioje pasakoje senutės pavydu ir savanaudišku jaunuolio godumu galima paaiškinti, kodėl jis užminga tada, kai dėl mylimosios turėtų budėti.

kai lazda prikulia pasipūtėlius jaunikius ir taip paverčia niekais, kaip galime manyti, jų pastangas parodyti savo vyriškumą.* Bet jei pasakoje nebūtų nieko, išskyrus šiuos seksualinius reikšmės atspalvius, ji nebūtų pasaka, o jei ir būtų, tai nelabai prasminga. Norėdami atskleisti gilesnę jos prasmę, turime apmąstyti kitus stebuklingus daiktus ir tas naktis, kurias Džekas nejudėdamas praleidžia šalia karalaitės, tarsi pats būtų lazda.

Pasaka leidžia suprasti, kad falo pajėgumo negana. Savaime šis pajėgumas nelaiduoja geresnių ir aukštesnių dalykų, taip pat nepadeda pasiekti lytinės brandos. Bitė yra uolaus darbo ir saldumo simbolis, nes ji neša mums medų; dėl to jos dūzgimas taip džiugina. Ji reiškia darbą ir jo teikiamą pasitenkinimą. Naudingas triūsas, kurį simbolizuoja bitė, yra visiška ankstesnio Džeko neklusnumo ir tingumo priešybė. Lytiškai subrendęs vaikinas privalo susirasti prasmingų tikslų ir jų siekti. Tai darydamas jis tampa naudingu visuomenės nariu. Kaip tik dėl to iš pradžių Džekas gauna lazdą, o tik paskui bitę ir smuiką. Smuikas, paskutinė dovana, simbolizuoja tai, ką galima pasiekti meno srityje, o kartu ir aukščiausius žmogaus laimėjimus. Norint laimėti karalaitę, lazdos galios ir to, ką ji simbolizuoja seksualine prasme, neužtenka. Kaip rodo trys lovoje praleistos naktys, per kurias Džekas nesijudina, lazdos galia (lytinis pranašumas) turi būti suvaldyta. Taip elgdamasis

* Yra daug pasakų, kuriose itin rimtos karalaitės ranką laimi vyras, privertęs ją nusijuokti – tai yra ją emociškai išlaisvinęs. Daugelyje pasakų ji nusijuokia dėl to, kad tuos, kurie paprastai nusipelno pagarbos, veikėjas priverčia atrodyti juokingai. Pavyzdžiui, brolių Grimmų pasakoje „Aukso žąsis" Kvailutis, jauniausias iš trijų sūnų, už gerumą senam nykštukui gauna žąsį auksinėmis plunksnomis. Įvairūs žmonės, iš godumo bandydami išsipešti žąsies plunksną, prilimpa prie žąsies ir sulimpa tarpusavyje. Kunigas su zakristijonu galiausiai taip pat prilimpa prie kitų ir turi bėgioti paskui Kvailutį ir jo žąsį. Jie atrodo tokie juokingi, kad, pamačiusi susidariusią vorą, karalaitė nusijuokia.

jis parodo turįs savitvardos; jos įgavęs, Džekas nebesikliauna vien falinio vyriškumo demonstravimu; nenori laimėti karalaitės įveikdamas ją jėga. Privertęs paklusti laukinius žvėris, Džekas parodo, kad savo jėgas skiria suvaldyti žemesniems polinkiams – liūto ir tigro nuožmumui, savo neklusnumui ir neatsakingumui, dėl kurio jo tėvas įklimpo į skolas. Taip jis tampa vertas karalaitės ir karalystės. Karalaitė tai pripažįsta. Pradžioje Džekas privertė ją tik nusijuokti, tačiau galiausiai, jam parodžius ne tik (lytinę) galią, bet ir (lytinę) savitvardą, ji pripažįsta, kad jis – tikras vyras ir ji su juo gali būti laiminga ir turėti daug vaikų.*

„Džekas ir jo mainai“ prasideda nuo paaugliško falinio savo teisių gynimo („pirmyn, lazda, pulk!“), o baigiasi asmenine ir visuomenine branda, kai Džekas ima tvardytis ir išmoksta gyvenime vertinti aukštesnius dalykus. Daug žinomesnės pasakos „Džekas ir pupos stiebas“ veiksmas prasideda ir baigiasi daug ankstesniame berniuko seksualinės raidos tarpsnyje. Apie infantilaus malonumo netektį pirmojoje pasakoje vos užsimenama, vaizduojant, kaip prireikia parduoti karves, o pasakoje „Džekas ir pupos stiebas“ ši netektis yra svarbiausia tema. Čia pasakojama, kad geroji karvė Baltašonė, lig tol maitinusi vaiką ir motiną, staiga užtrūko. Taip prasideda išvarymas iš kūdikystės rojaus; Džekas toliau iš jo varomas, kai motina iš-

* Šią pasaką galima palyginti su brolių Grimmų „Varna“. Tai patvirtina mintį, jog tris kartus susitvardžius ir įveikus instinktyvius polinkius įrodoma lytinė branda, o nesitvardymas rodo nebrandumą, kuris sutrukdo patirti tikrąją meilę. Kitaip nei Džekas, „Varnos“ personažas, neatsispyręs troškimui valgyti, gerti ir miegoti, tris kartus pasiduoda pagundai ir sutinka su senutės žodžiais „vienas gurkšnelis buvęs nebuvęs“ [Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 3, p. 35] – tai yra nesvarbus. Tai rodo veikėjo moralinį nebrandumą. Taip jis praranda karalaitę, o ją galiausiai atgauna tik atlikęs daugelį užduočių, padedančių jam vystytis.

juokia jo tikėjimą stebuklinga pupų galia. Fališkas pupos stiebas leidžia Džekui įsitraukti į edipišką konfliktą su milžinu. Džekas nepražūva ir galiausiai laimi, tačiau tik edipinės motinos, kuri stoja jo pusėn prieš savo vyrą, dėka. Nukirtęs pupos stiebą, Džekas nustoja kliautis tikėjimu stebuklinga falinės savo teisių gynybos galia; nustojęs ja kliautis, gali brandžiai suvyriškėti. Tokiu būdu du Džeko istorijos variantai kartu aprėpia visą vyro raidos kelią.

Kūdikystė baigiasi, kai tikėjimas beribiais meilės ir maisto ištekliais pasirodo esąs netikroviška fantazija, o prasidėjus vaikystei vaikas turi tokių pat netikroviškų įsitikinimų apie tai, ką jam gali duoti jo paties kūnas apskritai ir ypač vienu aspektu – naujai atrastas lytiškumas. Kūdikystėje motinos krūtis simbolizavo viską, ko vaikas nori iš gyvenimo, ir tai, ką, kaip atrodė, gauna iš motinos. Taip pat dabar jo kūnas, o kartu lyties organai, turėtų jam visko parūpinti, – ar bent taip jam norisi tikėti. Tai vienodai tinka berniukams ir mergaitėms; dėl to „Džekas ir pupos stiebas" patinka abiejų lyčių vaikams. Kaip minėta anksčiau, vaikystė baigiasi tada, kai atsisakoma tokių didingų vaikiškų svajonių ir tampa įprasta ginti savo teises, konfliktuojant net su tėvais.

Kiekvienas vaikas nesunkiai supranta nesąmoningą reikšmę, kurią turi tragedija, įvykusi, kai staiga užtrūko visko, ko reikia, duodavusi geroji karvė Baltašonė. Šis vaizdinys sužadina miglotus prisiminimus to liūdno meto, kai pieno šaltinis vaikui išseko, kai jis buvo atjunkytas. Tada motina reikalavo, kad vaikas išmoktų apsieiti su tuo, ką jam gali duoti išorinis pasaulis. Tai simboliškai vaizduojama taip: Džeko motina išsiunčia jį į pasaulį parūpinti to, iš ko jie gyvens (pinigų, kurių, kaip ji tikisi, sūnus gaus už karvę). Tačiau Džekas tiki stebuk-

lingais ištekliais ir dar nėra pasirengęs realistiškai tvarkytis pasaulyje.

Jei lig šiol Motina (karvė, kaip pasakoje metaforiškai vaizduojama) duodavo visko, ko reikėjo, tačiau liovėsi tai daryti, suprantama, kad vaikas kreipsis į tėvą, – jį pasakoje simbolizuoja pakeliui sutiktas vyras, – tikėdamasis, kad Tėvas stebuklingai parūpins jam visko, ko reikia. Netekęs „stebuklingų“ išteklių, dėl kurių lig tol galėjo būti ramus ir į kuriuos, kaip jam atrodė, turėjo negincytiną „teisę“, Džekas yra daugiau nei patenkintas, galėdamas iškeisti karvę į bet kokį pažadą rasti stebuklingą išeitį iš gyvenimo aklavietės.

Ne tik Motina liepia Džekui parduoti karvę, nes ši užtrūko, – jis ir pats nori atsikratyti šios netikusios ir nuvylusios karvės. Jei Motina Baltašonės pavidalu iš jo kai ką atima ir liepia ką nors keisti, Džekas ketina išmainyti karvę ne į tai, ko nori Motina, o į tai, ko labiau norisi jam.

Išsiuntimas pažinti pasaulio reiškia, kad kūdikystė baigėsi. Tada vaikas turi pradėti ilgą ir sunkų tapimo suaugusiuoju kelią. Pirmas žingsnis šiame kelyje yra nustoti kliautis oraliniais visų gyvenimo keblumų sprendimais. Vaikas turi atsikratyti oralinės priklausomybės ir imti veikti pats, savo iniciatyva. Pasakos „Džekas ir jo mainai“ veikėjas gauna net tris stebuklingus daiktus, ir tik jie jam padeda tapti nepriklausomam – už jį atlieka viską. Vienintelis Džeko indėlis, nors ir rodantis savitvardą, gana pasyvus: būdamas lovoje su karalaite, jis nieko nedaro. Kai Džeką įmeta į duobę su laukiniais žvėrimis, jį išgelbsti ne drąsa ar protas, o tik stebuklinga lazdos galia.

Pasakoje „Džekas ir pupos stiebas“ atsitinka visai kitaip. Ši pasaka byloja, kad nors tikėjimas stebuklais gali suteikti drąsos tvarkytis su pasauliu patiems, galiausiai turime imtis

iniciatyvos ir būti pasirengę susidurti su pavojais, kurių kyla stengiantis susitvarkyti gyvenimą. Gavęs stebuklingų pupų, Džekas imasi lipti pupos stiebu savo iniciatyva, o ne dėl to, kad kas nors būtų pasiūlęs taip daryti. Lipdamas stiebu, Džekas sumaniai naudojasi savo fizine jėga ir siekdamas gauti stebuklingus daiktus tris kartus rizikuoja gyvybe. Pasakos pabaigoje jis nukerta pupos stiebą ir taip užtikrina, kad stebuklingi daiktai, kuriuos įsigijo gudrumu, priklausys jam.

Atsikratyti oralinės priklausomybės vaikui priimtina tik tada, kai jam saugumo teikia realistiškas – arba veikiau fantastiškai išpūstas – tikėjimas tuo, ką jo labui gali padaryti jo kūnas ir kūno organai. Tačiau vaikas lytiškumą supranta ne kaip ką nors, kas grįsta vyro ir moters santykiu, o kaip kažką, ką jis gali nuveikti vienui vienas. Nusivylęs motina mažas berniukas vargu ar sutiktų su mintimi, kad norint tapti vyru jam reikia moters. Neturėdamas tokio (nerealistiško) tikėjimo savimi, vaikas negali tvarkytis pasaulyje. Pasakoje minima, kad Džekas ieškojo darbo, tačiau nerado; jis dar nesugeba realistiškai verstis; žmogus, kuris duoda jam stebuklingas pupas, tai supranta, nors motina – ne. Tik tikėjimas tuo, ką jo labui gali nuveikti jo kūnas, – ar, tiksliau, bundantis lytiškumas, – leidžia vaikui nustoti kliautis oraliniu pasitenkinimu; tai dar viena priežastis, dėl kurios Džekas noriai išmaino karvę į pupas.

Jei motina pritartų Džeko norui patikėti, jog jo pupos ir tai, kas iš jų gali išaugti, dabar vertinga ne mažiau nei anksčiau buvo karvės pienas, jam mažiau reikėtų ieškoti pasitenkinimo vaizduotėje, pavyzdžiui, tikėti stebuklingomis falinėmis galiomis, kurias simbolizuoja milžiniškas pupos stiebas. Užuot pritarusi pirmam nepriklausomam ir iniciatyviam Džeko po-

elgiui, – karvės išmainymui į pupas, – motina šį poelgį išjuokia, dėl jo supyksta ant Džeko, ima jį mušti ir, blogiausia, vėl naudojasi turima oraline galia neduoti vaikui to, ko jam reikia: bausdama sūnų už parodytą iniciatyvą, nuvaro jį į lovą visai nedavusi valgyti.

Tada, tikrovės taip nuviltam Džekui gulint lovoje, pasitenkinimas vaizduotėje nugali. Čia vėl matyti psichologinis pasakų subtilumas, suteikiantis tam, kas jose vaizduojama, panašumo į tiesą: milžiniškas pupų stiebas išauga naktį. Joks normalus berniukas dieną negalėtų turėti tokių fantastiškai didelių vilčių, kokias jam sužadina naujai atrastas jo vyriškumas. Tačiau naktį sapnuose vyriškumas pasireiškia įstabiais vaizdiniais, tokiais kaip pupos stiebas, kuriuo Džekas užkops iki dangaus vartų. Pasakoje minima, kad Džekui pabudus jo kambarys pustamsis, nes pupos stiebas užstoja šviesą. Tai dar viena užuomina, kad visa, kas vyksta, – Džeko kopimas į dangų pupos stiebu, susidūrimas su milžinu ir taip toliau, – tėra sapnai, suteikiantys berniukui vilties, kad vieną dieną jis nuveiks didžių dalykų.

Mažos, bet stebuklingos pupos per naktį fantastiškai sudygsta. Vaikai tai supranta kaip simbolį, reiškiantį stebuklingą galią ir pasitenkinimą, kurį Džekui gali suteikti seksualinė raida: oralinę stadiją keičia falinė; Baltašonę keičia pupos stiebas. Šiuo stiebu vaikas kops į dangų, siekdamas aukštesnės gyvenimo pakopos.

Tačiau pasaka įspėja, kad čia neišvengiami dideli pavojai. Palyginti su fiksacija, dėl kurios pasiliekama oralinėje stadijoje, įstrigti falinėje stadijoje yra menka pažanga. Tik tada, kai pasinaudojant santykine nepriklausomybe, įgauta visuomeninės ir lytinės raidos kelyje žengus naują žingsnį, bus imtasi

spręsti senus edipiškus keblumus, prasidės tikra žmogiška pažanga. Todėl Džekas patiria pavojingų nuotykių – susiduria su milžinu kaip edipiniu tėvu. Bet taip pat Džekui padeda milžino žmona. Jei ne ji, milžinas jį pražudytų. Kiek abejonių Džekas šioje pasakoje turi dėl naujai atrastos vyriškos jėgos, rodo jo „regresija" į oralinius potraukius, ištinkanti kaskart, kai jis pajunta grėsmę: Džekas du kartus slepiasi krosnyje, o galiausiai – variniame katile maistui virti. Dar vienas jo nebrandos požymis yra milžinui priklausančių stebuklingų daiktų vagystė. Džekui pavyksta su jais paspukti tik todėl, kad milžinas miega.* Iš to, kad Džekas prašo milžino žmonos valgyti, mat yra labai išalkęs, matyti, jog jis iš esmės nelinkęs pasitikėti savo naujai atrastu vyriškumu.

Pasakos priemonėmis čia vaizduojami raidos tarpsniai, kuriuos berniukas turi pereiti, kol tampa nepriklausomu žmogumi, ir parodoma, kad tai įmanoma ir, nors kyla pavojų, net malonu, taip pat itin naudinga. Nustoti kliautis oraliniu pasitenkinimu – ar veikiau būti aplinkybių priverstam jo atsisakyti – ir pakeisti jį faliniu pasitenkinimu kaip visų gyvenimo keblumų sprendimu negana: reikia dar ir žingsnis po žingsnio įgyti naujų, aukštesnių vertybių. Bet prieš jų įgyjant pirmiau būtina rasti išeitį iš edipiškos situacijos, į kurią patenkama, kai labai nusiviliama motina, ir kurioje energingai varžomasi su tėvu bei jam pavydima. Berniukas dar nepasitiki Tėvu tiek, kad galėtų atvirai užmegzti su juo ryšį. Norint įveikti šio laikotarpio sunkumus, berniukui reikia supratingos pagalbos iš

* Labai skiriasi Džeko elgesys pasakoje „Džekas ir jo mainai", kur jis tiki naujai įgyta jėga. Jis nesislepia ir neima daiktų vogčia – priešingai, patekęs į pavojingą padėtį, – ar su tėvu, ar su varžovais dėl karalaitės, ar su laukiniais žvėrimis, – siekdamas savo tikslų atvirai naudojasi lazdos galia.

Motinos: tik dėl to, kad milžino žmona jį apsaugo ir paslepia, jis gali įgauti milžino-tėvo galių.

Per pirmąjį apsilankymą pas milžinus Džekas pavagia maišelį su auksu. Turėdami aukso, jie su motina išgali nusipirkti, ko reikia, tačiau galiausiai pinigų jiems pritrūksta. Taigi Džekas vėl ten nukeliauja, nors dabar žino, kad taip elgdamasis rizikuoja gyvybe.*

Per antrą apsilankymą Džekas gauna vištą, dedančią auksinius kiaušinius: jis išmoko pamoką, kad jei nesugebi kokio nors dalyko pasigaminti ar duoti pagaminti kitiems, jo pritrūksta. Turėdamas vištą, Džekas galėtų daugiau nieko ir netrokšti, nes dabar visi fiziniai poreikiai patenkinti, ir visam laikui. Taigi paskutinę Džeko kelionę pas milžinus paskatina ne būtinybė, o troškimas įgauti drąsos ir patirti nuotykių – noras rasti ką nors geresnio nei vien materialios gėrybės. Tad šįsyk Džekas gauna auksinę arfą, simbolizuojančią grožį, meną, aukštes-

---

* Tam tikrame lygmenyje kopimas pupos stiebu simbolizuoja ne tik „stebuklingą“ falo galią pakilti, bet ir berniuko jausmus, susijusius su masturbacija. Vaikas, kuris masturbuojasi, bijo, kad jei bus pastebėtas, sulauks baisios bausmės, – šios baimės simbolinis vaizdinys yra pavojus, kad, pamatęs, ką Džekas sumanė, milžinas jį užmuštų. Bet vaikas masturbuodamasis dar ir jaučiasi kažkiek „vagiąs“ tėvo galias. Vaikas, nesąmoningame lygmenyje suprantantis šią pasakos prasmę, randa joje padrąsinimą, kad jo nerimas dėl masturbacijos nepagrįstas. Per „falinį“ apsilankymą suaugusių milžinų pasaulyje jis anaiptol nepražūva ir įgyja pranašumų, kuriais galės naudotis visada.

Tai dar vienas pavyzdys, kaip pasaka leidžia vaikui nesąmoningame lygmenyje kai ką suprasti ir yra naudinga, tačiau tam nebūtina, kad jis sąmoningame lygmenyje suvoktų, apie ką pasakoje kalbama. Pasaka vaizdiniais parodo, kas vyksta vaiko pasąmonėje arba ikisąmonėje: jo bundantis lytiškumas atrodo lyg stebuklas, įvykstantis nakties tamsoje ar sapne. Kopiant pupos stiebu ir patiriant tai, ką šis kopimas simbolizuoja, kyla nerimas, kad dėl tokio drąsaus elgesio nuotykis baigsis pražūtingai. Vaikas bijo, kad jo troškimas tapti lytiškai aktyviam tolygus tėvo galių ir privilegijų vagystei, dėl to tokiam tapti galima tik vogčiomis, kai suaugusieji nemato, kas vyksta. Pasaka iš pradžių suteikia šiam nerimui konkretų pavidalą, o paskui patikina vaiką, kad baigtis bus gera.

nius gyvenimo dalykus. Paskui Džekas žengia dar vieną raidos žingsnį: išmoksta, kad sprendžiant gyvenimo keblumus negalima kliautis stebuklais.

Kai Džekas, savo pastangomis sėkmingai įgavęs to, ką reiškia arfa, pasiekia tikrąjį žmogiškumą, milžinas jo vos nepagauna. Taip jis įtaigiai priverčiamas įsisąmoninti, kad jei ir toliau kliausis stebuklais, galiausiai pražus. Kai milžinas vydamasis Džeką ima leistis pupos stiebu, berniukas šaukia motinai atnešti kirvį ir stiebą nukirsti. Motina, kaip liepta, atneša kirvį, tačiau, pamačiusi stiebu besileidžiančias didžiules milžino kojas, sustoja kaip įbesta: ji nesusitvarko su fališkais objektais. Kitame lygmenyje motinos nustėrimas reiškia, kad nors ji gali apsaugoti berniuką nuo pavojų, kurių kyla siekiant vyrystės, – kaip milžino žmona apsaugojo Džeką paslėpusi, – negali jos už jį pasiekti; tai gali tik jis pats. Džekas čiumpa kirvį, nukerta pupos stiebą ir taip numeta milžiną žemėn. Šis nukritęs užsimuša. Šiuo poelgiu Džekas sunaikina tėvą, kurio suvokimas yra oralinio lygmens – kaip pavydaus ir ėdraus milžino.

Tačiau nukirtęs stiebą Džekas ne tik atsikrato požiūrio, kad tėvas yra ėdrus milžinas naikintojas, bet ir atsisako tikėti stebuklinga falo galia kaip priemone gauti viską, kas gyvenime gera. Ėmęsis kirsti stiebą, Džekas išsižada stebuklingų sprendimų: dabar jis pats sau šeimininkas. Jis nebeims svetimų daiktų, tačiau nebejaus ir mirtinos milžinų baimės, taip pat nebepriklausys nuo Motinos, slepiančios jį krosnyje (nuo regresijos į oralinius potraukius).

Pasakos „Džekas ir pupos stiebas“ pabaigoje Džekas pasirengęs atsisakyti falinių bei edipinių fantazijų ir pasistengti gyventi tikrovėje, kiek tik tai įmanoma jo amžiaus berniukui. Toliau vystydamasis jis galbūt nebesikėsins iš miegančio tėvo

neteisėtai atimti, kas šiam priklauso, nefantazuos, kad motina dėl jo išduos savo vyrą, ir bus pasirengęs atvirai siekti visuomeninės ir seksualinės viršenybės. Nuo tokios situacijos prasideda pasaka „Džekas ir jo mainai“, kurioje veikėjas šiais atžvilgiais subręsta.

Ši pasaka, kaip ir daugelis kitų, gali ne tik padėti vaikams vystytis, bet ir ne mažiau būti pamokoma tėvams. Motinoms ji paaiškina, kas mažiems berniukams reikalinga edipiškiems keblumams spręsti: Motina turi palaikyti berniuką, kai jis parodo vyrišką drąsą, nors gal daro tai tik slapčia, ir apsaugoti jį nuo pavojų, kurių gali kilti vyriškai ginant savo teises, ypač kai jis gina jas nuo tėvo.

Pasakoje „Džekas ir pupos stiebas“ motina apvilia sūnų, nes, užuot palaikiusi jo besiformuojantį vyriškumą, neigia, kad tas vyriškumas teisėtas. Tas gimdytojas, kurio lytis kita nei vaiko, lytinės brandos laikotarpiu turi skatinti vaiko seksualinę raidą, ypač kai vaikas siekia tikslų platesniame pasaulyje ir stengiasi ten ką nors nuveikti. Džeko motina, kurią sūnaus sandoris paskatino manyti, kad jis visiškai kvailas, pati pasirodo esanti kvaila, nes nesupranta, jog sūnus vystosi ir iš vaiko tampa paaugliu. Jei ji būtų pasiekusi, ko norėjo, Džekas būtų likęs nebrandus vaikas, ir nei jis, nei motina nebūtų išvengę bėdų. Skatinamas bundančio vyriškumo ir nesustabdytas motinos prastos nuomonės apie jį, Džekas veikia drąsiai ir laimi didelius turtus. Ši pasaka – kaip ir daugelis kitų, pavyzdžiui, „Trys kalbos“, – moko, kad svarbiausia tėvų klaida iš esmės yra netinkama ir nejautri reakcija į įvairius sunkumus, kylančius asmeniškai, visuomeniškai ir lytiškai bręstančiam vaikui.

Berniuko vidinis edipiškas konfliktas šioje pasakoje parankiai eksternalizuotas dviem labai tolimomis figūromis, gyvenančiomis kažkur danguje, rūmuose, – tai milžinas ir jo žmona. Daugeliui vaikų tenka patirti, kad kai Tėvo – kaip pasakos milžino – nėra namie, juodu su motina dažniausiai smagiai leidžia laiką, taip kaip Džekas su milžino žmona. Paskui staiga Tėvas pareina namo, paprašo valgyti ir taip vaikui, su kuriuo šiltai nepasisveikina, viską sugadina. Jei vaikui nesudaromas įspūdis, kad tėvas radęs jį namie džiaugiasi, jo paties fantazijos, kurtos Tėvui nesant, ima jį gąsdinti, nes jose Tėvo nebuvo. Vaikas nori atimti iš Tėvo brangiausią turtą, todėl visai suprantama, kad bijo sulaukti atpildo – būti sunaikintas.

Atsižvelgiant į visus pavojus, kylančius regresuojant į oralinius potraukius, pasakoje apie Džeką netiesiogiai perteikiama dar viena mintis: visai nėra blogai, kad Baltašonė užtrūko. Jei taip nebūtų atsitikę, Džekas nebūtų gavęs pupų, iš kurių išaugo pupos stiebas. Taigi, nors oraliniai potraukiai padeda išlikti, jie trukdo tolesnę raidą, kai jiems pasiduodama per ilgai; jie gali net pražudyti, kaip atsitiko oralinės fiksacijos ištiktam milžinui. Jei Motina palaiko ir toliau globoja, nėra pavojinga atsisakyti oralinių potraukių dėl vyriškumo. Milžino žmona slepia Džeką saugioje ir uždaroje vietoje, taip kaip Motinos gimda saugojo nuo visų pavojų. Tokia trumpa regresija į ankstesnį raidos tarpsnį suteikia saugumo ir jėgų, kurių reikia kitam žingsniui nepriklausomybės ir gebėjimo ginti savo teises link. Dėl to mažas berniukas gali naudotis visais prasidėjusios falinės raidos privalumais. Ir nors maišelis su auksu ir juolab auksinius kiaušinius dedanti višta reiškia analines nuosavybės idėjas, pasaka patikina, kad vaikas neįstrigs analinėje raidos stadijoje: jis greitai supras, kad privalo sublimuoti tokias pri-

mityvias pažiūras ir nebebūti jomis patenkintas. Tada jo nebepatenkins niekas, kas neprilygsta auksinei arfai ir tam, ką ji simbolizuoja.*

PAVYDI KARALIENĖ „SNIEGUOLĖJE“ IR EDIPO MITAS

Pasakose pritaikant vaizdinius imamasi svarbiausių visos mūsų gyvenimo raidos klausimų, todėl nenuostabu, kad taip gausu pasakų, kuriose pagrindinę vietą vienaip ar kitaip užima

---

* Deja, dažnai perspausdinamas pasakos „Džekas ir pupos stiebas“ variantas, kuriame daug kas pakeista ir pridėta, daugiausia dėl to, jog stengtasi morališkai pateisinti faktą, kad Džekas apiplėšė milžiną. Tačiau dėl šių pakeitimų pasaka praranda poetinį poveikį ir netenka gilesnės psichologinės prasmės. Šiame cenzūruotame variante fėja Džekui papasakoja, kad milžino rūmai ir stebuklingi daiktai anksčiau priklausė Džeko tėvui, ir milžinas visa tai atėmė tėvą nužudęs; todėl Džekas turi užmušti milžiną ir tapti teisėtu stebuklingų daiktų savininku. Dėl to viskas, kas Džekui nutinka, tampa pamokoma istorija apie atpildą. Tai nebėra pasakojimas apie tai, kaip jis suvyriškėjo.

Pirminis „Džeko ir pupos stiebo“ variantas yra berniuko, kuris siekia išsilaisvinti nuo jo nė kiek nevertinančios motinos, odisėja, kurioje jis savarankiškai nuveikia didžių dalykų. Pagražintame variante Džekas daro tik tai, ką jam liepia kita galinga vyresnė moteris – fėja.

Paskutinis pavyzdys, rodantis, kaip tie, kurie mano tobulinantys tradicinę pasaką, iš tikrųjų daro priešingai. Abiejuose variantuose Džekui pačiupus stebuklingą arfą ji sušunka „Šeimininke! Šeimininke!“ [vertė Donatas Sauka, cit. iš *Stebuklingas ragas*: anglų pasakos, Vilnius: Vaga, 1984, p. 185] ir taip pažadina milžiną, o šis tada leidžiasi vytis Džeką, norėdamas užmušti. Tai, kad pavogta kalbanti arfa pažadina teisėtą šeimininką, pasakoje visai suprantama. Bet ką vaikas turėtų manyti apie stebuklingą arfą, kuri buvo pavogta iš teisėto šeimininko, be to, vagis tą šeimininką niekšingai nužudė, o teisėto šeimininko sūnui siekiant arfą atgauti, ji tą vagį ir žmogžudį vis tiek žadina? Pakeitus tokias detales, pasaka praranda stebuklingą poveikį, nes stebuklingi daiktai – bei visi kiti pasakos įvykiai – netenka simbolinės prasmės, nebėra dvasinių vyksmų išoriniai simboliai.

edipiški keblumai. Tačiau lig šiol aptartose pasakose daugiausia kalbama apie vaiko, o ne tėvų keblumus. Iš tikrųjų daugybė keblumų kyla ne tik vaikui dėl santykių su tėvu ar motina, bet ir tėvui ar motinai dėl santykių su vaiku, taigi daugelyje pasakų užkliudomi ir tėvų edipiški keblumai. Vaikas drąsinamas patikėti, kad jam tikrai įmanoma rasti išeitį iš savo edipiškų keblumų, o tėvai įspėjami dėl to, kokios pragaištingos pasekmės jų laukia leidus sau į juos įsivelti.*

Pasakoje „Džekas ir pupos stiebas" buvo užsiminta, kad motina nėra linkusi leisti sūnui tapti nepriklausomam. „Snieguolėje" pasakojama, kaip motiną** karalienę pražudo pavydas savo mergaitei, kuri augdama ją pranoksta. Graikų tragedijoje apie Edipą, kurį, kaip žinoma, sužlugdo edipiškų santykių keblumai, pražūva ne tik Edipo motina Jokastė, bet ir, pirmiausia, tenka palydėti galvą tėvui Lajui, kurio baimė, kad sūnus užims jo vietą, galiausiai paskatina tragediją, kurioje pražūva jie visi. Karalienės baimė būti pranoktai Snieguolės yra svarbiausia nuskriausto vaiko vardu pavadintos pasakos tema, kaip ir Edipo istorijos, pavadintos pagal jį. Todėl gali būti naudinga trumpai aptarti šį įžymų mitą, dėl psichoanalitinės literatūros įtakos tapusį metafora, kurią vartojame įvardyti šeimoje susidarančiai ypatingai emocinei situacijai, galinčiai sudaryti didžiausių kliūčių išaugti į brandžią integruotą asmenybę, tačiau, kita vertus, galinčiai paskatinti ir visapusę asmenybės raidą.

---

* Kaip ir pasakojant apie norus, pasakoje aiškiai suprantama, kad vaikas negali nepakliūti į keblias edipiškas situacijas, todėl jei jo elgesys atitinka tokią situaciją, jis nėra baudžiamas. Bet tėvai, kurie sau leidžia į vaiką nukreiptą *savo* edipiškų keblumų išveiką, dėl jos skaudžiai nukenčia.

** Viename brolių Grimmų pasakos „Snieguolė" variante karalienė yra Snieguolės motina, kitame – pamotė (*vert. past.*).

Apskritai kuo blogiau žmogui sekėsi konstruktyviai susidoroti su edipiškais jausmais, tuo didesnis pavojus, kad jam susilaukus vaikų jie vėl jį apniks. Tėvas, kuris bręsdamas neintegravo vaikiško noro turėti motiną ir iracionalios savo tėvo baimės, tikriausiai nerimaus dėl sūnaus kaip varžovo. Ši baimė net gali paskatinti tėvą elgtis destruktyviai, kaip pasakojime apie karalių Lają. Jei tėvo ir vaiko santykiuose pasireiškia tokių jausmų, vaiko pasąmonė taip pat į juos reaguoja. Pasaka leidžia vaikui suprasti, kad ne tik jis pavydi tėvui, bet ir tėvas gali turėti panašių jausmų. Ši įžvalga gali ne tik padėti įveikti tėvo ir vaiko atotrūkį, bet ir leisti konstruktyviai spręsti kylančius santykių sunkumus, kurių šiaip nepavyktų įveikti. Dar svarbiau, kad pasaka patikina vaiką, jog toje situacijoje, kur tėvas gali pavydėti, vaikui to pavydo nereikia bijoti, nes, kad ir kokių keblumų šie jausmai kurį laiką sukeltų, jis juos ištvers.

Pasakos nepasako, *kodėl* tėvas ar motina kai kada nesugeba džiaugtis tuo, kad vaikas auga ir juos pranoksta, ir ima jam pavydėti. Neaišku, kodėl karalienė „Snieguolėje" negali oriai senti ir kodėl jai neužtenka netiesioginio pasitenkinimo, kurį patirtų džiaugdamasi, kad jos duktė pražysta ir tampa gražia mergina. Tačiau praeityje tikriausiai nutiko kažkas, dėl ko ji tapo tokia jautri, kad nekenčia vaiko, kurį turėtų mylėti. Mitų ciklas, kurio svarbiausia dalis yra Edipo istorija, iliustruoja, kad priežastis, dėl kurios tėvas bijo vaiko, gali būti kartų tęstinumas.[61]

Šis ciklas, kuris baigiasi mitu „Septynetas prieš Tebus", prasideda nuo mito apie Tantalą, kuris, būdamas dievų draugas, bandė patikrinti, ar jie tikrai žino viską: liepė nužudyti savo sūnų Pelopą ir patiekti jį dievams per pietus. (Karalienė „Snieguolėje" liepia užmušti dukterį ir suvalgo, kaip pati mano, da-

lį Snieguolės kūno.) Mite pasakojama, kad Tantalas šį blogą darbą padarė iš tuštybės, kaip ir karalienės piktadarystę paskatino tuštybė. Karalienė, norėjusi amžinai likti gražiausia, už bausmę turi apsiauti iki raudonumo įkaitintus batus ir šokti, kol krinta negyva. Tantalas, kuris kėsinosi apgauti dievus patiekdamas jiems valgyti sūnaus kūno, kenčia amžinas kančias Hade, kur yra viliojamas numalšinti nepaliaujamą troškulį ir alkį vandeniu bei vaisiais, kurie atrodo pasiekiami, tačiau vos pabandžius pasiekti nutolsta. Taigi ir mite, ir pasakoje bausmė atitinka nusikaltimą.

Be to, abiejuose pasakojimuose mirtis nebūtinai reiškia gyvenimo pabaigą, nes Pelopą dievai atgaivina, o Snieguolė atgauna sąmonę. Mirtis greičiau yra simbolis, kad kažkas nori, jog šio žmogaus neliktų, – taip, kaip edipinis vaikas iš tikrųjų nenori, kad motina varžovė ar tėvas varžovas mirtų, o tik kad ji ar jis netrukdytų gauti visą dėmesį iš kito gimdytojo. Vaikas tikisi, jog nors jis vieną akimirką labai norėjo pašalinti tėvą iš kelio, kitą akimirką tas bus sveikas ir gyvas bei pasiruošęs jam padėti. Atitinkamai pasakoje žmogus miršta ar yra paverčiamas akmeniu, o netrukus atgyja.

Tėvas Tantalas, siekdamas patenkinti savo tuštybę, buvo pasiruošęs rizikuoti sūnaus gerove, dėl to pražuvo pats ir pražudė sūnų. Pelopas, kuriuo Tantalas taip pasinaudojo, vėliau nesvyruodamas nužudė kito žmogaus tėvą dėl savo tikslų. Karalius Oinomajas iš Elidės savanaudiškai norėjo pasilikti gražią dukterį Hipodamėją tik sau ir sumanė planą, kaip nuslėpti, ko trokšta, ir kartu užtikrinti, kad duktė niekada jo nepaliks. Kiekvienas, norintis vesti Hipodamėją, turėjo su Oinomaju lenktyniauti vežimais. Laimėtojas būtų galėjęs ją vesti, o pralaimėtoją karalius turėjo teisę užmušti. Taip jis visada ir pa-

darydavo. Pelopas slapta pakeitė žalvarinius karaliaus vežimo ratų kaiščius vaškiniais ir šia apgaule laimėjo lenktynes, o karalius per jas žuvo.

Iki šios pasakojimo vietos mitas byloja, kad pasekmės būna vienodai tragiškos ir tada, kai tėvas piktnaudžiauja sūnumi dėl savo tikslų, ir tada, kai jis, skatinamas edipiško prisirišimo prie dukters, stengiasi padaryti taip, kad ji neturėtų savo gyvenimo, o iš tų, kurie siekia jos rankos, net atima gyvybę. Toliau mite vaizduojamos „edipinės" brolių konkurencijos baisios pasekmės. Pelopas turėjo du santuokinius sūnus Atrėją ir Tiestą. Jaunėlis Tiestas iš pavydo pavogė auksavilnį Atrėjo aviną. Atrėjas atsilygindamas nužudė du Tiesto sūnus ir per didelį pokylį pavaišino Tiestą jų mėsa.

Pelopo namuose tai buvo ne vienintelis brolių konkurencijos atvejis. Jis turėjo dar ir nesantuokinį sūnų Chrisipą. Edipo tėvas Lajas jaunystėje rado prieglobstį ir namus Pelopo rūmuose. Nors Pelopas Lajui buvo geras, šis jam atsilygino blogu darbu: pagrobė arba išprievartavo Chrisipą. Galime tarti, kad Lajas taip pasielgė iš pavydo Chrisipui, kuriam Pelopas teikė pirmenybę. Delfuose orakulas Lajui pasakė, kad bausmė už tokią konkurencijos išveiką jam bus mirtis nuo jo paties sūnaus rankos. Kaip Tantalas pražudė ar taikėsi pražudyti savo sūnų Pelopą, o Pelopas pasirūpino, kad žūtų jo uošvis Oinomajas, taip Edipas atėjęs nužudys savo tėvą Lają. Kai įvykiai klostosi įprastai, sūnus užima tėvo vietą, todėl visus šiuos pasakojimus galima aiškinti taip: juose kalbama apie sūnaus norą užimti šią vietą ir tėvo bandymus tam sutrukdyti. Tačiau šiame mite pasakojama, kad edipinė tėvų išveika įvyksta pirmiau nei edipinė vaikų išveika.

Lajas, siekdamas sutrukdyti sūnui Edipui jį nužudyti, liepė pradurti naujagimiui kulkšnis, o kojas surišti. Jis liepė pie-

meniui palikti vaiką numirti negyvenamoje vietoje. Tačiau piemuo, kaip ir medžiotojas iš „Snieguolės“, vaiko pasigailėjo – apsimetė Edipą palikęs, tačiau perdavė jį rūpintis kitam piemeniui. Tas piemuo nusinešė Edipą pas savo karalių, ir šis augino jį kaip sūnų.

Jaunystėje Edipas tarėsi su Delfų orakulu ir iš jo sužinojo nužudysiąs savo tėvą ir vesiąs motiną. Manydamas, kad jį užauginusi karališkoji pora yra jo tėvai, Edipas negrįžo namo ir, norėdamas išvengti tokių baisybių, leidosi klajoti. Kryžkelėje jis užmušė Lają, nežinodamas, kad tai jo tėvas. Toliau klajodamas Edipas pasiekė Tebus, įminė Sfingės mįslę ir taip išgelbėjo miestą. Kaip atlygį jis gavo karalienės – našle tapusios motinos Jokastės – ranką. Taip sūnus užėmė tėvo vietą ir kaip karalius, ir kaip sutuoktinis; sūnus pamilo motiną, o motina turėjo lytinių santykių su sūnumi. Kai galiausiai tiesa apie visa tai buvo atskleista, Jokastė nusižudė, o Edipas atėmė sau regėjimą – išsidūrė akis, bausdamas save už tai, kad nematė, ką daro.

Bet tragiška istorija čia nesibaigia. Edipo sūnūs dvyniai Eteoklis ir Polineikas nepalaikė jo bėdoje, kartu su juo liko tik duktė Antigonė. Po kurio laiko kare, kurį septyni karvedžiai kariavo prieš Tebus, per mūšį Eteoklis ir Polineikas nužudė vienas kitą. Nepaklususi karaliaus Kreonto įsakymui Antigonė palaidojo Polineiką ir už tai buvo nužudyta. Dviejų brolių likimas liudija, kad arši brolių konkurencija neša pražūtį, o iš Antigonės likimo sužinome, kad ne mažiau pražūtingas yra ir pernelyg stiprus sesers prisirišimas prie brolio.

Pražūtingų santykių atmainas šiuose mituose galima apibendrinti taip: užuot mylėjęs sūnų ir susitaikęs su jo buvimu, Tantalas jį paaukoja siekdamas savo tikslų; taip pat su Edipu pasielgia ir Lajas; abu tėvai galiausiai pražūva. Oinomajas žū-

va dėl to, kad siekia išsaugoti dukterį vien sau, kaip ir Jokastė, kuri pernelyg artimai prisiriša prie sūnaus: lytinė meilė kitos lyties vaikui tokia pat pragaištinga, kaip ir išveikta baimė, kad tos pačios lyties vaikas pakeis ir pranoks tėvą ar motiną. Edipą pražudo tai, kad jis atsikrato gimdytojo, kurio lytis tokia kaip jo, dėl to paties žūva ir Edipo sūnūs, kurie jį palieka nelaimėje. Edipo sūnūs padeda galvas dėl konkurencijos. Antigonė, kuri neišsižada tėvo Edipo, o, priešingai, kenčia kartu, pražūva dėl to, kad yra pernelyg ištikima broliui.

Bet tai vis dar ne istorijos pabaiga. Karalius Kreontas pasmerkia Antigonę mirti, nors jo sūnus Haimonas ją myli ir maldauja to nedaryti. Pasmerkdamas Antigonę, Kreontas pražudo ir sūnų; tai dar vienas tėvas, kuris neįstengia atsisakyti viršenybės sūnaus gyvenime. Po Antigonės mirties puolęs į neviltį Haimonas bando nužudyti tėvą, o kai tai nepavyksta, nusižudo; dėl sūnaus mirties nusižudo ir motina – Kreonto žmona. Iš Edipo šeimos lieka gyva tik Antigonės sesuo Ismenė, kuri nebuvo pernelyg tvirtai prisirišusi nei prie kurio nors iš tėvų ir brolių, nei prie sesers, o iš artimiausių šeimos narių nė vienas nebuvo su ja labai artimai susijęs. Atrodytų, mitas sako, kad išeities nėra: visi, kas atsitiktinai ar dėl savo troškimų pernelyg įsivelia į „edipiškus“ santykius, žūva.

Šiame mitų cikle aptinkami beveik visi kraujomaišiško prisirišimo tipai, taip pat apie visus jo tipus užsimenama pasakose. Tačiau pasakų personažo istorija byloja, kaip šių galimai pražūtingų infantilių santykių užmezgimas gali būti – ir būna – raidos procesų dalis. Mite edipiški keblumai išveikiami, todėl, kad ir kokie santykiai – priešiški ar palankūs, – viskas baigiasi visiška pražūtimi. Mitu perteikiama mintis gana aiški: kai tėvas ar motina negali pripažinti, kad vaikas yra vaikas,

ir nėra patenkinti, kad jis galiausiai turės juos pakeisti, kyla didžiausia tragedija. Tik tada, kai vaikas pripažįstamas kaip vaikas, o ne kaip varžovas ar lytinės meilės objektas, įmanomi geri tėvų ir vaikų, taip pat brolių ir seserų santykiai.

Pasaka ir šie klasikiniai mitai edipiškus santykius ir jų pasekmes vaizduoja labai skirtingai. Nors pamotė pavydi Snieguolei, mergaitė ne tik lieka gyva, bet ir randa didžią laimę, kaip ir Sultenė, kurios tėvai atsisakė, nes jiems buvo svarbiau ne išsaugoti dukterį, o patenkinti savo potraukius, ir kurią įmotė per ilgai stengėsi išlaikyti. Pasakoje „Gražuolė ir Pabaisa" Gražuolę myli tėvas, ir ji taip pat karštai myli jį. Už tai, kad jie vienas prie kito prisirišę, nei vienas, nei kitas nesulaukia bausmės – įvyksta net atvirkščiai. Mylimajam perkėlusi prisirišimo jausmus, kuriuos jautė tėvui, Gražuolė išgelbėja ir tėvą, ir Pabaisą. Nors Edipo sūnūs dėl pavydo pražuvo, seserų pavydas nepražudo Pelenės – priešingai – ji pasiekia pergalę.

Taip nutinka visose pasakose. *Jomis* perteikiama mintis, kad edipiškų santykių keblumai gali atrodyti neįveikiami, tačiau su šiomis šeimoje kylančiomis emocinėmis komplikacijomis drąsiai kovojant įmanoma susikurti daug geresnį gyvenimą nei tas, kurį gyvena žmonės, niekada nepatyrę didelių sunkumų. Mite vaizduojami tik neįveikiami sunkumai ir pralaimėjimas; pasakoje pavojai ne mažesni, tačiau jie sėkmingai įveikiami. Atlygis, kurio pasakos pabaigoje sulaukia veikėjas, yra ne mirtis ir žlugimas, o didesnė integracija, kurią simbolizuoja pergalė prieš varžovą ar priešą, ir laimė. Siekdamas gauti šį atlygį, personažas nueina raidos kelią, panašų į tą, kurį būtina nueiti vaikui, kol jis subręsta. Tai vaikui suteikia drąsos nenusiminti dėl keblumų, kurių kyla siekiant tapti savimi.

„SNIEGUOLĖ“

„Snieguolė“ – viena žinomiausių pasakų. Ji šimtmečius įvairiais pavidalais buvo sekama visose Europos šalyse ir visomis jos kalbomis, o iš Europos paplito ir po kitus žemynus. Dažniausias šios pasakos pavadinimas – tiesiog vardas Snieguolė, nors yra ir daug kitų variacijų.* Pavadinimas „Snieguolė ir septyni nykštukai“, kuriuo pasaka dabar plačiai žinoma, atsirado siekiant pagražinti, ir jame, deja, pabrėžiami nykštukai, kurie, netapę brandžiomis asmenybėmis, yra amžinai įstrigę ikiedipiniame lygmenyje (neturi tėvų, nesituokia ir nesusilaukia vaikų) ir yra reikalingi tik todėl, kad juos gretinant su Snieguole išryškėja svarbios joje vykstančios permainos.

Kai kurie „Snieguolės“ variantai prasideda taip: „Grafas, su grafiene pravažiavęs pro tris balto sniego kauburius, tarė:

– Norėčiau turėti dukterį, baltą kaip šis sniegas.

Netrukus jie privažiavo tris duobes, pilnas raudono kraujo. Tada grafas pasakė:

– Norėčiau turėti dukterį, kurios skruostai būtų raudoni kaip šis kraujas.

Galiausiai pro šalį praskrido trys juodi varnai, ir tada jis pasakė trokštąs mergaitės „su juodais kaip šie varnai plaukais“. Toliau važiuodami jie susitiko baltą kaip sniegas ir raudoną kaip kraujas mergaitę su varno juodumo plaukais – tai buvo Snieguolė. Grafas tuoj įsodino ją į karietą ir pajuto jai meilę,

* Pavyzdžiui, vienas italų pasakos variantas vadinasi „Pieno ir kraujo mergaitė“ (*La Ragazza di Latte e Sangue*). Šį pavadinimą galima paaiškinti tuo, kad daugelyje itališkųjų pasakos variantų trys karalienės praliejami kraujo lašai nulaša ne ant sniego, kuris Italijoje daug kur labai retas, o į pieną, ant balto marmuro ar net ant balto sūrio.

tačiau grafienei mergaitė nepatiko ir ji tegalvojo, kaip jos atsikratyti. Galiausiai grafienė numetė pirštinę ir liepė Snieguolei jos paieškoti, o tuo tarpu vežikui buvo liepta kuo skubiau važiuoti."

Panašiame variante skiriasi tik viena detalė: pora važiuoja per mišką, o Snieguolei liepiama išlipus priskinti puokštę gražių ten augančių rožių. Snieguolei skinant rožes, karalienė liepia vežikui važiuoti, o mergaitė paliekama.[62]

Šiuose pasakos variantuose grafas su grafiene ar karalius su karaliene tėra vos užslėpti tėvai, o atsitiktinai surasta mergaitė, kuria į tėvą panašus veikėjas taip žavisi, atstoja jiems dukterį. Edipiški tėvo ir dukters troškimai, dėl kurių motina ima pavydėti ir užsinori atsikratyti dukters, čia apsakyti daug aiškiau nei įprastesniuose variantuose. „Snieguolės" versijoje, dabar daug kur laikomoje įprasta, edipiškų santykių keblumai paliekami mūsų vaizduotei, mintis apie juos neprimetama sąmonei.[63]*

Edipiški keblumai – nesvarbu, jie aiškiai įvardyti ar apie juos tik užsiminta, – ir jų sprendimo būdas yra svarbiausi asmenybės raidos kryptį ir santykius su žmonėmis lemiantys veiksniai. Keblią edipišką situaciją pasakos vaizduoja užslėp-

* Iš kai kurių elementų, aptinkamų vienoje iš seniausių Snieguolės motyvo variacijų – Basilės „Mažojoje vergėje", aišku, jog herojė persekiojama dėl to, kad (pa)motę apima pavydas, nulemtas ne tik mergaitės grožio, bet greičiau (pa)motės vyro tikros ar įsivaizduojamos meilės mergaitei. Mergaitę, vardu Liza, laikinai pražudo plaukuose įstrigusios šukos. Kaip ir Snieguolė, ji palaidojama krištoliniame karste, tačiau jame toliau auga, o karstas auga kartu su ja. Lizai karste praleidus septynerius metus, jos dėdė išvyksta. Šis dėdė iš tikrųjų yra jos įtėvis, o kito tėvo mergaitė niekada nėra turėjusi, nes jos motina stebuklingai pastojo prarijusi rožės žiedlapį. Dėdės žmona, apimta beprotiško pavydo dėl, kaip jai atrodo, vyro meilės Lizai, išima mergaitę iš karsto. Mergaitei iš plaukų iškrenta šukos ir ji pabunda. Pavydi (pa)motė paverčia ją verge – iš čia pasakos pavadinimas. Pabaigoje dėdė išsiaiškina, kad mažoji vergė yra Liza. Jis išlaisvina ją ir išvaro žmoną, kuri pavydėdama Lizai jo meilės vos nepražudė mergaitės.[64]

tu pavidalu arba tik subtiliai užsimena apie keblumus, todėl, atėjus tinkamam laikui juos suprasti geriau, jos leidžia mums pasidaryti išvadas patiems. Pasakos moko netiesiogiai. Ką tik minėtuose variantuose Snieguolė nėra grafo ir grafienės vaikas, nors grafas jos labai trokšta ir ją myli, o grafienė jai pavydi. Gerai žinomoje pasakoje apie Snieguolę pavydi vyresnė moteris yra ne jos motina, o pamotė, o žmogus, dėl kurio meilės jiedvi varžosi, nepaminėtas. Taigi edipiški keblumai – pasakos konflikto ištakos – paliekami mūsų vaizduotei.

Nors, žiūrint fiziologiškai, vaikas yra tėvų kūrinys, šiuodu žmonės tampa tėvais būtent vaikui gimus. Taigi tėvystės ir motinystės sunkumai prasideda dėl vaiko, o tada sunkumų kyla ir jam. Pasakose veiksmas paprastai prasideda tada, kai vaikas gyvenime kokiu nors atžvilgiu pasiekia aklavietę. „Anselyje ir Grytutėje“ tėvai patiria negandų, nes turi vaikų, o tada gyventi tampa sunku ir vaikams. „Snieguolėje“ kebli padėtis susiklosto ne dėl kokio nors išorinio sunkumo, tokio kaip skurdas, o dėl jos santykių su tėvais.

Kai tik dėl tos padėties, kurioje vaikas yra šeimoje, jam arba tėvams kyla keblumų, jis pradeda stengtis išsivaduoti iš gyvenimo triadoje. Vaikas leidžiasi į savęs atradimo kelionę ir joje dažnai būna beviltiškai vienišas, – kai siekia atrasti save, jo dedamos pastangos dar aiškiau matyti gretinant su kitais, kurie šį procesą palengvina arba trukdo. Kai kuriose pasakose veikėjas turi ne vienus metus vienišas keliaudamas ieškoti ir kentėti, kol pasirengia surasti ir išgelbėti kitą žmogų, o tada susijungti su juo ir užmezgus šiuos santykius jų abiejų gyvenimas visam laikui įgauna prasmės. Tie metai, kuriuos „Snieguolės“ veikėja praleido su nykštukais, reiškia jos negandų tarpsnį, keblumų įveiką ir laikotarpį, kai ji vystėsi.

Nedaug terastume pasakų, kurios padėtų klausytojui atskirti pagrindinius vaiko raidos tarpsnius taip aiškiai kaip „Snieguolė“. Apie kelerius pirmuosius ikiedipinius visiškos priklausomybės metus beveik neužsimenama, kaip ir daugumoje pasakų. Iš esmės ši pasaka yra apie edipiškus motinos ir dukters konfliktus, vaikystę ir paauglystę, o daugiausia dėmesio skiriama klausimui, kokia vaikystė yra gera ir ko reikia išaugant iš vaikiško amžiaus.

Brolių Grimmų pasaka „Snieguolė“ prasideda taip: „Kartą vidury žiemos, kai snaigės kaip plunksnos iš dangaus krito, sėdėjo karalienė prie lango, aptaisyto juodmedžio rėmais, ir siuvo. Taip siūdama ir žvilgčiodama į krintantį sniegą, įsidūrė adata pirštą, ir trys kraujo lašai nulašėjo ant sniego. O kad raudonumas baltame sniege taip gražiai atrodė, tai ir pagalvojo ji sau viena: „O, kad turėčiau vaikelį, baltą kaip sniegas, raudoną kaip kraujas ir juodą kaip to rėmo medis.“

Neilgai trukus jai gimė dukrelė, ir buvo ji balta kaip sniegas, raudona kaip kraujas, o plaukučiai juodi kaip juodmedis, todėl ir praminė ją Snieguole. Bet vos tik kūdikis gimė, karalienė ėmė ir numirė.

Po metų karalius vedė kitą pačią.“*

Pasakos pradžioje Snieguolės motina taip įsiduria pirštą, kad ant sniego nulaša trys lašai raudono kraujo. Čia užsimenama apie keblumus, kuriuos imamasi spręsti pasakoje: sugretinama lytinė nekaltybė – baltumas – ir lytinis troškimas, kurį simbolizuoja raudonas kraujas. Pasakos paruošia vaiką susitaikyti su įvykiu, kuris šiaip labai sujaudintų, – lytinės kilmės kraujavimu, tokiu kaip per mėnesines ir vėliau per sueitį, kai

* Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 2, p. 62.

plyšta mergystės plėvė. Klausydamasis pirmųjų „Snieguolės“ sakinių, vaikas sužino, kad nedidelis kraujavimas – trys kraujo lašai („trys“ yra skaičius, pasąmonėje glaudžiausiai siejamas su lytiniais santykiais[65]) – yra būtina pastojimo sąlyga, nes vaikas gimsta tik po šio kraujo praliejimo. Taigi čia (lytinės kilmės) kraujavimas glaudžiai susietas su „laiminguoju“ įvykiu; be išsamių paaiškinimų vaikas sužino, kad be kraujo nebūtų galėjęs gimti nė vienas vaikas – ir jis taip pat.

Pasakoje minima, kad motina mirė Snieguolei gimus, tačiau per pirmuosius kelerius metus mergaitei neatsitinka nieko bloga, nors motiną pakeičia pamotė. Jos pamotė virsta „būdinga“ pasakų pamote tik *tada*, kai Snieguolė sulaukia septynerių ir pradeda bręsti. Tuomet pamotei ima atrodyti, kad Snieguolė kelia jai grėsmę, ir moteris tampa pavydi. Pamotės narcisizmą rodo tai, kad daug anksčiau, nei Snieguolės grožis užgožia jos, pamotė prašydavo stebuklingo veidrodėlio ją dėl to grožio patikinti.

Karalienės kreipimasis į veidrodėlį dėl savo vertės – tai yra grožio – kartoja antikinę Narkiso, mylėjusio vien save taip karštai, kad savimeilė jį prarijo, temą. Kai vaikas auga, daugiausia grėsmės jaučia narcisistiniai tėvai, nes tai reiškia, kad jie tikriausiai sensta. Kol vaikas yra visiškai priklausomas nuo tėvų, jis tebėra tarsi tėvo ar motinos *dalis* – taigi nekelia grėsmės tėvų narcisizmui. Tačiau kai vaikas ima bręsti ir siekia nepriklausomybės, tokiems tėvams atrodo, kad jis kelia pavojų. Karalienei iš „Snieguolės“ taip ir atsitinka.

Narcisizmas yra neatsiejamas mažo vaiko charakterio bruožas. Vaikas turi pamažu išmokti įveikti šios pavojingos formos susidomėjimą savimi. Pasaka apie Snieguolę įspėja dėl blogų narcisizmo pasekmių, gresiančių ir tėvams, ir vaikui. Snieguo-

lė dėl narcisizmo vos nepražūva, kai persirengusiai karalienei žadant ją pagražinti du kartus pasiduoda šiai vilionei. O karalienę tikrai pražudo jos pačios narcisizmas.

Kol buvo namie, Snieguolė nieko neveikė – nieko nepasakojama apie jos gyvenimą iki išvarymo. Nieko nesakoma apie jos santykius su tėvu, nors pagrįsta manyti, kad (pa)motę prieš dukterį nuteikia būtent varžymasis dėl jo.

Pasakoje pasaulis ir tai, kas vyksta, matoma ne objektyviai, o iš personažo, kuris visada yra besivystanti asmenybė, požiūrio taško. Klausytojas tapatinasi su Snieguole, dėl to mato visus įvykius jos, o ne karalienės akimis. Mergaitei jos meilė tėvui atrodo natūraliausias dalykas pasaulyje, kaip ir jo meilė jai. Jai neįsivaizduojama, kad dėl to kiltų sunkumų, – nebent jis per mažai ją mylėtų, neteiktų jai pirmenybės prieš visus. Kad ir kaip mergaitė norėtų būti tėvo mylima labiau už motiną, ji negali pripažinti, jog dėl to motina gali imti jai pavydėti. Tačiau ikisąmonėje vaikas gana gerai žino, kaip jis pavydi dėmesio, kurį vienas iš tėvų skiria kitam, nors vaikui atrodo, kad tą dėmesį turėtų gauti jis. Vaikas nori būti mylimas abiejų tėvų, – problemos pobūdis lemia, kad, aptariant edipiškąją situaciją, šio gerai žinomo fakto dažnai nepaisoma, – todėl jaučia labai didelę grėsmę pagalvojęs apie tai, kad vieno iš gimdytojų meilė gali sužadinti kito gimdytojo pavydą. Kai šio pavydo negalima nepastebėti, – o karalienės pavydas „Snieguolėje“ toks ir yra, – reikia rasti kokią nors kitą jį paaiškinančią priežastį, kaip kad šioje pasakoje pavydas aiškinamas mergaitės grožiu.

Jei įvykiai klostosi normaliai, tėvų tarpusavio santykiams nekelia grėsmės nei kurio vieno iš jų, nei abiejų meilė vaikui. Jei sutuoktinių santykiai nėra visai blogi ir jei tėvas ar motina nėra labai narcisistiniai, pavydas vaikui, kuriam vienas gimdy-

tojas teikia pirmenybę, būna nedidelis ir kitas gimdytojas gali jį sėkmingai suvaldyti.

Vaiko padėtis visai kitokia. Pirma, kęsdamas pavydo kančias jis negali pasiguosti tokiais gerais santykiais su kitu žmogumi, kokie sieja jo tėvus. Antra, visi vaikai jaučia pavydą – jei nepavydi vienam iš tėvų kito, tai pavydi tėvams privilegijų, kurių tie turi dėl to, kad yra suaugusieji. Jei tėvas (mergaitės atveju – motina) iš prigimties pavydžiu edipiniu vaiku rūpinasi nepakankamai švelniai bei meiliai, dėl to neužmezga su juo gerų ryšių, kurie darytųsi vis svarbesni, ir šitaip nepaskatina pavydą malšinančio tapatinimosi, vaiko emociniame gyvenime įsivyrauja pavydas. Narcisistinės (pa)motės figūra netinka tapatintis ir su ja negalima užmegzti ryšio, todėl jei Snieguolė nebūtų išgalvota mergaitė, nebūtų galėjusi išvengti stipraus pavydo motinai, turinčiai tokį pranašumą ir galią.

Jei vaikas negali sau leisti pajusti pavydįs tėvui ar motinai (tai keltų labai didelė grėsmę jo saugumui), projektuoja savo jausmus į jį ar ją. Tada mintis „pavydžiu Motinai visų pranašumų ir privilegijų“ virsta mintimi, išreiškiančia jo norą: „Motina pavydi man.“ Nevertumo jausmas gynybiškai paverčiamas pranašumo jausmu.

Dar nepradėjęs lytiškai bręsti vaikas arba paauglys gali tarti sau: „Nekonkuruoju su tėvais, aš jau geresnis už juos; tai jie konkuruoja su manimi.“ Deja, yra tokių tėvų, kurie siekia įtikinti savo paauglius vaikus esantys už juos pranašesni, – visai gali būti, kad kai kuriais atžvilgiais tėvai tokie ir yra, tačiau rūpindamiesi vaiko gebėjimu jaustis saugiam jie turėtų pasilaikyti šią tiesą sau. Dar blogiau, yra tėvų, tvirtinančių, kad jie visais atžvilgiais prilygsta savo paaugliui: tėvas stengiasi neatsilikti nuo sūnaus, būti toks pat jaunatviškai stiprus ir lytiškai

pajėgus; motina mėgina išvaizda, apdarais ir elgesiu būti jaunatviškai žavi kaip duktė. Tolimą praeitį siekianti tokių pasakų kaip „Snieguolė" istorija rodo, kad šis reiškinys gyvuoja nuo neatmenamų laikų. Tačiau tėvui ar motinai konkuruojant su vaiku gyvenimas tampa nepakeliamas abiem konkurentams. Tokiomis sąlygomis vaikas nori išsivaduoti ir atsikratyti tėvo ar motinos, o dėl to arba yra priverstas konkuruoti, arba turi sugniužti. Noras atsikratyti tėvo ar motinos sukelia stiprų kaltės jausmą, net jei šis noras, žiūrint į situaciją objektyviai, būtų pateisinamas. Todėl įvyksta permaina, padedanti atsikratyti kaltės jausmo: šis noras taip pat suprojektuojamas į tėvą ar motiną. Taigi pasakose būna tėvų, kurie nori atsikratyti savo vaiko. Taip atsitinka ir „Snieguolėje".

„Snieguolėje", kaip ir „Raudonkepuraitėje", pasirodo vyras, į kurį galima žiūrėti kaip į nesąmoningą tėvo simbolį, – medžiotojas, kuriam liepta Snieguolę nužudyti. Tačiau jis išgelbėja jai gyvybę. Kas kitas, jei ne tėvą atstojantis žmogus, galėtų atrodyti pritariąs pamotės vyravimui ir vis dėlto dėl vaiko išdrįstų prieštarauti karalienės valiai? Kaip tik tokį edipinė mergaitė ir paauglė nori tikėti esant tėvą: net jei tėvas daro tai, ką liepia motina, turėdamas laisvę jis palaikytų dukters pusę ir taip elgdamasis apgautų motiną.

Kodėl pasakose vyrams gelbėtojams taip dažnai tenka medžiotojo vaidmuo? Nors tuo metu, kai žmonės kūrė pasakas, medžioklė ir galėjo būti būdingas vyrų užsiėmimas, šis paaiškinimas tikrai per paprastas. Tuo metu karalaičių buvo taip pat mažai, kaip ir mūsų dienomis, tačiau pasakose jų tikrai gausu. Bet tuo metu ir tose vietose, kur pasakos atsirado, medžioklė

buvo diduomenės privilegija, o tai geras pagrindas laikyti medžiotoją aukštos padėties figūra, tokia kaip tėvas.

Iš tikrųjų medžiotojai pasakose dažnai veikia todėl, kad jie labai tinka projekcijoms. Kiekvienas vaikas kada nors užsinori būti karalaitis ar karalaitė, o kartais pasąmonėje tiki, kad taip ir yra, tik mano esąs laikinai pažemintas aplinkybių. Karalių ir karalienių pasakose taip gausu todėl, kad šis titulas reiškia neribotą valdžią, tokią, kokią tėvai atrodo turį savo vaikų atžvilgiu. Taigi karaliaus valdžia, kaip ir medžiotojas, pasakose yra vaiko vaizduotės projekcijos.

Polinkis pripažinti, kad medžiotojas, – kitaip nei dažnai vaizduojamas bejėgis tėvas, toks kaip pasakoje „Anselis ir Grytutė“, – yra tinkamas stiprios ir globėjiškos tėviškos figūros vaizdinys, turbūt susijęs su šio veikėjo žadinamomis asociacijomis. Pasąmonėje medžiotojas laikomas globos simboliu. Čia reikia atsižvelgti į su tuo susijusią gyvūnų baimę, kuri bent kiek būdinga kiekvienam vaikui. Sapnuose ir fantazijose vaikui kelia grėsmę, jį persekioja pikti gyvūnai – jo baimės ir kaltės kūriniai. Jam atrodo, kad tik tėvas-medžiotojas gali šiuos grėsmingus gyvūnus nubaidyti taip, kad jie niekada nebesiartintų. Taigi medžiotojas pasakose yra ne gerų gyvūnų žudikas, o laukinių nuožmių žvėrių valdovas, tramdytojas ir nugalėtojas. Žiūrint į gilesnį lygmenį, jis reiškia gyvūniškų, nevisuomeniškų, smurtingų žmogaus polinkių suvaldymą. Medžiotojas suranda, aptinka ir nugali tas žmogaus savybes, kurios laikomos žemesnėmis, – nugali vilką, todėl yra itin globėjiška figūra, kuri gali mus išgelbėti ir išgelbėja nuo pavojų, kurių kelia audringos mūsų ir kitų emocijos.

„Snieguolėje“ pradėjusios lytiškai bręsti mergaitės edipiškas konfliktas ne išstumiamas, o išreiškiamas kaip konfliktas

su motina varžove. Šioje pasakoje tėvas-medžiotojas neužima tvirtos ir apibrėžtos pozicijos. Jis neatlieka nei pareigos karalienei, nei moralinės priedermės Snieguolei pasirūpinti jos saugumu. Nors jis mergaitės nenužudo iš karto, palieka ją miške, tikėdamasis, kad ją sudraskys laukiniai žvėrys. Medžiotojas stengiasi patenkinti ir motiną – tariamai įvykdo jos įsakymą, – ir mergaitę – vien dėl to, kad nenužudo. Tėvo dvilypumo pasekmės yra ilgalaikė motinos neapykanta ir pavydas, kurie „Snieguolėje“ projektuojami į piktą karalienę, todėl ši veikėja Snieguolės gyvenime pasirodo ir vėliau.

Iš neryžtingo tėvo Snieguolei tiek pat mažai naudos kaip ir Anseliui su Grytute. Tai, kad tokie personažai pasakose dažni, rodo, jog vyrai, kurių atžvilgiu vyrauja žmonos, šiame pasaulyje anaiptol ne pirmiena. Labiau su mūsų tema susiję tai, kad toks tėvas vaikui sukelia neįveikiamų sunkumų arba nepadeda jų įveikti. Tai dar vienas pavyzdys, rodantis, kad pasakose yra svarbių minčių, skirtų tėvams.

Kodėl tokiose pasakose motina vaiką visiškai atstumia, o tėvas dažnai bejėgis ir silpnas? Priežastis, dėl kurios (pa)motė vaizduojama kaip bloga, o tėvas kaip silpnas, susijusi su tuo, ko vaikas tikisi iš tėvų. Būdingoje mažosios šeimos situacijoje ginti vaiką nuo išorinio pasaulio pavojų, taip pat nuo tų pavojų, kurie kyla dėl paties vaiko nevisuomeniškų polinkių, yra tėvo pareiga. Motina turi rūpintis maitinimu ir apskritai tenkinti būtinus kūno poreikius, kad vaikas išgyventų. Todėl jei pasakose motina apvilia vaiką, kyla pavojus net jo gyvybei – taip atsitinka pasakoje „Anselis ir Grytutė“, kai motina ima primygtinai reikalauti atsikratyti vaikų. Jei tėvas iš silpnumo aplaidžiai atlieka pareigas, pačiai vaiko gyvybei toks tiesioginis pavojus nekyla, nors netekęs tėvo globos jis turi kaip galė-

damas verstis pats. Taigi medžiotojo palikta Snieguolė miške turi pasirūpinti savimi.

Vaikas gali integruoti edipiškus prieštaravimus tik tada, kai abu tėvai juo meiliai rūpinasi ir atsakingai elgiasi. Neturėdamas vieno iš gimdytojų ar net jų abiejų, jis niekaip negalės su jais tapatintis. Jei mergaitė negali naudingai susitapatinti su motina, ji įstringa edipiškuose konfliktuose, be to, prasideda regresija – kaip visada, kai vaikas nepereina į kitą, aukštesnį, raidos tarpsnį, kuriam pagal įvykių laiko seką yra pasirengęs.

Karalienė, dėl fiksacijos neatsikračiusi pirminio narcisizmo ir įstrigusi oralinėje stadijoje, kuriai būdingas potraukis suimti daiktus į save, yra žmogus, negalintis su niekuo pajusti bendrystės. Taip pat niekas negali tapatintis su ja. Karalienė įsako medžiotojui ne tik nužudyti Snieguolę, bet ir kaip įrodymą parnešti jos plaučius ir kepenis. Medžiotojui parnešus gyvūno kepenis kaip patvirtinimą, kad karalienės įsakymas įvykdytas, „virėjas turėjo juos pasūdytam vandeny išvirti, ir paskui toji piktaširdė viską surijo, manydama, kad valgo Snieguolės plaučius ir kepenis“*. Pirmykščio mąstymo ir papročių požiūriu valgytojas įgauna to, ką suvalgo, galias ar savybes. Snieguolei grožio pavydinti karalienė norėjo perimti jos žavesį, kurį simbolizuoja vidaus organai.

Tai ne pirmas pasakojimas apie tai, kaip motina pavydi dukteriai bundančio lytiškumo, be to, ne taip jau retai duktė mintyse kaltina motiną dėl tokio pavydo. Atrodo, stebuklingas veidrodėlis kalba dukters, o ne motinos balsu. Maža mergaitė mano, kad jos motina yra gražiausia pasaulyje, todėl iš pradžių veidrodėlis karalienei taip ir sako. Tačiau vyresnė mer-

* Ten pat, p. 64.

gaitė mano esanti daug gražesnė už motiną, todėl jis karalienei vėliau sako, kad mergaitė gražesnė. Žvelgdama į veidrodį, motina gali sunerimti; ji lygina save su dukterimi ir galvoja sau: „Mano duktė gražesnė už mane." Tačiau veidrodėlis sako: „Šimtąkart gražesnė už tave Snieguolė."* Jo žodžiai daug panašesni į paauglės hiperbolę, kurios ji griebiasi savo pranašumui padidinti ir vidiniam abejonės balsui nutildyti.

Lytiškai bręstantis vaikas dėl noro būti daug geresnis už tos pačios lyties gimdytoją jaučiasi dviprasmiškai, nes bijo, kad jei taip iš tikrųjų būtų, gimdytojas, vis dėlto turėdamas daug daugiau galios, baisiai atkeršytų. Būtent vaikas, o ne jį pražudyti norintis gimdytojas bijo pražūti dėl savo įsivaizduojamo ar tikro pranašumo. Tėvas ar motina gali kęsti pavydo kančias, jei jiems savo ruožtu nepavyko labai aiškiai susitapatinti su vaiku, nes tik tapatindamiesi jie gali netiesiogiai patirti pasitenkinimą vaiko laimėjimais. Sėkmingai susitapatinti su tos pačios lyties gimdytoju vaikas gali tik tada, kai jis ar ji stipriai tapatinasi su vaiku.

Kai pradėjusio lytiškai bręsti vaiko sieloje atsinaujina edipiški konfliktai, gyvenimas su šeima jam ima atrodyti nepakeliamas, nes jo jausmai itin dviprasmiai. Norėdamas išvengti šios dvasinės sumaišties, jis ima svajoti, kad yra kitų, geresnių tėvų vaikas ir su jais tokių psichologinių sunkumų jam visai nekiltų. Kai kurie vaikai ne tik šitaip fantazuoja, bet ir žengia kitą žingsnį – iš tikrųjų pabėga ieškodami tokių idealių namų. Tačiau pasakos netiesiogiai moko vaiką, kad tokie namai egzistuoja tik vaizduotės šalyje, o juos suradus dažnai pasirodo, kad jie anaiptol nesuteikia pasitenkinimo. Tai tinka ir Anseliui

---

* Ten pat, p. 66.

su Grytute, taip pat Snieguolei. Nors palikusi namus Snieguolė kituose namuose nepatiria tokių baisių dalykų kaip Anselis su Grytute, vis dėlto reikalai klostosi ne itin gerai. Nykštukai nesugeba jos apsaugoti, o motina jos atžvilgiu ir toliau turi galios, kurios Snieguolė jai negali nesuteikti. Tai vaizduojama simboliškai: Snieguolė įleidžia (vienaip ar kitaip persirengusią) karalienę į trobelę, nors nykštukai įspėja ją saugotis, kad karalienė neapgautų, ir nieko neįsileisti.

Pabėgimas iš namų negali išlaisvinti vaiko nuo tėvų įtakos ir nuslopinti jiems jaučiamų jausmų – nors pabėgti ir atrodytų lengviausia išeitis. Tapti nepriklausomam galima tik įveikus vidinius konfliktus, kuriuos vaikai paprastai bando projektuoti į tėvus. Iš pradžių visi vaikai nori išvengti sunkios užduoties siekti integracijos, o jos siekiant, kaip rodo ir Snieguolės istorija, kyla daug ir didelių pavojų. Kurį laiką atrodo, kad šios užduoties įmanoma išvengti. Snieguolė kiek pagyvena ramiai, ir, nykštukams rodant kelią, iš vaiko, nepajėgiančio susitvarkyti su pasaulio keblumais, užauga mergaitė, mokanti gerai atlikti savo darbą ir dirbdama patirti pasitenkinimą. Nykštukai reikalauja darbo kaip atlygio už gyvenimą pas juos: jei „sutinki mūsų namuose tvarkytis, valgyti virti, kloti lovas, žlugtą skalbti, siūti ir megzti, ir jei viską švariai ir tvarkingai darysi“*, gali likti pas mus ir tau nieko netrūks. Snieguolė tampa gera namų šeimininke, kaip ir daugelis mergaičių, kurios motinai išvykus gerai rūpinasi tėvu, namais ir net broliais bei seserimis.

Net prieš susitikdama nykštukus Snieguolė parodo galinti suvaldyti oralinius potraukius, nors jie stiprūs. Kad ir labai alkana ji ateina į nykštukų trobelę, tesuvalgo po truputį iš visų

* Ten pat.

septynių lėkštelių ir tenugeria po lašą iš visų septynių taurelių, nenorėdama nuskriausti nė vieno nykštuko. (Kaip ji skiriasi nuo Anselio su Grytute, oralinės fiksacijos ištiktų vaikų, nepagarbiai ir godžiai graužiančių meduolių trobelę!)

Numalšinusi alkį, Snieguolė išmėgina visas septynias lovas, tačiau viena jai pasirodo per ilga, kita per trumpa, ir galiausiai ji užminga septintojoje. Snieguolė žino, kad visos jos priklauso kažkam kitam ir kad visų lovų savininkai norės miegoti savosiose lovose, net jei kurioje nors gulėtų ji. Tai, kad Snieguolė išbando visas lovas, rodo, kad ji neaiškiai nutuokia apie šį pavojų ir mėgina įsitaisyti toje lovoje, kur jis nekiltų. Dėl to ji nesuklysta. Parėjusius namo nykštukus labai sužavėjo jos grožis, o septintasis nykštukas, kurio lovoje ji miegojo, nereiškė į tą lovą teisių ir „permiegojo pas savo draugus, pas kiekvieną po valandą, – taip ir praėjo naktis“*.

Turint omenyje paplitusį požiūrį, kad Snieguolė nekalta, mintis, jog ji galėjo nesąmoningai rizikuoti atsidurti lovoje su vyru, atrodo siaubinga. Tačiau Snieguolė tris kartus leidžiasi suviliojama persirengusios karalienės, ir tai rodo, kad ją, kaip ir daugumą žmonių, – o labiausiai paauglių, – suvilioti gana nesunku. Tačiau Snieguolės nesugebėjimas atsispirti pagundai daro ją dar žmogiškesnę ir patrauklesnę, nors pasakos klausytojas to sąmoningai ir nesuvokia. Kita vertus, valgydama ir gerdama ji susivaldo, be to, nepasiduoda pagundai atsigulti miegoti į tokią lovą, kuri jai ne visai tinka, – šis elgesys rodo, kad ji taip pat iš dalies išmoko suvaldyti id impulsus ir tramdyti juos pagal superego reikalavimus. Paaiškėja, kad subrendo ir jos ego, nes dabar ji stengiasi, gerai dirba, taip pat dalijasi su kitais.

---

* Ten pat, p. 65.

Nykštukų – mažų žmogeliukų – reikšmė įvairiose pasakose turi skirtingą atspalvį.[66] Kaip ir fėjos, jie gali būti geri arba blogi; „Snieguolės“ nykštukai yra paslaugiojo tipo. Pirma, kas apie juos pasakoma, – kad jie grįžo namo iš kalnų, kur kasė rūdą. Kaip ir visi nykštukai, net ir nemielieji, jie stropūs darbininkai ir gerai išmano savo amatą. Nykštukų gyvenimo esmė yra darbas – apie laisvalaikį ir pramogas jie nieko nežino. Nors Snieguolės grožis jiems iš karto padaro įspūdį, o jos nelaimių istorija sujaudina, jie tučtuojau aiškiai pasako, kad gyvenimo su jais kaina yra sąžiningas darbas. Septyni nykštukai yra užuomina apie septynias savaitės dienas – ir tos dienos praeina dirbant. Norėdama laimingai subręsti, Snieguolė turi šį darbo pasaulį padaryti savą; jos gyvenimą su nykštukais šiuo atžvilgiu nesunku suprasti.

Reikšmės, kurias nykštukai turėjo praeityje, taip pat padeda paaiškinti šių veikėjų prasmę. Europos pasakos ir legendos dažnai buvo ikikrikščioniškų religinių temų liekanos. Šios temos tapo nepriimtinos, nes krikščionybė netoleravo pagoniškų idėjų atviru pavidalu. Tam tikra prasme tobulo Snieguolės grožio tolimos ištakos, atrodo, susijusios su saule. Jos vardas yra užuomina apie ryškios šviesos baltumą ir skaistumą. Senovės tautų požiūriu aplink Saulę sukosi septynios planetos, todėl ir nykštukų yra septyni. Nykštukai, arba gnomai, germanų tradicijoje yra žemės kasėjai, išgaunantys iš jos metalus, kurių senovėje paprastai buvo žinoma tik septyni, – dar viena priežastis, dėl kurios šių rūdakasių yra septyni. O senovės gamtos filosofijoje kiekvienas iš septynių metalų buvo susijęs su kuria nors planeta (auksas – su Saule, sidabras – su Mėnuliu ir taip toliau).

Šie reikšmės atspalviai šiuolaikiniam vaikui nėra lengvai suvokiami. Tačiau nykštukai sužadina kitas nesąmoningas

asociacijas. Nykštukių nebūna. Visos fėjos yra moteriškosios lyties, jų vyriškieji atitikmenys yra burtininkai (*wizards*); egzistuoja ne tik kerėtojai (*sorcerers*), bet ir kerėtojos, arba raganos. Taigi nykštukai aiškiai yra vyriškosios lyties, tačiau jų raida sustojusi. Šie „žmogeliukai" fiziškai yra neūžaugos ir užsiima kalnakasyba – sumaniai įsigauna į tamsias olas. Visa tai suteikia jiems falinį reikšmės atspalvį. Lytiškai jie tikrai nėra vyrai: jų gyvensena, domėjimasis materialiomis gėrybėmis nesirūpinant meile rodo, kad jie gyvena ikiedipinėje stadijoje.*

Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti keista falinį būvį simbolizuojančią figūrą suprasti dar ir kaip simbolį, reiškiantį vaikystę iki lytinės brandos – tą laikotarpį, kai lytiškumas jokia forma dar palyginti neatsiskleidęs. Tačiau nykštukams nekyla vidinių konfliktų, jie netrokšta peržengti falinio būvio ribų ir užmegzti artimų santykių. Juos tenkina vienoda cikliška veikla; jų gyvenimas yra nekintamas darbų ciklas žemės gelmėse, amžinai suka ratą, kaip ir planetos judėdamos nekintamu dangaus keliu. Dėl tokio pastovumo ir nenoro, kad kas nors keistųsi, jų gyvenimas panašus į dar nepradėjusio lytiškai bręsti vaiko. Būtent dėl to nykštukai nesugeba įsijausti į tai, ką jaučia Snieguolė, ir nesupranta vidinės įtampos, dėl kurios ji neįstengia atsispirti karalienės vilionėms. Konfliktai kelia mums nepasi-

* Suteikus kiekvienam nykštukui atskirą vardą ir savitą charakterį, kaip buvo padaryta Walto Disney'aus filme, – o pasakoje jie visi vienodi, – labai trukdoma nesąmoningai suprasti, kad jie simbolizuoja nebrandžią ikiasmeninę būties formą, kurios ribas Snieguolė turi peržengti. Tokie neapgalvoti pasakų papildymai, tariamai kurstantys žmonių susidomėjimą, iš tikrųjų gali jį visai atvėsinti, nes dėl jų tampa sunkiau teisingai suprasti gilesnę pasakos prasmę. Poetas pasakos veikėjų prasmę supranta geriau nei filmininkas ir tie, kurie perpasakodami ją seka jo pavyzdžiu. Anne Sexton poetiniame „Snieguolės" variante užsimena apie nykštukų falinę prigimtį: juos įvardija kaip „nykštukus, tuos pašėlusius šuniukus"[67].

tenkinimą dabartine gyvensena, skatina ieškoti kitos išeities; jei nepatirtume konfliktų, niekada nerizikuotume siekti kitos ir, kaip tikimės, aukštesnės būties formos.

Su nykštukais ramiai nugyventas Snieguolės gyvenimo laikotarpis, kol karalienė dar nėra pradėjusi jos vėl trikdyti, suteikia mergaitei jėgų žengti į paauglystę. Taigi jai vėl prasideda sunkmetis. Dabar ji nebe vaikas, turintis pasyviai kęsti Motinos skriaudas, o asmenybė, turinti dalyvauti savo gyvenimo įvykiuose ir prisiimti dėl jų atsakomybę.

Snieguolės ir karalienės santykiai simbolizuoja tam tikrus didelius sunkumus, kurių gali kilti tarp motinos ir dukters. Be to, šiose dviejose skirtingose veikėjose įkūnijami vienoje asmenybėje nesuderinami polinkiai. Dažnai šie vidiniai prieštaravimai prasideda nuo vaiko santykių su tėvais. Taigi tai, kad pasakoje viena iš vidinio konflikto šalių įkūnyta motinos figūroje, rodo ir istorinę tiesą: konfliktas prasidėjo nuo čia. Tai galima suprasti iš įvykių, nutikusių Snieguolei tada, kai jos ramus ir vienodas gyvenimas su nykštukais baigėsi.

Snieguolė, vos nepražuvusi per lytinės brandos laikotarpio ankstyvą konfliktą ir varžymąsi su pamote, bando pabėgti grįždama atgal į latentinę stadiją, kurioje nekyla konfliktų ir nesireiškia lytiniai potraukiai, todėl galima išvengti paaugliškos sumaišties. Tačiau laikas nestovi vietoje, žmogus vystosi ir sėkmingai išvengti paauglystės rūpesčių grįžus į latentinės stadijos būvį neįmanoma. Kai Snieguolė tampa paaugle, ji pajunta lytinius troškimus, kurie latentinėje stadijoje buvo išstumti ir nepasireiškė. Tokiomis aplinkybėmis veiksmo vietoje vėl pasirodo pamotė, reiškianti sąmonės neigiamus Snieguolės vidinio konflikto elementus, ir sudrumsčia mergaitei ramybę.

Tai, kad Snieguolė taip lengvai ne kartą leidžiasi pamotės suviliojama, nors nykštukai ją ir įspėja, rodo, kaip tiksliai pamotės vilionės atitinka Snieguolės troškimus. Nykštukų perspėjimas nieko neįsileisti į trobelę – ar, simboliškai, Snieguolės dvasinį gyvenimą – nepadeda. (Nykštukams bepigu duoti jai pamokymų dėl paauglystės pavojų, nes, dėl fiksacijos likę falinėje raidos stadijoje, jie patys jų nepatiria.) Paauglystės konfliktams būdingų pakilimų ir nuosmukių simbolis yra Snieguolės du kartus patirtos vilionės, pavojai ir išgelbėjimas grįžtant į ankstesnį latentinės stadijos būvį. Su paauglystės sunkumais susidūrusios Snieguolės bandymai grįžti į nebrandų būvį galiausiai baigiasi, kai ji patiria viliones trečią kartą.

Nors pasakoje neminima, kiek laiko Snieguolė gyveno su nykštukais, kol jos gyvenime vėl atsirado pamotė, įsileisti prekeive persirengusią karalienę į nykštukų būstą mergaitę paskatina parduodamų juostų grožis. Tai aiškiai parodo, kad dabar Snieguolė jau yra tikra paauglė ir pagal senovės laikų madą jai reikia juostų, jos ją domina. Pamotė sujuosia Snieguolę taip tvirtai, kad mergaitė parkrinta kaip negyva.*

Reikia pastebėti, kad jei karalienė būtų siekusi Snieguolę nužudyti, ji lengvai galėjo tai padaryti dabar. Tačiau jei ji siekė, kad duktė jos nepranoktų, tada užteko kurį laiką padaryti mergaitę nejudrią. Vadinasi, karalienė reiškia motiną, kuriai laikinai pavyksta išlaikyti viršenybę sustabdžius vaiko raidą. Kitu prasmės lygmeniu šį epizodą reikėtų suprasti kaip

* Jei laiko ir vietos mada diktuodavo kitką, pasakoje Snieguolė būdavo suviliojama ne juostomis, o kitokiais drabužiais: kai kuriuose variantuose tai yra marškiniai ar apsiaustas, kuriuo karalienė susiaučia Snieguolę taip tvirtai, kad mergaitė susmunka.

ženklą, kad Snieguolė patiria konfliktų dėl paaugliško troškimo gražiai susijuosti liemenį, nes toks liemuo suteikia jai seksualinio patrauklumo. Susmukimas be sąmonės simbolizuoja, kad ją sugniuždė lytinių troškimų ir dėl jų jaučiamo nerimo konfliktas. Leistis būti sujuostai Snieguolę suvilioja jos pačios tuštybė, taigi ji ir pasipūtėlė pamotė turi daug bendra. Susidaro įspūdis, kad Snieguolę žlugdo paauglystės konfliktai ir troškimai. Tačiau pasaka nėra tokia kvaila, kad tai leistų, ir tęsia vaikui skirtą svarbesnę pamoką: nepatyrusi ir neįveikusi tų raidos pavojų. Snieguolė niekada nebūtų susiėjusi su karalaičiu.

Grįžę iš darbo, gerieji nykštukai randa Snieguolę be sąmonės ir atriša juostą. Ji atsigauna; tada laikinai pasitraukia į latentinės stadijos būvį. Nykštukai ją vėl, tik šįkart rimčiau, įspėja dėl piktosios karalienės apgaulių – tai yra dėl lytinio gyvenimo pagundų. Tačiau Snieguolės troškimai per stiprūs. Kai karalienė, persirengusi sena moteriške, pasisiūlo sušukuoti plaukus, – „Dabar aš tave dailiai sušukuosiu“*, – Snieguolė vėl pasiduoda vilionei ir leidžiasi karalienės šukuojama. Sąmoningus Snieguolės norus įveikia troškimas turėti gražią šukuoseną ir nesąmoningas noras įgauti seksualinio patrauklumo. Ir vėl šis noras ankstyvame, nebrandžiame paauglystės tarpsnyje esančią Snieguolę paveikia kaip „nuodai“ – ji vėl praranda sąmonę. Nykštukai ją vėl išgelbsti. Snieguolė pasiduoda vilionėms trečią kartą ir atsikanda iš valstiete persirengusios karalienės gauto lemtingojo obuolio. Tada nykštukai Snieguolei padėti nebegali, nes regresija iš paauglystės į latentinės stadijos būvį jai – nebe išeitis.

---

* Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 2, p. 69.

Daugelyje mitų ir pasakų obuolys reiškia meilę ir lytinius santykius – tiek gerąjį, tiek pavojingąjį jų aspektą. Meilės deivei Afroditei duotas obuolys, parodęs, kad ji gražesnė už skaisčias deives, paskatino Trojos karą. Biblijoje obuoliu vyras buvo suviliotas išsižadėti nekaltybės dėl pažinimo ir lytiškumo. Nors vyriškumas, kurį simbolizuoja žaltys, sugundė Ievą, net žaltys negalėjo to padaryti vičvienas – jam reikėjo obuolio, kuris religinėje ikonografijoje simbolizuoja ir motinos krūtį. Mus visus iš pradžių traukė prie motinos krūties, troškome užmegzti su motina ryšį, ir tas ryšys mums teikė pasitenkinimą. „Snieguolėje“ motina ir duktė dalijasi obuoliu. Šioje pasakoje obuolio simbolizuojami dalykai yra bendri motinai ir dukteriai ir įsišakniję giliau nei pavydas, kurį jos jaučia viena kitai. Tai – jų brandūs lytiniai troškimai.

Siekdama įveikti Snieguolei kilusį įtarumą, karalienė perpjauna obuolį pusiau, pati suvalgo baltą pusę, o Snieguolė iš jos paima raudoną, „užnuodytą“. Šioje pasakoje ne kartą minima dvilypė Snieguolės prigimtis: mergaitė balta kaip sniegas ir raudona kaip kraujas – tai yra jos esybė turi ir aseksualų, ir erotinį aspektus. Snieguolei suvalgius raudoną (erotiškąją) obuolio pusę, ateina galas jos „nekaltybei“. Nykštukai, padėję mergaitei tada, kai ji buvo latentinės stadijos, nebegali jos atgaivinti; Snieguolė apsisprendė, jos apsisprendimas buvo būtinas, tačiau ir lemtingas. Obuolio raudonumas sužadina lytines asociacijas: pavyzdžiui, jis siejasi su trimis kraujo lašais, kuriems nulašėjus Snieguolė gimė, taip pat su mėnesinėmis – įvykiu, žyminčiu lytinės brandos pradžią.

Atsikandusi raudonosios obuolio pusės, Snieguolė, kaip vaikas, miršta ir yra palaidojama permatomame stikliniame karste. Karste ji ilgai ilsisi. Ją lanko ne tik nykštukai, bet ir trys

paukščiai: iš pradžių pelėda, paskui varnas, o galiausiai balandis. Pelėda simbolizuoja išmintį; varnas – kaip germanų dievo Vodano varnas – turbūt brandų sąmoningumą; o balandis tradiciškai reiškia meilę. Šie paukščiai yra užuomina, kad į mirtį panašus Snieguolės miegas karste yra inkubacinis laikotarpis – paskutinis etapas jai rengiantis subręsti.*

Snieguolės istorija moko, jog vien dėl to, kad subrendo fiziškai, vaikas anaiptol dar nėra dvasiškai ir emociškai pasirengęs suaugusio žmogaus gyvenimui, kurio ženklas yra vedybos. Reikia gana ilgo vystymosi ir gana daug laiko, kol susiformuoja nauja, brandesnė asmenybė, o senieji prieštaravimai integruojami. Tik tada žmogus yra pasirengęs turėti kitos lyties partnerį, užmegzti su juo artimus santykius ir tapti brandžiu suaugusiuoju. Snieguolės partneris yra karalaitis, kuris ją išsigabena karste. Šis įvykis lemia, kad ji atkosėja ar išspjauna nuodingą obuolį ir atgyja, o tada jau yra pasirengusi tuoktis. Jos tragedija prasidėjo nuo oralinių troškimų suimti daiktus į save: karalienė norėjo suvalgyti Snieguolės vidaus organus. Tai, kad mergaitė išspjovė dusinantį obuolį, – blogą daiktą, kurį ji buvo suėmusi į save, – rodo, jog ji galutinai išsilaisvino nuo primityvių oralinių potraukių, simbolizuojančių visas jos nebrandžias fiksacijas.

---

* Šis neveiklumo laikotarpis gali papildomai paaiškinti Snieguolės vardą, kuris pabrėžia tik vieną iš jos grožį lemiančių trijų spalvų. Balta dažnai simbolizuoja skaistumą, nekaltybę, dvasingumą. Bet pabrėžiant sąsają su sniegu simboliškai užsimenama ir apie neveiklumą. Sniegui padengus žemę, visi gyvybiniai procesai, atrodytų, sustoja, kaip ir Snieguolės gyvenimas tuo metu, kai ji guli karste, regis, sustojo. Taigi atsikąsti raudono obuolio buvo per anksti – ji persistengė. Pasaka įspėja, kad iš pernelyg ankstyvos seksualinės patirties neišeina nieko gero. Bet paskui prasideda ilgalaikis neveiklumo laikotarpis, ir mergaitė gali visiškai atsigauti po pirmalaikės ir dėl to žalingos seksualinės patirties.

Kaip ir Snieguolė, kiekvienas vaikas vystydamasis turi pakartoti tikrą ar įsivaizduojamą žmonijos istoriją. Visi galiausiai būname išvaromi iš pirminio kūdikystės rojaus, kuriame atrodė, kad visi mūsų norai tenkinami mums nededant jokių pastangų. Kai sužinome apie gėrį ir blogį, – įgyjame pažinimą, – mūsų asmenybė tarsi padalijama pusiau: į raudoną nežabotų emocijų chaosą – id; ir baltą mūsų sąžinės tyrumą – superego. Vystydamiesi blaškomės: tai mus įveikia id sumaištis, tai pasiduodame superego griežtumui (tai rodo juostos, tvirtai suveržiančios liemenį, pajudėti neleidžiantis karstas). Suaugusiuoju galima tapti tik išsprendus šiuos vidinius prieštaravimus ir atgaivinus brandų ego – kai raudona su balta gali darniai gyvuoti kartu.

Bet pradėti „laimingą“ gyvenimą galima tik tada, kai suvaldome blogus ir destruktyvius savo asmenybės aspektus. Pasakoje „Anselis ir Grytutė“ baudžiant už kanibališkus troškimus ragana sudeginama krosnyje. „Snieguolėje“ pavydi pasipūtėlė kenkėja karalienė priverčiama apsiauti iki raudonumo įkaitintus batus ir šokti, kol krinta negyva. Nevaržomas seksualinis pavydas, skatinantis pražudyti kitus, susinaikina pats – tai simbolizuoja ne tik iki raudonumo įkaitinti batai, bet ir mirtis šokant jais apsiavus. Pasaka simboliškai byloja, kad nežabotas aistras reikia suvaldyti, kitaip jos pražudys. Laimę pasaulyje galima sukurti tik pavydžiai karalienei mirus (visai numalšinus išorinę ir vidinę sumaištį).

Daugelis pasakų veikėjų lemiamame raidos etape kietai užminga arba atgimsta. Pabudimas ar atgimimas visada simbolizuoja aukštesnę brandos ir supratimo pakopą. Tai vienas iš būdų, kuriais pasakos žadina norą gyvenime siekti aukštesnės prasmės: didesnio sąmoningumo, geresnio savęs pažinimo ir

daugiau brandos. Ilgas neveiklumo laikotarpis prieš prabudimą priverčia klausytoją suvokti, – sąmoningai to neišreiškiant žodžiais, – kad abiejų lyčių atstovai taip atgimti gali tik patyrę ramybės ir susitelkimo laikotarpį.

Permainos reiškia, kad reikia atsisakyti kai ko, ką turėjai anksčiau, pavyzdžiui, Snieguolė turi atsisakyti gyvenimo, kurį gyveno, kol karalienė pradėjo jai pavydėti, ir lengvo gyvenimo su nykštukais. Tai sunkūs ir skausmingi raidos žingsniai, kurių negalima išvengti. Be to, tokios pasakos klausytoją įtikina, kad nereikia bijoti atsisakyti vaiko padėties, kurioje jis yra priklausomas nuo kitų, nes ištvėręs pavojingus pereinamojo laikotarpio išbandymus jis pasieks aukštesnę ir geresnę pakopą, o tada pradės turiningesnį ir laimingesnį gyvenimą. Nenorintys rizikuoti patirti tokių permainų, pavyzdžiui, du vyresnieji broliai pasakoje „Trys plunksnelės“, niekada negauna karalystės. Tie, kurie įstrigo ikiedipiniame raidos tarpsnyje, pavyzdžiui, nykštukai, niekada nepažins meilės ir santuokos laimės. O tie tėvai, kurie kaip karalienė išveikia tėvišką ar motinišką edipišką pavydą, vos nepražudo vaiko ir tikrai pražūva patys.

„AUKSAKASĖ IR TRYS LOKIAI“

Šioje pasakoje trūksta kai kurių svarbiausių tikroms pasakoms būdingų bruožų: pabaigoje nėra nei atsinaujinimo, nei paguodos, be to, neišsprendžiamas konfliktas, taigi nėra laimingos pabaigos. Tačiau tai labai prasminga pasaka, nes joje simboliškai kalbama apie kai kuriuos svarbiausius vaiko raidos sunku-

mus: apie bandymą suktis iš keblios edipiškos situacijos, tapatybės paieškas bei brolių ar seserų konkurenciją.

Dabartiniu pavidalu ši pasaka atsirado neseniai, nors ji kilo iš labai senos pasakos. Trumpa šiuolaikinė jos kitimo istorija yra pavyzdys, rodantis, kaip laikui bėgant tobulinama pamokoma istorija gali įgauti pasakos bruožų, vis plačiau plisti ir darytis prasmingesnė. Šio kūrinio istorija rodo: net jei pasaka išspausdinama, tai netrukdo vėlesniuose leidimuose ją pakeisti. Tačiau jei pasaka taip keičiama, jos pokyčiai – kitaip nei tais laikais, kai pasakos būdavo perduodamos iš kartos į kartą tik žodžiu, – atspindi ne vien asmenines pasakininko nuostatas.

Jei rašytojas nėra savitas menininkas, perdirbdamas pasaką naujam leidimui jis dažniausiai nesivadovauja nesąmoninga pasakotojo nuojauta, be to, neturi omenyje konkretaus vaiko, kurį norėtų palinksminti ir pamokyti arba padėti spręsti neatidėliotinai spręstiną keblumą. Tokiu atveju pasakos daugiausia keičiamos remiantis tuo, ko, rašytojo nuomone, nori „eilinis" skaitytojas. Pasaka, skirta nežinomo skaitytojo troškimams tenkinti ar atsakyti į jo sąžinės priekaištus, dažnai sekama banaliai ir nuobodžiai.

Kai pasaka egzistuoja tik sakytinėje tradicijoje, pagrindinis veiksnys, lemiantis, ką pasakotojas seka ir ką iš pasakos atsimena, yra jo pasąmonė. Taip sekti pasaką skatina ne tik sąmoningi ir nesąmoningi jausmai, kuriuos ji sužadina pasakotojui, bet ir su pasakos klausančiu vaiku užmegzto emocinio ryšio pobūdis. Taip įvairiems pasakotojams vis iš naujo sekant pasaką įvairiems klausytojams per daugelį metų galiausiai susiformuoja variantas, kuris daugelio žmonių sąmonei ir pasąmonei skamba taip įtikinamai, kad toliau keisti pasaką atrodo netinkama. Tada pasaka įgauna „klasikinį" pavidalą.

Visuotinai sutariama, kad pirminis „Auksakasės“ šaltinis yra senovinė škotų pasaka apie tris lokius, pas kuriuos įsibrauna lapė.[68] Lokiai įsibrovėlę suėda – tai pamokoma istorija, įspėjanti gerbti kitų nuosavybę ir privatumą. Eleanor Muir namų darbo knygelėje, kurią 1831 m. kaip gimtadienio dovaną parašė mažam berniukui ir kuri buvo iš naujo atrasta tik 1951 m., papasakojo šios pasakos variantą, kuriame įsibrovėlė buvo pikta senė. Gali būti, kad taip ji padarė klaidingai pamaniusi, jog originalo žodis *vixen* reiškia ne lapę, o vaidingą moterį. Kad ir dėl ko ši detalė buvo pakeista – per klaidą, dėl „froidinio“ rikto ar tyčia, – ją pakeitus iš senos pamokomos istorijos pradėjo formuotis pasaka. 1894-aisiais pagarsėjo kitas turbūt gana senas šios pasakos sakytinės tradicijos variantas, kuriame įsibrovėlė vaišinasi pienu, sėdi kėdėse ir ilsisi lokių lovose. Jie šiame variante gyvena pilyje, esančioje miške. Abiejose pasakose lokiai įsibrovėlę kuo griežčiausiai baudžia: kėsinasi ją įmesti į ugnį, nuskandinti, numesti nuo bažnyčios smailės.

Nežinoma, ar Robertas Southey, pirmą kartą 1837 m. išspausdinęs pasaką knygoje „Gydytojas“ (*The Doctor*), buvo susipažinęs su kuria nors iš šių senesnių pasakų. Tačiau jis pakeitė svarbią detalę: pirmasis pavaizdavo, kaip įsibrovėlė iššoka pro langą, ir nurodė, kad tolesnis jos likimas nežinomas. Jo pasaka baigiasi taip: „Moterėlė iššoko laukan; ar ji krisdama nusisuko sprandą, ar pasprukusi į mišką paklydo, ar rado kelią iš miško, o tada ją, kaip tikrą valkatą, suėmė konsteblis, – negaliu pasakyti. Tačiau Trys Lokiai daugiau jos niekad neregėjo.“ Šis išspausdintas pasakos variantas bemat buvo palankiai įvertintas.

Toliau pasaką dar kartą pakeitė Josephas Cundallas. Kaip pats paaiškino 1849-aisiais parašytoje 1856-aisiais išleistos

knygos „Smagių knygelių lobynas mažiems vaikams" (*Treasury of Pleasure Books for Young Children*) dedikacijoje, jis pakeitė įsibrovėlę maža mergaite ir pavadino ją Sidabraplauke (1889 m. ji tapo Auksaplauke ir galiausiai 1904 m. – Auksakase). Pasaka buvo labai pamėgta tik pakeitus dar dvi svarbias detales. 1878 m. rinktinėje „Motulės Žąsies pasakos" (*Mother Goose's Fairy Tales*) Didelis Dideliausias Lokys, Vidurinis Lokys ir Mažas Mažutėlis Lokiukas tapo Tėvu Lokiu, Motina Loke ir Sūneliu Lokiuku; herojė šiame variante tiesiog dingsta pro langą – nėra nuojautos, kad jai baigsis liūdnai, ir apie tai nepasakojama.

Taip aiškiai nurodžius, kad lokiai yra šeima, pasaka nesąmoningai buvo daug aiškiau susieta su edipiškąja situacija. Nors tragedijoje pražūtingas edipiškų konfliktų pasekmes vaizduoti priimtina, pasakoje tai nedera. Skaitytojai galėjo pasaką pamėgti tik dėl to, kad baigtis buvo palikta vaizduotei. Tokia nežinomybė priimtina, nes įsibrovėlė trukdo integruotis svarbiausiai šeimos struktūrai ir taip kelia grėsmę šeimos emociniam saugumui. Pašalietė, trikdanti lokių ramybę ir besisavinanti tai, kas jiems priklauso, pakeista tokia, kuri kelia pavojų šeimos emocinei gerovei ir saugumui. Šiuo psichologiniu pagrindu galima paaiškinti, kodėl pasaka staiga buvo labai pamėgta.

Santykiniai trūkumai, kurie būdingi gana neseniai sukurtai pasakai, palyginti su senovine daugsyk perpasakota liaudies pasaka, išryškėja lyginant „Auksakasę" ir „Snieguolę", iš kurios, siekiant patobulinti pradinį „Trijų lokių" variantą, buvo nurašytos kai kurios detalės, tik pakeistos. Abiejose pasakose miške paklydusi mergaitė randa gyventojų laikinai paliktą viliojantį namelį. „Auksakasėje" neminima, kaip ir kodėl mer-

gaitė paklydo miške, kodėl jai teko ieškoti prieglobsčio ir kur jos namai. Nežinia, dėl kokių išorinių ar svarbesnių užslėptų priežasčių ji paklydo.* Taigi „Auksakasėje“ nuo pradžių keliami klausimai, bet jie lieka neatsakyti, o didžiausias pasakų privalumas yra tas, kad jos duoda atsakymus, – kad ir, žvelgiant paviršutiniškai, fantastinius, – net į tuos klausimus, kurių nesuvokiame, nes jie mums kelia nerimą tik pasąmonėje.

Nors dėl istorinių aplinkybių įsibrovėlė iš lapės virto bjauria sene, o paskui žavia mergaite, ji tebėra pašalietė ir niekada netampa savu žmogumi. Galbūt šimtmečiui baigiantis žmonės šią pasaką taip pamėgo dėl to, kad vis daugiau jų ėmė jaustis kaip pašaliečiai. Pasaka skatina mus užjausti lokius, kurių vienuma buvo sutrikdyta, taip pat užjaučiame vargšę gražuolę Auksakasę, kuri ateina iš niekur ir neturi kur eiti. Šioje pasakoje nėra piktadarių, nors Sūnelio Lokiuko valgis pagrobiamas, o jo kėdė sulaužoma. Kitaip nei nykštukų, lokių Auksakasės grožis nesužavi. Jų nesujaudina ir jos liūdna istorija, – tuo jie skiriasi nuo nykštukų, kuriuos sujaudino išgirsta Snieguolės istorija. Antra vertus, Auksakasė ir neturi istorijos, kurią galėtų papasakoti, – ji ateina taip pat paslaptingai, kaip ir pasišalina.

* Kai kuriose šiuolaikinėse cenzūruotose versijose aiškinama, jog Auksakasė pasiklydo dėl to, kad motina pasiuntė ją su užduotimi ir ji miške pametė kelią. Ši adaptacija primena pasaką apie motinos iš namų pasiųstą Raudonkepuraitę. Tačiau Raudonkepuraitė nepaklydo – ji leidosi sugundoma išklysti iš žinomo tako, taigi gana svarbus jos nuotykį lėmęs veiksnys yra jos elgesys. Anselis su Grytute ir Snieguolė paklydo ne dėl savo elgesio – tai lėmė tėvų veiksmai. Net ir mažas vaikas žino, kad miške be priežasties nepaklystama; todėl visose tikrose pasakose nurodoma, kokia buvo ta priežastis. Kaip minėta anksčiau, paklydimas miške yra senovinis simbolis, reiškiantis poreikį atrasti save. Jei viskas įvyksta grynai atsitiktinai, šią reikšmę tampa daug sunkiau įžvelgti.

„Snieguolės“ pradžioje vaizduojama motina, karštai trokštanti turėti dukterį. Tačiau ši idealizuota kūdikystės motina dingsta, o jos vietą užima pavydi pamotė, kuri ne tik išvaro Snieguolę iš namų, bet ir sukelia grėsmę mergaitės gyvybei. Vien tam, kad išgyventų, Snieguolė priversta susidurti su laukinio miško pavojais ir čia išmoksta gyventi savarankiškai. Motinos ir dukters santykius apraizgę edipiško pavydo jausmai nupiešti pakankamai aiškiai, kad vaikas galėtų intuityviai suprasti, kokie emociniai konfliktai ir kokia vidinė įtampa yra pasakos įvykių pagrindas.

„Auksakasėje“ priešpriešinama integruota šeima, kurią simbolizuoja lokiai, ir savęs ieškanti pašalietė. Laimingiems, tačiau naiviems lokiams nekyla keblumų dėl tapatybės: kiekvienas tiksliai žino, kokia jo padėtis, palyginti su kitais šeimos nariais. Šis faktas dar aiškesnis dėl to, kad jie pavadinti Tėvu, Motina ir Sūneliu. Nors kiekvienas yra asmenybė, jie veikia trise. Auksakasė siekia išsiaiškinti, kas ji, koks vaidmuo jai tinkamas. Snieguolė yra vyresnis vaikas, kuriam kilo sunkumų tam tikrame neišspręstų edipiškų konfliktų tarpsnyje: jos santykiai su motina dviprasmiai. Dar nesulaukusi paauglystės Auksakasė stengiasi susidoroti su visais edipiškosios situacijos sunkumais.

Tai vaizduojama simboliškai, pabrėžiant, koks pasakoje svarbus skaičius „trys“. Trys lokiai sudaro laimingą šeimą, kurioje viskas vyksta taip sutartinai, kad lytinių ar edipiškų keblumų jiems nekyla. Kiekvienas laimingas savo vietoje, turi po atskirą lėkštę, kėdę, lovą. O Auksakasė visiškai sutrikusi ir nežino, kuris iš trijų daiktų jai tinka. Tačiau nusakant jos veiksmus skaičius „trys“ paminimas daug anksčiau, nei ji randa tris lėkštes, lovas ir kėdes, mat norėdama patekti į lokių būstą ji atlieka

tris veiksmus. Southey'o variante senoji moteris „iš pradžių [...] pažvelgė į vidų pro langą, paskui žvilgtelėjo pro rakto skylutę ir, nieko viduje nepamačiusi, pakėlė skląstį“. Kai kuriose vėlesnėse versijose Auksakasė elgiasi taip pat, o kitose ji prieš įeidama tris kartus pabeldžia į duris.

Žvilgčiojimas pro langą ir rakto skylutę prieš pakeliant skląstį išduoda nerimastingą ir nepasotinamą smalsumą sužinoti, kas vyksta už uždarų durų. Kokiam vaikui nebūtų smalsu sužinoti, ką suaugusieji veikia už savo uždarų durų, ir nesinorėtų to išsiaiškinti? Koks vaikas nesidžiaugtų, kad tėvai laikinai išėję ir jis turi progą įkišti nosį į jų paslaptis? Kai pagrindinės pasakos veikėjos, senės, vietą užėmė Auksakasė, tapo daug lengviau susieti jos elgesį su vaiko kėsinimusi vogčiomis žvilgčiojant atskleisti suaugusiųjų gyvenimo paslaptis.

„Trys“ yra mistinis ir dažnai šventas skaičius, ir toks jis buvo daug seniau, nei atsirado krikščioniškoji Šventosios Trejybės doktrina. Pasak Biblijos, susiėjus būtent trims veikėjams – žalčiui, Ievai ir Adomui – užsimezgė lytiniai santykiai. Pasąmonėje skaičius „trys“ reiškia lytinius santykius, nes abi lytys turi po tris matomus lytinius požymius: vyras – varpą ir dvi sėklides, moteris – makštį ir dvi krūtis.

Skaičius „trys“ pasąmonėje reiškia lytinius santykius ir visai kita prasme: jis simbolizuoja edipiškąją situaciją, kurioje trys asmenys yra susiję labai stipriais ryšiais, – šie santykiai, kaip rodo „Snieguolė“ ir daug kitų pasakų, turi labai ryškų lytiškumo atspalvį.

Kiekvieno žmogaus gyvenime svarbiausi yra santykiai su motina. Labiau nei santykiai su bet kuo kitu jie lemia asmenybės raidos pradžią, nuo jų labai priklauso, koks bus mūsų požiūris į gyvenimą ir save – pavyzdžiui, ar jis bus optimistinis,

ar pesimistinis.* Tačiau kūdikiui pasirinkimo nėra: motina ir jos nuostata kūdikio atžvilgiu yra didžioji „duotybė". Žinoma, tą patį galima pasakyti apie tėvą, brolius ir seseris. (O dar – tai tinka šeimos ekonominėms ir visuomeninėms sąlygoms; tačiau jos mažam vaikui daro įtaką tik dėl to, kad veikia jo tėvus ir jų elgesį su juo.)

Vaikas pasijunta esąs asmuo, svarbus ir reikšmingas žmogiškų santykių partneris tada, kai užmezga santykius su tėvu. Asmeniu tampama tik apibrėžus save kito asmens atžvilgiu. Motina vaiko gyvenime yra pirmasis ir kurį laiką vienintelis asmuo, todėl tam tikras visai užuomazginis savęs apibrėžimas prasideda nuo to, kad vaikas apibrėžia save jos atžvilgiu. Tačiau jis yra nuo motinos labai priklausomas ir todėl, negalėdamas pasitikėti kokiu nors trečiu asmeniu, savęs apibrėžti negali. Išmokti, kad „galiu pasitikėti, galiu kliautis kokiu nors žmogumi, kuris nėra Motina", yra žingsnis nepriklausomybės link, ir tik jį žengus vaikui įmanoma patikėti, kad jis gali išsiversti nesikliaudamas *kitu*. Vaikui, užmezgusiam artimą ryšį su kitu žmogumi, gali atrodyti, kad jei jis dabar teikia pirmenybę Motinai, o ne tam žmogui, taip elgiasi dėl to, kad taip apsisprendė, – jam nebeatrodo, kad jis neturi laisvės apsispręsti kitaip.

Skaičius „trys" „Auksakasėje" svarbiausias; tai yra nuoroda į lytiškumą, tačiau ne lytinio akto požiūriu. Visai ne, – šis skaičius susijęs su kai kuo, kas turi įvykti daug anksčiau, nei yra lytiškai subręstama, būtent: reikia išsiaiškinti, kas esi biologiškai. Taip pat „trys" reiškia santykius mažojoje šeimoje ir pastangas išsi-

* Eriksonas kalba apie faktą, kad ši patirtis visą gyvenimą lemia, ar į tai, kas vyksta, žiūrėsime patikliai, ar ne. Ši pradinė nuostata negali nedaryti įtakos tų įvykių eigai, nuo jos priklauso ir tų įvykių poveikis mums.[69]

aiškinti savo padėtį joje. Taigi, „trys“ simbolizuoja tyrinėjimą, kas esi biologiškai (lytiškai) ir kas esi tavo gyvenime svarbiausių žmonių atžvilgiu. Apskritai „trys“ simbolizuoja asmeninės ir visuomeninės tapatybės paieškas. Pagal savo regimus lytinius požymius vaikas, užmezgęs santykius su tėvais, broliais ir seserimis, turi išsiaiškinti, su kuo augdamas turi tapatintis, kas tinka tapti jo gyvenimo draugu, taip pat jo lytiniu partneriu.

„Auksakasėje“ aiškiai užsimenama apie tapatybės paieškas: kalbama apie tris lėkštes, kėdes ir lovas. Aiškiausias būdas parodyti, kad reikia ko nors ieškoti, yra pavaizduoti būtinybę rasti kokį nors pamestą daiktą. Jei ieškome savęs, įtikinamiausias šių paieškų simbolis yra paklydusiojo situacija. Pasakose paklydimas miške yra simbolis, reiškiantis reikiamybę ne būti surastam, o surasti ar atrasti save.

Savęs atradimo kelionę Auksakasė pradeda nuo to, kad pabando žvilgtelėti į lokių namo vidų. Čia kyla asociacijų su vaiko troškimu išsiaiškinti seksualines paslaptis, kurias slepia suaugusieji apskritai ir konkrečiai tėvai. Toks smalsumas dažnai būna daug labiau susijęs su vaiko poreikiu pažinti savo lytiškumą, o ne noru tiksliai sužinoti, ką tėvai kartu veikia lovoje.

Patekusi į namą, Auksakasė tyrinėja trejopus daiktus, ieškodama tinkamiausių: lėkštes su koše, kėdes ir lovas. Ji išmėgina juos visada ta pačia eilės tvarka: pirma Tėvo, paskui Motinos ir galiausiai vaiko daiktą. Į tai galima pažiūrėti kaip į užuominą, kad Auksakasė tyrinėja, kuris lyties vaidmuo ir kurio šeimos nario padėtis jai geriausiai tinka: tėvo, motinos ar vaiko. Auksakasė savasties ir vaidmens šeimoje paieškas pradeda valgydama, nes kiekvieno žmogaus pirma sąmoninga patirtis yra maitinimasis, o santykiai su kitu žmogumi prasideda maždaug tada, kai Motina jį maitina. Tačiau Auksakasė išsirenka Tėvo

Lokio valgį – tai rodo, kad ji nori būti kaip jis (vyras) arba labiausiai trokšta ryšio su juo. Tą patį troškimą rodo ir tai, kad ji pirmiausia išsirenka jo kėdę ir lovą, nors potyriai paragavus jo košės ir atsisėdus į jo kėdę turėjo pamokyti, kad tai, kas priklauso jam, jai netinka. Būtų sunku dar tiksliau perteikti mergaitės edipiškus norus kitaip nei parodant, kad Auksakasė bando dalytis lova ir valgiu su tėviška figūra.

Tačiau, kaip byloja pasaka, nei noras būti vyru, nei miegas Tėvo lovoje netinka. Mat Tėvo košė „per karšta", o kėdė „per kieta". Taigi nusivylusi dėl to, kad nei vyro tapatybė, nei artimas ryšys su Tėvu jai nepasiekiami arba kelia per didelę grėsmę, – galima nusideginti, be to, ir per „kieti", kad būtų galima susidoroti", – Auksakasė, kaip ir kiekviena mergaitė, kuri patiria didelį edipišką nusivylimą tėvu, grįžta prie pradinių santykių su motina. Tačiau tai irgi pasirodo neveiksminga. Santykiai, kurie anksčiau buvo šilti, dabar atrodo per šalti, todėl neguodžia (košė per šalta). Motinos kėdė nėra per kieta sėdėti, tačiau ji atrodo per minkšta; galbūt į ją nugrimzdęs pasijunti kaip Motinos apklostytas kūdikis, o Auksakasė pagrįstai nenori prie to grįžti.

Kalbant apie lovas, Tėvo Lokio lova Auksakasei pasirodo per aukšta ties galvūgaliu, o Motinos Lokės – per aukšta ties kojūgaliu. Tai rodo, kad Auksakasė negali nei perimti jų vaidmenų, nei užmegzti su jais artimų ryšių. Tik Sūnelio Lokiuko daiktai jai „tinka kaip tik". Taigi atrodo, kad jai nelieka nieko, kaip tik vaiko vaidmuo. Tačiau ne visai: Auksakasei atsisėdus į Sūnelio Lokiuko kėdę, kuri, kaip pasakojama, „nebuvo nei per kieta, nei per minkšta ir jai kaip tik tiko, [...] kėdės sėdynė iškrito, o ji plumpt ir parpuolė ant žemės". Taigi ji aiškiai išaugo mažo vaiko kėdę. Žemė tikrai išslydo Auksakasei iš po kojų, nes jai nepavyko nei tapti Tėvu ar Motina, nei užmegzti su juo

ar ja ryšio. Tačiau Auksakasė prarado pagrindą tik tada, kai po šių nesėkmių nenoromis mėgino grįžti į infantilų, kūdikišką būvį. Jai nesibaigia laimingai: neradusi to, kas jai tiktų, ji pabunda kaip iš blogo sapno ir pasprunka.

Auksakasės istorija yra pavyzdys, iliustruojantis, koks sunkus apsisprendimas, kurį vaikas turi išmokti padaryti: ar jis turi būti kaip tėvas, ar kaip motina, ar kaip vaikas? Kai reikia nuspręsti, kas jis nori būti, kurią iš šių svarbiausių žmogaus padėčių užimti, iš tikrųjų kyla didžiulis psichologinis konfliktas. Tokį išbandymą tenka patirti kiekvienam žmogui. Tačiau nors vaikas dar nėra pasirengęs užimti Tėvo ar Motinos vietos, tiesiog susitaikyti su vaiko vieta nėra išeitis – dėl to šių trijų bandymų neužtenka. Vaikas gali vystytis tik tada, kai ne tik supranta, kad tebėra vaikas, bet ir suvokia, jog reikia tapti savimi, kažkuo kitu nei Tėvas ir Motina ir nebe tik jų vaiku.

Liaudies pasakose – kitaip nei prasimanytose, tokiose kaip „Auksakasė“, – po trijų bandymų niekas nesibaigia. „Auksakasės“ pabaigoje neparodytas tapatybės klausimo sprendimas, mergaitė neatranda savęs, netampa nauju ir nepriklausomu žmogumi. Vis dėlto tai, ką Auksakasė patyrė lokių name, bent jau išmoko ją, kad regresija į infantilumą neišsprendžia kylančių raidos sunkumų. Pasaka byloja, jog žmogaus tapimas savimi prasideda nuo to, kad jis sau išsiaiškina santykius su tėvais.

Lokiai „Auksakasėje“ nesuteikia pagalbos – atvirkščiai – jie pasibaisi ir griežtai žiūri į mažą mergaitę, norinčią įsitaisyti Tėvelio lovoje ir užimti Mamytės vietą. „Snieguolėje“ atsitinka priešingai: nykštukai, užuot kabinėjęsi prie Snieguolės dėl to, kad ji valgė iš jų septynių lėkštelių, gėrė iš septynių taurelių ir išbandė septynias loveles, susižavi mažąja heroje. Lokiai Auksakasę pasibaisėję pažadina, o nykštukai rūpinasi nesutrikdyti

Sniėguolės miego, nors jiems patiems kyla nepatogumų. Kad ir kaip juos sužavi Snieguolės grožis, jie nuo pat pradžių jai pasako, kad jei ji nori likti su jais, turi prisiminti savo pareigas: jei nori tapti asmenybe, turi elgtis brandžiai. Nykštukai Snieguolę įspėja dėl pavojų, kurių gali kilti vystantis, tačiau net kai ji pasielgia kitaip, nei jie patarė, ne kartą jai padeda bėdoje.

Lokiai Auksakasei nepadeda spręsti raidos keblumų, taigi visa, ką ji žlugus bandymui atrasti save gali padaryti – tai pabėgti, išsigandus savo drąsos. Bėgimas vengiant dėti dideles pastangas, kurių reikalauja vystymasis, vargu ar drąsina vaiką imtis sunkios užduoties vieną po kito spręsti keblumus, kurių kyla vystantis. Be to, pasaka apie Auksakasę nesibaigia būsimos laimės pažadu tiems, kurie ras išeitį iš edipiškos situacijos vaikystėje ir vėliau, paauglystėje, kai vėl susidurs su senais keblumais ir juos turės spręsti jau brandesniais būdais. Deja, šiuo atžvilgiu „Auksakasė" nebaigta, nes tik didelės viltys dėl ateities suteikia vaikui drąsos, kurios turėdamas jis gali toliau stengtis, kol tampa savimi.

Nors „Auksakasė", palyginti su kitomis liaudies pasakomis, turi trūkumų, ji turi ir nemažų privalumų, kitaip nebūtų buvusi taip pamėgta. Šioje pasakoje kalbama apie keblumus, kurių kyla įgaunant seksualinę tapatybę, taip pat dėl edipiškų troškimų ir pastangų gauti visą iš pradžių vieno, paskui kito gimdytojo meilę.

„Auksakasė" yra nevienareikšmė pasaka, todėl daug kas priklauso nuo to, kaip ji sekama. Tėvai, kuriuos dėl savų priežasčių džiugina mintis atgrasinti vaikus nuo suaugusiųjų paslapčių šniukštinėjimo, seks ją pabrėždami kitką nei tėvai, kurie įsijaučia į vaiko troškimą taip elgtis. Kai kurie užjaus Auksakasę dėl sunkumų, kylančių, kai reikia susitaikyti su tuo,

kad yra mergaitė, o kiti – ne. Kai kurie labiau užjaus Auksakasę dėl nuovyliaus, kurį ji patiria turėdama susitaikyti su tuo, kad tebėra vaikas, tačiau kartu privalėdama išaugti vaikiškumą, nors jo išaugti gal ir nenori.

Dėl nevienareikšmiškumo ši pasaka gali būti sekama pabrėžiant brolių ir seserų konkurenciją – kitą pagrindinį jos motyvą. Čia daug kas priklauso nuo to, kaip, pavyzdžiui, sekamas epizodas apie sulūžusią kėdę. Jį galima sekti užjaučiant Auksakasę dėl sukrėtimo, patirto, kai kėdė, kuri jai atrodė tokia gera, staiga sulūžta; arba priešingai – su piktdžiuga dėl to, kad ji skaudžiai užsigavo sėdynę, arba dėl to, kad sulaužė Sūnelio Lokiuko kėdę.

Sekant šią pasaką iš Sūnelio Lokiuko požiūrio taško, Auksakasė yra įsibrovėlė, staiga ateinanti iš niekur, kaip atėjo kitas jaunesnis brolis ar sesuo, ir užgrobianti ar mėginanti užgrobti vietą šeimoje, kurioje Sūneliui Lokiukui nieko netrūko ir be jos. Ši bjauri įsibrovėlė atima iš jo valgį, sugadina jo kėdę, net nori išvaryti jį iš lovos – ir, pratęsiant mintį, užimti jo vietą tėvų širdyje. Todėl suprantama, kad ne tėvų, o Sūnelio Lokiuko balselis buvo „toks šaižus, spigus, kad ją bemat pažadino. Ji pašoko [...] ir nulėkė prie lango.“ Būtent Sūnelis Lokiukas – vaikas – nori atsikratyti atėjūnės, nori, kad ji grįžtų, iš kur atėjusi, o jis jos daugiau „niekad neregėtų“. Taip pasakoje suteikiamas vaizdingas pavidalas vaiko baimei ir norams, susijusiems su įsivaizduojamu ar tikru nauju šeimos nariu.

Jei žiūrint iš Auksakasės požiūrio taško Sūnelis Lokiukas yra broliukas, galime užjausti jį dėl to, kad ji nori atimti jo valgį, sugadinti jo žaislą (kėdę) ir užimti jo lovą taip, kad jam šeimoje visai nebeliktų vietos. Taip interpretuojant, pasaka vėl virsta pamokoma istorija, dabar jau įspėjančia brolius ir

seseris nepasiduoti konkurencijos jausmams taip, kad imtum naikinti tai, kas priklauso broliui ar seseriai. Nuo to, kuris taip elgsis, kiti gali nusigręžti, ir jis neturės kur pasidėti.

„Auksakasę" labai mėgsta ir suaugusieji, ir vaikai – iš dalies dėl daugiaprasmiškumo, daugelio prasmės lygmenų. Mažas vaikas gali labiausiai reaguoti į brolių ir seserų konkurencijos motyvą, džiaugdamasis, kad Auksakasė turi grįžti, iš kur atėjusi, kaip labai dažnas vaikas nori, kad naujagimis taip ir padarytų. Vyresnį vaiką žavi, kaip Auksakasė išbando suaugusiųjų vaidmenis. Vaikams patinka, kad ji žvilgčioja ir įžengia vidun; kai kurie suaugusieji galbūt norėtų priminti vaikams, kad Auksakasė už tai išvaroma.

Pasaka ypač aktuali dėl to, kad vaizduoja pašalietę Auksakasę tokią patrauklią. Kai kam atrodo, kad ši detalė suteikia pasakai žavesio, o kitų požiūriu ji žavinga dėl saviškių – lokių – pergalės. Taigi, kad ir kaip klausytojas jaustųsi – kaip pašalietis ar kaip saviškis, – pasaka vis tiek gali atrodyti vienodai žavinga. Ilgainiui pasikeitė jos pavadinimas, ir tai parodo, kaip pasaka, ginanti saviškių – lokių – nuosavybę ir psichologines teises, laikui bėgant virto pasaka, kurioje daugiausia dėmesio skiriama pašalietei. Seniau ji vadinosi „Trys lokiai", o dabar labiausiai žinoma kaip „Auksakasė". Be to, pasakos nevienareikšmiškumas, labai atitinkantis epochos nuotaikas, gali būti dar vienas paaiškinimas, kodėl ji taip mėgstama, o aiškūs tradicinėje pasakoje siūlomi atsakymai, atrodo, liudija apie laimingesnį laikotarpį, kai buvo tikima, kad į kylančius klausimus galima atsakyti konkrečiai.

Šiuo požiūriu dar svarbesnis kitas pasakos bruožas, dėl kurio ji labiausiai žavi, nors kartu tai ir didžiausias jos trūkumas. Ne tik naujaisiais laikais, bet ir visada patekus į keblią padėtį, kuri atrodo per sunki ir neturinti išeities, bėgti nuo keblumų –

pasąmonė juos neigia arba išstumia – atrodo lengviausia išeitis. Kitos išeities „Auksakasėje“ nepasiūloma. Regis, lokių nejaudina tai, jog ji pasirodė jų gyvenime ir staiga dingo. Jie elgiasi taip, tarsi šis nutikimas neturėtų jokių pasekmių; jai iššokus pro langą, visi keblumai išsprendžiami. Kalbant apie Auksakasę, jos pabėgimas skatina manyti, jog patekus į keblią edipišką situaciją ar kilus brolių ir seserų konkurencijai išeities ieškoti nebūtina. Kitaip nei tradicinėse pasakose, kyla įspūdis, kad Auksakasės patirtis lokių name jos gyvenimą tepakeitė taip pat mažai, kaip ir lokių šeimos. Apie jos tolesnį gyvenimą nieko nepasakojama. Nors Auksakasė rimtai ėmėsi aiškintis, kokia vieta jai tinka, – ir, netiesiogiai, kas ji yra, – pasakoje neminima, kad tai būtų padėję jai pasiekti aukštesnę asmenybės pakopą.

Tėvai norėtų, kad dukterys visada liktų jų mažos mergaitės, o vaikai norėtų tikėti, kad yra įmanoma išvengti būtinybės dėti pastangas, kurių reikalauja vystymasis. Todėl apie „Auksakasę“ daug negalvojus sakoma: „Kokia miela pasaka.“ Tačiau kaip tik dėl to ši pasaka nepadeda vaikui emociškai bręsti.

„MIEGANČIOJI GRAŽUOLĖ“

Paauglystė yra didelių ir sparčių permainų laikotarpis, kuriam būdingi visiško pasyvumo ir apatijos laikotarpiai, pasireiškiantys pramaišiui su karštligišku veiklumu ir net pavojingu elgesiu siekiant „pasirodyti“ ar išlieti vidinę įtampą. Toks paauglio blaškymasis perteikiamas kai kuriose pasakose: personažas vaikosi nuotykių, paskui kokiais nors burtais staiga pa-

verčiamas akmeniu. Dažniau pasitaiko pasakų, kur šie dalykai įvyksta priešinga eilės tvarka, ir tai psichologiškai teisingiau: Kvailutis „Trijose plunksnelėse" nepradeda veikti, nors jau seniai yra paauglys; pasakos „Trys kalbos" veikėjas, tėvo spaudžiamas keliauti į užsienį ir lavintis, trejus metus praleidžia pasyviai mokydamasis, o tik tada prasideda jo nuotykiai.

Daugelyje pasakų pabrėžiami žygdarbiai, kuriuos herojai privalo atlikti norėdami tapti savimi, o „Miegančiojoje gražuolėje" – ilgalaikis ramus susitelkimas į save, kuris taip pat reikalingas. Kelis mėnesius prieš pirmąsias mėnesines, o dažnai ir kurį laiką po to, mergaitės yra pasyvios, atrodo mieguistos, užsisklendžia. Nors berniukai nepatiria artėjančią lytinę brandą pranašaujančios būsenos, kuri būtų tokia pat pastebima, daugelis iš jų lytinio brendimo metu patiria abejingumo ir atsigręžimo į save laikotarpį, prilygstantį tam, ką patiria mergaitės. Taigi suprantama, kad pasaką, kurioje prasidėjus lytinės brandos laikotarpiui ilgam užmingama, ilgą laiką labai mėgo ir mergaitės, ir berniukai.

Vykstant didžiosioms gyvenimo permainoms, kaip kad paauglystėje, geroms raidos galimybėms susidaryti reikia ir aktyvių, ir ramių laikotarpių. Žmogus atsigręžia į save tada, kai jo vidiniai vyksmai tokie svarbūs, kad jis neturi jėgų kreipti pastangas į išorę, o išoriškai tai atrodo kaip pasyvumas (ar dalies gyvenimo pramiegojimas). Tos pasakos, kurių, kaip „Miegančiosios gražuolės", svarbiausia tema yra pasyvumo laikotarpis, leidžia neseniai sulaukusiam paauglystės vaikui neveikliu laikotarpiu nesijaudinti: jis sužino, kad gyvenimas nestovi vietoje. Laiminga pabaiga patikina vaiką, kad jis neliks visam laikui įstrigęs išorinio neveiklumo būsenoje, net jei kartais ir atrodo, kad šis ramybės laikotarpis truks šimtmetį.

Pasibaigus neveiklumo laikotarpiui, kuris paprastai ištinka lytinės brandos pradžioje, paaugliai tampa veiklūs ir atsigriebia už tą laiką, kai buvo pasyvūs; ir tikrame gyvenime, ir pasakose jie stengiasi įrodyti savo jaunatvišką vyriškumą ar moteriškumą, dažnai leisdamiesi į pavojingus nuotykius. Taip simboline pasakos kalba pasakoma, kad vienumoje sukaupę jėgų jie dabar turi tapti savimi. Iš tikrųjų šis raidos tarpsnis *yra* kupinas pavojų: paauglys turi atsisakyti vaikystės saugumo – tai simboliškai vaizduojama kaip paklydimas pavojingame miške; išmokti pripažinti savo smurtingus polinkius ir nerimą – tai simboliškai vaizduojama kaip susidūrimas su laukiniais žvėrimis ar drakonais; pažinti save – tokią reikšmę turi susitikimas su keistomis figūromis ir keista patirtis. Per šiuos įvykius paauglys praranda ankstesnį nekaltumą, kuris matyti iš to, kad jis buvo „kvailutis“, laikomas kvailu ir žemesniu, arba tik kažkieno vaikas. Akivaizdu, kad drąsiai leidusis į nuotykius kyla pavojų, pavyzdžiui, Džekas susiduria su milžinu. „Snieguolė“ ir „Miegančioji gražuolė“ drąsina vaiką nebijoti pasyvumo pavojų. Nors „Miegančioji gražuolė“ ir labai sena, jos perteikiama mintis šiandieniniam jaunimui daugeliu atžvilgių svarbesnė nei mintys, perteikiamos daugelyje kitų pasakų. Šiuo metu daugelis mūsų jaunuolių – o ir jų tėvai – bijo ramaus vystymosi, kai atrodo, kad nieko nevyksta, mat paplitusi nuomonė, kad pasiekti tikslą galima tik išoriškai matomais veiksmais. „Miegančioji gražuolė“ byloja, kad ilgas ramybės, apmąstymų, susitelkimo į save laikotarpis gali padėti pasiekti didžiausių laimėjimų, ir dažnai tikrai padeda.

Pastaruoju metu buvo tvirtinama, kad pasakose mergaitės ir berniuko pastangos įveikti vaikystės priklausomybę ir tapti savimi dažnai vaizduojamos skirtingai ir kad taip yra dėl to,

jog šios pastangos vaizduojamos pagal lyčių stereotipus. Pasakos nepiešia tokių vienpusių paveikslų. Net jei vaizduojama, kad mergaitė, siekdama tapti savimi, atsigręžia į save, o berniukas veržliai imasi žygių išoriniame pasaulyje, *kartu* juodu simbolizuoja du būdus, kuriais tampama savimi: mokantis suprasti vidinį bei išorinį pasaulius ir su jais tvarkytis. Šia prasme herojuose ir herojėse, skirtingose figūrose, įkūnijami du (dirbtinai) atskirti to paties proceso, kurį vystydamasis turi patirti *kiekvienas*, aspektai. Nors kai kurie tėvai, viską suprantantys pažodžiui, to nesuvokia, vaikai žino: kad ir kokios lyties būtų personažas, pasaka susijusi su jų keblumais.

Pasakose tuos pačius vaidmenis atlieka ir veikėjai, ir veikėjos: „Miegančiojoje gražuolėje" miegančią merginą pamato karalaitis, tačiau „Kupidono ir Psichės" istorijoje ir daugelyje iš jos kilusių pasakų kaip tik Psichė išvysta miegantį Kupidoną ir žavisi jo grožiu, kaip ir karalaitis žavėjosi, kokia graži yra mergina. Tai tik vienas pavyzdys. Yra tūkstančiai pasakų, todėl pagrįsta manyti, kad pasakų, kur moterų drąsa ir ryžtas išgelbėja vyrus ir atvirkščiai, vienodai gausu. Taip ir turi būti, nes pasakos atskleidžia svarbias tiesas apie gyvenimą.

Mūsų dienomis geriausiai žinomi du skirtingi „Miegančiosios gražuolės" variantai: Perrault ir brolių Grimmų.[70] Norint paaiškinti, kuo jie skiriasi, galbūt geriausia trumpai aptarti šios pasakos pavidalą, kurį ji įgavo Basilės rinkinyje „Pentameronas", kur ji pavadinta „Saulė, Mėnulis ir Talija".[71*]

---

* Tuo metu tai jau buvo senas motyvas, nes egzistuoja prancūziškas ir kataloniškas XIV–XVI a. variantai, kuriais Basile, jei nesirėmė mums kol kas nežinomomis tų laikų liaudies pasakomis, sekė kaip pavyzdžiais.[72]

Gimus dukteriai Talijai, karalius prašė visų išminčių ir aiškiaregių išpranašauti jos ateitį. Šie nusprendė, kad jai sukels didelį pavojų linų pluoštas. Siekdamas išvengti tokių nelaimingų atsitikimų, karalius įsakė pasirūpinti, kad pilyje niekada nebūtų linų ir kanapių. Tačiau paūgėjusi Talija vieną dieną palei savo langą pamatė einant seną verpėją. Niekada nieko panašaus nemačiusi mergaitė „gėrėjosi šokinėjančiu verpstuku“. Apimta smalsumo, Talija paėmė prieverpstę į ranką ir ėmė traukti siūlą. Kanapės pluošto siūlelis „palindo jai po nagu ir ji tuoj pat krito ant žemės negyva“. Karalius įtaisė mirusios dukters kūną rūmuose ant aksominio krėslo, užrakino duris ir, norėdamas išdildyti sielvarto atsiminimą, visam laikui išvyko.

Po kurio laiko kitas karalius medžiojo. Jo sakalas įskrido pro langą į tuščią pilį ir negrįžo. Ieškodamas sakalo, karalius leidosi klaidžioti po pilį. Jis rado tarsi miegančią Taliją, tačiau niekaip neįstengė jos pažadinti. Sužavėtas merginos grožio ir apimtas meilės, karalius su ja suartėjo; paskui paliko pilį ir visą istoriją užmiršo. Po devynių mėnesių Talija pagimdė dvynukus, tačiau vis dar tebemiegojo. Vaikai maitinosi žįsdami jos krūtį. „Kartą vienas kūdikis norėjo krūties, tačiau nerado ir vietoj jos apžiojo įdurtą pirštą. Kūdikis žindo taip godžiai, kad iščiulpė siūlelį ir Talija buvo pažadinta kaip iš kieto miego.“

Vieną dieną karalius prisiminė savo nuotykį ir atvyko pamatyti Talijos. Jis apsidžiaugė radęs ją pabudusią su dviem gražiais vaikais ir daugiau jų niekada nebepamiršo. Karalienė sužinojo jo paslaptį ir slapčia karaliaus vardu liepė atvesti vaikus. Tada įsakė juos išvirti ir patiekti vyrui. Virėjas paslėpė vaikus savo namuose ir vietoj to paruošė ožkiukų mėsos, o karalienė patiekė šią mėsą karaliui. Kiek vėliau karalienė liepė atvesti Taliją ir ketino įsakyti įmesti merginą į ugnį, nes dėl jos

karalius buvo neištikimas. Paskutinę akimirką atėjo karalius, liepė įmesti į ugnį savo žmoną, vedė Taliją ir apsidžiaugė radęs virėjo išgelbėtus vaikus. Pasaka baigiasi eilėmis:

Kam sekas – laimė tiems šypsos
*Net kol jie lovoje miegos.**

Perrault, savarankiškai papildęs pasaką epizodu apie paniekintą blogąją fėją, kuri prakeikia mergaitę, arba pritaikęs šį gerai žinomą pasakų motyvą šiai pasakai, sukūrė paaiškinimą, kodėl veikėja užminga į mirtį panašiu miegu, ir taip pasakojimą pagerino, nes variante „Saulė, Mėnulis ir Talija" nenurodyta priežastis, kodėl jai taip buvo lemta.

Basilės pasakoje Talijos tėvas yra karalius, kuris ją taip mylėjo, kad Talijai užmigus mirtį primenančiu miegu negalėjo likti pilyje. Jam palikus Taliją pasodintą į sostą primenantį krėslą „po išsiuvinėtu baldakimu" ir net jai pabudus, ištekėjus už kito karaliaus ir pradėjus su juo ir gražiais vaikais laimingą gyvenimą, apie jos tėvą karalių daugiau nieko nepasakyta. Šalyje vieną karalių keičia kitas; Talijos gyvenime vieno karaliaus vietą taip pat užima kitas – tėvą pakeičia mylimasis. Ar šiuodu karaliai skirtingais merginos gyvenimo laikotarpiais negalėtų

* Talijos vaikų vardai yra Saulė ir Mėnulis, todėl gali būti, kad Basilei padarė įtaką pasakojimas apie Leto, vieną iš daugelio Dzeuso mylimųjų, pagimdžiusią jam Apoloną ir Artemidę – saulės dievą ir mėnulio deivę. Jei taip, galime tarti, kad karalienė šioje pasakoje yra tolimas Heros ir jos pavydo atminimas, nes Hera pavydėdavo toms, kurias mylėjo Dzeusas.

Daugelis pasakų Vakarų pasaulyje kažkada buvo papildytos krikščioniškais elementais, ir jų tiek daug, kad iš šių užslėptų krikščioniškų prasmių aiškinimo išeitų kita knyga. Šioje pasakoje Talija, nežinanti, kad patyrė sueitį ir buvo pastojusi, tuo metu nepatyrė malonumo ir nepadarė nuodėmės. Tai bendras jos ir Mergelės Marijos bruožas, ir ji, kaip ir Mergelė, šitaip tampa Dievo ar dievų motina.

būti išoriškai skirtingi vienas kitą atstojantys pakaitalai, atliekantys skirtingus vaidmenis? Čia vėl susiduriame su edipinio vaiko „nekaltumu“: mergaitė nejaučia atsakomybės už jausmus, kuriuos sužadina ar nori sužadinti tėvui.

Akademikas Perrault dviem atžvilgiais nutolsta nuo Basilės pasakos. Šiaip ar taip, jis buvo dvariškis ir rašė pasakas skaityti karalaičiams, dėdamasis, kad jos sukurtos jo sūnelio, norinčio suteikti malonumą karalaitei. Du karaliai pakeisti karaliumi ir karalaičiu, o pastarasis aiškiai dar nevedęs ir bevaikis. Karaliaus išvykimą ir karalaičio atvykimą skiria šimtas metų miego, todėl galime būti tikri, kad juodu neturi nieko bendra. Gana įdomu, jog Perrault nepavyksta visai išvengti edipinių reikšmės atspalvių: nors jo pasakoje karalienė nėra vaizduojama beprotiškai pavydinti vyrui dėl jo išdavystės, ji piešiama kaip edipinė motina, kuri taip pavydi savo sūnaus karalaičio pamiltai merginai, kad siekia ją pražudyti. Tačiau Basilės pasakoje karalienė pavaizduota įtikinamai, o Perrault – ne. Jo pasaką sudaro dvi nederančios dalys: pirmos pabaigoje karalaitis pažadina Miegančiąją gražuolę ir ją veda; o tada prasideda antra dalis, kurioje staiga pasakoma, kad žaviojo karalaičio motina iš tikrųjų yra vaikus ryjanti žmogėdra, norinti suėsti savo anūkus.

Basilės pasakoje karalienė nori sumaitinti vyrui jo vaikus – tai baisiausia bausmė, kokią ji galėjo sugalvoti už tai, kad jis labiau norėjo Miegančiosios gražuolės, o ne jos. Perrault variante karalienė nori vaikus suvalgyti pati. Basilės variante ji pavydi, nes vyro mintis visiškai užvaldo Talija su vaikais ir jis jiems skiria visą meilę. Karalienė kėsinasi sudeginti Taliją ugnyje: ugninga karaliaus meilė Talijai sužadino ugningą karalienės neapykantą merginai.

Perrault pasakoje nepateikiama jokio karalienės kanibališkos neapykantos paaiškinimo, išskyrus tai, kad ji – žmogėdra, kuri „matydama mažus vaikus vos susilaiko jų neužpuolusi“*. Be to, žavusis karalaitis slepia vedybas su Miegančiąja gražuole dvejus metus, kol miršta jo tėvas. Tik tada jis atsiveža į pilį Miegančiąją gražuolę ir du jos vaikus, kurių vardai yra Rytas ir Aušra. Nors ir žino, kad jo motina – žmogėdra, išvykdamas kariauti perleidžia atsakomybę jai: patiki motinai karalystę, žmoną ir vaikus. Perrault pasaka baigiasi karaliaus grįžimu tą akimirką, kai motinos įsakymu Miegančioji gražuolė turi būti įmesta į duobę, pilną gyvačių. Parvykus karaliui, žmogėdra, pamačiusi, kad jos užmačios žlugo, šoka į duobę pati.

Nesunku suprasti, kad Perrault neatrodė tinkama Prancūzijos dvare sekti pasaką, kurioje vedęs karalius prievartauja miegančią mergelę, užtaiso jai vaiką, visiškai tai pamiršta ir ją po kurio laiko prisimena tik atsitiktinai. Tačiau istorija apie pasakų karalaitį, slepiantį vedybas ir tėvystę nuo savo tėvo, – ar turėtume manyti, kad iš baimės, jog sūnui taip pat tapus tėvu karalių apims edipiškas pavydas? – skamba neįtikinamai kad ir dėl to, jog vienoje istorijoje pasakoti apie motinos ir tėvo edipišką pavydą dėl to paties sūnaus – vadinasi, persūdyti, net jei ta istorija yra pasaka. Žinodamas, kad jo motina žmogėdra, karalaitis neparsiveda žmonos su vaikais namo tuo metu, kai jo geras tėvas gali motiną sutramdyti, tačiau parsiveda juos tėvui mirus ir nebegalint jų apsaugoti. Visų šių pasakos ypatumų priežastis – ne Perrault meninių gebėjimų stoka, o tai, kad jis nežiūrėjo į savo pasakas rimtai ir daugiausia dėmesio

---

* Vertė Ramutė Skučaitė, cit. iš: Charles Perrault, *Motulės Žąsies pasakos*: senų laikų istorijos ir pasakos, Vilnius: Nieko rimto, 2006, p. 104.

skyrė gražiems pamokomiems eilėraščiams, kuriuos pridėdavo kiekvienos pasakos pabaigoje.*

Dvi šios pasakos dalys taip nedera, kad suprantama, jog sekant žodžiu – o dažnai ir perspausdinant – ji baigiama laiminga karalaičio ir Miegančiosios gražuolės santuoka. Broliai Grimmai išgirdo ir užrašė kaip tik tokį variantą. Jis tada buvo žinomiausias, ir dabar toks yra. Vis dėlto kai kurios Perrault varianto detalės buvo prarastos. Linkėti mirties naujagimei vien dėl to, kad nesi pakviesta į krikštynas arba todėl, kad teko valgyti prastesniais sidabriniais stalo įrankiais, yra blogosios fėjos požymis. Taigi Perrault pasakoje, kaip ir brolių Grimmų variante, pačioje pradžioje matome motiną-krikštamotę (fėją) padalytą į gerąjį ir blogąjį aspektus. Kad pabaiga būtų laiminga, reikia deramai nubausti blogąjį pradą ir jo atsikratyti – tik tada bus įmanoma gėrio, o kartu ir laimės pergalė. Perrault pasakoje, kaip ir Basilės, blogio pradu atsikratoma ir taip įgyvendinamas pasakos teisingumas. Tačiau brolių Grimmų varian-

* Perrault, kreipdamasis į dvariškius, kuriuos įsivaizdavo kaip skaitytojus, šaipėsi iš savo sekamų pasakų. Pavyzdžiui, jis tiksliai nurodo, kad karalienė žmogėdra nori, jog vaikai jai būtų patiekti „su Robero padažu“ [Perrault, *Motulės Žąsies pasakos*, p. 105]. Taigi jis papildo pasakojimą smulkmenomis, dėl kurių jis darosi mažiau panašus į pasaką, kaip antai mini, jog Miegančiajai gražuolei pabudus jos drabužiai atrodė senamadiški: „Princesės suknelė su stačia apykakle visai tokia kaip jo senelės, bet juk tai nė kiek nekenkė jos žavumui.“ [Ten pat, p. 103.] Tarsi pasakų veikėjai negyventų pasaulyje, kur mados nesikeičia!

Tokios pastabos, kuriose Perrault beatodairiškai supina smulkmenišką racionalumą su pasakoms būdinga vaizduote, labai menkina jo kūrinį. Pavyzdžiui, smulkmenos apie drabužius išsklaido mitinio, alegorinio ir psichologinio laiko įspūdį, kurį buvo sudaręs šimtametis miegas, ir pakeičia šį laiką konkrečiu chronologiniu. Viskas tampa paviršutiniška – kitaip nei legendose apie šventuosius, kurie pabudę po šimto metų miego supranta, kaip pasikeitė pasaulis, ir tuoj pat virsta dulkėmis. Tokiomis smulkmenomis, kuriomis norėjo pralinksminti skaitytojus, Perrault išsklaidė amžinumo įspūdį, kuris yra svarbus pasakos įtaigumą lemiantis elementas.

tas, kuriuo nuo čia bus remiamasi, turi trūkumą, nes blogoji žiniuonė* nenubaudžiama.

Net jei detalės labai įvairuoja, pagrindinė visų „Miegančiosios gražuolės" variantų tema tokia: kad ir kaip tėvai stengtųsi sutrukdyti pabusti vaiko lytiškumui, jis vis tiek pabus. Be to, neprotingai bandydami tai daryti, tėvai gali uždelsti brandą taip, kad ji neįvyks deramu laiku, – ši delsa simboliškai vaizduojama kaip Miegančiosios gražuolės šimtametis miegas, skiriantis jos lytiškumo pabudimą nuo susijungimo su mylimuoju. Su šiuo motyvu glaudžiai susijęs kitas: net jei lytinio pasitenkinimo tenka laukti ilgai, tai visai nesumenkina jo žavesio.

Perrault ir brolių Grimmų variantų pradžioje parodoma, kad gali tekti ilgai laukti, kol bus patirtas lytinis pasitenkinimas, kurio ženklas yra vaiko gimimas. Pasakojama, kad karalius su karaliene labai ilgai norėjo susilaukti vaiko, tačiau veltui. Perrault pasakoje tėvai elgiasi taip, kaip jo amžininkai: „Jiedu išbandė viso pasaulio vandenų gydyklas, davė įžadus, aplankė galybę šventų vietų, meldėsi, deja! – viskas atrodė veltui. Pagaliau karalienė ėmė lauktis vaikelio."** brolių Grimmų varianto pradžia daug būdingesnė pasakai: „Seniai labai seniai gyveno karalius ir karalienė. Kiekvieną dieną jie vis kalbėjo:

– O, kad mes turėtume vaiką!

O to vaiko kaip nėra, taip nėra.

Ir atsitiko, kad vieną sykį, kai karalienė sėdėjo maudynėj ir maudėsi, išrėpliojo iš vandens varlė ir sako jai:

* Perrault „Miegančio miško gražuolėje" veikiančią blogąją fėją atitinkanti brolių Grimmų „Erškėtrožės" veikėja čia cituojamame Adomo Druktenio vertime vadinama žiniuone, o Juozo Balčikonio vertime (Broliai Grimai, *Trys verpėjos*, Vilnius: Vaga, 1979, p. 184) – laume (*vert. past.*).

** Perrault, *Motulės Žąsies pasakos*, p. 97.

– Tavo noras išsipildys – nepraeis nė metai, ir tu pagimdysi dukterį.“*

Varlei pasakius, kad karalienė pagimdys nepraėjus nė metams, lieka laukti nedaug ilgiau nei devynis nėštumo mėnesius. Dėl šios detalės ir dėl to, kad karalienė buvo maudynėje, yra pagrindas manyti, jog karalienė pastojo dėl varlės apsilankymo. (Kodėl pasakose varlė dažnai simbolizuoja lytinį pasitenkinimą, aptariama vėliau, nagrinėjant pasaką „Karalaitis varlė“.)

Tėvams tenka ilgai laukti mergaitės, ir ji pagaliau gimsta. Taip perteikiama mintis, kad nereikia skubėti turėti lytinių santykių, – net jei jų tenka ilgai laukti, geri vaisiai bus tie patys. Gerosios žiniuonės ir jų linkėjimai per krikštynas iš tikrųjų mažai tesusiję su pasakos siužetu, nebent kaip priešpriešа žiniuonės, kuri jaučiasi paniekinta, prakeikimui. Tai liudija faktas, kad žiniuonių skaičius įvairiose šalyse svyruoja nuo trijų iki aštuonių ar trylikos.** Taip pat skirtinguose variantuose skiriasi dovanos, kuriomis gerosios žiniuonės apdovanoja mergaitę, nors blogosios žiniuonės prakeikimas visur tas pats: mergaitė (brolių Grimmų variante – sulaukusi penkiolikos) įsidurs pirštą ratelio verpste ir mirs. Paskutinė geroji žiniuonė sugeba pakeisti šią mirties grėsmę šimtamečiu miegu.

---

* Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 2, p. 48.

** XIV a. romane *Senieji Perseforė metraščiai* (*Anciennes Chroniques de Perceforest*; pirmą kartą išspausdintas Prancūzijoje 1528 m.) į Zelandinos gimimo iškilmes pakviečiamos trys deivės. Lucina jai suteikia sveikatos; Temidė, supykusi, kad prie jos lėkštės nebuvo peilio, ištaria prakeikimą: kai Zelandina verpdama trauks nuo prieverpstės siūlą, jai į pirštą įsmigs plaušelis, tada ji užmigs ir nepabus tol, kol plaušelis nebus ištrauktas. Trečioji deivė Venera pažada pasirūpinti, kad mergaitė būtų išgelbėta. Perrault variante yra septynios pakviestos fėjos ir viena nepakviesta, ji ir ištaria garsųjį prakeikimą. Brolių Grimmų pasakoje yra dvylika gerųjų žiniuonių ir viena piktavalė.

Čia perteikiama panaši mintis kaip „Snieguolėje“: laikotarpis vaikystės pabaigoje, kuris gali panėšėti į mirtį, yra ne kas kita kaip ramaus vystymosi ir pasiruošimo laikas, kuriam pasibaigus žmogus pabus subrendęs, pasirengęs lytiškai susijungti su kitu. Reikia pabrėžti, kad pasakose šis susijungimas reiškia ne tik lytinį pasitenkinimą, bet ir, ne mažiau, dviejų partnerių proto ir sielos sąjungą.

Praeityje penkiolika metų dažnai buvo tas amžius, kai prasidėdavo mėnesinės. Trylika žiniuonių brolių Grimmų pasakoje primena trylika mėnulio mėnesių, į kuriuos kažkada senovėje buvo dalijami metai. Nors ši simbolika gali nebebūti suprantama tiems, kurie gerai neišmano, kaip skaičiuojami mėnulio kalendoriaus metai, gerai žinoma, kad mėnesinės paprastai prasideda kas dvidešimt aštuonias dienas, kas vieną mėnulio mėnesį, o ne kas vieną iš dvylikos mėnesių, į kuriuos mes dalijame metus. Taigi, žiniuonių skaičius – dvylika gerųjų ir dar blogoji, tryliktoji, – tai simbolis, reiškiantis, kad lemtingasis „prakeikimas“ yra užuomina apie mėnesines.

Ši tema aiškiai tęsiama, kai karalius, vyras, nesuprasdamas mėnesinių būtinybės, bando sutrukdyti dukteriai patirti lemtingąjį kraujavimą. Nė viename pasakos variante karalienė neatrodo susirūpinusi dėl to, ką pranašauja piktoji žiniuonė. Kad ir kaip ten būtų, ji ne tokia kvaila, kad siektų tam sukliudyti. Prakeikime svarbiausia verpstė (*distaff*) – šis žodis anglų kalboje įgavo moters apskritai reikšmę. Nors tai netinka verpstę reiškiančiam prancūziškam (Perrault) ir vokiškam (brolių Grimmų) žodžiui, dar gana neseniai verpimas ir audimas buvo laikomi būdinga „moteriška“ veikla.

Uolios karaliaus pastangos sutrukdyti piktosios žiniuonės „prakeikimui“ pildytis pasirodo tuščios. Sunaikinus visas ka-

ralystės verpstes nepavyksta padaryti, kad penkiolikos metų mergaitė, kai pasiekia lytinę brandą, neimtų lemtingai kraujuoti. Kad ir kokių atsargumo priemonių imasi tėvas, atėjus laikui duktė lytiškai subręsta. Tai, kad šio įvykio metu abu tėvai išvykę, yra simbolis, reiškiantis, kad jokie tėvai negali apsaugoti vaiko nuo įvairių raidos krizių, kurias tenka patirti kiekvienam žmogui.

Tapusi paaugle, mergaitė tyrinėja gyvenimo sritis, kurios anksčiau buvo neprieinamos. Šių sričių simbolis yra slaptas kambarys, kuriame verpia senutė. Šioje pasakos vietoje gausu froidinės simbolikos. Artėdama prie lemtingosios vietos, mergaitė kopia įvijais laiptais – sapnuose tokie laiptai paprastai reiškia seksualinę patirtį. Laiptų viršuje ji randa dureles, o jų spynoje – raktą. Pasukus raktą, durys „vyrst ir atsidarė“* ir mergaitė įėjo į kambarėlį, kuriame verpė senutė. Užrakintas kambarėlis sapnuose dažnai reiškia moters lytinius organus, o rakto pasukimas spynoje dažnai simbolizuoja sueitį.

Pamačiusi senutę verpiant mergaitė klausia: „O kas čia per daiktas, kur taip smagiai sukasi?“** Nereikia didelių vaizduotės pastangų įžvelgti verpstėje galimą seksualinį reikšmės atspalvį; tačiau vos ją palietusi mergaitė įsiduria pirštą ir užminga.

Svarbiausios asociacijos, kurias ši pasaka sužadina vaiko pasąmonėje, yra asociacijos su mėnesinėmis, o ne sueitimi. Vulgaria kalba, darant užuominą ir į biblines ištakas, mėnesinės dažnai vadinamos „prakeikimu“ (*curse*), o kraujavimą čia sukelia moters – žiniuonės – prakeikimas. Be to, amžius, kada šis prakeikimas turi pildytis, yra maždaug toks, kurio sulauku-

* Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 2, p. 49.

** Ten pat.

sioms mergaitėms ankstesniais laikais dažniausiai prasidėdavo mėnesinės. Galiausiai – mergaitė ima kraujuoti susitikusi su senute, o ne su vyru; o pasak Biblijos, „prakeikimą“ moterys paveldi viena iš kitos.

Kraujavimo, tokio kaip per mėnesines, patirtis jauną merginą (kitu būdu – ir jaunuolį), jei ji dar nėra tam emociškai pasirengusi, sukrečia. Sugniuždyta netikėto kraujavimo patirties, karalaitė užminga ilgu miegu, neįveikiamos erškėčių sienos saugoma nuo visų, siekiančių jos rankos, – tai yra nuo pirmalaikių seksualinių potyrių. Nors žinomiausio varianto pavadinime „Miegančioji gražuolė“ pabrėžiamas ilgas herojės miegas, kitų variantų pavadinimuose, pavyzdžiui, angliškame *Briar Rose* („Erškėtrožė“), sureikšminama apsauginė tvora.*

Daug karalaičių bando pasiekti Miegančiąją gražuolę dar nesubrendusią – visi šie ankstyvi gerbėjai pražūva erškėčiuose. Vaikui ir tėvams tai yra įspėjimas, kad lytinis aktyvumas tuo metu, kai siela ir kūnas jam dar nėra pasirengę, labai žalingas. Tačiau kai Miegančioji gražuolė pagaliau subręsta ir kūniškai, ir emociškai, kai yra pasirengusi meilei, o kartu ir lytiniams santykiams bei santuokai, kliūties, kuri atrodė neįveikiama, nebelieka. Erškėčių tvora staiga virsta didelių, gražių gėlių gyvatvore, atsiveria ir leidžia karalaičiui įeiti. Čia numanoma ta pati mintis kaip ir daugelyje kitų pasakų: nesirūpink ir neskubink įvykių – pribrendus laikui neįveikiami sunkumai bus įveikti tarsi savaime.

Ilgalaikis gražuolės miegas turi ir kitų reikšmės atspalvių. Nesvarbu, ar tai būtų Snieguolė stikliniame karste, ar Mie-

* Vokiškame mergaitės varde ir pasakos pavadinime *Dornröschen* pabrėžiama ir erškėčių gyvatvorė, ir erškėtrožė. Mažybinė žodžio „rožė“ forma vokiškame varde paryškina mergaitės nebrandumą, kurį reikia saugoti erškėtrožių tvora.

gančioji gražuolė lovoje, – paaugliška svajonė apie amžiną jaunystę ir tobulumą ir yra tik svajonė. Pradinio prakeikimo, sukėlusio mirties grėsmę, pakeitimas į ilgalaikio miego prakeikimą yra užuomina, kad šie dalykai nėra tokie jau skirtingi. Jei nenorime keistis ir vystytis, tai ne ką geriau, nei miegoti mirtį primenančiu miegu. Miegančių veikėjų grožis šaltas; jų atsiskyrimas narcisistinis. Taip susidomėjus savimi ir nepaisant viso pasaulio nepatiriama kančios, tačiau ir nieko neišmokstama, nepatiriama jokių jausmų.

Iš vieno raidos tarpsnio pereinant į kitą visada kyla daug pavojų; pavojai, kurių kyla pradėjus lytiškai bręsti, simboliškai vaizduojami kaip kraujo praliejimas palietus verpstę. Natūrali reakcija į vystymosi būtinybės grėsmę yra pasitraukti iš pasaulio ir gyvenimo, kur kyla tokių sunkumų. Paauglystėje patiriant įtampą kyla pagunda narcisistiškai pasišalinti, tačiau pasaka įspėja, kad jei taip reaguojant siekiama pabėgti nuo gyvenimo netikėtumų, kyla pavojus ir egzistavimas tampa panašus į mirtį. Žmogui apmiršta visas pasaulis – tokia yra į mirtį panašaus miego, kuriuo užminga visi Miegančiosios gražuolės aplinkos žmonės, simbolinė prasmė, juo perteikiamas įspėjimas. Pasaulis atgyja tik tiems, kurie patys tampa jam dėmesingi. Tik bendrystė su kitu „pažadina“ mus ir taip padeda išvengti pavojaus pramiegoti gyvenimą. Karalaičio bučinys išsklaido narcisizmo kerus ir pažadina moteriškumą, kuris lig tol dar nebuvo susiformavęs. Gyvenimas gali tęstis tik mergelei tapus moterimi.

Karalaitis su karalaite susieina į darnią porą ir tampa dėmesingi vienas kitam. Jų susitikimas simbolizuoja tai, ką reiškia branda – ne tik dvasinę darną, bet ir darnius santykius su kitu. Nuo klausytojo priklauso, ar karalaičio atvykimas tinkamu lai-

ku interpretuojamas kaip lytiškumo pabudimą lemiantis įvykis, ar kaip aukštesnio ego gimimas; turbūt vaikas supranta abi šias prasmes.

Pabudimą iš ilgo miego skirtingo amžiaus vaikas supras skirtingai. Mažesnis vaikas čia daugiausia įžvelgs savęs suvokimą, dvasios polinkių, kurie lig tol buvo chaotiški, suderinimą – tai yra savo id, ego ir superego vidinės dermės sukūrimą. Šią prasmę vaikas atras lytinei brandai dar neprasidėjus, o paskui, paauglystėje, tą pačią pasaką ims suprasti geriau. Tada jos vaizdiniai taps simboliu, rodančiu, kaip užmezgami darnūs santykiai su kitu, šiuo atveju – kitos lyties asmeniu, kuriuos užmezgę abu žmonės, kaip pasakojama „Miegančiosios gražuolės" pabaigoje, gali džiaugtis gyvenimu iki jo galo. Šis geidžiamiausias gyvenimo tikslas turbūt yra reikšmingiausia mintis, kurią pasakos perteikia vyresniam vaikui. Ji simboliškai išsakoma pabaigoje, kai karalaitis su karalaite atrado vienas kitą „ir gyveno jie laimingai ligi pat savo amžiaus galo"*. Tik sukūrus darną savyje galima tikėtis santykių su kitais darnos. Suprasti šių dviejų darnos kūrimo etapų ryšį vaiko ikisąmonei padeda jo raidos patirtis.

Miegančiosios gražuolės istorija kiekvienam vaikui įteigia, kad trauminio įvykio, tokio kaip mergaitės kraujavimas prasidėjus lytinei brandai ir vėliau, per pirmąją sueitį, pasekmės yra pačios geriausios. Pasaka skiepija mintį, kad į tokius įvykius reikia žiūrėti labai rimtai, tačiau jų nereikia bijoti. „Prakeikimas" yra užslėptas palaiminimas.

Dar kartą pažvelkime į seniausią žinomą Miegančiosios gražuolės motyvo pavidalą romane „Perseforė", sukurtame

* Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 2, p. 51.

maždaug prieš šešis šimtus metų: būtent meilės deivė Venera pasirūpina, kad mieganti mergina pabustų, – lemia, kad merginos kūdikis iščiulptų į pirštą įsmigusį plaušelį. Taip pat atsitinka ir Basilės pasakoje. Prasidėjus mėnesinėms, moteris dar nepasiekia savasties pilnatvės. Moteriška pilnatvė nepasiekiama įsimylėjus, nepasiekiama net ir per sueitį, ir gimdant, nes romane „Perseforė“, kaip ir Basilės pasakoje, veikėjos šiuos dalykus pramiega. Tai būtini žingsniai kelyje į galutinę brandą; tačiau moteris visiškai tampa savimi tik suteikusi gyvybę ir maitindama tą, kurį pagimdė, – tada, kai žindomas kūdikis gauna peno iš motinos kūno. Taigi šiuose pasakojimuose nurodomi patirties tipai, būdingi tik moteriai, – pasiekti moteriškumo viršūnę ji gali tik patyrusi visus šiuos dalykus.

Motiną atgaivina kūdikis, iščiulpdamas iš panagės siūlelį, – tai simbolis, rodantis, kad vaikas nėra tik pasyvus to, ką duoda motina, gavėjas, – jis aktyviai suteikia jai didelę paslaugą. Vaikas tai įstengia padaryti todėl, kad yra jos maitinamas, o ji žindydama vaiką pabunda naujam gyvenimui – atgimsta. Atgimimas, kaip visada pasakose, čia simbolizuoja aukštesnės dvasinės būsenos pasiekimą. Taigi pasaka ir tėvams, ir vaikams sako, kad ne tik kūdikis kai ką gauna iš motinos, bet ir ji kai ką gauna iš jo. Ji suteikia jam gyvybę, o jis suteikia jos gyvenimui naują matmenį. Pasinėrimas į save, kurį rodė ilgalaikis herojės miegas, baigiasi tada, kai ji pradeda duoti kūdikiui tai, ko jam reikia, o jis tai gaudamas sugrąžina ją į aukščiausią gyvenimo pakopą: abipusę priklausomybę, kuriai esant gyvybės gavėjas yra ir jos teikėjas.

„Miegančiojoje gražuolėje“ tai dar labiau pabrėžiama, nes ne tik ji, bet ir visas jos pasaulis – tėvai ir visi pilėnai – atgyja tą pačią akimirką kaip ir ji. Jei esame nejautrūs pasauliui, jis

liaunasi mums egzistavęs. Kai Miegančioji gražuolė užmigo, jai užmigo ir pasaulis. Pasaulis vėl pabunda, kai į jį ateina išnešiotas kūdikis, nes tik taip žmonija gali gyvuoti toliau.

Ši simbolika buvo prarasta vėlesniuose pasakos variantuose, kurie baigiasi Miegančiosios gražuolės, o kartu ir jos pasaulio pabudimu naujam gyvenimui. Net ir sutrumpintu pavidalu, kuriuo ši pasaka mus pasiekė, kuriame Miegančiąją gražuolę pažadina karalaičio bučinys, ji atrodo kaip tobulo moteriškumo įsikūnijimas, nors, kitaip nei senesniuose variantuose, tai nėra aiškiai išsakyta.

„PELENĖ“

Visi sutaria, kad „Pelenė“ yra žinomiausia pasaka, ir turbūt mėgstamiausia.[73] Ji gana sena: kai pirmą kartą buvo užrašyta IX a. po Kr. Kinijoje, jau turėjo istoriją.[74] Neprilygstamas pėdos smulkumas, kaip ypatingos doros, savitumo ir grožio požymis, ir iš brangios medžiagos padaryta kurpaitė yra detalės, rodančios rytietišką, nors nebūtinai kinišką, kilmę.* Šiuolaikinis klausytojas, kitaip nei tradiciją suveržti moters pėdas turėję senovės kinai, nesieja seksualinio patrauklumo ir grožio apskritai su ypatingu pėdos mažumu.

* Apie meniškai iš brangių medžiagų padarytas kurpaites nuo III a. pasakojama Egipte. Romėnų imperatorius Dioklecianas 301 m. po Kr. įsaku nustatė didžiausią kainą įvairiai avalynei, taip pat ir kurpaitėms iš plonos babilonietiškos odos, dažytoms purpurine arba skaisčiai raudona spalva, bei paauksuotoms moteriškoms kurpaitėms.[75]

Mums įprasta „Pelenė“ suprantama kaip pasaka apie jausmų proveržius ir viltis, sudarančias seserų konkurencijos esmę, taip pat apie pažemintos veikėjos pergalę prieš seseris, kurios su ja šiurkščiai elgėsi. Daug anksčiau, nei Perrault suteikė šiai pasakai pavidalą, kuriuo ji dabar plačiai žinoma, prievartinis gyvenimas pelenuose buvo simbolis, abiejų lyčių atstovams reiškiantis pažeminimą savo brolių ir seserų atžvilgiu. Pavyzdžiui, Vokietijoje buvo pasakų, kuriose toks pelenius tampa karaliumi, o tai panašu į Pelenės likimą. Brolių Grimmų užrašytas šios pasakos variantas pavadintas *Aschenputtel*. Šis žodis iš pradžių reiškė žemą padėtį užimančią nešvarią virtuvės tarnaitę, turinčią tvarkyti ugniakuro pelenus.

Vokiečių kalboje yra daug pavyzdžių, rodančių, kad prievartinis gyvenimas pelenuose simbolizavo ne tik pažeminimą, bet ir brolių bei seserų konkurenciją, taip pat žmogų, kuris galiausiai pranoksta jį pažeminusį brolį ar brolius. Martynas Liuteris „Užstalės pokalbiuose“ kalba apie Kainą kaip apie Dievo išsižadėtą, tačiau galingą piktadarį, o dievobaimingas Abelis yra priverstas būti jo „broliu peleniumi“ (*Aschebrüdel*), visišku nieku ir Kaino pavaldiniu. O viename pamoksle Liuteris sako, kad Ezavui buvo primestas Jokūbo brolio peleniaus vaidmuo.[76] Kainas su Abeliu ir Jokūbas su Ezavu yra bibliniai pavyzdžiai, rodantys, kaip vienas brolis nustelbia ar pražudo kitą.

Pasakoje brolių ir seserų santykiai pakeičiami įbrolių ir įseserių santykiais – galbūt tai padeda paaiškinti ir padaryti priimtinesnį priešiškumą, kurio nesinorėtų matyti tarp tikrų brolių ir seserų. Nors brolių ir seserų konkurencija visuotinė ir „natūrali“ ta prasme, kad tai neigiama brolių ar seserų turėjimo pasekmė, brolystė ir seserystė sužadina ir labai gerų jausmų – jie pabrėžiami tokiose pasakose kaip „Broliukas ir sesutė“.

Palyginti su pasakomis apie Pelenę, jokia kita pasaka taip gerai neparodo, ką jaučia mažas vaikas, kenčiantis brolių ir seserų konkurencijos sukeliamas kančias, kai jam atrodo, kad broliai ir seserys jį beviltiškai pralenkė. Pelenę jos įseserės žemina ir paniekina; (pa)motė jos nepaiso ir labiau rūpinasi jomis; iš jos reikalaujama atlikti nešvariausius darbus, ir nors ji juos atlieka gerai, dėl to nesulaukia pagarbos – iš jos tik reikalaujama dar daugiau. Taip jaučiasi vaikas, gniuždomas dėl brolių ir seserų konkurencijos patiriamų vargų. Nors suaugusiajam Pelenės bėdos ir pažeminimai gali atrodyti išpūsti, brolių ir seserų konkurencijos jausmų užvaldytam vaikui regisi: „Tai – aš; štai kaip blogai jie elgiasi ar norėtų elgtis su manimi; štai kaip menkai jie mane vertina." Be to, būna akimirkų, o dažnai ir ilgų protarpių, kai dėl vidinių priežasčių vaikas taip jaučiasi net ir tada, kai jo padėtis brolių ir seserų atžvilgiu tokiems jo jausmams, atrodytų, nesuteikia pagrindo.

Kai pasakos vaizdiniai atitinka tai, ką vaikas jaučia širdies gilumoje, – o realistinis pasakojimas tikriausiai niekada taip šių jausmų neatitiktų, – ji emociškai jam tampa „tiesa". „Pelenės" įvykiuose jis mato gyvų vaizdinių, suteikiančių konkretų pavidalą jo gniuždančioms, tačiau vis dėlto dažnai neapibrėžtoms ir nenusakomoms emocijoms; taigi šioje pasakoje vaizduojami epizodai vaikui atrodo įtikinamesni nei tai, ką jis patiria gyvenime.

„Brolių ir seserų konkurencija" vadinama labai sudėtinga jausmų ir jų priežasčių sistema. Nors yra ir itin retų išimčių, apskritai tokią konkurenciją patiriančio žmogaus emocijos visai neproporcingos, palyginti su tuo, ką, objektyviai žiūrint, pateisintų tikroji jo, seserų ir brolių situacija. Visi vaikai dėl konkurencijos su broliais ir seserimis kartais patiria dideles

kančias, tačiau tėvai retai kada aukoja vieną vaiką dėl kitų ir retai pakenčia, jei vieną iš vaikų kamuoja kiti. Nors mažam vaikui ir sunku spręsti objektyviai, – o sukilus emocijoms tai beveik neįmanoma, – net ir jis racionalesnėmis akimirkomis „žino“, jog su juo nesielgiama taip blogai, kaip su Pelene. Tačiau vaikas dažnai jaučiasi taip, lyg su juo būtų elgiamasi blogai, nors ir „žino“, kad yra kitaip. Dėl to jam atrodo, kad „Pelenė“ iš esmės teisinga, o paskui jis patiki ir tuo, kad ji galiausiai bus išgelbėta ir laimės. Jos pergalė vaikui suteikia pernelyg didelių vilčių dėl ateities, o jų reikia kaip atsvaros didžiuliam sielvartui, kurį jis patiria kamuojamas konkurencijos jausmų.

Nors šis reiškinys vadinamas „brolių ir seserų konkurencija“, tokie blogų jausmų proveržiai tik neesmingai susiję su tikraisiais vaiko broliais ir seserimis. Tikrasis jų šaltinis yra jausmai, kuriuos vaikas jaučia tėvams. Didesni vyresnio brolio ar sesers gebėjimai vaikui sužadina tik laikinus pavydo jausmus. Kitam vaikui skiriamas ypatingas dėmesys vaiką įžeidžia tik tada, kai jis bijo, kad jo, kitaip nei brolio ar sesers, tėvai visai nevertina, ar jaučiasi jų atstumtas. Dėl šio nerimo kuris nors iš brolių ar seserų arba jie visi vaikui gali tapti krislu akyje. Konkurencijos jausmus vaikui kursto baimė, kad jis, kitaip nei jie, negali laimėti tėvų meilės ir pagarbos. Pasakose ši priežastis matyti iš to, kad nėra itin svarbu, ar broliai ir seserys tikrai sugeba daugiau. Biblijos istorijoje broliai pavydi Juozapui meilės, kurią jam nesaikingai rodo tėvas, ir tai paaiškina, kodėl jie nori jį pražudyti. Juozapo tėvas, kitaip nei Pelenės, nepadeda jo broliams jo žeminti, priešingai – kitų vaikų atžvilgiu teikia jam pirmenybę. Tačiau Juozapas, kaip ir Pelenė, paverčiamas vergu ir, kaip ji, stebuklingai pabėga, o galiausiai pranoksta savo brolius.

Konkurencijos jausmų nukamuotam vaikui pasakius, kad jis suaugęs pasirodys ne blogiau už brolius ir seseris, tai nedaug tepakelia jo prislėgtą nuotaiką. Kad ir kaip norėtų tikėti padrąsinimais, dažniausiai jis to neįstengia. Vaikas gali žvelgti į padėtį tik subjektyviai ir pagal tokį padėties vaizdą lygindamas save su broliais ir seserimis netiki, kad savarankiškai kada nors galės pasirodyti taip gerai kaip jie. Jei jis labiau tikėtų savimi, nesijaustų brolių ir seserų žlugdomas, kad ir kaip jie su juo elgtųsi, nes tada galėtų patikėti, kad atėjus laikui įvyks trokštama likimo permaina. Tačiau vaikas savarankiškai neįstengia patikėti, kad vieną dieną jo reikalai susiklostys gerai, ir negali tiesiog jos laukti, todėl paguodą gali patirti tik fantazuodamas apie triumfą, apie tai, kaip tampa viršesnis už brolius ir seseris, tikėdamasis, kad laimingai susiklosčius aplinkybėms ši fantazija taps tikrove.

Kad ir kokia būtų mūsų padėtis šeimoje, kartais gyvenime vienu ar kitu pavidalu mus apninka konkurencijos jausmai dėl brolių ir seserų. Net ir vienturčiui atrodo, kad kiti vaikai kai kuriais atžvilgiais už jį daug pranašesni, dėl to jis tampa labai pavydus. Be to, jį gali kamuoti rūpestis, kad jei jis turėtų brolį ar seserį, tėvai teiktų pirmenybę tam vaikui, o ne jam. Pasaka „Pelenė“ beveik vienodai žavi ir berniukus, ir mergaites, nes abiejų lyčių vaikai vienodai kenčia dėl brolių ir seserų konkurencijos jausmų, vienodai trokšta būti išgelbėti iš pažemintųjų padėties ir pranokti tuos, kurie atrodo už juos pranašesni.

Žvelgiant paviršutiniškai, „Pelenė“ apgaulingai paprasta, kaip ir pasaka apie Raudonkepuraitę, taip pat viena iš mėgstamiausių. „Pelenėje“ pasakojama apie brolių ir seserų konkurencijos kančias, norų išsipildymą, pažemintųjų išaukštinimą,

tikrų pranašumų pripažinimą net ir tada, kai jie pridengti skarmalais, atlygį už dorybę ir bausmę už blogį – tai paprasta pasaka. Tačiau šis paviršinis turinys slepia sudėtingos ir daugiausia nesąmoningos medžiagos chaosą, apie kurį pasakos detalėmis užsimenama kaip tik tiek, kiek reikia mūsų nesąmoningoms asociacijoms sužadinti. Toks didelis, palyginti su išoriniu paprastumu, užslėptas sudėtingumas kelia aistringą susidomėjimą šia pasaka ir juo galima paaiškinti, kodėl ji šimtmečius žavėjo milijonus žmonių. Norėdami geriau suprasti šias užslėptas prasmes, turime pažvelgti, ką slepia lig šiol aptartos brolių ir seserų konkurencijos akivaizdžios ištakos.

Kaip jau minėta, jei tik vaikas galėtų patikėti, kad jo žemą padėtį lemia su amžiumi susiję trūkumai, jam nereikėtų taip baisiai kentėti dėl konkurencijos, nes jis galėtų būti tikras, kad ateitis ištaisys padėtį. Kai vaikas mano, kad pažeminimas pelnytas, esama kebli padėtis jam atrodo beviltiška. Įžvalgus Djunos Barnes teiginys apie pasakas – kad vaikas apie jas žino kai ką, ko nemoka apsakyti (pavyzdžiui, kad jam patinka mintis apie Raudonkepuraitę lovoje su vilku), – galėtų būti išplėtotas padalijant pasakas į dvi grupes: vienos pasakos tokios, kad vaikas tik nesąmoningai reaguoja į jose glūdinčią tiesą ir negali jos apsakyti; o apie kitos didelės grupės pasakas vaikas ikisąmonėje ar net sąmoningai žino, kas sudaro jų „tiesą“, taigi galėtų apie ją kalbėti, tačiau nenori prasitarti, kad tai žino.[77] Kai kuriais atžvilgiais „Pelenė“ priklauso antrajai kategorijai. Daugelis vaikų mano, kad Pelenė turbūt nusipelnė to likimo, kuris ją ištinka pasakos pradžioje, ir jiems atrodo, kad jie taip pat tikriausiai to nusipelnė, – tačiau nenori, kad kas nors tai žinotų. Vis dėlto ji verta pabaigoje būti išaukštinta, kaip ir vaikas tikisi būsiąs to vertas, nors ir turėjęs trūkumų.

Kiekvieno vaiko gyvenime būna laikotarpis, kai jis – ir ne tik retomis akimirkomis – mano, kad dėl savo slaptų norų ar net ir dėl slepiamų poelgių nusipelno būti pažemintas, atskirtas nuo kitų, ištremtas į nešvarų požemio pasaulį. Kad ir kokia laiminga būtų tikroji jo padėtis, jam baisu, jog taip gali atsitikti. Jis nekenčia ir bijo tų, – pavyzdžiui, brolių ir seserų, – kurie, kaip jis mano, visiškai neturi tokių nedorybių, taip pat bijo, kad jie arba tėvai išsiaiškins, koks jis yra iš tikrųjų, o tada pažemins jį taip, kaip Pelenės šeima pažemino ją. Norėdamas, kad kiti – o labiausiai tėvai – tikėtų jo nekaltumu, jis džiaugiasi, kad „visi" tiki Pelenę esant nekaltą. Tai viena iš patraukliausių šios pasakos ypatybių. Žmonės tiki Pelenės gerumu, todėl, viliasi vaikas, jie turėtų tikėti ir jo gerumu. „Pelenė" puoselėja šią vaiko viltį, ir tai viena iš priežasčių, kodėl ši pasaka tokia patraukli.

Kitas vaikui labai patinkantis dalykas yra pamotės ir įseserių niekšiškumas. Kad ir kokių trūkumų vaikas turėtų, jo akimis, jie nublanksta ir atrodo nereikšmingi, palyginti su įseserių ir pamotės melu ir bjaurumu. Be to, įseserių elgesys su Pelene pateisina visas bjaurias mintis apie savo brolius ir seseris, kad ir kokios jos būtų: įseserės tokios niekšiškos, kad daugiau nei pateisinama viskas, ko tik galima joms linkėti. Palyginus jų elgesį su Pelenės, ji tikrai nekalta. Taigi vaikui, besiklausančiam pasakos, atrodo, kad jis neprivalo jaustis kaltas dėl savo piktų minčių.

Žiūrint į visai kitą lygmenį, – o vaiko prote nesunkiai sugyvena skaitymasis su tikrove ir fantastiškai išpūstos mintys, – kad ir koks blogas vaikui atrodytų tėvų ar brolių elgesys su juo ir kad ir kaip jis jaustųsi dėl to elgesio kenčiantis, visa tai niekai, palyginti su Pelenės likimu. Jos istorija vaikui dar ir primena, kaip jam pasisekė, ir kad padėtis gali būti daug blogesnė. (Visą

nerimą dėl pastarosios galimybės, kaip visada pasakose, numalšina laiminga pabaiga.)

Kaip lengvai mergaitė gali pasijusti esanti Pelenė, galima iliustruoti penkerių su puse metų mergaitės elgesiu, apie kurį papasakojo jos tėvas. Ši mergaitė turėjo dar mažesnę seserį ir jai labai pavydėjo. Mergaitė labai mėgo „Pelenę“, nes pasakoje rasdavo medžiagos, tinkamos išveikti jausmus, ir be šios pasakos vaizdinių jai būtų buvę labai sunku tuos jausmus suprasti ir išreikšti. Mažoji mergaitė anksčiau rengdavosi labai tvarkingai ir mėgo gražius drabužius, tačiau pasidarė netvarkinga ir nebesirūpino švara. Vieną dieną jos paprašė atnešti druskos, ji atnešė, tačiau pasakė:

– Kodėl elgiesi su manimi kaip su Pelene?

Beveik netekusi žado, motina paklausė:

– Kodėl manai, kad elgiuosi su tavimi kaip su Pelene?

– Nes namie verti mane daryti visus sunkiausius darbus! – atsakė mažoji mergaitė.

Taip įtraukusi tėvus į savo fantazijas, ji pradėjo išveikti jas atviriau, dėjosi sušluojanti visą purvą ir taip toliau. Ji net žengė dar vieną žingsnį – vaidino, kad ruošia jaunesniąją seserį pokyliui. Tačiau ji pagerino „Pelenės“ istoriją, remdamasi prieštaringų emocijų, kuriomis papildė Pelenės vaidmenį, nesąmoningu supratimu, nes kitą kartą motinai su seserimi pasakė:

– Neturėtumėte man pavydėti vien dėl to, kad esu gražiausia šeimoje.[78]

Tai rodo, kad po išoriniu Pelenės kuklumu slypi įsitikinimas, jog ji pranašesnė už motiną ir seseris, tarsi galvotų: „Jūs galite mane priversti atlikti visus nešvarius darbus, ir aš apsimetu, kad esu nešvari, tačiau iš tiesų žinau, jog su manimi taip elgiatės dėl to, kad man pavydite, nes esu daug geresnė už jus.“

Šį įsitikinimą patvirtina pasakos pabaiga, kuri patikina kiekvieną Pelenę, kad galiausiai jos karalaitis ją suras.

Kodėl vaikas širdies gilumoje mano, kad Pelenė nusipelnė savo liūdnos padėties? Šis klausimas grąžina mus prie to, ką vaikas galvoja edipinio laikotarpio pabaigoje. Jei santykiai šeimoje geri, su edipiškų santykių keblumais dar nesusidūręs vaikas būna tikras, kad yra nusipelnęs meilės ir mylimas. Šį tarpsnį, kai vaikas visiškai patenkintas savimi, psichoanalizė apibūdina kaip „pirminį narcisizmą". Šiame laikotarpyje vaikas neabejoja, kad jis – visatos centras, todėl nėra pagrindo niekam pavydėti.

Edipiškas nusivylimas, patiriamas šio raidos tarpsnio pabaigoje, apgaubia vaiko savivertę tamsiais abejonės šešėliais. Vaikui atrodo, kad jei jis tikrai būtų toks vertas meilės, kaip manė, tėvai niekada jo nekritikuotų ir nenuviltų. Vienintelis iš tėvų gaunamos kritikos paaiškinimas, kurį vaikas gali sugalvoti, – jis turi turėti kokį nors didelį trūkumą, paaiškinantį tai, ką jis suvokia kaip atstumtį. Jei jo troškimai lieka nepatenkinti, o tėvai nuvilia, kažkas blogai arba su juo, arba su jo troškimais, arba blogai abejaip. Vaikas dar negali susitaikyti su tuo, kad jo likimui gali turėti įtakos kokios nors priežastys, kurios su juo nesusijusios. Apėmus edipiškam pavydui, noras atsikratyti tėvo (mergaitei – motinos) atrodė suprantamiausias dalykas pasaulyje, tačiau dabar vaikas suvokia, kad jis negali gauti, ko nori, ir kad galbūt taip yra dėl to, kad troškimas buvo blogas. Vaikas nebėra toks įsitikinęs, kad jam teikiama pirmenybė prieš brolius ir seseris, ir jam ima atrodyti, jog taip gali būti dėl to, kad *jie*, kitaip nei jis, neturi jokių blogų minčių ir blogai nesielgia.

Visa tai vyksta tuo metu, kai vaikas pamažu gauna vis daugiau kritikos, nes yra rūpinamasi jo visuomeniškumu. Iš jo reikalaujama elgtis priešingai, nei jam natūraliai norėtųsi, ir jis

tuo piktinasi. Vis dėlto vaikas turi paklusti ir tai jį labai pykdo. Šis pyktis nukreipiamas į tuos, kurie kelia reikalavimus, dažniausiai – į tėvus; ir tai dar viena priežastis norėti jų atsikratyti, o kartu papildoma priežastis jaustis kaltam dėl tokių norų. Todėl vaikas jaučiasi dar ir nusipelnęs bausmės už savo jausmus ir mano galįs jos išvengti tik tuo atveju, jei niekas nesužinotų, ką jis galvoja apimtas pykčio. Tuo metu, kai labai trokšta tėvų meilės, vaikas pasijunta jos nevertas, todėl ima bijoti, kad bus atstumtas, net jei iš tikrųjų atstumties visai nepatiria. Ši baimė būti atstumtam prisideda prie nerimo, kad kitiems bus suteikta pirmenybė ir jie tos pirmenybės galbūt labiau nusipelnė, – čia glūdi brolių ir seserų konkurencijos ištakos.

Viską persmelkiantys vaiko nevertumo jausmai iš dalies kyla dėl to, ką jis patiria pratinamas naudotis tualetu ir su tuo susijusiose situacijose, taip pat ir dėl visko, ką patiria mokomas žiūrėti švaros, tvarkos ir drausmės. Daug kalbėta apie tai, kaip vaikai priverčiami jaustis nešvarūs ir blogi, nes nėra tokie švarūs, kaip nori ar reikalauja tėvai. Vaikas, kad ir koks išmoktų būti švarus, žino, kad jam daug labiau norėtųsi pasiduoti polinkiui būti netvarkingam ir purvinam.

Edipinio laikotarpio pabaigoje prie kaltės dėl troškimo būti purvinam ir netvarkingam prisideda edipiška kaltė, kurią berniukas jaučia dėl to, kad trokšta gauti meilę, kurią motina skiria tėvui (mergaitė – meilę, kurią tėvas skiria motinai). Noras būti motinos mylimam, kad ir nebūti jos lytiniu partneriu, edipinio laikotarpio pradžioje atrodęs natūralus ir „nekaltas“, šiam laikotarpiui baigiantis išstumiamas kaip blogas. Tačiau nors šis noras išstumiamas, kaltė, kurią vaikas jaučia dėl jo ir dėl seksualinių jausmų apskritai, neišstumiama, o tai verčia vaiką pasijusti jį esant nešvarų ir netikusį.

Tada ir vėl objektyvių žinių stoka paskatina vaiką manyti, kad jis yra vienintelis blogas visais šiais atžvilgiais, – vienintelis vaikas, trokštantis tokių dalykų. Tai skatina visus vaikus tapatintis su Pelene, pažeminta sėdėti pelenuose. Vaikas turi tokių „nešvarių“ norų, todėl jo vieta ten, ir jei tėvai žinotų, ko jis trokšta, jis ten atsidurtų. Dėl to kiekvienam vaikui reikia patikėti, kad net jei jis sulauktų tokio pažeminimo, galiausiai būtų išgelbėtas ir patirtų nuostabiausią išaukštinimą – kaip Pelenė.

Norint susitvarkyti su šiuo laikotarpiu kylančiais prislėgtumo ir nevertumo jausmais vaikui žūtbūt reikia nors kiek suprasti, kokios yra tų kaltės ir nerimo jausmų ištakos. Be to, jam reikia, kad jį sąmoningame ir nesąmoningame lygmenyje padrąsintų, jog sugebės išsisukti iš šios keblios padėties. Vienas iš didžiausių „Pelenės“ privalumų yra tas, kad nors Pelenė sulaukia stebuklingos pagalbos, vaikas supranta, jog net ir susidūrusi su kliūtimis, kurios atrodo neįveikiamos, nuostabiai pakilti iš pažemintosios padėties ji sugeba iš esmės savo pastangomis ir dėl asmeninių savybių. Tai vaikui padeda patikėti, kad taip išsivaduoti iš šios padėties pavyks ir jam, nes ši pasaka labai aiškiai susijusi su tuo, kas paskatino jį jausti ir sąmoningą, ir nesąmoningą kaltę.

Išoriškai „Pelenėje“ pasakojama apie kraštutinę seserų konkurenciją: įseserių pavydą bei priešiškumą ir kančias, kurių Pelenė dėl to patiria. Apie daugelį kitų psichologinių reiškinių pasakoje užsimenama tokiu užslėptu pavidalu, kad vaikas jų sąmoningai nesuvokia. Tačiau pasąmonėje jis reaguoja į šias reikšmingas detales, nurodančias į tuos dalykus ir tą patirtį, nuo kurių jis sąmonėje atsiribojo, tačiau jie ir toliau jam kelia gausybę rūpesčių.

Vakarų pasaulyje „Pelenės“ spausdintinių variantų istorija prasideda nuo Basilės pasakos „Katė Pelenė“.[79] Joje pasakojama apie kunigaikštį, kuris liko našlys ir taip mylėjo dukterį, kad „viską matė tik jos akimis“. Kunigaikštis vedė piktą moterį, kuri jo dukters nekentė, – galime manyti, kad iš pavydo, – ir „svaidėsi tokiais niūriais žvilgsniais, kad ši pašokdavo iš išgąsčio“. Mergaitė dėl to pasiskundžia mylimai guvernantei ir pasako norinti, jog kunigaikštis būtų vedęs ne tą moterį, o guvernantę. Šios galimybės suviliota guvernantė pataria mergaitei, kurios vardas yra Cecola, paprašyti pamotės atnešti drabužių iš didelės skrynios, kad moteriai pasilenkus prie skrynios Cecola galėtų užtrenkti dangtį jai virš galvos ir taip nulaužti sprandą. Cecola paklauso patarimo ir nužudo pamotę[80], o tada įkalba tėvą vesti guvernantę.

Nuo vestuvių tepraėjus kelioms dienoms naujoji žmona ėmė teikti pirmenybę savo šešioms dukterims, kurias lig tol laikė paslaptyje. Ji nuteikė tėvą prieš Cecolą, ir „ši iš svetainės pateko į virtuvę, iš po baldakimo – prie ugniavietės, vietoj puikaus šilko ir aukso gavo mazgočių, vietoj skeptro – iešmą; pasikeitė ne tik jos padėtis, bet ir vardas, ir ji buvo nebe Cecola, o Katė Pelenė“.

Vieną dieną kunigaikštis ruošdamasis į kelionę visų dukterų paklausia, kokių lauktuvių jos norėtų. Podukros paprašo įvairių brangių daiktų, o Cecola – tik perduoti nuo jos linkėjimų fėjų balandžiui ir paprašyti fėjų jai ką nors atsiųsti. Fėjos atsiunčia Cecolai palmę ir to, ko reikia jai pasodinti bei auginti. Katės Pelenės pasodintas ir labai rūpestingai prižiūrimas medis išauga sulig moters ūgiu. Iš palmės išeina fėja ir paklausia Katės Pelenės, ko ji norinti. Mergaitė tenori palikti namus taip, kad nesužinotų įseserės.

Vieną dieną, kai yra rengiamas didelis pokylis, įseserės puošniai apsirengia ir į jį išvyksta. Vos joms išėjus Katė Pelenė „nubėgo prie palmės ir sukalbėjo žodžius, kurių ją buvo pamokiusi fėja, ir bemat jos drabužiai tapo puošnūs kaip karalienės". Į pokylį užklydusį šalies karalių sužavi nepaprastas Katės Pelenės grožis. Norėdamas išsiaiškinti, kas ji, karalius įsako vienam iš tarnų ją sekti, tačiau jai pavyksta pasprukti. Tas pats nutinka ir kitą pokylio dieną. Per trečią šventę įvykiai vėl kartojasi, tačiau šį kartą tarno sekamai Katei Pelenei nuo kojos nuslysta „prašmatniausias ir gražiausias medpadis, kokį galima įsivaizduoti". (Basilės laikais Neapolio ponios lauke avėdavo aukštakulnius medpadžius, kuriuos audavosi ant kitų batų.) Ieškodamas gražiojo medpadžio savininkės, karalius įsako atvykti į pokylį visoms karalystės moterims. Pokyliui baigiantis karalius liepia visoms joms pasimatuoti pamestą medpadį, ir „tą akimirką, kai atsidūrė prie Cecolos kojos, jis pats ant jos užšoko". Taigi karalius padarė Cecolą savo karaliene, o „seserys, dusdamos iš pavydo, tyliai nusliūkino namo pas motiną".

Motiną ar pamotę nužudančio vaiko motyvas yra labai retas.* Bausti Cecolą už žmogžudystę laikinu pažeminimu taip neproporcinga, kad turime bandyti kaip nors šį neatitikimą paaiškinti, ypač dėl to, kad jos pažeminimas iki Katės Pelenės nėra atpildas už šį blogą darbą, ar bent ne tiesioginis atpildas. Kita savita šios pasakos detalė yra dvi pamotės. Joje nieko nepasakojama apie tikrąją mergaitės motiną, kuri daugumoje „Pelenės" variantų būna paminėta; be to, paniekintai mergai-

* Vienoje „Broliuko ir sesutės" tipo pasakoje „Blogoji pamotė" (*La mala matrè*) vaikai mokytojos patarti nužudo blogą motiną ir, kaip ir Basilės pasakoje, paprašo tėvą tą mokytoją vesti.[81] Ši pasaka, kaip ir Basilės, kilusi iš Pietų Italijos, todėl atrodo tikėtina, kad viena iš jų buvo pavyzdys kuriant kitą.

tei pasiruošti susitikimui su karalaičiu padeda ne koks nors simbolinis tikrosios motinos atstovas, o fėja palmės pavidalu.

Gali būti, kad pasakoje „Katė Pelenė“ tikroji motina ir pirmoji pamotė yra tas pats žmogus skirtingais raidos laikotarpiais, o jos nužudymas ir pakeitimas kita yra edipinė fantazija, o ne tikrovė. Jei taip, visai suprantama, kodėl Cecola nenubaudžiama už nusikaltimus, kuriuos tik įsivaizdavo. Be to, jos pažeminimas įseserių naudai taip pat gali būti fantazija apie tai, kas jai galėtų atsitikti, jei elgtųsi paisydama savo edipiškų norų. Cecolai išaugus iš edipinio amžiaus ir pasirengus vėl užmegzti gerus santykius su motina, ta sugrįžta palmėje gyvenančios fėjos pavidalu ir leidžia dukteriai sėkmingai užmegzti seksualinį ryšį su karaliumi – needipiniu objektu.

Apie tai, kad Pelenės padėtis yra edipiškų santykių pasekmė, užsimenama daugelyje šio ciklo pasakų variantų. Pasakose, paplitusiose po visą Europą, Afriką ir Aziją, – pavyzdžiui, Europoje jos paplitusios Prancūzijoje, Italijoje, Austrijoje, Graikijoje, Airijoje, Škotijoje, Lenkijoje, Rusijoje, Skandinavijoje, – Pelenė pabėga nuo tėvo, norinčio ją vesti. Kitoje labai paplitusių pasakų grupėje tėvas Pelenę išvaro, nes ji nemyli jo taip karštai, kaip jis reikalauja, nors iš tikrųjų myli pakankamai. Taigi yra daug Pelenės tema sukurtų pasakų pavyzdžių, kur jos pažeminimas – dažnai pasakoje nedalyvaujant jokiai (pa)motei ir (į)seserėms – yra tėvo ir dukters edipiškų santykių keblumų pasekmė.

M. R. Cox, parašiusi išsamią 345 pasakų apie Pelenę studiją, dalija jas į tris dideles kategorijas.[82] Pirmos grupės pasakos turi tik dvi ypatybes, kurios esminės visuose variantuose: jose veikia herojė, su kuria blogai elgiamasi, ir ji atpažįstama pagal kurpaitę. Antros pagrindinės Cox išskirtos grupės pasakos

turi dar dvi esmines ypatybes: jose tėvas, kaip Viktorijos laikų stiliumi sako Cox, elgiasi „ne pagal prigimtį", – tai yra nori vesti savo dukterį, – taip pat jos turi dar vieną ypatybę, kylančią iš pirmosios: veikėja pabėga ir dėl to galiausiai tampa Pelene. Trečios didelės Cox grupės pasakose dvi papildomos antros grupės ypatybės pakeistos tuo, ką Cox vadina „karaliaus Lyro nuosprendžiu": tėvas iš dukters išgauna meilės prisipažinimą, bet jį laiko nepakankamu, todėl ji išvaroma, o tada yra priversta atsidurti Pelenės padėtyje.

Basilės pasaka yra viena iš nedaugelio „Pelenės" tipo pasakų, kurioje herojė aiškiai pati kuria savo likimą, dalyvaudama sąmoksle ir padarydama nusikaltimą. Beveik visuose kituose variantuose ji išoriškai atrodo visai nekalta. Pelenė nedaro nieko, kas sužadintų tėvo norą ją vesti; ji tėvą myli, tačiau jis išvaro ją, nes mano, kad jos meilė jam nepakankama. Tose pasakose, kurios dabar žinomiausios, Pelenė nepadaro nieko, kas pateisintų jos pažeminimą įseserių naudai.

Daugumoje pasakų apie Pelenę, išskyrus Basilės pasaką, pabrėžiama, kad Pelenė nekalta; jos dora tobula. Deja, žmonių santykiuose retai pasitaiko, kad vienas iš partnerių būtų nekaltumo įsikūnijimas ir kaltas būtų vien kitas. Pasakoje tokia situacija, žinoma, įmanoma – tai ne didesnis stebuklas nei tie, kurių padaro krikštamotės fėjos. Tačiau kai mes tapatinamės su pasakos veikėja, elgiamės taip dėl savų priežasčių ir papildome pasaką savo sąmoningomis ir nesąmoningomis asociacijomis. Mintys, kurių ši pasaka sukelia mergaitei, gali labai priklausyti nuo to, kokius ji norėtų tikėti esant savo santykius su tėvu, ir nuo trokštamų nuslėpti savo jausmų jam.[83]

Gausios pasakos, kuriose tėvas reikalauja, kad nekalta Pelenė taptų jo santuokine partnere, ir jai nuo šio likimo pavyksta

išsigelbėti tik pabėgus, gali būti interpretuojamos kaip atitinkančios ir išreiškiančios visuotinai paplitusias mergaičių fantazijas, kuriose mergaitė nori, kad tėvas ją vestų, o tada, dėl šių fantazijų pajutusi kaltę, visiškai neigia elgusis taip, kad sužadintų tėvo troškimą. Tačiau širdies gilumoje mergaitė, kuri žino norinti, kad tėvas teiktų jai pirmenybę prieš motiną, jaučiasi už tai nusipelniusi bausmės – taigi ji pabėga arba yra išvaroma, o tada pažeminama ir tampa Pelene.

Į kitas pasakas, kuriose tėvas išvaro Pelenę dėl to, kad ji nepakankamai jį myli, galima žiūrėti kaip į mažos mergaitės noro projekcijas: ji trokšta, kad tėvas norėtų iš jos beprotiškos meilės – tokios, kokia ji pati nori jį mylėti. Taip pat galima manyti, kad pasakos, kuriose tėvas išvaro Pelenę už nepakankamą meilę jam, suteikia konkretų pavidalą edipiškiems jausmams, kuriuos tėvas jaučia dukteriai, ir taip apeliuoja į nesąmoningus ir dabar jau visai išstumtus edipiškus ir tėvo, ir dukters jausmus.

Basilės pasakoje Pelenė nenusikalsta įseserėms ir guvernantei, kuri tampa pamote, tačiau ji nusikalsta nužudydama pirmąją pamotę. Nei Basilės variante, nei daug senesnėje kinų pasakoje neminima, kad įseserės būtų su Pelene blogai besielgusios, neminimi ir jokie pažeminimai, išskyrus tai, kad (pa) motė verčia ją atlikti prastus darbus ir vilkėti skarmalais. Ji nėra tyčia neįleidžiama į pokylį. Seserų konkurencija, kurios tema tokia svarbi dabar žinomuose „Pelenės“ variantuose, šiose senose pasakose neatlieka beveik jokio vaidmens. Pavyzdžiui, kai įseserės Basilės pasakoje pavydi Pelenei to, kad ji tampa karaliene, atrodo, jog tai tėra natūrali reakcija į pralaimėjimą jai.

Visai kitaip reikalai klostosi mūsų dienomis žinomose „Pelenės“ tipo pasakose: čia įseserės aktyviai prisideda prie blogo

elgesio su Pelene ir yra atitinkamai nubaudžiamos. Vis dėlto pamotei nenutinka nieko bloga, nors ji aiškiai bendrininkauja įseserėms skriaudžiant mergaitę. Pasakoje tarsi numanoma, kad šiurkštus (pa)motės elgesys buvo kažkaip pelnytas, o šiurkštus įseserių elgesys – ne. Ką Pelenė galėjo ar norėjo padaryti, kas būtų pateisinę blogą (pa)motės elgesį su ja, galima spėti tik iš tokių pasakų kaip Basilės ar tų, kuriose mergaitė sužadina tokią stiprią tėvo meilę, kad jis užsinori ją vesti.

Atsižvelgiant į tas seniausias pasakas apie Pelenę, kuriose seserų konkurencijos vaidmuo nereikšmingas, o svarbiausia yra edipinė atstumtis, – duktė pabėga nuo tėvo, nes jis lytiškai jos trokšta; tėvas atstumia dukterį, nes ji nepakankamai jį myli; motina atstumia dukterį, nes vyras šią myli per stipriai; be to, yra retas pavyzdys, kur duktė nori pakeisti tėvo žmoną kita, kurią pati parenka, – galima manyti, kad iš pradžių herojės pažeminimą lėmė edipiški troškimai, kuriuos buvo sutrukdyta įgyvendinti. Tačiau nėra aiškios istorinės sekos, pagal kurią šios pasakos sudarytų vieną ciklą, – jau vien dėl to, kad žodinėje tradicijoje senoviniai variantai gyvuoja šalia naujesnių. Pasakos buvo pagaliau surinktos ir išspausdintos vėlai, todėl koks nors išdėstymas pagal seką, kurią jos sudarė anksčiau, labai hipotetinis.

Tačiau nors mažiau svarbios detalės labai įvairuoja, esminės visų šios pasakos variantų ypatybės sutampa. Pavyzdžiui, visose pasakose veikėja iš pradžių buvo mylima ir labai gerbiama, iš šios privilegijuotos padėties staiga yra visiškai pažeminama, o pasakos pabaigoje taip pat staigiai sugrįžta į daug aukštesnę padėtį. Atomazga įvyksta, kai ji atpažįstama pagal kurpaitę, kuri tinka tik jos kojai. (Retkarčiais kurpaitę atstoja kitas daiktas, pavyzdžiui, žiedas.[84]) Vienas esminis skirtumas,

pagal kurį (kaip buvo aptarta) pasakos variantai skirstomi į grupes, yra Pelenės pažeminimo *priežastis*.

Vienos grupės pasakose tėvas atlieka svarbiausią vaidmenį kaip Pelenės priešininkas. Antroje grupėje priešininkė yra (pa) motė su įseserėmis – šiose pasakose motina su dukterimis taip stipriai tapatinamos, kad susidaro įspūdis, jog jos yra viena visuma, padalyta į skirtingas figūras. Pirmoje grupėje liūdną Pelenės padėtį lemia pernelyg didelė tėvo meilė dukteriai. Kitoje grupėje tokią padėtį paaiškina neapykanta, kurią (pa)motė ir jos dukterys jaučia dėl sesers konkurencijos.

Jei tikėsime Basilės pasakoje rastomis užuominomis, galime sakyti, kad viskas prasidėjo nuo besaikės tėvo meilės dukteriai ir dukters meilės tėvui, o vėlesnis mergaitės pažeminimas, kai motina su seserimis pavertė ją Pelene, buvo tos meilės pasekmė. Ši situacija primena mergaitės edipinio laikotarpio įvykius. Iš pradžių ji myli motiną – tikrąją gerąją motiną, kuri pasakoje vėliau vėl pasirodo kaip krikštamotė fėja. Vėliau mergaitė nuo motinos nukreipia jausmus į tėvą, jį myli ir nori būti jo mylima; tada motina, taip pat visi tikri ar įsivaizduojami broliai bei seserys – labiausiai seserys – tampa jos varžovėmis. Edipinio laikotarpio pabaigoje mergaitė jaučiasi kaip išvaryta, visai viena; paskui, jei viskas klostosi gerai, prasidėjus lytinei brandai arba anksčiau mergaitė randa kelią atgal pas motiną, dabar nebe kaip pas žmogų, kuriam skiriama visa meilė, o kaip pas asmenį, su kuriuo gali tapatintis.

Ugniavietė, namų centras, yra motinos simbolis. Taigi gyvenimas taip arti ugniavietės, kad būtum pelenuose, galėtų simbolizuoti pastangas kabintis į motiną arba grįžti pas ją ir prie to, ką ji reiškia. Nuviltos tėvo, visos mažos mergaitės taikosi grįžti pas motiną. Tačiau šis bandymas grįžti pas Motiną

nebepadeda – mat ji nebėra visko duodanti kūdikystės motina ir kelia vaikui reikalavimus. Šiuo požiūriu pasakos pradžioje Pelenė ne tik aprauda tikrosios motinos netektį, bet ir sielvartauja dėl neišsipildžiusios svajonės apie nuostabius santykius, kuriuos ketino užmegzti su Tėvu. Tik įveikusi didelį edipišką nusivylimą Pelenė gali pasakos pabaigoje grįžti į gyvenimą ir sulaukti sėkmės, būdama jau nebe vaikas, o mergelė, pasirengusi santuokai.

Taigi dviejų grupių pasakos apie Pelenę išoriškai labai skirtingos, nes nelaimę jose lemia skirtingi dalykai, tačiau gilesniu lygmeniu jos viena kitai visai neprieštarauja. Tiesiog jose atskirai vaizduojami kai kurie svarbiausi to paties reiškinio – mergaitės edipiškų troškimų ir nerimo – aspektai.

Daug sudėtingiau viskas susiklosto tose pasakose apie Pelenę, kurios paplitusios dabar, o tai gali būti geras paaiškinimas, kodėl jos išstūmė senesnius variantus, tokius kaip Basilės pasaka. Mergaitė edipiškai trokšta tėvo, tačiau šiuos troškimus išstumia, tiesa, ji tikisi iš jo gauti stebuklingą dovaną. Dovana, kurią tėvas parveža Pelenei, tokia kaip palmė pasakoje „Katė Pelenė", suteikia jai galimybę susitikti savo karalaitį ir laimėti jo meilę, o tada jis užima tėvo vietą – tampa žmogumi, kurį ji myli labiausiai pasaulyje.

Pelenės noras pašalinti Motiną šiuolaikiniuose variantuose visiškai išstumtas, vietoj jo įvyksta perstūmimas ir projekcija: esminį vaidmenį mergaitės gyvenime išoriškai atlieka ne Motina, o pamotė; Motiną pakeičia kita. Be to, ne pati mergaitė nori sumenkinti Motiną taip, kad galėtų atlikti tėvo gyvenime daug svarbesnį vaidmenį, – dėl projekcijos pamotė nori, kad mergaitės vietą užimtų kita. Kitas perstūmimas dar geriau užtikrina, kad tikrieji troškimai liks paslėpti: ne kas

kitas, o įseserės nori atimti iš herojės jai teisėtai priklausančią vietą.

Šiuose variantuose edipiškų santykių keblumai išstumiami, o jų vietą užima ir siužeto ašimi tampa seserų konkurencija. Tikrame gyvenime brolių ir seserų konkurencija dažnai slepia gerus ir blogus edipiškus santykius bei dėl jų jaučiamą kaltę. Tačiau, kaip dažnai būna dėl stiprų kaltės jausmą sužadinančių sudėtingų psichologinių reiškinių, žmogus sąmoningai suvokia tik nerimą, kurį kelia ta kaltė, o ne pačią kaltę ir ne tai, kas ją lėmė. Taigi „Pelenėje“ pasakojama tik apie pažemintosios vargus.

Pagal geriausias pasakų tradicijas nerimą, kurį klausytojui sukelia pasigailėtinas Pelenės gyvenimas, ilgai netrukus numalšina laiminga pabaiga. Nuoširdžiai užjausdamas Pelenę, vaikas (netiesiogiai ir to sąmoningai nesuvokdamas) vienaip ar kitaip ima tvarkytis su edipišku nerimu ir kalte, taip pat troškimais, kurie šiuos jausmus sukėlė. Mergaitės viltis, kad ji, radusi meilės objektą, kuriam galėtų atsiduoti be kaltės ir nerimo, sugebės išsisukti iš keblios edipiškos situacijos, virsta įsitikinimu, kad taip ir bus, nes pasaka patikina, kad didžiausių gyvenimo negandų patirtis tėra žingsnis, kurį būtina žengti norint įgyti gebėjimą įgyvendinti savo didžiausias galimybes.

Būtina pabrėžti, kad išgirdus Pelenės istoriją kuriuo nors iš dabar paplitusių pavidalų būtų neįmanoma sąmoningai suvokti, kad liūdną mergaitės padėtį lėmė jos edipiškų santykių keblumai ir kad tvirtinant jos visišką nekaltumą pasakoje nuslepiama jos edipiška kaltė. Gerai žinomuose „Pelenės“ variantuose tai, kas edipiška, nuosekliai slepiama ir nedaroma jokių užuominų, kurios sukeltų abejonių dėl to, kad Pelenė nekalta. Sąmoningame lygmenyje tuos dalykus, kurie nutinka Pelenei,

užtenkamai paaiškina pamotės ir įseserių piktavališkumas. Šiuolaikinio pasakos siužeto ašis yra seserų konkurencija; pamotė pažemina Pelenę tik dėl to, kad nori pagerinti savo dukterų padėtį; o įseserės tokios bjaurios dėl to, kad pavydi Pelenei.

Tačiau „Pelenė“ negali mums nesužadinti tų emocijų ir nesąmoningų minčių, kurios mūsų dvasinėje patirtyje yra susijusios su konkurencijos jausmais, mūsų jaučiamais broliams ir seserims. Remdamasis vien savo patirtimi, vaikas – nieko apie tai „nežinodamas“ – gali nesunkiai suprasti, koks dvasinės patirties chaosas yra susijęs su Pelene. Mergaitė, prisiminusi išstumtą savo norą atsikratyti Motinos ir turėti Tėvą viena, ir dar jausdamasi kalta dėl tokių „nešvarių“ troškimų, visai gali „suprasti“, kodėl motina norėtų pavaryti dukterį toliau nuo akių gyventi pelenuose ir teikti pirmenybę kitiems vaikams. Koks vaikas kada nors nėra norėjęs turėti galios išvaryti tėvą ar motiną ir nėra jautęsis kaip atpildo nusipelnęs tokio pat likimo? Ir koks vaikas nėra norėjęs, kiek širdis geidžia, prisivolioti purve bei nešvarumuose ir, dėl šio noro sulaukęs tėvų kritikos, verčiančios jaustis, kad esi nešvarus, nėra pradėjęs tikėti, kad nenusipelno nieko geriau, nei būti nuvytas į nešvarų kampą?

Išsamiai aptariant edipines „Pelenės“ prielaidas, buvo siekiama parodyti, kad pasaka padeda klausytojui geriau suprasti, ką slepia jo jaučiami konkurencijos jausmai. Jei klausytojas leidžia savo nesąmoningam supratimui pakrypti linkme, atitinkančia tai, kas sakoma jo sąmonei, jis ima daug geriau suprasti, kas lėmė brolių ar seserų sužadintas sudėtingas jo emocijas. Brolių ir seserų konkurencija, tiek atvirai išreikšta, tiek tokia, kurią neigiame, dar ilgai būna svarbi gyvenimo dalis ir mums subrendus, – kaip ir kitas giminingas reiškinys – švelnus prisirišimas prie brolių ir seserų. Tačiau toks prisirišimas

retai sukelia emocinių sunkumų, kurių kyla dėl konkurencijos, todėl jei geriau suprasime, kokia yra psichologinė konkurencijos reikšmė, tai gali padėti mums gyvenime įveikti šiuos svarbius ir sunkiai įveikiamus keblumus.

Kaip ir „Raudonkepuraitė“, mūsų dienomis „Pelenė“ daugiausia žinoma dviem skirtingais pavidalais: vienas kilęs iš Perrault, o kitas – iš brolių Grimmų. Šiuodu variantai gerokai skiriasi.[85]

Perrault „Pelenė“, kaip ir visos jo pasakos, turi trūkumą: jis paėmė pasakos medžiagą, – iš Basilės varianto arba kokios nors kitos iš žodinės tradicijos jam žinomos pasakos apie Pelenę, o gal derino abu šaltinius, – pašalino tai, kas jam atrodė vulgaru, ir pagražino kitas ypatybes, siekdamas sukurti pasaką, tinkamą sekti dvare. Jis turėjo gerų rašytojo gebėjimų ir skonį, tad vienas detales išgalvojo, o kitas pakeitė taip, kad pasaka atitiktų jo estetikos supratimą. Pavyzdžiui, jis sugalvojo, kad lemtingoji kurpaitė buvo iš stiklo, – to nėra nė viename variante, išskyrus tuos, kurie kilo iš jo pasakos.

Dėl šios detalės kyla nemažai ginčų. Prancūziškai žodžiai *vair* (margas kailis) ir *verre* (stiklas) kartais tariami panašiai, todėl atsirado nuomonė, kad Perrault pasiklausęs pasakos klaidingai pakeitė *vair* į *verre* ir taip kailinę kurpaitę pavertė stikline. Nors šis aiškinimas dažnai kartojamas, atrodo, nėra abejonių, kad stiklinę kurpaitę Perrault išgalvojo tyčia. Tačiau dėl šios detalės jis turėjo pašalinti vieną svarbią daugelio ankstesnių „Pelenės“ variantų ypatybę: tuose variantuose pasakojama, kad įseserės, norėdamos įauti koją į kurpaitę, ją susiluošino. Taip pavyko apgauti karalaitį, tačiau paskui jis iš paukščių giesmės sužinojo, kad kurpaitėje yra kraujo. Jei kurpaitė būtų buvusi stiklinė, tai būtų paaiškėję tučtuojau. Pavyzdžiui, pasa-

koje „Vikšrių Palaidinė“ (*Rashin Coatie*; tai škotiškas „Pelenės“ variantas) pamotė įgrūda dukters koją į kurpaitę, nukirtusi kulną ir kojos pirštus. Pakeliui į bažnyčią paukštis gieda:

Skaudžiai suspausta jos koja,
Ji šalia karaliaus joja,
O gražioji dailiakojė
Priekrosny tamsiam tūnoja.[86]

Paukščio giesmė atkreipia karalaičio dėmesį, kad įseserė nėra tikroji nuotaka. Tačiau toks žiaurus suluošinimas nebūtų derėjęs su elegantišku stiliumi, kuriuo Perrault norėjo perpasakoti pasaką.

Perrault pasakoje ir tose, kurios ja tiesiogiai remiasi, veikėjos charakteris vaizduojamas visai ne taip kaip kituose variantuose. Perrault Pelenė – meilutė, nuobodžiai gera, visiškai be iniciatyvos (turbūt tai paaiškina, kodėl Disney'us, pagal šią pasaką kurdamas filmą, pagrindu pasirinko Perrault „Pelenės“ variantą). Daugelis kitų Pelenių yra daug ryškesnės asmenybės. Paminėsime tik kai kuriuos skirtumus. Perrault variante pati Pelenė pasirenka miegoti pelenuose: „Viską, kas liepta, nudirbusi, mergaitė susigūždavo židinio kamputyje, [...] tūnodavo tiesiog pelenuose“*, ir dėl to buvo taip pavadinta. Brolių Grimmų pasakoje ji savęs taip nežemina – ten pasakojama, kad Pelenė *turėjo* gultis į pelenus.

Toje vietoje, kur įseserės puošiasi pokyliui, Perrault pasakoja, kad „niekas pasaulyje nebūtų joms davęs tokių gerų patari-

* Vertė Ramutė Skučaitė, cit. iš: Charles Perrault, *Motulės Žąsies pasakos*: senų laikų istorijos ir pasakos, Vilnius: Nieko rimto, 2006, p. 151.

mų kaip Pelenė; be to, ji dar pasisiūlė seseris sušukuoti“*. Visa tai Pelenė padaro vien savo iniciatyva. O Grimmų variante įseserės liepia jai sušukuoti joms plaukus ir nušveisti batelius; Pelenė paklūsta, tačiau tai darydama verkia. Ten, kur pasakojama apie važiavimą į pokylį, Perrault Pelenė nieko nedaro; tik krikštamotė fėja mergaitei pasako, kad ji nori ten vykti. Brolių Grimmų pasakoje Pelenė prašo pamotės leisti į pokylį, neatstoja, nors pamotė jai ir atsako, o tada, norėdama, kad ją išleistų, atlieka paskirtas neįvykdomas užduotis. Pokylio pabaigoje ji pasišalina savo noru ir pasislepia nuo įkandin sekančio karalaičio. Perrault Pelenė išeina ne dėl to, kad jai tai atrodo reikalinga, – ji tiesiog paklūsta krikštamotės fėjos paliepimui nė akimirkos neužsibūti po pusiaunakčio, kitaip karieta vėl atvirs moliūgu, ir taip toliau.

Kurpaitės matavimosi epizode Perrault pasakoje kurpaitės savininkės ieško ne karalaitis, o dvariškis, pasiųstas ieškoti merginos, kuriai tas apavas tinka. Prieš Pelenei susitinkant karalaitį pasirodo krikštamotė ir parūpina jai gražius drabužius. Taigi prarandama svarbi brolių Grimmų pasakos ir daugumos kitų variantų detalė – kad būtent karalaitis nenusivilia pamatęs, kaip Pelenė atrodo su skarmalais, nes vertina jos įgimtas savybes, o ne tik išorę. Taip sumenkinamas materialistiškų, išore besikliaunančių įseserių ir mažai išore tesirūpinančios Pelenės skirtumas.

Perrault variante nėra labai svarbu, kaip žmogus elgiasi – niekšiškai ar dorai. Jo pasakoje įseserės su Pelene elgiasi daug šiurkščiau nei brolių Grimmų pasakoje; vis dėlto pabaigoje Pelenė apkabina tas, kurios ją niekino, sakosi jas visa širdimi mylinti ir trokštanti visada būti jų mylima. Tačiau iš pasakos

* Ten pat, p. 152.

įvykių nesuprantama, kodėl jai turėtų rūpėti jų meilė ir kaip jos galėtų mylėti ją po to, kas nutiko. Net ištekėjusi už karalaičio, Perrault Pelenė „pasikvietė seseris į rūmus ir tą pačią dieną ištekino jas už kilmingų bajorų"*.

Brolių Grimmų variante pabaiga visai kitokia, kaip ir visuose kituose šios pasakos variantuose. Pirma, seserys susiluošina koją, norėdamos ją įauti į kurpaitę. Antra, jos pačios ateina į Pelenės vestuves, norėdamos įsiteikti ir gauti dalį jos laimės. Tačiau seserims įžengus į bažnyčią balandžiai – turbūt tie patys, kurie anksčiau Pelenei padėjo susidoroti su paskirtomis neįvykdomomis užduotimis, – iškerta abiem po vieną akį, o seserims grįžtant iš bažnyčios – po kitą. Pasaka baigiasi taip: „Taip jos susilaukė bausmės už savo suktumą ir piktą būdą ir paskui visą gyvenimą buvo aklos."**

Šiuodu variantai turi ir daug kitų skirtumų, iš jų paminėsime tik du. Perrault pasakoje tėvas neatlieka jokio vaidmens, kurį būtų verta paminėti. Apie jį tepasakoma tiek, kad jis vedė antrą kartą, o Pelenė „nedrįso pasiskųsti tėvui, nes jis, visur ir visada paklusdamas žmonos valiai, dukrą būtų tik išbaręs"***. Be to, apie krikštamotę fėją nieko nepasakojama iki tos vietos, kur ji staiga atsiranda iš niekur ir parūpina Pelenei karietą, arklius bei drabužių.

„Pelenė" yra mėgstamiausia pasaka, paplitusi po visą pasaulį, todėl reikėtų aptarti svarbius į pasakojimą įpintus motyvus, kurie, kartu sudėjus, lemia, kad ji klausytojams ir sąmoningai, ir nesąmoningai labai patinka bei yra itin reikšminga. Stithas Thompsonas, kuris yra atlikęs išsamiausią pasakų motyvų ana-

* Ten pat, p. 158.
** Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 1, p. 133 .
*** Perrault, *Motulės Žąsies pasakos*, p. 151.

lizę, išvardija tokius brolių Grimmų „Pelenėje“ aptinkamus motyvus: su heroje blogai elgiamasi; ji yra priversta gyventi prie krosnies; prašo iš tėvo dovanos; ant motinos kapo pasodina lazdyno šaką; iš jos reikalaujama atlikti užduotis; atlikti užduotis jai padeda gyvūnai; motina, pavirtusi medžiu, kurį Pelenė užaugino ant kapo, parūpina jai gražių drabužių; pora susitinka pokylyje; Pelenė tris kartus pabėga iš pokylio; ji iš pradžių slepiasi balandinėje, tėvas balandinę nugriauna, tada slepiasi kriaušėje, o jis kriaušę nukerta; karalaitis griebiasi gudrybės su derva, o Pelenė pameta batelį; merginos išbandomos kurpaite; seserys susiluošina koją ir (klaidingai) pripažįstamos nuotakomis; gyvūnai atskleidžia apgaulę; įvyksta laimingos vestuvės; piktadarės sulaukia atpildo.[87] Aptardamas šios pasakos elementus, pateikiu pastabų ir apie žinomesnes Perrault „Pelenės“ detales, kurių brolių Grimmų pasakoje nėra.

Seserų konkurencijos paskatintas blogas elgesys su Pelene, svarbiausias šiuolaikinio pavidalo pasakos motyvas, jau aptartas anksčiau. Šis motyvas klausytoją paveikia pirmiausia, jis skatina įsijausti. Todėl klausytojas ima tapatintis su veikėja, be to, šis motyvas paruošia dirvą visiems tolesniems įvykiams.

Pelenės gyvenimas pelenuose, dėl kurio ji buvo taip pavadinta, yra labai sudėtingas pasakos ypatumas*. Išoriškai jis

* Gaila, kad „Pelenė“ anglų kalba paplito pavadinimu *Cinderella* – tai, deja, skubotas ir neteisingas prancūziško pavadinimo *Cendrillon* vertimas. Šiuo prancūzišku herojės vardu, kaip ir vokišku, pabrėžiama, kad ji gyvena pelenuose. Prancūziško žodžio *cendre*, kilusio iš lotyniško pelenus reiškiančio žodžio *cinis*, tikslus vertimas į anglų kalbą yra *ashes* (pelenai), o ne *cinders* (žarijos, karšti pelenai). *Oksfordo anglų kalbos žodynas* atskirai pabrėžia, kad *cinders* etimologiškai nesusijęs su prancūzų kalbos žodžiu *cendres*. Tai svarbu kalbant apie reikšmės atspalvius, kurie siejasi su vardu Pelenė (angl. *Cinderella*), nes pelenai (*ashes*) yra labai švari miltelių pavidalo medžiaga, liekanti kam nors visiškai sudegus; o karšti pelenai (*cinders*), priešingai, yra gana nešvarios liekanos, susidarančios, kai kas nors nebaigia degti.

reiškia šiurkštų elgesį ir pažeminimą iš tos padėties, kurioje prieš prasidedant pasakojamiems įvykiams ji buvo laiminga. Tačiau Perrault ne be pagrindo nusprendė, kad mergaitė gyvena pelenuose. Esame taip įpratę manyti, jog tarnaitei kukliai gyventi ugniavietės pelenuose reiškia kęsti ypatingą pažeminimą, kad visai nebesuvokiame, jog kitu požiūriu tokia padėtis gali būti suprantama kaip labai pageidaujama ir net aukšta. Antikoje ugniavietės sergėtojos vieta – šią pareigą atlikdavo vestalės – buvo viena garbingiausių, kokias galėjo užimti moteris, jei ne pati aukščiausia. Vestalėms senovės Romoje buvo labai pavydima. Šiai garbingai vietai mergaitė būdavo parenkama sulaukusi nuo šešerių iki dešimties metų – apytikriai tokio amžiaus mes įsivaizduojame Pelenę vergystės metais. Brolių Grimmų pasakoje Pelenė pasodina šakelę ir augina ją laistydama ašaromis ir melsdamasi. Tik tada, kai iš šakelės išauga medis, jis mergaitei parūpina to, ko reikia vykti į pokylį, – vadinasi, nuo pasodinimo iki pokylio turėjo praeiti keleri metai. Be to, laikotarpis nuo šešerių iki dešimties yra tas vaikų amžius, kai jiems ši pasaka palieka didžiausią įspūdį. Vaikai dažnai nepamiršta jos ir vėliau, ji palaiko juos visą gyvenimą.

O dėl Pelenės vergystės metų, tai tik vėlesniais laikais vestalėms tapo įprasta tarnauti trisdešimt metų, o atitarnavus gauti galimybę ištekėti. Iš pradžių merginos išbūdavo dvasininkėmis tik penkerius metus – tai yra tol, kol sulaukdavo santuokinio amžiaus. Maždaug tokia yra įsivaizduojama Pelenės kančių trukmė. Būti vestale reiškė prižiūrėti ugniavietę ir saugoti visišką skaistybę. Gerai atlikusios šį vaidmenį moterys paskui garbingai ištekėdavo, kaip ir Pelenė. Vadinasi, nekaltumo, skaistybės ir ugniavietės saugojimo reikšmės antikoje bu-

vo susijusios.* Gali būti, kad, atsisakius pagonybės, vaidmuo, kurio moterys labai troško, krikščionybės epochoje buvo nuvertintas iki žemiausio. Vestalės rūpinosi šventąja ugniaviete ir tarnavo motinai deivei Herai. Pagonybės dievus pakeitus Dievui Tėvui, senosios motiniškos deivės buvo pažemintos ir sumenkintos, tas pats atsitiko ir vietai arti ugniavietės. Šia prasme į Pelenę galima žiūrėti kaip į pažemintą motiną deivę, pasakos pabaigoje atgimstančią iš pelenų kaip mitinis paukštis feniksas. Tačiau šios sąsajos istorinio pobūdžio ir paprastam „Pelenės“ klausytojui nėra lengvai suprantamos.

Gyvenimas prie ugniavietės sukelia ir kitų gerų asociacijų, suprantamų kiekvienam vaikui. Vaikai mėgsta būti virtuvėje, stebėti, kaip gaminamas valgis, ir gaminti jį kartu. Kol nebuvo centrinio šildymo, vieta arti ugniavietės buvo šilčiausia ir dažnai jaukiausia namuose. Ugniavietė daugeliui vaikų sužadina smagius prisiminimus apie tą laiką, kurį jie ten praleido su motina.

Be to, vaikams patinka išsipurvinti iki ausų; tokia galimybė jiems yra instinktų laisvės simbolis. Taigi būti tokiam, kuris rausiasi po pelenus, o tai ir yra pradinė vardo *Aschenbrödel* reikšmė, vaikui turi ir labai teigiamą reikšmę. Mūsų laikais,

* Už šventąją ugnį atsakingos dvasininkės skaistybė ir apvalanti ugnis apskritai suteikia atitinkamą reikšmės atspalvį ir pelenams. Daugelyje visuomenių pelenai buvo naudojami apsiplauti – kaip priemonė apsivalyti. Pelenai turėjo tokią reikšmę, nors mūsų dienomis ji nebėra plačiai žinoma.

Kitas pelenų reikšmės atspalvis – sąsaja su gedulu. Galvos barstymas pelenais kaip per Pelenų dieną ir dabar tebėra netekties ženklas, kaip ir senovėje. Sėdėjimas pelenuose kaip reakcija į gedulą ir jo ženklas minimas *Odisėjoje*, tokia tradicija gyvavo daugelyje tautų.[88] Šie skaistybės ir didelio gedulo reikšmės atspalviai, susiję su pradiniu Pelenės vardu itališkoje pasakoje (daug ankstesnėje už Perrault pasaką) ir ne mažiau su jos prancūzišku ir vokišku vardais, anglų kalboje vaizduojant ją sėdinčią karštuose pelenuose ir pagal tai vadinant buvo pakeisti visiškai priešingais priereikšmiais – sąsajomis su juoduma ir nešvara.

kaip ir praeityje, iki ausų išsipurvinti malonu, tačiau sukelia ir kaltės jausmą.

Galiausiai – Pelenė gedi mirusios motinos. „Iš pelenų į pelenus" (*ashes to ashes*)* – ne vienintelis posakis, kuriame glaudžiai susiejami mirusieji ir pelenai. Pasibarstyti pelenais yra gedulo simbolis; gyventi vilkint purvinais skarmalais yra depresijos simptomas. Taigi gyvenimas pelenuose gali simbolizuoti ir laiką, maloniai praleistą su Motina prie ugniavietės, ir mūsų būseną tada, kai labai gedime šio intymaus Motinos artumo, kurį praradome užaugę ir kurio simbolis yra Motinos „mirtis". Šis vaizdinių derinys lemia, kad ugniavietė skatina stipriai įsijausti ir kiekvienam iš mūsų primena rojų, kuriame kadaise gyvenome, bei esmines gyvenimo permainas, įvykusias, kai buvome priversti atsisakyti paprasto ir laimingo labai ankstyvos vaikystės gyvenimo, kai turėjome susitvarkyti su visais dviprasmiais paauglystėje bei pilnametystės pradžioje sukilusiais jausmais.

Kol vaikas mažas, tėvai apsaugo jį nuo dviprasmių jausmų, kuriuos jaučia broliai ir seserys, ir nuo pasaulio reikalavimų. Žvelgiant į praeitį atrodo, kad tai buvo dangiškas laikas. Tada staiga vyresni broliai ir seserys, atrodytų, ima naudotis vaiku, o tėvai – jį mažiau saugoti; broliai ir seserys kelia reikalavimus; ir jie, ir Motina ima kritikuoti vaiką dėl jo elgesio. Jei jam prikišamas netvarkingumas ar net įprotis nepaisyti švaros, jis pasijunta atstumtas ir nešvarus; o broliai ir seserys, kaip jam atrodo, gyvena prabangoje. Tačiau, kaip māno vaikas, jų geras elgesys yra apgaulė, apsimetimas ir melas. Taip „Pelenėje"

* Per laidotuves anglikonų sakomi žodžiai, kurių prasmė tokia pat kaip biblinio posakio „iš dulkių į dulkes" (*vert. past.*).

vaizduojamos įseserės. Mažas vaikas gyvena kraštutinumais: vieną akimirką jaučiasi purvinas niekšas, sklidinas neapykantos, kitą – jis nekaltybės įsikūnijimas, o kiti yra blogieji.

Kad ir kokios būtų išorinės aplinkybės, brolių ir seserų konkurencijos metais vaikas patiria kančios, nepritekliaus, net vargų laikotarpį; taip pat jam atrodo, kad jo nesupranta ir kad jis sulaukia net pagiežos. Metai, kuriuos Pelenė praleido pelenuose, vaikui byloja, kad to niekas negali išvengti. Būna akimirkų, kai atrodo, kad egzistuoja tik priešiškos jėgos, o palankių jėgų aplink nėra. Jei vaikui, kuriam sekama pasaka apie Pelenę, nekiltų įspūdis, kad jai gana ilgai teko kęsti tokį sunkmetį, jam atrodytų, kad ji, palankioms jėgoms galiausiai nugalėjus priešiškas, nepatyrė tikro palengvėjimo. Kartais vaiko kančios tokios didelės, kad susidaro įspūdis, jog jos trunka labai ilgai. Todėl koks nors trumpas Pelenės gyvenimo laikotarpis atrodytų nepalyginamas su tuo, ką jam tenka patirti. Pelenė turi kentėti taip sunkiai ir ilgai, kaip vaikas tiki pats kenčiąs, nes tik po tokių kančių jos išgelbėjimas gali vaiką įtikinti ir užtikrinti, kad tas pats atsitiks ir jo gyvenime.

Kai nusiminusiai Pelenei pajuntame atjautą, jos gyvenime įvyksta pirma gera permaina. „Pasitaikė kartą tėvui į mugę keliauti, ir paklausė jis abiejų savo podukrų, ko joms lauktuvių parvežti.

– Gražių drabužių, – atsakė viena.

– Perlų ir brangakmenių, – prašė antroji.

– O tu, Pelene, – paklausė tėvas, – ko tu norėtum?

– Nulaužk man, tėveli, pirmutinę šakelę, kuri grįžtant namo tau per skrybėlę brūkštelės.“*

---

* Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 1, p. 127.

Jis taip ir padaro. Lazdyno šakelė ne tik brūkšteli tėvui per skrybėlę, bet ir ją numuša. Tą šakelę jis parveža namo Pelenei. „Pelenė padėkojo, nuėjo prie motinos kapelio, pasodino šakelę ir taip graudžiai verkė, jog ašaros byrėjo ant šakelės ir ją palaistė. Šakelė prigijo, ir išaugo gražus medelis. Pelenė tris kartus per dieną eidavo po tuo medeliu, verkdavo ir melsdavosi, ir kaskart į medelį atskrisdavo baltas paukštelis, ir jeigu Pelenė pasakydavo kokį norą, paukštelis numesdavo jai, ko ji pageidavo."*

Pelenei paprašius šakelės, kurią ji sumanė pasodinti ant motinos kapo, ir tėvui patenkinus jos troškimą pradedama atkurti jųdviejų bendrystė, nors galutinai ir neatkuriama. Iš pasakojimo galime manyti, kad Pelenė turėjo būti labai nusivylusi tėvu ar net pykti, kad jis vedė tokią pikčiurną. Tačiau mažam vaikui tėvai yra visagaliai. Tapti savo likimo šeimininke Pelenė gali tik sumenkus tėvų autoritetui. Jo sumenkėjimo ir galios perdavimo simboliai galėtų būti šaka, numušanti tėvui nuo galvos skrybėlę, o dar tai, kad iš tos pačios šakos išauga medis, kuris Pelenei turi stebuklingų galių. Taigi Pelenė naudojasi tuo, kas sumenkino tėvą (lazdyno šaka) senosios (mirusios) motinos galiai sustiprinti ir jos vardui išaukštinti. Šaką, atgaivinančią motinos prisiminimą, Pelenei duoda tėvas, todėl atrodo, kad šaka yra ženklas, jog jis pritaria, kad Pelenė, kuri lig tol buvo labai susidomėjusi juo, grįžtų prie pradinių apibrėžtų santykių su motina. Taip Pelenės gyvenime sumažėjus emocinei tėvo svarbai paruošiama dirva jos vaikiškos meilės jausmus jam galiausiai perkelti į brandžiai mylimą karalaitį.

Medis, kurį Pelenė pasodina ant motinos kapo ir laisto ašaromis, yra viena iš poetiškai įtaigiausių ir psichologiškai

* Ten pat.

reikšmingiausių pasakos ypatybių. Šis simbolis reiškia, kad kai idealizuotas kūdikystės motinos atminimas puoselėjamas kaip svarbi dvasinės patirties dalis, jis gali mus palaikyti ir palaiko net ir tada, kai patiriame didžiausias nelaimes.

Tai dar aiškiau parodyta kituose pasakos variantuose, kuriuose geroji motina virsta ne medžiu, o gyvūno padėjėjo figūra. Pavyzdžiui, kinų variante, kuris yra seniausia iš užrašytų Pelenės motyvo pasakų, veikėja turi prijaukintą žuvį ir uoliai rūpindamasi užaugina ją nuo dviejų colių iki dešimties pėdų. Piktoji pamotė supranta šios žuvies svarbą, klastingai ją nudobia ir suvalgo. Pelenė liūdi, kol išmintingas žmogus jai papasakoja, kur užkasti žuvies kaulai, pataria juos susirinkti ir laikyti savo kambaryje. Jis pasako Pelenei, kad kreipusis į šiuos kaulus ji gaus visko, ko nori. Daugelyje europietiškų ir rytietiškų variantų mirusi motina virsta veršeliu, karve, ožka ar kokiu kitu gyvūnu – stebuklinga herojės pagalbininke.

Škotų pasaka „Vikšrių Palaidinė“ senesnė ir už Basilės, ir už Perrault „Pelenę“, nes minima jau 1540 m.[89] Motina prieš mirtį dukteriai, pramintai Vikšrių Palaidine, kaip palikimą palieka žalą veršelį, kuris mergaitei duoda, ko tik ji paprašo. Pamotė apie tai sužino ir liepia veršelį papjauti. Vikšrių Palaidinė puola į neviltį, tačiau papjautas veršelis pasako jai susirinkti jo kaulus ir palaidoti po pilku akmeniu. Ji taip ir padaro, ir nuo tada atėjusi prie akmens ir paprašiusi veršelio gauna visko, ko panorėjusi. Per Kalėdas, kai visi ruošdamiesi eiti į bažnyčią apsirengia geriausiais drabužiais, pamotė pasako Vikšrių Palaidinei, kad ji nešvari ir dėl to negali ten eiti kartu su kitais. Papjautas veršelis parūpina Vikšrių Palaidinei gražių drabužių, bažnyčioje ją pamilsta karalaitis; per trečią susitikimą ji pameta kurpaitę ir taip toliau.

Daugelyje kitų pasakų apie Pelenę gyvūnas pagalbininkas veikėją dar ir pamaitina. Pavyzdžiui, vienoje egiptiečių pasakoje pamotė, įbrolis ir įseserė blogai elgiasi su dviem vaikais, ir šie prašo: „Karve, būk mums tokia gera, kokia mums buvo motina." Karvė juos gerai pamaitina. Pamotė apie tai sužino ir liepia karvę papjauti. Sudeginę karvės kaulus, vaikai palaidoja pelenus moliniame ąsotyje, iš jų išauga medis ir ima vesti vaikams vaisius, taip suteikdamas laimės.[90] Taigi yra „Pelenės" tipo pasakų, kuriose motinai atstovaujantys gyvūnas ir medis sujungiami ir parodoma, kaip vienas iš jų gali atstovauti kitam. Taip pat šios pasakos iliustruoja, kaip tikrąją motiną simboliškai pakeičia gyvūnas, duodantis mums pieno, – karvė ar, pavyzdžiui, Viduržemio jūros šalyse, ožka. Tai atspindi emocinius ir psichologinius ryšius iš pirmosios maitinimo patirties, vėliau gyvenime teikiančios saugumo.

Eriksonas kalba apie *pamatinį pasitikėjimą*, kuris, kaip jis sako, yra „nuostata savęs ir pasaulio atžvilgiu, kilusi iš to, ką patyrėme per pirmuosius vienus gyvenimo metus"[91]. Pamatinį pasitikėjimą vaikui įskiepija gera motinos globa, kurią jis patiria pradiniu gyvenimo laikotarpiu. Jei paskui viskas klojasi gerai, vaikas pasitikės savimi ir pasauliu. Gyvūnas pagalbininkas ar stebuklingas medis yra šio pamatinio pasitikėjimo vaizdinys, įsikūnijimas ir išorinis simbolis. Tai geros motinos palikimas, kurį vaikas turės ir vėliau, kuris jį saugos ir palaikys per skaudžiausias nelaimes.

Pasakos, kuriose pamotė užmuša gyvūną pagalbininką, tačiau negali atimti iš Pelenės to, kas suteikia jai dvasios stiprybės, rodo, kad mūsų gebėjimui tvarkytis gyvenimą svarbiau ne tai, kas egzistuoja tikrovėje, o tai, kas vyksta mumyse. Internalizuotas gerosios motinos vaizdinys gyvenimą padaro pakelia-

mą net ir blogiausiomis aplinkybėmis, todėl išorinio simbolio išnykimas nesvarbus.[92]

Viena iš svarbiausių įvairiuose „Pelenės“ variantuose tiesiogiai perteikiamų minčių – jei manome, kad norėdami gyvenime sulaukti sėkmės privalome kabintis į ką nors išoriniame pasaulyje, mes klystame. Visos įseserių pastangos pasiekti tikslą išorinėmis priemonėmis bergždžios: nepadeda nei rūpestingai parinkti ir pasiūti drabužiai, nei apgaulė, kurios jos griebiasi siekdamos įsprausti koją į kurpaitę. Galiausiai pasiseka tik tiems, kurie, kaip Pelenė, yra ištikimi sau. Ta pati mintis perteikiama ir parodant, kad nėra būtina šalia turėti motiną ar gyvūną pagalbininką. Tai psichologiškai teisinga, nes įgavus pamatinį pasitikėjimą vidiniam saugumui ir savivertės jausmui išorinės sąlygos nėra būtinos. Taip pat išorinės sąlygos negali kompensuoti kūdikystėje neįgauto pamatinio pasitikėjimo. Kai kuriems taip nepasisekė, kad jie šį pasitikėjimą prarado gyvenimo pradžioje, ir jei apskritai gali jį atgauti, tai tik pakeitę savo psichikos ir asmenybės idėjų sistemą, – gražūs daiktai jiems tikrai nepadės.

Vaizduojant medį, išaugantį iš šakelės, veršelio kaulų ar pelenų, perteikiama, kad iš pradžioje buvusios motinos ar su ja išgyventos patirties susiformuoja kažkas kita. Medžio vaizdinys – tiek Katės Pelenės palmė, tiek Pelenės lazdyno šakelė – yra ypač tinkamas, nes jis susijęs su augimu. Tai rodo, kad neužtenka tiesiog išsaugoti internalizuotą motinos paveikslą iš praeities laikotarpio. Vaikui augant, ši internalizuota motina turi pasikeisti, kaip ir jis keičiasi. Tai dematerializacijos procesas, panašus į tą, kuriame vaikas sublimuoja tikrosios gerosios motinos paveikslą, paversdamas jį dvasine pamatinio pasitikėjimo patirtimi.

Brolių Grimmų „Pelenėje“ visa tai parodoma dar išsamiau. Pelenės dvasiniai vyksmai prasideda nuo to, kad ji netekusi vil-

ties gedi motinos, – tai simboliškai vaizduojama kaip gyvenimas pelenuose. Jei ji liktų įstrigusi čia, nebūtų jokios dvasinės raidos. Kaip pereinamasis etapas, kuriam pasibaigus toliau gyvenama be mylėto žmogaus, gedulas būtinas; tačiau gedėtojas gali išgyventi tik ilgainiui pakeitęs gedulą kuo nors pozityviu: jis turi mintyse susikurti to, kas tikrovėje prarasta, vaizdinį. Mumyse toks vidinis objektas niekada nenukentės, kad ir kas vyktų tikrovėje. Kai Pelenė verkia prie pasodintos šakelės, tai rodo, kad ji išsaugojo gyvą mirusios motinos atminimą; tačiau, medžiui augant, keičiasi ir Pelenės sieloje internalizuota motina.

Pelenės maldos, kurias ji kalba taip pat prie medžio, liudija puoselėjamas viltis. Maldose prašome ko nors, ką tikime įvyksiant: atlėgus nelaimės sukrėtimui vėl atgyja pamatinis pasitikėjimas; šis pasitikėjimas grąžina mums viltį, kad ilgainiui mūsų reikalai vėl ims klotis gerai, kaip praeityje. Baltas paukštelis, kurio pasirodymas yra atsakas į Pelenės maldas, neša Ekleziasto žinią: „Padangių paukščiai gali nunešti tavo balsą, sparnuotis gali pasakyti, ką tu šnekėjai."* Nesunku atpažinti, kad baltasis paukštis – tai motinos dvasia, kurią ji perduoda vaikui rūpestingai globodama; tai dvasia, kuri pradžioje vaikui įskiepijama kaip pamatinis pasitikėjimas. Ši dvasia tampa paties vaiko dvasia ir palaiko jį per visas negandas, suteikdama vilties dėl ateities ir stiprybės susikurti gerą gyvenimą.

Pelenė prašo šakos, ją pasodina, augina laistydama ašaromis ir melsdamasi, o galiausiai, kai Pelenei to reikia, į medį nutupia baltas paukštelis. Ar mes sąmoningai suvokiame visą reikšmę, simboliškai perteiktą šiais vaizdiniais, ar ne, šios „Pe-

---

* Koh 10, 20. Vertė Antanas Rubšys, cit. iš: *Šventasis Raštas: Senasis ir Naujasis Testamentas*, Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998, p. 1019.

lenės“ detalės sujaudina visus, ir mes, bent jau ikisąmonėje, reaguojame į jų prasmę. Tai gražūs ir įtaigūs vaizdiniai, ir vaikui, kuris dar tik pradeda internalizuoti, ką jam reiškia tėvai, tokie vaizdiniai dar prasmingesni ir labiau jį pamoko. Jie vienodai reikšmingi berniukams ir mergaitėms, nes, kad ir kokia būtų žmogaus lytis, internalizuota motina, arba pamatinis pasitikėjimas, yra lemiamai svarbus dvasinis reiškinys. Pašalinęs medį ir pakeitęs jį krikštamote fėja, kuri staiga ir netikėtai atsiranda iš niekur, Perrault pašalino dalį pasakoje buvusios giliausios prasmės.

Brolių Grimmų „Pelenė“ vaikui itin subtiliai perteikia: kad ir kaip jis šiuo metu kankintųsi, – dėl brolių ir seserų konkurencijos ar bet kokios kitos priežasties, – sublimuodamas savo kančią ir sielvartą, kaip darė Pelenė, kai sodino ir savo jausmais augino medį, vaikas gali visiškai savarankiškai sutvarkyti reikalus taip, kad jam pasaulyje taip pat taptų gera gyventi.

Brolių Grimmų „Pelenėje“ papasakojus apie medį ir Pelenės norus pildantį baltą paukštelį toliau tuoj pat pasakojama, kaip karalius iškėlė trijų dienų šventę, norėdamas, kad jo sūnus išsirinktų nuotaką. Pelenė prašo leisti ją į šventę. Nors merginai atsakoma, ji nesiliauna maldavusi. Galiausiai pamotė sako jai, kad išbėrė į pelenus dubenį lęšių, ir jei Pelenė juos per dvi valandas išrinks, galės vykti į pokylį.

Tai viena iš tariamai neįvykdomų užduočių, kurias tenka atlikti pasakų veikėjams. Rytietiškuose „Pelenės“ variantuose jai reikia priverpti siūlų, kai kuriose vakarietiškose pasakose – atsijoti grūdus.[93] Išoriškai tai dar vienas pavyzdys, kaip su ja šiurkščiai elgiamasi. Tačiau kai to reikalaujama iš Pelenės, – šis reikalavimas pateikiamas jau įvykus esminėms jos likimo permainoms, nes ji dabar turi stebuklingą norus tenkinantį pagal-

bininką baltą paukštį, tačiau prieš pat jai vykstant į pokylį, – tai rodo, kad ji nusipelnys laimingos pabaigos tik gerai atlikusi sunkias ir sudėtingas užduotis. Paukščių, kurių pasikviečia į pagalbą, padedama Pelenė sugeba išrinkti visus lęšius, tačiau tada pamotė vėl pareikalauja to paties, tik padaro užduotį dukart sunkesnę: antrą kartą reikalaujama, kad ji vos per valandą išrinktų du dubenis į pelenus išbertų lęšių. Ir vėl padedama paukščių Pelenė sėkmingai atlieka užduotį, tačiau pamotė vis tiek niekaip neleidžia jai vykti į pokylį, nors du kartus buvo žadėjusi, kad leis.

Užduotis, kurią iš Pelenės reikalaujama atlikti, atrodo beprasmė: kam išberti lęšius vien tam, kad jie vėl būtų atrinkti? Pamotė įsitikinusi, kad tai neįmanoma, beprasmiška ir pažemins Pelenę. Tačiau Pelenė žino, kad iš visko, ką daro, gali gauti ką nors gero, jei sugebi suteikti tam prasmę, – net ir iš rausimosi po pelenus. Ši pasakos detalė padrąsina vaiką tikėti, kad būti prastose vietose – žaisti purve ir su purvu – gali būti labai naudinga, jei moki tą naudą išgauti. Pelenė pasikviečia į pagalbą paukščius, liepia atrinkti gerus lęšius ir sunešti į puodą, o blogų atsikratyti – sulesti.

Taip pamotės klastingumas, kai ji dusyk sulaužo duotą žodį, priešpriešinamas Pelenės suvokimui, kad reikia atrinkti, kas gera ir kas bloga. Savanoriškai pavertusi užduotį moraliniu gėrio ir blogio priešybės klausimu ir pašalinusi tai, kas bloga, Pelenė eina prie motinos kapo ir prašo numesti jai aukso ir sidabro. Paukštis jai numeta aukso ir sidabro suknelę bei kurpaites – pirmą ir antrą kartą jos siuvinėtos šilku ir sidabru, trečią kartą kurpaitės yra iš aukso.

Perrault pasakoje Pelenė prieš vykdama į pokylį taip pat turi atlikti užduotį. Pasakiusi Pelenei ten vykti, krikštamotė fėja

liepia jai iš daržo atnešti moliūgą. Nors Pelenė nesupranta, ką tai reiškia, ji padaro, kas liepiama. Pati krikštamotė, o ne Pelenė išgremžia moliūgą ir paverčia jį karieta. Tada krikštamotė liepia Pelenei atidaryti pelėkautus ir paverčia ten rastas šešias peles arkliais. Vieną žiurkę ji panašiai paverčia vežiku. Galiausiai Pelenė turi atnešti šešis driežus, ir šie tampa liokajais. Jos skarmalai paverčiami gražiais drabužiais, ji gauna stiklinius batelius. Taip pasiruošusi Pelenė išvyksta į pokylį, tik prieš išvažiuojant jai liepiama grįžti iki vidurnakčio, nes tą akimirką viskas atgaus pirminį pavidalą.

Stikliniai bateliai, karieta paverstas moliūgas – visa tai yra Perrault išmonė: nė viename variante, išskyrus jo ir tuos, kurie juo remiasi, šių detalių nėra nė pėdsako. Marcas Soriano šiose detalėse įžvelgia Perrault šaipymąsi iš klausytojo, kuris į pasaką žiūri rimtai, taip pat ironiją, su kuria Perrault imasi pasirinktos temos: jei Pelenę galima paversti gražiausia karalaite, tada pelės ir žiurkė gali tapti arkliais ir vežiku.*

Ironija iš dalies kyla dėl nesąmoningų minčių, ir daugelio žmonių palankų požiūrį į Perrault detales įmanoma paaiškinti tik vienaip: jomis klausytojui užgaunama jautri styga. Pareiga laikytis to, kas tavo praeityje geriausia, puoselėti savo dorovingumą, net ir ištikus nelaimėms likti ištikimam savo vertybėms, neleisti sau, kad kitų pikta valia ar bjaurus būdas tave įveiktų, – „Pelenėje“ visi šie dalykai tokie akivaizdūs, kad negalėjo nesujaudinti Perrault. Tenka daryti išvadą, kad jis sąmoningai vengia dėl jų jaudintis. Jo ironija paverčia niekais pasakoje glūdintį reikalavimą, kad mes patirtume dvasines permainas

* Dėl driežų – Soriano primena skaitytojams prancūzišką posakį „tingus kaip driežas“. Tai paaiškina, kodėl Perrault galėjo nuspręsti, kad šie gyvūnai turi būti paversti liokajais, nes liokajų tingumas buvo pajuokiamas.[94]

ir taip pasikeistume. Ironizuojant pajuokiama mintis, kad siekdami aukščiausių tikslų galime įveikti kuklių išorinių gyvenimo sąlygų suvaržymus.[95] Perrault sumenkina „Pelenę“ iki gražios fantazijos, kuri mums nieko nereiškia. Kaip tik taip daugelis žmonių nori žiūrėti į šią pasaką, o tai paaiškina, kodėl Perrault variantą daug kas vertina palankiai.

Nors tai paaiškina, kodėl Perrault perkūrė seną pasaką tokiu stiliumi, lieka nepaaiškintos konkrečios detalės, kurias jis išgalvojo vadovaudamasis ir sąmoningu, ir nesąmoningu pasakos supratimu ir į kurias mes dėl tos pačios priežasties palankiai žiūrime. Kitaip nei visuose variantuose, kuriuose Pelenė priversta gyventi pelenuose, tik Perrault pasakoja, kad ji tai *pasirinko*. Dėl to ji tampa nepradėjusia lytiškai bręsti mergaite, kuri dar neišstūmė troškimo išsipurvinti iki ausų ir dar nepradėjo bjaurėtis linkusiais slapstytis gyvūnėliais, tokiais kaip žiurkės, pelės ir driežai; išskobusi moliūgą, ji įsivaizduoja, kad tai graži karieta. Pelės ir žiurkės gyvena tamsiuose, nešvariuose kampuose ir vagia maistą – visa tai mėgsta daryti ir vaikai. Šie gyvūnai nesąmoningai asocijuojasi ir su falu – tai rodo būsimą susidomėjimą lytiškumu ir brendimą. Neatsižvelgiant į falinę reikšmę, tokių niekingų ar net bjaurių gyvūnų pavertimas arkliais, vežiku ir liokajais reiškia sublimaciją. Taigi ši detalė atrodo teisinga mažiausiai dviem lygmenimis: ji reiškia tuos padarus, su kuriais Pelenė draugavo būdama pažeminta gyventi pelenuose, o gal net jos falinius interesus; be to, atrodo tinkama, kad bręsdama, tai yra ruošdamasi susitikti su karalaičiu, ji turi sublimuoti tokį domėjimąsi.

Perrault perpasakojo „Pelenę“ taip, kad ji labiau atitiktų mūsų sąmoningą ir nesąmoningą supratimą, kas šioje pasakoje svarbiausia. Sąmoningai mes noriai pritariame ironijai, dėl

kurios pasaka sumenksta iki gražios nerimto turinio fantazijos, nes tokia ironija išvaduoja mus nuo pareigos – kuri šiaip būtų numanoma – susitaikyti su brolių ir seserų konkurencijos problema, taip pat nuo uždavinio internalizuoti mūsų pirmuosius objektus ir gyventi pagal jų moralinius reikalavimus. Jo papildomos detalės nesąmoningai regisi įtikinamos dėl užmirštos mūsų pačių vaikystės patirties, nes jos, atrodytų, byloja, jog, norėdami subręsti, savo pradinį susižavėjimą instinktyviu elgesiu, kad ir kas mus trauktų – nešvarumai ar faliniai objektai, – turime pakeisti kitkuo ir sublimuoti.

Perrault Pelenė vyksta į pokylį šešių arklių tempiama ir šešių liokajų lydima karieta, tarsi pokylis vyktų Liudviko XIV Versalyje. Ji turi pasišalinti prieš pusiaunaktį, kai atgaus savo prastus drabužius. Tačiau trečią naktį ji pernelyg nekreipia dėmesio į bėgantį laiką ir, skubėdama pasprukti kerams neišsisklaidžius, pameta stiklinį batelį. „Sargybiniai, paklausti, ar nematė, kaip išvažiavo princesė, atsakė, kad nė iš rūmų niekas neišėjo, išskyrus apdriskusią mergaitę, daug labiau panašią į kaimietę negu į kilmingą panelę."*

Brolių Grimmų pasakoje Pelenė gali likti pokylyje tiek, kiek nori. Ji išeina turėdama savų ketinimų, o ne todėl, kad privalo. Pelenei išeinant karalaitis taikosi ją palydėti, tačiau ji pasprunka ir pirmą naktį nuo jo pasislepia. „Karalaitis palaukė, kol ateis tėvas, ir pasakė jam, kad ta nepažįstama mergaitė įšokusi į balandinę. Tėvas pagalvojo: „Ar tik nebus čia Pelenė?" – ir liepė atnešti kirvį ir kobinį balandinei išgriauti; bet ten nieko nebuvo."** Tuo tarpu Pelenė pabėgo ir vėl apsivilko savo nešva-

* Perrault, *Motulės Žąsies pasakos*, p. 157.
** Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 1, p. 130.

riais drabužiais. Kitą dieną įvykiai kartojasi, tik tiek, kad Pelenė pasislepia kriaušėje. Trečią dieną karalaitis liepia ištepti laiptus derva, taigi Pelenei vėl ištrūkus ten prilimpa jos kurpaitė.

Yra pasakos variacijų, kuriose Pelenė imasi iniciatyvos būti atpažinta, o ne pasyviai laukia. Viename variante karalaitis jai duoda žiedą, kurį ji įkepa į jam patieksimą pyragą; jis nenori vesti jokios kitos merginos, tik tą, kurios pirštui tinka tas žiedas.

Kodėl Pelenė tris kartus vyksta į pokylį susitikti su karalaičiu, tačiau paskui pabėga nuo jo ir grįžta į pažemintosios vietą? Kaip dažnai būna, tris kartus kartojamas elgesys atspindi vaiko padėtį tėvų atžvilgiu ir tai, kaip jis iš tikrųjų tampa savimi, įveikęs pradinį įsitikinimą, kad yra svarbiausias trejeto dėmuo, bei vėlesnę baimę, kad yra mažiausiai reikšmingas. Iš tikrųjų savimi tampama ne tris kartus pakartojus veiksmą, o įvykus kitam dalykui, kuriam tas kartojimas paruošia dirvą, – pritikus kurpaitei.

Išoriniame lygmenyje tai, kad Pelenė vangstosi karalaičio, byloja, jog ji nori būti išsirinkta dėl to, kokia iš tikrųjų yra, o ne dėl nuostabios išvaizdos. Ji bus jo tik tada, jei mylimasis, pamatęs ją pažemintą, vis tiek jos trokš. Tačiau tam užtektų kartą pasirodyti pokylyje ir pirmą naktį pamesti kurpaitę. Gilesniame lygmenyje pakartotinis lankymasis pokylyje simbolizuoja dviprasmius jausmus, kuriuos jaučia jauna mergina, norinti asmeniškai ir seksualiai įsipareigoti, tačiau kartu to bijanti. Šį dviprasmiškumą rodo ir tai, kad tėvas klausia savęs, ar ta graži mergina yra jo duktė Pelenė, tačiau nepasitiki savo nuojauta. Karalaitis, tarsi suprasdamas, kad negali laimėti Pelenės tol, kol ji tebėra edipiškais santykiais emociškai prisirišusi prie tėvo, pats jos nesiveja, o paprašo tėvo vytis ją vietoj jo. Tik tėvui iš pradžių parodžius, kad jis pasirengęs paleisti dukterį, nutraukdamas juodu siejančius saitus, jai nebus nesmagu perkelti savo

heteroseksualios meilės jausmus iš nebrandaus objekto (tėvo) į brandų – būsimąjį vyrą. Tai, kad tėvas sunaikina Pelenės slėptuves, – sugriauna balandinę ir nukerta kriaušę, – rodo, jog jis pasirengęs perduoti ją karalaičiui. Tačiau jo pastangos neduoda trokštamų vaisių.

Visai kitame lygmenyje balandinė ir kriaušė reiškia stebuklingus daiktus, kurie lig šiol padėjo Pelenei. Balandinėje gyvena paukščiai pagalbininkai, kurie atrinko Pelenei lęšius, – jie pakeičia medyje tupintį baltą paukštį, kuris parūpino jai gražius drabužius, taip pat ir lemtingąsias kurpaites. O kriaušė klausytojams primena tą kitą medį, kuris užaugo ant motinos kapo. Norėdama gero gyvenimo tikrovės pasaulyje, Pelenė turi atsisakyti tikėjimo galinčiais padėti stebuklingais daiktais ir nustoti jais kliautis. Atrodo, tėvas tai supranta ir sunaikina jos slėptuves: ji nebesislėps pelenuose, tačiau ir nebeieškos prieglobsčio nuo tikrovės stebuklingose vietose. Pelenė nuo šiol nebegyvens nei daug žemiau, negu jai iš tikrųjų priklauso, nei daug aukščiau.

Cox, sekdama Jacobu Grimmu, mini senovinį vokiečių paprotį jaunikiui kaip sužadėtuvių ženklą nuotakai duoti batą.[96] Tačiau tai nepaaiškina, kodėl senovės kinų pasakoje tikroji nuotaka nustatoma pagal tai, kam tinka auksinis, o Perrault pasakoje – stiklinis batelis. Kad išbandymas būtų veiksmingas, tas batelis turi būti nesitampanti kurpaitė, kitaip jis tiktų kokiai nors kitai merginai, pavyzdžiui, įseserėms. Perrault sako, kad batelis buvo iš stiklo – nesitampančios, nepaprastai trapios ir dužios medžiagos. Tai rodo jo įžvalgumą.

Talpyklėlę, į kurią tam tikrą kūno dalį galima įkišti taip, kad daugiau neliktų vietos, galima suprasti kaip makšties simbolį. Trapus daiktas, kurio negalima tampyti, kitaip jis sutrūks,

primena mergystės plėvę; o daiktas, kurį nesunku pamesti pokylio pabaigoje, kai įsimylėjėlis nenori paleisti mylimosios, atrodo tinkamas nekaltybės įvaizdis, ypač kai vyras paspendžia spąstus jai pagauti – liepia ištepti laiptus derva. Į Pelenės pabėgimą iš šios situacijos galima žiūrėti kaip į jos pastangas išsaugoti nekaltybę.

Perrault pasakoje krikštamotės paliepimas Pelenei grįžti namo iki tam tikros valandos, nes kitaip reikalai labai pašlis, panašus į tėvo reikalavimą iš namų einančiai dukteriai per ilgai vakare neužsibūti, kurį jis kelia bijodamas to, kas jai užsibuvus gali nutikti. Gausūs „Pelenės" variantai, kuriuose ji pabėga, gelbėdamasi nuo išprievartauti norinčio „ne pagal prigimtį" besielgiančio tėvo, patvirtina požiūrį, jog pabėgti iš pokylio ją paskatino noras apsisaugoti nuo išprievartavimo pavojaus ir nepasiduoti savo pačios troškimams. Be to, Pelenės pabėgimas priverčia karalaitį ateiti jos ieškoti į tėvo namus, o tai primena jaunikio atvykimą prašyti nuotakos rankos. Perrault „Pelenėje" batelį matuoja dvariškis, brolių Grimmų pasakoje kurpaitę Pelenei paduoda karalaitis ir ji apsiauna ją pati, o daugelyje kitų pasakų ją užauna karalaitis. Šią detalę galima palyginti su žiedu, kurį jaunasis užmauna nuotakai ant piršto, – tai svarbi vestuvių ceremonijos dalis, simbolizuojanti, kad jie nuo šiol yra sujungti.

Visa tai nesunku suprasti. Pasakos klausytojas jaučia, kad kurpaitės primatavimas yra sužieduotuvės, ir tikrai aišku, kad Pelenė yra skaisti nuotaka. Kiekvienas vaikas žino, kad santuoka susijusi su lytiniais santykiais. Praeityje, kai daugiau vaikų augdavo arti gyvūnų, jie žinodavo, kad lytiniai santykiai kažkaip susiję su tuo, kad patinas įkiša savo organą į patelės kūną, o šiuolaikiniam vaikui tiek pasako tėvai. Tačiau atsižvelgiant

į svarbiausią pasakos temą, seserų konkurenciją, brangiosios kurpaitės primatavimas tinkamai kojai turi ir kitų galimų simbolinių reikšmių.

Brolių ir seserų konkurencija yra ir „Pelenės“, ir daugelio kitų pasakų tema. Kitose pasakose beveik visada konkuruoja tos pačios lyties vaikai. Tačiau tikrame gyvenime dažniau aršiausia tos pačios šeimos vaikų konkurencija kyla tarp sesers ir brolio.

Nelygiateisiškumas, kurį vyrų atžvilgiu patiria moterys, seniai įprastas reiškinys, nors dabar jam imama priešintis. Būtų keista, jei šis nelygiateisiškumas nesukeltų tos pačios šeimos brolių ir seserų nepasitikėjimo ir pavydo. Psichoanalizės literatūroje apstu pavyzdžių, kaip mergaitės pavydi berniukams lytinių organų; mergaičių jaučiamas „pavydas dėl varpos“ jau gana seniai įprasta idėja. Ne taip gerai suvokiama, kad šis pavydas jokiu būdu nėra vienpusis; berniukai taip pat gana stipriai pavydi to, ką turi mergaitės: krūtų ir galėjimo gimdyti.[97]

Abiejų lyčių atstovai pavydi kitos lyties atstovams to, ko neturi, nors ir labai mėgtų tai, ką turi, ir tuo didžiuotųsi, – ar tai būtų padėtis, ar vaidmuo visuomenėje, ar lytiniai organai. Nors šį pavydą nesunku pastebėti, ir nuomonė, kad jis egzistuoja, neabejotinai teisinga, ji, deja, dar nėra plačiai priimta ir pripažinta. (Iš dalies dėl to, kad ankstyvoji psichoanalizė vienašališkai pabrėždavo mergaičių jaučiamą vadinamąjį pavydą dėl varpos, o taip turbūt nutiko todėl, kad tuo metu daugumos veikalų autoriai buvo vyrai, kurie netyrė savo pačių pavydo moterims. Šiek tiek panašiai mūsų dienomis atsitinka karingai išdidžioms moterims.)

„Pelenė“, kurioje daugiau nei bet kurioje kitoje pasakoje skiriama dėmesio brolių ir seserų konkurencijos temai, būtų keistai neužbaigta, jei joje nebūtų kaip nors išreikšti berniu-

kų ir mergaičių konkurencijos jausmai dėl kūniškų skirtumų. Už šio lytinės kilmės pavydo slepiasi lytinės kilmės baimė, vadinamasis „nerimas dėl kastracijos", – baimė, kad tau trūksta tam tikros anatominės dalies. *Išoriškai* „Pelenėje" pasakojama tik apie mergaičių konkurenciją; tačiau ar čia negali būti kokių nors užslėptų *užuominų* apie šias svarbesnes ir kur kas labiau išstumtas emocijas?

Nors „nerimas dėl kastracijos" vienodai skaudžiai kamuoja mergaites ir berniukus, jie patiria skirtingus jausmus. Abu šie terminai – „pavydas dėl varpos" ir „nerimas dėl kastracijos" – pabrėžia tik po vieną iš daugelio sudėtingų psichologinių ypatumų, būdingų jais vadinamiems reiškiniams. Pasak Freudo teorijos, mergaitės kastracijos kompleksas labiausiai susijęs su jos įsivaizdavimu, kad pradžioje visi vaikai turėjo varpą, tačiau mergaitės savąją kažkaip prarado (galbūt jos taip buvo nubaustos už netinkamą elgesį), ir su šio įsivaizdavimo paskatinta viltimi, kad varpa gali ataugti. Panašiai berniukas nerimauja dėl to, kad nė viena mergaitė neturi varpos, manydamas, jog šį trūkumą galima paaiškinti tik praradimu, ir bijodamas, kad tas pats gali atsitikti ir jam. Nerimą dėl kastracijos jaučianti mergaitė įsivaizduoja turinti tokį trūkumą ir, siekdama apsaugoti savigarbą, imasi daugelio įvairių gynybos priemonių; viena iš jų yra nesąmoningos fantazijos, kuriose ji taip pat turi panašų organą.

Norint suprasti nesąmoningas mintis ir jausmus, kurie galėjo paskatinti sugalvoti svarbiausią „Pelenės" detalę – gražią mažytę kurpaitę – ir, dar svarbiau, nesąmoningas reakcijas, dėl kurių taip įtikinama teigti, kad „Pelenė" yra viena mėgstamiausių pasakų, reikia pripažinti, jog su bateliu kaip simboliu galėjo būti susieta daug skirtingų ir net prieštaringų psichologinių nuostatų.

Labai keistas poelgis, apie kurį pasakojama daugumoje „Pelenės“ variantų, yra kojos susiluošinimas, kai įseserės nori įsiauti į mažytę kurpaitę. Nors Perrault pašalino iš pasakos šį įvykį, jis, pasak Cox, sieja visas pasakas apie Pelenę, išskyrus tas, kurios kilo iš Perrault, ir dar kelias kitas. Į šį įvykį galima pažiūrėti kaip į moteriškojo kastracijos komplekso kai kurių ypatumų simbolinę išraišką.

Klastingas įseserių susiluošinimas yra paskutinė kliūtis prieš laimingą pabaigą; po to karalaitis bemat suranda Pelenę. Aktyviai padedant pamotei, įseserės paskutinį kartą bando klasta gauti tai, kas teisėtai priklauso Pelenei. Norėdamos įauti koją į batelį, jos ją suluošina. Brolių Grimmų pasakoje vyriausiajai įseserei į kurpaitę netelpa nykštys. Taigi motina duoda jai peilį ir liepia nykštį nusipjauti, nes, kai ji bus karalienė, jai nebereikės vaikščioti. Duktė padaro, kaip liepiama, įspraudžia koją į kurpaitę – ateina pas karalaitį, ir jis pasiėmęs ją išjoja. Jiedviem jojant pro Pelenės motinos kapą ir lazdyną ant jo tupintys du balti balandžiai ima burkuoti:

Burkū, burkū,
Kurpaitė pilna kraujų.
Ir ant žirgo sėdi ne ta,
*Kuriai ši kurpaitė skirta.**

Pažvelgęs į kurpaitę, karalaitis pamato besisunkiantį kraują. Jis grąžina įseserę namo. Kitai įseserei bandant apsiauti kurpaitę netelpa kulnas. Vėl motina liepia jai jį nusipjauti, ir įvykiai pasikartoja. Kituose variantuose, kuriuose veikia tik viena apsi-

* Ten pat, p. 132.

šaukėlė nuotaka, ji nusipjauna arba kojos pirštą, arba kulną, arba ir vieną, ir kitą. Pasakoje „Vikšrių Palaidinė" šią operaciją atlieka motina.

Šis epizodas sustiprina anksčiau įseserių sudarytą bjaurų įspūdį – patvirtina, kad siekdamos apgauti Pelenę jos dėl savo tikslų ryžtasi viskam. Dėl savo elgesio įseserės išoriškai ryškiai skiriasi nuo Pelenės, kuri nenori siekti laimės niekaip kitaip, tik būdama savimi. Ji nesileidžia pasirenkama pagal išvaizdą, kurią jai suteikė burtai, ir pasistengia, kad karalaitis ją pamatytų vilkinčią skarmalais. Įseserės kliaunasi apgaule ir dėl savo melagystės lieka luošos – ši tema atsikartoja pasakos pabaigoje, kai du balti paukščiai iškerta joms akis. Tačiau ši detalė tokia šiurkšti ir žiauri, kad ji turėjo būti sugalvota dėl kokios nors konkrečios, nors turbūt nesąmoningos priežasties. Pasakose veikėjai save suluošina retai, jei palygintume su sužalojimais, kurių kaip bausmių ar dėl kokios kitos priežasties tenka patirti iš kitų, – tokio sužalojimo atvejai pasakose – anaiptol ne retenybė.

„Pelenės" sukūrimo laikais buvo paplitęs vyro stambumo ir moters smulkumo priešybės stereotipas, ir Pelenė dėl mažos kojelės turėtų būti itin moteriška. Kojos, kurios yra tokios didelės, kad netelpa į kurpaitę, daro įseseres vyriškesnes už Pelenę, taigi ir nepatrauklesnes. Žūtbūt trokšdamos laimėti karalaitį, įseserės daro viską, kas įmanoma, siekdamos tapti dailiomis moterimis.

Įseserių bandymą susiluošinant apgauti karalaitį išduoda kraujas. Norėdamos tapti moteriškesnės, jos nusikirto dalį kūno; dėl to ėmė kraujuoti. Siekdamos įrodyti savo moteriškumą, jos simboliškai išsikastravo; kraujas, tekantis iš tos kūno vietos, kuri buvo sužalota kastruojantis, gali būti dar vienas jų moteriškumo įrodymas, nes jis gali reikšti mėnesines.

Ar tai, kad jos susiluošina arba yra motinos suluošinamos, yra nesąmoningas kastracijos, kuria siekiama atsikratyti įsivaizduojamos varpos, simbolis, ar nėra, ir ar kraujavimas yra mėnesinių simbolis, ar ne, pasakoje parodoma, jog įseserių pastangos bergždžios. Paukščiai atskleidžia, kad įseserės kraujuoja, o tai yra ženklas, kad nei viena, nei kita iš jų nėra tinkama nuotaka. Pelenė – skaisti nuotaka; pasąmonėje mergaitė, kuri dar neserga mėnesinėmis, yra akivaizdžiau skaisti nei ta, kuri jau serga. O mergina, kuri leidžia pastebėti savo kraujavimą, ypač vyrui, – įseserės kraujuojančiomis kojomis negali to išvengti, – yra ne tik storžievė, bet ir tikrai mažiau skaisti nei ta, kuri nekraujuoja. Taigi atrodo, kad kitame nesąmoningo supratimo lygmenyje šiuo epizodu pabrėžiama Pelenės nekaltybė, skirianti ją nuo įseserių.

Herojės likimą lemianti kurpaitė, svarbiausia „Pelenės“ detalė, yra sudėtingiausias simbolis. Turbūt ją išgalvoti paskatino daugybė šiek tiek prieštaringų nesąmoningų minčių, taigi ji sužadina įvairias nesąmoningas klausytojų reakcijas.

Sąmonei toks objektas kaip kurpaitė ir yra tik kurpaitė, o pasąmonei ji šioje pasakoje gali simbolizuoti makštį ar su ja susijusias sąvokas. Pasakos aprėpia ir sąmoningą, ir nesąmoningą lygmenis – tai suteikia joms meniškumo, žavesio ir įtikinamumo. Taigi jose vaizduojami objektai turi būti tinkami išoriniame, sąmoningame lygmenyje, tačiau kartu sukelti asociacijas, kurios visai skirtųsi nuo tų objektų išorinės reikšmės. Mažytė kurpaitė ir koja, kuriai ji pritinka, bei kita, suluošinta, koja, kuriai kurpaitė per maža, yra vaizdiniai, kurie mūsų sąmonei atrodo visai suprantami.

„Pelenės“ klausytojas nesąmoningai patiria seksualinį dailios kojytės žavesį, tačiau ta kojytė yra žavinga būdama apauta

puikiai tinkančia gražia, brangia (pavyzdžiui, auksine) kurpaite. Šis „Pelenės“ elementas egzistuoja ir atskirai kaip užbaigta pasaka, kurią perpasakoja Strabonas ir kuri yra daug senesnė už senovės kinų „Pelenę“. Šioje pasakoje erelis pavagia gražios heteros Rodopidės sandalą ir numeta jį faraonui į skreitą. Sandalas faraoną taip sužavi, kad visame Egipte prasideda sandalo savininkės, kuri turi tapti jo žmona, paieškos.[98] Ši pasaka byloja, kad senovės Egipte, kaip ir mūsų dienomis, tam tikromis aplinkybėmis moteriška kurpaitė, kuri simbolizuoja tai, kas moteryje trokštamiausia, sužadindavo vyro meilę dėl apibrėžtų, tačiau itin nesąmoningų priežasčių.

Kaip rodo Strabono pasaka, daugiau nei du tūkstančius metų viso pasaulio pasakose, kurios labai mėgstamos, priimta tinkamą nuotaką parinkti pagal moterišką kurpaitę. Taigi turi būti gera priežastis, kodėl manoma, kad kurpaitė tam tinka. Kurpaitės kaip makšties simbolio nesąmoningą prasmę analizuoti sunku – nors į šią simbolinę prasmę reaguoja ir vyrai, ir moterys, jų reakcija skirtinga.* Šiuo atžvilgiu tai ne tik subtilus, bet ir sudėtingas bei dviprasmis simbolis, dėl to emociškai taip stipriai žavi abiejų lyčių atstovus, nors dėl skirtingų priežasčių. Tai anaiptol nestebina, nes makštis ir tai, ką ji simbolizuoja pasąmonėje, vyrams ir moterims reiškia skirtingus dalykus; ir šis skirtumas ypač ryškus tada, kai nei vieni, nei kiti dar nėra

* Požiūrį, kad kurpaitė gali būti makšties simbolis, patvirtina labai įvairūs tautosakos duomenys. Rooth, cituodama Jamesoną, pasakoja, kad mandžiūrai iš nuotakos reikalauja padovanoti kurpaites dieveriams, kurie dėl santuokos tampa jos lytiniais partneriais, nes mandžiūrai laikosi grupinės santuokos tradicijos. Kurpaitės būna išpuoštos *lien hua*. Tai – moters lyties organus reiškiantys vulgarūs žodžiai.[99]

Jamesonas mini kelis pavyzdžius, rodančius, kad Kinijoje kurpaitė yra seksualinis simbolis, o Aigremont'as pateikia tokių pavyzdžių iš Europos ir Rytų.[100]

pasiekę galutinės asmeninės ir lytinės brandos, o ji gyvenime pasiekiama gana vėlai.

Pasakoje karalaitis pasirenka Pelenę nuotaka pagal kurpaitę. Jei jis būtų rinkęsis nuotaką pagal išvaizdą, charakterį ar kokias kitas savybes, įseserės niekaip nebūtų galėjusios jo apgauti. Tačiau jos apmulkino jį taip, kad jis iš pradžių išjojo su viena, paskui su kita, pasiėmęs jas kaip nuotakas. Paukščiai jam turėjo pasakyti, kad nei viena, nei kita įseserė į nuotakas netinka, nes iš kurpaitės sunkiasi kraujas. Taigi tinkama nuotaka iš tikrųjų nebuvo nustatyta pagal tai, ar tinka kurpaitė, o veikiau į kurpaitę srūvantis kojos kraujas parodė, kurios pasirinktos netinkamai. Karalaitis, regis, nesugebėjo pats pastebėti kraujo, nors, atrodytų, jis turėjo matytis gana aiškiai, ir pripažino kraują tik tada, kai buvo paskatintas atkreipti į jį dėmesį.

Karalaičio nesugebėjimas pastebėti kurpaitėje besisunkiančio kraujo rodo kitą nerimo dėl kastracijos ypatumą, susijusį su kraujavimu per mėnesines. Iš kurpaitės besisunkiantis kraujas tėra dar vienas simbolinis kurpaitės prilyginimas makščiai, tačiau šį kartą makščiai, kraujuojančiai kaip per mėnesines. Tai, kad karalaitis nepastebėjo kraujavimo, rodo, jog kraujavimas kėlė nerimą, kurio jam reikėjo saugotis.

Pelenė yra tinkama nuotaka, nes numalšina šį karalaičio nerimą. Ji lengvai įauna koją į gražią kurpaitę, ir tai rodo, kad ten gali slypėti kažkas dailaus. Jai nereikia susiluošinti; jokia jos kūno dalis nekraujuoja. Tai, kad ji ne kartą pasišalina, rodo, jog, priešingai nei įseserių, jos lytiškumas nėra karingas, – ne, ji kantriai laukia, kol ją išsirinks. Tačiau kai karalaitis Pelenę išsirenka, ji visai neprieštarauja. Pelenė apsiauna kurpaitę nelaukdama, kol ją užaus karalaitis, ir taip parodo iniciatyvą, gebėjimą kurti savo likimą. Dėl įseserių karalaitis stipriai neri-

mavo; taip stipriai, kad nematė, kas vyksta. Tačiau su Pelene jis jaučiasi labai saugiai. Ji gali sužadinti jam šį saugumo jausmą, dėl to yra tinkama nuotaka.

O kaip dėl Pelenės, kuri, šiaip ar taip, yra svarbiausia pasakos veikėja? Karalaitis brangina jos kurpaitę, ir jai tai simboliniu pavidalu byloja, kad jam patinka jos moteriškumas, kurį įkūnija makšties simbolis. Kad ir kokius jausmus Pelenei būtų kėlęs gyvenimas pelenuose, ji suvokė, kad taip gyvenantis žmogus kitiems atrodo nešvarus prasčiokas. Yra moterų, kurioms tokius jausmus sukelia jų pačių lytiškumas, o kitos moterys bijo, kad jų lytiškumas tokius jausmus sukels vyrams. Todėl Pelenė pasirūpino, kad karalaitis prieš išsirinkdamas ją pamatytų ir tokioje padėtyje. Paduodamas jai apsiauti kurpaitę, karalaitis simboliškai parodo, jog priima ją tokią, kokia ji yra, nešvarią ir pažemintą.

Čia turime nepamiršti, kad auksinė kurpaitė buvo pasiskolinta iš paukščio, atstovaujančio mirusios motinos dvasiai, kurią Pelenė internalizavo ir kuri ją palaikė per išbandymus ir negandas. Kai karalaitis Pelenei paduoda kurpaitę, merginai pagaliau iš tikrųjų atitenka ne tik ta kurpaitė, bet ir karalystė. Jis auksinės kurpaitės-makšties pavidalu jai simboliškai suteikia moteriškumą: neatstumdamas makšties ir meilės, vyras moteriai galutinai patvirtina, kad trokšta jos moteriškumo. Tačiau niekas, net pasakų karalaitis, negali jai suteikti tokio pripažinimo – to negali padaryti net ir jo meilė. Tik pati Pelenė galiausiai gali priimti savo moteriškumą, nors karalaičio meilė jai padeda. Tokia gilesnė prasmė glūdi šiuose pasakos žodžiuose: „Ji [...] nusiavė sunkią klumpę ir įkišo koją į kurpaitę – toji buvo kaip tik.“*

---

* Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 1, p. 132.

Dabar tai, kas pokylyje buvo pasiskolinta graži išorė, tampa tikrąja Pelenės savastimi: ji pati vietoj klumpės, pritikusios jai gyvenant pelenuose, apsiauna auksinę kurpaitę.

Kurpaitės ceremonijoje, reiškiančioje Pelenės ir karalaičio sužieduotuves, jis išsirenka ją todėl, kad simboliškai ji yra neiškastruota moteris, numalšinanti jo nerimą dėl kastracijos, kuris trukdytų laimingiems vedybiniams santykiams. Pelenė pasirenka karalaitį dėl to, kad ji jam brangi ir su savo „nešvariais“ seksualiniais aspektais, be to, jis su meile kurpaitės pavidalu priima jos makštį ir palankiai vertina jos troškimą turėti varpą. Tokią simbolinę reikšmę turi kurpaitės-makšties tinkamumas jos mažytei kojelei. Štai dėl ko karalaitis atneša gražiąją kurpaitę Pelenei, o ji įauna į kurpaitę savo mažytę kojelę – tik taip padariusi, Pelenė pripažįstama tinkama nuotaka. Tačiau įkišusi koją į kurpaitę ji parodo, kad lytiniuose santykiuose taip pat atliks aktyvų vaidmenį – bus veikli. Be to, ji patikina, kad jai nieko netrūksta ir niekada netrūko; ji turi visko, kas tinkama, taip kaip kurpaitė puikiai tinka jos kojai.

Šią mintį galima patvirtinti pasvarsčius apie vieną visuotinai priimtą sutuoktuvių ceremonijos dalį. Nuotaka ištiesia jaunajam pirštą žiedui užmauti. Įkišti pirštą tarp žiedu sudėtų kitos rankos nykščio ir smiliaus yra vulgarus būdas pavaizduoti lytinį aktą. Tačiau žiedo ceremonijoje simboliškai išreiškiamas visai kitas dalykas. Žiedą, makšties simbolį, jaunasis duoda nuotakai; ji mainais ištiesia jam pirštą taip, kad jis galėtų užbaigti ritualą.

Šioje ceremonijoje išreiškiama daug nesąmoningų minčių. Ritualiniu pasikeitimu žiedais vyras išreiškia, kad trokšta makšties ir ją priima, – moteris dėl to galėjo jausti nerimą, – taip pat išreiškia pritariąs jos galimam norui turėti varpą. Leisdama ant piršto jai užmauti žiedą, nuotaka patvirtina, kad nuo

šiol vyras iš dalies taps jos makšties savininku, o ji – jo varpos; dėl to ji, nors pati neturėdama varpos, nebesijaus kažko stokojanti – tai simbolis, reiškiantis, kad jos nerimas dėl kastracijos atlėgsta; o kai jaunajam atitenka nuo šiol mūvėsimas sutuoktuvių žiedas, atlėgsta ir jo nerimas dėl šio pavojaus. Karalaitis paduoda Pelenei apsiauti *auksinę* kurpaitę. Jo veiksmas gali būti laikomas tiesiog kitu šio ritualo pavidalu. Žiedų ritualą laikome savaime suprantamu, tad mažai tegalvojame apie jo simbolinę reikšmę, nors būtent šį veiksmą atlikęs jaunasis paima jaunąją į žmonas.

„Pelenė“ yra pasaka apie seserų konkurenciją ir pavydą, taip pat apie tai, kaip galima jas įveikti. Didžiausią pavydą ir apmaudą sukelia lytiniai požymiai, kuriuos vieni turi, o kiti – ne. Pelenės istorijos pabaigoje integruojami ir įveikiami ne tik seserų konkurencijos jausmai, bet ir lytinės konkurencijos. Istorija, prasidėjusi nuo pavydo sukelto didžiausio nepritekliaus, baigiasi didžiausia laime, kurią suteikia meilė, suprantanti šio pavydo šaltinį, jį pripažįstanti, o suprasdama ir pripažindama pašalinanti.

Pelenė iš karalaičio gauna tai, ko manė neturinti, o jis simboliškai ją patikina, kad jai nieko netrūksta ir kad ji gaus tai, ką norėjo turėti. Karalaitis iš Pelenės gauna garantiją, kurios jam labiausiai reikėjo: kad ji, visą laiką norėjusi varpos, sutinka, jog šį norą gali patenkinti tik jis. Tai aktas, simbolizuojantis, kad ji pati nebuvo iškastruota nuslopinant troškimus ir kad ji nenori nieko kito iškastruoti; taigi jam nereikia bijoti būti iškastruotam. Ji iš jo gauna tai, ko pačiai labiausiai reikia, – kaip ir jis iš jos. Kurpaitės motyvas padeda numalšinti nesąmoningą vyro nerimą ir patenkinti nesąmoningus moters troškimus, todėl abu santuokoje gali patirti didžiausią pasitenkinimą savo lytiniais santykiais.

Šiuo motyvu pasaka klausytojo pasąmonei paaiškina, su kokiais dalykais yra susiję lytiniai santykiai ir santuoka.

Vaikas, – tiek mergaitė, tiek berniukas, – kurio pasąmonė reaguoja į užslėptą pasakos prasmę, geriau supras, ką slepia jo pavydo jausmai ir nerimas dėl to, kad jį galiausiai gali ištikti netektis. Taip pat vaikas pradės šį tą nutuokti apie iracionalų nerimą, kuris gali sutrukdyti laimingai užmegzti lytinius santykius, ir apie tai, ko reikia tokiems santykiams užmegzti. Tačiau taip pat pasaka patikina vaiką, kad jis, kaip ir jos veikėjai, sugebės įveikti nerimą, ir nors teks patirti išbandymų, viskas baigsis laimingai.

Nenubaudus priešininkų, laimingai pabaigai kažko trūktų. Tačiau bausmę paskiria ne Pelenė ir ne karalaitis. Paukščiai, kurie išrankioję lęšius padėjo Pelenei atrinkti, kas gera, o kas bloga, užbaigia pačių įseserių pradėtą pragaištingą darbą: iškerta joms akis. Apakinant simboliškai parodoma, kad jos elgėsi aklai, kai manė, jog gali iškilti pažeminusios kitus, susiejo savo likimą vien su išoriniais dalykais ir, svarbiausia, tikėjo, kad iš(si)kastravimas gali suteikti seksualinę laimę.

Norint ištirti kai kurių šios itin mėgstamos pasakos ypatybių nesąmoningą reikšmę, reikia atsižvelgti į seksualinį jų reikšmės atspalvį. Bijau, kad aptardamas šiuos priereikšmius neklausiau poeto patarimo: „O, ženk švelniau – tu mindai / mano sapnus.“[101]* Tačiau sapnų reikšmė ir svarba ėmė aiškėti tik tada, kai Freudas išdrįso pradėti tyrinėti įvairias dažnai keistas ir šiurkščiai seksualinio pobūdžio nesąmoningas mintis, kurios slypi po išoriškai nekaltu paviršiumi. Dėl Freudo

* Vertė Aleksys Churginas, cit. iš: *Skiriama M.: pasaulio meilės lyrika*, sudarytojas Kornelijus Platelis, Vilnius: Tyto alba, 2015, p. 209.

įtakos sapnai mums ėmė kelti daug daugiau abejonių – jie mus labiau trikdo ir juos sunkiau nagrinėti. Tačiau taip pat jie yra tiesus kelias į pasąmonę ir leidžia mums susikurti naują sudėtingesnį savivaizdį ir savo žmogiškosios prigimties vaizdą.

Vaikas, kuriam patinka „Pelenė", dažniausiai reaguos į kurią nors iš paviršinių prasmių. Tačiau vaiko raidoje savipratos link bus daug akimirkų, kai, atsižvelgdama į tai, kas jam kelia keblumų, jo pasąmonė pasimokys iš kurios nors užslėptos šioje pasakoje glūdinčios prasmės, perteiktos viena ar kita svarbia detale.[102]

Išoriškai ši pasaka moko vaiką pripažinti, kad brolių ir seserų konkurencija yra gana įprastas gyvenimo reiškinys, ir teikia vilčių, jog nereikia bijoti, kad ji bus pražūtinga, priešingai – jei tie broliai ar seserys jo atžvilgiu nebūtų buvę tokie bjaurūs, pabaigoje jis tikrai nebūtų galėjęs švęsti tokios didelės pergalės. Be to, pasaka vaikui byloja: jei jį kada nors laikė nešvariu ir neišauklėtu, tai buvo tik laikinas etapas, ateityje neturėsiantis neigiamų pasekmių. Vaikas gauna ir aiškių moralės pamokų: išorė nieko nepasako apie žmogaus tikrąją vertę; tas, kuris yra ištikimas sau, laimi prieš tuos, kurie apsimeta esantys tuo, kas nėra; už dorybę atlyginama, už blogį baudžiama.

Tiesiai išdėstyta, tačiau ne taip lengvai suvokiama yra pamoka, jog mūsų asmenybėje glūdinčioms galimybėms geriausiai atskleisti reikia išmokti uoliai dirbti ir atskirti gėrį nuo blogio, kaip rūšiuojant lęšius. Net iš mažavertės medžiagos, tokios kaip pelenai, galima gauti vertingų dalykų, jei tik žmogus tai moka.

Vaiko sąmonė nesunkiai įžvelgia mintį, esančią beveik pačiame paviršiuje: svarbu likti ištikimam geriems dalykams iš savo praeities, puoselėti pamatinį pasitikėjimą, įgautą iš san-

tykių su gerąja motina. Ši ištikimybė leidžia pasiekti tai, kas gyvenime geriausia; o jei žmogui pavyksta grįžti prie gerosios motinos vertybių, jos padeda pasiekti pergalę.

Kalbant apie vaiko santykius ne tik su motina, bet ir su tėvais apskritai, „Pelenė“ ir tėvams, ir vaikams suteikia svarbių įžvalgų, kurios taip gerai nėra išreikštos nė vienoje kitoje plačiai žinomoje pasakoje. Šios įžvalgos tokios reikšmingos, kad buvo atidėtos aptarti paskiausiai. Šios mintys aiškiai yra tokia esminė pasakos dalis, kad negali nepadaryti įspūdžio, ir jų poveikis dar didesnis vien dėl to, kad mes sąmoningai sau neišaiškiname, kokios jos yra. Kai ši pasaka mums tampa sava, šios pamokos tampa mūsų pažiūrų į gyvenimą dalimi, nors mes to ir „nežinome“.

Jokioje kitoje paplitusioje pasakoje gera ir bloga motina nesugretinamos taip aiškiai. Net „Snieguolėje“, kurioje vaizduojama viena blogiausių pamočių, pamotė podukrai neskiria neįmanomų užduočių ir nereikalauja sunkiai dirbti. Be to, „Snieguolės“ pabaigoje nevaizduojama, kaip ji grįžta pradinės geros motinos pavidalu pasirūpinti dukters laime. Tačiau Pelenės pamotė reikalauja iš jos sunkaus darbo ir skiria tariamai neįvykdomas užduotis. Išoriniame pasakos lygmenyje išsamiai pasakojama, kaip Pelenė suranda savo karalaitį, *nors* pamotė su ja taip elgiasi. Tačiau pasąmonėje, ir ypač mažam vaikui, „nors“ dažnai yra tolygu „nes“.

Jei veikėja iš pradžių nebūtų buvusi priversta tapti Pelene, ji niekada nebūtų ištekėjusi už karalaičio – pasakoje tai visai aiškiai parodoma. Pasaka mums byloja, kad jei norime surasti asmeninę tapatybę ir visiškai įgyvendinti savo galimybes, reikia ir vienų, ir kitų: pradinių gerų tėvų ir vėlesnių „įtėvių“, kurie, atrodytų, kelia „negailestingus“ ir „nejautrius“ reikalavimus.

Jei kurių nors nebūtų, nebūtų ir „Pelenės“ istorijos. Jei geroji motina kurį laiką nebūtų tapusi pikta pamote, nebūtų ir paskatos susikurti atskirą savastį, atrasti gėrio ir blogio skirtumą, įgauti iniciatyvos ir gebėjimo veikti savo nuožiūra. Atkreipkime dėmesį, kad įseserės, kurioms pamotė per visą pasaką lieka gera motina, nė vieno iš šių dalykų nepasiekia; jų išorė nieko neslepia. Kai įseserėms netinka kurpaitė, pamotė imasi veikti vietoj jų – pasako, ką daryti. Visa tai pabrėžiama vaizduojant, kad seserys visam gyvenimui liko aklos – tai yra nejautrios. Tai ne tik simbolis, bet ir logiška pasekmė, kurios sulaukiama nesukūrus savo asmenybės.

Raida individualybės link įmanoma tik tada, kai yra tvirtas pagrindas – „pamatinis pasitikėjimas“, kurio galime įgauti tik kūdikystės santykiuose su gerais tėvais. Tačiau tam, kad tapimo individu procesas būtų įmanomas ir būtinas, – o mes jo nepradedame, jei jis netampa neišvengiamas, nes yra pernelyg skausmingas, – geri tėvai kurį laiką turi atrodyti blogi persekiotojai, išvarantys vaiką daugelį metų klajoti po asmeninę dykumą, tariamai „be atvangos“ keliantys reikalavimus, nesirūpinantys vaiko gerove. Tačiau jei vaikas reaguodamas į šias negandas nepriklausomai susikuria asmenybę, tada, tarsi įvykus stebuklui, geri tėvai sugrįžta. Panašiai tėvai paaugliui atrodo visai nesuprantami, kol jis nesubręsta.

„Pelenėje“ parodomi asmenybės raidos žingsniai, kuriuos būtina žengti siekiant savasties pilnatvės. Jie vaizduojami pasakos priemonėmis, todėl kiekvienas gali suprasti, ką jam būtina padaryti norint tapti tikru žmogumi. Tai visai nenuostabu, nes pasakose, kaip stengiausi parodyti šioje knygoje, labai aiškiai vaizduojami mūsų dvasios vyksmai: parodoma, kokie yra mūsų psichologiniai keblumai, kaip juos geriausia įveikti.

Aiškindamas savąjį žmogaus gyvenimo ciklo modelį, Eriksonas teigia, kad idealiu atveju žmogus vystosi patirdamas, jo žodžiais, „specifines raidos tarpsnių psichosocialines krizes“ ir kiekviename tarpsnyje iš eilės pasiekdamas idealų tikslą. Eilės tvarka tos krizės yra tokios: pirma, pamatinio pasitikėjimo krizė, kurią simbolizuoja Pelenės patirtis su tikrąja gerąja motina ir tai, ką ši patirtis įskiepijo jos asmenybei. Antra, autonomiškumo krizė, per kurią Pelenė susitaiko su savo ypatingu vaidmeniu ir randa geriausią išeitį. Trečia, iniciatyvumo krizė – Pelenė įgauna iniciatyvos pasodinusi šaką ir augindama ją, kai reiškia jausmus ašaromis ir maldomis. Ketvirta, meistriškumo krizė – ją simbolizuoja sunkūs Pelenės darbai, tokie kaip lęšių išrinkimas. Penkta, tapatumo krizė – Pelenė pabėga iš pokylio, slepiasi balandinėje ir medyje, bet būtinai nori, kad karalaitis ją pamatytų ir priimtų, kol ji tebeturi neigiamą „Pelenės“ tapatybę ir dar nėra įgavusi teigiamos nuotakos tapatybės, nes kiekviena tikra tapatybė turi ir neigiamų, ir teigiamų savybių. Pasak Eriksono teorijos, įgavęs čia išvardytus asmenybės bruožus ir taip suradęs idealų šių psichosocialinių krizių sprendimą, žmogus būna pasirengęs tikrai suartėti su kitu.[103]

Įseserės lieka prisirišusios prie „gerų tėvų“ ir nesivysto kaip asmenybės, – tuo jos labai skiriasi nuo Pelenės, kuri, tikrųjų gerųjų tėvų vietą užėmus įtėviams, patiria negandų, o vystydamasi – reikšmingų permainų. Šių veikėjų skirtumas visiems vaikams ir tėvams padeda suprasti, kad paties vaiko labui jam kurį laiką reikia į tėvus, net jei jie būtų kuo geriausi, žiūrėti taip, lyg jie būtų „įtėviai“, kurie atstumia ir kelia reikalavimus. Jei „Pelenė“ padaro tėvams įspūdį, ji gali jiems padėti susitaikyti su šiuo neišvengiamu vaiko raidos žingsniu tikros brandos link – su tuo, kad jų vaikui kurį laiką turi atrodyti, jog

jie tapo blogi. Be to, ši pasaka byloja, kad vaikui suradus savo tikrąją tapatybę gerų tėvų vaizdinys jo sieloje atgis, įgaus daug daugiau galios ir visam laikui užims blogų tėvų vaizdinio vietą.

Taigi „Pelenė" suteikia tėvams labai reikalingos paguodos, nes gali pamokyti, kodėl vaikas juos laikinai mato iš blogosios pusės ir dėl kokių gerų tikslų tai reikalinga. Vaikas iš „Pelenės" išmoksta, kad norėdamas laimėti savo karalystę jis turi būti pasirengęs kurį laiką gyventi kaip Pelenė, ir ne tik patirti tokio gyvenimo negandų, bet ir gauti sunkių užduočių, su kuriomis privalės susidoroti savo iniciatyva. Nuo vaiko psichologinės raidos tarpsnio priklausys, ar Pelenės laimima karalystė bus neriboto pasitenkinimo ar individualybės ir nepaprastų asmeninių laimėjimų sfera.

Vaikai ir suaugusieji nesąmoningai reaguoja ir į kitus padrąsinimus, kurių suteikia „Pelenė": nors Pelenei teko patirti išoriškai pragaištingus edipiškus konfliktus, dėl kurių ji buvo pažeminta, be to, nusivilti kitos lyties gimdytoju, o geroji motina virto pamote, mergaitė gyvens gerą gyvenimą, net geresnį nei tėvų. Be to, pasaka byloja, kad net nerimas dėl kastracijos tėra nerimastingos vaiko vaizduotės kūrinys: geroje santuokoje visi patirs net ir tų svajonių, kurios atrodė neišpildomos, seksualinį išsipildymą: jis gaus auksinę makštį, ji – laikiną varpą.

Vaikui, kamuojamam didžiausios nevilties, – patiriančiam edipišką nusivylimą, nerimą dėl kastracijos, dėl įsivaizduojamos blogos kitų nuomonės susidariusiam blogą nuomonę apie save, – „Pelenė" padeda tapti savarankiškam, darbščiam, surasti savo teigiamą tapatybę. Pasakos pabaigoje Pelenė tikrai pasirengusi laimingai santuokai. Tačiau ar ji myli karalaitį? Pasakoje tai niekur nepaminėta. Čia Pelenė vaizduojama iki su-

žieduotuvių akimirkos, kai karalaitis paduoda jai auksinę kurpaitę, vietoj kurios galėtų būti ir auksinis sutuoktuvių žiedas (kai kuriose „Pelenės“ tipo pasakose tai tikrai yra žiedas).[104] Tačiau ką Pelenė dar privalo išmokti? Kokia dar patirtis reikalinga norint parodyti vaikui, ką reiškia iš tikrųjų mylėti? Atsakymą į šį klausimą galima rasti paskutiniame pasakų cikle, kurį aptarsime šioje knygoje, – gyvūno jaunikio cikle.

GYVŪNO JAUNIKIO PASAKŲ CIKLAS
Pastangos subręsti

Snieguolę, kuri sustingusi guli karste, išsigabena karalaitis; ji atsitiktinai atkosėja gerklėje įstrigusį užnuodyto obuolio gabalėlį, todėl atgyja. Miegančioji gražuolė pabunda tik dėl to, kad ją pabučiuoja mylimasis. Pelenei pažeminimų etapas baigiasi tada, kai jai pritaikoma kurpaitė. Visose šiose pasakose, kaip ir daugelyje kitų, išgelbėtojas būsimajai nuotakai kaip nors parodo ją mylįs. Tačiau nė žodeliu neužsimenama, ką jaučia herojės. Broliai Grimmai pasakoje niekur nemini, kad Pelenė yra įsimylėjusi, nors iš to, kad ji tris kartus eina į pokylį susitikti su karalaičiu, galime padaryti tam tikras išvadas. Apie Miegančiosios gražuolės jausmus tepasakoma, kad ji „draugiškai“ žvelgia į vyrą, išvadavusį ją iš kerų. Panašiai pasakojama, kad Snieguolė „jautė draugiškumą“ ją atgaivinusiam vyrui, ir daugiau nieko. Atrodo, tarsi šiose pasakose tyčia būtų vengiama sakyti, jog veikėjos įsimylėjusios; kyla įspūdis, kad net pasakose nelabai tikima meile iš pirmo žvilgsnio. Pasakos byloja,

kad meilė apima daug daugiau dalykų, o ne tik tai, kad tave pažadina ar išsirenka koks karalaitis.

Išgelbėtojai pamilsta šias herojes dėl grožio, simbolizuojančio jų tobulumą. Įsimylėję gelbėtojai turi elgtis aktyviai ir įrodyti esą verti mylimos moters – tai visai kas kita nei pasyvus veikėjos sutikimas būti mylimai. „Snieguolėje" karalaitis pareiškia, kad negali gyventi be Snieguolės ir siūlo nykštukams už ją visko, ko nori, o galiausiai jam leidžiama išsigabenti jos kūną. Braudamasis per erškėčių užtvarą pas Miegančiąją gražuolę, jos rankos siekiantis karalaitis rizikuoja gyvybe. „Pelenėje" karalaitis, siekdamas pagauti Pelenę, sugalvoja išradingą būdą, o kai jam pavyksta nučiupti tik jos kurpaitę, o ne ją pačią, ieško jos visur kur. Šiose pasakose, atrodytų, numanoma, kad įsimylėjimas žmogų tiesiog ištinka, o meilei reikia daug daugiau. Bet vyrai gelbėtojai šiose pasakose atlieka tik antraeilį vaidmenį, todėl iš jų elgesio negalima nieko konkretesnio sužinoti apie tai, kokios permainos ištinka ką nors mylint ir koks yra tas įsipareigojimas, kuris tampa neišvengiamas mylint.

Visos lig šiol aptartos pasakos perteikia mintį, kad norint tapti savimi, pasiekti integraciją ir susikurti tapatybę būtina žengti sunkiu raidos keliu: iškęsti negandų, patirti pavojų, pasiekti pergalių. Tik taip galima tapti savo likimo šeimininku ir laimėti savo karalystę. Tai, kas pasakose ištinka herojus ir herojes, galima palyginti – ir buvo lyginama – su iniciacijos apeigomis, į kurias naujas žmogus patenka būdamas naivus ir neišmanėlis, tačiau pabaigoje iš jų paleidžiamas pasiekęs aukštesnę gyvenimo pakopą, kurios net neįsivaizdavo leisdamasis į šią šventąją kelionę, per kurią gauna atlygį ar išsivaduoja. Iš tikrųjų tapęs savimi, herojus (arba herojė) tampa vertas meilės.

Tokia asmenybės raida yra didelis nuopelnas, ir ji gali iš-

gelbėti mūsų sielą, tačiau laimei reikia daugiau. Norint būti laimingam, būtina peržengti vienumos ribas ir užmegzti ryšį su kitu. Kad ir kokias aukštumas *Aš* būtų pasiekęs gyvenime, be *Tavęs* jis gyvena vienišas. Apie tai byloja pasakų laiminga pabaiga, kurioje personažas susijungia su savo gyvenimo pora. Bet tokia pabaiga nepamoko, ką turi daryti jau tapęs savimi žmogus, siekiantis peržengti savo vienumos ribas. Nei „Snieguolėje", nei „Pelenėje" (brolių Grimmų variantuose) nieko nepasakojama apie Snieguolės ir Pelenės gyvenimą po vestuvių; nieko nepasakyta apie jų laimingą gyvenimą su antrąja puse. Šiose pasakose veikėjos gyvenimas vaizduojamas iki tos akimirkos, kai ji suranda tikrąją meilę, ir nepasakojama apie asmenybės raidos kelią, kurį būtina nueiti norint sukurti sąjungą su mylimu kitu žmogumi.

Dirva siekti tikro sąmoningumo ir bendrystės su kitu nebūtų galutinai paruošta, jei pasakos neparengtų vaiko sielos permainai, kurios reikalauja ir kurią skatina meilė. Yra daug pasakų, kurios prasideda ten, kur baigiasi tokios pasakos kaip „Pelenė" ar „Snieguolė", ir jos perteikia mintį, kad nors būti mylimai nuostabu, net karalaičio meilė neužtikrina laimės. Norint padedamai meilės ir meilėje pasiekti pilnatvę, būtinas dar vienas žingsnis. Vien būti savimi neužtenka, net jei žmogus tampa savimi dėdamas tokias dideles pastangas kaip Snieguolė ar Pelenė.

Tikru žmogumi tampa ir visas savo galimybes įgyvendina tik tas, kuris ne tik yra savimi, bet ir sugeba būti savimi būdamas kartu su kitu ir yra tuo patenkintas. Permainos, būtinos šiai stadijai pasiekti, susijusios su giliausiais mūsų asmenybės klodais. Kaip ir dėl visų permainų, kurios paveikia pačias mūsų esybės gelmes, čia kyla pavojų, kuriuos reikia drąsiai pasitikti, ir sunkumų, kuriuos reikia įveikti. Šiose pasakose per-

teikiama mintis, kad, norėdami užmegzti su kitu artimą ryšį, abiem teikiantį ilgalaikės laimės vilčių, turime atsikratyti vaikiškos nuostatos ir išsiugdyti brandžią.

Pasakos parengia šiems žingsniams taip, kad vaikas ikisąmonėje galėtų suprasti tuos dalykus, kurie, jei jis būtų priverstas į juos sąmoningai atkreipti dėmesį, jį labai sutrikdytų. Bet kai vaikui pribręsta laikas, jis gali pasinaudoti šiomis jo ikisąmonėje arba pasąmonėje įskiepytomis mintimis ir jų padedamas suprasti daugiau. Pasakose viskas išreikšta simboline kalba, todėl to, kam dar nėra pasirengęs, vaikas gali nepaisyti ir reaguoti tik į paviršinius jam pasakojamus dalykus. Bet taip pat vaikui duodama galimybė tada, kai jis pamažu pasirengs susitvarkyti su simbolio slepiama prasme ir ja pasinaudoti, sluoksnį po sluoksnio dalį šios prasmės atskleisti.

Todėl pasakų klausymasis vaikui yra idealus būdas sužinoti apie lytinius santykius taip, kaip tinka jo amžiui ir besivystančiam protui. Bet koks daugiau ar mažiau atviras lytinis švietimas, net jei mokoma vaiko kalba ir jam suprantamais žodžiais, vaikui nepalieka kito pasirinkimo, tik sutikti su tuo, ko mokoma, nors jis tam dar nėra pasirengęs. Tada vaikas labai sutrinka ir suglumsta. Kita tikimybė – kilus pavojui būti sugniuždytam informacijos, su kuria jis dar nepasirengęs susidoroti, vaikas gali imti šios grėsmės saugotis iškreipdamas arba išstumdamas tai, kas jam sakoma. Tokiu atveju pasekmės būna itin žalingos ne tik tuo metu, bet ir vėliau.

Pasakos leidžia suprasti, kad galiausiai ateina laikas, kai mes privalome sužinoti, ko anksčiau nežinojome, – arba, kalbant psichoanalizės kalba, sugrąžinti išstumtas mintis apie lytinius santykius. Tai, kas atrodė pavojinga, pasibjaurėtina, vengtina, dabar turi sukelti kitokį įspūdį ir imti atrodyti tiesiog nuo-

stabu. Tokia permaina negalėtų įvykti, jei ne meilė. Išstumtojo turinio grįžimas ir įspūdžio, kurį daro lytiniai santykiai, permaina iš tikrųjų yra vienalaikiai vyksmai, tačiau pasakose jiems skiriama dėmesio atskirai. Retai kada tai įvyksta staigiai: dažniau tik pasibaigus ilgam vystymosi procesui suvokiame, kad lytiniai santykiai gali atrodyti visai kitokie, nei mums atrodė anksčiau. Taigi yra kažkiek pasakų, kurios supažindina mus su nelauktu sukrėtimu, ištinkančiu laimingai susivokus, o kitos pasakos perteikia mintį, kad norint pasiekti ribą, po kurios gali įvykti toks netikėtas atradimas, būtina ilgai dėl to stengtis.

Daugelyje pasakų bebaimis veikėjas žudo drakonus, kovoja su milžinais ir pabaisomis, raganomis ir kerėtojais. Supratingas vaikas galiausiai ima klausti savęs, ką tokie personažai siekia įrodyti. Kaip jie, patys nesuvokdami, kad jiems gresia pavojus, gali pasirūpinti savo gelbėjamos mergelės saugumu? Ką jie padarė savo natūraliems nerimo jausmams ir kodėl? Vaikas žino, kad jaučia baimę ir būna suimtas šiurpo, nors taip pat žino labai dažnai mėginąs šiuos jausmus neigti, todėl padaro išvadą, kad šiems herojams dėl kažkokios priežasties reikia visus – ir save – įtikinti, kad jie nejaučia nerimo.

Pasakose, kuriose veikėjai užmuša drakonus ir išgelbėja mergeles, didingoms edipinėms fantazijoms suteikiamas konkretus pavidalas. Bet kartu šios pasakos yra edipiško nerimo neigimas, o ypač jose neigiamas seksualinės kilmės nerimas. Išstūmę visus nerimo jausmus taip, kad atrodytų visiškai bebaimiai, šių pasakų personažai apsisaugo nuo pavojaus išsiaiškinti, dėl ko gi konkrečiai jie nerimauja. Kartais išryškėja fantazijų apie nesuprantamą drąsą slepiamas seksualinės kilmės nerimas: karalaitę laimėjęs bebaimis herojus jos vengia, tarsi jam būtų užtekę drąsos kovoti, bet mylėti – ne. Vienoje

tokioje pasakoje, brolių Grimmų „Varnoje“, veikėjas tris dienas iš eilės užmiega tuo metu, kai karalaitė būna pažadėjusi jį aplankyti. Kitose pasakose (brolių Grimmų „Karalių vaikai“, „Būgnininkas“) personažas visą naktį kietai miega mylimajai jo šaukiantis nuo miegamojo slenksčio, o pabunda tik jai pabandžius jį prižadinti trečią kartą. Pasakoje „Džekas ir jo mainai“ Džekas kaip rąstas guli lovoje šalia nuotakos. Anksčiau buvo pateikta viena šios detalės interpretacija. Kitame lygmenyje Džeko nesiartinimas prie karalaitės simbolizuoja jo seksualinės kilmės nerimą. Kas atrodo kaip bejausmiškumas, iš tikrųjų yra tuštuma, likusi jausmus išstūmus, ir išstumtąjį turinį būtinai reikia sugrąžinti – tik jam sugrįžus bus įmanoma patirti santuokinę palaimą, kuriai būtina seksualinė laimė.

„PASAKA APIE JAUNIKAITĮ, IŠĖJUSĮ BAIMĖS MOKYTIS“

Yra pasakų, bylojančių apie tai, kad reikia gebėti pajusti baimę. Herojus gali patirti siaubingų nuotykių ir visai nejausti nerimo, bet gyvenime atrasti pasitenkinimą tik atgavęs gebėjimą bijoti. Keliose pasakose veikėjas šį nesugebėjimą pajusti baimės nuo pradžių suvokia kaip trūkumą. Taip atsitinka brolių Grimmų pasakoje „Pasaka apie jaunikaitį, išėjusį baimės mokytis“. Kai tėvas paragina sūnų kaip nors gyvenime pasižymėti, tas atsako: „Labiausiai norėčiau išmokti baimės, apie tai aš dar ničnieko neišmanau.“* Siekdamas išmokti bai-

* Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 1, p. 19.

mės, herojus leidžiasi į baisingus nuotykius, bet nieko nepajunta. Paskui, parodydamas nežmonišką stiprybę ir drąsą, kuri, jei jis jaustų baimę, taip pat būtų nežmoniška, veikėjas atkeri karaliaus pilį. Karalius jam sako, kad kaip atlygį jis gaus į žmonas karalaitę. „Visa tai labai gerai, – atsakė jaunikaitis, – bet aš vis dar nežinau, kas yra baimė.“* Taip atsakydamas jis pripažįsta, kad kol nesugeba jausti baimės, dar nėra pasirengęs vesti. Tai dar labiau pabrėžiama tolesniame pasakojime – nors herojus myli žmoną, jis ir toliau vis kalba: „O kad suimtų mane baimė!“** Galiausiai jaunikaitis santuokiniame guolyje išmoksta pašiurpti iš baimės. Vieną naktį jį pamoko žmona: nutraukusi apklotą, išpila ant jo kibirą šalto vandens, pilno gružlių (žuvyčių, panašių į raines). Aplink daužantis žuvytėms, jis sušunka: „Oi, žmonele, kaip man baisu, kaip baisu! Taip, dabar aš žinau, kas yra baimė!“***

Žmonos dėka pasakos veikėjas santuokiniame guolyje atranda tai, ko jam trūko gyvenime. Vaikui net labiau nei suaugusiajam aišku: ką nors rasti galima tik tada, kai anksčiau esi tą dalyką pametęs. Pasąmonės lygmenyje pasaka leidžia suprasti, kad bebaimis personažas gebėjimą šiurpti prarado tam, kad nereikėtų pripažinti jausmų, kurie apima santuokiniame guolyje, – tai yra seksualinių emocijų. Tačiau nejausdamas šių jausmų jis, kaip pats nuolat kartoja, nėra tikra asmenybė; kol nesugeba pašiurpti, jis net nenori vesti.

Šios pasakos herojus negalėjo pašiurpti iš baimės dėl to, kad išstūmė visus seksualinius jausmus, – tai rodo faktas, kad, atgavęs gebėjimą jausti seksualinės kilmės baimę, jis galėjo bū-

* Ten pat, p. 29.
** Ten pat.
*** Ten pat, p. 30.

ti laimingas. Ši pasaka turi subtilų ypatumą, kurio lengva sąmoningai nepastebėti, nors jis nesąmoningai ir veikia. Pavadinime pasakyta, kad veikėjas išėjo mokytis baimės. Bet pačioje pasakoje visur daugiausia minimas šiurpulys*; personažas sako apie jį vis dar nieko neišmanąs. Seksualinės kilmės nerimas dažniausiai patiriamas kaip pasibjaurėjimas; jei lytinis aktas kelia nerimą, dėl jo žmogų apima šiurpas, tačiau paprastai jis nesužadina atvirai rodomos baimės.

Ar pasakos klausytojas suvokia, kad herojaus negebėjimą pašiurpti iš baimės paskatino seksualinės kilmės nerimas, ar ne, tai, kas galiausiai jaunikaitį priverčia pašiurpti, rodo, jog mūsų kai kurių įkyriausių atmainų nerimas yra iracionalaus pobūdžio. Nuo tokios baimės jį gali išgydyti tik žmona naktį lovoje. Tai pakankama užuomina apie užslėptą jo nerimo prigimtį.

Vaikui, kuris labiausiai baiminasi naktį savo lovoje, nors ilgainiui supranta, koks iracionalus buvo jo nerimas, ši pasaka paviršiniu lygmeniu perteikia mintį, kad tas, kuris giriasi nejaučiąs nerimo, gali slėpti labai nebrandžią, net vaikišką baimę, kurios sau neleidžia įsisąmoninti.

Kad ir kokį įspūdį paliktų ši pasaka, ji byloja, kad santuokinei laimei patirti žmogui būtina išmokti pajusti jausmus, kurių iki santuokos nejautė. Be to, čia sakoma, kad vyro žmogiškumą galiausiai atskleidžia sutuoktinė – mat jausti baimę žmogiška, o nesugebėti jos jausti – ne. Pasakoms būdingu stiliumi parodoma, kad siekiant brandaus žmogiškumo paskutinis būtinas žingsnis yra sugrąžinti tai, kas išstumta.

---

* Ši ypatybė būdinga pasakos vokiškam originalui ir autoriaus cituojamam vertimui į anglų kalbą, bet lietuviškam vertimui – ne (*vert. past.*).

GYVŪNAS JAUNIKIS

Daug labiau paplitusios ir gausesnės yra pasakos, kurios – be jokių užuominų apie išstūmimą, lemiantį neigiamą nuostatą dėl lytinių santykių, – tiesiog moko, kad meilei absoliučiai būtina esmingai pakeisti ankstesnę nuostatą dėl šių santykių. Ši būtina permaina, kaip visada pasakose, išreiškiama įspūdingiausiu vaizdiniu: žvėris paverčiamas nuostabiu žmogumi. Nors šios pasakos skirtingos, jos turi bendrą bruožą: lytinis partneris iš pradžių suvokiamas kaip gyvūnas; taigi literatūroje apie pasakas šis ciklas tapo žinomas kaip „gyvūno jaunikio" arba „gyvūno vyro" ciklas. (Tos dabar kiek mažiau žinomos pasakos, kuriose būsimoji partnerė pradžioje yra gyvūnas, sudaro ciklą apie gyvūnu paverstą nuotaką.*) Mūsų dienomis iš tokių pasakų žinomiausia yra „Gražuolė ir Pabaisa".[105] Šis motyvas visame pasaulyje toks paplitęs, kad jo variacijų turbūt daugiau nei bet kokios kitos temos pasakų.[106]

---

* Šiose pasakose moters meilė padeda išgelbėti gyvūną jaunikį beveik taip pat dažnai, kaip vyro ištikimybė padeda atkerėti gyvūnu paverstą nuotaką. Tai dar vienas pavyzdys, kaip tas pats pasakos motyvas vienodai tinka moterims ir vyrams. Pasakose tomis kalbomis, dėl kurių struktūros tai įmanoma, svarbiausių veikėjų vardai dviprasmiai, taigi klausytojas turi laisvę juos įsivaizduoti ir vienos, ir kitos lyties.

Perrault pasakose svarbiausių veikėjų vardai tokie, kad juos galima suprasti kaip vyriškus arba kaip moteriškus. Pavyzdžiui, „Mėlynbarzdžio" pavadinimas yra *La Barbe Bleue* („Mėlynoji barzda") – čia aiškiai vyriškos figūros vardas sumanytas taip, kad įgauna moterišką artikelį. Prancūziškas Pelenės vardas *Cendrillon* turi vyrišką galūnę; moteriška forma turėtų būti *La Cendrouse* ar panaši. Raudonkepuraitė vadinama *Le Petit Chaperon Rouge*, nes prancūzų kalba *chaperon* (gobtuvas) yra vyriškas drabužis, be to, dėl jo mergaitės vardas įgauna vyrišką artikelį. Miegančioji gražuolė, *La Belle au bois dormant*, įgauna moterišką artikelį, tačiau *dormant* yra forma, vienodai tinkanti vyrams ir moterims. (Soriano, *op. cit.*)

Vokiečių kalba daugelis svarbiausių veikėjų yra niekatrosios giminės, kaip ir pats vaikas (*Das Kind*): pavyzdžiui, *Das Schneewittchen* (Snieguolė), *Das Dornröschen* (Miegančioji gražuolė), *Das Rotkäppchen* (Raudonkepuraitė), *Das Aschenputtel* (Pelenė).

Gyvūno jaunikio ciklo pasakos turi tris būdingus bruožus. Pirma, lieka nežinoma, kaip ir kodėl jaunikis buvo paverstas gyvūnu, nors daugumoje kitų pasakų tokie dalykai papasakojami. Antra, tai būna kerėtojos darbas; tačiau ji už piktadarystes nenubaudžiama. Trečia, heroję susijungti su Pabaisa paskatina tėvas; ji tai padaro iš meilės arba klusnumo tėvui – išoriškai motina neatlieka reikšmingo vaidmens.

Pritaikius šiems trims pasakų bruožams gelmių psichologijos įžvalgas, atsiskleidžia detalių, kurios iš pradžių atrodė esančios dideli trūkumai, subtili prasmė. Nepasakojama, kodėl jaunikis buvo priverstas įgauti bjauraus gyvūno pavidalą ir kodėl už šią jam padarytą skriaudą nenubaudžiama. Tai užuomina, kad permaina, dėl kurios jis neteko „natūralios" ar gražios išvaizdos, įvyko neįžvelgiamoje praeityje, kai nežinojome, kodėl kas nors mus ištiko, net jei tai turėjo sunkiausių pasekmių. Ar turėtume sakyti, kad mintys apie lytinius santykius buvo išstumtos taip anksti, kad jų neįmanoma prisiminti? Joks žmogus neprisimena, kada mūsų gyvenime lytiniai santykiai pirmą kartą įgavo kažkokio gyvuliško, baisaus, slėptino, vengtino reiškinio pavidalą; paprastai jie tampa tabu pernelyg anksti. Vertėtų atsiminti, kad neseniai daugelis vidurinės klasės tėvų vaikams sakydavo, jog tik jiems susituokus atėjo metas suprasti, ką reiškia lytiniai santykiai. Atsižvelgiant į tai, anaiptol nenuostabu, kad pasakoje „Gražuolė ir Pabaisa" buvęs Pabaisa sako Gražuolei: „Blogoji fėja pasmerkė mane turėti tokią išvaizdą tol, kol kokia nors graži mergelė sutiks už manęs tekėti." Tik po santuokos lytiniai santykiai tapdavo leistini ir iš gyvuliško reiškinio virsdavo saitu, pašventintu santuokos sakramento.

Pirmos mus auklėjo motinos arba auklės, todėl greičiausiai jos pirmos kaip nors padarė lytinius santykius tabu; taigi bū-

simąjį jaunikį gyvūnu paverčia moteris. Bent vienoje pasakoje apie gyvūnu paverstą nuotaką minima, kad mergaitė buvo paversta gyvūnu dėl neklusnumo, ir ją tokią padarė motina. Brolių Grimmų pasaka „Varna“ prasideda taip: „Gyveno kartą karalienė ir turėjo mažą dukrelę, kurią dar ant rankų nešioti reikėjo. Vieną sykį mergaitė pradėjo išdykauti, motina ir šiaip, ir taip bandė ją sudrausti, bet dukrelė neklausė. Pritrūkusi kantrybės ir pamačiusi aplink rūmus lekiojančias varnas, atsidarė ji langą ir tarė:

– Kad tu pavirstum į varną ir išlėktum po galais, tada man būtų ramu!

Lig tik ištarė tuos žodžius, mergaitė tuoj pavirto į varną.“*

Neatrodo pritempta manyti, kad mergaitė negalėjo susilaikyti nuo neminėtino, nepriimtino instinktyvaus seksualinio elgesio ir taip sutrikdė motiną, jog ta nesąmoningai pamanė, kad mažoji mergaitė yra lyg gyvūnas, taigi galėtų ir virsti gyvūnu. Jei mergaitė būtų tik nerimusi ar verkusi, pasakoje tai būtų buvę galima paminėti, o motina nebūtų taip norėjusi pamesti mergaitės.

Pasakose apie gyvūną jaunikį yra atvirkščiai: motinų tarsi nėra; tačiau jos dalyvauja kerėtojų pavidalu ir priverčia vaiką žiūrėti į lytinius santykius kaip į gyvulišką reiškinį. Beveik visi tėvai vienaip ar kitaip pateikia lytinius santykius kaip tabu, ir auklėjant vaikus ši nuostata tokia paplitusi ir, bent iš dalies, neišvengiama, jog nėra pagrindo bausti žmogų, kuris nulėmė, kad lytiniai santykiai atrodytų gyvuliški. Dėl šios priežasties kerėtoja, kuri pavertė jaunikį gyvūnu, pasakos pabaigoje nenubaudžiama.

* Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 3, p. 34.

Pabaisą permaino herojės meilė ir ištikimybė. Jis bus atkerėtas tik tada, kai ji iš tikrųjų jį pamils. Mergina gali tikrai pamilti savo partnerį tik tada, kai sugeba perkelti į jį anksčiau tėvui jaustus infantilaus prisirišimo jausmus. Ji gali sėkmingai juos perkelti tada, kai tėvas, tegul ir dvejodamas, sutinka, kad ji taip padarytų, – štai tėvas pasakoje „Gražuolė ir Pabaisa" iš pradžių nenori pritarti tam, kad ji gelbėdama jam gyvybę susitiktų su Pabaisa, tačiau leidžiasi įtikinamas, kad ji turi taip pasielgti. O mergina šią edipišką meilę tėvui gali laisviausiai ir sėkmingiausiai perkelti į mylimąjį – ir tą meilę permainyti – tada, kai jai atrodo, kad mylėdama ji gali, nors sublimuotu pavidalu ir pavėluotai, išpildyti vaikiškos meilės tėvui troškimus, o kartu – brandžios meilės, skirtos jos amžių atitinkančiam partneriui, troškimus.

Gražuolė susitinka su Pabaisa tik iš meilės tėvui, tačiau kai jos meilė tampa brandesnė, pasikeičia svarbiausias meilės objektas – nors, kaip parodoma pasakoje, dėl to ir tenka patirti sunkumų. Pabaigoje jos meilė išgelbėja gyvybę ir tėvui, ir vyrui. Šią pasakos prasmės interpretaciją, jei reikia, gali patvirtinti tokia detalė: Gražuolė prašo tėvo parvežti jai rožę, o jis pildydamas jos norą rizikuoja gyvybe. Jos noras gauti rožę, rožės dovanojimas ir priėmimas yra vaizdiniai, reiškiantys neblėstančią Gražuolės meilę tėvui bei jo meilę jai, – jais simboliškai parodoma, kad šią meilę puoselėjo abu. Ši meilė niekada nebuvo išblėsusi, todėl Gražuolei buvo taip nesunku perkelti jausmus į Pabaisą.

Kad ir kokios lyties būtume, kad ir kokia būtų svarbiausio veikėjo lytis, pasakos randa atgarsį pasąmonėje ir sudaro įspūdį, kad byloja mums kažką svarbaus. Vis dėlto verta pastebėti, kad daugumoje Vakarų pasakų pabaisa yra vyras, o jį gali atkerėti tik moters meilė. Pabaisos prigimtis skirtinguose kraštuose

įvairuoja, ji priklauso nuo vietos aplinkybių. Pavyzdžiui, vienoje bantų pasakoje mergelė, lyžtelėjusi krokodilo snukį, sugrąžina jam žmogaus pavidalą.[107] Kitose pasakose pabaisa pasirodo kiaulės, liūto, lokio, asilo, varlės, gyvatės ir t. t. pavidalu, tačiau mergelės meilė sugrąžina jam žmogiškąjį.* Tikriausiai šių pasakų kūrėjai tikėjo, jog norint, kad santuoka būtų laiminga, būtent moteris turi atsikratyti požiūrio, jog lytiniai santykiai yra pasibjaurėtini ir gyvuliški. Yra ir tokių vakarietiškų pasakų, kuriose moteris kerais paversta gyvūnu, o vyro meilė ir nepalaužiama drąsa ją turi atkerėti. Bet gyvūnais paverstų nuotakų pavidalas beveik niekada nėra nei pavojingas, nei bjaurus – priešingai, jos gražios. „Varna" jau buvo minėta. Kitoje brolių Grimmų pasakoje, „Būgnininkas", mergina paversta gulbe. Taigi atrodo, kad nors pasakos byloja, jog lytiniai santykiai be meilės ir ištikimybės yra gyvuliški, bent jau Vakarų tradicijoje ir kalbant apie moterį šių santykių gyvūniški aspektai neatrodo grėsmingi ir yra net žavingi; gyvuliški yra tik vyriški lytinių santykių aspektai.

---

* Gyvūno jaunikio tipo pasakų gausa neraštingose kultūrose rodo, jog gyvenimas palaikant artimą ryšį su gamta nekeičia požiūrio, kad lytiniai santykiai yra kažkas gyvuliška ir kad tik meilė juos gali paversti žmogiškais santykiais. Taip pat gamtos artumas nekeičia fakto, kad dažniau būtent vyras nesąmoningai suvokiamas kaip gyvuliškesnis partneris, nes jo vaidmuo lytiniuose santykiuose veržlesnis. Taip pat dėl to nesikeičia ikisąmoninis suvokimas, kad nors moters vaidmuo santykiaujant yra pasyvesnis, nors ji yra labiau gavėja, norint, kad meilė grynai seksualinį ryšį padarytų visapusiškesnį, moteris lytiniuose santykiuose taip pat turi tapti veiklesnė, padaryti kai ką, kas jai gana sunku ir net keista – tarsi lyžtelėti krokodilo snukį.

Neraštingose visuomenėse pasakos apie vyrus ir žmonas, iš kurių vienas yra gyvūnas, turi ne tik pasakiškų, bet ir toteminių bruožų. Pavyzdžiui, Javos kalangai tiki, kad viena karalaitė ištekėjo už šuns, o iš šios santuokos gimęs sūnus buvo genties protėvis.[108] Vienoje jorubų pasakoje vėžlys veda merginą ir taip įveda žemėje lytinius santykius. Tai rodo, kad gyvūno jaunikio ir lytinių santykių idėjos glaudžiai susijusios.[109]

„BALTUOLYTĖ IR ROŽELĖ“

Gyvūnas jaunikis beveik visada yra bjaurus arba nuožmus žvėris, tačiau keliose pasakose jis – prijaukintas gyvūnas, tiesa, iš prigimties laukinis. Toks jis yra brolių Grimmų pasakoje „Baltuolytė ir Roželė“ – draugiškas lokys, nė kiek nebaisus ir nebjaurus. Tiesa, žvėriškos savybės pasakoje taip pat parodomos – jas įkūnija blogasis nykštukas, kuris yra užkerėjęs ir pavertęs lokiu karalaitį. Šioje pasakoje abu svarbiausi veikėjai padalyti į poras: veikia dvi mergaitės gelbėtojos, Baltuolytė ir Roželė, taip pat geras lokys ir bjaurus nykštukas. Padrąsinus motinai, dvi mergaitės susidraugauja su lokiu. Jos padeda nykštukui bėdoje, nors jis ir bjauraus būdo: du kartus išgelbėja jį iš didelio pavojaus, nukirpusios jam dalį barzdos, o trečią, paskutinį, kartą – atplėšusios dalį švarko. Šioje pasakoje mergaitės turi nykštuką tris kartus išgelbėti ir tik tada lokys jį gali nužudyti ir būti atkerėtas. Taigi, nors gyvūnas jaunikis draugiškas ir prijaukintas, moteris (ar moterys) vis tiek turi išvaduoti jį nuo nykštuko pavidalą turinčios jo bjaurios prigimties – tik taip gyvuliški santykiai tampa žmogiškais. Šioje pasakoje numanoma, kad mūsų prigimtis turi ir draugiškąjį, ir bjaurųjį aspektus, o kai antrojo atsikratome, gali įsiviešpatauti laimė. Pasakos pabaigoje dar kartą patvirtinama, kad svarbiausi veikėjai iš esmės nėra skirtingi: Baltuolytė išteka už karalaičio, o Roželė – už jo brolio.

Gyvūno jaunikio pasakos perteikia mintį, kad visų pirma būtent moteriai reikia pakeisti požiūrį į lytinius santykius, nebevengti jų ir noriai juos megzti, nes kol šie santykiai jai atrodo nemalonūs ir gyvuliški, jie tokie atrodo ir vyrui – tai yra jis lieka užkerėtas. Kol vienas iš partnerių bjaurisi lytiniais san-

tykiais, jie neteikia malonumo kitam; kol vienas iš partnerių žiūri į juos kaip į gyvuliškus, kitas sau ir partneriui iš dalies lieka gyvulys.

„KARALAITIS VARLĖ“

Kai kurios pasakos pabrėžia ilgą ir sunkų raidos kelią, kurį būtina nueiti norint suvaldyti tai, kas mumyse atrodo gyvuliška, o kitose, priešingai – svarbiausia yra sukrėtimas, ištinkantis susivokus, kai tai, kas atrodė gyvuliška, staiga pasirodo esą žmogiškos laimės šaltinis. Brolių Grimmų pasaka „Karalaitis varlė“ priklauso pastarųjų kategorijai.*

Nors ji ne tokia sena kaip kai kurios pasakos apie gyvūną jaunikį, tam tikras „Karalaičio varlės“ variantas minimas jau XIII amžiuje. 1540 m. knygoje „Škotijos skundas“ (*Complaynt of Scotland*) panaši pasaka pavadinta „Šulinys Pačiam Pasaulio Krašte“.[111]** „Karalaičio varlės“ varianto, kurį broliai Grimmai išspausdino 1815 metais, pradžioje vaizduojamos trys seserys. Dvi vyresniosios yra išpuikusios ir nejautrios; tik jauniausioji pasirengusi išklausyti varlės prašymą. Tame Grimmų variante,

* Visas šios pasakos pavadinimas yra „Karalaitis varlė, arba Geležinis Henrikas“, tačiau daugumoje jos variantų Geležinio Henriko nėra. Epizodas apie nepaprastą jo ištikimybę pasakos pabaigoje pridėtas lyg priedas, kurio paskirtis yra sugretinti tokią ištikimybę su pradžioje vaizduojama karalaitės išdavyste. Iš esmės ši detalė nekeičia pasakos prasmės ir dėl to čia jos nepaisoma. (Iona ir Peteris Opie pagrįstai savo variante išbraukė „Geležinį Henriką“ ir iš pavadinimo, ir iš pasakojimo.)[110]

** Vieno iš jos variantų lietuvišką vertimą (vertė Donatas Sauka) galima rasti knygoje *Stebuklingas ragas*: anglų pasakos, Vilnius: Vaga, 1984 (*vert. past.*).

kuris dabar žinomiausias, herojė taip pat yra jauniausia iš seserų, bet nepasakoma, kiek jų iš viso.

„Karalaičio varlės“ pradžioje jauniausioji karalaitė arti šulinio žaidžia aukso kamuoliu. Kamuolys įkrinta į šulinį, mergaitė ima sielvartauti. Pasirodo varlė ir paklausia karalaitės, kas jai atsitiko. Tada pasiūlo sugrąžinti aukso kamuolį, jei mergaitė sutiks, kad varlė kaip draugė sėdėtų šalia, gertų iš jos taurės, valgytų iš jos lėkštės ir miegotų su ja lovoje. Karalaitė visa tai prižada, sau galvodama, kad varlė niekada negalėtų būti žmogaus draugė. Tada varlė jai ištraukia iš šulinio aukso kamuolį. Kai ji paprašo karalaitės pasiimti ją namo, karalaitė pabėga, o varlę greitai pamiršta.

Tačiau kitą dieną dvarui pietaujant varlė ateina ir prašosi įleidžiama. Karalaitė jai uždaro duris. Karalius pastebi dukters nerimą ir paklausia, kas atsitiko. Ši pasipasakoja, ir jis pareiškia, kad ji privalo tesėti pažadus. Taigi karalaitė atveria varlei duris, bet vis dėlto nesiryžta pakelti jos prie stalo. Karalius vėl liepia laikytis pažado. Varlei pasiprašius į lovą, karalaitė dar kartą nori sulaužyti žodį, bet karalius piktai pasako, kad tų, kurie jai padėjo bėdoje, negalima niekinti. Varlei šalia atsigulus lovoje, karalaitė pajunta tokį pasibjaurėjimą, kad sviedžia ją į sieną, ir tada varlė pavirsta karalaičiu. Daugumoje variantų tai įvyksta varlei su karalaite praleidus tris naktis. Pradinis variantas dar atviresnis: karalaitė turi pabučiuoti lovoje šalia gulinčią varlę, o paskui tenka tris savaites miegoti kartu, kol varlė pavirsta karalaičiu.[112]

Šioje pasakoje brendimo procesas nepaprastai pagreitintas. Pradžioje karalaitė yra graži maža mergaitė, nerūpestingai žaidžianti kamuoliu. (Pasakojama, kad net saulė nebuvo mačiusi nieko gražesnio už šią mergaitę.) Viskas įvyksta dėl kamuolio.

Jis dvejopai simbolizuoja tobulumą: dėl to, kad yra apvalus, ir dėl to, kad auksinis – iš brangiausios medžiagos. Kamuolys reiškia dar neišsivysčiusią narcisistinę sielą: joje glūdi visos galimybės, tačiau nė viena dar neįgyvendinta. Kamuoliui įkritus į gilų, tamsų šulinį naivumas prarandamas ir atsiveria Pandoros skrynia. Prarastą vaiko nekaltybę karalaitė aprauda taip graudžiai, kaip ir pamestą kamuolį. Iš tamsos, į kurią įkrito jos sielos simbolis, tobulybę – kamuolį – gali sugrąžinti tik bjauri varlė. Kai ėmė ryškėti tamsesnė gyvenimo pusė, gyvenimas pasidarė bjaurus ir sudėtingas.

Vis dar laikydamasi malonumo principo ir siekdama gauti, ko nori, mergaitė duoda pažadus ir negalvoja apie pasekmes. Bet tikrovė primena apie save. Karalaitė bando jos išvengti užtrenkdama varlei duris, tačiau tada karaliaus pavidalu pasireiškia superego: kuo labiau karalaitė priešinasi varlės reikalavimams, tuo griežčiau karalius tvirtina, kad ji privalo laikytis pažadų ligi galo. Tai, kas prasidėjo žaismingai, tampa labai rimta: prievarta pildydama duotus pažadus, karalaitė turi subręsti.

Aiškiai vaizduojami žingsniai link artimo ryšio su kitu: iš pradžių žaisdama kamuoliu mergaitė yra visai viena. Varlė ją užkalbina – paklausia, kas atsitiko; tada grąžinusi kamuolį žaidžia su mergaite. Paskui varlė ateina aplankyti karalaitės, įsitaiso šalia, kartu valgo, drauge leidžia laiką jos kambaryje, o galiausiai atsiduria jos lovoje. Kuo arčiau varlė fiziškai prisiartina prie mergaitės, tuo ta labiau bjaurisi ir nerimauja, ypač dėl varlės prisilietimo. Pirmąsyk suvokus, kas yra lytiniai santykiai, tenka patirti pasibjaurėjimą arba nerimą, net pyktį. Karalaitė sviedžia varlę į sieną – nerimas virsta pykčiu ir neapykanta. Taip gindama savo teises ir dėl jų rizikuodama, – kitaip

nei anksčiau, nebesivangstydama ir nustojusi tiesiog vykdyti tėvo įsakymus, – karalaitė įveikia nerimą, o neapykanta virsta meile.

Tam tikra prasme ši pasaka byloja, kad žmogus gali mylėti tik tada, kai įgyja gebėjimą jausti; net jei jausmai neigiami, tai geriau, nei nejausti. Pradžioje karalaitė visiškai egocentriška – ją domina tik jos kamuolys. Ketindama sulaužyti varlei duotą žodį, ji nieko nejaučia, nesusimąsto, ką varlei tai gali reikšti. Kuo arčiau varlė fiziškai artinasi prie karalaitės ir kuo labiau jie asmeniškai suartėja, tuo stipresni darosi mergaitės jausmai, o kartu ji vis labiau darosi asmenybe. Ilgai trunka raidos laikotarpis, kai ji paklūsta tėvui, tačiau jos jausmai tuo metu vis stiprėja; galiausiai ji ima ginti savo nepriklausomybę ir prieštarauti jo įsakymams. Taip karalaitė tampa savimi, o tada tas pats atsitinka ir varlei – ji virsta karalaičiu.

Kitu lygmeniu ši pasaka byloja, kad negalime tikėtis, jog pirmieji mūsų erotiniai ryšiai bus malonūs, nes jie pernelyg sudėtingi ir kelia nerimą. Bet jei net ir laikinai patirdami pasibjaurėjimą leisime, kad kitas taptų vis artimesnis, ateis laikas, kai susivoksime ir patirsime malonų sukrėtimą, nes didžiausias kito artumas atskleis tikrąjį lytiškumo grožį. Viename „Karalaičio varlės“ variante „praleidusi naktį lovoje, ji pabudusi šalia pamatė gražiausią poną“[113]. Taigi šioje pasakoje kartu praleista naktis (kas tą naktį įvyko – galime spėti) paskatina iš esmės keisti požiūrį į tą, kuris tapo santuokiniu partneriu. Įvairiose kitose pasakose, kuriose įvykiai trunka nevienodai – vienose tęsiasi per visą pirmą naktį, kitose – tris savaites, – visada patariama būti kantriam: artumui virsti meile reikia laiko.

Kaip ir daugelyje gyvūno jaunikio ciklo pasakų, pasakoje „Karalaitis varlė“ dukterį ir būsimąjį vyrą suveda tėvas. Tik dėl

to, kad tėvas toks atkaklus, karalaitė ir varlė sudaro laimingą sąjungą. Tėvas pamokymais padeda formuotis superego – reikia laikytis pažadų, net jei jie buvo neapgalvoti. Taip ugdomas atsakingas sąžiningumas. Toks sąžiningumas būtinas, kad karalaitė su varle galėtų laimingai susijungti kaip asmenybės ir užmegzti lytinius santykius. Be brandaus sąžiningumo jų sąjunga nebūtų tokia rimta ir tvirta.

O kaip dėl varlės? Jai taip pat reikia subręsti, ir tik tada sąjunga su karalaite tampa įmanoma. Tai, kas atsitinka varlei, rodo, jog tapti žmogumi galima tik užmezgus meilės ir priklausomybės santykius su motiniška figūra. Kaip kiekvienas vaikas, varlė trokšta gyvuoti grynai simbioziškai. Koks vaikas nėra norėjęs sėdėti Motinai ant kelių, valgyti iš jos lėkštės, gerti iš jos taurės, nebuvo įsiropštęs į Motinos lovą, norėdamas miegoti su ja? Bet po kurio laiko vaiko simbiozė su Motina nebeleistina, kitaip jis niekada negalėtų tapti asmenybe. Kad ir kaip vaikas nori likti lovoje su Motina, ji turi jį iš ten „išmesti“ – ši patirtis skaudi, bet, norint, kad jis taptų nepriklausomas, neišvengiama. Tik motinai privertus nutraukti simbiozinį gyvenimą vaikas tampa savimi, kaip varlė, „išmesta“ iš lovos, išsivaduoja iš nebrandaus gyvenimo gniaužtų.

Vaikas žino, kad jis, kaip ta varlė, privalėjo ir vis dar privalo iš žemesnės gyvenimo pakopos kopti į aukštesnę. Šis procesas visiškai normalus, nes vaiko gyvenimo situacija prasideda žemesniame būvyje. Dėl to pasakų apie gyvūnus jaunikius pradžioje nereikia aiškinti, kodėl herojus turi žemesnį gyvūno pavidalą. Vaikas apie savo situaciją žino, kad ji susiklostė ne dėl kokio negero darbo ar blogos galios, – tokia yra natūrali pasaulio tvarka. Varlė pasirodo iš vandens, kuriame lig tol gyveno, kaip ir vaikas prieš gimimą. Istoriniu požiūriu pasakose

šimtmečiais užbėgama už akių tam, ką žinome iš embriologijos, kuri moko, kad žmogaus vaisius prieš gimdamas pereina įvairius raidos tarpsnius, kaip ir varlė vystydamasi patiria metamorfozę.

Tačiau kodėl iš visų gyvūnų būtent varlė (arba rupūžė, kaip pasakoje „Trys plunksnelės“) yra lytinių santykių simbolis? Pavyzdžiui, varlė išpranašavo, kad bus pradėta Miegančioji gražuolė. Palyginti su liūtais ar kitais nuožmiais žvėrimis, varlė (ar rupūžė) nekelia baimės; šis gyvūnas visai negrėsmingas. Jei jis sukelia neigiamą įspūdį, jaučiamas pasibjaurėjimas, kaip pasakoje „Karalaitis varlė“. Sunku įsivaizduoti geresnį nei ši pasaka būdą perteikti vaikui, kad nereikia bijoti to, kas (jam) lytiniuose santykiuose bjauru. Varlės istorija – jos elgesys, tai, kas dėl jos nutinka karalaitei, ir tai, kas galiausiai atsitinka abiem, – patvirtina, kad kol žmogus nėra pasirengęs lytiniams santykiams, bjaurėjimasis yra deramas, be to, ši istorija pratina prie minties, kad tokie santykiai pribrendus laikui bus trokštami.

Nors, pasak psichoanalizės, lytinės varos daro įtaką mūsų veiksmams ir elgesiui nuo gyvenimo pradžios, vaiko ir suaugusiojo atveju šių varų raiška nepaprastai skiriasi. Pasaka, kaip lytinių santykių simbolį vaizduodama varlę, gyvūną, kuris gyvenimo pradžioje egzistuoja vienu pavidalu – kaip buožgalvis, o subrendęs visai kitu, randa atgarsį vaiko pasąmonėje ir padeda jam priimti tokį lytiškumo pavidalą, koks tinka jo amžiui, bet taip pat padaro jam priimtiną mintį, kad kai jis vystysis, jo lytiškumą turės ištikti metamorfozė, ir ji įvyks jo paties labui.

Lytinius santykius ir varlę sieja ir kitos, labiau tiesioginės asociacijos, kurios lieka nesąmoningos. Ikisąmonėje vaikas sieja varlių (ar rupūžių) sužadinamus lipnumo ir drėgmės

pojūčius su panašiais pojūčiais, kuriuos sieja su lytiniais organais. Varlės gebėjimas susijaudinus išsipūsti sužadina, nors ir vėl nesąmoningai, asociacijas su varpos gebėjimu pakilti.* Varlė, kaip gyvai pavaizduota pasakoje „Karalaitis varlė“, gali būti bjauri, bet ši pasaka patikina, kad net toks drėgnas bjaurus gyvūnas virsta kažkuo kitu, labai gražiu, jei tik viskas vyksta tinkamu būdu ir tinkamu laiku.

Gyvūnai vaikus natūraliai traukia, vaikai dažnai jaučiasi jiems artimesni nei suaugusieji ir nori kartu su gyvūnais gyventi instinktų laisvės ir pasitenkinimo kupiną gyvenimą, kuris atrodo lengvas. Bet dėl šios traukos vaikas pajunta ir nerimą, kad jis gal nėra toks žmogiškas, koks turėtų būti. Tokios pasakos padeda numalšinti šią baimę, nes pavaizduoja gyvūną lyg lėliukę, iš kurios išsirita patraukliausias žmogus.

Požiūrio, kad mūsų lytiškumas yra gyvuliškas, pasekmės nepaprastai žalingos – tokios, kad kai kuriems žmonėms sava – ar kitų – seksualinė patirtis niekada nepraranda šio atspalvio. Todėl vaikams reikia perteikti mintį, kad lytiniai santykiai gali iš pradžių atrodyti bjauriai gyvuliški, tačiau išugdžius tinkamą nuostatą į juos, atsiskleis tokios atgrasios išorės slepiamas grožis. Šiuo atžvilgiu pasaka, kurioje pati lytinė patirtis niekur neminima ir apie ją neužsimenama, psichologiškai daugeliu atvejų teisingesnė nei mūsų sąmoningas lytinis auklėjimas. Šiuolaikiškai auklėjant siekiama išmokyti, kad lytiniai santykiai yra normalūs, teikia malonumą, yra net gražūs ir neabejotinai būtini žmogui išlikti. Bet pradedant auklėti ne-

* Poetiškai laisvai ir parodydama gebėjimą įžvelgti, kas slypi pasąmonėje, Anne Sexton eilėraštyje „Karalaitis varlė“ (*The Frog Prince*), kuriame perpasakoja brolių Grimmų pasaką, rašo: „prisilietus varlei / sprigės sprogsta / kaip elektriniai šliužai“ ir „varlė yra mano tėvo genitalijos“.[114]

suprantama, kad vaikui lytiniai santykiai gali atrodyti bjaurūs ir kad šis požiūris jam atlieka svarbų apsauginį vaidmenį. Todėl šiuolaikinis lytinis auklėjimas vaiko neįtikina. Atitikdama vaiko požiūrį, kad varlė (ar koks kitas gyvūnas) bjauri, pasaka įgyja vaiko pasitikėjimą, todėl gali įskiepyti jam tvirtą įsitikinimą kad, kaip ji byloja, tinkamu laiku ši bjauri varlė pasirodys esanti žavingiausia gyvenimo draugė. Ši mintis perteikiama nė sykio tiesiogiai nepaminėjus jokių lytinių dalykų.

„KUPIDONAS IR PSICHĖ"

Žinomiausioje pasakos „Karalaitis varlė" versijoje meilės paskatintas virsmas įvyksta karingai ginant savo teises, apėmus pasibjaurėjimui, sužadinančiam stipriausius jausmus. Nepaprastai susijaudinus, šie jausmai staiga pakrypsta priešinga kryptimi. Kituose šios pasakos variantuose meilei padaryti savo stebuklą reikia trijų naktų ar trijų savaičių. Daugelyje gyvūno jaunikio tipo pasakų tikrai meilei išugdyti būtina ne vienus metus nuolat uoliai stengtis. Pasakoje „Karalaitis varlė" rezultatai pasiekiami akimirksniu, o šios pasakos – priešingai – įspėja, kad lytinių santykių ir meilės srityje skubėjimas – noras greitai slapčia išsiaiškinti žmogaus ir meilės paslaptį – gali turėti pragaištingų padarinių.

Gyvūno jaunikio pasakų vakarietiškoji tradicija prasideda nuo II a. po Kr. Apulėjaus istorijos apie Kupidoną ir Psichę, tačiau Apulėjus remiasi net dar senesniais šaltiniais.[115] Ši istorija yra didesnio kūrinio „Metamorfozės" dalis. Kaip rodo pavadinimas, jo tema yra asmenybės permainas sukelianti iniciacija.

Nors istorijoje „Kupidonas ir Psichė“ Kupidonas yra dievas, ji ir pasakos apie gyvūną jaunikį turi svarbių bendrų bruožų. Kupidonas Psichei lieka nematomas. Dviejų blogų vyresniųjų seserų suklaidinta Psichė patiki, kad jos mylimasis bjaurus, kad jis – „milžiniškas slibinas, susiraitęs daugybe kilpų“*, o kartu pradeda manyti, kad lytiniai santykiai taip pat bjaurūs. Kupidonas yra dievybė, ir Psichė taip pat tampa deive. Istorijos įvykius lemia kita deivė, Afroditė**, apimta pavydo Psichei. Dabar istorija „Kupidonas ir Psichė“ žinoma ne kaip pasaka, o tik kaip mitas. Bet ji padarė įtaką daugeliui vakarietiškų gyvūno jaunikio ciklo pasakų, todėl ją reikia čia aptarti.

Šioje istorijoje karalius turi tris dukteris. Jauniausioji duktė Psichė nepaprastai graži, todėl Afroditei kelia pavydą. Taigi Afroditė liepia savo sūnui Erotui Psichę nubausti: priversti pamilti bjauriausią vyrą. Psichės tėvai, susirūpinę, kad ji dar nėra radusi vyro, tariasi su Apolono orakulu. Orakulas pasako, kad Psichę reikia palikti ant aukštos uolos pagrobti pabaisai, panašiai į gyvatę. Tai tolygu mirčiai, todėl ją pasirengusią žūti į skirtą vietą palydi laidotuvių procesija. Tačiau švelnus vėjas ramiai nuneša Psichę žemyn nuo uolos ir palieka tuščiuose rūmuose. Ten pildomi visi jos norai. Prieštaraudamas motinos įsakymui, rūmuose mylimąją Psichę laiko paslėpęs Erotas. Įgavęs paslaptingos būtybės pavidalą, jis nakties tamsoje ateina pas Psichę į lovą kaip sutuoktinis.

Nors Psichei netrūksta ištaigų, ji dieną jaučiasi vieniša. Sujaudintas mylimosios prašymo, Erotas pasirūpina, kad

* Apulėjus, *Metamorfozės, arba Aukso asilas*, vertė Cezaris Jakaitis, cit. iš.: *Antikiniai romanai ir pasakėčios: Longas, Petronijus, Apulėjus, Ezopas, Fedras*, Vilnius: Vaga, 1987, p. 245 (V.17).

** Apulėjaus *Metamorfozėse* – Venera (*vert. past.*).

pavydžios Psichės seserys ją aplankytų. Apimtos niekšingo pavydo, seserys įtikina ją, kad ji gyvena su „milžinišku slibinu, susiraičiusiu daugybe kilpų" ir nuo šio padaro laukiasi. Šiaip ar taip, atrodė, kad orakulas pranašavo, jog kaip tik taip ir įvyks. Seserys įkalba Psichę nupjauti pabaisai galvą peiliu. Jų įkalbėta ir nepaklusdama Eroto liepimui niekada nemėginti jo pamatyti, Psichė jam miegant paima aliejinę lempą ir peilį, ketindama nužudyti pabaisą. Lempai nušvietus Erotą, Psichė pamato, kad jis – gražiausias jaunuolis. Sumišusios Psichės ranka sudreba ir karšto aliejaus lašelis nudegina Erotą. Jis nubunda ir ją palieka. Susisielojusi Psichė bando nusižudyti, bet yra išgelbėjama. Persekiojama Afroditės pykčio ir pavydo Psichė turi iškęsti daug išbandymų, vienas iš kurių yra nusileisti į požemio pasaulį. (Blogosios seserys ketina užimti Eroto mylimosios vietą, tikėdamosi būti nuneštos švelnių vėjų šoka nuo uolos ir užsimuša.) Galiausiai Erotą užgijus žaizdai sujaudina Psichės atgaila ir jis įkalba Dzeusą* suteikti jai nemirtingumą. Jie susituokia ant Olimpo ir jiems gimsta Malonumas**.

Eroto strėlės sužadina nesuvaldomus lytinius troškimus. Apulėjus pasakojime vartoja lotyniškąjį Eroto vardą Kupidonas, tačiau lytinių troškimų atžvilgiu jie reiškia tą patį. Psichė yra graikiškas žodis, reiškiantis sielą. Istorijoje „Kupidonas ir Psichė" neoplatonikas Apulėjus senovinį graikų pasakojimą, kuris tikriausiai buvo apie gražią merginą, ištekėjusią už gyvatę primenančios pabaisos, pavertė alegorija, kuri, pasak Roberto Graveso, simbolizuoja protingosios sielos tobulėjimą

---

* Apulėjaus *Metamorfozėse* – Jupiterį (*vert. past.*).

** Jie susilaukia dukters, kurios vardas Voluptatė (*Voluptas*) lotyniškai reiškia „malonumas, džiaugsmas" (*vert. past.*).

dvasinės meilės link.[116] Tai tiesa, bet taip interpretuojant deramai neįvertinamas šios istorijos sudėtingumas.

Visų pirma pranašystė, kad Psichę nusineš baisinga gyvatė*, vaizdžiai išreiškia neapibrėžtą nepatyrusios mergaitės seksualinės kilmės nerimą. Laidotuvių procesija, lydinti pasitikti likimo einančią Psichę, reiškia mergystės mirtį, o su tokia netektimi nelengva susitaikyti. Psichė nesunkiai leidžiasi įkalbama nužudyti Erotą, su kuriuo gyvena. Tai rodo stiprius neigiamus jausmus, kuriuos jauna mergina gali puoselėti tam, kuris atėmė jai nekaltybę. Padaras, nužudęs joje nekaltą mergelę, iš dalies nusipelno netekti vyriškumo, – kaip ji neteko nekaltybės, – ir tai simboliškai vaizduojama kaip Psichės ketinimai nupjauti Erotui galvą.

Nerūpestingas, tačiau nuobodus Psichės gyvenimas rūmuose, kur ją atnešė vėjas ir kur pildomi visi jos norai, reiškia iš esmės narcisistinį gyvenimą ir tai, kad Psichė, nors ir vadinama tokiu vardu, dar negyvena sąmoningai. Naivus lytinis malonumas yra visai kas kita nei brandi meilė, kurios pagrindas yra pažinimas, patirtis ir net kančia. Ši istorija byloja, kad gyvenant lengvai pasiekiamų malonumų kupiną gyvenimą išminties neįgyjama. Psichė siekia pažinimo, kai, nepaisydama gauto įspėjimo, nukreipia lempos šviesą į Erotą. Bet istorija įspėja, kad bandymas įgauti sąmoningumo dar reikiamai jam nepribrendus arba einant trumpiausiu keliu sukelia sunkių pasekmių – sąmoningumo neįmanoma įgauti vienu mostu. To, kuris trokšta brandaus sąmoningumo, gyvybė pakimba ant plauko, kaip Psichės, kai ji apimta nevilties mėgina nusižudy-

---

* Pabaisą apibūdinantis Apulėjaus žodis *serpens*, čia cituojamame lietuviškame vertime išverstas kaip „slibinas“, kai kada verčiamas kaip „gyvatė“ (*vert. past.*).

ti. Neįtikėtinos Psichei tekusios iškęsti negandos rodo sunkumus, su kuriais žmogus susiduria, kai aukščiausias dvasines savybes (Psichę) reikia sujungti su lytiškumu (Erotu). Norint pasirengti lytiškumo ir išminties sąjungai būtinas ne fizinio, o dvasinio žmogaus atgimimas. Šią būtinybę simbolizuoja tai, kad Psichė turėjo įžengti į požemio pasaulį ir iš jo grįžti; du žmogaus aspektus sujungti galima tik atgimus.

Čia galima paminėti vieną iš daugelio prasmingų šios istorijos detalių. Afroditė ne tik įsako sūnui už ją atlikti juodą darbą, bet ir, siekdama, kad jis tai padarytų, jį lytiškai suvedžioja. Didžiausias pavydas ją apima sužinojus, kad Erotas ne tik pasielgė atvirkščiai, nei ji norėjo, bet ir – dar blogiau – pamilo Psichę. Šioje istorijoje parodoma, kad dievams taip pat kyla edipiškų keblumų – štai motina jaučia sūnui edipišką meilę ir savininkišką pavydą. Bet Erotas taip pat turi vystytis, ir tik tada gali susijungti su Psiche. Prieš susitikdamas ją, jis buvo sunkiausiai valdomas ir neatsakingiausias iš mažųjų dievų. Prieštaraudamas Afroditės įsakymams, jis siekia nepriklausomybės. Aukštesnę sąmoningumo pakopą Erotas pasiekia tik vėliau, kai Psichė jį sužeidžia, o jos patirti išbandymai sujaudina.

„Kupidonas ir Psichė“ yra mitas, o ne pasaka, nors ir turi šiek tiek pasaką primenančių bruožų. Visų pirma vienas iš dviejų svarbiausių veikėjų yra dievas, kita tampa nemirtinga, o pasakų veikėjams taip niekada neatsitinka. Visuose vaizduojamuose įvykiuose dalyvauja dievai, pavyzdžiui, jie sutrukdo Psichei nusižudyti, skiria jai išbandymų, padeda juos laimingai ištverti. Kupidonas, kitaip nei jo atitikmenys pasakose apie gyvūnu paverstą jaunikį ar nuotaką, visą laiką yra tik savimi. Tik Psichė, suklaidinta orakulo ir blogų seserų – arba savo seksualinės kilmės nerimo, – įsivaizduoja, kad jis – pabaisa.

Tačiau šis mitas padarė įtaką visoms vėlesnėms Vakarų pasaulyje sukurtoms gyvūno jaunikio tipo pasakoms. Čia pirmą kartą aptinkame dviejų vyresnių seserų, kurios tapo blogos iš pavydo gražesnei ir doresnei jaunesniajai seseriai, motyvą. Seserys kėsinasi Psichę pražudyti, bet vis dėlto ji pabaigoje laimi, nors tik iškentusi didelių negandų. Be to, vaizduojami tragiški įvykiai yra nuotakos elgesio pasekmės: ji, nepaisydama vyro įspėjimo nebandyti apie jį sužinoti daugiau (nežiūrėti į jį, nenukreipti į jį šviesos), elgiasi priešingai, nei jis liepė, o paskui, norėdama jį atgauti, turi klaidžioti po visą pasaulį.

Net dar svarbesnis nei šie motyvai yra vienas labai reikšmingas gyvūno jaunikio ciklo pasakų bruožas, čia aptinkamas pirmą kartą: jaunikio dieną nėra, jis ateina tik nakties tamsoje; tikima, kad dieną jis gyvūnas, o žmogumi tampa tik lovoje; trumpai tariant, jis stengiasi atskirti savo dieninį ir naktinį gyvenimą. Iš istorijos įvykių nesunkiai galima daryti išvadą, kad jis nori, jog jo lytinis gyvenimas būtų atskirtas nuo visos kitos veiklos. Nors moteris gyvena patogiai ir smagiai, jai jos gyvenimas atrodo tuščias; ji nelinkusi sutikti, kad grynai lytiniai gyvenimo aspektai būtų atskirti ir atriboti nuo viso gyvenimo. Ji bando šiuos dalykus sujungti prievarta. Psichė menkai tenutuokia, kad juos įmanoma sujungti tik didžiausiomis ilgalaikėmis dvasinėmis ir fizinėmis pastangomis. Tačiau kai Psichė pamėgina sujungti lytinių santykių, meilės ir gyvenimo aspektus į visumą, ji nesuklumpa ir galiausiai laimi.

Jei ši istorija nebūtų labai sena, norėtųsi manyti, kad viena šio ciklo pasakose glūdinti mintis stebėtinai tinka ir mūsų laikams: nors moteris ir įspėjama dėl baisių pasekmių, kurios gresia pabandžius viską išsiaiškinti, ji nėra patenkinta tuo, kad neišmano nei apie lytinius santykius, nei apie gyvenimą. Palyginti

su kitais, ji naivuolė, ir nors toks gyvenimas gali būti patogus, jis tuščias ir su juo negalima susitaikyti. Atgimti tikram sąmoningumui ir žmogiškumui moteris gali tik patyrusi visokių negandų, tačiau šios pasakos nepalieka abejonių, kad ji turi elgtis būtent taip. Kitaip neliktų istorijos: nei pasakos, kurią vertėtų sekti, nei jos gyvenimo istorijos, kuri būtų ko nors verta.

Pakeitusi požiūrį, kad lytiniai santykiai yra kažkas gyvuliška, moteris nesitenkina tuo, jog yra laikoma vien lytinių santykių objektu ar yra pažeminta gyventi dykai, iš esmės nieko neišmanant. Abu partneriai yra laimingi tada, kai pasaulyje gyvena visavertį gyvenimą ir kartu sugyvena kaip lygūs. Šios pasakos byloja, kad tai abiem sunkiausiai pasiekiama, tačiau, jei jie nori gyvenime ir vienas su kitu rasti laimę, būtina. Ši mintis užslėpta daugelyje gyvūno jaunikio ciklo pasakų, o kai kuriose kitose ji matoma aiškiau nei pasakoje „Gražuolė ir Pabaisa“.

„UŽKERĖTAS PARŠAS“

„Užkerėtas paršas“ yra dabar mažai žinoma rumunų pasaka.[117] Joje karalius turi tris dukteris. Karaliui tenka išvykti į karą, todėl jis paprašo dukterų elgtis gerai ir namie viską prižiūrėti, be to, įspėja neiti į vieną slaptą kambarį, kitaip jas ištiks bėda. Karaliui išvykus, kurį laiką viskas einasi gerai, bet galiausiai vyriausia duktė pasiūlo nueiti į uždraustą kambarį. Jauniausia duktė prieštarauja, tačiau vidurinioji nueina ten kartu su vyriausiąja. Vyriausioji atrakina ir atidaro duris. Kambaryje jos randa tik didelį stalą, ant kurio guli atversta knyga. Pirmiausia

vyriausia duktė perskaito, kas ten parašyta: ji ištekės už karalaičio iš rytų. Vidurinioji atverčia kitą puslapį ir perskaito, kad ištekės už karalaičio iš vakarų. Jaunėlė nenori laužyti tėvo paliepimo ir sužinoti savo likimo, tačiau kitos dvi ją priverčia tai padaryti. Ji sužino, kad ištekės už paršo iš šiaurės.

Karalius grįžta, ir ilgainiui dvi vyresnės seserys išteka taip, kaip išpranašauta. Tada iš šiaurės ateina milžiniškas paršas ir paprašo išleisti už jo jauniausią dukterį. Karalius turi nusileisti paršui ir pataria dukteriai susitaikyti su lemtimi. Ji taip ir padaro. Po vestuvių pakeliui namo priėjęs pelkę paršas išsivolioja purve. Tada prašo žmonos jį pabučiuoti. Mergina, paklusdama tėvui, nuvalo paršo šnipą nosinaite ir jį pabučiuoja. Kartu leisdama naktis ji pastebi, kad lovoje paršas virsta žmogumi, bet ryte jis vėl paršas.

Mergina paklausia atsitiktinai užklydusios raganos, ką daryti, kad vyras neatvirstų į paršą. Ragana nurodo naktį aprišti vyro koją siūlu – aprišus jis nebegalės atvirsti. Mergina paklauso patarimo, bet vyras nubunda ir pasako, kad ji bandė paskubinti įvykius, todėl jis turi ją palikti ir jie nesusitiks tol, „kol ieškodama manęs nesunešiosi trijų porų geležinių batų ir neatbukinsi plieninės lazdos“. Vyras dingsta, o mergina jo ieškodama leidžiasi į ilgas klajones. Klajodama apsilanko pas mėnulį, saulę ir vėją. Visose trijose vietose ji vaišinama vištiena ir yra įspėjama išsaugoti vištos kaulus. Be to, jai pasakoma, kur eiti toliau. Galiausiai, sunešiojusi tris poras geležinių batų ir net atbukinusi plieninę lazdą, prisiartina prie aukštos vietos, kur, kaip jai sakė, gyvena vyras. Ji neįstengia ten užlipti, bet paskui jai ateina į galvą, kad čia gali praversti vištos kaulai, kuriuos ji rūpestingai nešiojosi. Mergina ima dėti vieną kaulą prie kito, ir jie sulimpa. Taip ji pasidaro dvi dideles kartis, iš jų

pasidirba kopėčias ir jomis užlipa aukštyn. Bet paskutiniam skersiniui jai pritrūksta kaulo, todėl ji paima peilį ir nusikerta mažąjį pirštelį. Tada pasilipusi ant jo kaip paskutinės pakopos ateina pas vyrą. Tuo tarpu kerai, dėl kurių vyras gyveno paršo pavidalu, baigiasi. Juodu paveldi merginos tėvo karalystę ir „valdo taip, kaip gali valdyti tik daug iškentėję karaliai".

Bandymas priversti vyrą atsisakyti gyvūniškos prigimties siūlu pririšant jį prie žmogiško pavidalo yra reta detalė. Daug dažnesnis motyvas yra draudimas moteriai apšviesti vyrą ar pamatyti jo paslaptį. Istorijoje „Kupidonas ir Psichė" tai, kas užginta, apšviečia aliejinė lempa. Norvegų pasakoje „Į rytus nuo saulės, į vakarus nuo mėnulio" žvakės šviesa žmonai atskleidžia, kad jos vyras – ne baltasis lokys, kaip atrodo dieną, o gražus karalaitis. Tada jis turi ją palikti.[118] Šios pasakos pavadinimas rodo, kaip toli žmonai tenka klaidžioti, kol ji vėl gali susieiti su vyru. Tokiose pasakose aiškiai pasakoma, kad jei žmona būtų tiesiog sutramdžiusi smalsumą, vyras neilgai trukus būtų atgavęs žmogišką pavidalą: pasakoje „Į rytus nuo saulės, į vakarus nuo mėnulio" lokys jį būtų atgavęs per metus, o užkerėtas paršas – vos per tris dienas.

Yra labai daug pasakų, kuriose jauna žmona padaro lemtingą klaidą nukreipdama į vyrą šviesą, todėl galima suprasti, jog ji nori perprasti vyro gyvūnišką prigimtį. Tai nepasakoma tiesiogiai, bet leidžiama pasakyti kokiam nors veikėjui, kuris paskatina žmoną nepaisyti vyro įspėjimų. Istorijoje „Kupidonas ir Psichė" orakulas ir seserys Psichei pasako, kad Erotas yra baisus slibinas, o „Į rytus nuo saulės, į vakarus nuo mėnulio" motina merginai pareiškia, kad lokys tikriausiai yra trolis, aiškiai leisdama suprasti, kad jai būtų geriau pažiūrėti ir išsiaiškinti. Ragana, pasakoje „Užkerėtas paršas" patarianti aprišti vyro ko-

ją siūlu, yra vyresnė moteris. Taigi pasakoje subtiliai užsimenama, kad būtent vyresnės moterys pakiša merginoms mintį, jog vyrai yra pabaisos, ir kad merginų seksualinės kilmės nerimą lemia ne jų pačių patirtis, o tai, ką joms yra kalbėję kiti. Taip pat šiose pasakose numanoma, kad jei merginos klausys, ką kiti sako, ir tuo tikės, kils pavojus jų santuokinei laimei. Gyvūno jaunikio užkerėjimas paprastai būna kokios nors vyresnės moters darbas: Afroditė iš tikrųjų norėjo, kad Psichę sunaikintų koks nors bjaurus žvėris, baltąjį lokį apkerėjo pamotė, paršą – ragana. Šis faktas kartoja tą patį motyvą: būtent vyresnės moterys padaro, kad jaunų merginų akimis vyrai atrodytų pabaisos.

Tačiau jei „gyvūnas jaunikis“ yra merginos seksualinės kilmės nerimo simbolis, – nesvarbu, ar tą nerimą ji sau būtų sukėlusi pati, ar jis būtų vyresnių moterų kalbų pasekmė, – tada būtų galima tikėtis, kad gyvūnas jaunikis bus gyvūnas naktį lovoje, o ne dieną. O ką byloja pasakos, kuriose gyvūnas jaunikis dieną pasaulyje yra gyvūnas, o naktį lovoje žmonai – gražus pažiūrėti?

Manau, šios pasakos pateikia svarbių psichologinių įžvalgų. Daugelis moterų, sąmoningai arba nesąmoningai suvokiančių lytinius santykius kaip kažką „gyvuliška“ ir besipiktinančių vyru dėl to, kad jis atėmė nekaltybę, visai kitaip jaučiasi, kai su mylimu vyru naktį patiria malonumą. Bet vyrui moterį palikus, ryškioje dienos šviesoje vėl atgyja senas nerimas ir apmaudas, o kartu ir vienos lyties pavydas kitai. Tai, kas naktį atrodė gražu, dieną regisi kitaip, ypač kai save primena pasaulis, kurio požiūris į lytinį pasitenkinimą yra kritiškas (motina įspėja, kad vyras gali būti trolis). Panašiai yra daug vyrų, kurie lytinių potyrių metu dėl jų jaučiasi vienaip, o kitą dieną, kai akimirkos malonumas nebenumalšina pirmykščio nerimo ir apmaudo, – kitaip.

Pasakos apie gyvūną jaunikį patikina vaikus, kad baimė, kurią jiems kelia lytiniai santykiai kaip kažkas pavojinga ir gyvuliška, būdinga anaiptol ne vien jiems – taip pat jautėsi ir daugelis kitų žmonių. Tačiau pasakos veikėjos sužino, jog nors anksčiau jautė nerimą, lytinis partneris yra ne bjaurus padaras, o gražus žmogus. Tokį pat atradimą padarys ir vaikas. Ikisąmoniniame lygmenyje šios pasakos vaikui perteikia mintį, kad daugelį nerimo jausmų jam savo žodžiais įskiepijo kiti ir kad įgijus tiesioginės šių reikalų patirties viskas gali pasirodyti visai kitaip, nei atrodė žvelgiant iš išorės.

Kitu lygmeniu šios pasakos, atrodo, byloja, kad nors šiuos dalykus „nušvietus" gali paaiškėti, jog nerimas buvo nepagrįstas, taip keblumas neįveikiamas. Norint jį įveikti reikia laiko – bandant tą padaryti per anksti viskas tik atidedama ateičiai. Be to, reikia didelių pastangų, ir jos svarbiausios. Norėdamas įveikti seksualinės kilmės nerimą, žmogus turi augti kaip asmenybė. Deja, šioje raidoje daug ką įmanoma pasiekti tik kenčiant.

Viena akivaizdi šiose pasakose glūdinti pamoka mūsų dienomis gali nebebūti tokia svarbi kaip praeityje, kai pagal nusistovėjusią tvarką vyras turėdavo prašyti moters rankos – taip, kaip paršas iš toli ateina prašyti karalaitės rankos, o didelis baltas lokys, norėdamas gauti nuotaką, turi duoti visokiausių pažadų. Šios pasakos byloja, kad laimingai santuokai to negana. Moteris turi stengtis ne mažiau nei vyras; ji turi aktyviai siekti jį gauti, kaip ir jis jos siekia, o gal net labiau.

Klausytojas gali nepastebėti kitų šiose pasakose glūdinčių psichologinių subtilybių, tačiau jos gali padaryti jam nesąmoningą įspūdį ir taip padėti pastebėti būdingus sunkumus, kurių nesuprantant žmonių santykiai gali virsti kančia. Pavyzdžiui, paršas tyčia išsivolioja purve ir tada paprašo nuotakos

jį pabučiuoti. Toks elgesys būdingas žmogui, kuris bijo esąs nepageidaujamas ir norėdamas patikrinti, ar tai tiesa, stengiasi pasirodyti esąs blogesnis nei iš tikrųjų, nes tik tada, kai jis nebus atstumtas net ir atrodydamas blogiausiai, galės jaustis saugus. Taigi pasakose apie gyvūną vyrą sugretinamas vyro nerimas, kad jo šiurkštumas atbaidys moterį, ir moters nerimas dėl to, kad lytiniai santykiai gyvuliški.

Visai kitokia yra ta detalė, kuri leidžia užkerėto paršo nuotakai vėl susieiti su vyru. Norėdama žengti paskutinį būtiną žingsnį, ji turi nusikirsti mažąjį pirštelį. Tai jos paskutinė, asmeniškiausia, auka, jos laimės „raktas“. Pasakoje niekaip neužsimenama apie tai, kad nuotakos ranka liko sužalota ar kad ji kraujavo, todėl jos auka aiškiai simbolinė ir rodo, kad laimingoje santuokoje santykiai svarbesni net už sveiko kūno išsaugojimą.[119]

Vis dar lieka neaptarta, ką reiškia slaptas kambarys, į kurį negalima įžengti, kad nenutiktų nelaimė. Jo reikšmę geriausia svarstyti siejant su daug tragiškesnėmis pasekmėmis, kuriomis panašūs nusižengimai baigiasi kitose pasakose.

„MĖLYNBARZDIS“

Mėlynbarzdis – baisiausias ir žvėriškiausias iš visų pasakose vaizduojamų vyrų. Iš tikrųjų ši istorija nėra pasaka, nes, išskyrus vieną išimtį – nenuplaunamą kraują ant rakto, išduodantį, kad Mėlynbarzdžio nuotaka buvo įžengusi į uždraustą kambarį, – pasakojime nėra nieko stebuklingo ar antgamtiško. Dar svarbiau tai, kad nė vienas veikėjas nesivysto; nors blogis

pabaigoje nubaudžiamas, bausmė savaime nesuteikia nei atsinaujinimo, nei paguodos. „Mėlynbarzdis" – Perrault išgalvota istorija, kuri, kiek žinoma, neturėjo tiesioginių provaizdžių liaudies pasakose.[120]

Yra nemažai pasakų, kuriose svarbiausias motyvas yra slaptas kambarys, į kurį negalima įžengti ir kur laikomi anksčiau nužudytų moterų kūnai. Kai kuriose šio tipo rusų ir Skandinavijos šalių pasakose į kambarį draudžia įeiti gyvūnas jaunikis – tai rodo gyvūno jaunikio tipo ir „Mėlynbarzdžio" tipo pasakų ryšį. Dvi iš geriau žinomų tokių pasakų yra anglų „Ponas Foksas" ir brolių Grimmų „Neregėtas paukštis".[121]

Pasakoje „Neregėtas paukštis" raganius pagrobia vyriausią iš trijų dukterų. Jis pasako jai, kad ji galinti įžengti į visus jo namų kambarius, išskyrus vieną, atrakinamą tik mažiausiu rakteliu. To kambario ji turinti vengti, kitaip mirs. Dar raganius patiki merginai kiaušinį, kurį ji turinti visada nešiotis kartu, nes pametus jį įvyksianti didelė nelaimė. Mergina įeina į uždraustą kambarį ir randa jį pilną kraujo ir mirusiųjų kūnų. Išsigandusi ji išmeta iš rankų kiaušinį ir šis susitepa krauju, kurio neįmanoma nuvalyti. Raganiui grįžus, kiaušinis merginą išduoda. Vyras ją nužudo kaip ir kitas moteris. Paskui jis pagrobia vidurinę seserį, ir ją ištinka toks pat likimas.

Galiausiai burtininkas pasigrobia į savo namus jauniausią dukterį. Bet ši jį apgauna: prieš pradėdama tyrinėti namą, atsargiai paslepia kiaušinį. Sudėjusi nukirstas seserų galūnes, mergina seseris atgaivina. Grįžęs raganius patiki, kad jauniausia duktė laikėsi duoto žodžio, ir pasako, kad jai už tai bus atlyginta: ji taps jo nuotaka. Mergina dar viena apgaule priverčia raganių pargabenti tėvams seseris ir nunešti jiems daug aukso. Tada jaunėlė apsiklijuoja visą kūną plunksnomis ir tampa panaši į keistą

paukštį – todėl pasaka taip ir vadinasi – ir tai padeda jai pabėgti. Pabaigoje burtininkas ir jo draugai sudeginami. Šio tipo pasakose aukos sėkmingai atgyja, o piktadarys nėra žmogus.

Siekiant patikrinti, ar moteris patikima, pasakose „Mėlynbarzdis“ ir „Neregėtas paukštis“ jai draudžiama tyrinėti vyro paslaptis. Šiedvi pasakos čia aptariamos dėl to, kad jose šio draudimo motyvas matomas kraštutiniu pavidalu. Pagauta smalsumo, moteris vis dėlto imasi tas paslaptis tyrinėti ir sulaukia pražūtingų pasekmių. Pasakoje „Užkerėtas paršas“ trys dukterys įsibrauna į uždraustą kambarį ir randa knygą, kurioje pasakojama apie jų ateitį. Ši detalė sieja „Užkerėtą paršą“ su „Mėlynbarzdžio“ tipo pasakomis, taigi šias pasakas aptarsime kartu – tai padės paaiškinti, ką reiškia uždrausto kambario motyvas.

Pasakoje „Užkerėtas paršas“ apie santuoką sužinoma iš knygos, laikomos kambaryje, į kurį seserims prisakyta neiti. Tai, kad draudžiami sužinoti dalykai yra apie santuoką, yra užuomina, kad tėvas uždraudė joms lytinį pažinimą, – kaip net ir šiandien jauniems žmonėms neduodama tam tikrų knygų, kuriose yra seksualinės informacijos.

Kad ir kas tas vyras būtų – Mėlynbarzdis ar raganius iš pasakos „Neregėtas paukštis“, – atrodo, aišku, kad duodamas moteriai raktą nuo kambario ir kartu nurodydamas ten neiti jis tikrina, ar ji klusniai vykdo, ką jis liepia, o platesne prasme – ar ji yra jam ištikima. Paskui šie vyrai kurį laiką apsimeta esą išvykę arba tikrai išvyksta, siekdami patikrinti partnerės ištikimybę. Netikėtai grįžę, jie pamato, kad moteris nepateisino pasitikėjimo. Kokia ta išdavystė, galima spėti pagal bausmę – egzekuciją. Kai kuriose pasaulio šalyse praeityje moterį jos vyras bausdavo mirtimi tik už vienos rūšies apgaulę – seksualinę neištikimybę.

Turėdami tai omenyje, pažiūrėkime, kaip moteris išsiduoda. Pasakoje „Neregėtas paukštis" ją išduoda kiaušinis, „Mėlynbarzdyje" – raktas. Abiejose pasakose tai yra stebuklingi daiktai ta prasme, kad kartą sutepus juos krauju jo nebeįmanoma nuplauti. Nenuplaunamo kraujo motyvas labai senas. Toks kraujas yra ženklas, kad buvo padarytas koks nors blogas darbas, paprastai – žmogžudystė.* Kiaušinis simbolizuoja moters seksualumą; atrodo, kad pasakoje „Neregėtas paukštis" merginos turi išsaugoti savo seksualumą nepalytėtą. Raktas, atveriantis duris į slaptą kambarį, kelia asociacijų su vyro lytiniu organu, ypač per pirmąją sueitį, kai plyšta mergystės plėvė ir ant jo patenka kraujo. Jei tai yra viena iš užslėptų prasmių, tada suprantama, kad kraujo negalima nuplauti: nekaltybės praradimas yra negrįžtamas.

Pasakoje „Neregėtas paukštis" merginų ištikimybė tikrinama prieš joms ištekant. Raganius ketina vesti jauniausią dukterį, nes ji sugeba jį apgauti taip, kad jis patiki ją buvus klusnią. Perrault „Mėlynbarzdyje" pasakojama, kad vos Mėlynbarzdis apsimetė išvykęs, buvo surengta didelė šventė ir atėjo svečių, kurie nedrįsdavo įžengti į namus, kol juose buvo šeimininkas. Mūsų vaizduotei paliekama nuspręsti, kas įvyko tarp moters ir jos svečių, kol Mėlynbarzdžio nebuvo, bet leidžiama aiškiai suprasti, kad visiems buvo linksma. Atrodo, kraujas ant kiaušinio ir rakto simbolizuoja, jog moteris turėjo lytinių santykių. Todėl galima suprasti jos nerimastingą vaizduotę, piešiančią už panašią neištikimybę nužudytų moterų kūnus.

* *Romėnų žygiuose* (*Gesta Romanorum*), parašytuose maždaug 1300 m., vaiką nužudžiusiai motinai ant rankos užlaša kraujo ir jo nebegalima nuplauti. Ir net jei niekas kitas nemato, kad Shakespeare'o ledi Makbet rankos suteptos krauju, ji pati tą žino.

Klausantis kurios nors iš šių pasakų, tuojau tampa aišku, kad moteriai labai norisi padaryti tai, kas jai draudžiama. Sunku įsivaizduoti veiksmingesnį būdą suvilioti žmogų, nei jam pasakyti: „Išvykstu. Man nesant gali apžiūrėti visus kambarius, išskyrus vieną. Štai raktas nuo uždrausto kambario, bet tau negalima juo naudotis.“ Taigi vienu lygmeniu, kurio lengva nepastebėti dėl baisių detalių, „Mėlynbarzdis“ yra pasaka apie seksualinę pagundą.

Kitu lygmeniu, kuris daug akivaizdesnis, „Mėlynbarzdis“ yra pasaka apie tai, kad lytiniai santykiai gali būti pragaištingi. Tačiau truputį pagalvojus apie joje vaizduojamus įvykius išryškėja keistų prieštaravimų. Pavyzdžiui, Perrault pasakoje Mėlynbarzdžio žmona padariusi baisųjį atradimą nesišaukia gausių svečių pagalbos, nors iš pasakojimo atrodo, kad jie tikriausiai tebebuvo netoliese. Ji nepasipasakoja seseriai Anai ir neprašo jos pagalbos. Žmona tepaprašo Anos pažiūrėti, ar nepasirodė broliai, kurie tą dieną turi atvykti. Galiausiai Mėlynbarzdžio žmona nesielgia taip, kaip būtų suprantamiausia: nebėga nuo pavojaus, nesislepia ir nepersirengia. Būtent taip moteris elgiasi pasakoje „Neregėtas paukštis“ ir panašioje brolių Grimmų pasakoje „Jaunikis galvažudys“, kurioje mergina iš pradžių pasislepia, paskui pabėga, o galiausiai privilioja kraugerius plėšikus atvykti į pokylį ir per jį jie išaiškinami. Mėlynbarzdžio nuotakos elgesys rodo viena iš dviejų: arba tai, ką ji pamato uždraustame kambarėlyje, yra jos pačios nerimastingų fantazijų kūrinys, arba ji išdavė vyrą, tačiau tikisi, jog jis nesužinos.

Kad ir kaip būtų, – šios interpretacijos pagrįstos ar ne, – nėra abejonės, kad „Mėlynbarzdyje“ suteikiamas konkretus pavidalas dviem nebūtinai susijusioms emocijoms, kurios vaikui

anaiptol nesvetimos. Pirma iš jų yra pavydi meilė, dėl kurios žmogus taip karštai trokšta amžinai išlaikyti savo mylimąjį, kad, siekdamas sutrukdyti neištikimybei, yra pasirengęs jį net pražudyti. Antra – seksualiniai jausmai, kurie gali nepaprastai traukti ir vilioti, bet gali būti ir labai pavojingi.

Lengva aiškinti „Mėlynbarzdžio“ populiarumą tuo, kad žmones domina nusikaltimai ir lytiniai santykiai, arba lytinių nusikaltimų keliamu susidomėjimu. Manau, vaiką ši pasaka žavi iš dalies dėl to, kad patvirtina jo mintį, jog suaugusieji turi baisių seksualinių paslapčių. Ir dar čia teigiama tai, ką vaikas puikiai žino iš savo patirties: pagunda išsiaiškinti seksualines paslaptis tokia didelė, kad net suaugusieji noriai rizikuoja leistis į didžiausius pavojus, kokius tik galima įsivaizduoti. Be to, žmogus, kuris taip vilioja kitus, nusipelno deramos bausmės.

Manau, kad vaikas iš nenuplaunamai krauju sutepto rakto ir kitų detalių ikisąmoniniame lygmenyje supranta, kad Mėlynbarzdžio žmonos seksualinis elgesys buvo nederamas. Pasaka byloja: nors pavydus vyras gali manyti, jog žmona už tai nusipelno sunkios bausmės, – net mirties, – taip manydamas jis visiškai neteisus. Čia aiškiai parodoma, kad pasiduoti pagundai yra žmogiškiausias dalykas, o pavyduolis, kuris mano galįs paimti reikalus į savo rankas ir atitinkamai elgiasi, nusipelno mirti. Santuokinė neištikimybė, kurią simboliškai išreiškia kraujas ant kiaušinio ar rakto, yra atleistina. Jei partneris to nesupranta, dėl to kentės pats.

Nors „Mėlynbarzdis“ ir baisus, ši analizė rodo, kad iš esmės čia, kaip ir visose pasakose, – nors, kaip minėta anksčiau, iš tikrųjų šis kūrinys nepriskirtinas pasakų kategorijai, – mokoma aukštesnės moralės arba žmoniškumo. Žmogus, siekiantis žiauriai atkeršyti už neištikimybę, sulaukia pelnytos pražūties,

kaip ir tas, kuris suvokia tik žalingą lytinių santykių aspektą. Ši žmoniškesnė moralė, kuri supranta ir atleidžia lytinius nusižengimus, yra reikšmingiausia „Mėlynbarzdžio“ tema – tai šį kartą išsakyta antrame „morale“, kurį prie kūrinio pridėjo Perrault. Jis rašo:

Manau, net vaikui neatrodo,
Kad tai įvyko šiais laikais.
Nebėr tokių baisių dalykų,
Ir nuožmūs vyrai jau išnyko;
Jei šiandien vyras pavydus,
*Jo kerštas žmonai – tik saldus.**

Kad ir kaip „Mėlynbarzdis“ interpretuojamas, tai yra pamokoma istorija. Ji įspėja: moterys, nepasiduokite seksualiniam smalsumui; vyrai, nesileiskite, kad jus užvaldytų pyktis dėl seksualinės išdavystės. Čia nėra nieko subtilaus; svarbiausia, nevaizduojama raida aukštesnio žmogiškumo link. Pabaigoje pagrindiniai veikėjai – Mėlynbarzdis ir jo žmona – yra lygiai tokie patys žmonės kaip anksčiau. Nors tai, kas įvyksta pasakoje, sukrečia, niekas po šių įvykių nepasidaro geresnis, išskyrus galbūt pasaulį, nes jame nebelieka Mėlynbarzdžio.

Yra daug pavyzdžių, rodančių, kaip tikroje liaudies pasakoje plėtojamas draudimo įžengti į kambarį, kuris nepaisant įspėjimų atidaromas, motyvas – kaip antai brolių Grimmų pasaka „Marijos augintinė“. Sulaukusi keturiolikos, – tai lytinės brandos amžius, – mergaitė gauna raktus visiems kambariams

* Vertė Ramutė Skučaitė, cit. iš: Charles Perrault, *Motulės Žąsies pasakos*: senų laikų istorijos ir pasakos, Vilnius: Nieko rimto, 2006, p. 129.

atrakinti, tačiau į vieną iš jų jai liepiama neiti. Suviliota smalsumo, ji atveria to kambario duris. Vėliau ji neigia taip padariusi, nors yra ne kartą apie tai perklausiama. Už bausmę iš jos atimama kalbos dovana, nes ji šia dovana naudojosi netinkamai – melavo. Iškentusi daug sunkių išbandymų, veikėja galiausiai prisipažįsta melavusi. Jai sugrąžinama kalbos dovana ir viskas baigiasi geruoju, nes „kas prisipažįsta ir gailisi nuodėmę padaręs, tam ji atleidžiama“*.

„GRAŽUOLĖ IR PABAISA“

„Mėlynbarzdis“ yra pasaka apie pavojingus su lytiniais santykiais susijusius polinkius, apie keistas lytinių santykių paslaptis ir jų glaudų ryšį su smurtingomis ir pragaištingoms emocijomis; trumpai tariant, apie tuos tamsius lytinių santykių aspektus, kuriuos geriau laikyti paslėptus už visada užrakintų durų ir griežtai prižiūrėti. Tai, kas įvyksta „Mėlynbarzdyje“, neturi visiškai nieko bendra su meile. Mėlynbarzdis, nusistatęs pasiekti savo ir valdyti partnerę, nepajėgus nieko mylėti, bet niekas negali mylėti ir jo.

Nors „Gražuolė ir Pabaisa“ taip pavadinta, šioje pasakoje nėra nieko baisingo. Pabaisa grasina Gražuolės tėvui, tačiau jau nuo pat pradžių aišku, kad šis grasinimas tuščias ir juo Pabaisa siekia iš pradžių su Gražuole susidraugauti, ilgainiui laimėti jos meilę, o ją laimėjęs būti išgelbėtas ir nusikratyti gyvūno išvaizdos. Šioje pasakoje trys svarbiausi veikėjai – Gražuolė, jos

* Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 1, p. 18.

tėvas ir Pabaisa – vienas su kitu visada elgiasi švelniai ir meiliai, yra vienas kitam ištikimi. Nors mite, nuo kurio prasideda šio pasakų ciklo istorija, edipiška Afroditės meilė sūnui žiauri ir pragaištinga, pasakoje, kuri yra ciklo kulminacija, edipiška Gražuolės meilė, kurią ji jautė tėvui, nukreipta į būsimąjį vyrą, nuostabiai gydo.

Čia pateikiama „Gražuolės ir Pabaisos“ santrauka remiasi ponios Leprince de Beaumont variantu, išspausdintu 1757 m. ir sukurtu pagal dar senesnę ponios de Villeneuve prancūzišką to paties motyvo versiją. Dabar tai žinomiausias šios pasakos variantas.[122*]

Kitaip nei daugumoje „Gražuolės ir Pabaisos“ variantų, ponios Leprince de Beaumont pasakoje turtingas pirklys turi ne tik tris dukteris, bet ir tris sūnus, nors jie pasakojime neatlieka beveik jokio vaidmens. Visos merginos labai gražios, ypač jaunėlė, praminta Mažąja Gražuole. Seserys labai pavydi jai šio vardo. Jos yra pasipūtėlės ir savanaudės, visai priešingai nei Gražuolė – kukli, žavinga ir miela su visais. Staiga tėvas praranda visus pinigus, ir šeimai tenka skursti. Seserys tuo labai nepatenkintos, o Gražuolė šiomis sunkiomis aplinkybėmis dar labiau sublizga.

---

* Už šias abi senesnė yra Perrault pasaka „Rikė Kuoduotasis“ (*Riquet à la Houppe*). Šis originalus senovinio motyvo perdirbinys neturi žinomų precedentų. Perrault pakeičia pabaisą negražiu, bet protingu žmogumi – išoriškai bjauriu Rikė. Kvaila karalaitė, įsimylėjusi Rikė dėl jo būdo ir talento, nebemato, kad mylimojo kūnas bjaurus, tampa akla jo kūniškiems trūkumams. Dėl meilės jam ir karalaitė atrodo nebe kvaila, o kupina proto. Tokią stebuklingą permainą sukelia meilė: kai meilė yra brandi, o lytiniai santykiai neatmetami, tai, kas anksčiau atrodė bjauru ar kvaila, tampa gražu ir dvasinga. Kaip pastebi Perrault, šios pasakos moralas toks: grožis – tiek išorinis, tiek dvasinis – priklauso nuo požiūrio. Tačiau prie pasakojimo pateikęs atvirą moralą, Perrault sumenkino jį kaip pasaką. Nors meilė permaino viską, iš tikrųjų čia nėra vystymosi – nekyla vidinis konfliktas, kurį reikėtų išspręsti, nevyksta jokia kova, kuri pakylėtų veikėjus į aukštesnį žmogiškumo lygmenį.

Tada tėvui prireikia iškeliauti, ir jis paklausia dukterų, ką joms parvežti. Dvi seserys tikisi, kad kelionėje tėvas atgaus dalį turtų, todėl paprašo brangių drabužių, o Gražuolė neprašo nieko. Tik tėvui pareikalavus, ji paprašo parvežti rožę. Viltys atgauti turtus pasirodo buvusios bergždžios ir tėvui tenka grįžti namo tokiam pat neturtingam, koks išvyko. Jis paklysta dideliame miške ir beveik praranda viltį. Tada staiga prieina rūmus, ten randa maisto ir pastogę, bet namie nieko nėra. Kitą rytą ruošdamasis išvykti tėvas pamato gražių rožių ir, prisiminęs Gražuolės prašymą, jų paskina. Tėvui skinant rožes pasirodo grėsmingas Pabaisa ir ima bartis, kad jis, taip gerai priimtas pilyje, vagia rožes. Už bausmę, sako Pabaisa, tėvas turės mirti. Tėvas maldauja palikti jį gyvą ir paaiškina, kad skynė rožes dukteriai. Pabaisa sutinka jį paleisti, jei viena iš dukterų stojusi tėvo vieton pasitiks likimą, kurį Pabaisa buvo numatęs jam. Bet jei nė viena duktė to nepadarys, per tris mėnesius turi grįžti ir mirti pats pirklys. Išvykstančiam tėvui Pabaisa duoda skrynią, pilną aukso. Pirklys neketina aukoti vienos iš dukterų, bet sutinka atidėti nuosprendį trims mėnesiams, norėdamas per šį laiką su jomis pasimatyti ir parvežti joms auksą.

Grįžęs namo, jis įteikia Gražuolei rožes, bet nesusilaiko nepapasakojęs jai, kas atsitiko. Broliai pasiūlo surasti Pabaisą ir jį užmušti, bet tėvas neleidžia, nes taip jie tik pražūtų. Gražuolė primygtinai siūlosi stoti į tėvo vietą. Kad ir kaip jis stengiasi ją perkalbėti, ji nepersigalvoja ir vis tiek nori keliauti kartu. Už jo parsigabentą auksą dvi seserys surengia šaunias vestuves. Po trijų mėnesių tėvas, prieš savo valią lydimas Gražuolės, išvyksta į Pabaisos rūmus. Pabaisa paklausia Gražuolės, ar ji atvyko laisva valia, ir jai atsakius „taip“, liepia tėvui išvykti. Jis sunkia širdimi galiausiai taip ir padaro. Rūmuose Gražuolė gyvena

karališkai – visi jos norai tenkinami, tarsi vyktų stebuklai. Kas vakarą per vakarienę ją aplanko Pabaisa. Laikui bėgant Gražuolė pradeda laukti jo apsilankymų, nes jie paįvairina jos vienatvę. Ją trikdo tik tai, kad kiekvieno pasimatymo pabaigoje Pabaisa prašo tapti jo žmona; kai Gražuolė labai švelniai atsisako, jis susikrimtęs išeina. Taip praeina trys mėnesiai, ir kai ji vėl atsisako tapti jo žmona, Pabaisa paprašo bent jau pažadėti niekada jo nepalikti. Ji pažada, bet prašo leisti aplankyti tėvą, nes, veidrodyje matydama, kas vyksta kitur pasaulyje, žino, jog tėvas džiūsta iš ilgesio. Pabaisa duoda jai savaitę aplankyti tėvą, tačiau įspėja jai negrįžus mirsiąs.

Kitą rytą ji jau namie su tėvu, ir šis netveria džiaugsmu. Broliai išvykę, tarnauja kariuomenėje. Seserys, kurioms santuoka nesuteikė laimės, iš pavydo ketina užlaikyti Gražuolę ilgiau nei savaitę, manydamos, kad baisūnas ateis ir ją nužudys. Joms pavyksta įkalbėti Gražuolę pasilikti dar savaitę; bet dešimtą naktį ji susapnuoja Pabaisą, priekaištaujantį jai tokiu balsu, lyg jis būtų prie mirties. Ji panori grįžti pas jį ir tučtuojau ten sugrąžinama. Gražuolė randa Pabaisą vos gyvą, skaudama širdimi dėl to, kad ji netesėjo pažado. Viešėdama namie, Gražuolė suprato, kaip stipriai prisirišo prie Pabaisos; matydama jį tokį bejėgį, supranta jį mylinti ir pasako nebegalinti be jo gyventi ir norinti už jo ištekėti. Tada Pabaisa virsta karalaičiu; jie susitinka patenkintą tėvą ir kitus jos šeimos narius. Blogosios seserys paverčiamos statulomis ir turi tokios likti tol, kol pripažins savo kaltes.

Pasakoje „Gražuolė ir Pabaisa“ Pabaisos pavidalas paliekamas mūsų vaizduotei. Daugelyje Europos šalių aptinkama pasakų, kuriose pabaisai, sekant „Kupidonu ir Psiche“, suteiktas gyvatės pavidalas. Kitais atžvilgiais šių pasakų įvykiai gana panašūs į ką tik apsakytus, tačiau su viena išimtimi. Atgavęs

žmogaus išvaizdą, vyras papasakoja, kodėl buvo priverstas gyventi kaip gyvatė: tai buvusi bausmė už našlaitės suvedžiojimą. Patenkinti lytiniam geismui jis pasinaudojo bejėge auka, ir jį galėjo išgelbėti tik nesavanaudiška meilė tos, kuri sutinka pasiaukoti dėl mylimojo. Karalaitis buvo paverstas gyvate dėl to, kad ji, kaip fališkas gyvūnas, simbolizuoja lytinį geismą, siekiantį vien pasitenkinimo be žmogiškų santykių, taip pat todėl, kad gyvatė naudojasi auka vien savo tikslams, kaip žaltys* rojuje. Pasidavę jos gundymui, prarandame nekaltumą.

Pasakoje „Gražuolė ir Pabaisa" lemtingus įvykius paskatina rožės vagystė, kuriai tėvas ryžtasi norėdamas parvežti gėlę mylimiausiai jauniausiai dukteriai. Toks jo elgesys simbolizuoja ir meilę jai, ir nuojautą, kad ji praras mergystę, nes nulaužta gėlė, ypač rožė, yra nekaltybės praradimo simbolis. Ir tėvui, ir dukteriai šis įvykis gali atrodyti kažkoks „baisingas". Bet pasaka byloja, kad jų nerimas nepagrįstas. Patirtis, kurią jie bijojo būsiant baisingą, pasirodė labai žmogiška ir kupina meilės.

Sugretinus „Mėlynbarzdį" su „Gražuole ir Pabaisa" galima teigti, kad pirmojoje pasakoje parodomi tie pirmykščiai, agresyvūs ir savanaudiškai destruktyvūs lytinių santykių aspektai, kuriuos būtina nugalėti norint, kad meilė klestėtų, o antrojoje vaizduojama, kas svarbiausia tikroje meilėje. Mėlynbarzdžio elgesys atitinka jo grėsmingą išvaizdą, o Pabaisa, nors jo išorė ir baisi, yra toks pat nuostabus kaip ir Gražuolė. Ši pasaka, priešingai nei gali bijoti vaikas, patikina klausytoją, kad nors moterys ir vyrai atrodo labai skirtingi, tačiau, jei jie kaip asmenybės vienas kitam tinkami partneriai ir juos susieja meilė,

* Biblijos Pradžios knygos veikėjas žaltys angliškuose vertimuose vadinamas *serpent* („gyvatė"). (*Vert. past.*)

iš jų išeina tobulos poros. „Mėlynbarzdis“ patvirtina didžiausią su lytiniais santykiais susijusią vaiko baimę, o „Gražuolė ir Pabaisa“ suteikia jam jėgų suvokti, kad jo baimę paskatino nerimastingos seksualinės fantazijos; ir nors lytiniai santykiai iš pradžių gali atrodyti gyvuliški, iš tikrųjų vyro ir moters meilė iš visų emocijų teikia daugiausia pasitenkinimo ir tik ji gali padėti pasiekti laimę visam laikui.

Šioje knygoje ne kartą minėta, kad pasakos padeda vaikui suprasti jam kylančių edipiškų keblumų prigimtį ir suteikia vilties, kad jis įveiks juos. „Pelenėje“ nepaprastai aiškiai parodoma, koks pragaištingas yra nenumalšintas ir žalingai išveikiamas edipiškas pavydas, kurį vienas iš gimdytojų jaučia vaikui. Jokia kita gerai žinoma pasaka taip aiškiai kaip „Gražuolė ir Pabaisa“ neparodo, kad vaiko edipiškas prisirišimas prie vieno iš tėvų yra natūralus, pageidautinas ir visiems labai naudingas, jei bręstant jis perkeliamas į kitą objektą ir permainomas – jausmai atsiejami nuo tėvo ar motinos ir sutelkiami į mylimąjį. Edipiškas prisirišimas anaiptol nėra vien didžiausių mūsų emocinių sunkumų šaltinis (nors gali juo būti, jei mums augant deramai nepersimaino): jei šie jausmai tinkamai keičiasi ir mes tinkamai išsprendžiame su jais susijusius keblumus, jie yra dirva, kurioje išauga laimė visam laikui.

Gražuolės edipišką prisirišimą prie tėvo pasakoje rodo ne tik jos prašymas parvežti rožę: išsamiai pasakojama, kad seserys eidavo į pobūvius ir ten smagiai leisdavo laiką, turėjo mylimųjų, o Gražuolė visada likdavo namie ir tiems, kurie jai mergindavosi, sakydavo esanti per jauna tekėti ir norinti „dar kelerius metus pasilikti su tėvu“. Gražuolė užmezga ryšius su Pabaisa tik dėl to, kad myli tėvą, todėl nori, kad tie ryšiai būtų ne lytiniai.

Pabaisos rūmų, kuriuose tuoj pat išpildomi visi Gražuolės norai, motyvas yra aptartas anksčiau kaip „Kupidono ir Psichės" dalis. Tai narcisistinė fantazija, į kurią būdinga leistis vaikams. Retai pasitaiko vaikų, kurie vienu ar kitu metu nebūtų norėję tokio gyvenimo, kad iš jų nebūtų nieko reikalaujama, o visi troškimai būtų patenkinami vos juos išsakius. Ši pasaka byloja, kad toks gyvenimas anaiptol nepatenkina, jis greitai tampa tuščias ir nuobodus – toks nuobodus, kad Gražuolė ima laukti vakarinių Pabaisos apsilankymų, nors iš pradžių jų bijodavo.

Jei niekas nesutrukdytų tokiam narcisistiniam svajonių gyvenimui, nebūtų ką pasakoti; pasaka moko, kad narcisizmas, nors ir gali atrodyti patrauklus, nėra pasitenkinimo kupinas gyvenimas – tai apskritai joks gyvenimas. Gražuolė atsigauna sužinojusi, kad tėvui jos reikia. Kai kuriuose pasakos variantuose jis sunkiai suserga, kituose džiūsta iš ilgesio ar kaip nors kitaip patiria didelį sielvartą. Ši žinia sukrečia narcisistiškai vegetuojančią Gražuolę – ji imasi veikti, o tada atgyja. Kartu pajuda iš vietos ir pasakos veiksmas.

Įsivėlusi į savo meilės tėvui ir Pabaisos poreikių konfliktą, Gražuolė palieka Pabaisą, norėdama pasirūpinti tėvu. Tačiau tada ji suvokia Pabaisą karštai mylinti – taip simboliškai vaizduojamas silpstantis ryšys su tėvu ir meilės jausmų perkėlimas į Pabaisą. Tik tada, kai Gražuolė, norėdama vėl susieiti su juo, nutaria palikti tėvo namus – tai yra nutraukia edipiškus ryšius su tėvu, – lytiniai santykiai, kurie lig tol atrodė bjaurūs, tampa gražūs.

Čia pranašaujamas šimtmečius vėliau Freudo išsakytas požiūris, kad vaikui lytiniai santykiai turi atrodyti bjaurūs tol, kol jo lytiniai troškimai susiję su tėvu ar motina, nes tik tokia nei-

giama nuostata dėl lytinių santykių gali užtikrinti, kad nebus sulaužytas kraujomaišos tabu, o kartu nekils pavojus subyrėti šeimai. Bet kai lytiniai troškimai atsiejami nuo tėvo arba motinos ir nukreipiami į tinkamesnio amžiaus partnerį, o raida vyksta normaliai, jie nebeatrodo gyvuliški – priešingai, suvokiami kaip gražūs.

„Gražuolė ir Pabaisa“ iliustruoja, kad vaiko edipiškas prisirišimas turi teigiamų bruožų, o kartu parodo, kas su šiuo prisirišimu turi įvykti vaikui vystantis. Ši pasaka visiškai nusipelno pagyrų, kurias Iona ir Peteris Opie jai išsako knygos „Klasikinės pasakos“ (*The Classic Fairy Tales*) apžvalgoje. Jie rašo, kad „joje simbolikos daugiau nei bet kurioje kitoje pasakoje, išskyrus „Pelenę“, ir ji teikia daugiausia pasitenkinimo“.

„Gražuolė ir Pabaisa“ prasideda nebrandžiu požiūriu, esą žmogus egzistuoja dvejopai – kaip gyvūnas ir kaip dvasia – ją simbolizuoja Gražuolė. Bręstant šie dirbtinai atskirti mūsų žmogiškumo aspektai turi būti suvienyti; tik taip galime pasiekti tikrą žmogiškąją pilnatvę. „Gražuolėje ir Pabaisoje“ jau nebėra* tokių seksualinių paslapčių, kurių būtų nevalia atskleisti ir kurias atskleidus tektų leistis į ilgą ir sunkią savęs atradimo kelionę, o tik paskui viskas baigtųsi laimingai. Priešingai – šioje pasakoje nėra netyrinėtinų paslapčių, o atskleisti tikrąją Pabaisos prigimtį yra labai gerai. Išsiaiškinus, koks iš tikrųjų yra Pabaisa, arba, tiksliau sakant, koks mielas ir mylintis jis iš tiesų yra, viskas kaipmat baigiasi laimingai. Pasakos esmė yra ne tik bręstanti Gražuolės meilė Pabaisai, ir net ne tai, kad ji meilę tėvui perkelia į Pabaisą, svarbiausia yra jos pačios vystymasis šių permainų metu. Iš pradžių tikėjusi,

* Palyginti su kitomis gyvūno jaunikio ciklo pasakomis (*vert. past.*).

kad privalo pasirinkti arba meilę tėvui, arba meilę Pabaisai, Gražuolė padaro laimingą atradimą, kad laikyti šiuos meilės jausmus nesuderinamais yra nebrandu. Perkeldama pradinę edipišką meilę tėvui į būsimąjį vyrą, Gražuolė skiria tėvui tuos jausmus, kuriuos iš jos gauti jam geriausia. Tada pašlijusi tėvo sveikata pasitaiso, ir jis gali laimingai gyventi šalia mylimos dukters. O Pabaisai šios permainos sugrąžina žmogišką pavidalą ir jis su Gražuole gali pradėti gyvenimą santuokinėje palaimoje.

Gražuolės ir buvusio Pabaisos santuoka simboliškai išreiškia, kad žalingas gyvūniškų ir aukštesnių žmogaus aspektų atotrūkis įveiktas. Ši atskirtis apibūdinama kaip liga, nes, atskirtas nuo Gražuolės ir nuo to, ką ji simbolizuoja, iš pradžių vos nepražūva jos tėvas, o paskui – Pabaisa. Be to, čia baigėsi raida nuo egocentriško, nebrandaus (falinio-agresyvaus-destruktyvaus) lytiškumo iki tokio, kurio pilnatvė pasiekiama užmezgus žmogiškus tvirtos ištikimybės santykius: atskirtam nuo Gražuolės, kuri yra ir mylima moteris, ir Psichė, mūsų siela, Pabaisai gresia mirtis. Tai – raida nuo pirmykščio savanaudiškai agresyvaus lytiškumo iki tokio, kurio pilnatvė yra laisvai puoselėjamų meilės santykių dalis. Todėl su tuo, kad Gražuolė užimtų tėvo vietą, Pabaisa sutinka tik tada, kai ji patikina, kad daro tai savanoriškai; ir todėl jis pakartotinai prašo už jo tekėti, tačiau nekaltindamas priima jos atsisakymą ir nebando užmegzti artimesnių santykių, kol ji pati nepareiškia jį mylinti.

Išvertus poetinę pasakos kalbą į prozišką psichoanalizės, Gražuolės ir Pabaisos santuoka yra superego įgyvendintas id sužmoginimas ir suvisuomeninimas. Todėl labai tinkama, kad istorijoje „Kupidonas ir Psichė“ šios sąjungos vaisius yra Malonumas, arba Džiaugsmas, – ego, suteikiantis pasitenkinimą,

kurio mums reikia, kad gyventume gerai. Pasakoje, kitaip nei mite, nereikia išdėstyti, kokie yra dviejų pagrindinių veikėjų sąjungos privalumai. Čia piešiamas įspūdingesnis vaizdinys: pasaulis, kuriame gerieji gyvena laimingai, o blogosios veikėjos seserys nėra nepataisomos.

Kiekviena pasaka – tai stebuklingas veidrodis, kai kuriais atžvilgiais atspindintis mūsų dvasinį pasaulį ir žingsnius, kuriuos mums būtina žengti, kad iš nebrandžių taptume brandūs. Tiems, kurie įsitraukia į pasakoje perteikiamus dalykus, ji tampa giliu ir ramiu tvenkiniu, kuris iš pradžių, kaip atrodo, atspindi tik mūsų atvaizdą; bet netrukus giliau pamatome mūsų sielos sumaištį – jos gelmes, ir suprantame, kaip pasiekti vidinę ramybę bei santarvę su pasauliu. Tai – atlygis už mūsų pastangas.

Kokias pasakas aptarti, čia buvo pasirinkta savo nuožiūra, nors iš dalies atsižvelgiant į tai, kurios pasakos žinomiausios. Kiekviena pasaka atspindi kokį nors žmogaus dvasinės raidos tarpsnį, todėl antrojoje knygos dalyje pradėta nuo pasakų, kuriose vaikas stengiasi tapti nepriklausomas: nenoromis, tik tėvų priverstas taip daryti prieš savo valią, kaip pasakoje „Anselis ir Grytutė“, arba savarankiškiau, kaip pasakoje „Džekas ir pupos stiebas“. Raudonkepuraitė vilko pilve ir Miegančioji gražuolė, pamėginusi verpti savo pilyje, pirma laiko sudaro sau sąlygas patirti dalykų, kuriems nėra pasirengusios; jos išmoksta, kad turi laukti, kol subręs, ir supranta, kaip pasiekti brandą. „Snieguolėje“ ir „Pelenėje“ mergaitė gali tapti savimi tik nugalėjusi pamotę. Jei knyga būtų baigusis kuria nors iš šių dviejų pasakų, būtų atrodę, kad neįmanoma laimingai iš-

spręsti kartų konflikto, kuris, kaip jos rodo, toks pat senas kaip žmonija. Bet šios pasakos taip pat byloja, kad ten, kur kyla toks konfliktas, jį lemia vien tėvo ar motinos egocentriškumas bei nejautrumas teisėtiems vaiko poreikiams. Kaip tėvas labiau norėjau baigti pasaka, bylojančia, kad tėvų meilė vaikams yra tokia pat sena kaip žmonija, – kaip ir vaikų meilė tėvams. Iš šių švelnių prieraišumo jausmų kyla kitokia meilė – kuri vaikui suaugus sujungs jį su mylimu žmogumi. Kad ir kaip būtų iš tikrųjų, vaikas klausydamasis pasakų ima įsivaizduoti ir patiki, kad iš meilės jam tėvas ar motina pasirengę rizikuoti gyvybe, kad atneštų jam trokštamiausią dovaną. Savo ruožtu vaikas tiki esąs vertas tokio pasiaukojimo, nes jis būtų pasirengęs aukoti gyvybę iš meilės tėvui ar motinai. Taigi vaikas subręs ir suteiks ramybės bei laimės net tiems, kurie patiria tokias kančias, kad atrodo lyg pabaisos. Kai tai įvyks, jis pats taps laimingas ir padarys laimingą savo gyvenimo draugą ar draugę, o kartu suteiks laimės ir savo tėvams. Jis gyvens taikoje su savimi ir pasauliu.

Tai – viena iš daugelio pasakose atskleidžiamų tiesų, gyvenime galinčių parodyti mums kelią; mūsų dienomis ši tiesa tokia pat tikra, kokia buvo ir „vieną kartą...“

Pastabos

1. Apie Dickenso pastabas „Raudonkepuraitės“ tema ir jo požiūrį į pasakas žr. Angus Wilson, *The World of Charles Dickens* (London: Secker and Warburg, 1970), ir Michael C. Kotzin, *Dickens and the Fairy Tale* (Bowling Green: Bowling Green University Press, 1972).
2. Louis MacNeice, *Varieties of Parable* (New York: Cambridge University Press, 1965).
3. G. K. Chesterton, *Orthodoxy* (London: John Lane, 1909). [G. K. Chesterton, *Ortodoksija*, vertė Rasa Drazdauskienė, Vilnius: Aidai, 1998]; C. S. Lewis, *The Allegory of Love* (Oxford: Oxford University Press, 1936).
4. „Džekas Milžinų Nugalėtojas“ ir įvairios kitos pasakos iš ciklo apie Džeką išspausdintos šioje knygoje: Katherine M. Briggs, *A Dictionary of British Folk Tales*, t. 1–4 (Bloomington: Indiana University Press, 1970). Čia galima rasti šioje knygoje minimas britų liaudies pasakas. [Pasakos „Džekas Milžinų Nugalėtojas“ lietuvišką vertimą (vertė Gražvydas Kirvaitis ir Donatas Sauka) galima rasti knygoje *Stebuklingas ragas*: anglų pasakos, Vilnius: Vaga, 1984.] Kitas svarbus anglų pasakų rinkinys yra Joseph Jacobs, *English Fairy Tales* (London: David Nutt, 1890), ir *More English Fairy Tales* (London: David Nutt, 1895).
5. „Didžios viltys, kurios mus žmonėmis padaro“, A. Tennyson, *In Memoriam*, LXXXV.
6. „Pasaka apie žvejį“ aptariama remiantis Burtono *Tūkstančio ir vienos nakties* vertimu. [Lietuvišką pasakos vertimą galima rasti knygoje *Tūkstantis ir viena naktis*: arabų pasakos, t. 1, vertė Nida Rutkauskienė ir Jonas Strielkūnas, Vilnius: Alna litera, 1994.]

„Dvasia butelyje“ yra viena iš brolių Grimmų surinktų pasakų, išleistų pavadinimu *Vaikų ir namų pasakos* (*Kinder- und Hausmärchen*). [Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 1–4, vertė Adomas Druktenis, Vilnius: Alma littera, 1999–2000.] Ši knyga buvo verčiama daug kartų, bet tik nedaug vertimų tiksliai perteikia originalą. Vieni iš priimtinų vertimų yra *Grimm's Fairy Tales*, New York: Pantheon Books, 1944, ir *The Grimm's German Folk Tales*, Carbondale: Southern Illinois University Press, 1960.

Kiekvienos brolių Grimmų pasakos kilmę, įvairiose pasaulio vietose sukurtus jos skirtingus variantus, jos ir kitų legendų bei pasakų santykį ir t. t. aptaria Johannes Bolte ir Georg Polivka, *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm*, t. 1–5, Hildesheim: Olms, 1963.

„Dvasia butelyje“ iliustruoja, kaip tėvų nuostatos paskatina vaiką fantazuoti, kad jis įgauna galių, dėl kurių tampa pranašesnis už tėvą. Pasakos herojus turėjo mesti mokyklą, nes šeima skurdo. Jis siūlosi padėti tėvui, varguoliui medkirčiui, dirbti, bet tėvas visai nevertina sūnaus gebėjimų ir sako jam: „Tu nepripratęs prie sunkaus darbo, neištversi.“* Visą rytą juodu dirba, paskui tėvas pasiūlo atsikvėpti ir papietauti. Sūnus sako, kad labiau norėtų pasivaikščioti po mišką ir paieškoti paukščių lizdų, ir tėvas atsakydamas rikteli: „Ak tu, nenuorama, [...] ko gi tau ten vaikščioti, tik pavargsi ir paskui nė rankos nepajudinsi.“** Taigi tėvas sumenkina sūnų dukart: iš pradžių suabejoja jo gebėjimu dirbti sunkų darbą; paskui, net sūnui parodžius ištvermę, su panieka atmeta jo sumanymą, kaip praleisti poilsio laiką. Koks normalus paauglys patyręs tokių dalykų nesileistų svajoti, kaip parodo tėvą klydus ir įrodo galįs daug daugiau, nei šis mano?

Pasaka išpildo šią fantaziją. Vaikščiodamas ir ieškodamas paukščių lizdų, sūnus išgirsta balsą: „Išleisk mane!“ Taip jis randa dvasią butelyje, tačiau ji iš pradžių grasina jį nužudyti iš keršto už tai, kad taip ilgai buvo kalinama. Berniukas gudriai įtikina dvasią grįžti į butelį, beveik kaip žvejys pasakoje iš *Tūkstančio ir vienos nakties*, o išleidžia tik gavęs atlygį – medžiagos skiautelę, kurios vienas galas gydo visas žaizdas, o kitas viską, kas juo patrinama, paverčia sidabru.

---

* Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 3, p. 67.

** Ten pat, p. 68.

Versdamas daiktus sidabru, berniukas su tėvu prasigyvena, „o kad su savo skiautele mokėjo gydyti visokias žaizdas, tai greit tapo garsiausiu daktaru pasaulyje"*.

Butelyje uždarytos piktosios dvasios motyvo istorija siekia labai senas Judėjos ir Persijos legendas, kuriose pasakojama, kad karalius Saliamonas dažnai įkalindavo neklusnias ar klaidatikes dvasias geležinėse skrynelėse, variniuose buteliuose ar vynmaišiuose, o šiuos išmesdavo į jūrą. „Pasaka apie žvejį" iš dalies kilusi iš šios tradicijos – tai rodo džino pasakojimas žvejui apie savo maištą prieš Saliamoną: šis už bausmę uždaręs džiną į ąsotį ir išmetęs ąsotį į jūrą.

Pasakoje „Dvasia butelyje" šis senovinis motyvas susiliejo su kitais motyvais iš dviejų skirtingų tradicijų. Vienas iš jų – nors, kaip galima atsekti, galiausiai pats kilęs iš karaliaus Saliamono legendų – perimtas iš viduramžių pasakojimo apie velnią, kuris kažkokio švento žmogaus buvo arba panašiai įkalintas, arba išvaduotas ir priverstas išlaisvintojui tarnauti. Kita tradicija prasideda nuo pasakojimų apie istorinį asmenį – Paracelsą (Theophrastus Bombastus von Hohenheim), garsų XVI amžiaus vokiečių ir šveicarų gydytoją, kurio gydymas – tikėta, stebuklingas – šimtmečius kurstė europiečių vaizduotę.

Viename iš šių pasakojimų Paracelsas išgirsta balsą, vardu šaukiantį jį iš kėnio. Jis atpažįsta, kad balsas priklauso velniui, kuris voro pavidalu uždarytas mažytėje medžio kiaurymėje. Paracelsas pasiūlo velnią išlaisvinti, jei šis duos jam vaistų, išgydančių visas ligas, ir tinktūros, viską paverčiančios auksu. Velnias sutinka, bet tada skubinasi pasišalinti, nes nori nužudyti šventą žmogų, kuris jį buvo įkalinęs. Kad velnią sulaikytų, Paracelsas balsiai suabejoja, ar toks didelis padaras kaip jis galėtų pasiversti tokiu padarėliu kaip voras. Velnias, norėdamas parodyti galįs tai padaryti, vėl pasiverčia voru ir Paracelsas jį vėl įkalina medyje. Šio pasakojimo ištakos savo ruožtu yra daug senesnė istorija apie burtininką, vardu Virgilijus (Bolte ir Polivka, *op. cit.*).

7. Išsamiausią pasakų motyvų sąrašą, kuriame yra ir milžino arba dvasios butelyje motyvas, pateikia Antti A. Aarne, *The Types of the Folktale* (Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 1961), ir Stith

* Ten pat, p. 72.

Thompson, *Motif Index of Folk Literature*, t. 1–6 (Bloomington: Indiana University Press, 1955).

Thompsono rodyklėje dvasios suviliojimas sumažėti, grįžti į butelį ir t. t. – tai motyvai D1240, D2177.1, R181, K717 ir K722. Būtų nuobodu pateikti šiuos duomenis visiems šioje knygoje minimiems pasakų motyvams, ypač dėl to, kad konkretaus motyvo paplitimą nesunku sužinoti iš šių dviejų žinynų.

8. Heraklio ir visi kiti graikų mitai aptariami remiantis variantais, pateiktais šioje knygoje: Gustav Schwab, *Gods and Heroes: Myths and Epics of Ancient Greece* (New York: Pantheon Books, 1946). [Gustav Schwab, *Gražiausios antikos sakmės*, vertė Adelė Laigonaitė ir Antanas Žukas, Vilnius: Tyto alba, 2004.]

9. Mircea Eliade, *Birth and Rebirth* (New York: Harper and Brothers, 1958); *Myth and Reality* (New York: Harper & Row, 1963). Taip pat žr. Paul Saintyves, *Les Contes de Perrault et les récits parallèles* (Paris, 1923), ir Jan de Vries, *Betrachtungen zum Märchen, besonders in seinem Verhältnis zu Heldensage und Mythos* (Helsinki: Folklore Fellows Communications, nr. 150, 1954).

10. Straipsnių rinkinys, kuriame pasakos aptariamos remiantis gelmių psichologija ir kurio privalumas yra tas, kad jame pakankamai atstovaujama skirtingoms teorinėms mokykloms, yra Wilhelm Laiblin, *Märchenforschung und Tiefenpsychologie* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1969). Taip pat čia pateikiama gana išsami bibliografija.

11. Kol kas pasakos nebuvo sistemingai aptartos psichoanalitiniu požiūriu. Freudas 1913 m. išspausdino du trumpus straipsnius šia tema: „The Occurence in Dreams of Material from Fairy Tales“ ir „The Theme of the Three Caskets“. Brolių Grimmų „Raudonkepuraitė“ ir „Vilkas ir septyni ožkeliai“ atlieka svarbų vaidmenį garsioje Freudo knygoje *History of Infantile Neurosis*, kuri tapo žinoma pavadinimu *The Wolf-Man*. Sigmund Freud, *The Standard Edition of the Complete Psychological Works*, t. 12, 17 (London: Hogarth Press, 1953 ir vėliau).

Pasakos minimos daugelyje kitų psichoanalitinių veikalų, kurių pernelyg gausu, kad čia būtų galima išvardyti, tačiau beveik visada –

tik prabėgomis, pavyzdžiui, šioje knygoje: Anna Freud, *The Ego and the Mechanisms of Defense* (New York: International Universities Press, 1946). Iš daugelio straipsnių, besiremiančių froidistiniu požiūriu ir konkrečiau skirtų pasakoms, galima paminėti šiuos: Otto Rank, *Psychoanalytische Beiträge zur Mythenforschung* (Vienna: Deuticke, 1919); Alfred Winterstein, „Die Pubertätsriten der Mädchen und ihre Spuren im Märchen", *Imago*, t. 14 (1928).

Be to, kelios pasakos buvo aptartos psichoanalitiškai – pavyzdžiui, Steff Bornstein, „The Sleeping Beauty", *Imago*, t. 19 (1933); J. F. Grant Duff, „Snow White", *ibid.*, t. 20 (1934); Lilla Veszy-Wagner, „Little Red Riding Hood on the Couch", *The Psychoanalytic Forum*, t. 1 (1966); Beryl Sandford, „Cinderella", *ibid.*, t. 2 (1967). Pasakos, ypač „Raudonkepuraitė", kartais minimos šioje knygoje: Erich Fromm, *The Forgotten Language* (New York: Rinehart, 1951).

12. Jungo ir juo sekančių analitikų veikaluose pasakos nagrinėjamos daug išsamiau. Deja, į anglų kalbą iš šios gausios literatūros išversta mažai. Būdingas Jungu sekančių psichoanalitikų požiūrio į pasakas pavyzdys yra Marie Louise von Franz, *Interpretation of Fairy Tales* (New York: Spring Publications, 1970).

Turbūt geriausias Jungo požiūriu paremtos plačiai žinomos pasakos analizės pavyzdys yra Erich Neumann, *Amor and Psyche* (New York: Pantheon, 1956).

Išsamiausiai pasakos remiantis Jungo pažiūrų sistema aptariamos Hedwig von Beit trijų tomų veikale *Symbolik des Märchens* ir *Gegensatz und Erneuerung im Märchen* (Bern: A. Francke, 1952 ir 1956).

Tarpinį požiūrį pasirinko Julius E. Heuscher, *A Psychiatric Study of Fairy Tales* (Springfield: Charles Thomas, 1963).

13. Skirtingus „Trijų paršiukų" variantus galima rasti Briggs, *op. cit.* Ši pasaka aptariama remiantis seniausiu išspausdintu variantu knygoje J. O. Halliwell, *Nursery Rhymes and Nursery Tales* (London, apie 1843). [Lietuvišką šio varianto vertimą (vertė Donatas Sauka) galima rasti knygoje *Stebuklingas ragas*: anglų pasakos, Vilnius: Vaga, 1984.]

Du paršiukai lieka gyvi tik kai kuriuose vėlesniuose pasakos variantuose. Dėl to pasakos poveikis labai sumenksta. Kai kuriuose variantuose paršiukams duoti vardai, o tai neleidžia vaikui pažiūrėti į juos kaip į trijų raidos tarpsnių simbolius. Kita vertus, kai kuriuose

variantuose paaiškinama, kad būtent malonumo siekis sutrukdė jaunesniems paršiukams pasistatyti tvirtesnius, taigi ir saugesnius, namus: jaunėlis statosi namą iš purvo, nes jame labai malonu voliotis, o vidurinysis stato būstą iš kopūstų, nes tai jo mėgstamas maistas.

14. Citata, kurioje apibūdinamas animistinis mąstymas, yra iš Ruth Benedict straipsnio „Animism" knygoje *Encyclopedia of the Social Sciences* (New York: Macmillan, 1948).

15. Apie skirtingus vaiko animistinio mąstymo tarpsnius ir tokio mąstymo vyravimą iki dvylikos metų amžiaus žr. Jean Piaget, *The Child's Concept of the World* (New York: Harcourt, Brace, 1929). [Jean Piaget, *Vaiko pasaulėvoka*, vertė Inga Sturytė, Vilnius: Žara, 2011.]

16. „Į rytus nuo saulės, į vakarus nuo mėnulio" yra norvegų pasaka. Vertimą galima rasti Andrew Lang, *The Blue Fairy Book* (London: Longmans, Green, apie 1889). [Lietuvišką vertimą galima rasti knygoje *Dvylika laukinių gulbinų*: norvegų pasakos, vertė Antanas Paraščiakas, Vilnius: Vyturys, 1985.]

17. „Gražuolė ir Pabaisa" – labai sena pasaka, yra daug skirtingų jos variantų. Vienas žinomiausių yra ponios Leprince de Beaumont variantas, kurį galima rasti knygoje Iona ir Peter Opie, *The Classic Fairy Tales* (London: Oxford University Press, 1974).
„Karalaitis varlė" yra viena iš brolių Grimmų pasakų.

18. Piaget teorijų santrauką galima rasti J. H. Flavell, *The Developmental Psychology of Jean Piaget* (Princeton: Van Nostrand, 1963).

19. Deivę Nutą aptaria Erich Neumann, *The Great Mother* (Princeton: Princeton University Press, 1955). „Kaip dangaus skliautas ji gaubia visas žemės būtybes, tarsi višta, sauganti viščiukus." Kaip ji buvo vaizduojama, galima pamatyti ant egiptietiško Ureš-Nofero (XXX dinastijos laikų) sarkofago Niujorke, Metropolitano muziejuje.

20. Michael Polanyi, *Personal Knowledge* (Chicago: University of Chicago Press, 1958).

21. Sigmund Freud, „From the History of an Infantile Neurosis", *op. cit.*

22. Nors nežinau jokių studijų, kuriose būtų parodyta, kaip pasakų iliustracijos atitraukia dėmesį, yra pakankamai įrodymų, kad jos atitraukia dėmesį nuo kitos skaitomos medžiagos. Žr., pavyzdžiui, S. J. Samuels, „Attention Process in Reading: The Effect of Pictures on the Acquisition of Reading Responses", *Journal of Educational Psychology*, t. 58 (1967); taip pat jo atliktą daugelio kitų šiai temai skirtų studijų apžvalgą: „Effects of Pictures on Learning to Read, Comprehension, and Attitude", *Review of Educational Research*, t. 40 (1970).

23. J. R. R. Tolkien, *Tree and Leaf* (Boston: Houghton Mifflin, 1965).

24. Apie trukdymo sapnuoti pasekmes yra daug literatūros – pavyzdžiui, Charles Fisher, „Psychoanalytic Implications of Recent Research on Sleep and Dreaming", *Journal of the American Psychoanalytic Association*, t. 13 (1965); ir Louis J. West, Herbert H. Janszen, Boyd K. Lester ir Floyd S. Cornelison, Jr., „The Psychosis of Sleep Deprivation", *Annals of the New York Academy of Science*, t. 96 (1962).

25. Chesterton, *op. cit.*

26. Sigmund Freud, „The Family Romance of the Neurotic", *op. cit.*, t. 10.

27. „Trys norai" pradžioje buvo škotų pasaka, ją pateikia Briggs, *op. cit.* Kaip minėta, šis motyvas ir būdingos jo variacijos aptinkamas visame pasaulyje. Pavyzdžiui, vienoje indų pasakoje šeima gauna pažadą išpildyti tris norus. Žmona trokšta būti labai graži ir tam išnaudoja pirmąjį norą, o tada pabėga su karalaičiu. Supykęs vyras panori, kad ji virstų kiaule. Sūnui tenka išnaudoti trečią, paskutinį, norą, kad grąžintų motinai pradinį pavidalą.

28. Ta pati įvykių seka galėtų būti suprantama ir kaip tokios minties simbolinė išraiška: kai pavojus pasiduoti id spaudimui sumažėja, – tigro ir vilko simbolizuojamas gyvūniškas nuožmumas sumenksta ir jį pakeičia stirniuko simbolizuojamas paklusnumas, – ego ir superego įspėjamieji balsai praranda dalį galios valdyti id. Tačiau pasakoje broliukas sako sesutei, kad yra pasiryžęs gerti iš trečiojo šaltinio: „Tikrai jau atsigersiu, kad ir ką tu man sakytum. Nebegaliu tverti iš troškulio."* Todėl tekste dėstoma interpretacija atrodo artimesnė užslėptai pasakos prasmei.

---

* Broliai Grimai, *Vaikų ir namų pasakos*, t. 1, p. 65.

29. Pasaka „Jūreivis Sindbadas ir nešikas Sindbadas" aptariama remiantis Burtono *Tūkstančio ir vienos nakties* vertimu. [Lietuviškas vertimas: „Pasakojimas apie jūreivį Sindbadą", knygoje *Tūkstantis ir viena naktis*: arabų pasakos, t. 5, vertė Irena Aleksaitė, Vilnius: Alma littera, 1995.]

30. Apie *Tūkstančio ir vienos nakties* istoriją ir ypač apie skaičiaus 1001 prasmę žr. von der Leyen, *Die Welt des Märchens*, t. 1–2 (Düsseldorf: Eugen Diederich, 1953).

31. Apie pasaką, įrėminančią tūkstantį ir vieną pasaką, žr. Emmanuel Cosquin, „Le Prologue-Cadre des Mille et Une Nuits", jo knygoje *Études Folkloriques* (Paris: Champion, 1922).
    Rėmiausi Johno Payne'o *Tūkstančio ir vienos nakties* rėminančios istorijos vertimu knygoje *The Book of the Thousand Nights and One Night* (London, išspausdinta tik prenumeratoriams, 1914).

32. Apie senovės egiptiečių pasaką žr. Emanuel de Rougé, „Notice sur un manuscrit égyptien", *Revue archéologique*, t. 8 (1852); W. F. Petrie, *Egyptian Tales*, t. 2 (1895); taip pat Bolte ir Polivka, *op. cit.*

33. Įvairius pasakos „Du broliai" variantus aptaria Kurt Ranke, „Die zwei Brüder", *Folk Lore Fellow Communications*, t. 114 (1934).

34. Gana neįprasta, kad pasakoje būtų taip konkrečiai nurodyti vietovardžiai. Tie, kurie yra tyrinėję šį klausimą, padarė išvadą, kad kai pasakoje minimas vietovardis, tai yra ženklas, kad ji kažkaip susijusi su kokiu nors tikru įvykiu. Pavyzdžiui, gali būti, kad Hamelno mieste kadaise buvo pagrobta būrys vaikų, ir tai paskatino sukurti pasaką apie Margąjį Fleitininką, kur vaizduojama, kaip vaikai dingsta iš šio miesto. Tai istorija su moralu, bet vargu ar pasaka, nes joje trūksta atomazgos ir nėra laimingos pabaigos. Bet egzistuoja iš esmės tik vienas tokio pasakojimo su istorine nuoroda variantas.
    Tai, kad „Trijų kalbų" motyvas plačiai paplitęs ir yra daug šios pasakos variantų, byloja, kad ji istorinio pagrindo neturi. Kita vertus, visai galima suprasti, kodėl pasakoje, kurios veiksmas prasideda Šveicarijoje, pabrėžiama, jog svarbu išmokti tris skirtingas kalbas, nes Šveicarijoje gyvena keturiomis kalbomis – vokiečių, prancūzų, italų ir retoromanų – kalbančių grupių atstovai. Viena iš šių kalbų,

tikriausiai vokiečių, buvo gimtoji pagrindinio veikėjo kalba, todėl visai suprantama, kad jis siunčiamas į tris skirtingas vietas ir ten išmoksta kitų kalbų. Tai, ką pasakos klausytojas šveicaras gali paviršutiniškai suprasti kaip būtinybę skirtingomis kalbomis kalbantiems žmonėms susivienyti į aukštesnę visumą – Šveicariją, užslėptu lygmeniu yra dar ir užuomina apie reikiamybę integruoti savyje glūdinčius skirtingus polinkius.

35. Apie paprotį papūsti į orą plunksnelę tada, kai reikia apsispręsti, kur eiti, žr. Bolte ir Polivka, *op. cit.*, t. 2.

36. Tolkien, *op. cit.*

37. Žr., pavyzdžiui, Joey'o istoriją knygoje Bruno Bettelheim, *The Empty Fortress* (New York: Free Press, 1967).

38. Jean Piaget, *The Origins of Intelligence in Children* (New York: International Universities Press, 1952), ir *The Construction of Reality in the Child* (New York: Basic Books, 1954).

39. Watty Piper, *The Little Engine That Could* (Eau Claire, Wisconsin: E. M. Hale, 1954).

40. A. A. Milne'o eilėraštis „Nepaklusnumas" (*Disobedience*), knygoje *When We Were Very Young* (New York: E. P. Dutton, 1924). [A. A. Milne, *Kai mes buvome maži*, vertė Sigitas Geda, Vilnius: Garnelis, 2005.]

41. Arklio vardas Falada yra nuoroda, kad pasaka senos kilmės. Jis kilęs iš Rolando arklio vardo. *Rolando giesmėje* (*Chanson de Roland*) tas arklys vadinamas *Valantin, Valantis, Valatin* ir t. t. [Sulietuvinta forma – Vejantifas (*vert. past.*).]
 Kalbančio arklio motyvas dar senesnis. Tacitas pasakoja, kad germanai tiki arklius mokant pranašauti ateitį ir naudojasi jais kaip pranašautojais. Panašiai į arklius žiūrėjo skandinavų tautos.

42. Dėl „Rozvalo ir Lilianos" žr. Briggs, *op. cit.*
 Tai visame pasaulyje paplitęs motyvas: tikrosios nuotakos vietą užima pikta užgrobėja, ji galiausiai išaiškinama ir nubaudžiama, bet iš pradžių tikroji nuotaka turi ištverti rūsčių išbandymų, kuriais patikrinamas jos būdo tvirtumas. (Žr. P. Arfert, *Das Motiv von der unterschobenen Braut in der internationalen Erzählungsliteratur*

[Rostóck, disertacija, 1897].) Detalėmis skiriasi ir iš vienos kultūros kilusios pasakos, ir skirtingų šalių pasakos, nes pradinis motyvas papildomas vietos ypatumais ir papročiais.

43. Kelios eilutės iš to paties ciklo dar kartą liudija pasakų daromą formuojamąjį poveikį poetams. Prisimindamas pasakas, Heine rašo:

Jos skamba taip saldžiai, maloňiai,
Tos pasakos auklės senõsios!

ir

Su ta daina dar menu
Aš ir senutėlę auklelę,
Regiu ją – veidu tamsiu,
Raukšlių išvagotu, raukšlelių.

Iš krašto Miunsterio kilus,
Daug ji galėjo papasakot
Baisybių apie vaiduoklius,
Liaudies dainų ir dar pasakų.

The Poems of Heine (London: G. Bell and Sons, 1916).

44. Apie kitus „Žąsininkės" variantus žr. Bolte ir Polivka, *op. cit.*; ten pateikiama papildomos informacijos ir apie visas kitas brolių Grimmų pasakas.

45. Tolkien, *op. cit.*

46. Mary J. Collier ir Eugene L. Gaier, „Adult Reactions to Preferred Childhood Stories", *Child Development*, t. 29 (1958).

47. Chesterton, *op. cit.*
Maurice Maeterlinck, *The Blue Bird* (New York: Dodd, Mead, 1911). [Maurice Maeterlinck, *Žydroji paukštė. Nekviestoji viešnia*, vertė Dominykas Urbas, 2-asis leid., Vilnius: Alma littera, 2002.]

48. Apie turkų pasaką, ypač apie Iskendero istoriją, žr. August Nitschke, *Die Bedrohung* (Stuttgart: Ernst Klett, 1972). Šioje knygoje aptariami įvairūs kiti pasakų bruožai, ypač tai, kad grėsmė neatskiriama nuo

siekio įgyvendinti savo galimybes, o kartu tapti laisvam; taip pat aptariamas paslaugaus draugo vaidmuo.

49. *Vom Vater hab' ich die Statur,*
Des Lebens ernstes Führen,
Vom Mütterchen die Frohnatur
Und Lust zu fabulieren.

Goethe, *Nekandžios ksenijos* (*Zahme Xenien*), VI.

50. Kaip Goethės motina sekė sūnui pasakas, aprašo Bettina von Arnim knygoje *Goethe's Briefwechsel mit einem Kinde* (Jena: Diederichs, 1906).

51. *„Wer vieles bringt, wird manchem etwas bringen."* – Goethe, *Faustas.*

52. Charles Perrault, *Histoires ou Contes du temps passé, avec des Moralitez* (Paris, 1697). [Charles Perrault, *Motulės Žąsies pasakos*: senų laikų istorijos ir pasakos, vertė Ramutė Skučaitė, Vilnius: Nieko rimto, 2006.] Pirmas išleistas vertimas į anglų kalbą Roberto Samberio: *Histories or Tales of Past Times* (London, 1729). Žinomiausios iš šių pasakų perspausdintos Iona ir Peter Opie, *op. cit.* Jas taip pat galima rasti Andrew Lango pasakų knygose – „Raudonkepuraitė" įdėta į *Mėlynąją pasakų knygą* (*The Blue Fairy Book*), *op. cit.*

53. Apie Perrault ir jo pasakas yra gana daug literatūros. Naudingiausias veikalas, kurį galima lyginti su Boltės ir Polivkos veikalu apie brolių Grimmų pasakas, yra Marc Soriano, *Les Contes de Perrault* (Paris: Gallimard, 1968).

Knygoje *Perrault's Popular Tales* (Oxford: At the Clarendon Press, 1888) Andrew Langas rašo: „Jei visi „Raudonkepuraitės" variantai baigtųsi ten, kur baigiasi Perrault variantas, galėtume šią pasaką atidėti į šalį, išsakę pastabą, kad pasakos *literatūrinės priemonės* kilusios iš „tų laikų, kai žvėrys mokėjo kalbėti" ar buvo tikima, kad jie tai moka. Bet gerai žinoma, kad vokiečių „Raudonkepuraitės" variantas (brolių Grimmų pasaka nr. 26) anaiptol nesibaigia vilko pergale. Raudonkepuraitė su senele atgaivinamos, o „būtent vilkas pražuvęs". Gal tai buvo originali pabaiga, kurią Perrault praleido, nes Liudviko XIV laikų vaikų kambaryje ji buvo visiškai nederama, o gal vaikai reikalavo, kad pasaka „baigtųsi gerai". Kad ir kaip ten būtų, šioje vokiečių *Märchen* išsaugotas vienas iš labiausiai pasaulyje paplitusių mitų epizodų: žmonės gyvi išlenda iš juos prarijusios pabaisos."

54. Du iš šių prancūziškų „Raudonkepuraitės“ variantų išspausdinti *Melusine*, t. 3 (1886–1887) ir t. 6 (1892–1893).

55. Ten pat.

56. Djuna Barnes, *Nightwood* (New York: New Directions, 1937). T. S. Eliot, *Nightwood* „Įvadas“ (*Introduction*), ten pat.

57. *Fairy Tales Told Again*, iliustravo Gustave Doré (London: Cassel, Petter and Galpin, 1872). Ta iliustracija perspausdinta Opie ir Opie, *op. cit.*

58. Apie skirtingus „Raudonkepuraitės“ variantus žr. Bolte ir Polivka, *op. cit.*

59. Gertrude Crampton, *Tootle the Engine* (New York: Simon and Schuster, 1946), serija *Little Golden Books.*

60. Dėl įvairių pasakų apie Džeką ir skirtingų pasakos „Džekas ir pupos stiebas“ variantų žr. Briggs, *op. cit.*

61. Dėl įvairių mitų, sudarančių ciklą, kuris prasideda nuo Tantalo, daugiausia vaizduoja Edipo gyvenimą ir baigiasi mitu *Septynetas prieš Tebus* bei Antigonės mirtimi, žr. Schwab, *op. cit.*

62. Apie įvairius „Snieguolės“ variantus žr. Bolte ir Polivka, *op. cit.*

63. „Snieguolė“ aptariama remiantis brolių Grimmų variantu.

64. „Mažoji vergė“ yra Basile's *Pentamerono* Antros dienos Aštunta smagi istorija. *Pentameronas* pirmą kartą išleistas 1636 m. (*The Pentamerone of Giambattista Basile* [London: John Lane the Bodley Head, 1932]).

65. Klausimas, kodėl pasąmonėje skaičius „trys“ dažnai reiškia lytinius santykius, aptariamas p. 321 ir toliau.

66. Nykštukai ir jų prasmė tautosakoje aptariama straipsnyje „Zwerge und Riesen“ ir daugelyje kitų straipsnių šioje knygoje: Hans Bächtold-Stäubli, *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* (Berlin: de Gruyter, 1927–1942). Taip pat joje yra įdomių straipsnių apie pasakas ir jų motyvus.

67. Anne Sexton, *Transformations* (Boston: Houghton Mifflin, 1971).

68. Dėl pirmojo išspausdinto „Trijų lokių“ varianto žr. Briggs, *op. cit.*

69. Erik H. Erikson, *Identity, Youth and Crisis* (New York: W. W. Norton, 1968).

70. Dėl Perrault pasakos „Miegančio miško gražuolė“ (*La Belle au bois dormant*) žr. Perrault, *op. cit.* Angliškus „Miegančiosios gražuolės“ vertimus galima rasti Lang, *The Blue Fairy Book*, bei Opie ir Opie, *op. cit.* Dėl brolių Grimmų pasakos „Erškėtrožė“ (*Dornröschen*) žr. Broliai Grimmai, *op. cit.*

71. Basile, *op. cit.* „Saulė, Mėnulis ir Talija“ yra *Pentamerono* Penktos dienos Penkta smagi istorija.

72. Apie pasakas, iš kurių kilo „Miegančioji gražuolė“, žr. Bolte ir Polivka, *op. cit.*, ir Soriano, *op. cit.*

73. Dėl to, kad „Pelenė“ yra žinomiausia pasaka, žr. *Funk and Wagnalls Dictionary of Folklore* (New York: Funk and Wagnalls, 1950). Taip pat žr. Opie ir Opie, *op. cit.*

    Apie tai, kad ši pasaka mėgstamiausia, žr. Collier ir Gaier, *op. cit.*

74. Apie seniausią „Pelenės“ tipo kinų pasaką žr. Arthur Waley, „Chinese Cinderella Story“, *Folk-Lore*, t. 58 (1947).

75. Dėl avalynės istorijos, kartu ir sandalų bei kurpaičių, žr. R. T. Wilcox, *The Mode of Footwear* (New York, 1948).

    Dar išsamiau avalynės istoriją, kartu ir Diokleciano įsaką, aptaria E. Jaefert, *Skomod och skotillverkning fran medeltiden vara dagar* (Stockholm, 1938).

76. Apie „Pelenės“ (*Aschenbrödel*) kilmę ir prasmę, taip pat daugelį kitų šios pasakos detalių žr. Bolte ir Polivka, *op. cit.*, ir Anna B. Rooth, *The Cinderella Cycle* (Lund: Gleerup, 1951).

77. Barnes, *op. cit.*

78. B. Rubenstein, „The Meaning of the Cinderella Story in the Development of a Little Girl“, *American Imago*, t. 12 (1955).

79. „Katė Pelenė“ (*La Gatta Cenerentola*) yra Basile's *Pentamerono, op. cit.*, Pirmos dienos Šešta smagi istorija.

80. Šis motyvas, – siekiant nužudyti žmogų, skrynios dangtis paleidžiamas, kad nulaužtų jam sprandą, – nepaprastai retas, nors jis aptinkamas brolių Grimmų „Pasakoje apie kadagį", kurioje pikta pamotė taip nužudo posūnį. Turbūt jis yra istorinės kilmės. Šventasis Grigalius Turietis *Frankų istorijoje* (*History of the Franks*, New York: Columbia University Press, 1916) pasakoja, kad karalienė Fredegundė (mirusi 597 m.) tokiu būdu kėsinosi nužudyti dukterį Rigundę, bet šią išgelbėjo į pagalbą atskubėję tarnai. Fredegundė ketino nužudyti dukterį dėl to, kad ta tvirtino turinti būti motinos vietoje, mat esanti „geresnė" – tai yra gimusi kaip karaliaus duktė, o jos motina gyvenimo pradžioje buvo kambarinė. Vadinasi, dukters edipiškas išdidumas – „labiau nei motina tinku į jos vietą" – paskatina motinos edipišką kerštą: ji kėsinasi sunaikinti dukterį, kuri norėjo ją pakeisti.

81. „La mala matrè", knygoje A. de Nino, *Usi e costumi abruzzesi*, t. 3: *Fiabe* (Firenze, 1883–1887).

82. Įvairias pasakas, kuriose Pelenės motyvas svarbiausias, aptaria Marian R. Cox, *Cinderella: Three Hundred and Forty-five Variants* (London: David Nutt, 1893).

83. Iliustracija galėtų būti gerai žinoma klaida, padaryta pradiniame psichoanalizės laikotarpyje. Freudas, remdamasis tuo, ką analizės metu jam pasakojo pacientės, – jų sapnais, laisvosiomis asociacijomis, prisiminimais, – padarė išvadą, kad ankstyvoje vaikystėje jos visos buvo suvedžiotos tėvo ir kad tai buvo jų neurozių priežastis. Tik tada, kai pacientės, kurių gyvenimo pradžios istorija jam buvo gerai žinoma, taip pat prisiminė tokių dalykų, nors jis žinojo, kad jų atveju tokio suvedžiojimo nebuvo, Freudas suprato, kad atvejai, kai tėvas suvedžioja dukrą, negali būti tokie dažni, kaip jis anksčiau buvo linkęs manyti. Tada jam tapo aišku – ir nuo tada buvo patvirtinta nesuskaičiuojamais pavyzdžiais, – kad jo pacientės prisiminė ne tai, kas įvyko, o įvykius, kurių norėjo. Būdamos mažos mergaitės edipiniame laikotarpyje jos troško, kad tėvas jas karštai pamiltų ir norėtų paimti į žmonas ar bent padarytų mylimąja. Jos to taip karštai troško, kad ėmė ryškiai įsivaizduoti, jog taip ir buvo. Vėliau pacientės prisimindavo šių fantazijų turinį ir jų jausmai fantazijose buvo tokie stiprūs, kad jos būdavo įsitikinusios, jog juos

galėjo sukelti tik tikrai įvykę dalykai. Jos pačios tvirtino ir tikėjo nepadariusios nieko, kas provokuotų tėvą jas suvedžioti; visa tai buvę tėvo darbas. Trumpai tariant, jos buvusios nekaltos kaip Pelenė.

Kai Freudas suprato, kad šie prisiminimai apie suvedžiojimą nesusiję su tikrais įvykiais, o tik su fantazijomis, todėl padeda pacientėms tirti sunkiau pasiekiamas pasąmonės gelmes, tapo aišku, kad ne tik tai, ko norėta, buvo laikoma išsipildžiusiais dalykais, bet ir kad pacientės, būdamos mažos mergaitės, anaiptol nebuvo nekaltos. Jos ne tik troško būti suvedžiotos ir ne tik įsivaizdavo, kad tai vyksta, bet ir bandė vaikiškais būdais sugundyti tėvą – pavyzdžiui, stengėsi padaryti įspūdį ar kitaip siekė Tėvo meilės. (Sigmund Freud, „An Autobiographical Study“, *New Introductory Lectures to Psychoanalysis*, etc., *op. cit.*, t. 20, 22.)

84. Pavyzdžiui, pasakoje „Nendrinė Kepurė“ (*Cap o' Rushes*), Briggs, *op. cit.* [Lietuviškas vertimas (vertė Donatas Sauka) – knygoje *Stebuklingas ragas*: anglų pasakos, Vilnius: Vaga, 1984.]

85. Perrault „Pelenė“ perspausdinta Opie ir Opie, *op. cit.* [Lietuviškas vertimas – Charles Perrault knygoje *Motulės Žąsies pasakos*, *op. cit.*] Deja, kaip ir beveik visuose kituose vertimuose į anglų kalbą, šiame rinkinyje nėra eilėraščių, kuriuose išdėstomas pasakos moralas.

    Dėl brolių Grimmų „Pelenės“ (*Aschenputtel*) žr. Grimm, *op. cit.*

86. „Vikšrių Palaidinė“ (*Rashin Coatie*), Briggs, *op. cit.*

87. Stith Thompson, *Motif Index...*, *op. cit.*, ir *The Folk Tale* (New York: Dryden Press, 1946).

88. Apie ritualinę pelenų prasmę ir jų reikšmę apsivalant bei gedint žr. straipsnį „Ashes“ knygoje James Hastings, *Encyclopedia of Religion and Ethics* (New York: Scribner, 1910). Apie pelenų prasmę ir naudą tautosakoje, taip pat apie jų reikšmę pasakose žr. straipsnį „Asche“, Bächtold-Stäubli, *op. cit.*

89. „Vikšrių Palaidinė“ ar beveik tokia pat pasaka minima knygoje *Škotijos skundas* (*Complaynt of Scotland*, 1540), red. Murray (1872).

90. Ši egiptiečių pasaka perpasakota knygoje René Basset, *Contes populaires d'Afrique* (Paris: Guilmoto, 1903).

91. Erik H. Erikson, *Identity and the Life Cycle* (Psychological Issues, t. 1, New York: International Universities Press, 1959).

92. Vienoje „Pelenės“ tipo islandų pasakoje veikėja, su kuria blogai elgiamasi, susapnuoja mirusią motiną ir gauna iš jos stebuklingą daiktą. Tas daiktas padeda herojei išsilaikyti, kol karalaitis suranda jos batelį, ir t. t. Jon Arnason, *Folk Tales of Iceland* (Leipzig, 1862–1964) ir *Icelandic Folktales and Legends* (Berkeley: University of California Press, 1972).

93. Apie įvairias užduotis, kurias iš Pelenės reikalaujama atlikti, žr. Rooth, *op. cit.*

94. Soriano, *op. cit.*

95. Čia papasakotą Pelenės istoriją Perrault dar labiau pajuokia antruoju iš savo moralų, kuriuos pateikia po jos. Šiame morale, kuriam būdinga, Soriano žodžiais, „kandi ironija“, Perrault sako, kad nors naudinga turėti proto, drąsos ir kitų gerų savybių, jos daug nereiškia (*ce seront choses vaines*), jei neturi krikštatėvio ar krikštamotės, kurie šias savybes padarytų reikšmingas.

96. Cox, *op. cit.*

97. Bruno Bettelheim, *Symbolic Wounds* (Glencoe: The Free Press, 1954).

98. Rodopidės istoriją pasakoja Strabonas *Geografijoje* (*The Geography of Strabo*, Loeb Classical Library, London: Heinemann, 1932).

99. Rooth, *op. cit.*

100. Raymond de Loy Jameson, *Three Lectures on Chinese Folklore* (Peiping: Publications of the College of Chinese Studies, 1932).
Aigremont, „Fuss- und Schuh-Symbolik und Erotik“, *Anthropophyteia*, t. 5 (Leipzig, 1909).

101. „O, ženk švelniau – tu mindai / mano sapnus“, iš eilėraščio „He Wishes for the Cloths of Heaven“, knygoje William Butler Yeats, *The Collected Poems* (New York: Macmillan, 1956).

102. Pavyzdžiui, būtų galima pagrįstai sunerimti, jei vaikas sąmoningai suvoktų, kad auksinė kurpaitė gali būti makšties simbolis, kaip kad keltų susirūpinimą, jei vaikas sąmoningai suprastų šio žinomo vaikiško eilėraštuko seksualinį turinį:

Aš – kakariekū! – gaidys.
Pametė ponia savo batelį,
Mano ponas pametė strykelį,
Nežinia, ką jiem daryt!

Dėl to susirūpinti būtų pagrįsta, nors žargoninę žodžio „gaidys" reikšmę dabar jau gana gerai žino net vaikai. Šiame eilėraštuke batelio vaizdinys turi tą pačią simbolinę prasmę kaip „Pelenėje". Jei vaikas suprastų, apie ką yra visas šis eilėraštukas, jam tikrai būtų „nežinia, ką daryti"! Taip pat būtų, jei jis suprastų – nors joks vaikas jų nesupranta – visas užslėptas „Pelenės" prasmes, iš kurių tik dalį stengiausi paaiškinti, ir net jas – tik iš dalies.

103. Erikson, *Identity and the Life Cycle*, *op. cit.*; *Identity, Youth, and Crisis*, *op. cit.*

104. „Pelenės" tipo pasakos, kuriose veikėja atpažįstama ne pagal kurpaitę, o pagal žiedą (ne vienintelės) – „Medžio Marija" (*Maria Intaulata* ir *Maria Intauradda*, abi perspausdintos *Archivio per lo Studio delle Tradizioni Populari*, t. 2, Palermo, 1882), taip pat pasaka „Bateliai" (*Les Souliers*) knygoje Auguste Dozon, *Contes Albanais* (Paris, 1881).

105. Dabar žinomiausią „Gražuolės ir Pabaisos" versiją sukūrė ponia Leprince de Beaumont. Pirmas jos versijos vertimas į anglų kalbą buvo išspausdintas žurnale *The Young Misses Magazine* 1761 m. Jis perspausdintas Opie ir Opie knygoje, *op. cit.*

106. Didelį gyvūno jaunikio motyvo paplitimą aptaria Lutz Röhrich, *Märchen und Wirklichkeit* (Wiesbaden: Steiner, 1974).

107. Dėl šios bantų pasakos žr. *Dictionary of Folklore*, *op. cit.*, ir G. M. Teal, *Kaffir* (London: Folk Society, 1886).

108. *Die Märchen der Weltliteratur, Malaiische Märchen*, sud. Paul Hambruch (Jena: Diederichs, 1922).

109. Leo Frobenius, *Atlantis: Volksmärchen und Volksdichtungen aus Afrika* (Jena: Diederichs, 1921–1928), t. 10.

110. Opie ir Opie, *op. cit.*

111. „Šulinys Pačiam Pasaulio Krašte" („The Well of the World's End"), Briggs knygoje, *op. cit.*

112. Dėl pradinio „Karalaičio varlės" varianto, kurio broliai Grimmai neišspausdino, žr. Joseph Lefftz, *Märchen der Brüder Grimm: Urfassung* (Heidelberg: C. Winter, 1927).

113. Briggs, *op. cit.*

114. Sexton, *op. cit.*

115. Dėl „Kupidono ir Psichės" žr. Erich Neumann, *Amor and Psyche, op. cit.* Apie daugelį šios istorijos variantų žr. Ernst Tegethoff, *Studien zum Märchentypus von Amor und Psyche* (Bonn: Schroeder, 1922).

Geras pagal šį motyvą sukurtų pasakų sąrašas pateikiamas Boltės ir Polivkos knygoje, *op. cit.*, aptariant brolių Grimmų „Pasaką apie giedantį, šokantį vieversėlį".

116. Robert Graves, *Apuleius Madaurensis: The Transformations of Lucius* (New York: Farrar, Straus & Young, 1951).

117. „The Enchanted Pig", Andrew Lang knygoje *The Red Fairy Book* (London: Longmans, Green, 1890), ir Mite Kremnitz knygoje *Rumänische Märchen* (Leipzig, 1882).

118. „East of the Sun and West of the Moon", Andrew Lang knygoje *The Blue Fairy Book, op. cit.*

119. Čia vėl galime pastebėti užuominą apie mergystės plėvės netektį – moters kūno dalelės auką pirmąsyk patiriant lytinius santykius.

Vištų kaulai visai nepanašūs į stebuklingus daiktus, o mintis, kad jie padėjo lipti aukštyn, skamba neįtikimai, todėl atrodo, lyg čia iš anksto būtų perteikiamas reikalavimas atiduoti mažąjį pirštelį, arba ši detalė yra pasakojimo priemonė, kuria siekiama mintį, jog pirštelis buvo nukirstas prireikus paskutinės kopėčių pakopos, padaryti įtikinamesnę. Tačiau, kaip minėta aptariant „Pelenę" ir vieną iš daugelio vestuvių ceremonijos simbolinių prasmių, moteris, norėdama santuokoje patirti tikrą pasitenkinimą, turi išsižadėti noro turėti savo varpą ir pasitenkinti vyro varpa. Mažojo pirštelio nusikirtimas anaiptol nereiškia simbolinio išsikastravimo, tačiau tai gali būti užuomina apie fantazijas, kurių moteris turi atsisakyti,

norėdama būti patenkinta likdama tokia, kokia yra, o kartu ir būti patenkinta tuo, kad jos vyras yra toks, koks yra.

120. „Mėlynbarzdis“ („Bluebeard“), Perrault, *op. cit.* [Lietuviškas vertimas – Charles Perrault knygoje *Motulės Žąsies pasakos, op. cit.*] Pirmasis vertimas į anglų kalbą perspausdintas Opie ir Opie knygoje, *op. cit.*

 Seniai iki Perrault buvo pasakų, kuriose įžengus į uždraustą kambarį sulaukiama sunkių pasekmių. Pavyzdžiui, šis motyvas aptinkamas „Trečiojo kalendero pasakojime“ iš *Tūkstančio ir vienos nakties* [lietuviškas vertimas (vertė Nida Rutkauskienė) knygoje *Tūkstantis ir viena naktis*: arabų pasakos, t. 1, Vilnius: Alna litera, 1994], taip pat *Pentamerone*, Ketvirtos dienos Šeštoje smagioje istorijoje.

121. „Ponas Foksas“ („Mr. Fox“), Briggs knygoje, *op. cit.* [Lietuviškas vertimas (vertė Gražvydas Kirvaitis) knygoje *Stebuklingas ragas*: anglų pasakos, *op. cit.*]

122. Dėl pasakos „Gražuolė ir Pabaisa“ („Beauty and the Beast“) žr. Opie ir Opie, *op. cit.*

Bibliografija

Bibliografinė informacija apie pasakas ir kitą knygoje minimą literatūrą pateikta Pastabose ir čia *nekartojama.*

Pasakų literatūra tokia neaprėpiama, kad niekas nėra bandęs surinkti visų pasakų. Turbūt padoriausias ir lengviausiai gaunamas rinkinys anglų kalba yra dvylikatomis, kurį sudarė Andrew Langas. Jo tomai pavadinti *Mėlynoji, Rudoji, Purpurinė, Žalioji, Pilkoji, Alyvinė, Žalsvoji, Oranžinė, Rožinė, Raudonoji, Violetinė* ir *Geltonoji pasakų knyga* (*The Blue, Brown, Crimson, Green, Grey, Lilac, Olive, Orange, Pink, Red, Violet, Yellow Fairy Book*). Pirmą kartą jį 1889-aisiais ir vėlesniais metais Londone išleido *Longmans, Green, and Co.*, o šiais laikais, 1965 m. ir vėlesniais metais, Niujorke perleido *Dover Publications.*

Ambicingiausias šios srities sumanymas yra vokiškas rinkinys *Pasaulio literatūros pasakos* (*Die Märchen der Weltliteratur*). Jį Jenoje 1912 m. pradėjo leisti *Diederichs*, sudarytojai – Friedrichas von der Leyenas ir Paulius Zaunertas. Jau išleista apie septyniasdešimt tomų. Kiekvienas tomas, su labai negausiomis išimtimis, skirtas pasakoms, sukurtoms tik kuria nors viena kalba, arba pasakoms iš vienos kultūros – taigi į rinkinį pateko tik labai nedidelis kiekvienos kultūros pasakų pluoštelis. Pateiksiu tik vieną pavyzdį: Leo Frobeniaus sudarytą rinkinį *Atlantida: Afrikos liaudies pasakos ir poetinė tautosaka* (*Atlantis: Volksmärchen und Volksdichtungen aus Afrika*, München: Forschungsinstitut für Kulturmorphologie, 1921–1928) sudaro dvylika tomų, ir vis dėlto jame pateikiamas gana ribotas kiekis šio žemyno pasakų.

Literatūros *apie* pasakas beveik taip pat gausu kaip ir *pasakų.* Toliau išvardijama viena kita knyga, kuri turėtų būti apskritai naudinga, ir šiek tiek leidinių, kurie pravertė rengiant šią knygą, tačiau nebuvo paminėti Pastabose.

AARNE, ANTTI A., *The Types of the Folktale*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 1961.
Archivio per lo Studio delle Tradizioni Populari. 28 vols. Palermo, 1890–1912.
ARNASON, JON, *Icelandic Folktales and Legends*. Berkeley: University of California Press, 1972.
BÄCHTOLD-STÄUBLI, HANS, ed., *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*. 10 vols. Berlin: de Gruyter, 1927–42.
BASILE, GIAMBATTISTA, *The Pentamerone*. 2 vols. London: John Lane the Bodley Head, 1932.
BASSET, RENÉ, *Contes populaires Berbères*. 2 vols. Paris: Guilmoto, 1887.
BEDIERS, JOSEPH, *Les Fabliaux*. Paris: Bouillou, 1893.
BOLTE, JOHANNES, and GEORG POLIVKA, *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm*. 5 vols. Hildesheim: Olms, 1963.
BRIGGS, KATHERINE M., *A Dictionary of British Folk Tales*. 4 vols. Bloomington: Indiana University Press, 1970.
BURTON, RICHARD, *The Arabian Nights' Entertainments*. 13 vols. London: H. S. Nichols, 1894–7.
COX, MARIAN ROALFE, *Cinderella: Three Hundred and Forty-five Variants*. London: The Folk-Lore Society, David Nutt, 1893.
Folklore Fellows Communications. Ed. for the Folklore Fellows, Academia Scientiarum Fennica, 1910ff.
Funk and Wagnalls Dictionary of Folklore. 2 vols. New York: Funk and Wagnalls, 1950.
GRIMM, THE BROTHERS, *Grimm's Fairy Tales*. New York: Pantheon Books, 1944.
______, *The Grimm's German Folk Tales*. Carbondale, III.: Southern Illinois University Press, 1960.
HASTINGS, JAMES, *Encyclopedia of Religion and Ethics*. 13 vols. New York: Scribner's, 1910.
JACOBS, JOSEPH, *English Fairy Tales*. London: David Nutt, 1890.
______, *More English Fairy Tales*. London: David Nutt, 1895.
Journal of American Folklore. American Folklore Society, Boston, 1888ff.
LANG, ANDREW, ed., *The Fairy Books*. 12 vols. London: Longmans, Green, 1889ff.
______, *Perrault's Popular Tales*. Oxford: At the Clarendon Press, 1888.

LEFFTZ, J., *Märchen der Brüder Grimm: Urfassung.* Heidelberg, C. Winter, 1927.

LEYEN, FRIEDRICH VON DER, and PAUL ZAUNERT, eds., *Die Märchen der Weltliteratur.* 70 vols. Jena: Diederichs, 1912ff.

MACKENSEN, LUTZ, ed., *Handwörterbuch des deutschen Märchens.* 2 vols. Berlin: de Gruyter, 1930–40.

Melusine. 10 vols. Paris, 1878–1901.

OPIE, IONA and PETER, *The Classic Fairy Tales.* London: Oxford University Press, 1974.

PERRAULT, CHARLES, *Histoires ou Contes du temps passé.* Paris, 1697.

SAINTYVES, PAUL, *Les Contes de Perrault et les récits parallèles.* Paris: E. Nourry, 1923.

SCHWAB, GUSTAV, *Gods and Heroes: Myths and Epics of Ancient Greece.* New York: Pantheon Books, 1946.

SORIANO, MARC, *Les Contes de Perrault.* Paris: Gallimard, 1968.

STRAPAROLA, GIOVANNI FRANCESCO, *The Facetious Nights of Straparola.* 4 vols. London: Society of Bibliophiles, 1901.

THOMPSON, STITH, *Motif Index of Folk Literature.* 6 vols. Bloomington: Indiana University Press, 1955.

______, *The Folk Tale.* New York: Dryden Press, 1946.

INTERPRETACIJOS

BAUSINGER, HERMANN, "*Aschenputtel: Zum Problem der Märchen-Symbolik,*" *Zeitschrift für Volkskunde*, vol. 52 (1955).

BEIT, HEDWIG VON, *Symbolik des Märchens* and *Gegensatz und Erneuerung im Märchen.* Bern: A. Francke, 1952 and 1956.

BILZ, JOSEPHINE, "*Märchengeschehen und Reifungsvorgänge unter tiefen-psychologischem Gesichtspunkt,*" in Bühler and Bilz, *Das Märchen und die Phantasie des Kindes.* München: Barth, 1958.

BITTNER, GUENTHER, "*Über die Symbolik weiblicher Reifung im Volksmärchen,*" *Praxis der Kinderpsychologie und Kinderpsychiatrie*, vol. 12 (1963).

BORNSTEIN, STEFF, "*Das Märchen vom Dornröschen in psychoanalytischer Darstellung,*" Imago, vol. 19 (1933).

BÜHLER; CHARLOTTE, *Das Märchen und die Phantasie des Kindes. Beihefte zur Zeitschrift für angewandte Psychologie*, vol. 17 (1918).
COOK, ELIZABETH, *The Ordinary and the Fabulous: An Introduction to Myths, Legends, and Fairy Tales for Teachers and Storytellers.* New York: Cambridge University Press, 1969.
DIECKMANN, HANNS, *Märchen und Träume als Helfer des Menschen.* Stuttgart: Adolf Bonz, 1966.
______, "*Wert des Märchens für die seelische Entwicklung des Kindes,*" *Praxis der Kinderpsychologie und Kinderpsychiatrie*, vol. 15 (1966).
HANDSCHIN-NINCK, MARIANNE, "*Ältester und Jüngster im Märchen,*" *Praxis der Kinderpsychologie und Kinderpsychiatrie*, vol. 5 (1956).
JOLLES, ANDRE, *Einfache Formen.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1969.
KIENLE, G., "*Das Märchen in der Psychotherapie,*" *Zeitschrift für Psychotherapie und medizinische Psychologie*, 1959.
LAIBLIN, WILHELM, "*Die Symbolik der Erlösung und Wiedergeburt im deutschen Volksmärchen,*" *Zentralblatt für Psychotherapie und ihre Grenzgebiete*, 1943.
LEBER, GABRIELE, "*Über tiefenpsychologische Aspekte von Märchenmotiven,*" *Praxis der Kinderpsychologie und Kinderpsychiatrie*, vol. 4 (1955).
LEYEN, FRIEDRICH VON DER, *Das Märchen.* Leipzig: Quelle und Meyer, 1925.
LOEFFLER-DELACHAUX, M., *Le Symbolisme des contes de fées.* Paris, 1949.
LÜTHI, MAX, *Es war einmal-Vom Wesen des Volksmärchens.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962.
______, *Märchen.* Stuttgart: Metzler, 1962.
______, *Volksmärchen und Volkssage.* Bern: Francke, 1961.
MALLET, CARL-HEINZ, "*Die zweite und dritte Nacht im Märchen 'Das Gruseln,*' *Praxis der Kinderpsychologie und Kinderpsychiatrie*, vol. 14 (1965).
MENDELSOHN, J., "*Das Tiermärchen und seine Bedeutung als Ausdruck seelischer Entwicklungsstruktur,*" *Praxis der Kinderpsychologie und Kinderpsychiatrie*, vol. 10 (1961).
______, "*Die Bedeutung des Volksmärchens für das seelische Wachstum des Kindes,*" *Praxis der Kinderpsychologie und Kinderpsychiatrie*, vol. 7 (1958).

OBENAUER, KARL JUSTUS, *Das Märchen, Dichtung und Deutung.* Frankfurt: Klostermann, 1959.
SANTUCCI, LUIGI, *Das Kind-Sein Mythos und sein Märchen.* Hanover: Schroedel, 1964.
TEGETHOFF, ERNST, *Studien zum Märchentypus von Amor und Psyche.* Bonn: Schroeder, 1922.
ZILLINGER, G. "*Zur Frage der Angst und der Darstellung psychosexueller Reifungsstufen im Märchen vom Gruseln,*" *Praxis der Kinderpsychologie und Kinderpsychiatrie*, vol. 12 (1963).

Vieno žymiausių vaikų psichologų ir psichiatrų Bruno Bettelheimo knyga, kurioje psichoanalitiniu metodu analizuojamos populiarios klasikinės pasakos. Autorius atskleidžia didžiulę pasakų reikšmę ir svarbą emociniam ir psichologiniam vaikų vystymuisi. Knygoje paaiškinama, kaip pasakos per savo unikalią struktūrą perduoda vaikui tai, kas labai svarbu kiekvienam bręstančiam žmogui, – įrankius suvaldyti savo vidinį pasaulį, orientyrus suvokti sudėtingas gyvenimo situacijas ir pagalbą ieškant iš jų išeities. Parodoma, kaip pasakos padeda vaikui geriau pažinti tikrovę, save ir kitus, skirti gėrį ir blogį, priimti ne tik šviesiąją, bet ir tamsiąją gyvenimo pusę, suteikia drąsos ir mažina įtampą susidūrus su bauginančia, nepažįstama tikrove. Autorius tiki – pasakos gali tapti nepamainoma atrama ne tik vaikams, bet ir suaugusiesiems.

Bruno Bettelheim
KODĖL MUMS REIKIA STEBUKLO
Pasakų reikšmė ir svarba
Psichoanalitinis požiūris

Iš anglų kalbos vertė *Vytautas Grenda*
Viršelio dailininkas *Jokūbas Jacovskis*

Tiražas 2 000 egz.
SL 1686. 2017 04 06. 20,47 apsk. l. l.
Išleido „Tyto alba“, Kęstučio g. 4, LT-08117 Vilnius,
tel. 249 74 53, info@tytoalba.lt, www.tytoalba.lt
Spausdino UAB BALTO print, Utenos g. 41A, LT-08217 Vilnius

Kiekviena pasaka – tai stebuklingas veidrodis, kai kuriais atžvilgiais atspindintis mūsų dvasinį pasaulį ir žingsnius, kuriuos mums būtina žengti, kad iš nebrandžių taptume brandūs.

BRUNO BETTELHEIM (Brunas Betelheimas, 1903–1990) — garsus žydų kilmės amerikietis vaikų psichologas ir psichiatras, ilgametis Čikagos universiteto profesorius. 1938–1939 m. kalėjo Dachau ir Buchenvaldo koncentracijos stovyklose, nuo 1939 m. gyveno JAV. B. Bettelheimą išgarsino įvairias traumas patyrusių vaikų terapijos metodas. Jo veikalai apie vaikų emocines traumas, brandos ritualus ir vyriškumo formavimąsi išlieka nepaprastai aktualūs iki šiol.

„Kodėl mums reikia stebuklo“ — tai vienas svarbiausių B. Bettelheimo darbų, jame į pasakas pasižiūrima psichoanalitiko žvilgsniu. Čia aptariamos visame pasaulyje žinomos pasakos („Trys paršiukai“, „Jūreivis Sindbadas“, „Anselis ir Grytutė“, „Raudonkepuraitė“, „Snieguolė“, „Miegančioji gražuolė“, „Pelenė“ ir kt.) ir atskleidžiama didžiulė jų reikšmė vaiko emocinei ir psichologinei raidai. Autorius teigia, jog pasakos per savo unikalią struktūrą perduoda vaikui tai, kas labai svarbu bręstančiam žmogui, — įrankius suvaldyti savo vidinį pasaulį, orientyrus suvokti sudėtingas gyvenimo situacijas ir pagalbą ieškant iš jų išeities. Pasakos padeda pažinti save ir kitus, skirti gėrį ir blogį, priimti ne tik šviesiąją, bet ir tamsiąją gyvenimo pusę, suteikia drąsos ir mažina įtampą susidūrus su bauginančia, nepažįstama tikrove.

Pasakos yra daug daugiau, nei gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Galbūt po šios knygos pasakas skaitysite ne tik vaikams – jos gali tapti nepamainoma atrama ir suaugusiesiems.

ISBN 978-609-466-229-4

